DR DRAGUTIN KNIEWALD

LITURGIKA

ZAGREB 1937

Ordinariatus Archidioecesis zagrebiensis

Nr. 2.687

Nihil obstat

KREŠIMIR PEČNJAK, m. p.
censor.

Imprimatur

Datum Zagrebiae, die 31. Martii 1937.

Dr. FRANCISCUS SALIS, m. p.
Episcopus Auxiliaris, Vicarius Generalis.

„TIPOGRAFIJA" D. D., ZAGREB

PREDGOVOR

Kad sam 1930. izdao I. svezak »Pastirskog bogoslovlja«, sviježeno sam i naumice izdvojio liturgijska pitanja, te sam dušobrižnikovu ličnost i djelatnost obradio u posebnom svesku, a posebni sam svezak unapred namijenio liturgici. Bilo je to još u doba, kad je liturgika na zagrebačkom bogoslovskom fakultetu i stvarno i formalno spadala u pastirsko bogoslovlje.

Međutim je na osnovu apostolske konstitucije »Deus scientiarum Dominus« i nove opće univerzitetske uredbe od 11. XII. 1932. propisana nova fakultetska uredba za katoličke bogoslovne fakultete u Zagrebu i Ljubljani. Ova je uredba stupila na snagu 1. VI. 1935 I OUU i FU i stvarno i formalno izdvajaju liturgiku iz pastirskog bogoslovlja, te se liturgika smatra posebnom i samostalnom naučnom granom, odjelitom od pastirskog bogoslovlja. Prema ovom sam novom naučnom nacrtu, koji nesumnjivo bolje odgovara današnjem stanju naučnog shvaćanja od starog nacrta, i formalno odijelio liturgiku od pastirskog bogoslovlja.

Dosljedno sam ovom osnovnom gledištu obradio liturgiku više genetički nego rubricistički, dok oni pastoraliste, koji povezuju liturgiku s pastoralkom, obično obrađuju liturgiku više rubricistički. Ipak nije ni rubricistika u ovom priručniku zanemarena. Osim izravnih rubricističkih vrela, naime samih rubrika i dekreta SRC, služio sam se u tom pravcu osobito Aertnysovim: »Compendium Liturgiae sacrae«, Taurini 1927; Carpo-Morettievim: »Caeremoniale iuxta ritum Romanum«, Taurini 1932; Gattererovim: »Annus liturgicus«, Oeniponte 1925. i »Praxis celebrandi«, Oeniponte 1926, te Gjanićevim »Priručnikom za vršenje službe Božje po propisima rimskog obreda«, Zagreb 1919.

Genetičko sam shvaćanje liturgike preuzeo još kao student od Thalhofera i kasnije Eisenhofera, koje mogu uz Dom Guérangera smatrati svojim učiteljima u liturgici, premda ih lično nisam poznavao. Po Thalhoferovu, odnosno Eisenhoferovu: »Handbuch der katholischen Liturgik« predavao sam onda liturgiku gotovo 20 godina, što na bogoslovskom učilištu u Senju, što na zagrebačkom fakultetu, pa je to ostavilo znatnih tragova i u ovom priručniku, koji nije drugo no sadržaj mojih predavanja.

Brzo sam zapazio, da Thalhoferove i Eisenhoferove izvode treba nadopuniti, a kojiput i ispraviti, osobito u vezi s istraživanjima francuskih i talijanskih liturgičara, posebice: Batiffola, Cabrola, Duchesnea, Leclercqa, kard. Schustera i drugih.

Svete obrede može pravilno razumjeti samo onaj, tko ih promatra u vezi sa čitavim životom Crkve, jer su sveti obredi izražaj života Crkve. Nije dakle dosta znati, kako se ti obredi imadu danas da vrše, već treba upoznati i njihov povjesni razvitak: samo će tako svećenik ne samo izvanjski pravilno vršiti svete obrede, nego će ih vršiti i s razumijevanjem.

Zanimao sam se za hrvatsku liturgijsku starinu i ustanovio sam, da kod nas Hrvata imade veliki broj izravnih liturgijskih vrela. Jedan je mali dio tih vrela doduše paleografijski i povjesno proučavan, no rijetka su ona vrela, koja su proučena i u liturgijskom pravcu. Stoga je bilo nemoguće liturgijski razvitak protkati sustavnim prikazom iz naših domaćih vrela. Morao sam se ograničiti na to, da opći prikaz cjelokupnog razvitka katoličke liturgije osvijetlim izabranim primjerima iz naših domaćih vrela, ponajpače iz samog Zagreba, od vremena, kad je osnovana zagrebačka biskupija, pa do štampanog zagrebačkog misala 1511, kao svjedoka završne faze predtridentinskog razvitka zagrebačkog obreda. Taj se obred znatno razlikovao od obreda u južnim hrvatskim stranama, a sadržan je u brojnim obrednim knjigama, koje su se sačuvale u zagrebačkoj metropolitanskoj knjižnici i u riznici prvostolne crkve zagrebačke. Kod proučavanja ovih kodeksa uvijek mi je najpripravnije svojom stručnom paleografijskom i povjesnom spremom pomagao sveučilišni profesor dr. Mijo Barada, kome ovim izričem moju zahvalnost.

Želio bih, da ovo upozorenje na naše mnogobrojne i veoma važne domaće liturgijske kodekse bude poticaj našem mlađem svećeničkom naraštaju, te se prihvati proučavanja ovog velikog kulturnog i teološkog blaga po hrvatskim biskupijama.

Iz liturgike sam nastojao izlučiti sve ono, što formalno više spada na crkvenu umjetnost kao takvu, nego na samu liturgiku, kao na nauku o obredima. Premda je naime liturgija po svojoj prirodi zaodjevena u umjetnički oblik, te s njime zajedno u životu sačinjava jednu stvarno nedjeljivu cjelinu, ipak se dade formalno lučiti sama liturgija od umjetničkog izražajnog oblika. To je razlučivanje i korisno i potrebito, pa sam stoga iz ovog sveska izlučio sve ono, što se odnosi na umjetnički oblik kao takav, ako je to možda u drugim liturgikama i obrađivano. Sve sam to pridržao posebnom svesku, u kojem ima biti obrađena crkvena umjetnost.

Budući da na zagrebačkom bogoslovnom fakultetu (a slično je i u nekim biskupskim bogoslovskim učilištima) moralno-juridički traktat »De sacramentis« ne predaje moralista, nego pastoralista, izaći će tijekom I. polugodišta šk. g. 1937/8. ovaj traktat kao II. svezak pastirskog bogoslovlja pod naslovom: »Svećenička služba«. Ovaj će svezak sadržavati moralno-juridički i pastoralni traktat o sv. misi, sv. sakramentima i sakramentalima, oprostima i časoslovu. Po prirodi same stvari sadržavat će i mnoge rubricističke upute, koje nisu mogle naći mjesta u liturgici.

U Zagrebu, na blagdan sv. Tome Akvinca 1937.

Dr. DRAGUTIN KNIEWALD

TUMAČ KRATICA

AAS — Acta Apostolicae Sedis

AL — Dictionaire d'Archéologie et de Liturgie, publié par le Rme dom Fernande Cabrol et R. P. dom Henri Leclercq, Paris 1924/36.

BR — Breviarium Romanum

CE — Caeremoniale Episcoporum... Leonis XIII auctoritate recognitum, Mechliniae, H. Dessain, 1906.

CIC — Commissio Pontificia ad Codicis Canones authentice interpretandos.

D — Denzinger, Enchiridion Symbolorum, Freiburg 1928.

DA — Decreta Authentica SRC Romae 1898—1927.

EK — Evangelisches Kirchenbuch von Dr. K. Asper und D. Alfred Zillessen, Göttingen 1927/9.

EL — Ephemerides Liturgicae, Romae

GL — Sacramentarium Gelasianum, PL 74, 1055—1244.

GR — Sacramentarium Gregorianum, PL 78, 25—240.

L — Sacramentarium Leonianum, PL 55, 21—156.

LM — Dr. Lazar Mirković: Pravoslavna liturgika, Srijem. Karlovci 1918—1928.

LP — Liber Pontificalis, ed. Duchesne.

LS — Kard. Schuster: Liber Sacramentorum, Torino 1923—1928.

MC — Missale sacri ordinis Cartusiensis auctoritate apostolica approbatum R. Patris D. Anselmi Mariae Prioris Cartusiae et totius ordinis ministri generalis studio et cura editum 1883.

MOP — Missale s. ordinis Praedicatorum auctoritate apostolica approbatum et reverendissimi Patris Fr. Martini Stanislai Gillet eiusdem ordinis Magistri Generalis iussu editum, Romae 1933.

MR 67 — Breviarium (zagrabiense) XIII. v. u zagreb. metrop. bibl. (isp. str. 50.).

MR 70 — Missale plenum XIII ex. u zagr. metrop. bibl.

MR 89 — Benedictionale XII. v. u zagreb. metrop. bibl. (isp. str. 50.).

MR 98 — Summa (pastoralis) XV. v. u zagreb. metrop. bibl.

MR 124 — Pontificale XII/XIII v. u zagreb. metrop. bibl. (isp. str. 50.).

MR 126 — Sacramentarium XI/XII. v. u zagreb. metrop. bibl. (isp. str. 49.).

MR 133 — Missale zagrebiense 1323. u zagr. metrop. bibl.

MR 163 — Pontificale 1340. u zagr. metrop. bibl.

MR 164 — Passionale XI. v. u zagreb. metrop. bibl. (isp. str. 51.).

MR 166 — Ordo (zagrabiensis) »Missale antiquissimum« XI/XII. v. u zagreb. metrop. bibl. (isp. str. 49.).

MR 166 — Missale XI/XII. v. u zagreb. metrop. bibl. (isp. str. 49.).

MZ 1511 — Missale secundum chorum almi episcopatus Zagrabiensis ecclesie Venetiis 1511.

OR — **Ordo Romanus (I—XV)**; ed. PL 76, 938—1372.
PG — **Migne, Patrologia Graeca.**
PL — **Migne, Patrologia Latina.**
PR — **Pontificale Romanum...** Leone XIII. P. M. recognitum et castigatum, Mechliniae, Dessain 1695.
RB — **Regula sancti Benedicti** (La règle du bienhereux Père Saint Benoit, traduit en francais par Dom Prosper Guèranger, Tours 1914. Isp. A. Pavič: Regule sv. Benedikta, Starine 7, 57—129.).
RGB — **Rubricae Generales Breviarii Romani.**
RGM — **Rubricae Generales Missalis Romani.**
RM — **Missale Romanum.**
RO — **Rimski Obrednik.**
RSB — **Rubrica Specialis Breviarii Romani.**
RSM — **Rubrica Specialis Missalis Romani.**
SB — **Synodus diocesana Banjaluensis 1925.**
SCC — **Sacra Congregatio Concilii.**
SCS — **Sacra Congregatio de disciplina Sacramentorum.**
SCPF — **Sacra Congregatio de Propaganda Fide.**
SV III — **Synodus dioecesis Veglensis III, 1926.**
SZ 1925 — **Prva sinoda nadbiskupije zagrebačke, 1925.**

SADRŽAJ

I. LITURGIJSKI OBLICI UOPĆE

II. LITURGIJSKA GODINA

III. SVETE TAJNE RIMSKOG OBREDA

Sakramenat pakare

Sakramenat sv. reda

Sakramenat ženidbe

Sakramenat bolesničke pomasti

Blagoslovine

Molitveni časovi

DODATAK

Zagrebački obred krštenja

Zagrebački obred sv. potvrde

Zagrebački Red i Čin mise

Zagrebački obred sakramenta pokore

Zagrebački obred ređenja

Zagrebački obred vjenčanja

Zagrebački obred bolesničke pomasti

PRILOG

I. LITURGIJSKI OBLICI UOPĆE

LITURGIJA

Bit i vrste bogoštovlja. 1. Činjenica je, da nema naroda na zemlji, koji ne bi imao kakvu-takvu vjeru: »Omnibus de diis opinio insita est nec ulla gens est extra legesque moresque proiecta ut non aliquos deos credat«.[1] Uvjeti su života utjecali na sadržaj i na vanjske oblike različitih religija, ali je, u drugu ruku, i sama religija u različitim smjerovima utjecala na životnu djelatnost pojedinaca i čitavih naroda. Već Plutarh[2] opaža da »imade država bez zidova, bez zakona, bez kovanog novca, bez pisma, ali nitko još nije vidio jednog naroda bez Boga, bez molitve, bez vjerskih čina i bez žrtava«. Ova opažanja potvrđuju i najnovija istraživanja našeg doba u najobilnijoj mjeri.[3]

Osjećaj so nemoći, podložnosti, straha, ali i prošnje, ufanja i čašćenja božanstva očituje i kod najprimitivnijih naroda molitvom, glazbom, pjesmom, plesom, svečanostima, ophodima, žrtvama, kultom pokojnika i t. d. Ti su obredi danas kojiput nerazumljivi i današnjim urođenicima, premda ih ovi vrše kao posvećenu i nepovredivu pradjedovsku predaju. Pogotovu su ti obredi nerazumljivi Evropljaninu, koji je tako daleko od interesne sfere i životnih prilika primitivnih naroda, od njihovih klimatskih, ekonomskih i kulturnih odnosa. Ti su obredi često izmiješani čaranjem i sujevjerjem, pa i prevarom čarobnjaka ili vrača. Ali na kraju ipak posvuda vidimo činjenicu da u svim narodima postoji vjera i privatni i javni izražaj te vjere u različitim oblicima štovanja božanstva.

2. Iz vjere u božanstvo nužno proizlazi nutarnje štovanje nadmoćnog božanstva. To se štovanje očituje u činima uma i volje u smjeru podložnosti, straha, prošnje, zahvalnosti, odgovornosti za vlastite čine pred licem božanstva, u pokori i ljubavi. Čovjek nije čisti duh, nego je duša vezana na tijelo i po tijelu na vanjski vidljivi i osjetni svijet. Prirodno je, dakle, da se štovanje božanstva ne ograničuje samo na nutarnje duševne čine, nego da teži za tim, te bude i vanjskim načinom izraženo, tako, da čitav čovjek odaje poštu Bogu.

Bogoštovlje je posve lično ili privatno, ako je izražaj vjere pojedinca. Ono je zajedničko, ako se vrši na očigled sviju, ali bez posebnog svećenika, koji bi posredovao izmedu božanstva i ljudi. Ono je

[1] Seneca, Epist. 117. — [2] Adv. Colot. 31. — [3] Isp. Huby, Christus, Manuel d'Histoire des religions, Paris 1912.; Anwander, Die Religionen der Menschheit, Freiburg 1927.; Dr. W. Schmidt S. V. D., Der Ursprung der Gottesidee, Aschendorf Münster 1928.; Schmidt, Handbuch der vergleichenden Religionsgeschichte.

javno, ako ga obavlja svećenik kao zastupnik Božji prama ljudima i kao posrednik između čitave zajednice i božanstva.

Prvi se oblik osobito razvio u mističnoj Indiji, drugi u Islamu i kasnije donekle u protestantizmu, a treći, zajedno s prvim, u starom zavjetu i u kršćanstvu: »jer svaki veliki svećenik, koji se od ljudi uzima, za ljude se postavlja na službu Bogu, da prinosi darove i žrtve za grijehe«.[4]

Liturgika ne raspravlja potanje o privatnoj pobožnosti, jer o njoj govori moralka i asketika; vlastiti je predmet katoličke liturgike javno bogoslužje katoličke Crkve ili liturgija.

Svojstva javnog bogoslužja, za razliku od privatnog, obilježuje can 1256. kad naglasuje da se javnim bogoslužjem smatra ono štovanje Boga, svetaca i blaženih, koje se vrši u ime Crkve, po licima, što ih Crkva za tu službu određuje i činima, što ih propisuje Crkva.

3. I zajedničko i javno bogoslužje nalazimo već kod poganskih naroda autoritativno uređeno, tako n. pr. osobito kod Egipćana i Rimljana. Kršćansko javno bogoslužje, kako ga je uredila Crkva, zovemo liturgijom.

Taj naziv dolazi od grčke riječi Λειτουργία, e znači uopće javnu službu ili čin, t. j. službu ili čin, što ga ne vrši pojedinac u svoje ime, nego u ime zajednice. S vremenom se primjena ove riječi stegnula na vjersku zajednicu, te se liturgijom naziva služba Božja, koja se vrši u ime zajednice, a naročito žrtveno bogoslužje[5]. Na istoku[6] se pod liturgijom razumijeva naročito glavni čin kršćanskog javnog bogoslužja, nekrvna žrtva N. Z. U zapadnoj se Crkvi cjelina svetih obreda zvala officia divina ili officia ecclesiastica[7]. Počevši od XVI. v. počela je najprije nauka[8] upotrebljavati riječ liturgija i na zapadu za cjelinu kršćanskih bogoslužnih obreda. Taj je naziv preuzeo i can 1257. kad javno bogoslužje katoličke Crkve zove liturgijom.

Naučna razilaženja u definiciji liturgije više su formalne prirode nego stvarne.[9] Hanssens brani definiciju liturgije, kako ju je dao Cabrol, nasuprot definiciji Callewaertovoj. Hanssens i Cabrol smatraju liturgiju naprosto crkvenim bogoslužjem, samim u sebi: »cultus publicus Deo ab Ecclesia praestitus«.[10] Callewaert nasuprot drži, da je liturgija samo uređenje, kako se izvršuje javno bogoslužje: »ordinatio ecclesiastica exercitii cultus publici«. Sličnu definicjiu liturgija daje i Aertnys[11]: »est (liturgia) Caeremoniale Curiae Summae Maiestatis«. Razumljivo je, da se ova razlika u shvaćanju liturgije prenosi i na liturgiku, kao nauku o liturgiji. Oni, kojima je liturgija samo crkveno bogoslužje, obrađuju liturgiku na taj način, da se uglavnom osvrću na postanak, razvitak, sadržaj i značenje liturgijskih čina i molitava, dok drugi, kojima je liturgija samo uređenje, način, kako se imadu izvršivati ti čini i molitve, prikazuju uglavnom današnje crkvene propise u tom pravcu.

Ascbendorf Münster 1929. — [4] Hebr. 5, 1. — [5] Isp. Ex. 29, 30; Joel 1, 9; Hebr. 8, 6; 9, 21. Sv. Pavao naziva liturgijom svoju apostolsku službu u njegovanju vjere Kristovih vjernika (Filipl. 2, 17.), a naročito posredničku službu Kristovu u N. Z., njegovo veliko svećeništvo (Hebr. 8, 6.). Krist je Gospodin sv. Pavlu liturg, službenik svetinje šatora istinoga (Hebr. 8, 2.); sam se sv. Pavao smatrao liturgom, službenikom Isusa Krista u izvršavanju svete službe evanđelja Božjega, da bude žrtva narodna prijatna (Rim. 15, 16.). Isp. Zorell: Lexicon graecum Novi Testamenti, 1931., 786/7. — [6] Isp. LM I, 16. — [7] Isp. n. pr. Isidor od Sevilie, umro 636: De ecclesiasticis officiis libri duo, PL 83, 737; Durandus, umro 1296.: Rationale divinorum officiorum. — [8] Isp. Cassander: Liturgica, Brügge 1558.; Pamel: Liturgica latinorum, Brügge 1571.; kard. Bona: Rerum liturgicarum libri duo, 1671. — [9] Hanssens: Le définition de la liturgie, Gregorianum 1927., 204—228. Cabrolu i Hanssensu se uglavnom pridružuje Romualdus Pasthe: Quid liturgia, Ephemerides liturgicae 1927., 405—412. — [10] Callewaert: Institutiones liturgicae, 1925., 168. — [11] Aertnys: Compen-

Objekat liturgije. 1. Pravi je objekat liturgije neposredno ili posredno uvijek samo Bog.

Svakim se bogoslužnim činom posredno ili neposredno odaje čast Bogu, pa i onda, kad se ti čini izravno odnose na Blaženu Djevicu, svece, anđele, svete moći i svete slike: »quoniam sic colimus reliquias martyrum et confessorum ut eum, cuius martyres et confessores sunt, adoremus: honoramus servos ut honor redundet in dominum ...«[12].

Prema can 1255 § 1. iskazuje katolička Crkva Presvetom Trojstvu i svakoj pojedinoj božanskoj osobi, Kristu Gospodinu, i pod sakramentalnim prilikama, *cultum latriae*; blaženoj Djevici *cultum hyperduliae*; ostalima, koji u nebu vladaju s Kristom *cultum duliae*. I svetim se moćima i slikama iskazuje vjersko poštovanje. Ovo poštovanje zove Crkva u can 1255 § 2. *cultus relativus*, jer se odnosi na ono lice, kome su pripadale moći, ili koje prikazuju svete slike.

2. Svakim se liturgijskim činom odaje čast Bogu i daju ljudima milosti. No imade liturgijskih čina, koji u prvom redu smjeraju na poklonstvo i čast Bogu, a tek u drugom redu daju ljudima milosti. Imade i takovih liturgijskih čina, koji su u prvom redu ustanovljeni za spasavanje duša, a već time, ali posredno, uvećavaju slavu Božju. Prvu vrstu liturgijskih čina zovemo latreutičnom liturgijom, a drugu sakramentalnom. U prvu vrstu spada sv. misa i časoslov, a u drugu sakramenti i sakramentali.

Subjekat liturgije. 1. Službu Božju prinosi Crkva na zemlji u zajednici sa slavnom Crkvom na nebu i s Crkvom, koja trpi u čistilištu: »cum angelis et archangelis, cum Thronis et Dominationibus, cumque omni militia coelestis exercitus hymnum gloriae tuae canimus ... memoriam venerantes gloriosae Virginis Mariae, genitricis Dei et Dni nostri Iesu Christi, beatorum Apostolorum ... ac Martyrum tuorum ... et omnium sanctorum ... una cum Papa nostro et antistite nostro et omnibus orthodoxis atque catholicae et apostolicae fidei cultoribus communicantes ... (simul cum iis) qui nos praecesserunt cum signo fidei et dormiunt in somno pacis«[13].

Crkva prinosi Gospodu svoje molitve i žrtve nesamo »pro totius mundi salute«, nego, u neku ruku, i kao zastupnica cijelog čovječanstva služi Bogu »po Gospodu našem Isusu Kristu«, koji je jedini posrednik između Boga i ljudi u Novom i vječnom Zavjetu, čovjek Isus Krist.[14]

2. Glavni je i prvotni službenik ili liturg u svakom liturgijskom činu sam Spasitelj[15], vječni veliki svećenik N. Z., koji spasava one, što po njemu dolaze Bogu, jer On uvijek živi i zagovara ih[16]. Krist u ime cijelog čovječanstva, kao vrhovni svećenik i kralj, prinosi svome nebeskom Ocu čast i poštovanje i dijeli ljudima božanske tajne. A Crkva u ime Njegovo povjerava svojim svećenicima da kao vidljivi zamjenici i pomoćnici Kristovi vrše ovu svetu službu u ime Njegovo i njezino.

U širem su smislu i svi vjernici, u koliko su članovi crkvene zajednice, koja je moralni nosilac ili subjekat liturgije: sveto svećenstvo, koje prinosi duhovne žrtve.[17] U tom su smislu svi vjernici liturgi i ne prisustvuju samo

---

dium liturgiae sacrae, Torino 1927., V. — [12] Conc. Rom. 993, D 342. — [13] Isp. i himan ad Laudes in Dedicat. Eccl.: »Sed illa sedes coelitum semper resultat laudibus, Deumque Trinum et Unicum iugi canore praedicat: illi canentes iungimur almae Sionis aemuli«. — [14] I. Tim. 2, 5. — [15] Isp. Conc. Trid. sess. 22. c. 1. D 938; Ef. 5, 25/8. — [16] Habr. 7, 25. — [17] I. Petr. 2, 5.

pasivno svetim obredima, posebice svetoj misi, ne »slušaju« samo sv. misu, nego je i »mole« zajedno sa svećenikom i aktivno kod nje, na svoj način, sudjeluju. Zato i poziva svećenik kod sv. mise vjernike: »orate fratres ut meum ac vestrum sacrificium acceptabile fiat«, a onda u kanonu moli: »hanc igitur oblationem servitutis nostrae, sed et cunctae familiae tuae...«.

Liturgija u užem i širem smislu. Riječ se »liturgija«, »liturgijski«, može uzeti u najstrožem, u strogom, i u širem smislu te riječi.

1. Najstroži smisao riječi »liturgija« pripada svakom bogoštovnom obredu, što ga je ustanovio Krist, a konkretni je oblik propisala i uredila Crkva. Bitne liturgijske obrede, u najstrožem smislu te riječi, vrši svećenik, kao zastupnik Krista i Crkve. Ovamo spada sveta misa, u koliko je žrtva novoga zavjeta, te sveti sakramenti. Ovi obredi izvršuju svoj učinak *ex opere operato*.

Nešto je širi pojam liturgijskih funkcija, kod kojih liturg u prvom redu zastupa i predstavlja Crkvu. To su one liturgijske funkcije, koje je ustanovila Crkva. One djeluju *ex opere operantis Ecclesiae*. To su blagoslovine, časoslov, te one molitve i obredi, što se vrše kod svete mise i kod dijeljenja svetih sakramenata, a nisu bitni novozavjetnoj žrtvi i svetim sakramentima. Ove funkcije vrše lica, koja imadu za to od Crkve zakonito ovlaštenje i te se funkcije vrše načinom, kako ga je propisala i uredila Crkva (Can. 1256.).

2. U najširem smislu te riječi možemo nazivati liturgijskima i bogoštovne sastanke i pobožnosti vjernoga puka, što ih vodi zakoniti svećenik, ako se i ne vrše u svemu na način, kako ga je propisala i uredila opća Crkva. U smislu Can. 1259. i 1261. mogu i treba da nad tim pobožnim sastancima vrši nadzor mjesni Ordinarij. Ovamo se ubrajaju osobito različite pučke pobožnosti u nedjelju i blagdane poslije podne. U koliko su te pobožnosti spojene a blagoslovom s Presvetim, postaju liturgijskima u onom času, kad se vrši funkcija, koju je ustanovila Crkva i propisala i vanjski obred ove funkcije.

Ali time još nije iscrpljen pojam liturgije. Liturgijski čin valja da prema can 1256. vrše lica, koja imadu za to zakonito ovlaštenje i da se funkcije vrše načinom, propisanim od Crkve. To ovlašteno lice predstavlja Krista i Crkvu, Crkva po tom licu vrši sama liturgiju u onim dijelovima, koji su bitni. Ali imade i takvih liturgijskih funkcija, koje je sama Crkva pridala vjernicima, tako, da Crkva i po vjernicima, a ne samo po svećeniku, vrši liturgiju. Liturgija je, u tom smislu, crkveno bogoslužje. Crkva ne propisuje samo, kako da se vrše liturgijske funkcije, ona ih (po svećeniku i vjernicima) sama vrši. Liturgija je (in concreto): Ecclesia orans. I vjernici su u izvjesnom smislu »sveto svećeništvo«, i to ne samo tako, da su vezani na izvjesne lične žrtve i samozataje, nego i u tom smislu, da mogu zajedno moliti i zajedno žrtvovati u crkvenom bogoslužju, i kad to čine, oni — na svoj način — mole liturgijski i aktivno sudjeluju u liturgiji. Shvatljivo je, da je uslijed poricanja posredničke službe svećenikove od XVI. v. amo ovo sveto svećeništvo svih vjernika bilo ponešto potisnuto u pozadinu i tumačeno više asketski, nego liturgijski. Ali iza *Motupropria* Pija X. i apostolske konstitucije Pija XI. o crkvenoj glazbi ne može više biti sumnje, da su i pjevači kod liturgije liturgi; a jer Crkva želi da određene dijelove svete mise pjeva cijeli puk, slijedi, da je sasvim crkveno gledište ono, koje smatra, da su i svi vjernici u izvjesnom značenju liturgi, vršioci liturgije[18]. Ovim je ujedno dana pouzdana direktiva onim nastojanjima, koja se nazivaju liturgijskim pokretom, ili pravilnije: liturgijskom obnovom. Cilj ovih nastojanja nije samo u tomu, da se emocionalni život vjernika obogati umjetničkim doživljajima, što ih u obilnoj mjeri pruža liturgija, pa ni u tomu, da vjernici razumiju liturgiju i da je prate. To je potrebno, ali to još nije sve. Kad vjernici opet budu razumjeli liturgiju i pratili je, trebat će da je — ostajući u granicama, što ih određuje dogma, crkveno pravo i liturgijski propisi — zajedno sa svećenikom i vrše, te budu zajedno sa svećenikom i klerom uopće Ecclesia orans.

[18] Jungmann: Was ist Liturgie? Zeitschrift für katholische Theologie, Innsbruck 1931., 83—102.

3. U novije se doba mnogo govori i radi o liturgijskom pokretu, liturgijskoj obnovi, pučkoj liturgiji[19].

»Pučka liturgija«, to zvuči kao tautologija, jer je već u samoj riječi liturgija uključen puk, t. j. zajednica, koja vrši, ili u koje se ime vrši javno bogoslužje. No s vremenom je vršenje bogoslužja postalo u praksi tako reći poslom klera, a vjerni je puk samo »prisustvovao« svetim činima, samo je »slušao« sv. misu. Tako je svećenik kod žrtvenika bio odijeljen od puka, a puk od svećenika i od žrtvenika. Ostatak žive zajednice svetog općeg svećeništva imamo još u ministrantu i u koru, koji zastupaju vjernike kod svete mise i ostalih obreda. Uostalom vjernici i danas još vrše različite subjektivne pobožnosti »slušajući sv. misu«: oni mole križni put, krunicu, čitaju iz različitih molitvenika, a gdjekoji se možda i »pobožno dosađuju«. To je posljedica odijeljenja lične pobožnosti od sv. žrtve. Sve se više osjeća potreba, da nestane ove izolacije, da vjerni puk opet aktivno sudjeluje u crkvenom bogoslužju, kako je to bilo u prvim vremenima i kako to i danas traži i duh i tekst katoličke liturgije. Ovo se nastojanje prozvalo liturgijskim pokretom, liturgijskom obnovom, »pučkom liturgijom«. Pod svim se ovim nazivima razumijeva način i nastojanje, kako treba da vjerni puk sudjeluje u crkvenom javnom bogoslužju. Sasvim je u duhu Crkve i same liturgije, da vjerni puk (u granicama, koje mu određuje Crkva) aktivno sudjeluje u liturgijskim molitvama i činima. U svom *Motuproprio* o crkvenoj glazbi veli Pio X.: »U crkvi se sakuplja kršćanski puk da tamo crpe kršćanski život iz prvog i najpotrebnijeg izvora, iz aktivnog sudjelovanja u svetim tajnama i ostalim službenim liturgijskim funkcijama Crkve«. Benedikto XV. piše priređivačima liturgijskog kongresa u Španiji 1915.: »Treba među vjernicima proširiti tačno poznavanje liturgije i u njihovim srcima probuditi sveti smisao za oblike, obrede, pjevanja, te uzmognu u zajednici sa zajedničkom majkom iskazivati Bogu svoja poštovanja; treba ih voditi do aktivnog sudjelovanja u svetim tajnama i crkvenim svečanostima. To će na divan način pripomoći da se puk približi svećeniku, da se goji pobožnost, da se vjera iznova učvrsti i kršćanski život usavrši«. Pijo XI. ponavlja u svojoj apostolskoj konstituciji od 20. XII. 1928. gore spomenute riječi Pija X., a onda ističe, da je »doista prijeko potrebno, te vjernici ne prisustvuju svetim obredima kao tuđinci ili kao nijemi gledaoci, nego u punom osjećaju liturgijske ljepote, pa i onda, kad se vode procesije«[20].

Nastojanje oko ove liturgijske obnove potpuno odgovara i težnji današnjice, da stvori izvjesnu protutežu pretjeranom ili čak apsolutnom subjektivizmu, koji se uvukao i u pobožni život vjernika. Što više, ono u punom opsegu odgovara i težnji modernog čovjeka, koji traži živi kontakt s Božanstvom, svoje uzdignuće i pobožanstvenje nerijetko u mistici dalekog istoka, u budizmu i okultizmu. Modernom čovjeku nije danas više dosta, da vrši svoje etične dužnosti. Njemu nije dosta, da vidi u Bogu strogog i pravednog suca, koji kazni grijeh. On traži Boga, koji je toliko ljubio svijet, da je poslao svoga jedinorođenog Sina da nas *spasi* svojom smrću. Moderni čovjek teži za samom bitnošću nadnaravnog života, za udioništvovanjem u božanskom bitku, za tajnovitim, ali realnim doživljajem Boga, u kome živimo, mičemo se i jesmo[21]. Svu tu težnju u punoj mjeri može da zadovolji i ispuni samo aktivno sudjelovanje vjernika, kao crkvene zajednice, u svetim tajnama, gdje se ex opere operato zbiva i ponavlja nekrvnim načinom najveći misterij svijeta, smrt Boga, koji je postao čovjekom. Opus operantis valja da crpe iz ovog opus operatum srčiku i dušu nadnaravskog života i tek će tada zajednica vjernoga puka biti u punom značenju riječi sveti puk i kraljevsko svećeništvo.

[19] Dr. Pius Parsch: Liturgische Erneuerung, Klosterneuburg 1931.; Joseph Minichthaler: Handbuch der Volksliturgie, Regensburg, 1931. — [20] AAS 1929., 41. Isp. Dr. D. Kniewald: Liturgijski pokret, Bogoslovska Smotra 1923., III. 329—333; 1931., IV. 362—381; Pastirsko bogoslovlje I, 1930. 320. — [21] Isp. Slapar Pavel: Duhovnost in otroštvo Božje, Naši razgledi, Ljubljana 1932., 23.

LITURGIKA

Cilj i vrela. 1. Liturgijske funkcije obavljaju lica, koja je Crkva za to odredila. Ona ne vrše te čine samo u svoje ime, nego nomine Ecclesiae, a na način, kako ga je tačno propisala sama Crkva: »per actus ex Ecclesiae institutione«, kako veli can 1256. Sustavno proučavanje postanka i razvitka crkvenih obreda, kojima se vrše liturgijski čini, zovemo liturgikom. To je bogoslovna disciplina, koja razmatra svetu misu, časoslov, sakramente i sakramentale u vidu vanjskih obreda, pretpostavljajući i preuzimajući rezultate apologetskog, dogmatskog, moralnog, juridičnog i povjesnog proučavanja, ali u drugu ruku i davajući osobito apologetici, dogmatici i povijesti veoma mnogo dragocjenih podataka.

Liturgika je postojala davno prije pastirskog bogoslovlja, koje je uvedeno tek pod kraj XVIII. v. U doba protureformacije oživjela je opet historijska liturgika, ali je uvedenjem pastirskog bogoslovlja liturgika (poput katehetike i homiletike) uvrštena u pastoral. Tu se liturgika obrađivala »praktično«, t. j. pretežno rubricistički. Kad je ponovno oživio interes za liturgiku kao zasebnu bogoslovsku disciplinu, obrađenu povjesno i sustavno, počinje se kidati veza između liturgike i pastirskog bogoslovlja. Sve se više u načelu dijelila liturgika od pastorala. Obziri su praktične prirode odlučivali o tomu, hoće li se liturgika predavati kao dio pastorala, ili sasvim zasebno, već prema tomu, da li su uz predavanja iz pastorala postojala i naročita predavanja iz liturgike ili nisu. Do 1931., odnosno 1935., bila je i kod nas liturgika sastavni dio pastirskog bogoslovlja prema naučnim nacrtima. Godine 1931. propisan je za sve bogoslovske fakultete u Jugoslaviji Općom Univerzitetskom Uredbom naučni nacrt, koji dijeli liturgiku od pastirskog bogoslovlja, pa je 1935. nova uredba katoličkih bogoslovskih fakulteta ovo odijeljenje i praktički provela, proširivši ujedno studij liturgike od jednog na dva polugodišta. Time je i kod nas omogućeno da se kler upozna ne samo s »praktičnom« liturgikom pretežno rubricističkog značaja, nego i sa sustavnom liturgikom na povjesnoj osnovici.

S tim je u vezi i druga promjena. Moralni je traktat o sakramentima kao sredstvima milosti i o sv. misi na zagrebačkom fakultetu (i u nekim sjemeništima) sastavni dio pastoralne liturgike. Kako se sada liturgika izdvaja iz ovoga sklopa, valja ovaj traktat obrađivati u pastoralci, odvojeno od liturgike.

2. Liturgika kao znanost imade dvojaki cilj. Prvo, da naučno prikaže postanak i razvitak liturgijskih obreda i da ih protumači, jer se danas počesto prvotni smisao tih obreda izgubio iz svijesti našeg naraštaja, pa se ti obredi mogu razumjeti samo genetičkim proučavanjem. Drugo ima liturgika da potanko opiše način kako valja danas *ex Ecclesiae institutione* vršiti liturgijske obrede.

Prema svrsi, kojoj služi, moći će pojedinačna obradba liturgike da obrati veću pažnju na znanstveno-genetičku, ili opet na rubricističku stranu. Može se i svako od ovih gledišta zasebno obraditi, ali tada ova obradba ne će biti liturgika naprosto i bez dodatka, nego će to biti ili povjesno-sadržajna, ili opet rubricistička liturgika.

Opća liturgika proučava i prikazuje one liturgijske oblike i pojave, koje su zajedničke svima ili mnogima liturgijskim činima. Posebna liturgika promatra pojedine liturgijske čine u onomu, što je njima vlastito.

3. Prema dvojakoj svrsi liturgike dvojaka su i njezina vrela. Za današnje su stanje liturgijskih oblika odlučna današnja izdanja različitih obrednih knjiga i odredbe svete Stolice. Povjesno znanje i razumijevanje liturgijskih oblika crpe liturgika iz starijih liturgijskih knjiga i iz različitih povjesnih vrela, koja sadržavaju podatke o liturgiji prošlih vremena.

Povijest liturgike. 1. Prve podatke o kršćanskoj liturgiji nalazimo u sv. Pismu N. Z., zatim u Didahe, kod Plinija mlađeg u pismu caru Trajanu, kod Klementa Aleksandrijskog, sv. Justina i Tertulijana.

Prvi je, koliko znademo, Tertulijan u svom spisu »De baptismo«[1] izrijekom namijenio čitav spis opisu i tumačenju svete tajne krštenja. Gotovo dva vijeka kasnije tumači sv. Ćiril Jeruzalemski u svojim »mistagogičkim katehezama«[2] novokrštenicima svete tajne krštenja, potvrde i pričešćenja, što su ih primili u uskrsnoj noći. Približno u isto vrijeme tumači sv. Ambrozije u »De mysteriis«[3] iste svete tajne, a u »De sacramentis«[4] proširuje nepoznati pisac (možda i sam sv. Ambrozije) ova tumačenja. Pod kraj IV. v. sadržaje mnogo liturgijskih podataka »Peregrinatio ad loca sancta«[5].

2. Prvom bi se naučnom liturgikom mogao smatrati spis »De ecclesiastica hierarchia«[6], nastao oko 500, koji se dugo vremena pripisivao Dioniziju Areopagiti. Ovdje nalazimo opis i tumačenje svete tajne krštenja, potvrde, euharistije, sv. reda, te različitih blagoslovina i službe za pokojne.

Isidor od Seville († 636.) raspravlja u »De ecclesiasticis officiis libri duo«[7] o svetoj žrtvi, kako se vršila u Španiji, o časoslovu, svetom redu, krštenju i sv. potvrdi.

Galikansku liturgiju VI. i VII. v. prikazuje »Expositio brevis antiquae liturgiae gallicanae«[8], koju neki pripisuju Germanu od Pariza († 576.), dok je drugi smatraju samo tumačenjem jedne sinode iz kraja VII. v.

Pod utjecajem Alkuinovim († 804.) razvio je Karlo Veliki u svom carstvu snažnu liturgijsku djelatnost, koja je bila od velikih posljedica. Mi bismo je današnjim jezikom nazvali u neku ruku liturgijskim pokretom. Karlo je Veliki dokinuo stari galikanski obred i uveo u cijeloj Galiji rimski obred. Savjetnik je Karla Velikog, Alkuin, prilagodio Gregorianum[9], što ga je na njegovu molbu papa Hadrijan poslao Karlu Velikom, potrebama i prilikama crkve u Galiji.

Alkuin je sastavio različite misne obrasce, te neke vrste molitvenika: »Officia per ferias« i »De psalmorum usu«. Njegovo je dakle djelovanje bilo više stvaralačke i organizacijske prirode, nego naučne. Alkuinu su pojedinci pripisivali i sastavak »De divinis officiis«[9a], koji je izrađen u glavnom po Isidoru i Amalaru, a obično se smatra da je nastao početkom X. v.

Već se kod sv. Ambrozija i sv. Ćirila Jeruzalemskog, pa onda kod sv. Isidora i »Expositio antiquae liturgiae gallicanae« opaža nastojanje da se svete tajne ne tumače samo stvarno, nego i alegorijski i simbolički. Simboličko je tumačenje zavladalo u IX. v. i trajalo je do pod kraj srednjega vijeka.

---

[1] PL 1, 1197. — [2] PG 33, 1059. — [3] PL 16, 394. — [4] PL 18, 433. — [5] Corpus Scriptorum ecclesiasticorum XXXIX, Wien 1828. — [6] PG 3, 373. — [7] PL 83, 737. — [8] PL 72, 89. — [9] Liber Sacramentorum, PL 101, 405. — [9a] PL 101, 1173.

Glavni je začetnik simboličkog tumačenja liturgije Amalar od Metza, koji je u prvoj polovici IX. v. izradio »Liber officialis«, nazvan »De ecclesiasticis officiis« i »De ordine antiphonarii«[10]. Amalarovo tumačenje i neke njegove nauke dali su povoda Agobardu[11] i đakonu Floru da oštro napadnu Amalara. Đakon je Florus izradio »De actione Missae«[12] sasvim protivnom metodom nego Amalar: on osniva sva svoja tumačenja na izjavama svetih otaca.

Rabanus Maurus († 856.), opat u Fuldi i kasnije nadbiskup u Mainzu, obuhvaća u svojoj knjizi »De institutione clericorum libri tres«[13] gotovo čitavo liturgijsko područje. Tu se Rabanus Maurus uglavnom držao Isidora od Seville, dok u svojem spisu »De sacris ordinibus«[14] kod tumačenja sv. žrtve slijedi »Interpretatio Missae Dominus vobiscum«. Rabanov učenik, opat u Reichenau, Walafried Strabo († 849.) zastupa usred najjačeg zamaha simboličkog tumačenja svetih tajna u svojem »De exordiis et incrementis quarumdam in observationibus ecclesiasticis rerum«[15] mišljenje, da su se obredi svetih tajna razvijali prema prilikama i potrebama vremena i različitih okolnosti.

To je možda prva liturgika, u kojoj jasno i svijesno izbija duh povjesnog razvitka svetih obreda, koji je danas u naučnom svijetu općenito priznat kao jedini ispravan. Dvije stotina godina kasnije nastavlja jedan od nasljednika Walafriedovih na opatskoj stolici u Reichenau, Berno, rad i nastojanje Walafriedovo u svom djelu: »Libellus de quibusdam rebus ad Missae officium pertinentibus«[16]. Istim putem ide i spis »Micrologus de ecclesiasticis observationibus«[17], koji se pripisuje Bernoldu od Konstanza († 1100.). U isto doba piše sv. Petar Damiani »Dominus vobiscum«[18] i »De horis canonicis«[19].

3. Premda je u zlatno doba skolastike, u XII. i XIII. v., prevladavao utjecaj Amalarov i prema tomu povjesno i stvarno promatranje liturgijskih obreda stupa prilično u pozadinu, a prevladava simboličko tumačenje, ipak su se najznatniji liturgičari više-manje priključili povjesno-pragmatičkom tumačenju svetih obreda.

Najbolji su radovi na liturgijskom području u XII. v. i na prijelazu u XIII. v.: »Explicatio divinorum officiorum«[20] pariškog rektora Ivana Beletha, Gratianova »Concordantia discordantium canonum«, pape Inocenta III. »De sacro altaris mysterio«[21], »Mitralis liber«[22] Sikarda od Cremone, »De divinis officiis«[23] Ruperta od Deutza. U XII. v. dijeli Albert Veliki u svome »Opus de mysterio Missae«[24] prikazivanje svete žrtve u »introitus, instructio, oblatio«, te se priklanja onom načinu tumačenja, koje ne vidi u obredu sv. mise i u svakoj njezinoj pojedinosti neko simboličko nadovezivanje na život i smrt Spasiteljevu. No tadašnje shvaćanje nije bilo sklono ovakvom gledanju stvari i zato je daleko veći uspjeh od sv. Alberta postigao njegov suvremenik Wilhelmus Durandus sa svojim »Rationale divinorum officiorum«[25]. To je potpuna liturgika u našem smislu riječi, ali je sastavljena iz stavaka dotadašnjih liturgičara počevši od Isidora od Seville i Amalara. U XIV. i XV. v. mnogo se piše o liturgijskim stvarima, ali to su od reda simbolička i alegorijska tumačenja, koja su odgovarala ukusu tadašnjeg doba. Zanimljiva je rasprava ili izvještaj Radulfa de Rivo († 1493.) »De canonum observantia« i njegov nedovršeni »Liber de officiis ecclesiasticis«[26] Prvi je spis neke vrste stručno mišljenje, kako bi se reformovao časoslov i služenje sv. Mise kod Augustinaca

[10] PL 105, 965; PL 105, 1243. — [11] Contra libros quatuor Amalarii, PL 104, 339; Liber de correctione antiphonarii, PL 104, 329. — [12] PL 119, 15. — [13] PL 107, 293. — [14] PL 112, 1165. — [15] PL 114, 919. — [16] PL 142, 1055. — [17] PL 151, 579. — [18] PL 145, 231. — [19] PL 145, 221. — [20] PL 202, 9. — [21] PL 217, 763. — [22] PL 213, 14. — [23] PL 170, 9. — [24] Opera omnia, Paris 1890., XXXVIII, 7. — [25] Ed. Venetiis 1589. — [26] P. K. Mohlberg: Radulf de Rivo II, 1, Münster 1915. — [27] Antiqui libri

u Windesheimu; De Rivo redovito ne želi davati tumačenja svetih obreda, nego pokazati, kako su se historijski razvili. A kad se upušta u tumačenja, onda se prilagođuje tada uobičajenom alegorijskom tumačenju sv. mise.

4. Novi je vijek donio i u proučavanje liturgije novi duh, kojim je nekada već išao đakon Florus, Walafried Strabo i Albert Veliki. Bio je to duh povjesnog promatranja i istraživanja. Kad je pak Flacius Illyricus († 1537.) svojim »Missale Flacii Illyrici« htio dokazati, da je prvotna rimska liturgija bila bez konsekracije, brzo se uvidjela potreba da se i liturgija proučava povjesnom metodom i da se liturgijska pitanja rješavaju proučavanjem prvotnih vrela.

Stoga je već Cassander izdao »Ordo Romanus vulgatus«, Pamelius »Liturgica Latinorum«, Augustinac Rocca »Sacramentarium Gregorianum«. Melchior Hittorp († 1584.) izdaje 1568. veliku zbirku »De divinis catholicae Ecclesiae officiis ac ministeriis«, koja osim »Ordo Romanus vulgatus« sadržaje i djela Amalara od Metza, Rabana Maura, Walafrieda, Pseudo-Alkuina, Mikrolog i t. d. U proširenom je izdanju ova zbirka ponovno izdana 1591. i 1610.

U XVII. i XVIII. v. treba spomenuti Mabillona, Martènea, kard. Thomasia, Muratoria, Gerberta, Goara, Renaudota, oba Assemania, kard. Bona, de Verta, Lebruna, Grancolasa, Benedikta XIV., Gavantia, Catalania, te anglikanca Binghama.

Mabillon[27], Martène, kard. Thomasius, Muratori[28] i Goar izdali su dobre zbirke različitih obreda. Kard. Bona, de Vert, Lebrun, Grancolas, kao i Benedikto XIV. raspravljaju o liturgiji i tumače osobito svetu misu (i časoslov) jednostavnim i historijskim načinom. Gavanti i Catalani izdaju dobra djela pretežno rubricističke prirode. Bingham imade u svojim »Origines ecclesiasticae« obilnog gradiva za povijest liturgije u prvih 6 vjekova.

Martène († 1739.) je 1700.—1702. izdao svoje znamenito djelo »De antiquis ecclesiae ritibus«. To je velika zbirka različitih crkvenih obreda i tekstova na području Francuske, Italije, Španije i Njemačke, na osnovu rukopisâ, od kojih su mnogi za vrijeme francuske revolucije uništeni. Ta zbirka imade i danas još svoju vrijednost.

Kard. Thomasius († 1713.) bio je također vrlo plodan liturgijski pisac. Izdao je prvi put Gelasianum, Missale Gothicum, Missale Francorum. Potpuno je izdanje njegovih djela uredio Vezzosi, Rim 1746.—1754.

Gerbert († 1793.) se mnogo bavio proučavanjem crkvenog pjevanja; izdao je »Monumenta veteris liturgiae allemanicae« 1779., »Vetus liturgia allemanica« 1776., te »Principia theologiae liturgicae« 1756.

Goar († 1653.) izdao je u svom »Euchologium« kritičke tekstove liturgije sv. Vasilija, sv. Ivana Zlatoustog i liturgije preosvećenih darova, dijelove časoslova i obred svetih sakramenata po grčkom načinu. Različite istočne anafore donosi u latinskom prijevodu, odnosno u grčkom izvorniku Renaudot u svojoj »Collectio liturgiarum orientalium«, prvi put štampana u Parizu 1716. J. Alojzije Assemani donosi u svojem »Codex liturgicus ecclesiae universalis« Romae 1749. mnoge istočne i zapadne liturgijske obrede. Mnoge podatke s istoka sadržaju i djela Josipa Simona Assemani: »Bibliotheca Orientalis«, te (nedovršeno djelo) »Kalendaria Ecclesiae universae«.

Trijezno i stvarno tumačenje sv. mise i časoslova pruža kard. Bona († 1674.) u svojim djelima: »Rerum liturgicarum libri duo« 1671., te »De divina psalmodia« 1663. Nasuprot pretjeranoj simbolici kod tumačenja svetih tajna nastupio je de Vert († 1708.) pretjeranim racionalizmom i utilitarizmom tumačeći s v e u liturgiji. U mnogom ima pravo, ali njegova je pretjeranost izazvala Grancolasa i Lebruna da njegove izvode svedu na pravu mjeru. To je Lebrun učinio svojom »Explication littérale et dogmatique des prières et des

rituales. De liturgia gallicana libri tres; Paris 1729. — [28] Liturgia romana vetus; Opera omnia; Napoli 1760., XI. XII.

cérémonies de la Messe«, izdanom prvi put u Parizu 1716., te u »Dissertations historiques et dogmatiques sur les liturgies de toutes les églises du monde chrétien« 1728. Oba ova djela imadu i danas još svoju važnost. I Grancolas je u svojim djelima o sv. misi i o sakramentima iznio dobrih misli, ali je glavno njegovo djelo »Commentaire historique sur le Bréviaire romain«, štampano u Parizu 1727.

»Liturgijski« je papa Benedikto XIV. izdao 1748. svoje znamenito djelo »De sacrificio Missae«, a 1745. »De festis D. N. Iesu Christi et B. Mariae V.«.

Pretežno su rubricističkog značenja djela Gavantia i Catalania. Gavanti je 1830. izdao »Thesaurus sacrorum rituum«, gdje tumači rubrike rimskog misala i breviara. Catalani († 1750.) je izdavao redom tumačenja za PR., CE., RO. i za papinsku službu.

5. Nakon ovog liturgijskog zanosa i pažnje prama kršćanskoj starini slijedi u drugoj polovici XVIII. i u prvoj polovici XIX. v. teška reakcija onih težnja, koje su išle za nacionalizacijom i za racionalizacijom liturgije. Bio je to duh vremena, koji je vršio svoj utjecaj na liturgijsko shvaćanje. Puk se bio udaljio od liturgije, dobrim dijelom toga radi, što je liturgijski jezik i dalje ostao latinski; dok se latinština bila još u neke sačuvala samo u visokoj državnoj upravi, ali je sve više nestajala u običnom životu vjernikâ. Njima je dakle liturgija, vršena latinskim jezikom, postajala sve više stranom i nerazumljivom. Novotari su XVI. v. uveli »bogoslužje riječi« u živom nacionalnom jeziku, ostavivši nešto sakramentalnih obreda, ali isključivši posve svetu žrtvu. Mjesto da oni, koji su zapazili ovo nezdravo stanje, uznastoje podići vjernike do liturgije, da je učine vjernicima bližom i shvatljivom, pošli su protivnim pravcem, koji nije bio daleko od onoga, što su u XVI. v. izvršili tadašnji novotari: i sada se htjelo liturgiju nacionalizovati, da se tako liturgija približi puku. Osim toga je duh racionalizma bio zahvatio sve krugove tadašnje Evrope, pa se nije čuditi, kad vidimo, kako se u XVIII. v. s jedne strane pokušava širiti shvaćanje, kao da Krist nije Spasitelj, nego samo učitelj, kako obredi svetih tajna ne daju nutrašnje milosti i ne spasavaju nas vrhunaravskim načinom, nego da su samo vanjski izražaj i poticaj da budemo sami u sebi što bolji i plemenitiji, u inače posve naravskom redu.

Te su težnje došle do izražaja na sinodi u Pistoji 1786. Glavnim se nosiocem svih ovih težnja može smatrati Vitus Winter († 1814.). Bio je profesor na sveučilištu u Landshutu i kanonik u Eichstättu. U Münchenu je 1804. anonimno izdao »Versuche zur Verbesserung der katholischen Liturgie«. Prema njegovim bi prijedlozima u misnom kanonu imale ostati još samo riječi konsekracije. Kasnije je izdao i druge studije o njemačkom misalu i obredniku, gledajući uvijek na protestantske agende. Protiv Wintera je ustao Haid († 1873.) svojom »Einleitung in das Ritual nach dem Geiste der katholischen Kirche«, objelodanjenom u Münchenu 1812. Haid je istaknuo ispravnu misao, da ne treba mijenjati liturgijskih obreda, nego treba nastojati da ih i svećenici i vjernici razumiju i da se uzdignu do njih.

Time se ovo pitanje vratilo na onu osnovicu, na koju ga je postavio tridentski sabor. Trebalo je samo još da se pojavi čovjek, zadojen katoličkim duhom do u dno duše, koji poznaje liturgiju i koji je liturgiju učinio samom srži najintimnijeg života svoje duševnosti. Bio je to Dom Prosper Guéranger († 1875.). On je svojim »Institutions liturgiques« (Paris 1840.) i »Année liturgique (prevedeno i na njemački) zapalio onu iskru liturgijskog oduševljenja i naučnog za-

nimanja za liturgiju, koja je zahvatila današnja nastojanja oko liturgijske obnove i proučavanja liturgije na osnovu prvih vrela.

6. Sasvim je nemoguće ma samo i nabrojiti sve liturgičare, koji su u posljednih 100 godina sudjelovali u velikom poslu naučnog istraživanja liturgijskih vrela i liturgijske obnove kršćanskog puka. Valja dakle da se ograničimo samo na najvažnije.

Svojim je djelom »Origines du culte chrétien« Duchesne[28a] prikazao obrede kršćanskih svetih tajna od IV.—IX. v. Batiffol[29] je naročito proučavao sv. misu i časoslov, Cabrol liturgijske početke[30]. Benediktovci u Solesmes naročito su zaslužni za proučavanje i reformu crkvenog pjevanja. Od mnogobrojnih djela u tom pravcu spominjemo samo: Rousseau: L'école grégorienne de Solesmes, Tournai 1910. i znamenitu Paléographie musicale 1889.—1911.

Pod utjecajem oxfordskog pokreta i iz njeg proizašlog ritualizma vlada u Engleskoj veliko zanimanje za liturgijska pitanja. Od mnogih zaslužnih liturgičara u Engleskoj valja spomenuti Warrena[31], Wilsona[32] i Bishopa[33].

U Italiji se od Gavantia amo liturgika obrađivala pretežno rubricistički. U novije se vrijeme zapaža i u Italiji veliko zanimanje za povjesni razvitak liturgijskih obreda. U Milanu se ističu kao istraživači ambrozijanskog obreda Magistretti i Ratti, danas Pijo Papa XI. Rimski je obred opširno obradio kard. Ildefons Schuster, još kao opat sv. Anselma u Rimu u svom »Liber Sacramentorum«. Daleko više nego u izravnom proučavanju liturgije dala je Italija u proučavanju katakomba i uopće kršćanske arheologije.

U Njemačkoj je Probst[34] proučavao svetu misu, sakramente i sakramentale na osnovu patrističke literature. Ebner[35] proučava Missala Romanum u srednjem vijeku na osnovu izravnih vrela, Ranke[36] i Beissel[37] sistem perikopa u liturgiji, Franz[38] crkvene blagoslovine u srednjem vijeku, Baümer[39] časoslov, Baumstark[40] istočne liturgije. Liturgika je uključena u pastoralnu teologiju kod Ambegera, Schücha, Schuberta, a kod nas Štiglića i kod Slovenaca dra Ušeničnika. Prvi je opet obuhvatio cjelovitost liturgijskih pitanja kao jednu cjelinu Xaver Schmid († 1831.) u svom djelu: »Liturgik der christlichen Religion«, Passau 1832. Najbolja je njemačka liturgika eichstättskog profesora Valentina Thalhofera u izdanju Eisenhoferovu, odnosno »Handbuch der katholischen Liturgik« od dra L. Eisenhofera, Thalhoferova nasljednika na katedri u Eichstättu, objelodanjena u dva sveska 1932. To je danas sasvim novo djelo, kojemu je ipak osnovica nekadašnja Thalhoferova zamisao. Za kratku orientaciju vrlo je dobro malo Eisenhoferovo izdanje 1926.: »Grundriss

[28a] Édition cinquème, Paris 1925. — [29] Leçons sur la masse, Paris 1920.; Histoire du bréviaire romain, Paris 1911. — [30] Reliquiae liturgicae vetustissimae, Paris 1902., 1913.; Le livre de la prière antique, Paris 1900. Origines liturgiques, Paris 1906.; Introduction aux études liturgiques, Paris 1907. — [31] The Leofric missal, Oxford 1883.; Missale vetus Hibernicum, Oxford 1879. — [32] Izdao Gelasianum 1894., Gregorianum 1915. i 1919., misal i benedikcional londonskog biskupa Roberta 1896. i 1903., te pontifikal 1910. — [33] Liturgica Historica, Oxford 1918. — [34] Liturgie der ersten drei christlichen Jahrhunderte, Tübingen 1870.; Die älteren römischen Sakramentarien und Ordines, Münster 1892.; Die Liturgie des 4. Jahrhunderts und deren Reform, Tübingen 1893.; Die abendländische Messe v. 5—8. Jahrh., Münster 1896.; Sakramente und Sakramentalien in den drei ersten Jahrhunderten, Tübingen 1872.; Brevier und Breviergebet, Tübingen 1868. — [35] Quellen und Forschungen zur Geschichte und Kunstgeschichte des Missale Romanum im Mittelalter, Freiburg 1898. — [36] Das kirchliche Perikopensystem, Berlin 1847. — [37] Geschichte der Evangelienbücher in der ersten Hälfte des Mittelalters, Freiburg 1906.; Entstehung der Perikopen des Römischen Messbuches, Freiburg 1907. — [38] Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter, Freiburg 1909. — [39] Geschichte des Breviers, Freiburg 1895. — [40] Liturgia romana e li-

der katholischen Liturgik« i Braunov: »Liturgisches Handlexicon«, Regensburg 1924. Osim već navedenih vrela valja za istočnu liturgiju navesti osobito: Max Prinz von Sachsen: »Ritus missae ecclesiarum orientalium, s. romanae ecclesiae unitarum, scil. I. missa syro-maronitica, II. missa chaldaica, III. missa graeca, IV. missa armenica, V. missa syriaca antiochena«, Regensburg 1907/8.; Dom Plac. Meester: »La divine liturgie de Jean Chrysostome«, Rome 1920.; Renaudot: »Collectio liturgiarum orientalium«, Frankfurt 1847.; Germanos (carigradski patrijarh, † 733.) »Ἱστορία ἐκκλησιαστική« Odesa 1894. Zatim: Doctrina apostolorum (Funk, Patres Apostolici, Tübingen 1901.; Funk: »Didascalia et constitutiones apostolorum«, Paderborn 1900.); Testamentum D. n. I. Chr. ed. Rahmani, Mainz 1899.

Od djela, koja su izašla na hrvatskom, odnosno slovenačkom i srpskom jeziku, valja spomenuti: Schüch-Polz: Pastirsko bogoslovlje, preveli S. Gjanić i B. Strižić, Zagreb 1917. (obuhvaća i čitavu liturgiku); S. Gjanić: Priručnik za vršenje službe Božje po propisima rimskog obreda, Zagreb 1919. (vrlo dobar rubricistički priručnik); Dr. F. Ušeničnik: Katoliška liturgika, Ljubljana 1933.; Dr. Lazar Mirković: Pravoslavna liturgika, Srijemski Karlovci 1918.—1926.

Pravoslavno i protestantsko shvaćanje liturgije i liturgike. »Celokupnost ovih spoljašnjih oblika čini sadržinu hrišćanskog pravoslavnog bogosluženja, pod kojim se razumeju oblici ustanovljeni od Isusa Hrista i Njegove Crkve, kojima se preko organa ovlaštenih od crkve ostvarava na čoveku otkupljenje ... kojima se unutrašnja religija pokazuje na spoljašnji način, kao i unutrašnje poštovanje Boga od strane općine, njenih članova i cele crkve ...«[41] Slično glasi i definicija udžbenika pravoslavne liturgike za učenike srednjih škola od A. Živanovića: »Bogosluženje jeste skup spoljašnjih znakova i radnja, preko kojih ljudi iskazuju raspoloženje svoje duše prema Bogu, svoju religiju, te preko kojih čovek dobiva blagodat Božju. Ukoliko to iskazivanje kod pravoslavnih hrišćana biva na način pravoslavnom Crkvom određeni, naziva se bogosluženje pravoslavnim bogosluženjem ... Nauka o bogosluženju pravoslavne Crkve jest sistematsko izlaganje crkvenih službi i obreda, a u duhu i značenju onom, u kojem ih shvaća, tumači i svršava sv. pravoslavna Crkva«[42]

Nasuprot ovom katoličkom i pravoslavnom gledištu smatraju protestantski teolozi, da »riječ (propovijed) i molitva, uz pjesmu, sačinjava svu puninu evanđeoskog bogoslužja, bez obzira na ovaj ili onaj »poredak«[43].

Protestanti drže da kršćansko shvaćanje otklanja svaki kult, koji bi išao za tim da izvjesnim činima zadobije dobrohotnost Božju. Ipak ne može kršćanstvo da se odreče vanjskog bogoslužja, jer ono nije samo ćudorednost, nego neposredni odnos i saobraćaj s Bogom, i to nesamo sa strane svakog pojedinca, nego upravo odnos i saobraćaj čitave kršćanske zajednice s Bogom[44].

Prva svrha bogoslužja pravoslavne crkve jest spoljašnje izražavanje unutrašnje religije sa strane općine, njezinih članova i cijele crkve. Drugom svrhom bogosluženja smatra pravoslavna crkva održavanje, unapređenje i širenje hrišćanske pravoslavne vjere i života, nazidanje vjernih[45].

U protestantskom svijetu nisu sasvim na čistu o pravoj biti i srži protestantskog bogoslužja. Jedni bi željeli da je ono izraz radosti nad posjedovanjem vjere, drugi mu daju prvotno pedagogijski ili misionarski značaj, tako n. pr. sam Luter, treći opet, naročito Schleiermacher, shvaća protestantsko bogoslužje kao svečanost religijske svijesti. Schian[46] obuhvaća sve ove momente i prihvaća naprosto definiciju, da je protestantsko bogoslužje saobraćaj kršćanske (protestantske) općine s Bogom i saobraćaj Boga s tom općinom.

---

turgia dell'Esarcato, Roma 1904.; Die Messe im Morgenland, Kempten 1907.; Festbrevier und Kirchenjahr der syrischen Jakobiten, Paderborn 1910.; Syrische Perikopenordnung des ersten Jahrtausends, Münster 1920. — [41] LM I 2. — [42] Nauka o bogosluženju pravoslavne Crkve, Osijek 1923., 1, 8. — [43] EK I. 6. — [44] Schian: Grundriss der praktischen Theologie, Giessen 1928, 97/8. — [45] LM I 8, 9. — [46] O. c. 102. — [47] LM I 5. — [48] Schian, o. c. 172. — [49] LM I 16/7.

Pravoslavna crkva smatra da bogosluženje, njegovo formulisanje i vođenje ne smije biti prepušteno samovolji pojedinaca, nego da mora biti jedna od najglavnijih zadaća crkve kao predmet njezine brige i njezinog poučnog rada[47].

Kod protestanata vlada mnogo veća sloboda, a to je i shvatljivo, jer oni nemaju svećenstva i crkvene hierarhije u onom smislu, kako je imaju i zapadna i istočna crkva. Osim toga protestantsko se bogoslužje bitno sastoji samo od riječi Božje (sv. Pisma), molitve i pjesme (EK III, 5.), kako je to naglasio već Luter 1544., pa se izbor perikopa, molitava i pjesama lako može mijenjati. Uređuju ga različite agende i neke vrste obrednici službenih i privatnih izdanja, a ponajviše pastori sami.

Pravoslavni liturgičari razlikuju liturgiku od pastirskog bogoslovlja, i to zato, jer je liturgika postojala kao nauka mnogo ranije od pastirskog bogoslovlja, i zato, jer pastirsko bogoslovlje daje budućem svećeniku i pastiru praktična uputstva za pastirski rad, a ovo je daleko od liturgike, koja ima čisto teoretsku zadaću: da pravoslavno bogosluženje pretstavi i duhovno rasvijetli. Osim toga razlikuju liturgiku i od ritualistike, koja izlaže pravila spoljašnjeg vršenja bogosluženja bez obzira na istorijski postanak i duh bogoslužbenih radnja. Isto tako razlikuju liturgiku i od istorije i teorije bogosluženja[48].

Budući da protestanti u svom bogoslužju nemaju žrtve, koja sačinjava najznatniji dio bogoslužja zapadne i istočne crkve, to oni nekako perhorescıraju i od same riječi »liturgika«[49]. Ako je čitavo bogoslužje sadržano samo u čitanju sv. Pisma, molitvi i pjesmi, tada je taj stav i dosljedan i razumljiv, ali se tada samo osnovno shvaćanje bogoštovlja u velike razlikuje nesamo od bogoslužja zapadne i istočne crkve, nego i uopće od bogoslužbenih oblika, kako su se oni razvili i izvan kršćanstva. Prema ovom posebnom evangeličkom shvaćanju liturgika ne bi mogla biti naučna disciplina, odijeljena od pastoralke, nego bi bila sastavni njezin dio. Uza sve to se i u protestantskom svijetu opaža živo nastojanje oko reforme bogoslužnih oblika.

POVJESNI RAZVITAK KATOLIČKE LITURGIJE

Apostolsko doba. Osnivač je katoličke Crkve ustanovio svetu misu i svete sakramente sa svim bitnim dijelovima, koji se nikada ni u čemu ne smiju mijenjati. Spasitelj je, dakle, ustanovio i bitne vanjske obrede, s kojima je vezao posvetnu i djelatnu milost, te je neke od tih obreda i sam izvršio, osobito kod zadnje večere. Apostolima je i njihovim zakonitim nasljednicima ostavio da ponavljaju ove obrede tijekom tisućljetnog života Crkve prepustivši crkvenom poglavarstvu slobodu »ut in sacramentorum dispensatione, salva illorum substantia, ea statueret vel mutaret, quae suscipientium utilitati seu ipsorum sacramentorum venerationi pro rerum, temporum et locorum varietate, magis expedire iudicaret«[1].

Poslije uzašašća Gospodinova apostoli su uredjivali liturgijske funkcije prema Učiteljevim zapovijedima i poukama i prema prilikama, u kojima su živjeli oni i vjernici.

Tako je na pr. sv. Pavao dao različite upute o svetoj večeri i kršćanskim sastancima Korinćanima, a onda kaže: »Ostalo ću urediti, kad dođem«[2]. Iz toga slijedi da u Crkvi postoje apostolske naredbe, koje nijesu zabilježene u svetom Pismu, a to su, u ovom slučaju, očito odredbe liturgijske prirode, kako to spominje i koncil tridentski[3]. S pravom se već u kršćanskoj starini

---

[1] Conc. Trid. sess. 21, c. 2. D 931. — [2] I Kor. 11, 34. — [3] Conc. Trid. ses.

priznavalo kao apostolske one liturgijske običaje, koji su općeniti i za koje se ne može kazati, kada i tko ih je uveo[4].

Od kraja I. do početka IV. v. 1. Od apostola su i njihovih neposrednih učenika biskupi naslijedili liturgijske tradicije, ali i dosta veliku vlast u liturgijskim stvarima.

U ono doba nije bila moguća potpuna centralizacija liturgijskog zakonodavstva, a nije bila ni potrebna, jer su apostolske tradicije bile još svježe. A kad su te tradicije počele sve jače blijediti, te su se u liturgiju počele uvlačiti različite manje podesne stvari, suzivali su crkveni sabori vlast pojedinih biskupa, koja se sve više prenosila na glavna biskupska sjedišta i na provincijalne sabore, »da se ne bi u liturgiju uvuklo štogod protiv vjere, ili po neznanju«[5].

2. Uređujući svetu službu ugledali su se apostoli i njihovi nasljednici u prvom redu u primjer Spasiteljev, kako je postupao kod zadnje večere i kod drugih zgoda. Prirodno je, da su preuzeli neke običaje i iz sinagoge, kao n. pr. čitanje sv. Pisma. I poganski su običaji, izravno ili neizravno, znali utjecati na uvođenje crkvenih svetkovina i nebitnih obreda.

Crkva zauzimlje i danas još, kao i u prvim vremenima, razboriti i tolerantni stav prama običajima poganskih naroda, u koliko ti običaji nisu sami po sebi izražaj idolopoklonstva ili krivovjerja, te u koliko nisu protivni kršćanskoj vjeri i ćudoređu.

SCPF je 1659. dala misionarima uputu: »Nullum studium ponite nullaque ratione suadete populis illis ut ritus suos, consuetudines et mores mutent, modo non sint apertissime religioni et bonis moribus contraria... Fides nullius gentis ritus et consuetudines, modo prava non sint, aut respuit aut laedit, imo vero sarta tecta esse vult. Et quoniam ea paene est hominum natura, ut sua, et maxime ipsas nationes, coeteris et existimatione et amore praeferant, nulln odii et alienationis causa potentior existit, quam patriarum consuetudinum immutatio, earum maxime quibus «homines ab omni patrum memoria assuevere...«. Na ovom osnovu dozvoljava SCPF 26. V. 1936. izvjesne čine, kojima Japanci iskazuju svoju ljubav prama svojoj domovini, premda su ovi čini prvotno bili nikli u poganskoj religiji, ali nisu sami u sebi zli, nego su indiferentni, niti danas znače iskazivanje religijskog uvjerenja, več samo ljubav prama domovini, odnosno prama rođacima i prijateljima[6].

Iza Konstantina Velikog nastaje t. zv. **zlatno doba liturgijskog razvitka.**

1. Progona je nestalo i kršćani su mogli vršiti svetu službu u sjajnim bazilikama, a nisu se više trebali sakrivati, kao dotad, noću po kućama. Sve većim prodiranjem kršćanstva u život nestaje polagano katekumenata, različite se liturgijske funkcije sve više odjeljuju od služenja svete žrtve, uz dotadašnji razvitak u okviru jeruzalemsko-grčko-rimske civilizacije pridolazi utjecaj seobe naroda. Opaža se i sve jači utjecaj patriarhatskih, odnosno metropolitanskih crkvi na liturgiju čitavog njihovog područja. I politički je položaj Rima, Carigrada i Milana znatno utjecao na razvitak liturgije, a na Rim je, Carigrad i Milan utjecao Jeruzalem, gdje se liturgija vršila na onim mjestima, koja je posvetio Spasitelj svojom prisutnošću.

Na razvitak liturgije utječu i monasi[7], pojedine jače ličnosti, privatne pobožnosti, različite okolnosti, pa i svjetski velikaši[8]. Tako

21, c. 2. D 931. — [4] Dc Sp. S. c. 27, PG 32, 188. — [5] Isp. Conc. milevit. g. 416, can. 62; Conc. Tolet. g. 833. c. 2. — [6] AAS 1936., 406—409. — [7] Isp. Leclercq: Monachisme AL X1/2 1774—1947; Kard. Schuster: L'opera del Monachismo

je tijekom vijekova u različitim krajevima došlo do većih razlika u liturgiji, premda je prvotna liturgija (u apostolsko doba) bila gotovo jedinstvena. Onda opet pojedine liturgije počinju utjecati na druge, te se zapaža miješanje i stapanje liturgijskih tipova.

Sv. Grgur Veliki odgovara sv. Augustinu, apostolu Engleza na pitanje, zašto postoji razlika između služenja svete mise u Rimu i u Galiji, dok je ipak posvuda ista vjera: »Sed mihi placet, ut sive in Romana sive in Galliarum sive in qualibet ecclesia aliquid invenisti, quod plus omnipotenti Deo possit placere sollicite eligas et in Anglorum ecclesia, quae adhuc in fide nova est, institutione proecipua, quae de multis ecclesiis colligere potuisti, infundas. Non enim pro locis res, sed pro rebus loca nobis amanda sunt. Ex singulis ergo quibusque ecclesiis, quoe pia, quae religiosa, quae recta sunt, elige et haec quasi in fasciculum collecta apud Anglorum mentes in consuetudinem depone«[9].

2. Pod kraj IV. i u V. se v. uslijed velike razlike životnih, kulturnih, političkih i crkvenih prilika na istoku i na zapadu razvijaju dva glavna liturgijska tipa: istočni i zapadni.

Istok je i kasnije uglavnom zadržao onaj liturgijski oblik, do kojeg je došao, kad je razvio svoju liturgiju do vrhunca. Na zapadu se nasuprot opaža neprestano razvijanje. Liturgija se na zapadu neprestano prilagođuje u svojim oblicima novim prilikama i potrebama života, ali se uz to opaža i nastojanje, da se čuvaju predaje prvih vremena kršćanstva, koliko je to moguće u promijenjenim prilikama.

3. Mogu se razlikovati dva glavna roda istočnih liturgija[10]: antiohijski (sirski) i aleksandrijski (egipatski) tip. Budući da se oba tipa uglavnom razlikuju po jednom detalju iz sv. mise, bit će o tome potanje govora kasnije.

Antiohijskom tipu[11] pripada grčka liturgija sv. Jakova i sirska liturgija sv. Jakova, kojom se služe Jakobiti i Maroniti, te sjedinjeni Sirci. Antiohijski je liturgijski tip uobičajen na području antiohijske i jeruzalemske patrijaršije, te u autokefalnoj provinciji ciparskoj.

Ovom tipu pripada i liturgija Apostolskih Konstitucija, koja nije bila doduše nikada »službena liturgija«, ali ipak pretstavlja liturgijski tip velikih sirskih crkvi, napose onih u Antiohiji i Jeruzalemu. Redigovana je bila negdje pod kraj IV. v. u Antiohiji. Osim toga obuhvaća antiohijski tip i nestorijsku, maronitsku i siromalabarsku liturgiju.

Aleksandrijskom tipu[12] pripada grčka liturgija po sv. Marku, koptičke liturgije sv. Ćirila Aleksandrijskog, sv. Grgura Nazianskog i sv. Vasilija, te abesinska liturgija dvanaestorice apostola, koja je u svojoj biti istovjetna s koptičkom liturgijom po sv. Ćirilu.

Ovom tipu pripada Euhologij sv. Serapiona, biskupa u Tbmuis, iz IV. v.

Carigradska[13] se liturgija razvila pod utjecajem antiohijske i jeruzalemske. Po carigradskoj je liturgiji sirski tip utjecao na sve liturgije, koje su ovisne od carigradske. Carigradska liturgija posjeduje tri obrasca: liturgiju sv. Vasilija, sv. Ivana Zlatoustog i liturgiju preosvećenih darova. Prevedena je na mnoge jezike i danas je još upotrebljavaju svi sjedinjeni i nesjedinjeni Slaveni istočnog obreda. Prevedena je već i na mnoge moderne jezike. Carigradski je obred (uz rimski) danas najrašireniji kršćanski obred na cijelom

nella vita liturgica a Roma LS V 12—74. — [8] Isp. Cabrol: Charlemagne et la liturgie AL III/1 807—825. — [9] Epist. Greg. M. XI, 64; PL 77, 1186. — [10] Isp. Salaville: Liturgies orientales, 1932; R. Janin: Les Eglises orientales et les Rites orientaux, Paris 1922; Statistica con cenni storici della gerarcbia e dei fedeli di rito orientale, Roma 1932. — [11] Isp. Gastoué-Leclercq: Liturgie d'Antioche, AL I/2, 2427—2439. — [12] Isp. Leclercq: Liturgie d'Alexandrie, AL 1/1, 1182—1204. — [13] D. Placide de Meester: Liturgies Grecques, AL VI/2, 1591—1682.

svijetu. Od prijevoda je najznatniji prijevod svete braće Ćirila i Metodija, kojim se i danas služe Slaveni istočnog obreda.

4. Uz rimski obred, kojemu je namijenjena ova liturgika, razvio se na zapadu keltski, galikanski, mozarapski i ambrozijski obred. Afrički je obred posve izumro i tek mu se mogu naći tragovi[14].

U srednjoj i djelomice u južnoj Italiji bio je uveden rimski obred. U sjevernoj Italiji, Španiji, Galiji, vjerojatno i u sjevernoj Africi, kod Britanaca i Iraca prevladavao je galikanski obred, tako prozvan po Mabillonu, jer je najviše bio proširen u Galiji.

U galikanskom[15] obredu imade dosta sličnosti s antiohijskom skupinom istočnih liturgija, ali i s rimskim obredom.

Neki[16] misle, da je i na zapadu postojao jedinstveni (rimski) liturgijski praoblik, koji da se sačuvao u galikanskoj liturgiji, dok je rimska reforma (možda pod papom Damazom 366.—384.) izmijenila obred u Rimu i u rimskom području, pa tako stvorila razliku između kasnijeg rimskog obreda i praobreda, koji je kasnije po Mabillonu slučajno prozvan galikanskim.

Pipin i Karlo Veliki uveli su na svom području rimski obred namjesto galikanskog, koji je time, kao takav, izumro, ali je ostavio znatnih tragova u današnjoj rimskoj liturgiji.

Duchesne[17] nasuprot smatra galikanski obred istočnom liturgijom, koja je polovicom IV. v. uvedena na zapadu osobito u Milanu i preko Milana u Galiju. Ne možemo ovdje potanje zalaziti u to pitanje, ali valja uočiti, da treba riješiti dva različita pitanja. Jedno je pitanje rimskog, milanskog, galikanskog (i mozaropskog), te istočnih obreda od polovice ili kraja IV. v. do vremena Karla Velikog. To je pitanje izvrsno riješio Duchesne. No time još nije riješeno i pitanje prednicejske liturgije. Riješenje, koje važi za razdoblje od IV.—IX. v., ne važi i za prva tri vijeka. Prednicejska je liturgija, kako ćemo vidjeti, bila uglavnom jednaka i na istoku i na zapadu, a tek su se u razdoblju od IV. v. dalje razvili različiti liturgijski tipovi.

Mozarapski je obred[18] u mnogom sličan galikanskom. Njegovo je područje bila čitava Španija tamo od VI. v. Za pape se Grgura VII. sve više i u Španiji uvodio rimski obred.

Iza pada Granade 1492. činilo se da će tog starog domaćeg obreda potpuno nestati. Stoga je moćni kardinal Ximenes, nadbiskup toledski, 1500. izdao mozarapski Misal i 1502. mozarapski časoslov ustanovivši ujedno zbor svećenika, koji su imali u jednoj kapeli stolne crkve u Toledu da vrše službu božju mozarapskim obredom. Slično je ustanovio u stolnoj crkvi u Salamanci 1517. Rodrigo de Talavera. Tako se samo u tim dvjema crkvama do danas sačuvao mozarapski obred.

Milanska ili ambrozijska[19] liturgija srodna je galikanskoj.

Dom Cagin[20] je smatra u neku ruku rimskom praliturgijom, koja se sačuvala u Milanu i u Galiji, dok se u Rimu izgubila, jer je bila istisnuta kasnijom reformom. Duchesne[21] nasuprot drži, da je taj obred uveo u Milan arijanski biskup Auksencije (355.—374.). On je bio iz Kapadokije, pa je obred svoga kraja uveo u Milan, koji je onda bio sjedište dvora i stjecište grčkih biskupa. Kad je sv. Ambrozije naslijedio Auksencija, nije mogao mijenjati obreda, koji se već bio ustalio, pa se samo zadovoljio s time, da je dosljedno proveo korekturu liturgijskih formula u katoličkom smjeru. Ali Duchesneovo

[14] F. Cabrol: Liturgie d'Afrique, AL I/1, 591—657. — [15] Mabillon: De liturgia Gallicana, Paris 1685; pretiskano PL LXXII. Isp. Leclercq: Liturgie Gallicane, Al VI/1, 473—593. — [16] Cabrol: Les origines liturgiques, Paris 1906, 347; Eisenhofer I, 33. — [17] Origines, 96—99. — [18] Isp. F. Cabrol: La Liturgie Mozarabe, AL X/1, 390—491. — [19] Isp. Paul Lejay: Rit Ambrosiene, AL I/1, 1373—1442. — [20] Paléographie musicale V. Solesmes 1896. — [21] Origines, 97. Isp. bilj. 39.

riješenje ne uzima u obzir stanje milanske liturgije prije Auksencija, odnosno prije milanskog edikta. Do početka je IV. v. i u Rimu i u Milanu i u Galiji i na istoku po svoj prilici vladalo relativno jedinstvo u liturgiji, a tek se tijekom IV. v. počinju diferencirati rimska, milanska i galikanska liturgija. U Rimu se odmah početkom IV. v. desila i velika jezična promjena: od dotadašnje grčke liturgije nastaje latinska, koja se u mnogom oslanja na lokalna svetišta u samom Rimu. Milan je zadržao više »istočnih«, zapravo prvotnih, elemenata u liturgiji, ali radi razloga, što ih navodi Duchesne, ni on nije zadržao prvotne liturgije, nego ju je dalje razvio pod istočnim utjecajima. Slično vrijedi i za Carigrad. Tako bismo možda mogli razlikovati tri glavna liturgijska tipa za kasniji razvitak: rimski, carigradski i milanski.

Milanski se obred do danas sačuvao u Milanu. Prvo je kritičko izdanje ambrozijskog Misala izdao Achille Ratti, kasnije Papa Pijo XI., zajedno s M. Magistrettiem, u Milanu 1913.

Keltska liturgija[22], koja je bila proširena u Bretagni i britanskim otocima, nastala je pod utjecajem galikanske, ima dakle svoj posredni izvor po svoj prilici u Milanu. U Engleskoj je počela uzmicati pred rimskim obredom već u drugoj polovici VII. v. U Bretagni je Ljudevit Pobožni uveo 817. rimski obred i dokinuo dotadašnji. U Škotskoj se keltska liturgija održala do XI. v., a u Irskoj do druge polovice XII. v.

Rimski obred[23]. Iz podataka koje su nam sačuvali sv. Justin, Klemens Rimski i Hipolit razabiremo, da je liturgija u Rimu imala sve značajke općenite prvotne liturgije. U doba pape Damaza I. (366.—384.) započela je valjda velika reforma rimske liturgije. Uz sveta vremena uvode se i slave svetački blagdani, razvija se crkvena godina, psalmi se pjevaju tako, da su podijeljeni na sedmicu. Ovu je reformu u glavnom zaključio Grgur Veliki (590.—604.). On sam kaže: »Aut (consuetudines) veteres nostras reparavimus, aut novas et utiles constituimus«[24]. A njegov životopisac Ivan đakon veli: »Sed et gelasianum codicem de missarum solemniis, multa subtrahens, pauca convertens, nonnula vero superadiiciens pro exponendis evangelicis lectionibus in unius libri volumine coarctavit«[25]. Već je prije izminuća prvog tisućljeća rimski obred prodro u čitavu zapadnu Crkvu uz male izuzetke. No nije se održao u čisto rimskom obliku, koji se bio razvio na rimskom tlu i pod jakim utjecajima rimskih svetišta i lokalnih prilika uopće, jer su pojedini biskupi i vrhovni poglavari različitih redova unosili promjene i dodatke: »Haec autem licentia quidlibet pro arbitrio audendi sine certa lege et disciplina adeo quandoque excrevit, ut in multis codicibus adhuc extent officia missae, hymni, orationes, quae sine risu vel potius indignatione legi non possunt«[26]. K tomu su i prepisivači nepažnjom ili neznanjem mnogo toga iskrivili.

To je bio razlog, da je tridentski sabor (sess. 25) zatražio od Pape, da reformira liturgiju i uspostavi liturgijsko jedinstvo u zapadnoj Crkvi. Papa Pijo V. izdao je doista 1568. Breviarium Romanum i 1570. Missale Romanum obvezavši sve Crkve, koje nemaju

[22] Isp. L. Gougaud: Liturgies Celtiques, AL II/2, 2969—3034. — [23] Isp. kard. Schuster: Le condizioni storiche della riforma liturgica in Roma ai tempi di San Gregorio I, LS I 37—49; Gerarchia e Culto nei primi secoli a Roma, LS II, 3—21; E. Bishop: Le Génie du Rit Romain, Édition française annotée par Dom André Wilmart, Paris 1920; Grisar: Das Missale im Lichte römischer Stadtgeschichte, Freiburg 1925. — [24] Ep. ad Ioannem Syracus. Ep. 12, PL 77, 957. — [25] Vita S. Gregorii l. II. n. 17, PL 75, 94. — [26] Kard. Bona: Rer. lit. 7, 6.

200 godina svoga misala i brevijara, da se služe samo rimskim brevijarom i misalom. U biskupskim je funkcijama uspostavio jedinstvo papa Klement VIII. izdavši 1596. Pontificale Romanum i 1600. Caeremoniale Episcoporum.

Izgradujući dalje reformu, započetu po Piju V. i Klementu VIII. utjecali su na daljni razvitak rimskog obreda osobito Urban VIII. i Pijo X., koji je započeo novu veliku reformu i dao joj velike smjernice. One se poglavito odnose na tačniji tekst svetoga Pisma, povjesnih čitanja i himana u liturgijskim knjigama, na jače isticanje svetih vremena u crkvenoj godini i na zgodnu podjelu psalama kroz tjedan.

LITURGIJSKO ZAKONODAVSTVO

Novi crkveni zakonik. Do tridentskog je sabora liturgijsko zakonodavstvo praktički bilo u rukama biskupa, odnosno vrhovnog glavara crkvenog reda, ako i ne posve neograničeno. Od tridentskog sabora dalje uređuje sv. Stolica liturgiju i liturgijske knjige zapadnog obreda. Novi crkveni zakonik veli u can 1257: »Unius Apostolicae Sedis est tum sacram ordinare liturgiam tum liturgicos approbare libros«.

U can 733 § 1. određuje novi crkveni zakonik da se kod izvršavanja, dijeljenja i primanja sv. sakramenata imadu tačno obdržavati obredi i ceremonije, kako ih propisuju zakonito odobrene obredne knjige. Isto određuje can 818. za služenje sv. mise. A can 2370. određuje, da se pro diversa reatus gravitate imadu suspendovati oni klerici maiores, koji u svetoj službi teško zanemaruju obrede i ceremonije, kako ih propisuje Crkva, te se ne poprave nakon što su bili opomenuti. Uostalom novi crkveni zakonik prema can 2. obično ništa ne određuje o obredima i ceremonijama, što ih propisuju liturgijske knjige, odobrene za latinsku Crkvu u služenju sv. mise, dijeljenju sv. sakramenata i sakramenata, te ostalih svetih obreda.

Stoga svi liturgijski zakoni i propisi i poslije proglašenja novog crkvenog zakonika zadržavaju svoju moć, osim ako je koji od tih propisa u crkvenom zakoniku izrijekom izmijenjen. Nova se izdanja liturgijskih knjiga u svemu prilagođuju propisima crkvenog zakonika.

Obično Papa lično zahvaća u liturgijske odredbe samo u najzamašnijim stvarima, a redovito vrše sve druge poslove u tom pravcu Sacra Rituum Congregatio za zapadnu, i Sacra Congregatio pro Ecclesia Orientali za istočnu Crkvu, te ostale rimske kongregacije.

S. Rituum Congregatio osnovana je konstitucijom »Immensa aeterni« Siksta V. 22. I. 1587. ab incarnatione D. N. J. C. (a nativitate je to godina 1588.).

1. SRC ima prema can 253. da razmotri i određuje sve, što hliže spada na svete obrede i ceremonije zapadne Crkve (dakle za područje čitavog rimskog, ambrozijskog i mozarapskog obreda). SRC ima nadzirati da se sveti obredi i ceremonije u zapadnoj (latinskoj) Crkvi savjesno obdržavaju kod služenja svete mise, kod dijeljenja svetih sakramenata, kod moljenja svetih časova i u svemu onomu, što se odnosi na javno bogoštovlje latinske Crkve. SRC daje prikladne dispenzacije, podjeljuje vanjske znakove i privilegije časti, i to privremene, mjesne i vječne, u koliko sve to spada na svete obrede ili ceremonije. Posebno treba SRC da pazi, kako se u sve ovo ne bi uvukle

zloporabe. Konačno vrši SRC sve one poslove, koji se na koji mu drago način odnose na proglašenje blaženim ili svetim i na svete moći.

Zakonodavna je vlast SRC redovna, u koliko joj je povjerena vi muneris crkvenim pravom i inim Papinim odredbama, ili delegovana, koju joj Papa povjerava od slučaja do slučaja. Svojom redovnom vlasti SRC zapravo i ne stvara novih zakona, nego tumači, provodi i primjenjuje liturgijske zakone, kako ih sadržavaju liturgijske knjige i ine odredbe Svete Stolice. Nove liturgijske zakone izdaje Papa lično ili preko SRC po naročitoj delegaciji, odnosno preko ostalih rimskih kongregacija u njihovom djelokrugu.

2. Prvo je službeno izdanje svih dekreta SRC tiskano u Rimu 1807.—1818. Drugo je i treće izdanje objelodanjeno 1858. s dodacima. U ovom su izdanju izostavljene mnoge odredbe, koje su već bile zastarjele. Novo je izdanje otisnuto u tiskari SC de Propaganda Fide 1898.—1900. s posebnom aprobacijom Leona XIII. »Urbis et orbis« 16. II. 1898. Ova zbirka nosi natpis: »Decreta authentica Congregationis Sacrorum Rituum ex actis eiusdem collecta eiusque auctoritate promulgata sub auspiciis ss. D. N. Leonis Papae XIII. Romae ex typographia polyglotta SC de propaganda fide«. Prvi svezak ove zbirke obuhvaća dekrete od g. 1588. do 1705., br. 1-2162. U drugom su svesku dekreti br. 2163—3232 iz g. 1706.—1870. U trećem se nalaze dekreti br. 3233—4051 iz g. 1871.—1899. Četvrti svezak sadržaje tumač instrukciji Klementa XI. pro expositione XL horarum i bilješke k nekim dekretima SRC. U svesku V. nalazimo Index generalis, za sva četiri sveska. Šesti je svezak štampan 1912. kao dodatak I. i sadržaje dekrete br. 4052—4284 iz g. 1900.—1911. s kazalom za ovaj svezak. Sedmi svezak obasiže dekrete iz g. 1912.—1926. pod br. 4285—4404. Prva su tri sveska izašla auktoritetom Leona XIII. koji je 16. II. 1898. ovu zbirku apostolskom vlašću odobrio i proglasio autentičnom i ujedno odredio: »decrata hucusque evulgata in iis, quae a Decretis in hac collectione insertis dissonant veluti abrogata esse censenda, exceptis tantum quae pro particularibus ecclesiis indulti seu privilegii rationem habeant«. Dekrete, što ih donosi šesti svezak (dodatak I.) potvrdio je Pijo X. 24. IV. 1912. »prouti in eodem Volumine apponuntur et in indica explicantur«. Sedmi je svezak izašao auktoritetom Pija XI., koji je 26. I. 1926. odobrio dekrete »prouti in eadem appendice apponuntur«.

Službeno se promulgiraju autentični dekreti SRC u DA SRC i AAS[1].

3. Razlikujemo decreta generalia i decreta particularia.

Opći dekreti obvezuju cijelu Crkvu, a posebni samo one, na koje se odnose. Da je neki dekret opće prirode prepoznaje se po klauzuli »SRC ubique servari mandavit« ili slično, te često i po natpisu »decretum generale«, ako ovaj natpis i ne znači uvijek, da je dekret obvezatan za cijelu Crkvu, nego može biti da je generalan tek za cijeli neki kraj ili skup ljudi.

Partikularni dekreti sadržavaju ili poseban privilegij ili posebnu obvezu. U prvom slučaju imadu važnost samo za one, kojima su upravljeni i ne mogu se primjenjivati drugima, osim ako SRC samo potvrđuje i dozvoljava posebni običaj, koji negdje vlada. Tada se naime može ova dozvola protegnuti i ondje, gdje, u inače sličnim prilikama, vlada isti običaj. Ipak treba pripomenuti, da SRC može neki običaj dozvoliti in casu, pa se onda ne može ova dozvola primjenjivati drugdje. U drugom slučaju, kad naime posebni dekret sadržaje obvezu, ova odredba SRC obvezuje sama po sebi samo one, na koje je upravljena. Nije razborito, da se bez daljnjega ove odredbe izvršuju posvud, jer su često izazvane sasma posebnim prilikama. koje se iz samoga dekreta ne

[1] Isp. can. 9. koji određuje, da se odredbe i zakoni Sv. Stolice objelodanjuju u AAS, osim ako se u pojedinom slučaju propiše drugačije. Ove odredbe obvezuju 3 mjeseca nakon onog dana, kojim je označen odnosni svezak AAS, ako drugačije ne traži sama priroda stvari ili ako nije drugačije određeno u

mogu razabrati. A tamo, gdje su sigurno iste prilike, može ovakova odredba služiti kao prudens agendi norma. Može, ipak, i partikularni dekret obvezivati cijelu Crkvu, u koliko sadržaje samo opći zakon ili njegovo komprehenzivno tumačenje.

Desi li se, da je koji dekret SRC u sukobu s drugim dekretom iste kongregacije, treba pomno pripaziti, nije li ta opreka samo prividna, jer različite prilike u različitim krajevima mogu tražiti i u istoj stvari različito riješenje. A ako je dekret doista protivan prijašnjem jednom riješenju, tada vrijedi ovo kasnije riješenje, koje abolira ono prvo, kao nesavremeno i neskladno s novim prilikama.

4. Treba razlikovati preceptivne i direktivne dekrete SRC.

Preceptivni su ili obvezatni oni dekreti, u kojima SRC kaže: iussit, praecepit, mandavit, interdixit, prohibuit. Nasuprot riječi: laudabiliter servatur, convenit, SRC statuit, ordinavit, označuju direktivne dekrete. Direktivnima se mogu smatrati svi oni dekreti, koji ne primjenjuju obvezatnih rubrika, a u njima se ne nalazi nikakva formalna zabrana ili zapovijed.

S. Congregatio pro **Ecclesia orientali.** Briga je za liturgijske knjige i ceremonije u istočnoj sjedinjenoj Crkvi bila povjerena kongregaciji de Propaganda fide, kojoj je Pijo IX. 1862. dodao naročito odjeljenje Pro negotiis rituum orientalium. Motuproprijem »Dei providentis« od 1. V. 1917. osnovana je posebna Congregatio pro Ecclesia orientali, te je ovo odjeljenje u Propagandi prestalo i liturgijsko je zakonodavstvo za istočnu sjedinjenu Crkvu prešlo na SCpEO.

Prema can 257. § 1. Congregatio pro Ecclesia Orientali rješava sva pitanja, koja se odnose na obrede istočnih crkvi.

Papa Pijo XI. osnovao je 1925. posebnu komisiju »pro Russia« i prisajedinio je kongregaciji pro Ecclesia orientali. Kasnije ju je isti papa svojim motuproprio od 6. IV. 1930.[2] izlučio iz sklopa kongregacija pro Ecclesia orientali i učinio je samostalnom.

Valja istaći, da stvari savjesti rješava i za vjernike istočne sjedinjene crkve S. Poenitentiaria, a ne SC pro Ecclesia orientali[3].

Na liturgijsko zakonodavstvo vrše ne mali utjecaj i S. Congregatio caeremonialis, S. Congregatio de disciplina Sacramentorum, S. Congregatio Concilii i Congregatio S. Officii.

S. Congregatio caeremonialis uređuje liturgijske funkcije rimskoga pape i kardinala. Prema can 254. ima ova kongregacija uređivati ceremonije u papinskoj kapeli i dvoru, svete funkcije, koje vrše kardinali i konačno pitanje o precedenciji kardinalâ i legatâ, što ih različiti narodi šalju Svetoj Stolici.

S. Congregatio de disciplina Sacramentorum rješava prema can 249. sva pitanja o svetim sakramentima i o služenju sv. mise izuzevši samo ono, što je pridržano ostalim kongregacijama, posebice SRC i sv. Oficiju.

Sv. kongregaciji Concilii pripada prema can 250. čitava disciplina svjetovnoga klera i vjernoga puka, a napose pitanje misnih stipendija.

Kongregacija S. Officii rješava prema can 247. § 3. sva pitanja, koja se odnose na Privilegium Paulinum i na ženidbene zapreke razlike u vjeri i mješovite vjere. Osim toga jedino je sv. Oficij vlastan da u smislu can 247. § 5. izdaje odredbe o postu, koji veže svećenike prije služenja sv. mise.

U smislu can 244. ne smije se u rimskim kongregacijama raspravljati ni o čemu, što je važno ili izvanredno, a da nije prethodno bio obaviješten Papa. Svako riješenje treba da potvrdi Papa, osim ako je Papa dao odnosnoj kongregaciji posebno ovlaštenje.

samoj toj odredbi. — [2] AAS 1930 154. — [3] AAS 1930 394. — [4] Isp. can. 25. i 26.

Kompetencija mjesnih Ordinarija. Biskupi nemaju nikakve zakonodavne liturgijske vlasti, nego treba da bdiju nad tačnim vršenjem propisa Svete Stolice.

Can 1261. nalaže mjesnim Ordinarijima da nadziru da se tačno obdržavaju kanonske odredbe o svetim obredima, osobito da se ni u javno ni u privatno bogoštovlje, pa ni u svakidašnji život vjernika, ne uvuče štogod sujevjerno ili tuđe svetoj vjeri ili crkvenoj predaji, ili nešto, što bi se moglo shvatiti kao da nastoji od svetih čina izvući vremenitu korist. Odredbe mjesnog Ordinarija u ovom pravcu obvezuju sve one, koji borave na njegovu području, pa i izuzete redovnike. Ordinarij može i izuzete crkve u tom pravcu podvrći kanonskoj vizitaciji.

Prema can 1259. ne može Ordinarij odobriti novih litanija, koje bi se javno molile. U crkvama se i bogomoljama ne smiju dopustiti molitve ili pobožnosti, ako ih nije izrijekom dopustio mjesni Ordinarij. U težim će se slučajevima mjesni Ordinarij obratiti na sv. Stolicu.

Liturgijski običaji. Kao i inače u Crkvi, tako se i u liturgiji može nešto zakonito uvesti običajem[4].

Liturgijski običaj može biti: secundum legem, praeter legem ili contra legem.

Običaj secundum legem najbolji je tumač zakona[5].

Običaj praeter legem uvodi, uz zakonite uvjete, novi obred ili način u liturgiju[6].

Takav je običaj praeter legem da se pod sv. misom zvoni i kod »Domine, non sum dignus«, premda to ne određuju općenite rubrike misala ni druga koja odredba. Isto tako sama SRC odgovara 25. X. 1922.[7] »inspecta praxi communi et antiqua« da treba kod Sanctus i kod podizanja zvoniti i kod svečane i pontifikalne mise, premda rubrike misala i ceremonijala ništa o tom ne govore.

Liturgijski običaj contra legem može također dobiti zakonsku moć, ako i dosta teško, jer Sveta Stolica i biskupi brižno paze, da se liturgijske odredbe tačno provode. Običaj, koji bi znatno izmijenio liturgijske obrede, nije rationabilis, a to je prvi uslov da običaj može nešto zakonito uvesti. Tako bi se naime trgala potrebna jedinstvenost u važnim liturgijskim činima. No pojedina rubrika ili odredba Svete Stolice može, uz zakonite uvjete, da prestane obvezivati i da mjesto nje obvezuje običaj.

Tako n. pr. određuje Ritus servandus in celebratione Missae VIII. 6, da od podizanja pa do poslije pričesti mora gorjeti posebna svijeća[8]. U mnogim je to krajevima, kao i kod nas, običajem dokinuto, pa je zakonitost tog običaja općim dekretom od 9. VI. 1899.[9] potvrdila i sama SRC. U istom dekretu nalaže SRC obdržavanje iste rubrike u pogledu dužine gornjeg oltarnika i ne priznaje zakonitosti protivnom običaju.

Prema can 27. nikakav običaj ne može ni u čemu dokinuti obveze Božanskoga prava, bila ta obveza prirodnog ili pozitivnog prava. Razboriti običaj, koji je trajao punih 40 godina bez prekida, može posve ili djelomice dokinuti samo zakon, koji je čisto crkveni. Ima li crkveni zakon odredbu, koja zabranjuje buduće protivne običaje, može ga staviti izvan snage samo zakoniti običaj, koji traje 100 godina, ili koji je od pamtivijeka. Običaj, što ga samo pravo izrijekom zabranjuje, nije razborit. Tako n. pr. can. 818. izrijekom osuđuje svaki protivni običaj gledom na dužnost svećenikovu da tačno i po-

[5] Isp. can. 29. — [6] Prema can. 28. običaj praeter legem postaje obvezatnim kad ga zajednica uvodi s nakanom da se obveže, ako je taj običaj razborit i ako traje kroz punih 40 godina bez prekida. — [7] DA, 4377. — [8] Isp. i Rubr. gen. Missae XX. — [9] SRC DA 4029 II. — [10] SRC 3. VIII. 1839, DA 2792 ad 2.

božno obdržaje rubrike svojih obrednib knjiga i da pazi, da ne bi po svojoj volji dodavao drugačije ceremonije ili molitve.

U smislu can. 5. treba dokinuti, odnosno ispraviti one običaje, bili oni općeniti ili partikularni, koje crkveni zakonik izrijekom osuđuje. Ostali običaji, protivni odredbama kanona, u koliko su stoljetni ili od pamtivijeka, moći će se tolerirati, ako Ordinarij misli, da ih se ne može razborito dokinuti. Prema can. 30. stoljetne običaje i običaje od pamtivijeka ukida protivni zakon samo onda, kad to izrijekom kaže. Isto tako ne dokida općeniti zakon zakonitib partikularnih običaja.

Na pitanje: »an inveterata quaecumque in contrarium consuetudo derogare possit legi a Decretis Sacrae Congregationis praescriptae« odgovorila je SRC »negative, iuxta decreta«[10]. A na pitanje: »an decreta SRC cum eduntur derogent cuicumque contrariae invectae consuetudini, etiam immemorabili, et in casu affirmativo, obligent etiam quoad conscientiam«, odgovorila je ista kongregacija: »affirmative, sed recurrendum in particulari«[11]. Običaje, koji su razumni i bvalevrijedni, ne ukida CE[12].

2. Nezakoniti običaj zovemo abusus. Ako je abusus, koji je već uveden, sam po sebi razuman, pa ga je teško dokinuti radi vjerojatne uzbune puka, SRC obično dopušta, da ga se tolerira, a provedbu i nadzor prepušta Ordinariju. Nema li bojazni da će se puk uzbuniti, kao n. pr. u stvarima, koje se odnose samo na svećenika, SRC postupa strožije. A ako nema nikakva opravdana razloga da se takav nezakoniti običaj uzdrži, tada ga SRC ukida. Nove nezakonite običaje suzbija SRC neumoljivo.

U smislu can 1261. § 1. i uputâ SRC dužnost je biskupa da odstrani možebitne nezakonite običaje u svojoj biskupiji.

Na pitanje: »Quomodo se gerere debent Magistri Caeremoniarum alique, qui vident in ecclesiis non peragi functiones sacras iuxta rubricas nec observari decreta et resolutiones SRC« odgovara SRC 17. IX. 1622.: »Adeundus loci Ordinarius, qui stricte tenetur opportunis remediis providere, ut rubricae et SRC decreta rite serventur; siquid vero dubii occurat, recurrendum ad eandem SRC pro declaratione«[13]. Uklanjajući nezakonite običaje valja da biskupi, kad je to potrebno, postupaju »pro sua prudentia sensim sine sensu«[14]. Na jedan takav abusus skreće pažnju senjski biskup Maurović: »Eiusmodi tamen abusus in dioecesibus nostris invaluit, ut loco textus liturgici sub sacro cantica in lingua vulgari cantentur: quem abusum arcere officium est animarum curatoris. At suprema lex charitas esto. Quocirca prudentia est opus, ne fideles offendantur. Optime abusui eiusmodi providebitur, si iuvenes...«[15].

Nezakonite običaje, koji su se uvukli u pojedine župe ili crkve, treba da razborito ukloni župnik ili ravnatelj crkve. Postoji li opravdana sumnja o zakonitosti običaja, ili bojazan, da će se puk uzbuniti, neka se župnik obrati na Ordinarija. Duhovni pomoćnik neka ne dira u te stvari, osim ako je župnik uskratio poslušnost izričitoj odredbi Ordinarijevoj, a i onda će biti najbolje, da o svemu obavijesti Ordinarija, ako je potrebno.

Rubrike su liturgijski zakoni, koji se nalaze u liturgijskim knjigama. Liturgijski zakoni, koji su izvan liturgijskih knjiga, zovu se dekretima, propisima, zakonima. Rubrike su dobile svoje ime od crvene boje, kojom su bile pisane i kojom se danas tiskaju za razliku od liturgijskih tekstova, koji su štampani crnom bojom. Razlikujemo opće i posebne rubrike.

[11] 11. IX. 1647, DA 2951, 13. — [12] SRC, DA 132, 140 i t. d. — [13] DA 2621, ad I. — [14] SRC 13. II. 1692, DA 3767 ad XXIX. — [15] Actiones et Constitutiones Sy-

1. Opće (rubricae generales) obuhvataju sve liturgijske funkcije ili barem više njih, te se obično nalaze na početku liturgijskib knjiga. Posebne (rubricae speciales) odnose se na pojedine liturgijske čine i nalaze se prije samoga čina ili molitve označene u liturgijskim knjigama. U najširem smislu, koji se rijetko upotrebijava, znači rubrika uopće svaki liturgijski zakon ili propis.

Rubrike, koje propisuju čine, riječi i stvari, što ib je propisao sam Spasitelj, dakle bitne liturgijske funkcije, to jest materiju i formu novozavjetne žrtve i sakramenata, zovemo bitnim rubrikama. Akcidentalne rubrike propisuju ceremonije, koje je uvela Crkva. Jasno je, da bitne rubrike i sve zajedno i svaka pojedinačno obvezuju u savjesti pod teški grijeh. Gledom pak na akcidentalne rubrike također je sigurno, da one sve zajedno, uzete kao cjelina, obvezuju u savjesti pod teški grijeb: »Si quis dixerit receptos et approbatos ecclesiae catbolicae ritus in solemni sacramentorum administratione adhiberi consuetos aut contemni aut sine peccato a ministris pro libitu omitti aut in novos alios per quemcum ecclesiarum pastorem mutari posse, anatbema sit«[16].

2. Postavi li se dalje pitanje, da li akcidentalne rubrike obvezuju u savjesti pojedinačno, svaka za sebe, tada je sigurno, da neke od njib obvezuju pod teški grijeb, neke pod laki, ob parvitatem materiae de qua agitur, a neke da nikako ne obvezuju, jer izrijekom dopuštaju slobodu izbora, kao n. pr. rubrika, koja ostavlja celebrantu slobodu, boće li u svagdašnjoj crnoj misi moliti Dies irae ili ne će. Izuzmemo li ovu vrstu rubrika može se postaviti pitanje, da li sve rubrike, pojedinačno uzete, obvezuju pod grijeb u savjesti, jesu li dakle sve rubrike, pojedinačno uzete, preceptivne, ili imade i takvih rubrika, koje samo savjetuju, što da se obično čini, a da ne rezultiraju obvezom u savjesti pod grijeb. Pitanje je dakle, da li su sve rubrike preceptivne prirode, ili imade i direktivnih rubrika. Vrlo su rijetki auktori[17], koji ne priznaju, da uz preceptivne rubrike postoje i direktivne. I sama SRC upitana: »An rubrica Ritualis Romani sit, prout in casu, praeceptiva, vel tantum directiva et ad libitum«, odgovara 27. II. 1847.: »Praeceptivam esse«[18]. To znači, ad mentem responsionis, da SRC pretpostavlja, da postoja i direktivne rubrike uz preceptivne, inače bi odgovor morao glasiti, da direktivnib rubrika uopće nema.

Nije tako lako odrediti, koje su rubrike samo direktivne. Uopće uzevši većina je rubrika preceptivna, ali imade i samo direktivnih rubrika. Takve su n. pr. rubrike CE gledom na obične crkve, te one rubrike u misalu, koje se odnose na molitve ili čine prije ili odmah poslije mise.

3. Kao kod svakog zakona, tako i kod akcidentalnih rubrika ispričaje od izvršenja fizička ili moralna nemogućnost. SRC je izjavila, kad drugačije nije moguće, da se smije u oficiju i kod mise, premda je inače zabranjeno orguljanje, orguljama pratiti i podržavati pjevanje, bilo ono koralno ili polifonijsko, tako, da i orgulje šute, kad se ne pjeva[19].

Od bitnih rubrika nema dispenzacije. Od akcidentalnih rubrika može dati dispenzaciju samo Sveta Stolica, premda su takve dispenze vrlo rijetke, a u nekim se stvarima i načelno ne podjeljuju dispenze.

LITURGIJSKI JEZICI

Hebrejski. Spasitelj je na zadnjoj večeri prvi put prinio nekrvnu žrtvu novoga zavjeta govoreći jezikom, što su ga razumjeli i govorili apostoli, i kojim se i služio u običnom životu i saobraćaju s ljudima.

nodi dioecesanae Segniensis, Segniae 1906, 284. — [16] Conc. Trid. Sess. VII. can. 13, D 856. — [17] Tako n. pr. Schüch-Polz str. 226. — [18] DA 2932 ad 3. — [19] SRC 11. V. 1911. DA 4265 ad 2; 22. III. 1912. DA 4267.

Nije to bio više klasički hebrejski jezik, kojim su govorili starozavjetni povjesničari i proroci, već aramejsko-palestinski jezik, kojim su govorili Židovi nakon povratka iz babilonskog sužanjstva sve do razorenja Jeruzalema. Ovim se jezikom »lomio kruh po kućama« u Jeruzalemu[1] poslije uzašašća Gospodinova.

Grčki. Možda se i sam Spasitelj kojiput služio u svom saobraćaju s poganima grčkim jezikom[2]. Apostoli su grčkim jezikom propovijedali evanđelje poganima.

Sv. se Pavao služi grčkim jezikom na svojim velikim putovanjima kroz Siriju, Malu Aziju, Macedoniju i Grčku sve do Rima. I u samom Rimu propovijeda i sv. Pavao i sv. Petar grčki. Crkva je u Rimu sve do početka IV. v. bila gledom na jezik više grčka nego latinska, pa je i Pavlova poslanica Rimljanima, kao i obje poslanice Petrove, pisana grčki. I ostalim apostolima nije dostajalo više aramejski, nego je bilo potrebno, da na svojim putovanjima propovijedaju grčki. Sasvim je prirodno, da su se Božje tajne vršile i dijelile u istom jeziku, kojim se propovijedala nova vjera. Tako je na istoku, ali i na zapadu kroz prva dva vijeka liturgijski jezik bio pretežno grčki, osobito u većim gradovima.

Latinski. Pod kraj III., odnosno početkom IV. v. uzmiče u zapadnoj crkvi grčki pred latinskim i sve se više udomljuje latinska liturgija. I dok Rim ustrajno širi latinsku liturgiju među novoobraćenim barbarskim narodima, na istoku davaju patriare novoobraćenim narodima liturgiju u njihovu jeziku.

Nije to bila težnja rimskoga Pape da latinski jezik zavlada kao liturgijski i da se tako lakše sačuva vjersko jedinstvo. Narodi, koji su se na zapadu obraćali u to doba, bili su i onako pod rimskim utjecajem i latinski je jezik sve više prodirao u njihov život, ili su barem ti narodi, kao Irci, bili pod utjecajem pokrštenih naroda s latinskom liturgijom. Nasuprot su oni narodi, kojima su istočni patriare slali vjerovjesnike, bili izvan dohvata klasične kulture, te su govorili samo svojim vlastitim jezikom. Nisu im, dakle, mogli slati grčke vjerovjesnike, nego su morali svete knjige prevoditi na njihov jezik. Prema tomu je i na zapadu i na istoku ovaj različiti postupak bio samo ispravno prilagođivanje prilikama. Postupak je istočnih patriara osobito pogodovao bujnom razvitku domaće književnosti kod novopokrštenih naroda, dok je velika prednost rimskoga postupka bila neka zajednička veza najrazličitijih naroda, koja ih je jedinstvenim liturgijskim jezikom vidljivo vezala u jednu zajednicu. Na istoku je ova veza nedostajala. Raskol, koji je međutim nastao između Carigrada i Rima, još je više udaljio ove narode od vjerske zajednice s rimskom Crkvom. No ove su se nove crkve na istoku sve više udaljivale i od carigradske crkve. Tako su ove »narodne crkve« sve više gubile međusobnu vezu jedne opće međunarodne vjerske zajednice i sadržinom svoga vjerovanja i crkvenom organizacijom. Konačno je došlo do toga, da se vjera i crkva kod tih naroda više ili manje pokriva s narodnim i državnim granicama. Na zapadu je tek mnogo kasnije, i to s posve drugih razloga, došlo do sličnih pojava i do težnje za liturgijom u narodnom jeziku, koju je sabor tridentski nakon mnogog promišljanja otklonio. Mnogi su se pripadnici ovih raznolikih istočnih obreda kasnije sjedinili s rimskom crkvom, koja im je ostavila i njihov obred i liturgijski jezik, prilagođujući se opet prilikama, u kojima žive ovi obraćenici[3].

Stari slovenski. 1. Sveta braća Ćiril i Metod, poslani iz Carigrada u Moravsku kao vjerovjesnici, ponesoše sa sobom svete knjige prevedene na stari slovenski jezik, dosljedno postupku istočnih vjerovjesnika. U Moravskoj su vršili istočnu (kasnije i zapadnu) liturgiju na starom slovenskom jeziku.

[1] Dj. Ap. 2, 46. — [2] Isp. Iv. 12, 21. — [3] Isp. Leclercq: Langues liturgiques, AL VIII/1. 1297—1312. — [4] Isp. n. pr. izvode univ. doc. dra W. Plöchla:

Njemačkom je kleru bilo zazorno, što se sveti čini ne vrše na njima običajan zapadni način, nego po istočnom obredu i to u doba Fotijeva raskola. Bilo im je neprijatno i služenje Božjih tajna u živom slavenskom jeziku. Sigurno su i politički momenti igrali ne malu ulogu, kad su njemački biskupi tužili svetu braću u Rim. Danas već i njemački učenjaci priznaju pogrešku bavarskih biskupa, i smatraju je žalosnim poglavljem u povijesti misija[4]. Konačno je papa Ivan VIII. u svom pismu na kneza Svatopluka 880. odobrio staroslovensko bogoslužje u Moravskoj:

»Nec sanae fidei vel doctrinae aliquid obstat, sive in Missis in eadem slavonica lingua canere, sive sacrum Evangelium vel lectiones divinas novi et veteris testamenti bene translatas et interpretatas legere aut alia horum officia omnia psallere, quoniam, qui fecit linguas tres principales, hebraeam scilicet, graecam et latinam, ipse creavit et omnes alias ad laudem et gloriam suam. Iubemus tamen ut in omnibus ecclesiis terrae vestrae propter maiorem honorificentiam Evangelium latine legatur et postmodum slavonica lingua translatum in auribus populi latina verba non intelligentis annuntietur, sicut in quibusdam ecclesiis fieri videtur. Et si tibi at tuis iudicibus placet, Missas latina lingua magis audire, praecipimus, ut latine tibi Missarum solemnia celebrentur«.

Kad su kasnije Slaveni, koji su se međutim bili otcijepili od Rima, napustili raskol i sjedinili se s rimskom Crkvom, ostao im je i njihov istočni obred i stari slovenski jezik u bogoslužju.

2. Povjesna je činjenica, da stari slovenski jezik u bogoslužju u Moravskoj potječe od svete braće Ćirila i Metoda. Nastaje pitanje, kako je taj jezik prešao i u zapadni obred u hrvatskim krajevima, gdje se do danas sačuvao.

Papa Inocent VI. dozvolio je 1248. senjskom i 1252. krčkom biskupu da svećenici smiju glagolski služiti svetu misu ondje, gdje vlada taj običaj. Postanak se glagolskog bogoslužja u našim stranama obično dovodi u izravnu ili neizravnu vezu sa svetom braćom. Sveta su braća doista u Moravskoj uvela stari slovenski jezik u istočnu liturgiju, a onda i u zapadnu. Pita se samo još, da li su sv. braća prva uvela staro slovensko bogoslužje uopće i onda (posredno) slovensko bogoslužje zapadnog obreda u našim stranama.

K. Šegvić drži, po Tomi Splićaninu, da prelaz Hrvata na kršćanstvo datira još prije njihova dolaska u današnju postojbinu. Hrvati su — veli — bili kršćani, veoma prosti i neuki, i arijanstvom zatrovani, kad su ovamo stigli. U Dalmaciji su u to doba bili ostaci katoličkih starosjedioca pomiješani s Hrvatima — arijancima. Oni su prvi vršili bogoslužje latinski, jer su bili preostatak starog latinskog pučanstva, a Hrvati, pridošlice i osvojitelji, vršili su arijansko bogoslužje na svome jeziku i pisano svojim pismenima[5]. Hrvati su u svoju novu postojbinu došli već kršteni, ali kao arijanci, te su tek propovijedanjem Ivana Ravenjanina i njegovih nasljednika hrvatski vođe bili očišćeni od arijanske zaraze[6]. P. Sakač D. I. drži nasuprot, da je tačna vijest Konstantina Porfirogeneta, da je »car Heraklije poslavši poslanike doveo iz Rima vjerovjesnike i učinivši među njima nadbiskupa, biskupa, svećenike i đakone, dao pokrstiti Hrvate«[7]. Po Šegviću ova vijest Konstantina

Die Slavenapostel und Rom, Reichspost 5. VII. 1936., str. 12. — [5] K. Šegvić: Borba za hrvatsko bogoslužje i Grgur Ninski, Zagreb 1930., 33. ss. — [6] Ib. 34. — [7] Dr. S. Sakač: Ugovor Pape Agatona i Hrvata oko g. 679., Zagreb 1931., 4. ss. U svojim člancima »Što smo primili od sv. braće Ćirila i Metoda« u »Životu« 1936. ukazuje p. Sakač na činjenicu, da nas sv. braća nisu pokrstili, ali da im imamo zahvaliti slovensko pismo i prijevod svetih knjiga. Usput priznaje da je moguće da su Hrvati odnosno Sloveni mogli imati i svoje neko nepoznato pismo, ali ne ulazi dalje u vezu toga pisma s azbukom sv. Konstantina-Ćirila.

Porfirogeneta nije drugo, nego krivo prikazano prelaženje Hrvata s arijanstva na katoličanstvo, a vjerovjesnikom, o kome govori Konstantin, smatra očito Ivana Ravenjanina, što ga spominje Toma Splićanin. P. Sakač također ističe, da su pod konac Heraklijeva vladanja misionari, što ih je bio poslao papa Honorije, već sviadali prve poteškoće, te da su Hrvati u to doba već počeli primati sv. krštenje. Posebice se obazire na papu Ivana IV., rodom Dalmatinca, koji je vladao pod konac Heraklijeva vladanja (640.—642.). O Ivanu IV. bilježi LP da je »posiao po svoj Dalmaciji i Istri mnogo novaca po svetom i vjernom opatu Martinu za otkupljenje zarobljenika, što su bili pohvatani od nevjernika . . .«. U samom Rimu, u lateranskoj bazilici, dade Ivan IV. »načiniti crkvu blaženim mučenicima Venanciju, Anastaziju i mnogim drugim mučenicima i naloži, da se njihove relikvije donesu iz Dalmacije i Istre i smjesti ih u spomenutoj crkvi pokraj lateranske krstionice«. P. Sakač zaključuje, da su Hrvati, kao narod, već davno prije odnosa sa Francima bili kršćani, dok dr. fra Julijan Jelenić misli, da je donekle nužno doći do onoga istoga i najvjerojatnijega zaključka, do koga su došli dr. Murko, te naročito dr. Bulić, dr. Bervaldi i dr. Šišić, da se hrvatski narod morao pokrstiti istom koncem VIII. i početkom IX. v. u vrijeme svojih knezova Višeslava i Borne i u vrijeme ninskog župana Godeslava[8]. No dok je Šegvić mišljenja, da su Hrvati od prvog početka svojeg kršćanskog vjerovanja imali bogoslužje u svom jeziku, P. Sakač pretpostavlja, da su rimski vjerovjesnici s prvom vijesti o evanđelju donijeli među Hrvate u Dalmaciju i latinsku službu Božju, koja je tek utjecajem sv. Ćirila i Metodija i njihovih učenika počela ustupati mjesto staroslovenskom bogoslužju, nakon što su Hrvati kroz dva i po vijeka imali latinsku službu Božju. Pri tom se oslanja na Mohlbergove izvode o t. zv. kievskim listovima. Slično misli i dr. Maretić[9], a Šegvić[10] sve to proglasuje pukim pričama i upozoruje na VIII. gl. panonskog životopisa sv. Ćirila, prema kojoj je sv. Ćiril u kozarskoj zemlji od nekog čovjeka dobio psaltir i evanđelje napisano »ruskim« pismenima. Ovaj ga je čovjek naučio ta pismena čitati i razumjeti ovaj jezik.

Na ovaj podatak VIII. gl. panonskog životopisa sv. Konstantina-Ćirila upozoruje i Nikolskij i Ohienko, ali Vajs[11] drži da je teško smatrati vjerodostojnim ovaj podatak, jer je to svjedočanstvo osamljeno i jer se teško dade dovesti u sklad s kasnijim podacima o sastavu azbuke i prijevodu sv. Pisma po sv. Konstantinu-Ćirilu, pa i s podacima crnorisca Hrabra. Međutim onaj, koji bez predrasuda rješava jedan problem, ne bi smio zanemariti ni jednog podatka, pa činio se on ne znam kako osamljenim. Osim toga crnorizac Hrabar sasvim jasno kaže, da su Sloveni kao pogani »črtami i rezami« čitali i gatali. Dakle je među Slovenima, dok su još bili pogani, postojalo neko pismo, ako i nesavršeno. Nije li sv. Konstantin-Ćiril ovo nesavršeno pismo starih Slovena dotjerao i dao mu »ustroenije«, kako bi rekao crnorizac Hrabar? Tada bi naime bilo sve u skladu: i podaci VIII. gl. panonskog životopisa, i navod crnorisca Hrabra da je sv. Konstantin-Ćiril »stvorio« azbuku od 38 pismena, neka po načinu grčkih pismena, a druga po slovenskoj riječi. Sv. Konstantin-Ćiril bio bi po tomu doista tvorac, izumitelj sustavne glagolske azbuke, kako je imamo i danas, ali ova ne bi bila njegovo samostalno djelo prekrajanja grčkog alfabeta za slovenski jezik, nego bi se sastojala od starih slovenskih

---

[8] Dr. fra J. Jelenić: Povijest Hristove Crkve, III, 49. — [9] »Prvi spljetski sabor i glagolica«, Zbornik kralja Tomislava, izd. jug. akad. zn. i umj. Zagreb 1926., 385—389. — [10] Nastavni Vjesnik 1931., sv. 9.—10. — [11] Rukovet Hlabolské Paleografie, Praha 1932., 5. I Fr. Dvornik (Les Légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance, Prague 1933, 185.) pristaje uz one, koji ovo »rusko evanđelje« smatraju gotskim. Ali on to drži hipotezom, koja nije bez poteškoća. Jer, pisac legende pozna Gote — kako je dakle mogao gotsko evanđelje nazvati »ruskim«? Dvornik rješava tu teškoću naoko vrlo jednostavno i veli, da su tu zamijenjeni Goti sa skandinavskim Rusima, koji su također germanske rase, ali ne daje nikakova tumačenja ni obrazloženja.

»črta i reza« kao osnovnog elementa, zatim od nekih utjecaja grčkog alfabeta i konačno od sustava, »ustroenija«, što ga je u azbuku unio sv. Konstantin-Ćiril. Samo bi se ovako moglo protumačiti da sv. Ćiril ide sastavljati novi alfabet za Slovene, različit od grčkog i latinskog. To je imalo smisla samo u slučaju, ako se taj novi alfabet osnivao na nekom pismu ili nekim znakovima, koji su bili poznati Slovenima, pa se htjelo donijeti Slovenima katoličko bogoslužje i svete knjige pisane njihovim jezikom i njihovim (dotad nesavršenim) pismenima. Kad su se Sloveni pokrstili, veli crnorizac Hrabar, nastojali su slovenske riječi pisati rimskim i grčkim pismenima, ali »bez ustroenija«. Bilo bi dakle jedino dosljedno da je sv. Ćiril naprosto uzeo latinski ili grčki alfabet dodavši mu znakove za one glasove slovenskog jezika, kojih nema u latinskom i grčkom — dakako u pretpostavci, da Sloveni nisu imali već svojih vlastitih znakova. No budući da je sv. Ćiril išao drugim putem, te je pisao svete knjige za Slovene azbukom, koja nije ni grčka ni latinska, nego jedan novum, s izvjesnim grčkim elementima, valja zaključiti, da je sv. Ćiril kao osnov ove nove sustavne azbuke uzeo stare slovenske črte i reze. Bi li imalo smisla doći Slovenima sa sasvim novim i nimalo lakim pismom, namjesto već poznatog im grčkog i latinskog alfabeta, kad to »novo« pismo ne bi bilo u svom osnovu već poznato Slovenima?

3. O kievskim je listovima izdao P. Mohlberg raspravu »Il messale glagolitico di Kiew (sec. IX.) ed il suo prototipo Romano del sec. VI.—VII.«. Ta je rasprava objelodanjena u »Atti della Pontificia Academia Romana di Archeologia (Serie III.). Memorie, vol. II., Roma 1928., 207—320. Kod nas je o kievskim listovima i o ovoj Mohlbergovoj studiji opširno pisao dr. Franc Ušeničnik u svom članku »Najstarejši glagolski spomenik in liturgija sv. Cirila in Metoda«, u Bogosl. Vestniku, Ljubljana, 1930., 235—253. Mohlberg pribvaća misao da su sveta braća najprije uvela istočni obred u Moravskoj, u starom slovenskom jeziku. Međutim je već prije dolaska svete braće bio u Moravskoj udomaćen rimski obred, pa su se sveta braća morala iz pastoralnih obzira prilagoditi i rimskom obredu. Mohlberg drži, da je sv. Ćiril preveo rimsku liturgiju 868. za svoga boravka u Rimu. On nije preveo sakramentarija, kako se onda upotrebljavao u Rimu. Bilo mu je tamo odviše svetačkih blagdana, kojih Sloveni nisu poznavali. Zato je sv. Ćiril išao tražiti u arhivu rimske crkve sakramentarij, koji bi bolje odgovarao potrebama nove slovenske crkve. To je bio sakramentarij Grgura Velikoga, u kojemu je našao misu u čast svetom Klementu i šest misa za sve dane u godini. Sveti je Ćiril preveo ovaj kodeks na stari slovenski jezik, a kievski su listovi svjedok toga prijevoda. Mohlberg drži, da su kievski listovi zapravo prijevod onih misa, koje se nalaze na kraju padovanskog kodeksa D 47 pod skupnim naslovom: »Incipiunt orationes cotidianae Gregorii Papae«. Ovaj je kodeks pisan najkasnije 70 godina po smrti Grgura Velikog, pa pretstavlja »Liber sacramentorum anni circuli« u najstarijem sačuvanom obliku. Ipak nije padovanski kodeks izravan prototip misâ na kievskim listovima, već se prevodilac držao drugog nekog kodeksa, koji je bio padovanskom sasvim srodan, a oba kodeksa pretstavljaju liturgiju iz doba Grgura Velikoga. Srodnost je tekstova kievskih listova i padovanskog kodeksa D 47 tako velika, da se mora priznati ovaj zaključak. Prevodiocu je bio latinski liturgijski jezik nešto težak, a i duh mu je rimske liturgije bio tuđ. Prevodilac je bio svećenik grčkog obreda. Prijevod prefacija živo potsjeća na prefaciju u liturgiji sv. Ivana Zlatoustog. Prema tomu bi sv. Ćiril najprije preveo na slovenski jezik liturgiju sv. Ivana Zlatoustog, a onda u Rimu 868. i sakramentarij Grgura Velikog. Taj je prijevod sv. Metodije ponio sa sobom u Moravsku. Valja doista priznati znatne istočne utjecaje na prijevod kievskih listova. Može se opravdano smatrati, da ovaj prijevod doista potječe od svetog Ćirila.

No ne valja pri tom smetnuti s uma, da time još nije riješeno pitanje, da li je već prije postojalo neko kršćansko bogoslužje u slovenskom jeziku i da li je postojao već prije sv. Ćirila način, kojim su stari Sloveni bilježili svoje misli.

4. Treba pravilno shvatiti smisao riječi, da je staroslovensko bogoslužje »sveto pravo hrvatskoga naroda«.

Kad bi to i bilo nacionalno pravo, osnov toga prava ne bi bio neovisan od sv. Stolice, nego jedino slobodna volja i dozvola sv. Stolice. U katoličkoj Crkvi nema nitko od sv. Stolice neovisnih prava ili privilegija u crkvenim stvarima. Svatko, tko drugačije misli, znalice ili neznalice potkapa dogmu o punoj i najvišoj vlasti i jurisdikciji Rimskoga Pape nad cijelom Crkvom nesamo u stvarima, koje se odnose na vjeru i ćudoređe, nego i na one, koje spadaju na disciplinu i upravu Crkve po cijelom svijetu[12], te pripravlja teren »narodnoj crkvi«, neovisnoj od sv. Stolice. U drugu se ruku ne može reći ni to, da je »hrvatski narod sačuvao svoj jezik u liturgiji proti odlukama i naporima najmoćnije organizacije svijeta, proti katoličkoj Crkvi, ostavši ipak u njezinom krilu«[13]. Jer sv. je Stolica doduše ovo pravo ograničila, ali ga nije dokinula[14].

Sadašnje pravno stanje staroslovenskog bogoslužja uređeno je odlukom SRC 18. XII. 1906., koju je obnovila SC Cons. 22. VII. 1909.[15] Odluka SRC od 1906. otisnuta je 1912. u DA pod br. 4196, te je time, uzevši u obzir uvodnu klauzulu ovog sveska, ponovno proglašena obvezatnom.

Staroslovensko je bogoslužje danas mjesni privilegij:

»Usus (glagoliticae linguae) considerari et haberi ab omnibus debet ut privilegium locale, quibusdam adhaerens Ecclesiis, minime vero ut personale, quod ad nonnulios sacerdotes pertineat. Quamobrem sacerdotes, qui palaeoslavicae linguae periti sint, eam adhibere non poterunt, Sacrum facientes in Ecclesia, quae hoc privilegio careat«[16].

Samo se u onim crkvama može služiti staroslovenska služba Božja, koje su unesene u propisani popis tih crkvi:

»Sacra haec Congregatio praecipit ut Ordinarii omnes intra mensem Iulium anni proximi Apostolicae Sedi exhibeant (Indicem omnium suae Dioecesis Ecclesiarum, quas certum esset privilegio linguae glagoliticae in praesens uti), his quidem legibus confectum:

a) ut eae dumtaxat Ecclesiae, tamquam hoc privilegio auctae, notentur, in quibus non coniectura aliqua, sed certis monumentis ac testibus constiterit, linguam glagoliticam ab anno 1860. ad praesens tempus, sine intermissione, in Sacris peragendis adhibitam esse;

b) ut, eiusdem privilegii nomine, nullae istis adscribantur Ecclesiae, ubi in solemnibus Missis latina lingua celebrandis, Epistolam et Evangelium cantari glagolitice mos fuerit, eoque minus ubi ista sermone croatico vulgari canantur... Semel confecto et publicato[17] Ecclesiarum privilegiatarum indice, nulli prorsus licebit in aliis Ecclesiis, quacumque causa aut praetextu, linguam palaeoslavicam in Sacram Liturgiam inducere. Si quis vero, saecularis aut regularis sacerdos, secus fecerit, aut id attentaverit, a celebratione Missae ceterorumque Sacrorum suspensus maneat, donec ab Apostolica Sede veniam impetrabit«[18].

U privilegovanim se crkvama smije svečano služiti sv. misa i pjevati božanska služba samo staroslovenskim jezikom, prema knjigama, odobrenim od sv. Stolice:

»In Ecclesiis, quae privilegio fruuntur, Sacrum facere et Officium persolvere publica et solemni ratione permissum exclusive erit palaeoslavico idiomate, quacumque seclusa alterius linguae immixtione, salvis tamen praescriptis ad § XI. huius Decreti«[19].

»In ipsis Paroeciis, ubi viget linguae palaeoslavicae privilegium, si quis fidelis ostenderit se cupere aut velle, ut Baptismus vel sacramenta cetera, Matrimonio non excepto, sibi suisve administrentur secundum Rituale Romanum latinum, et quidem publice, eademque lingua habeantur rituales Preces in sepultura mortuorum, huic desiderio aut voluntati districte prohibentur Sacerdotes ullo pacto obsistere«[20].

Prema ovom dekretu SRC smjelo se upotrebljavati kod sv. mise i božanske službe samo one knjige, koje su bile tiskane glagolskim pismenima i odobrene od sv. Stolice[21]. No na molbu našeg Episkopata tiskan je u Rimu staroslovenski misal latinicom, samo je Čin mise uz latinicu otisnut i glagolicom. Ovaj je misal odobrio Papa Pijo XI. i dozvolio da ga mogu upotrebljavati svi svećenici, koji se zakonito služe starim slovenskim jezikom u liturgiji[22].

Dekret SRC od 18. XII. 1906. dozvoljava onim crkvama, koje uživaju privilegij staroslovenske službe Božje, da se smiju služiti slavenskim obrednikom, odobrenim od sv. Stolice[23]. Međutim je na molbu našeg Episkopata taj privilegij proširen na sve biskupije kraljevine Jugoslavije reskriptom Državnog Tajništva Nj. Svetosti Benedikta XV. od 17. IV. 1921. No. 19.626: »Sanctitas sua benigne indulget ut in omnibus dioecesibus ritus latini istius Regni adhiberi valeat Rituale Romanum in linguam vulgarem translatum«. Na osnovu je ovog načelnog dopuštenja 1929. u Zagrebu objelodanjen Rimski Obrednik u novom hrvatskom prijevodu, odobren dekretom SRC od 19. II. 1930.

Ovim je dekretom određeno da se čitav kler, kojemu je dopušten hrvatski jezik u RO, imade služiti ovim prijevodom. Budući da se to na različite načine tumačilo, odgovorila je SRC na upit sarajevskog nadbiskupa dra I. E. Šarića ad I., da odnosni svećenici nisu dužni u obredima upotrebljavati hrvatski jezik, ali ako se njime služe, valja da se služe samo ovim prijevodom.

Kako je bilo iskrslo i pitanje treba li sv. pričest dijeliti hrvatskim ili latinskim (odnosno starim slovenskim) jezikom, kad se ona dijeli pod sv. misom, odgovorila je SRC istim reskriptom ad II. da se sv. pričest pod sv. misom ima dijeliti latinskim jezikom. To isto vrijedi dakako i za stari slovenski jezik, tamo, gdje se zakonito njime služi sv. misa.

Iza rata pjeva se kod nas u mnogim krajevima poslanica i evanđelje u hrvatskom jeziku, a u nekim se krajevima i prije pjevala. Na upit: treba li ih prije pročitati kod sv. mise u latinskom jeziku, odgovorila je SRC istim reskriptom ad III. da ih valja najprije latinski pročitati[24] — dakle sasvim onako, kako je Ivan VIII. 880. pisao Svatopluku.

Biskupi su dužni brinuti se, kako bi klerici dobro poznavali i latinski i stari slovenski jezik[25].

---

[12] Conc. Vat. Sess. IV. Can. 3. (D 1631); Isp. Articuli cleri Gallicani, 3. Const. Alexandri VIII. »Inter multiplices« 4. VIII. 1690. (D 1324) i prop. 37. u Silabu Pija IX. (D 1737.). — [13] K. Šegvić: Hrvatsko bogoslužje i Grgur Ninski, Bog. Sm. 1929, 378. — [14] »Sedes Apostolica de usu glagoliticae linguae liturgico oportunum factum censuit certis terminare finibus quod olim indulserat« SRC 16. XII. 1906, DA 4196 I. — [15] AAS I. 577. — [16] DA 4196 I. — [17] Takav je popis za krčku biskupiju objelodanio biskup Mahnić u SV I. 43. Isp. i SV III. n. 169, 207. — [18] DA 4196 II. — [19] Ib III. — [20] Ib. XI. — [21] »Libri autem ad Sacra et ad Officium adhibendi characteribus glagoliticis sint excusi atque ab Apostolica Sede recogniti et approbati: alii quicumque libri liturgici, vel alio impressi charactere, vel absque approbatione Sanctae Sedis, vetiti omnino sint et interdicti«. DA 4196 III. — [22] SRC 9. III. 1927, AAS 1927, 156. — [23] DA 4196 V. — [24] Isp. Vrhbosna 1931, 120. — [25] DA 4196 VI. VII; Isp. SV III 205. — [26] DA 4196 IV. — [27] Ib.

U privilegovanim crkvama treba da puk odgovara kod sv. mise samo staroslovenskim jezikom:

»Ubicumque populus Sacerdoti celebranti respondere solet, aut nonnullas Missae partes canere, id etiam nonnisi lingua palaeoslavica in Ecclesiis privilegiatis fieri licebit. Idque ut facilius evadat, poterit Ordinarius ... permittere usum manualis libri latinis characteribus, loco glagoliticorum, exarati«[26].

Važne su i praktične ove odredbe SRC o »latinskim« svećenicima i o »glagolašima«:

»Si quis sacerdos, addictus Ecclesiae, ubi latina adhibetur lingua, alteri debeat Ecclesiae inservire, quae palaeoslavici utitur idiomatis privilegio, Missam solemnem ibi celebrare Horasque canere tenebitur lingua palaeoslavica; attamen illi fas erit privatim Sacra peragere et Horas canonicas persolvere latina lingua. Sacerdos vero, palaeoslavici idiomatis Ecclesiae adscriptus, cui forte latinae Ecclesiae deservire contigerit, non solemnem tantummodo, sed privatim etiam Missam celebrare, itemque Horas tenebitur latina lingua; relicta illi solum facultate. Officium privatim persolvendi glagolitice. Licebit pariter sacerdotibus, latini eloquii Ecclesiae inscriptis, in aliena Ecclesia, quae privilegio linguae palaeoslavicae potitur, Missam privatam celebrare latino idiomate, sacerdotes vero, linguae palaeoslavicae Ecclesiae addicti, eodem hoc idiomate ne privatim quidem Sacrum facere poterunt in Ecclesiis, ubi latina lingua adhibetur«[27].

Pučki jezik. Crkva nije vezana nikakvom Božanskom ili apostolskom odredbom gledom na izbor liturgijskog jezika. Počevši od apostolskih se vremena katolička liturgija vršila u različitim jezicima. U prvim se vremenima Crkva kod liturgije služila onim jezikom, koji je bio uobičajen u odnosnom kraju. Prvotna Crkva ne pozna zabrane služenja službe Božje u pučkom jeziku. Činjenica, da su živi jezici prestali biti liturgijskim jezikom, nema se pripisati takvoj zabrani ili težnji prvotne Crkve, nego samo prirodnom razvitku stvari i prilikâ.

Živi su se naime jezici, upravo zato, što su živi, razvijali i mijenjali, dok je liturgijski tekst, nekad sačinjen u nekadašnjem živom jeziku, ostao nepromijenjen u upotrebi i onda, kad se počelo govoriti novim jezikom. Tako je došlo do toga, da se danas nesamo na zapadu, nego pretežno i na istoku liturgija ne vrši na živom jeziku. Tako se n. pr. istočna slavenska liturgija jezično znatno razlikuje od današnjih slavenskih jezika. I latinska je liturgija prvotno uzela jezik pučki, a ne onaj klasički, kojim je govorio Cicero, te ga sadržajno i formalno obogatila i oplemenila tako, da je postao trajnom svojinom katoličke Crkve, nakon što je taj pučki jezik ustupio mjesto novim narječjima u romanskim zemljama i novim jezicima po ostalom svijetu. I kao što je Crkva uzela nekadašnju pučku latinštinu s razloga, jer je to tada bio opći jezik, tako i sada radi te iste univerzalnosti ostaje kod latinskog jezika kao općeg liturgijskog jezika zapadnog obreda.

Valja lučiti žrtvu N. Z. od sakramentalnoga bogoslužja. Sv. je misa žrtva, dakle se u prvom redu odnosi na slavu Božju, dok su sakramenti ustanovljeni da u prvom redu podaju spasenje ljudima. Ako dakle (povjesno govoreći) u početku i nije ovaj dogmatski razlog ponukao Crkvu da uvodi latinštinu, ipak je sabor tridentski s pravom udario izopćenjem svakoga, tko bi tvrdio, da se sv. misa mora čitati u živom jeziku: »Si quis dixerit ... lingua tantum vulgari Missam celebrari debere, A. S.«[28]. Time bi se naime porekao objektivni žrtveni karakter sv. mise.

VIII, IX. — [28] D 956. — [29] D 946. — [30] D 1566. — [31] Isp. Pop Veljko: Iz sve-

Tridentski se sabor mnogo bavio pitanjem, ne bi li ipak bilo podesno, da se sveta misa čita u živom jeziku, da je puk može bolje razumjeti i više sa svećenikom sudjelovati kod svete mise. Ipak je zaključio: »Non expedire visum est Patribus, ut vulgari passim lingua Missa celebraretur«[29]. Kasnije je Pijo VI. bulom »Auctorem fidei« od 28. VIII. 1794. osudio protivnu nauku:

»Propositio asserens, fore contra apostolicam praxim et Dei consilia, nisi populo faciliores viae pararentur vocem suam iungendi cum voce totius Ecclesiae: intellecta de usu vulgaris linguae in liturgicas preces inducendae — falsa, temeraria, ordinis pro mysteriorum celebratione perturbatica, plurium malorum facile productrix«[30].

Razumljivo je, da katolička Crkva ne prihvaća tražbinâ otpadnikâ i svojih neprijateljâ, tražbinâ, koje praktički potkapaju srž cijelog kršćanstva. Općenito se zapaža i danas, da vjerni puk ne traži ni proširenja privilegija glagolskog bogoslužja ni uvođenja narodnog jezika u liturgiju. U drugu je ruku liturgijski jezik kao takav prilično indiferentan gledom na vjerski život jednog naroda[31], ako se samo inače nastoji da puk bude vjeran, osobito propovijedanjem i katehizacijom u živom jeziku, te cijelim dušobrižničkim nastojanjem svećenstva. A gledom na liturgiju ističe i sabor tridentski, da je dobro i potrebno, te vjernici ne budu pasivni gledaoci, pa zato određuje, da dušobrižnici imadu vjernicima tumačiti ono, što se čita i zbiva u svetoj misi:

»Etsi Missa magnam contineat fidelis populi eruditionem, non tamen expedire visum est Patribus, ut vulgari passim lingua celebraretur. Quamobrem, retento ubique cuiusque ecclesiae antiquo et a sancta Romana Ecclesia, omnium ecclesiarum matre et magistra, probato ritu, ne oves Christi esuriant, neve parvuli panem petant et non sit, qui frangat eis (Thr. 4, 4.): mandat sancta Synodus pastoribus et singulis curam animarum gerentibus, ut frequenter inter Missarum celebrationem vel per se vel per alios, ex his, quae in Missa leguntur, aliquid exponant atque inter cetera sanctissimi huius Sacrificii mysterium aliquod declarent, diebus praesertim Dominicis et festis«[32].

Mnogo koriste i dobri prijevodi liturgijskih molitava u obliku molitvenika, tako da vjernici kod svete mise nisu samo prisutni i da ne »slušaju« samo sv. misu, nego je i »mole«. Isto vrijedi i za sve ostale obrede tijekom crkvene godine i u svim životnim zgodama. Onda će se moći postići, kako to Crkva želi, da vjernici redovito i kod tihe i kod pjevane svete mise ne vrše svojih privatnih pobožnosti, sasvim odijeljeno od same svete mise, nego da tihu misu lično prate pobožnim razmatranjem, a kod pjevane da ne pjevaju samo lijepe pobožne pučke pjesme, nego da s razumijevanjem i pobožnošću pjevaju samu svetu misu. Tu imade i u našim krajevima da izvrši još veliku zadaću pravo shvaćena liturgijska i cecilijanska obnova.

Govoreći o bogoslužju u narodnom živom jeziku treba skrenuti pažnju na veliku teškoću, kojom se takvi prijevodi izrađuju. Još je teže da sv. Stolica sve te različite prijevode tačno pregleda, da u njima ne bi i nehotice bilo štogod nezgodno. A onda, nakon nekoliko pokoljenja, treba opet prevoditi iznova, jer se jezik, upravo zato, što je živ, dalje razvio, mnoge su riječi dobile čak i drugi smisao, pa je nakadašnji prijevod u živom jeziku sam od sebe postao arhaičkim, neukusnim, mrtvim, čak i krivim. Uzme li

šteništva, Glasnik srpske pravosl. patriaršije 14. IV. 1921.; Prof. T. Titov: Ruska inteligencija prema veri, crkvi, prostom puku i državi, Ib. 29. VII. 1921., 220; 14. VIII. 1921., 240.

se k tome u obzir i okolnost političkih razlika, promjeoa i napetosti, koje bi se putem ovakovog »narodnog« bogoslužja lako iz političkog života prenijele i u crkvu, lako je shvatiti, zašto sv. Stolica ustraje u tome, da se sv. misa, kod koje treba da se oko oltara skupe svi vjernici bez razlike, ne služi u narodnom, već u općem latinskom jeziku.

U **srpsko-pravoslavnoj crkvi** izlazi s vremena na vrijeme na dnevni red pitanje crkvenog jezika radi svog konačnog riješenja: da li da se ostane pri ruskoslovenskom jeziku, kao što je sada, ili da se srpska pravoslavna crkva vrati svojoj staroj svetinji i svojini, srpsko-slovenskom jeziku, osvećenom starinom koji je vjernicima i razumljiviji i bliži. Neki su opet i za prijevod bogoslužbenih knjiga na srpski jezik (LM I 161-164).

Dosljedno osnovnom gledištu, prema kojemu je **protestantsko** bogoslužje iscrpljeno »bogoslužjem riječi«, s izrazito psihologijskom svrbom, služe se protestantske općine u svojim bogoslužnim sastancima živim jezikom svoga naroda ili kraja. Ipak se primjećuje nastojanje, da to ne bude jezik svagdašnjice, nego da bude i ostane izdignut nad način, kojim se govori u svijetu izvan bogoslužbenib sastanaka. To prema EK I 11. traži značaj bogoslužja, koje nije neki »sat« ili neko »predavanje«, nego svečanost. Okolnost, da smo djeca Božja nema da utječe na oblik, nego na duh molitve, jer u bogoslužju ne molimo samo kao djeca ocu, nego i kao sluge gospodaru, kao puk i podanici svome kralju, kao ništetni i grlješni ljudi vječnomu i svetomu Bogu.

LITURGIJSKE KNJIGE

Didahe. Kako svjedoči Didahe VIII. 2-3, IX. 1-X 7, postojale su pod kraj I. v. u Crkvi zbirke crkvenih molitava i obreda.

Nisu to bila »službena« izdanja u liturgijske svrbe. Molitve, što ih Didahe navodi u VIII., IX. i X. gl., nisu bile određene za liturgijske sastanke u nedjelju (XIV. 1.), nego za sastanke, o kojima govori Didabe IV. 2.: »requires cotidie vultus sanctorum ut requiescas in verbis eorum«. Za nedjeljnu službu ne propisuje Didabe nikakvog obrasca, nego to prepušta biskupima i đakonima (gl. XV.).

Traditio apostolica. Prvi potpuni liturgijski obrasci, koji su do nas došli, potječu iz početka III. v. Sastavio ih je sv. Hipolit. Originalni grčki tekst nije sačuvan u cijelosti; sačuvani su samo prijevodi.

Latinski je prijevod objelodanio E. Hauler: Didascaliae Apostolorum fragmenta Veronensia latina, Leipzig 1900., a istočne G. Horner: Tbe statuts of the Apostels or Canones Ecclesiatici, London 1904. »Constitutiones Ecclesiae Aegyptiacae«, što ih je objelodanio Funk, Didascalia et Constitutiones Apostolorum, II., Paderbornae 1905., 97-119, istovjetne su s djelom sv. Hipolita: Traditio Apostolica, Ἀποστολικὴ παράδοσις, koje je zabilježeno na znamenitoj statui sv. Hipolita u Rimu, a držalo se izgubljenim. Prijevodi se ponešto razlikuju u nekim pojedinostima, ali je bitni sastav Hipolitova djela ostao sačuvan. Ne može se doduše reći, da su tamo opisani obredi i molitve apostolskog porijekla, ali su bez sumnje nadahnuti duhom oajstarije kršćanske predaje, po kojoj povezuju apostolsko doba s kasnijim razvitkom liturgije.

Liturgija VIII. knjige Apostolskih Konstitucija nije drugo do proširena redakcija Hipolitove Traditio Apostolica. Ta je redakcija provedena pod kraj IV. ili početkom V. v. Liturgija Apostolskih Konstitucija samo je »idealna liturgija«, koja se nije nikad i nigdje u zbilji vršila, ali tačno odgovara duhu liturgije III. v., kako se u IV. v. bila razvila u Siriji.

I Serapionov Euhologij pokazuje izvjesnu srodnost s Traditio Apostolica, premda se n. pr. predslovlje u mnogom razlikuje od Hipolitova predslovlja. Današnja redakcija ovog Euhologija potječe od Serapiona, biskupa u Thmuis. On je bio prijatelj sv. Atanazija. Serapion nije prvi sastavio ove molitve, nego im je dao samo današnju redakciju. Možda je već prije njega netko bio preudesio Hipolitovu Traditio Apostolica, a onda je Serapion proveo ponovnu redakciju, koja je poznata pod imenom Serapionova Euhologija.

Hipolitova je Traditio Apostolica nastala u Rimu oko 220. Prema tomu pretstavlja liturgiju, kako se u ono doba vršila u Rimu (osim predslovlja, koje je bilo prepušteno na volju biskupu, te je u neku ruku značilo i ispovijest vjere). Ali Traditio Apostolica služi kao osnovica za Apostolske Konstitucije (antiohijski ili sirski tip istočnih liturgija), a Constitutiones Ecclesiae Aegyptiacae (aleksandrijski tip) i nisu drugo no Ἀποστολικὴ παράδοσις sv. Hipolita. Time dolazimo do konstatacije, da je u III. v. liturgija u Rimu, Antiohiji i Aleksandriji bila jedinstvena, te se u to doba ne mogu još razlikovati aleksandrijski i antiohijski tip, kako su se oni razvili u IV. i V. v. U III. v. postoji samo jedan liturgijski tip na istoku i na zapadu, to je Hipolitova Ἀποστολικὴ παράδοσις, bez obzira na pojedinačne redakcije i stilizacije. Ako dakle Ἀποστολικὴ παράδοσις i nisu sastavili apostoli, jer se može smatrati sigurnim, da ju je napisao Hipolit, ipak će se jedva moći sumnjati o tomu, da to nije bila nova tvorevina samog Hipolita. Jer tada se naprosto ne bi mogla protumačiti činjenica, da je čitav istok i zapad vršio liturgiju upravo na način, kako to bilježi Hipolit. To se dade protumačiti samo tako, da je Hipolit pismeno fiksirao opću predaju, kako se u njegovo doba vršila sveta služba u Rimu, ali i po cijelom kršćanskom svijetu.

Posredno može dakle da odgovara stvarnosti naslov: Ἀποστολικὴ παράδοσις. Možda i nije slučaj, da se n. pr. papa Vigilije (537.—555.) u svom pismu Profuturu pozivlje na apostolsku predaju, kad je govor o kanonu mise: »Quapropter nos ipsius Canonicae precis textum dirigimus ... quem Deo propitio ex apostolica traditione suscepimus«[1]. Dakako, da se to ne može više odnositi na cijeli rimski kanon, kako je glasio u doba pape Vigilija, nego samo na njegovu osnovicu iz III. v., t. j. na Traditio apostolica sv. Hipolita.

Liturgijske knjige rimskog obreda. Prema dekretu SRC od 17. V. 1911. DA 4266 IX. smatraju se danas liturgijskim knjigama rimskog obreda: Rimski Misal i rimski brevijar, rimski obrednik, Pontificale Romanum, Martyrologium Romanum, Caeremoniale Episcoporum, Memoriale Rituum, Instructio Clementina, Propria pojedinih biskupija ili redova i konačno zbirka dekreta SRC.

Missale Romanum. Molitve, čitanja, pjevanja i rubrike, koje se danas nalaze u RM, bile su nekad porazdijeljene u više knjiga. Molitve, koje je molio biskup ili svećenik, to će reći: kolekta, tajna

[1] PL 69, 10. Isp. Dom Cagin: L'eucbaristie, Paris 1912 II; III 1914; L'anapbore apostolique et ses témoins, Paris 1919; Les origines de la Messe, 1921; H. Connolly: Tbe socalled Egyptian Cburch Order, Cambridge 1916; E. Schwartz: Ueber die pseudoapostolischen Kircbenordnungen, Strassburg 1910; Funk: Didascalia et coostitutiones apostolorum I. II. Paderbornae 1905; Cabrol: Hippolyto et son oeuvre liturgique AL VI/2 2409—2419; Leclercq: Hippolyte (Statue et cimitière de saint) AL VI/2 2419—2483; Leclercq: Livres liturgiques

(zapravo: tiha molitva), predslovlje, kanon, popričesna, nalazile su se u Liber Sacramentorum. Taj je bio određen za celebranta. Čitanja je sadržavao Lectionarius, a pjevanja Antiphonarius ili Graduale. Odredbe, kako se ima vršiti pojedini sveti čin, nalazimo u Ordines.

Liber sacramentorum. Najstarija je zbirka misnih molitava rimskog obreda Sacramentarium Leonianum[2]. Našao ga je Giuseppe Bianchini u Veroni i 1735. izdao prema rukopisu, koji potječe iz VI. ili početka VII. v. Bianchini je smatrao, da je ta zbirka djelo pape Leona I., pa ju je zato prozvao njegovim imenom. Danas se drži, da Leo I. nije doduše sastavio ove zbirke kao takve, nego da tek pojedine molitve potječu od njega. Ovu je zbirku vjerojatno sastavilo privatno lice, koje je sabiralo i bilježilo misne molitve po rimskim crkvama.

Duchesne (147.) misli, da je Leonianum nastao u VI. v. Probst[3] ga stavlja u V. v. i drži da uglavnom pretstavlja stanje rimskog bogoslužja od pape Damaza (286.—384.) do Leona I. (440.—461.). Feltoe[4] pripisuje ovaj sakramentarij VII. v. ali dopušta, da su neki dijelovi, osobito predslovlja, znatno stariji i da mogu sezati sve do pape Damaza.

Misne su molitve poredane po mjesecima prema građanskoj godini. Nedostaje siječanj, veljača, ožujak i dio travnja. Nema ni kanona, koji se valjda nalazio na početku. Za pojedine je svetkovine zabilježeno mnogo različitih obrazaca[5].

Prva je službena zbirka misnih molitava rimske crkve: Liber sacramentorum Romanae ecclesiae ili Sacramentarium Gelasianum[6], nazvan po papi Gelaziju (492.—496.) već u karolinško doba. Najstariji se rukopis čuva u Vatikanu i pripada prijelazu iz VII. u VIII. v. Izdao ga je prvi kard. Thomasi 1680. Već prije reforme Grgura Velikog poznavali su taj sakramentarij i upotrebljavali ga u franačkim crkvama, te je galikanski obred dosta na nj utjecao u onom obliku, kako je danas sačuvan.

Sacramentarium Gelasianum razdijeljen je u tri dijela. Najprije dolazi Proprium de tempore (Božić, Uskrs, Duhovi), zatim se redaju orationes et preces de natalitiis sanctorum, dakle proprium i commune sanctorum. Konačno je zabilježeno 18 nedjeljnih i mnogo votivnih i mrtvačkih misa. Za svaki je dan, uz male izuzetke, zabilježena po jedna misa, ali ova ima često po dvije kolekte. Iza nedjeljnih je misâ zabilježen Canon actionis (PL 74, 1195.).

Liber Sacramentorum Romanae Ecclesiae stavlja Ducbesne[7] između 618. i 731. g. Međutim valja razlikovati termin, kad je pisan i sastavljen Codex Reginae 318. (švedske kraljice Kristine) od prvotnog sadržaja, po kojemu je ovaj sastavljen. Noviji se liturgičari[8] vraćaju opet mišljenju kard. Tbomasia i Muratoria, i stavljaju prvotnu jezgru Gelasianuma u V. ili početak VI. v., dakle u doba, koje je vrlo blizu papi Gelaziju (492.—490.). Dokaz, da prvotna jezgra ovog Liber Sacramentorum Romanae Ecclesiae nije sastavljena

---

AL IX/2 1882—1891. — [2] Isp. F. Cabrol: Léonien Sacramentaire AL VIII/2 2549—2573. — [3] Die ältesten römiscben Sakramentarien und Ordines, Münster 1892, 46—143. — [4] Cb. L. Feltoe: Sacramentarium Leonianum, edited with introduction, notes and three photograpbs, Cambridge 1898. — [5] Izdanja: PL 55, 1—150; Muratori: Liturgia Romana Vetus I, 293—484; Feltoe, o. c. — [6] Isp. F. Cabrol: Gélasien le Sacramentaire, AL VII/1. 747—777. — [7] Origines, 135. — [8] Dom Plain: De Sacramentarii Gelasiani substantiali autbenticitate, Studien u. Mitteilungen 1901; Grisar: Das römiscbe Sakramentar u. die liturgischen Reformen, Zeitschr. f. katb. Tbeol. 1885; Der kürzlicb veröffentlichte älteste Messkanon der römiscben Kirche. Ib. 1886; Bisbop: Historia liturgica 1918. —

ni u VII. ni u VIII., vide u tome, što je sv. Benedikt u svojoj Reguli, c. XIII. (»sicut psallit ecclesia Romana«) imao pred očima jedan rimski sakramentarij, koji ne može biti drugi nego prvotna jezgra Gelasianuma. Regula je sv. Benedikta pisana prije 547. — dakle je ovaj sakramentarij još raniji i dolazi vrlo blizu papi Gelaziju[9]. Pod kraj misnih molitava dolazi u Codex Reginae 316. »Canon Actionis«. Na 3. nedjelju u korizmi počinje Ordo baptismi, pa prosljeđuje do uskrsne vigilije. U subotu »in mense primo«, t. j. na kvatrnu subotu u korizmi, donosi Gelasianum »Ordo qualiter in Romana Sedis Apostolicae Ecclesia presbyteri, diaconi vel subdiaconi eligendi sunt«.

Grgur Veliki (590.—604.) proveo je u Gelazijevu sakramentariju izvjesne reforme i tako udario temelj današnjem rimskom misalu po svom Sacramentarium Gregorianum[10]. Ivan đakon kaže u svojoj Vita s. Gregorii 11, 17: »sed et Gelasianum codicem de missarum solemniis, multa subtrahens, pauca convertens, nonnulla vero supra-adiiciens pro exponendis evangelicis lectionibus, in unius libri volumine coarctavit«. Glavna se reforma sastojala u tomu, što je Grgur skratio Gelazijev sakramentarij, koji je znatno dulji od Grgurova, a k tomu je bio podijeljen u više dijelova, dok Gregorianum sačinjava jednu cjelinu.

U Gregorianumu su mise opet poredane per anni circulum, a Proprium de tempore izmiješan je s Proprium sanctorum.

Jedan je od najstarijih sačuvanih Gregorianuma sakramentarij u Padovi (Cod. Pad D 47.), što ga je izdao Mohlberg[11]. Nastao je u svojoj jezgri pod kraj VII. v. Palimpsest od Monte Cassina[12] pretstavlja Gregorianum iz polovice VII. v. Drugu skupinu rukopisa sačinjavaju kodeksi u Cambrai i Novantola, oba iz IX. v. Ni jedan od njih ne sadržaje Alkuinova dodatka, pa će prema tomu biti svjedoci Gregorianuma, kako ga je poslao papa Hadrijan Karlu Velikom. Trećoj skupini pripadaju oni rukopisi, koji iza rimskog teksta donose Alkuinov predgovor »Hucuaque« i onda njegov dodatak. U četvrtoj skupini opet nema predgovora »Hucusque«, ali je rimski tekst potpuno izmiješan a Alkuinovim dodatkom[13]. Ovaj je dodatak Alkuin vjerojatno dobrim dijelom preuzeo iz dotadašnjih gelasiansko-galikanskih sakramentarija.

Papa Hadrijan I. (771.—795.) poslao je jedan primjerak Gregorianuma, kakav se onda u Rimu upotrebljavao, Karlu Velikom. Ovom je sakramentariju savjetnik Karla Velikog u liturgijskim stvarima, Alkuin, dodao više galikanskih i gelazijanskih misa odijelivši ovaj dodatak od Gregorianuma, kako ga je primio Karlo Veliki od pape Hadrijana, znamenitom prefatiuncula: »Hucusque praecedens sacramentorum libelius a beato papa Gregorio constat esse editus exceptis his que in eodem in nativitate uel assumptione beatae mariae, praecipue uero in quadragesima uirgulis antepositis lectoris invenerit iugulata soliertia«. Kod kasnijeg su se prepisivanja izmiješale gregorijanske, galikanske i gelazijanske mise[14].

---

[9] Izdanja: Thomasi, Romae 1880 i 1751; Muratori, Lit. rom. vetus, Venetiis 1748 (pretiskano u PL 74); H. A. Wilson: Tbe gelasian sacramentary, Liber sacramentorum Romanae Ecclesiae, Oxford 1894. — [10] Isp. F. Cabrol: Grégorien le Sacramentaire, AL VI/2 1776—1795. — [11] Die älteste erreicbbare Gestalt des Liber sacramentorum anni circuli (Cod. Pad. D 47, fol. 11r—100r), Münater i W. 1927, mit Untersucbungen von Prof. Dr. D. b. c. Anton Baumstark. — [12] Dom A. Willmart: Un missel grégorien ancien, Revue bénédictine 1909, 281—300. — [13] O tim skupinama isp. Ebner: Quellen und Forscbungen zur Geschichte und Kunstgeschichte des Missale Romanum im Mittelalter. Freiburg 1896, 380—394. — [14] Prvi je izdao Gregorianum Pamelius u II. sv. Liturgicon-a 1571, po kölnskom rukopisu iz IX. v. Pripada III. skupini. Po Pameliusu je i kard. Tommasi izdao svoje izdanje 1841: Antiqui libri missarum Romanae Ecclesiae. Muratori se u svom izdanju Liturgia Romana Vetus 1748 služio vatikanskim

Prema Mohlbergovim izvodima dovršio je Grgur Veliki ovaj posao u proljeće 595. Ljeti 598. polazi sv. Augustin u Englesku noseći sa sobom novi sakramentarij. Jeseni 598. piše Grgur Veliki biskupu Ivanu u Sirakuzu i tumači mu neke promjene u novom sakramentariju. Konačno ljeti 601. upozoruje Augustina da uz novi sakramentarij visoko cijeni i ostale vrijedne običaje i da ih ne poništava.

Lectionarius[15]. Spočetka su se odlomci sv. Pisma, koji su bili određeni za svetkovanje sv. mise, bilježili u samoj bibliji.

Najstariji je takav sačuvani popis poslanica bio vlasništvom biskupa Viktora od Capue (541.—554.). Ove se poslanice dosta razlikuju od poslanica u doba Grgura Velikog, ali su možda bile čitane u Rimu za pape Gelazija[16]. U evanđelju sv. Cutbberta (danas u britskom muzeju) imademo zabilježen jedan od najstarijih popisa evanđelja, koji pripada prijelazu VII. na VIII. v.

Da se ovi odlomci uzmognu lakše naći postojao je i t. zv. Comes, koji isprva nije bio drugo nego jednostavni popis čitanja sv. Pisma. Pojedina su čitanja bila označena početnim i završnim riječima.

Kasnije su se ispisivala čitava čitanja, pa su se takve zbirke poslanica zvale Epistolarium ili Apostolus, a zbirke evanđelja Evangeliarium[17], ali i Comes ili Liber comicus[18], koji je često znao združiti u jednom svesku i poslanice i evanđelja.

Najstariji je Comes, koji pretstavlja red čitanja rimske crkve, sačuvan u Würzburgu. Znamenit je Comes, što ga sredovječni liturgičari pripisuju sv. Jeronimu, a izdao ga je Pamelius[20].

U današnjem su lekcionariju, kako se upotrebljava kod svečanih misa, i poslanice i evanđelja.

Antiphonarius[21] je sadržavao introit, graduale, aleluja, traktus, ofertorij, pričesnu, t. j. one dijelove mise, što ih je pjevala schola cantorum ili puk. Za razliku od antifonarija u časoslovu prozvan je misni antifonarij: Graduale[22].

Po izvještaju Ivana đakona[23] sakupio je papa Grgur Veliki crkvene pjesme i uredio ih u Antifonariju. Grgur je Veliki preradio tekstove i melodije, koje su već postojale. Ta je preradba išla za tim da ono, što je kod sv. mise pjevala schola cantorum, bude u skladu s novo uređenim sakramentarijem.

Antiphonarius je sadržavao tekstove za antifonalno pjevanje. Budući da se dobar dio tekstova pjevao kod mise responzorialno, nazivali su tu zbirku

kodeksima Reginae 337 i Ottoboni 313. Wilson je na osnovu kodeksa 164 u
Cambrai, Reginae 337 u Vatikanu i Ottobonensis 313 u Vatikanu 1915. izdao
svoje djelo: The gregorian sacramentary under Charles the Great, London.
Po cambraiskom je kodeksu 184 iz g. 812. izdao Lietzmann: Das Sacramenta-
rium Gregorianum nach dem Aachener Urexemplar, Münster i. W. 1921. —
[15] Isp. Leclercq: Lectionnaire, AL VIII/2, 2270—2306; Gody: Epîtres, AL V/1,
245—344; Gody: Evangiles AL V/1, 852—923; Leclercq: Evangéliaieres, AL V/1,
775—845; Ranke: Das kirchliche Perikopensystem, Berlin 1847; Beissel: Ge-
schichte der Evangelienbücher in der ersten Hälfte des Mittelalters, Frei-
burg 1908; Beissel: Entstehung der Perikopen des römischen Messbuchs, Frei-
burg 1907. — [16] Ed. Gerbert: Monumenta veteris liturgiae allemanicae I, 409-416;
Ranke: Codex Fuldensis, Marburg u. Leipzig 1888. — [17] Isp. Gody: Evangiles, AL
V/1, 852—923; Leclercq: Évangeliaire, AL V/1, 775—845; Beissel: Geschichte der
Evangelienbücher in der ersten Hälfte des Mittelalters, Freiburg 1908; Beissel:
Entstehung der Perikopen des Römischen Messbuches, Freiburg 1907. — [18] Isp.
Leclercq: Liber comicus, AL IX/1, 220—243. — [19] Ed. Morin: Revue béne-
dictine 1910, 41 ss. — [20] Liturg. lat. 1571. — [21] Isp. Leclercq: Antiphonaire,
AL I/2, 2440—2461; PL 78, 642—724. — [22] Isp. Leclercq: Liber Gradualis, AL
IX/1, 344—354. — [23] Vita S. Greg. l. II. c. 6. PL 75, 90. — [24] Isp. SRC DA 3830.

i Responsale, pa i Antiphonarius-Responsale. Po responsorium graduale prozvala se ta zbirka konačno i Liber gradualis, te je to ime sačuvala do danas.

Među najstarije se antifonarije ubraja Cantatorium u Monzi, iz prve polovine VIII. v. i Antiphonarius u Vatikanu iz prijelaza VIII. na IX. v. Prvi su Graduali štampani 1488. u Baselu i 1500. u Veneciji. Oni ostaju kod tradicionalnih melodija. Ali rimski su glazbenici Suriano i Anerio prekrojili tradicionalne glazbene oblike prema shvatanju svoga vremena: njihovo je djelo 1614/5. objelodanila Stamperia orientale kardinala Medici, te se po tomu i prozvalo Editio Medicaea. Tek je za pape Pija IX. i Leona XIII. Medicaea proglašena autentičnom[24]. Inicijativom Pija X. pristupilo se ispravnoj reformi Graduala u smislu kongresa za liturgijsko pjevanje još iz g. 1882., pa je 1907. u Vatikanskoj štampariji izašao novi Graduale, koji se po tome i zove Editio Vaticana[25]. Ali to već zahvaća u liturgijsko pjevanje.

Kad se pojavio Missale Plenarium, uvršteni su u nj tekstovi iz Antifonarija ili Graduala: antifone i responsoria (najprije kod tihih misa) nije više pjevao ni puk ni schola cantorum, nego je recitovao sam svećenik. Kasnije se taj običaj prenio i na pjevanu misu, tako, da danas svećenik čita u sv. misi nesamo ono, što je u prvo doba molio svećenik, nego i ono, što je pjevao sam puk.

Kako nije u svim sakramentarijima bilo reda i čina mise, upotrebljavao se u tim slučajevima red i čin mise posebno pisan, slično, kao i danas Canon Pontificalis kod pontifikalnih misa. Redu su i činu mise počesto bili dodani čitavi obrasci svagdašnjih misa za one dane, koji nisu imali vlastitog misnog obrasca. Kasnije su se dodavale i različite votivne mise, tako, da je to bio prvi korak kasnijem missale plenum.

rubrike *Ordines*[26]. Sve su dosad nabrojene liturgijske knjige sadržavale uglavnom samo molitve, čitanja i pjevanja. Upute, kako da se vrše pojedini obredi, sadržavale su posebne knjige, zvane Ordo.

Znatni su Ordines Romani, što ih je izdao Mabillon i PL 78, 937—1372. Ovi Ordines pripadaju razdoblju od VIII.—XV. v. Njima treba dodati Ordo lateranski[27] iz XII. v. Ordo Romanus Vulgatus nastao je polovicom X. v. u Njemačkoj i sadržaje već i molitve, a ne samo upute, kako se imadu vršiti pojedine liturgijske funkcije. Izdao ga je Hittorp 1568.

Kad se razvio missale plenum, prenesene su u nj uz molitve i rubrike, to će reći upute, kako se ima služiti sveta misa, pisane crvenilom, za razliku od teksta, koji je bio pisan crnilom. Ostalo, što je bilo u sredovječnim Ordines, sačinjava osnovicu za RO, PR i CE.

U samostanima su mjesto Ordines upotrebljavali svoje samostanske Consuetudines, a u pojedinim crkvama svoja Ordinaria ili Agende.

Missale plenum[28]. Što se više širio običaj da pojedini svećenik čita sam za sebe tihu sv. misu, kako bismo danas rekli, to se teže osjećala neprilika nespretnog rukovanja s tolikim knjigama, koje su dotad bile potrebne za služenje sv. mise. Zato se nastojalo sjediniti sakramentarij, lekcionarij, antifonarij u jednu knjigu, iz koje je sve-

[25] Graduale Sacrosanctae Romanae Ecclesiae de tempore et de sanctis, SS. D. N. Pii X. P. M. iussu restitutum et editum Romae 1907, Typis Vaticanis. Ovo je izdanje dekretom SRC 7. VIII. 1907., DA 4203, proglašeno autentičnim i tipičnim, kome se moraju prilagoditi sva buduća izdanja i po njemu se, u smislu dekreta SRC 14. VIII. 1905. DA 4168 (o Ordinariju mise) imade pjevati misa u svim crkvama rimskoga obreda. — [26] Isp. Leclercq: Ordines Romani AL XII/2 2401—2438. — [27] Ed. L. Fischer: Berhardi cardinalis et Lateranensis prioris Ordo Ecclesiae Lateranensis, München 1918. — [28] Isp. Cabrol: Missel,

ćenik služio sv. misu moleći i sve ono, što je prije molio ili pjevao đakon, subđakon ili puk. To je povezivanje bilo u početku samo mehaničko, ali je ubrzo postalo i organičkim.

Jedan je od prvih takvib pokušaja sačuvan u Missale Bobbiense (samostan u gornjoj Italiji, što ga je 614. osnovao sv. Kolumban), danas u Parizu. Prvi put ga je izdao Mabillon[29] pod oznakom Sacramentarium Gallicanum. U VII. ili VIII. v. spada također Misal Stowe[30], danas u Dublinu. Potpuni je misal nastao pod utjecajem redovničkim, jer su svećenici-redovnici željeli služiti sv. misu i na svojim putovanjima, kad nije bilo moguće da se vrši sv. služba uz asistenciju i pjevanje. Kad je Rim od redovnika prihvatio ovu praktičnu novost, proširio se Missale plenum secundum consuetudinem Romanae curiae[31], kako ga susrećemo u XIII. v., vrlo brzo po čitavom svijetu. Novi je potpuni misal secundum consuetudinem Romanae curiae odmah pribvatio novi, netom osnovani red manje braće i proširio ga posvuda, kuda je prolazio na svojim misijskim putovanjima.

Franjevačke liturgijske knjige XIII. v. nose često naslov: Incipit ordo Missalis Fratrum Minorum secundum consuetudinem Romanae Curiae, ili: Romanae Ecclesiae (Breviarium ordinis Minorum Fratrum secundum ordinem Romanae Curiae). Oko 1240. pozvao je papa Grgur IX. franjevačkog generala Haymo de Faversham da preuredi rimski misal (i breviar) a 1241. propisuje isti papa ovaj novo uređeni misal (i breviar) kao obvezatan za franjevački red. Papa Inocent IV. ponavlja 1244. ovu odredbu, a Nikola III. (1277.—1280.) propisuje da se sve rimske crkve, osim same lateranske bazilike, imadu držati ovog novog reda. Radulf da Rivo († 1403.) žali, što je papa Nikola III. otstranio dotadašnje liturgijske knjige i uveo franjevački misal i breviar i promijenio i stare neume (De canonum observantia, ed. Mohlberg Münster 1915., 128. Isp. Dr. Hugo Dausend OFM: Der Franziskanerorden und die Entwicklung kirchlicher Liturgie, Franziskanische Studien, 1924., III. 165—176.).

Ordo Missalis secundum consuetudinem Romanae Curiae prvi je put štampan 1474. u Milanu i kasnije 14 puta od 1481.—1560., što u Veneciji, što opet u Parizu i Lyonu. Henry-Bradshaw-Society izdala je 1899. u naučne svrhe Missale Romanum Mediolani 1474., a 1907. je izašao dopunski svezak, u kojem se poređuje Ordo Missalis 1474. s kasnijim izdanjima do 1560.

Premda su mnogi biskupi prihvatili novi Missale plenarium secundum consuetudinem Romanae curiae, ipak se nisu sve crkve odrekle nekih svojih starih i posebnih običaja i obreda. Kako nije bilo moguće nadzirati svaki prepisani primjerak misala, nije čudo, da su mnogi misali uz rimske obrasce i rubrike sadržavali koješta neukusno i dogmatski neispravno. Tih neprilika nije posve nestalo ni onda, kad su se misali tiskali, jer su pojedini tiskari na svoju ruku provodili različite promjene u tekstu i u rubrikama.

Tipičan je predgovor u Missale pro Ecclesiae Pataviensis ritu, Augustae 1505.: »Wigelinus, episcopus Pataviensis ... libros missales, quos etiam calamo exaratos vitiosos et a nostrae Pataviensis Ecclesiae ordinariis rubricis omnino discrepare comperimus... Animadvertimus missalium impressorum penuriam et deficientiam eorundemque facultatem in verae rubricae consonantiam in dies desiderari... Ut deformi confusioni discrepanti obvietur, hos codices missales ad effigiem et instar exemplaris per dissertos correctores a nobis deputatos emendari iterum castigari statuit et impressari...«[32].

Prefacije su se opet umnažale, uvodile su se nove svetkovine i uvrštavale nebrojene, često dosta neukusne sekvencije.

AL XI/2 1431—1468. — [29] Museum Italicum I/2 227 ss. Isp. Wilmart: Missel de Bobbio, AL II/1, 939—462. — [30] Gougaud: Liturgies Cetiques, AL II/2, 2973—2975; F. Cabrol: Missel, AL XI/2, 1439. — [31] F. Cabrol: Missel Romain, AL

Missale Romanum. Na 18. je sjednici tridentskog sabora izabrana komisija, koja je imala pregledati i iznova urediti misal. No jer pri koncu sabora nije bila dovršila svoga posla, povjerila je 25. sjednica stvar Papi. Tako je nakon mnogih predradnja Pijo V. 14. srpnja 1570. izdao rimski misal i ujedno odredio, da se njime mora služiti svaka rimokatolička crkva, koja se 200 godina unatrag nije služila svojim posebnim misalom.

Kod ove se reforme nije išlo za tim, da se stvori novi misal, nego da se popravi prema starim izvornim obrascima: »Quare eruditis delectis viris onus hoc de edendo Missali demandandum duximus: qui quidem, diligenter collatis omnibus cum vetustis nostrae Vaticanae Bibliothecae, aliisque undique conquisitis, emendatis, atque incorruptis codicibus ... ad pristinam Missale ipsum sanctorum Patrum normam ac ritum restituerunt...«[33]. U tom su misalu konačno uređene Dominicae vacantes, t. j. nedjelje poslije Bogojavljenja, odnosno nedjelje između 23. nedjelje po Duhovima i posljednje nedjelje u crkvenoj godini. Prema promjenama u novo izdanom Breviarium Romanum (1506.) izmijenjena su nekim svetkovinama evanđelja i poslanice. Commune Sanctorum je tako uređen, da nijesu više svi introiti, pa onda sve kolekte i t. d. zajedno, kako je to prije bilo, nego su sastavljeni čitavi obrasci, kakvi su danas u misalu. Sekvencije su sve ukinute osim četiriju, a prefacija je ostalo jedanaest.

Uza sve su se kautele i zabrane ipak i kod novih izdanja rimskog misala uvukle promjene, osobito u dijelovima mise, određenim za pjevanje[34]. Zato je Klement VIII. 1604. izdao novo izdanje rimskog misala, kako su ga priredili Bellarmin, Baronius i Gavanti.

Urban je VIII. 2. IX. 1634. ispravio rubrike i prilagodio tekst misala Vulgati odredivši ujedno, da se u buduće svi misali imadu štampati točno prema ovom novom izdanju. Leo XIII. i osobito Pijo X. ponovno je proveo reformu rubrika i kalendara.

Osobito je važan Motu Proprio Pija X. »Abhinc duos annos« 23. X. 1913.[35] i provedbeni generalni dekret SRC 28. X. 1913.[36] Tu sa uređuje kalendar prema načelu, da je osnov crkvene godine Proprium de Tempora i da se mise de tempore uklanjaju samo najvećim blagdanima. Konačno je Benedikto XV. odredio, da se sve ove promjene Pija X. skupe u jednu cjelinu i da sa prema tome izda novo tipično izdanje rimskoga misala, koje je izašlo 1920. u Rimu i nosi natpis: »Missale Romanum ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini restitutum, S. Pii V. P. M. iussu editum, aliorum Pontificum cura recognitum, a Pio X. reformatum et Ss D. N. Benedicti XV. auctoritate vulgatum«. Izmijenjene su rubrike i kalendar prema odredbama Pija X. i Benedikta XV. Kod svib je izvadaka sv. Pisma tačno naznačena knjiga i stih sv. Pisma. Misal je podijeljen na Proprium missarum de Tempore, Proprium missarum de sanctis, Ordo et canon Missae, commune sanctorum, missae votivae, missae propriae pro aliquibus locis, benedictiones. Blagdan je imena Isusova metnut na vakantnu nedjelju poslije Božića u proprium de tempore. Sustavno je uređen Commune Sanctorum. Pokojničke su mise za dušni dan posebno tiskane i ponovno opet za dan smrt, za 3, 7, 30. dan, za obljetnicu i za svagdašnje mise.

Apostolskom konstitucijom »Divino afflatu« od 1. XI. 1911.[37] učinjen je prvi korak novoj velikoj reformi rimskog misala i brevijara. U vezi s reformama, koje su nagoviještene u Motu Proprio Pija X. »Abhinc duos annos« od 23. X. 1913.[38] čini se, da bi trebalo dosljedno provesti podjelu Proprium Sanctorum i Proprium de tempore, tako, da bi n. pr. blagdan sv. Stjepana Prvomučenika, sv. Ivana apostola, nevine dječice, sv. Tome biskupa i muče-

---

XI/2. 1468—1494. — [32] Bisk. bibl. u Đakovu, br. 1102. — [33] Bula Pija V. »Quo primum« 14. VII. 1570. — [34] Bula Klementa VIII. »Cum Sanctisimum« 7. VII. 1604. — [35] SRC DA 4307. — [36] DA 4306. — [37] SRC DA 4279. — [38] SRC DA

nika i sv. Silvestra Pape bio uvršten u Proprium Sanctorum. Božić bi, premda je nepomična svetkovina, trebao da ostane gdje jest, jer je kruna Došašću, koje je pomično. Sve pomične svetkovine trebalo bi sustavno uvrstiti u Proprium de Tempore, jer im je nemoguće označiti mjesto među nepomičnim svetkovinama. U introitu bi trebalo da se namjesto često posve indiferentnog prvog stiha psalma stavi onaj značajni stih, radi kojega je odnosni psalam i uzet na određeni dan. Posve je prirodno, da je u starim kodeksima označen samo prvi stih psalma, jer se tada čitav psalam pjevao, dok je svećenik ulazio u crkvu. Kad se pjevanje ograničilo samo na jedan stih, ostala je ova stara praksa označivanja, te je tako mehanički preuzet prvi stih psalma namjesto onog značajnog kasnijeg stiha. Slično se desilo i kod Com- munio ako i na drugi način, jer je tamo psalam otpao, a ostala je samo anti- fona. Opravdana se čini želja, da se i kod Communio doda značajni stih psalma. Molitve, evanđelja i poslanice, osobito iza Duhova, dosta su izmi- ješane, pa bi tu trebalo uspostaviti izvorni red nakon opsežnog studija i po- redbe najstarijih vrela Rimskog Misala. Konačno će biti izmijenjen i čitav tekst svetoga pisma prema novom kritičkom tekstu Vulgate.

Bulom »Quo primum« od 14. VII. 1570. obvezao je Pijo V. sve crkve i sve svećenike rimskoga obreda, koji se do onda nisu preko 200 godina služili zakonito uvedenim drugim misalom, da imadu u buduće služiti sv. misu po misalu, što ga je on izdao i da ovomu nitko ne smije ništa dodavati, niti što izostaviti ili mijenjati. One crkve ili redovi, koji su se 1570. preko 200 godina zakonito služili drugim misalom, mogu ovaj zadržati, a mogu ga i zamijeniti s novim misalom.

Mnoge su biskupije odmah prihvatile reformu Pijo V., neke su svoj mi- sal u mnogomu prilagodile novom rimskom misalu, a neke su se biskupije i neki redovi poslužili pravom, što im ga je dao Pijo V. i zadržale su svoj stari obred i misal. Danas će se međutim jedvo još naći koja biskupija rimskoga obreda, koja bi se služila svojim starim misalom. Ipak se i sada još u crkvi zadržao taj privilegij kod nekih redova, n. pr. kod Benediktovaca, Domini- kovaca, kartuzijanaca, cistercita. Svećenici, koji pripadaju ovim redovima, dužni su da se i izvan crkvi svoga reda služe odobrenim misalom svoga reda i da obdržavaju tamo propisani obred[39]. U svakom slučaju važi can. 818.: reprobata quavis contraria consuetudine sacerdos celebrans accurate ac de- vote servet rubricas suorum ritualium librorum, caveatque ne alias caeremo- nias aut preces proprio arbitrio adiungat.

Red je sv. Dominika i nakon RM (i BR) Pija V. ostao kod svojih litur- gijskih knjiga, koje su pisane prema prototipu iz pariskog skriptorija (1254.— 1260.). Tu se nalazi Missale conventuale, kao i Missale minorum altarium. Taj se kodeks danas nalazi u arhivu reda sv. Dominika u Rimu. Liturgija je reda sv. Dominika uglavnom sukladna s rimskom, kako se naglasuje već 1321.: »Cum ordo noster debeat se sanctae Romanae Ecclesiae in quantum possibile est in divino officio conformare...«. No spomenuti je kodeks-uzor pisan prema jednom kodeksu XII. v. cistercitskog reda. Liturgijske su knjige reda sv. Do- minika vršile znatan utjecaj na liturgiju u Švedskoj i Finskoj, te u redu kri- žara i njemačkih vitezova. (Isp. A. M. Walz OP: Compendium Historiae O. P. Romae 1930., 99—107; 304—306). Ipak se »Missale S. Ordinis Praedicatorum«, što ga je s odobrenjem sv. Stolice izdao Magister generalis OP Fr. Martinus Stanislaus Gillet u Rimu 1933. tek neznatno razlikuje od RM. Još se manje razlike opažaju u »Missale S. Ordinis Cartusiensis«, što ga je s odobrenjem sv. Stolice 1883. izdao generalni minister kartuzijskog reda Anselmus Maria.

Breviarium Romanum. Na istoku se, iza Konstantina Velikog, živo razvio monastički život, posvećen zajedničkoj molitvi. Možemo

4307. — [39] Isp. SRC 27. IX. 1873. DA 3310; 3. XII. 1681., DA 1218. — [40] Ed.

razlikovati dvije struje u tom pravcu: egipatski i siro-palestinski smjer. U Galiji je Cassian početkom VI. v. regulom za svoje samostane u neku ruku sjedinio oba ova smjera. Keltska se liturgija po reguli sv. Kolumbana više prislonila egipatskom smjeru, a rimska, po reguli sv. Benedikta, Jeruzalemskom. Kratka uputa, danas bismo možda mogli reći neke vrste direktorij ili kompendij dnevnih i noćnih zajedničkih molitava, zvala se »Breviarium sive Ordo officiorum per totam anni decursionem«. Naziv se Breviarium nije upotrebljavao samo za Ordo divinorum officiorum, nego imade i Breviarium fidei, Breviarium canonum, Breviarium regularum. S vremenom je međutim taj naziv postao tehničkim nazivom upravo za časoslov. To se desilo tako, da su isprva postojale, kao i za misu, različite knjige za časoslov (Antifonarij, Psalterij, Himnarij, Lekcionarij, Homiliarij, Pasionarij, Kolektarij), a uz to i Breviarium u prvotnom smislu. Već u XI. i XII. v. počinje se sve ove knjige, u kojima su bili sabrani pojedini sastavni dijelovi časoslova, sjedinjivati u jednu knjigu, koja se prozvala Breviarium. Rim je i ovu novost brzo prihvatio, pa je tako u XIII. v. nastao Breviarium secundum consuetudinem Romanae Curiae. I ovdje su snažno zahvatila manja braća sv. Franje, kao novi red, te se ponajpače njima imade pripisati, da je ta novost bila proširena po čitavom katoličkom svijetu.

Psalterij, koji je služio kod časoslova, bio je t. zv. Psalterium feriatum. U njemu su psalmi poredani biblijskim redom, ali su naročitim znakovima označeni i razdijeljeni kroz sedmicu za svaki dan. Psalterij je osnovica čitavog časoslova i njegov najveći dio. Iz Psalterium feriatum razvio se Ordinarium Officii tako, da su se u jednu ruku u isti svezak pisali uz psalme i invitatorij, antifone, himni, molitve i t. d., a u drugu se ruku psalmi nisu više nizali biblijskim redom, nego prema liturgijskom izboru. Tako je nastao Ordinarium de tempore kao i Proprium sanctorum u časoslovu. Trebalo je još samo uvrstiti čitanja i rubrike, pa se tako došlo do današnjeg Breviarija.

Antifonarij sadržaje one dijelove časoslova, što su se pjevali antifonalno. Najstariji je antifonarij od Bangora[40] iz VII. v., danas u Milanu. To je spomenik keltske liturgije. Vjerojatno je to bio libellus hebdomadarii celebrantis, ili libellus određen za onoga, koji je upravljao korom, a možda i libellus abbatis. Nalazio se nekad u Bobbio, u znamenitom keltskom samostanu sv. Kolumbana, a od 1606. nalazi se u Milanu[41]. Osim toga valja spomenuti Antifonarij Karla Ćelavoga, iz IX. v., danas u Parizu, te Antifonarij sv. Petra u Rimu, iz XII. v.

Od homiliarija valja spomenuti u prvom redu zbirku homilija Pape Grgura Velikog[42] i zbirku Warnefriedovu iz VIII. v.[43].

Najstariji će himnarij biti Codex Vaticanus Reginae 11. iz VIII. v.[44]. Najstariji dosad poznati popis himana u časoslovu sadržaje regula sv. Cezarija od Arles iz prve polovice VI. v.

Na svetačke se blagdane prvotno čitao život odnosnog sveca, zapravo mučenika, iz Legendarija[45]. Kasnije se iz ovih velikih zbirki odabralo samo ono,

Muratori: An. Ambr. Patavii 1713 IV. 119—159; reed. Op. omn. Arezzo 1770, XI/3 217—251; PL 72, 579—606. Najbolje izdanje: Warren: The antiphonary of Bangor, an early Irish manuscript in th Ambrosian library at Milan, London, I. sv. 1893., II. sv. 1895. — [41] Isp. Cabrol: Antiphonaire de Bangor, AL II/1, 183—191. — [42] PL 76, 1075. Isp. Pfeilschifter: Die authentische Ausgabe der Evangelienhomilien Gregors d. Gr. München 1900. — [43] F. Wiegand: Das Homiliarium Karls d. Gr., Leipzig 1897. — [44] Ed. Thomasius, Op. ed. Vezzosi, II,

što je bilo prikladno za čitanje u časoslovu, te se sve to sakupilo u posebnom
svesku, zvanom Passionale.

Kolektarij..zvan..i Collectaneum i Orationarius, sadržavao je molitve kod
časoslova, ali često i antifone i popis psalama, himana, responsoria, koje treba
moliti[46]. Stoga je bio često određen za onoga, koji upravlja korom. Možda je
t. zv. antifonarij od Bangora bio upravo takav Kolektarij, određen za onoga
koji upravlja korom.

RSB pretpostavlja u V. v. potpuno izgrađeni red časoslova,
jer veli u gl. 13.: »sicut psallit Ecclesia Romana«. Očito su i one anti-
fone i responsoria, što ih pozna regula sv. Benedikta, bile pjevane iz
rimskih zbirki, jer ih sv. Benedikto propisuje, ali ne spominje, otkale
bi ih trebalo uzeti. Kako već gl. 50. regule sv. Benedikta spominje
dužnost privatne recitacije časoslova (izvan kora), razumljivo je, da
je bilo nepriličnо kod takve recitacije upotrebljavati sve malo prije
navedene zbirke. Stoga je, upravo kao i kod sv. mise, privatna reci-
tacija dovela do potrebe da se ono, što je dosad bilo rasijano u razli-
čitim zbirkama, organički poveže, a u mnogom i skrati u jednom
svesku, koji bi bio prikladan za privatnu recitaciju. Prema Abe-
lardu[47] nije u XII. v. u Rimu ni jedna crkva više obdržavala starin-
ski način moljenja časoslova, osim same lateranske bazilike. I sama
je rimska kurija preuzela novi način svete službe. Vjerojatno je papa
Inocent III. pod kraj života uredio ovaj praktično udešeni i skraćeni
časoslov, koji je sada s pravom nosio ime Breviarium Romanum,
dakako u sasvim drugom smislu te riječi, kako se ona prvotno upo-
trebljavala.

Kao kod Missale Plenarium, tako su i ovu novost prihvatila manja braća
sv. Franje. U njihovim pravilima iz trećeg decenija XIII. vijeka nalazimo
odredbu: »Clerici faciant officium secundum ordinem Sanctae Romanae Eccle-
siae, excepto psalterio«. U Rimu se naime upotrebljavao Psalterium Roma-
num, dok su franjevci prihvatili Psalterium Gallicanum. Franjevački je časo-
slov nosio naslov: »Breviarium secundum consuetudinem Romanae Curiae«.
Uredio ga je franjevački general Haymo († 1244.). Već 1241. propisuje papa
novo uređeni breviar (uz misal) franjevačkom redu. BR Pija V. uglavnom
ostaje kod smjernica, što ih je 1240/1 udario Haymo de Faversham, a mijenja
samo čitanja. U novom su franjevačkom breviaru bile znatno skraćene
naročito lekcije, koje su se prije čitale redom, a dužinu im je određi-
vao prije lektor, odnosno biskup ili opat. Sad su bile i skraćene i određene
za pojedini dan. Papa Nikola III. naložio je rimskim crkvama, da se drže
ovog časoslova, a kad se rimska kurija preselila u Avignon, odredio je papa
Benedikto XII. da ga i tamošnje crkve imadu prihvatiti. Ovaj se časoslov
ubrzo proširio po cijeloj Evropi i konačno je u XIV. v. vrijedio kao službeni
časoslov rimske crkve. Najdulje se držala staroga poretka Lateranska bazilika,
dok nije Grgur XI. i njoj naredio da se ima držati onoga reda, što ga obdržava
capella D. N. Papae.

Dok se franjevački red i u sv. misi i u časoslovu držao rimskog obreda,
te je znatno utjecao na nj, red se sv. Dominika više držao pariškog obreda,
prema prototipu svojih liturgijskih knjiga, pisanom 1254.—1260. u pariškom
skriptoriju. Nakon različitih predradnja red je sv. Dominika 1255/6. propisao
svojim članovima novi časoslov, koji je odobrio Klement IV. 7. VII. 1267.

Romae 1747., 351—434. — [45] Najstariji se poznati Legendarij, Codex Velseri,
čuva u Münchenu i potječe iz VII. v. Isp. Leclercq: Légendes apostoliques,
AL VIII/2, 2309—2323; Légendes gallicanes, Ib. 2357—2440; Légendes litur-
giques, Ib. 2440—2456; Légendriers, Ib. 2456—2460. — [46] The Leofric Collectar,
I. London 1914., II. London 1921. Ovaj kolektarij pripada XI. v. — [47] Ep. 10,

U preuređenom su časoslovu XIII. v. sve više preotimali mah (kao i u misalu) svetački oficiji, a služba je de tempore sve više stupala u pozadinu. Životopisna su štiva II. nokturna često bila sasvim legendarna. Uz dnevni se oficij u mnoge dane morao moliti i oficij blažene Djevice, odnosno za mrtve. Stoga je želja za reformom brevijara postajala sve glasnijom i općenitijom. Na želju Klementa VII. priredio je kardinal Quiñones 1535. »Brevarium S. Crucis«, tako nazvan, jer je njegova titularna crkva bila S. Croce in Gerusalemme. Quiñones je strogo proveo načelo, da se svih 150 psalama izmoli svake sedmice. Zato je u svaku horu bez razlike uvrstio 3 psalma. Matutin se sastojao od tri psalma i tri čitanja, od toga 2 štiva iz svetoga pisma. Treća je lekcija bila za onda vrlo kritički uređen životopis. Sasvim je izostavio kapitule, versikule i responzorije (iza lekcija), a djelomično i himne i antifone. Službu je za mrtve ostavio samo za dušni dan, a malu je službu bl. Djevice sasvim izostavio. Tako je časoslov postao vrlo kratak i praktičan za molenje izvan kora, te su ga mnogi svećenici upotrebljavali s dozvolom sv. Stolice, a i bez nje. No kako nije vodio dovoljno računa o tomu, da je časoslov u prvom redu latreutska, a tek u drugom redu didaktička molitva, da je u prvom redu izrazito javna molitva cijele Crkve, a ne tek privatna pojedinog svećenika, kako se, osobito u koru, jako zapažalo veliko udaljenje od dosadanje tradicionalne forme časoslova, ustali su mnogi protiv ovog »Breviarium S. Crucis«, dok ga konačno nije sveta Stolica zabranila 1556.

Nakon predradnja Klementa VII. i Pavla IV. raspravljao je tridentski crkveni sabor o reformi časoslova i konačno prepustio Papi da provede potrebnu reformu. To je proveo Pijo V. izdanjem Rimskog Brevijara. Njegova bula »Quod a nobis« od 9. VII. 1568. propisuje Rimski Brevijar svim crkvama i svećenicima, gdje nemaju u upotrebi bar dvije stotine godina vlastiti brevijar. U novom su časoslovu uređene rubrike, sustavno je odijeljen Proprium de tempore, Proprium sanctorum i Commune sanctorum. Povjesne lekcije nisu dosta kritičke. Služba za mrtve i bl. Djevice propisana je u koru samo u rijetke dane. Ferijalne su službe jače naglašene. Čitanja su svetog pisma prema Vulgati, a antifone i responsorija (da se ne mijenjaju melodije) iz Itale. Reformom je Klementa VIII. 10. V. 1602. tekst svetoga pisma prilagođen novom izdanju Vulgate. Urban VIII. reformira 25. I. 1631. »ab incarnatione Domini«, dakle 1632. po našem računu, naročito himne »secundum leges latinitatis«. Ova »reforma« nije bila sretna. Izbjegli su joj vrlo rijetki himni, u glavnom oni svetoga Tome. Urban VIII. uveo je i asteriske radi lakšeg pjevanja psalama. Nakon mnogih kasnijih nastojanja i željâ oko reforme Rimskog Brevijara stvorio je Pijo X. bulom »Divino afflatu« od 1. XI. 1911. osnovicu za dalekosežnu reformu časoslova. On je sam odmah proveo novu podjelu psalama vrativši se na prokušano načelo sv. Benedikta, da se svih 150 psalama izmoli redovno svake sedmice i to svaki psalam po jedanput. Jače je naglašen opet ferijalni oficij, a da kod toga ne stradaju značajni posebni dijelovi svetačkih oficija. Provedena je reforma rubrikâ. Još treba da se »Scriptura occurrens« preudesi prema novoj redakciji Vulgate, koja se izrađuje, te da se dovrši teški posao kritičke revizije povjesnih čitanja II. nokturna[48].

Kao što kod Misala, tako imade i drugih želja prigodom naredne velike reforme brevijara. Neke se želje odnose i na Misal i na časoslov, jer su u vezi s kalendarom. Tako n. pr. strogo tehničko odjeljenje Ordinarium de tempore od Proprium Sanctorum. Zatim da se n. pr. Žalosna Gospa ne slavi dvaput godišnje, nego samo jedamput. Osobito je opravdana želja da se himni opet pojednostavne i vrate svojem prvotnom, jednostavnijem, ali ljepšem obliku i da tekst psalama, koji sačinjavaju najveći dio časoslova, bude razumljiv[49].

Martyrologium Romanum[50]. Svaka je veća crkva imala već polovicom III. v. svoj Martyrologium, to će reći popis mučenika. S po-

---

PL 178, 340. — [48] Isp. k cijelom ovom odlomku: Leclercq: Breviaire, AL II/1,

četka su ti popisi ili kalendari bili uglavnom mjesnog značaja i sadržavali su samo ime, dan, godinu i mjesto mučeničke smrti.

Najstariji takav popis imademo danas u rimskom kronografu[51] iz g. 354. Iz više takvih mjesnih martirologija sastavljali su se onda i popisi mučenika ne više samo jednoga mjesta, nego općenitijeg značaja. Najvažniji je ovakav popis t. zv. Martyrologium Hieronymianum. Međutim je prvotna jezgra ovog Martirologija starija od sv. Jeronima; bit će, da potječe iz polovice IV. v., kad je još bila svježa uspomena na mučeništvo. U prvoj je polovici V. v. ovaj grčki martirologij preveden na latinski i sjedinjen sa zapadnim martirologijima. Dalo mu se ime sv. Jeronima, da imade veći ugled. Ovaj je latinski popis u VI. v. u Galiji povećan mučenicima i svecima iz Galije.

Uz kratke martirologije, poput Martyrologium Hieronymianum, postojali su i t. zv. povjesni martirologiji, koji se nisu zadovoljavali samo s time, da navedu ime mučenika, mjesto i dan mučenja, odnosno sahrane, već su dodavali i kraće životopisne podatke.

Najstariji je takav martirologij sastavio negdje prije 735. Beda Venerabilis[52]. Njegov martirologij nije sačuvan u prvotnom tekstu, nego samo u kasnijim preradbama, koje su nastojale životopisnim podacima popuniti i ona mjesta, gdje to sam Beda nije učinio. Iz IX. v. potječe takva preradba Bedina martirologija, koja se pripisuje đakonu Floru iz Lyona. Florov je martirologij opet dvadesetak godina kasnije preradio nadbiskup Ado[53], a ovo je djelo osnovica martirologija, što ga je u drugoj polovici IX. v. sastavio Benediktovac Usuard[54] od St. Germain-des-Prés. Rimski je martirologij izgrađen na osnovu Usuardova martirologija.

Videći Grgur XIII. kako pojedine biskupije različitim neumjesnim umecima nesamo trgaju jedinstvo martirologija, nego i iskrivljuju povijest, povjerio je komisiji od 10 članova (među njima su bili Baronius i Aggellius), da izrade službeno izdanje rimskog martirologija. Ono je izašlo 1584. kao obvezatno u koru. Urban VIII. i Klement X. proveli su kasnije neke promjene »iuxta veritatem certissimae historiae«. Benedikto XIV., Grgur XVI. i Pijo IX. ponovno su ispravili neke stvari. Pijo X. i Benedikto XV. izdali su nova izdanja, koja su bila potrebita uslijed mnogih novih svetaca. Rimski martirologij ne sadržaje više samo imena mučenika, kako je to bilo u prvom početku, nego katoličkih svetaca i svetica uopće.

Reformovani rimski martirologij obvezuje sve crkve latinskog obreda, pa i one, koje se služe vlastitim misalom i brevijarom, kad se časoslov moli u koru[55].

Martirologij se čita u koru u I. času prije »Pretiosa in conspectu Domini«. Izvan kora ova rubrika ne obvezuje.

Pontificale Romanum se razvio iz Benedictionale, u kome su bile sabrane formule za blagoslov, što ga je na području Galije i Germanije izgovarao biskup u misi iza Oče nas. Prije toga bile su i ove formule, kao i uopće sve ono, što je vršio biskup kod krštenja, potvrde, redenja, sakupljene u Sakramentarijima. No time su po-

1262—1316. — [49] Isp. Dr. Xaver Schmid: Brevier-Reform, Luzern 1927. — [50] Isp. Leclercq: Martyrologe, AL XII/2, 2524—2619. — [51] PL 13, 675; kritičko izdanje Mommsen: Über den Chronographen vom Jahre 354, ed. Kgl. Sächs. Ges. der Wissenschaft 1850. I. 631. Isp. Leclercq: Chronographe de 354, AL III/1, 1555—1560. — [52] Ed. Hennschenius u. Paperbroch: Acta Ss. Mart. II. — [53] PL 123, 143 ss. (starija redakcija); Giorgi: Martyrologium Adonis, Romae 1745 (novija redakcija). — [54] PL 123, 453 ss. — [55] Const. Greg. XIII. »Emendato iam« 14. I.

stali Sakramentariji odviše glomazni, pa se sve funkcije, što ih je vršio biskup izvan mise, sjedinilo u Benedictionale. Od IX. v. amo razvija se Benedictionale u izraziti Pontificale. Početkom XIII. v. nastaje i u Rimu Pontificale, kojim se poslužio Durandus kod izradbe svog Pontifikala. Durand je već dosljedno proveo odjeljenje svećeničkih funkcija, a zadržao je samo pontifikalne.

Durandov je Pontificale osnovica prvog štampanog Pontifikala, što je izdan za Inocenta VIII. 1485., a priredili su ga Patricije Piccolomini i Ivan Burcbard. Klement je VIII. uz male promjene ponovno izdao breveom »Ex quo in Ecclesia« od 10. II. 1596. taj Pontificale i propisao ga za cijelu crkvu latinskog obreda. Kasnije su opet uz neznatne izmjene, odnosno dodatke, izdali PR Urban VIII. 1644., Benedikto XV. 1752. i Leo XIII. 1888.

Rituale Romanum. Iz sakramentarija i Pontifikalija priređivali su sebi sami svećenici male priručnike, zvane Agenda, Manuale, Sacerdotale, Pastorale. Ovi su priručnici sadržavali one obrasce, koji su svećenicima bili potrebni kod dijelenja svetih sakramenata i sakramentalija. Od XIII. v. amo nastaju u samostanima Libri rituales, koji sadržavaju sve obrede, kao i dotadašnji Ordines, ali su ti obredi udešeni prema potrebama redovničkog klera. Te samostanske obredne knjige počinju obično s blagoslovom svijeća na svijećnicu, onda se reda blagoslov pepela na čistu srijedu, paomâ na cvjetnicu, jestvinâ na Uskrs. Zatim dolazi način krštenja i sakramenti umirućih, pa sahrana. Bit će, da su se ove obredne knjige u mnogom oslanjale na Ordo Romanus vulgatus iz X. v. Već zarana su ove obredne knjige, udešene prema potrebama svjetovnog klera, prodrle i u svjetovno svećenstvo, nerijetko utjecajem biskupâ, koji su bili redovnici. Tako su nastali Obrednici za pojedine biskupije.

Već se u XV. v. zapaža nastojanje da se ove Agende pojedinih biskupija sporazumom sjedine u provincijalne Agende. Iza službenog izdanja rimskog misala i brevijara ta je težnja još pojačana i iz nje je proizašao Pastorale, što su ga pod kraj XVI. v. sastavili profesori u Louvainu. Albert Castellani izdao je 1537. Sacerdotale Romanum, a po njemu Franjo Samarino 1579. Sacerdotale. Na osnovu Castellanova i Samarinova Sacerdotala i rukopisa kard. Sanctorio izrađen je Rituale Romanum, što ga je izdao papa Pavao V. apostolskim pismom »Apostolicae Sedis« od 17. VI. 1614. u Rimu i preporučio biskupima da ga prihvate. Papa Benedikto XIV. izdao je ponovno rimski Obrednik uz male dodatke. Budući da su se međutim vrlo umnožili noviji blagoslovi, izdao je papa Pijo X. 1913. ponovno Rituale Romanum, a onda opet 1925. papa Pijo XI. uskladivši njegove rubrike s odredbama novog crkvenog zakonika, koji je međutim bio proglašen.

RO ne obvezuje onako, kako obvezuje RM i BR, jer Pavao V. svojom konstitucijom od 17. VI. 1614., kojom uvodi RO, samo potiče u Gospodu patrijarhe, nadbiskupe, biskupe i svećenike uopće da odsele u svetim službama kao sinovi rimske Crkve upotrebljavaju taj obrednik. Iz riješenja SRC počevši od 1643.[56] pa do danas[57] razabire se ipak nakana sv. Stolice da način dijeljenja sv. sakramenata i blagoslovina po cijelom svijetu prilagodi propisima RO. Rimski obrednik u svom novom izdanju Pija XI., udešenom prema zborniku kanonskoga prava, sadržaje mnoge odredbe, koje obvezuju cijelu latinsku

1584. — [56] DA 622. — [57] 6. XI. 1925., DA 4397. — [58] 14. III. 1643., DA 626. —

crkvu, jer su preuzete iz općib crkvenib zakona ili inih odredaba, ili ih je SRC izrijekom proglasila kao opće-obvezatne.

Tako je SRC odredila da se posvuda ima postupati prema rimskom obredniku kod dijeljenja sv. krsta[58], ženidbe, bolesničke pomasti, popudbine[59], kod sprovoda kanonika i redovnika[60], te uopće kod svih župničkib funkcija[61], pa biskup može i mora obvezati sve župnike i svećenike da u tim liturgijskim funkcijama postupaju prema RO, ako nema važna razloga da se drugačije postupa, sve, da i postoji protivni običaj od pamtivijeka[62].

Uopće se RO može upotrebljavati svagdje i uvijek, pa i onda, ako postoji vlastiti biskupijski obrednik, koji se mnogo ne razlikuje od rimskoga[63]. Kod javnih i svečanih čina treba razboritog opreza, da se ne bi tkogod našao povrijeđenim, što se ne obdržavaju redovni i uobičajeni obredi.

U hrvatskom je prijevodu izašao RO prvi put u Rimu 1640.: »Ritual Rimski istomacceo slovinski po Bartolomeu Kassichiu Popu Bogoslovcu od Druxbe Iesusovae Penitenciru Apostolskom«. Ovo je izdanje izdala SCPF, a posvećeoo je Urbanu VIII.: »mel sacrum praebe Slauis VRBANA volucris« (Urban VIII. bio je iz porodice Barberini i ima u grbu pčele). Ponovno je izdan hrvatski Obrednik 1827. u Veneciji Typis Aodreoli, pa 1893. u Parčićevoj redakciji tiskom SCPF u Rimu i konačno 1929. u Zagrebu (Isp. Dr. D. Kniewald: Hrvatski Obrednik, K. L. 1924. 38—40; Vrbbosna 1927. V.) Osim toga izdao je biskup Vrbovac »Rituale Romano-Zagrabiense« u Zagrebu 1796., biskup Ožegović (Senj) Zagreb 1859., biskup Strossmayer (Đakovo) Zagreb 1878., nadbiskup Štadler (Sarajevo) Graz 1877.

Caeremoniole Episcoporum nastao je iz rimskih Ordines i iz djela Parisa de Grassis: »De caeremoniis cardinalium et episcoporum in eorum dioecesibus libri duo«, izdanog u Rimu 1564. Klement VIII. izdao je 1600. današnji Caeremoniale Episcoporum. To je izdanje imalo samo dvije knjige, koje su sadržavale propise o pontifikalnim funkcijama i o uresu žrtvenika. Benedikto je XIV. dodao još i treću knjigu o precedenciji kod pontifikalnih funkcija. Današnje je službeno izdanje izašlo auktoritetom pape Leona XIII. 1886.

Caeremoniale episcoporum obvezuje sve crkve, ali tako, da se time ne ukidaju hvalevrijedni običaji od pamtivijeka[64]. U slučaju dvoumice, da li je koji običaj hvalevrijedan, treba se obratiti na SRC[65]. SRC želi da se u cijelosti preuzmu pontifikalni obredi, kako ih uređuje CE, a kad su jednom preuzeti, nije više slobodno vratiti se lokalnom običaju[66].

Caeremoniale Romanum ili Caeremoniale Capellae Pontificiae objelodanjen je prvi put 1516., a sadržaje papinske liturgijske funkcije.

Proizašao je ovaj Caeremoniale iz rimskib Ordines i iz prakse papinske kapele, te iz uređenja, kako je tu praksu po nalogu Inoceota VIII. 1488. uredio Patricije Piccolomini i Ivan Burchard.

Memoriale rituum izdao je Benedikto XIII. 1725. za manje rimske župske crkve. Novo je izdanje izašlo za Benedikta XV. 1920. Sadržaje način, kako da se održe funkcije na svijećnicu, pepelnicu, cvjetnicu, veliki četvrtak, petak i subotu u crkvama, koje nemaju dovoljno klerika, pa ih ne mogu vršiti onako svečano, kako to propisuje misal i obrednik, naime uz asistenciju đakona i subdakona.

Memoriale strogo obvezuje sve manje župne crkve u Rimu, a preporuča se u drugim seoskim župskim crkvama, gdje nije moguća asistencija đakooa i

[59] 31. VIII. 1872., DA 3276 ad 6. — [60] 31. VII. 1685., DA 1322, ad 7; 24. I. 1643., DA 822. — [61] 24. II. 1680., DA 1643 ad 7. — [62] 31. VIII. 1872., DA 3276, ad 6. —

subđakooa, ali mogu asistirati trojica-četvorica nižih klerika (ili ministranata, kako je to i u našim krajevima običaj). Biskupi treba da se pobrinu, da se u tim crkvama ove funkcije vrše na taj način[67]. Ostale se crkve i bogomolje ne mogu služiti ovom povlasticom bez posebne dozvole Svete Stolice[68].

Gjaničev »Priručnik« donosi str. 107.—148. čitav tekst »Memoriale rituum« s mnogim bilješkama.

Instructio Clementina izdana je 21. I. 1705. po Klementu XI. i kasnije obnovljena po Inocentu XIII., Benediktu XIII. i Klementu XII. Svrha joj je da ujedini sve one pojedinačne odredbe, koje se odnose na čašćenje presvetog oltarskog sakramenta prigodom izloženja kroz 40 sati, kako je to običaj u Rimu.

Obvezuje u Rimu i to per se samo kod rečene ekspozicije, premda imade i odredaba, koje obvezuju u Rimu i kod drugih ekspozicija. Izvan Rima ne obvezuje kao cjelina, nego sadržaje direktivu, kako da se ova pobožnost pohvalno vrši izvan Rima[69]. U koliko pak, stvarno, neke stavke obvezuju cijelu Crkvu i za sve ekspozicije, to nije obvezatna moću same ove instrukcije, nego to proizlazi iz općib odredaba SRC ili iz općenitog običaja.

Octavarium Romanum, prvi put izdan 1622. po Gavantiu, a 1883. i 1902. u Regensburgu s odobrenjem SRC, sadržaje čitanja 2. i 3. nokturna u sve dane unutar osminâ onih svetaca, kojima su posvećene pojedine crkve. Knjiga je odobrena, ali nije obvezatna.

Uređenje, odobrenje i izdavonje liturgijskih knjiga. Već su Pijo V., Klement VIII. i Urban VIII. poduzeli mjere, kako će se izdanja rimskih liturgijskih knjiga sačuvati u autentičnom tekstu. Ove je odredbe SRC 26. IV. 1834.[70] obnovila dodavši, da će u buduće rimski tipografi kod izdavanja liturgijskih knjiga zatražiti dozvolu od SRC i podvrći se njezinoj reviziji. Po ostalom se svijetu smiju onda tiskati liturgijske knjige samo uz dozvolu biskupovu i njegovu svjedodžbu da tisak u svemu odgovara rimskom izdanju (DA 2716).

Prema can. 1257. ima jedino sv. Stolica pravo uređivati liturgijske funkcije i odobravati liturgijske knjige.

Za izdavanje liturgijskih knjiga važi danas dekret SRC od 17. III. 1911., koji određuje:

1. Izdanja liturgijskih knjiga, koje sadržavaju obrede i molitve, ili ceremonije, što prate rečene obrede i molitve, kao i izdanja odredaba same SRC, sakupljenib u jednu cjelinu, mogu biti ili tipična ili sačinjena prema tipičnim izdanjima (Iuxta typicas).

2. Tipična izdanja može štampati samo Pontificia Typographia Polyglotta Vaticana, a drugi typographi Pontificii samo onda, ako su dobili to dopušteoje od SRC.

3. Sve se stranice tipičnih izdanja imadu podnijeti SRC na reviziju.

4. Svako tipičoo izdanje valja da donese dekret odobrenja, kojim se ovo izdanje proglasuje tipičnim i ujedno se svim ostalim izdanjima nalaže, da se u svemu potpuno prilagode ovom tipičnom izdanju.

5. Izdavači tipičnih izdanja dužni su dva gotova primjerka doštampanih tipičnih izdanja dostaviti SRC, koja će ih u svojem arhivu savjesoo čuvati.

6. Prema ovim tipičnim izdanjima može svaki tipograf, uz dozvolu i odobrenje odnosnog Ordinarija, štampati izdanja iuxta typicas, koja treba da u svemu potpuno odgovaraju tipičnim izdanjima.

[63] 30. VIII. 1892., DA 3792, ad 9. — [64] SRC 17. VI. 1606., DA 218. — [65] SRC 3. IV. 1688., DA 1795, 4. — [66] SRC 10. VI. 1658, DA 1015. — [67] SRC 31. VIII. 1821., DA 2818, ad 1. — [68] SRC 16. III. 1876., DA 3390. — [69] »Iostructio Clemen-

7. Mjesni Ordinariji valja da ovakva izdanja iuxta typicas predaju na reviziju svećeniku, koji poznaje liturgijske stvari; ovaj će provjeriti, da li ta izdanja u svemu potpuno odgovaraju odnosnim tipičnim izdanjima, a mjesni će Ordinarij tu saglasnost proglasiti i dati dozvolu za štampu.

8. Ne postoji li tipično izdanje pojedinih misnih obrazaca ili službî iz časoslova, vlastitih pojedinim biskupijama, mjesni će Ordinarij proglasiti saglasnost s originalom i dati svoj imprimatur, ako se štampaju u njihovoj biskupiji. A kad se te stvari štampaju u drugoj diecezi, bilo da pripadaju drugoj biskupiji, bilo kojem redu ili redovničkoj kongregaciji, tada će dati svoj imprimatur onaj Ordinarij, na kojega se području nalazi odnosni tipograf. No taj će imprimatur dati tek onda, kad mu odnosni biskup ili redovnički poglavar dostavi izjavu, da se ti obrasci u svemu slažu s originalom, kako ga je odobrila SRC. I ova se izjava imade u tom izdanju štampati[71].

Prema can. 1399. no. 10. ipso iure zabranjene su one liturgijske knjige, koje je inače odobrila sv. Stolica, u kojima je ma što izmijenjeno, tako, da nisu saglasne s tipičnim izdanjima, što ih je odobrila sv. Stolica.

U istočnoj se liturgiji upotrebljavaju ove bogoslužbene knjige: sv. evanđelje, apostol, psaltir (»mali« i »veliki«), tipik ili ustav (sadržaje sustavni poredak i način svršavanja crkvenih službi), trebnik (naš obrednik), arhijerejski činovnik (naš Pontificale), časlovac (naš časoslov), mjesečni ili prosti, opći i praznični minej molitvoslovlja za večernje i jutrenje, časove, liturgiju, povečerje i polunoćnicu, tripod posni i cvetni, oktoih (za pjevače), irmologija (isto za pjevače). Pravoslavna srpska crkva sabrala je službe i pjesme Srbimasvatiteljima u bogoslužbenoj knjizi Srbljak[72].

Sredovječne liturgijske knjige u hrvatskim krajevima.

U našim krajevima imademo mnogo sredovječnih liturgijskih knjiga, koje su od najveća česti još uvijek liturgijski neobrađene. Što je bilo prije Ivana Ravenjanina — a liturgijski je život morao biti veoma razvijen, kako svjedoče n. pr. ruševine kršćanske Salone — uništeno je seobom naroda. Možda se ipak još gdjegod nađo barem kakvi fragmenat, koji bi bio svjedokom stare liturgije u našim krajevima, osobito u Dalmaciji.

Nije moguće u okviru ovog priručnika dati potpuni pregled naših liturgijskih kodeksa. Stoga i sve ono, što slijedi, nema pretenzije da dade takav potpuni pregled, nego se samo primjera radi navode neki podaci, iz kojih se vidi, kako je bogata i lijepa naša liturgijska prošlost i baština iz prošlih vijekova.

Inventari i darovnice. Često se u samostanskim inventarima i darovnicama uz crkveno rubo, posuđe i namještaj, spominju i liturgijske knjige. Tako je n. pr. Rački objelodanio inventar manastira sv. Petra u Selu[73] i inventar samostana sv. Benedikta u Splitu potkraj XI. v.[74]. Ban Stjepan dariva 1042. crkvi sv. Krševana »... tres libros missales, unum passionario, tres omelie, duo antiphonaria, psalteria tria, imnaria duo, brebiarium unum«[75].

Inventar zagrebačke stolne crkve XIV. v.[76] nabraja 5 antifonalia, 6 gradualia, 6 lekcianalia, 1 sermocinale, 14 misala, 3 capitularia, 7 psalteria, 9 breviaria, 2 collectaria, 1 passionale, 1 »liber in quo continentur quedam ewangelia et epistole«, 1 magelia et passiones«, 1 »liber in quo continentur ewangelia et epistole«, 1 »cantuale et lectionale beate virginis cum nota«, 2 Racionale divinuale, 1 »cantuale et lectionale beate virginis cum nota«, 2 Racionale divinorum officiorum, 2 legende nove, 2 »Pontificalis ordinis liber«, 2 benedictionalia, 2 biblie, 1 »Libellus pastoralis de cura et officio archidiaconi«, 17 različitih knjiga sv. Pisma, 1 Omelie beati Gregorii, 12 libri sermocinales, 1 speculum ecclesie. Osim toga 1 »liber evangeliorum, manu sancti Luce ewangeliste, ut asseritur, scriptus, puro argento copertus, figuras crucifixi et beate Marie virginis continens«, 5 plenaria (među njima: »plenarium, in quo est nativitas Christi sculpta cum aliis hystoriis in ebore, continens in se circumquaque lapides infra declarandos, videlicet: in medio et infra in opposito duos lapides magnos topasios pretiosissimos«. Tu se očito spominje znameniti t. zv. diptih zagrebačke stolne crkve, koji u stvari nije diptih, nego pretstavlja korice, u koje je bio uvezan plenarium, kako to proizlazi iz samog oblika t. zv. diptiha i iz okolnosti, da je 7 knjiga radi skupocjenog uveza uvršteno među dragocjenosti, odnosno »inter reliquias« (Starine 13. 120.), a ne među knjige. U inventaru iz početka XV. v. dodano je još 9 misala, 1 lekcionar, 2 psalteria, 1 passionale, 2 biblije. Biskup zagrebački Ivan III. jadikuje, da su zagrebački građani 16. XII. 1396. oružanom rukom provalili na kaptolski trg, porobili kanoničke dvorove i odnijeli mnogo dragocjenih liturgijskih knjiga: »Libros etiam ecclesiasticos diversos, qui apud ipsos fratres nostros pretextu studii fuissent, et libros tam missalium quam breviariorum et aliorum magni valoris in predam et rapinam commitiendo rapuerunt et secum asportaverunt«[77].

Evangeliarium Spalatense iz doba Ivana Ravenjanina pisan je vjerojatno za splitsku crkvu i u samom Splitu. U njemu su marginalni pripisi, koji označuju početak i kraj evanđelja za pojedine blagdane. Prema tome je ES bio upotrebljavan u liturgiji za čitanje evanđelja na svečane blagdane. No već od XI. v. amo vrijedio je ES kao naročita relikvija u kojoj su se, kao u kakvom arhivu, bilježile zakletve i veoma važni spomeni na stvari, koje su se odnosile na splitsku nadbiskupiju[78].

Sacramentarium Spalatense. U riznici se splitske stolne crkve čuva misal iz XII/XIII. v., u koji su kasnije uvezana dva beneventanom ispisana folia (fol 211 i 214). To je ostatak sakramentarija iz VIII. v.[79].

Beneventanski homiliarij. U srpskom seminaru pri beogradskom univerzitetu čuva se pod Ms. Lat. 1. ostatak homiliarija iz početka XI. v., pisan beneventanom. Nađen je u Trogiru. Prema mišljenju dra Viktora Novaka taj je homiliarij bio djelo ili đakona Maja, koji je pisao knjigu psalama na splitskog nadbiskupa Pavla (MR 164), ili njegovih drugova[80].

Evangeliarium Absarense čuva se u Vatikanskoj biblioteci sa signaturom Borgianus Lat. 339. To je evangelistar, koji je bio na Osoru, a prema istraživanju Dom Cagina pisan je između Uskrsa 1081. i 20. II. 1082., u doba hrvatskog kralja Zvonimira[81].

Ordo Zagrabiensis MR 165. Kodeks MR 165 zovu inventari zagrebačke stolne crkve iz XIV. i XV. v. Missale antiquissimum[82], ali to u stvari nije misal, nego Ordo, dakle u neku ruku obrednik prve zagrebačke stolne crkve. Pisan je, čini se, u Zagrebu na prijelazu iz XI. u XII. v.

Sacramentarium Zagrabiense MR 120 spominje se već u inventaru stolne crkve zagrebačke[83]. Kako nije ni u XIV. v. bio više čitav, tako nije ni do nas došao u potpunom opsegu, ali daje dobru sliku liturgijske godine u zagrebačkoj stolnoj crkvi XII. v. Donesen je u Zagreb iz benediktovskog samostana sv. Margarete, za koji je bio pisan. Taj se samostan nalazio u Ugarskoj.

Beneventanski **Missale plenum MR 166** čuva se u metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu, ali je u Zagreb došao tek kasnije, a ne prigodom osnutka biskupije. Po mišljenju je dra Viktora Novaka[84] prvi dio ovog misala (str.

---

tina extra Urbem non obligat, laudandi tamen qui se illi conformare student nisi aliud ab Ordinariis locorum statutum sit«, SRC 12. VII. 1746, DA 2403; 4. VI. 1874., DA 3332, ad 1, 2, 3. — [70] DA 2718. — [71] DA 4268. — [72] Isp. LM I 137—161; Salaville: Liturgies orientales, Paris 1932., 178—198; Janin: Les églises orientales et les rites orientaux, Paris 1922., 45. — [73] Rački, Doc. 181. — [74] Ib. 102. — [75] Ib. 46 — [76] Tkalčić: Dva inventara prvostolne crkve zagrebačke iz XIV. i XV. vieka. Starine 13, 120—148. — [77] Ib. 120. — [78] Isp. Viktor Novak: Najstariji dalmatinski rukopis: Evangeliarium Spalatense, Split 1923.; 73, 77. — [79] Isp. dr. Viktor Novak: Fragmenat najstarijeg splitskog sakramentara, Brunšmidov Zbornik 1928, 159-187. — [80] Isp. dr. Viktor Novak: Fragmenat homiliarija, Ib. 188—190. — [81] Isp. dr. Viktor Novak: Exultet osorskog evandelistara, Ib. 191/2. — [82] Tkalčić, Starine 13, 131; Isp. dr. Fancev: O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj, Zbornik kralja Tomislava 1925., 521. —

1-328.) pisan potkraj XI. v. u kojoj podružnici montekasinskog skriptorija. Drugi je dio (327-354.) pisan potkraj XII. v. vjerojatno u Dalmaciji. S ovim se datiranjem, koje je provedeno na osnovu paleografijskih istraživanja, slaže i datiranje na osnovu liturgijskog proučavanja.

Missale plenum secundum consuetudinem Romanae curiae (ali sa zagrebačkim kalendarom i nekim naročitim obredima) čuva se u zagrebačkoj metropolitanskoj knjižnici i riznici stolne crkve u mnogo primjeraka. Tako n. pr. MR 70 potječe iz XIII. v.; MR 133, MR 13, MR 168 iz XIV. v.; MR 28 i MR 170 iz XV. v. God. 1508.—1511. štampan je u Veneciji Liber Missalis secundum ritum et communem obseruantiam alme ecclesie Zagrabiensis.

MR 70 je najstariji potpuni Missale plenum u zagrebačkoj metropolitanskoj knjižnici. Nije ni zagrebačke ni ugarske proveniencije. Na veliku subotu (orig.) fol 106 nema Exultet, nego je ovaj kasnije dodan fol 340 (orig. num. svršava s fol 320) neposredno iza tijelovske mise, koja je također kasnije dodana fol 338. U Exultet se moli pro gloriosissimo imperatore nostro, a fol 262 dodane su in margine misne molitve za sv. Stjepana kralja. MR 70 pisan je na pergameni, samo u jednom stupcu po cijeloj širini, goticom, u drugoj polovici XIII. v. Sudeći po nekim znakovima služio je MR 70 (djelomice) kao uzor za zagrebački misal MR 133. Prema originalnoj numeraciji nedostaje prvi list, a možda i kalendar.

MR 133 je najstariji potpuni Missale plenum *zagrebačke stolne crkve*, do kojega sam dosad došao. Istovjetan je s misalom iz inventara A (između 1358. i 1387.): »Item, aliud missale cum kalendario, preambulis, prefatione, canone et exultet cum nota ab ante, et incipit cum rubrica »in prima dominica«, et in fine prime pagine secundi folii finit »existis in desertum« et in fine missalis finit »maneat semper tecum. Amen«, habens in fine sequentia sine nota, cum pulcra littera« (Tkalčić, Starine 13, 131.). Prema kalendaru MR 133 bio je Uskrs 27. ožujka, a to je bilo 1323. MR 133 pretstavlja zagrebački obred i kalendar, kako se razvio za biskupa Kažotića i uglavnom sačuvao sve do MZ 1511. Pisan je u seriji zajedno s MR 13 i MR 188.

Kodeks MR 98 u zagrebačkoj metropolitani smatra se obrednikom i penitencialom pro usu cbori ecclesie Zagrabiensis. U stvari MR 98 nije ni obrednik ni penitencial, niti je ikad služio ad usum cbori. To je Summa ili Instructio Pastoralis.

Breuiarium Zagrebiense MR 67 u zagrebačkoj metropolitani jest najstariji sačuvani zagrebački-breviar. Pisan je goticom na pergameni pod kraj XIII. v. i to ili god. 1279. ili 1290., ali vjerojatnije god. 1290. Osim MR 87 čuva se u metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu oveći broj zagrebačkib brevijara, kao n. pr. MR 80, MR 104, MR 120 (svi iz XIV. v.), MR 29 (XIV/XV. v.), MR 43, MR 103, MR 48, MR 85, MR 44 (svi iz XV. v.). Zagrebački je brevijar 3 puta štampan: 1484. i 1505. u Veneciji i 1688. u Beču.

Benedictionale MR 89 u zagrebačkoj metropolitanskoj knjižnici smatrao se dosad običnim sakramentarijem. Međutim MR 89 nije sakramentarij, nego zbirka benedictiones pontificales, koje se izrijekom spominju fol. 97'. Pripada prijelazu iz XI. u XII. v.

Pontificale MR 124 u zagrebačkoj metropolitani pripada po paleografijskom datiranju prof. dra Barade prijelazu XII. na XIII. v.

Kodeks MR 37 zagrebačke metropolitane smatrao se dosad biskupskim ceremonialom, a on je u stvari Pontificale XIV. v. Sadržaje fol. 1-51 personalne, 52-124 realne blagoslove, fol. 125: Ordo romanus qualiter concilium agatur i 132 do kraja (187.): ordo ad uocandum seu examinandum nel consecrandum electum episcopum. Ovaj posljednji ordo je papinska funkcija: »Sabbati die circa uesperam sedente dompno apostolico in atrio . . .«.

Pontificalis ordinis liber MR 25 u zagrebačkoj metropolitani zabilježen je već u inventaru zagrebačke stolne crkve iz XIV. v.[85], a pisao ga je Wyrian-

[83] Tkalčić, Starine 13, 132; Isp. dr. Fancev l. c. 533. — [84] Dr. V. Novak: Scrip-

dus de Wratislawia, kako proizlazi iz bilješke na kraju kodeksa: »Explicit liber ordinarius per manus Wyriandi de Wratislawia. Amen«.

Pontificale MR 163 zagrebačke metropolitane pisao je monah Alfucije u Avignonu 1340. za tadašnjeg čanadskog biskupa Jakoba de Placentia, kako to proizlazi iz bilješke samoga Alfucija fol 123: »Ego Alfutius magistri Badei de Eugubio monachus sci Viti bunc librum scripsi. Scriptum in Avinion pontificatus Benedicti papae XIImi anno sexto in domo uenerabilis viri et domini Jacobi de Placenta episcopi Cenadien«. Jakob de Placentia postao je 1343. zagrebačkim biskupom i tada je sa sobom ponio u Zagreb i ovaj Pontificale. Biskup je Jakob spomenut i fol. 22: »Ego Jacobus talis ecclesie . . . episcopus . . .« i fol 110'. Alfucije je zabilježio svoje ime i fol 24: »Alfutius«, fol 26: »Ego frater Alfutius . . .«.

Zagrebački obred. Zagrebačke obredne knjige XIII.—XVI. v. pretstavljaju zagrebački obred, kako se bio razvio u zagrebačkoj stolnoj crkvi na osnovu liturgijskih knjiga, koje su bile donesene u Zagreb prigodom osnutka biskupije, ili su već i u Zagrebu bile pisane. Među te knjige spada sigurno MR 165 i MR 126. To je bio rimski obred benediktovsko-ugarske redakcije (kako to dokazujem u posebnoj raspravi), ponešto izmiješan s nekim vlastitostima lokalnog značaja. Biskup je Augustin Kažotić proveo novu redakciju ovog obreda i unio izvjesne elemente iz obrednih knjiga reda sv. Dominika. Treća je faza zagrebačkog obreda MZ 1511 i štampanje zagrebačkih brevira. Kardinal Pazmany održao je 1830. i ponovno 1633. nacionalni sinod cijele Ugarske, kamo je tada pripadao i Zagreb, te je na cijelom području Ugarske dokinuo dotadašnji benediktovsko-ugarski obred i uveo rimski obred, to će reći rimski Misal i Breviar. Zagrebački diecezanski sinod 1834. opro se tomu, ali je Papa Urban VIII. bullom »Exponi nobis« od 28. IX. 1835. odredio, da se i zagrebačka biskupija imade služiti rimskim Misalom i Breviarom, jer je pronađeno da zagrebački Misal i Breviar ima različite nedostatke. Uza sve to ostao je zagrebački Misal od 1511. u upotrebi sve do Maksimilijana Vrhovca, koji je konačno svojim dekretom od 22. IX. 1794. i 28. V. 1800: »in virtute sanctae obedientiae et sub poenis a sacris canonibus constitutis aliisque... arbitrio nostro infligendis« zabranio stari zagrebački Misal i definitivno uveo Missale Romanum u zagrebačku stolnu crkvu[84].

Passionale MR 164 zagrebačke metropolitane nalazi se u inventaru B zagrebačke stoine crkve iz XV. v. in margine[86]. Pisan je karolinom i po datiranju prof. dra Barade pripada drugoj polovici XV. v. Današnji fol. 258—286 pisani su beneventanom. To su posljednji listovi »liber psalmorum«, što ga je za splitskog nadbiskupa Pavla pisao Majo đakon, kako je to sam skriptor pribilježio na dnu lijeve kolone fol. 259. Nadbiskup splitski Pavao stolovao je od 1015. vjerojatno do otprilike 1020., kako misli don Frane Bulić, a utvrdio je to već Rački[87].

Ordo missalis canonicorum secundum consuetudinem romane curie u Trogiru potječe iz XIV. v. U tom se misalu nalazi najstarija prefacija za svetkovinu sv. Franje asiškog[88].

Od **glagolskih misala** spominjem samo novljanski, što ga je liturgijski obradio dr. Frančišković u Bogosl. Smotri 1925, 239—281, te misal Tome, arhiđakona senjskoga, o kojem raspravlja D. Kukalj u Croatia Sacra 1938, 112-173.

tura Beneventana, Zagreb 1920., 72. — [84a] Isp. Statuta capituli zagrabiensis, Zagrabiae 1912., 140, 150, 202/3. — [85] Tkalčić, Starine 13, 136. — [86] Ib. 138. bilj. 1. — [87] Dr. F. Rački: Pismen spomenik iz dobe hrvatskog kralja Krešimira II.; Starine 7, 47—52; don Frane Bulić: Kronotaksa solinskih i spljetskih nadbiskupa, Zagreb 1912., 170—173; dr. Viktor Novak: Scriptura Beneventana, 68—71. — [88] Isp. P. Livarius Oliger: De praefatione s. Francisci Assisiensis, Antonianum, Romae, 1936., 351—370; Zaninović: Bollettino per la storia dalmata 1932., 50; Folnesić: Die illuminierten Handschriften in Dalmatien, Leipzig 1917., 91.

LITURGIJSKI OBRASCI I MOLITVE

Najveći se dio liturgije sastoji od manjih ili većih ulomaka svetog Pisma starog i novog zavjeta. Osim toga protkala je Crkva svoje bogoslužje antifonama, doksologijama, molitvom Gospodnjom i pozdravom anđeoskim, vjerovanjem, liturgijskim pozdravima i usklicima, litanijama, molitvama, zahvalama i pjesmama.

Sv. Pismo. Ponajviše se Crkva služi psalmima[1] i starozavjetnim i novozavjetnim *cantica*[2], te duljim i kraćim čitanjima iz sv. Pisma. Sve je to bilo već u starom zavjetu sastavni dio sinagogalnog bogoslužja.

I sam je Spasitelj čitao i tumačio Židovima i svojim učenicima sv. Pismo st. z. i pokazao, kako se u Njemu ispunjuje. Kod posljednje je večere recitovao psalme, a i na križu je molio ps. 21. Razumljivo je dakle, da su i apostoli kao svetu baštinu preuzeli čitanja iz sv. Pisma st. zavjeta i moljenje psalama. K tomu su dodali čitanje i tumačenje svetih knjiga novoga i vječnoga zavjeta. Budući da ćemo o čitanjima iz sv. Pisma st. i N. Z. govoriti na drugim mjestima, osobito kod sv. mise i časoslova, ograničit ćemo se ovdje samo na psalme i kantika.

Za recitovanje i pjevanje psalama upotrebljava se u crkvi sv. Petra u Rimu prvi prijevod sv. Jeronima (»Psalterium Romanum«). Inače se u latinakoj Crkvi po ostalom svijetu upotrebljava drugi prijevod sv. Jeronima, što ga je priredio na poziv pape Damaza g. 383. Taj je prijevod poznat pod imenom »Psalterium Gallicanum«, jer je bio uveden najprije u Galiji. Ipak imade i u općoj liturgiji pojedinih tragova i prvog prijevoda sv. Jeronima, i to u starijim dijelovima, koji su se sačuvali: to je pozivni psalam u matutinu, te one antifone i responsoria u misi i časoslovu, koji se pjevaju. Razlog će biti u tomu, što su za ove pjevane odlomke postojali određeni napjevi, koje je bilo teško mijenjati prema novom tekstu, pa je ostao stari prijevod.

Psalmi se nalaze u liturgiji čitavi, ili su umetnuti samo pojedini stihovi. Čitavi se psalmi nalaze danas osobito u časoslovu, pa u Obredniku i Pontifikalu, dok se u sv. misi moli samo ps. 42. čitav. Nekad se i u sv. misi pjevao čitav psalam kod introita, prikazivanja i pričesti. Danas su na tim mjestima preostale samo još antifone, uzete redovno iz onih psalama, koji su se nekad čitavi pjevali. U nekim liturgijskim svečanim činima dolazi sedam pokorničkih psalama (ps. 6, 31, 37, 50, 101, 129, 142). Ps. 119.—133. sačinjavaju posebnu skupinu (psalmi graduales); to su vjerojatno psalmi hodočasnikâ na putu u Jeruzalem.

Vrlo je često u liturgijskim obrascima uzet samo jedan stih ili mali ulomak iz psalma, koji je osobito značajan za ono mjesto, kamo je metnut. Neki se takvi ulomci redovno opetuju, tako n. pr. »Deus in adiutorium meum intende« (Ps. 69, 2.), »Adiutorium nostrum in nomine Domini« (Ps. 123, 8), »Sit nomen Domini benedictum« (Ps. 112, 2.), »Domine exaudi orationem meam« (Ps. 101, 2.).

Psalmi su, kao rijetko koji pjesmotvor, tako opće-ljudski, da se u njima izražava svaki ljudski osjećaj i raspoloženje, te odgovaraju svakoj potrebi i svakoj ličnosti. Zato su već u starom zavjetu psalmi bili nesamo privatna molitva onoga, koji ih je spjevao, nego molitva cijelog vjernog puka. Tako je

---

[1] Isp. Athanasius Müller O. S. B. Die Psalmen, Ecclesia Orans IV. Freiburg 1924. — [2] Isp. Cabrol: Cantique, AL II/2 1975—1994; Cabrol: Cantique évangéliques, AL II/2 1994—1999. — [3] S. Ambrosius: Enarrationes in duode-

i u katoličkoj liturgiji »psalam glas Crkve«[3]. Nerijetko treba psalme moliti kao molitvu Krista Gospoda, koji svagda živi, da nas zagovara[4].

»Bože moj — čitamo u »Ispovjestima sv. Augustina«, prijevod dra Živkovića, IX., 4. str. 215. — kako sam Ti klicao, kad sam čitao psalme Davidove, pjesme pune vjere, u kojima ozvanja pobožnost, a nema duha oholosti... Kako sam se (novajlija u pravoj ljubavi Tvojoj, kao katekumen) zagrijavao po njima, zagrijavao za Te! Kako sam gorio od želje da ih pjevam, kad bih mogao, po cijelom svijetu kao ustuk ljudskoj nadutosti. Pa ipak ih pjevaju po cijelom svijetu i nema ga, tko bi se mogao sakriti pred toplinom Tvojom«.

Obično nije psalam i uopće ulomak iz sv. Pisma, slučajno umetnut u liturgiju, nego je ili čitav, ili samo jedan dio, kojiput i samo jedna riječ, u nekoj vezi s liturgijskim činom ili crkvenom godinom. Treba poeajprije znati doslovni smisao ovog ulomka ili psalma i primijeniti ga svetom činu ili crkvenoj godini. Često treba uzeti u obzir i mesijanski značaj[5] mnogih psalama i njihovo tipično[6] značenje, pa će se tek onda moći razabrati i primijeniti njihov pravi liturgijski karakter.

Sv. Pavao opominje Efežane, da se napune Duhom i govore jedan s drugim u psalmima i himnima i pjesmama duhovnim, pjevajući i klikujući u srcu svojem Gospodinu[7]. Sv. Ivan evanđelista vidio kao stakleno more smiješano s ognjem i one, koji pobijediše zvijer, kako pjevaju pjesmu Mojsija, sluge Božjega, i pjesmu Janjetovu, govoreći: Velika su i divna djela tvoja, Gospodine Bože, svemogući, i pravedni su i istiniti putovi tvoji, kralju naroda. Tko da te se ne boji, Gospodine, i ne proslavi ime tvoje? Jer ti si jedini svet, jer će svi narodi doći i pokloniti će se pred tobom[8]... Tragovi su takovih pjesama, kantika, iz apostolskog doba, zapažaju u I. Tim. 3, 16; I. Tim. 6, 15; Otkriv. 4, 8 i t. d. To su slobodni zamasi kršćanske duše, koja pjeva Gospodu. Mi ih danas zovemo himnima i o njima će biti posebice govora. Ovdje govorimo samo o kantika iz sv. Pisma st. i N. Z. Ima ih u svemu 13. Mnogo se upotrebljavaju u časoslovu, manje u misalu; u novijim ih misama uopće i nema. Uostalom vrijedi za tumačenje i primjenu ovih kantika u liturgiji isto, što smo rekli za psalme.

Već u starom zavjetu zapažamo da se molitve završuju **doksologijom**[9].

I svete knjige N. Z. donose često doksologiju Bogu Ocu[10], Bogu Ocu i Sinu[11], Bogu Ocu po Sinu ili u Sinu[12].

Najstarija nam je doksologija presv. Trojstvu sačuvana u mučeništvu sv. Polikarpa iz II. v.: »Quapropter de omnibus te laudo, tibi benedico, te glorifico per sempiternum et coelestem pontificem Iesum Christum, dilectum tuum Filium, per quem tibi cum ipso et Spiritu Sancto gloria et nunc et in futura saecula. Amen«[13]. S tim riječima završuje sv. Polikarp svoju molitvu neposredno pred smrt. Prema sv. Hipolitu treba na kraju blagoslova (i molitava uopće) dodati: »Tibi gloria, Patri, et Filio, cum Sancto Spiritu in saecula saeculorum«. Dodatak »sicut erat in principio« pridošao je u IV. ili V. v. u doba protivarijanskih borbi«. Kad je antifonalno pjevanje u IV. i V. v. preneseno i na zapad, preuzet je na kraju običaj da se na kraju antifonalno pjevanih psalama pjeva, odnosno moli, Gloria Patri.

Molitva je Gospodnja[14] najpregnantniji izražaj svake kršćanske molitve. Zato se od prvih kršćanskih vremena molila kod privatne

---

cim psalmos Davidicos, PL 14, 924. — [4] Hebr. 7, 25. — [5] Isp. Lk 24, 44/5. — [6] Mnogi se psalmi ne odnose izravno na samog Spasitelja, već na neko treće lice, koje je u izvjesnom pravcu ili smjeru tip ili znak Mesije. Tako je sam Spasitelj na sebe primijenio Ps 8, 3; 117, 22. A sv. Petar primjenjuje na taj način na uskrsnulog Spasitelja Ps 15, 8—10. — [7] Ef. 5, 19. — [8] Otkr. 19, 1—7. — [9] Ps 40, 71; 88, 105. — [10] Rim. 11, 36. — [11] Otkr. 5, 13. — [12] Rim. 16, 27; Ef. 3, 21. — [13] Funk, Patres apostolici I 333. — [14] Isp. Leclercq: Oraison Domini-

molitve. Kod svete se mise molila kao priprava za svetu pričest, jer se četvrta prošnja oduvijek tumačila prvotno u euharistijskom smislu. Novokrštenicima se molitva Gospodnja predavala malo pred krštenje, da se kao vjernici mogu njom služiti.

Svojim je učenicima rekao Spasitelj (Mt 6, 9.): »Vi dakle ovako molite: Oče naš...«. Već Didabe VIII.[15] propisuje, da vjernici triput dnevno mole Oče naš. Kod skrutinija se katekumenima »predavao« Oče naš i Vjerovanje u svrhu da te dvije molitve nauče naizust. U tekstu Oče naša, kako ga donosi Vulgata, nalazimo Amen, koga međutim nema u grčkom tekstu (pa ga stoga ne donosi ni prijevod dra Zagode). »Amen« je umetnut na kraj molitve Gospodnje očito stoga, jer se ona molila u liturgijskim funkcijama, a liturgijske su se molitve završavale s »Amen«. Tako i danas još određuje RO II, 4, 16. kod krštenja odraslih, da odabranik klečeći moli Oče naš do uključivo: Nego izbavi nas oda zla, bez »Amen«. Onda ga svećenik poziva: »Ustani, dovrši svoju molitvu i reci: Amen. I odabranik ustane i odgovori: Amen«.

Pod konac XII. v. običavali su vjernici molitvi Gospodnjoj dodavati i anđeoski pozdrav. Kao liturgijsku molitvu nalazimo ga već u liturgiji sv. Jakova i u antifonariju Grgura Velikog. No tamo nalazimo samo prvu polovicu današnjeg oblika ove molitve. Ta se polovica sastoji od povezanih pozdrava arhanđelova i Elizabetina[10].

Iz liturgijskih je formula prešao pozdrav anđeoski i u privatnu pobožnost puka. Najstariji propis, za koji znademo, da vjernici osim Oče naša i Vjerovanja mole i pozdrav anđeoski, nalazimo u sinodi biskupa Odo u Parizu 1198. Pozdrav je anđeoski u XII. vijeku glasio: »Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui«. Pod kraj XIV. v. pridolazi k tomu: »Jesus Christus«, ili rjeđe samo: »Jesus«. U XV. v. se proširio još i ostali tekst, kako ga danas imamo u časoslovu. Papa Pijo V. odredio je svojim izdanjem BR da se prije svakog kanonskog časa imade poslije Oče naša moliti i Zdravo Marijo. Time je pozdrav anđeoski ujedno dobio i svoju konačnu današnju stilizaciju. CE I, 22, 3. propisuje da propovjednik prije propovijedi glasno i pobožno moli »Zdravo Marijo«.

Prije krštenja trebao je katekumen da ispovjedi svoju vjeru i da se tako očituje kao sljedbenik Kristov, nakon što se odrekao davla. Zato se kod obreda krštenja upotrebljava **apostolski simbol**, koji je u današnjem obliku zajamčen u V. v. u Galiji, a u IV. v. gotovo isti u Rimu. Jasni se tragovi nalaze kod crkvenih otaca sve tamo do početka II. v., tako, te je stvarno ovo vjerovanje doista »apostolsko«, ako to i nije stilistički. Danas se upotrebljava kod krštenja, kod egzorcizama i u časoslovu.

Rufin[17] je u svojoj »Expositio in symbolum« sačuvao najstariji tekst rimskog Vjerovanja, koji glasi: »Credo in Deo Patre omnipotente. Et in Christo Jesu, unico filio eius, Domino nostro. Qui natus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine, crucifixus sub Pontio Pilato et sepultus, tertia die resurrexit a mortuis, ascendit ad coelos, sedet ad dexteram Patris, inde venturus est iudicare vivos et mortuos. Et in Spiritu sancto, sanctam ecclesiam, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem«. Najstariji tekst apostolskog Vjerovanja uopće glasi: »Credo in Patrem omnipotentem; et in Iesum, Christum, Salvatorem nostrum; in Spiritum Sanctum Paraclitum; in Sanctam Ecclesiam, et in remissionem peccatorum[18]. Sv. Irenej[10] donosi parafrazu apostolskog

caie AL XII/2 2244—2265. — [15] Funk, Patres apostolici I 21. — [10] Lk. 1, 28, 42. — [17] PL 31, 835. — [18] D 1. — [10] Adv. haer. I, 10. PG 7, 549. — [20] De virg.

Vjerovanja. Tertulijan[20] ističe, da je afrička crkva primila Vjerovanje iz Rima.

Sv. Augustin[21] traži od vjernika da dnevice mole Vjerovanje apostolsko, kad ustaju i kad idu na počinak.

Osim apostolskog se vjerovanja upotrebljava u liturgiji i nicejsko-carigradsko (u sv. misi) i t. zv. Atanazijevo u (časoslovu).

Pozdravi. Često dolaze u liturgiji pozdravi: »Dominus vobiscum« i »Pax vobis«.

Podržavajući vezu s vjernicima govori im svećenik kod svete mise i časoslova: »Dominus vobiscum«[22]. Biskup veli namjesto toga u dane, kad se moli »Slava«: »Pax vobis«, ali samo neposredno iza »Gloria«. Jedan je i drugi pozdrav uzet iz svetog Pisma[23] i ima isto značenje. Biskupima je pridržano da pozdravljaju puk riječima samog Spasitelja, jer ga oni u punom smislu zastupaju. Odgovor puka »Et cum spiritu tuo« znači zapravo samo: »i s tobom!« Prema RGBR 3. samo svećenik (i đakon s dopuštenjem svećenika, kad je svećenik prisutan) smije pozdraviti pozdravom: »Dominus vobiscum«. Oni, koji nisu barem đakoni, valja da mjesto toga kažu: »Domine, exaudi orationem meam«, a odgovor glasi onda: »Et clamor meus ad te veniat«.

Već u *Ἀποστολικὴ παράδοσις* sv. Hipolita (iz 2. ili 3. decenija III. v.) pozdravlja biskup vjernike na početku i na završetku sv. žrtve vjernike pozdravom: »Gospodin s vama«. A biskupov pozdrav »Mir s vama« susrećemo kod sv. Ivana Zlatoustog, koji ga spominje u 3. homiliji k poslanici Kološanima. Na zapadu spominje liturgijski pozdrav »Pax vobis« Optat Milevitanski[24].

Usklici. Na kraju mnogih molitava odgovara puk: »*Amen*«[25], to će reći: »Tako neka bude!« I vjerovanje se završuje ovom riječi, gdje ona znači kratku ponovnu potvrdu istinitosti čitavog vjerovanja: »Tako jest!« Ovo je afirmativno značenje imao ovaj usklik u staro doba i poslije svete pričesti, kad je vjernik na riječi svećenikove »Tijelo Gospodnje«, odgovorio: »Amen«.

Završetak je »Amen« bio u apostolsko doba uobičajen u sinagogalnom bogoslužju, pa je odanle preuzet i u kršćansko bogoslužje. Radi svoga opće poznatog značenja nije bio preveden, nego je ovaj originalni izraz unesen i među kršćanske općine, koje su nastale od pogana. Na kraju ps. 88 (89.) čitamo u Vulgati: Benedictus Dominus in aeternum, fiat, fiat. Ova posljednja riječ, koja se opetuje, nije drugo nego prijevod izvornog: Amen. I u spisima N. Z. vidimo da se doksologije završuju s: Amen[30]. Isto tako ima kod samog Spasitelja Amen smisao naglašivanja istinitosti onoga, što se kaže[27].

Već kod sv. Pavla[28] imademo napomenut običaj, da se u kršćanskom bogoslužju veli Amen u znak potvrđivanja istinitosti onoga, što je rečeno. I u Didabe X., 6. svršava se velika zahvalna molitva s Amen. Sv. Justin pripovijeda, da čitav puk odgovara: Amen, nakon što je biskup dovršio molitve i zahvalu nad žrtvenim darovima i dodaje, da Amen u židovskom jeziku isto znači što i »neka bude«[29]. Prema Apostolskim Konstitucijama VIII 13, 12 kazao je biskup davajući sv. pričest pod prilikama kruha: »Tijelo Kristovo«. A vjernik je odgovorio: »Amen« u znak, da potvrđuje istinitost tih riječi. Isto

vel. I. PL 2, 216. — [21] Sermo 58, 13. — [22] Isp. Leclerq: Dominus vobiscum, AL IV/2 1387/8. — [23] Rut 2, 4; Iv. 20, 19. — [24] Contra Parmenianum Donatistam III, 10. — [25] Isp. Cabrol: Amen, AL I/1, 1554—1573. — [30] Filom 4, 20; Rim. 1, 25. — [27] Otkr. 1, 7; 22, 20; I. Kor. 4, 16; Iv. 3, 3. — [28] I. Kor. 4, 16. — [29] Apol. I. 65, PG 6, 428. — [30] Isp. Cabrol: Aleluija, AL I/1, 1229—1248. —

je tako odgovorio »Amen« i onda, kad mu je đakon pružio presvetu Krv iz kaleža. Da je taj isti običaj bio poznat i na zapadu, vidimo u spisu De sacramentis IV, 5, 25.

Poput usklika »Amen« preuzela je Crkva i usklik »*Aleluja*«[30] iz židovskog bogoslužja, a da ga nije prevela. Aleluja znači: »Hvalite Gospoda«. Crkva se služi ovim usklikom naročito da njim dade izražaja svojem veselju, što je slavnim Kristovim uskrsnućem dana najveća čast Gospodu. Zato je ovaj usklik postao nekom značajkom uskrsnog vremena. I premda se Crkva njime služi i inače, ipak on otpada u dane tuge i u doba priprave na muku Spasiteljevu.

U Otkrivenju sv. Ivana 19, 1-7. čitamo: »Poslije ovoga čuo sam glas velikoga mnoštva na nebu, gdje govore: Alleluja! spasenje i slava i sila Bogu našemu ... I drugi puta rekoše: Alleluja! ... I padoše dvadeset i četiri starješine i četiri životinje i pokloniše se Bogu, koji je sjedio na prijestolju, govoreći: Amen, Alleluja!«.

Prema Tertulianu[31] molili su prvi kršćani na kraju svojih molitava Aleluja. Sv. Jeronim[32] kaže, da u Palestini posvuda pjevaju Aleluja, kud se god čovjek okrenuo. Sv. Augustin[33] svjedoči, da je pjevanje Aleluja u nedjelje i u uskrsno doba od davnine prošireno po cijeloj Crkvi.

Litanije[34] su danas izmjenična molitva počimaoca i cijeloga puka. Takve su molitve bile uobičajene već u IV. v. u misi i sačuvane su danas u ektenijama kod istočnjaka i u našim litanijama na zapadu. Pravilo sv. Benedikta IX. naziva prošnjom litanije zaziv: Kyrie eleison, koji se moli na kraju noćnih vigilija. Ovaj zaziv uvodi mnoge molitve u časoslovu i obredniku, stalan je uvod u sve litanije u današnjem smislu, i moli se tri put u svakoj misi.

Najstarija je od svih litanijâ litanija sviju svetih. Na neke je prošnje u ovim litanijama puk odgovarao: Kyrie eleison, Libera nos Domine, Te rogamus, audi nos. To je bila velika »molitva vjernih«. Niz svetaca, koji se zazivaju u ovim litanijama, najkasniji je njihov dio, vjerojatno iz IX. v. Jedinstvo je uveo u te zazive tek Pijo V.

Sve su ostale litanije novije. Litanije, koje se mole kod umirućih, samo su ponešto preudešene litanije sviju svetih. Lauretanske je litanije osobito širio sv. Petar Kanizije. Crkva je 1862. odobrila litanije Imena Isusova, 1899. litanije Srca Isusova, 1909. litanije sv. Josipa. Samo se ove litanije mogu javno (t. j. glasno, zajednički) moliti u crkvi. Ostale se litanije, kako se nalaze u nekim molitvenicima, mogu tiho pojedinačno moliti, a biskup prema can. 1259. § 2. ne može dozvoliti da se u crkvi glasno zajednički mole.

Zaziv Kyrie eleison[35] susrećemo u kršćanskom bogoslužju relativno dosta kasno. Prve ga spominju Apostolske Konstitucije, koje propisuju, da vjernici, osobito djeca, odgovaraju đakonu na njegove prošnje, što ih glasno izriče: Kyrie eleison. Isti taj običaj bilježi i Peregrinatio Sylviae iz IV. v. Na zapadu kao da nije bio taj zaziv poznat u doba, kad je Etheria hodočastila u Jeruzalem, jer ona dodaje: Kyrie eleison, quod dicimus nos: miserere Domine[36]. Prvi put susrećemo spomenuti Kyrie eleison u zapadnoj liturgiji kao općeniti

[31] De orat. 27, PL 1, 1301. — [32] Ep. 46. ad Marcellam, PL 22, 491. — [33] Enar. in ps. 106, 1. PL 37, 1419; Ep. ad Ian. 17, PL 33, 215; Epist. 119, 17, PL 37, 1463. — [34] Isp. Cabrol: Litanies, AL IX/2, 1540—1571. — [35] Isp. Cabrol: Kyrie eleison, AL VIII/1, 908—916. — [36] Duchesne Origines 514. — [37] PL 77, 958. —

običaj u Italiji i u Rimu u VI. v. Vjerojatno je dakle Kyrie eleison u zapadnu liturgiju uveden u V. v. Razliku je između istočnog Kyrie eleison i onog na zapadu istaknuo već Grgur Veliki u svom pismu Ivanu od Sirakuze[37], kad veli, da kod Grka cijeli puk odgovara Kyrie eleison (kako je to bilo prvotno), a u Rimu mole najprije klerici Kyrie eleison, i onda puk to isto odgovara. K tomu se u Rimu, nastavlja Grgur Veliki, ne pjeva samo Kyrie eleison, kao u Grka, nego se dodaje isto toliko zaziva Christe eleison, što se kod Grka ne zbiva.

Prema Grguru Velikom u svagdašnjim se misama u Rimu ne moli ono, što u svečanim misama prethodi zazivima Kyrie eleison, Christe eleison, nego je svagdašnja misa počela sa samim tim zazivima. Nasuprot je svečana misa počela s litanijama, na koje se onda nadovezao istočni Kyrie i vlastiti Christe eleison. Danas se u rimskom obredu sačuvao početak mise u obliku litanija još samo na veliku subotu i na subotu prije Duhova. Kyrie eleison, kojim se završuju te litanije, sačinjava u te dane ujedno i običajni Kyrie eleison, koji je propisan u misi. Na veliki su petak sačuvane litanije možda u jednoj starijoj formulaciji, a 25. IV. i na prosne dane mole se litanije u ophodu prije mise. U različitim su se crkvama zazivali različiti sveci, osim nekog stalnog broja, koji je gotovo svima zajednički. Konačno je papa Pijo V. propisao današnji oblik. Godine 1683. dodan je zaziv sv. Josipa; Pijo IX. dodao je zazive »a flagello terraemotus«, »a peste, fame et bello«, a Pijo XI. »Ut omnes errantes ad unitatem Ecclesiae revocare et infideles universos ad Evangelii lumen perducere digneris«. Nitko ne smije samovoljno dodavati novih zaziva[38].

Lauretanske se litanije u pravom smislu riječi javljaju u XII. v. Lauretanske se zovu po Loretu, gdje su se bile uobičajile u XVI. v. Tamo ih je čuo i sv. Petar Kanizije, pa ih je uveo u Njemačkoj. Klement je VIII. zabranio svako mijenjanje teksta ovih litanija, koja su tada, uz litanije sviju svetih, bile jedine dozvoljene javne litanije. Leo XIII. dodao je zazive: »Kraljice, bez istočnoga grijeha začeta«, »Kraljice svete krunice«, »Majko dobrog savjeta«. Za svjetskog je rata Benedikto XV. dodao zaziv: »Kraljice mira«.

Molitve su u istočnoj liturgiji dugačke, u galikanskoj odulje, a u rimskoj su liturgiji kratke i vrlo lijepo građene. Obično se najprije zaziva Gospod, onda se, redovito u nekoj vezi s tim zazivom, navodi razlog molitve i konačno sama prošnja. Te su molitve stilski to ljepše i kraće, što su starije. Prvotne su rimske molitve upravljene na Boga Oca, a novije i na Boga Sina i to pod utjecajem galikanske liturgije. Najstarije se odlikuju osobitom kratkoćom i elegancijom stila i izražaja. Kao i psalmi, tako su i te molitve općeljudskog sadržaja, pa su stoga veoma podesne kao liturgijska molitva, jer izražavaju duhovne potrebe cijele zajednice i svakog vjernika. Sustav je izgradnje rimskih molitava već potpuno izrazit u najstarijim rimskim Sakramentarijima.

Molitve uvodi svećenikov poziv »Oremus«, na koji se u dane crkvene pokore nadovezuje poziv đakona: »Flectamus genua« i odgovor »Levate«. Završetak je molitava i na istoku i na zapadu doksologija, koja glasi obično:»Per Dominum nostrum Jesum Christum, Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti, Deus, per omnia saeculorum. Amen«.

Već u OR I 9 prethodi molitvu poziv: Oremus. Budući da u uskrsno doba i u nedjelje nije bilo dozvoljeno klečati kod molitve, otpao je u te dane inače

[38] SRC 8. III. 1831, DA 582; 2. IV. 1821, DA 2813, ad 7. — [39] Iv. 16, 23. —

običajni poziv đakona: Flectamus genua i njemu odgovarajući Levate. U rimskom je obredu poziv Oremus samo rijetko (kao n. pr. na veliki petak i kod ređenja) povezan s upozorenjem za koju se svrbu moli. U galikanskoj je liturgiji to povezivanje sa svrbom molitve redovito; vjerojatno je tako bilo i u najstarijoj rimskoj liturgiji.

S obzirom na Spasiteljevo obećanje[39] prinosi Crkva svaku svoju molitvu Bogu Ocu po Njegovu jedinorođenom Sinu, spominjući na koncu i Duha Svetoga. Ako se u sredini same molitve spominje Spasitelj, tada glasi završetak: »Per eundem Dominum . . .«. Spominje li se Isus na kraju molitve, tada molitva ima ovaj završetak: »qui tecum vivit et regnat . . .«. Spominje li se Duh Sveti u molitvi, tada se u završetku kaže: ». . . in unitate eiusdem Spiritus Sancti . . .«. Kratki je završetak »Per Christum Dominum nostrum« uobičajen kod liturgijskih molitava izvan mise i časoslova.

Najsvečaniji je oblik molitve onaj, koji uvodi sam čin svete mise, t. zv. euharistijska (zahvalna) molitva ili prefacija. Najprije se od davnine upotrebljavala kod svete mise, a onda se upotrebljavala i kod naročito svečanih posveta, kao kod ređenja dakona, svećenika, posvećenja biskupova i crkvenih blagoslovina od osobita značenja. Obred, u kom se nalazi takva molitva, obično potječe iz kršćanske starine i uvijek je od osobite važnosti. Te se molitve sastoje iz dva dijela: u prvom se izriče, kako je dostojno i pravedno, da Gospoda slavimo radi njegovih osebina ili darova, a u drugom, koji počinje s »igitur« ili sličnom riječi, iznose se s tim u vezi ponizne prošnje i iskazuje se Gospodu dužna zahvalnost.

Euharistijska se molitva uvodi od davnine s nekoliko usklika i odgovora vjernoga puka. Završni usklik poziva vjernike da zahvaljuju Gospodu Bogu svome, a puk odgovara: Dignum et iustum est. Na to nadovezuje svećenik svečanu zahvalnu molitvu: Vere dignum et iustum est . . . U Leonianumu nalazimo današnju zahvalnu molitvu za ređenje dakona i svećenika i za posvećenje biskupa i djevica, ali u njima nema početka. Vjerojatno se ovaj početak, kao i usklici i odgovori, koji su mu prethodili, pretpostavljao, da se znade naizust. Tako još u MZ 1511. prefacije kod mise nemaju uvoda, osim prve, koja je zajednički sbema za sve ostale. Sve druga prefacije, osim ove zajedničke (danas praefatio in festis et in feriis per annum) počinju jednostavno: aeterne Deus: quia per incarnati Verbi mysterium, ili: aequum et salutare, te quidem Domine omni tempore . . .

Aklamacije. *Deo gratias*[40] je liturgijska aklamacija, koja se upotrebljava gotovo isto tako često kao i Amen. U rimskoj, kao i u galikanskoj i mozarapskoj liturgiji ima taj uzvik značaj završne zahvale u liturgijskim molitvama i činima.

U N. Z. nalazimo često da se molitva prinosi Gospodu u zahvalu[41]. Kod sv. Pavla susrećemo na dva mjesta[42] izraz Deo gratias. Ovu su kratku formulu brzo pribvatili prvi kršćani i u privatnom životu i u liturgiji, naročito u Africi. Jedan se od đakona sv. Augustina zvao Deogratias. Sv. Augustin[43] često spominje uzvik Deo gratias i suprotstavlja ga uzviku Deo laudes[44], što su ga Donatisti upotrebljavali kao neke vrste svoju devizu.

I druge se aklamacije[45] često javljaju u liturgiji. *Ora pro nobis* je danas uobičajena aklamacija u litanijama, kojom molimo zagovor ugodnika Božjih. U starini je aklamacija glasila: *pete (roga) pro . . .*

[39] Isp. Cabrol: Deo gratias, AL IV/1, 649—652; Leclercq: Deo gratias, Deo laudes, AL IV/1, 652—659. —[41] Isp. Mt 15, 31; Iv. 6, 11, 23; Dj. Ap. 27, 35 i t. d. — [42] I. Kor. 15, 57; II. Kor. 2, 14. — [43] De civ. Dei 22, 8 PL 12, 770. —

Requiescant in pace je aklamacija, baštinjena iz prvog kršćanskog doba, koju u različitim variantama nalazimo na grobovima prvih kršćana, kao n. pr.: quiescit in pace aeterna, requiescit in pace.

Aklamacija *Gloria tibi Domine*, ili *Laus tibi Domine, Rex aeternae gloriae* bila je uobičajena u Španiji u VII. i VIII. v. Na V. ekumenskom saboru pozdravljaju vjernici imena Macedonija, Leona i Eufemija aklamacijom: Gloria tibi Domine!

Ovamo spadaju i aklamacije ili pozivi, što ih upućuje vjernicima ili katekumenima đakon: *flectamus genua — levate; humiliate capita vestra Deo; ite, missa est,* ili: *ite in pace, procedamus cum pace in nomine Domini, in pace eamus, solemnia completa sunt.* I dialog, koji prethodi euharistijsku molitvu (prefaciju) nije drugo nego liturgijska aklamacija.

Dok se netom spomenute aklamacije mogu smatrati redovitim liturgijskim pojavama, danas su t. zv. *Laudes* ili aklamacije u užem smislu riječi u neku ruku liturgijska rijetkost.

Sv. Augustin[46] pripovijeda, kako je puk svečanim aklamacijama dočekao izbor Heraklija, što ga je sv. Augustin izabrao za svog nasljednika: »A populo acclamatum est Deo gratias, Christo laudes: dictum est vicies terties. Exaudi Christe, Augustino vita, dictum est sexies decies. Te patrem, te episcopum, dictum est vicies; bene meritus, bene dignus, dictum est quinquies; dignus et iustus est, dictum est sexies . . . Iudicio tuo gratias agimus, dictum est sedecies. Fiat, fiat, dictum est duodecies. Te patrem, Eraclium episcopum, dictum est sexies . . .«. Bile su to spontane aklamacije, koje su se neprestano ponavljale dok je sv. Augustin govorio.

Kad je g. 603. Rim u prisuću klera i senata primio slike cara Foke i carice Leontie, orila se bazilika od aklamacija: Exaudi Christe, Phocae Augusto et Leontiae Augustae vita. Isto je toko 800. nakon što je papa Leo III. u bazilici sv. Petra u Rimu krunio Karla Velikog carem pozdravio kor Karla Velikog trokratnom aklamacijom: »Carolo piissimo Augusto a Deo coronato, magno, pacifico imperatori vita et victoria«, zazivajući uz to svece da pomognu Karlu.

U Rimu je vjerni puk aklamacijom dočekivao papu kad je svečano prolazio gradom. Polovicom XII. v. razvile su se ove aklamacije papi u prave laudes, ali su se još uvijek pjevale izvan crkve. Pod kraj XII. v. pjevaju se već ove laudes rimskom biskupu u crkvi, između kolekte i poslanice. (Isp. OR XII 2 PL 78, 1084.)

Danas se laudes pjevaju Papi iza svečanog blagoslova u crkvi sv. Petra u pontifikalnoj misi, a tekst im glasi:

Christus vincit! Christus regnat! Christus imperat!

1. Exaudi Christe. Ecclesiae sanctae Dei salus perpetua!
   Redemptor mundi — Tu illam adiuva.
   Sancta Maria — Tu illam adiuva.
   Sancte Joseph — Tu illam adiuva.
   Sancte Michael — Tu illam adiuva.
   Christi vincit (kao gore).
2. Exaudi Christe. Pio Summo Pontifici et universali Papae vita!
   Salvator mundi — Tu illum adiuva.
   Sancte Petre — Tu illum adiuva.
   Sancte Paule — Tu illum adiuva.
   Christus vincit (kao gore).

[44] Ep. 212, PL 33, 966; In ps. 132, PL 37, 1732. — [45] Isp. Cabrol: Acclamations AL I/1 240—265. — [46] Epist. 212, PL 33, 955.

3. Rex regum! Rex noster! Spes nostra! Gloria nostra. Misericordia nostra! Auxilium nostrum! Fortitudo nostra! Arma nostra invictissima! Murus noster inexpugnabilis! Defensio et exaltatio nostra! Lux, via et vita nostra!

Christus vincit (kao gore).

4. Ipsi soli imperium, laus et iubilatio per infinita saecula saeculorum. Amen.

5. Tempora bona veniant! Pax Christi veniat! Redempti sanguine Christi: Feliciter (tri put). Regnum Christi veniat! Deo gratias. Amen.

U našim se domaćim liturgijskim kodeksima nalaze Laudes u evandelistaru zadarske crkve sv. Šimuna iz početka XII. v. (Isp. Zaninović, Sv. Cecilija 1928., br. 1.). Tu se moli za ug. hrv. kralja Kolomana. I Evangeliarium Absarense ima na fol 25 pripisane Laudes: »Exaudi Christe (ter). Domino papae Gregorio summo pontifici et universali papae salus, honor et vita perpetua: cunctis inclita vita; Domino Lodoivo regis Ungariae salus, honor et vita, victoria; cunctis inclita vita; Domino Michaeli episcopo Absarense et totius insule salus, honor et vita perpetua. Domino Saraceno (in paradisin comite Absarense et totius insulae salus, bonor et vita, victoria. Cunctis incliti vita« (Ebner, Quellen und Forschungen zur Geschichte und Kunstgeschichte des Missale Romanum im Mittelalter, Freiburg 1896., 153.). Zagrebački Pontificale MR 163 donosi fol 129' capitulum: Quando ubi et qualiter Laudes siue rogationes dicuntur.

Antifona[47] je u svom prvotnom značenju izmjenično pjevanje u dva kora. Antifonalno je pjevanje bilo jedna od najizrazitijih značajki grčke tragedije i odanle je preuzeto i u kršćansku liturgiju. Već Plinije mlađi u svom pismu caru Trajanu 112. izvješćuje, kako kršćani pjevaju izmjenično (»secum invicem«) himan Kristu kao Bogu. Tako su se antifonalno, t. j. izmjenično u dva kora, pjevali himni, psalmi i cantica. Tijekom je vremena antifona postala zasebni motiv, gotovo bismo rekli motet kod pjevanja. U VI. se v. zaboravilo na izvornu grčku etimologiju te riječi i na njezin prvotni smisao, pa se antifona tumači od »anteponere« i znači neke vrste uvod, koji se pjeva prije psalma.

Prema Amalaru[48] »antiphona incboatur ab uno unius chori et ad eius symphoniam psalmus cantatur per duos choros«. Tako se i danas još uglavnom shvaća antifona u rimskoj liturgiji. Prvotni je smisao ostao još samo kod antifonâ bl. Dj. Marije u časoslovu, koje se mijenjaju pro diversitate temporis. Ove se antifone pjevaju izmjenično u dva kora, dakle antifonalno i po tomu im je ostalo i ime antifona. Ostale antifone imadu danas značaj uvoda u psalmodiju i obično se pjevaju ili mole neposredno prije i poslije psalama. U III. noćnom času Bogojavljenja opetuje se antifona »Venite adoremus eum, quia ipse est Dominus Deus noster« tijekom ps. 94. 5 puta, slično, kao što se opetuje invitatorij na početku matutina. Invitatorij i nije drugo nego antifona, koja se opetuje unutar psalma, kao što se opetuvala nekad i današnja antifona kod introita, prikazanja i pričesti.

Istočna crkva i protestanti. Veliko istočno slavoslovlje počinje riječima: »Slava va višnjih Bogu«, a malo glasi: »Slava Ocu i Sinu i Svetomu Duhu i njinje i prisno i vo veki vekov. Amin«. Neke vrste malog slavoslovlja jest i formula zvana vozglas: »Jako tvoja deržava i tvoje jest carstvo i sila i slava« ili slično[49].

Protestanti se ne služe malom doksologijom, u koliko sadržaje i drugi din »sicut erat«. Velika je doksologija našla mjesta i u protestantskom bogoslužju[51].

[47] Leclercq: Antienne AL I/2 2282—2318. — [48] De eccl. off. IV 7. PL 105, 1180. — [49] Isp. LM i Schian: Grundriss der praktischen Theologie 1928, passim.

Skoro svi liturgijski čini počinju u istočnoj liturgiji riječima, koje svećenik izgovara: »Blagosloven Bog naš vsegda, njinje i prisno i vo veki vekov«. Na to slijedi odgovor: »Amin. Slava tebje, Bože naš, slava tebje«. Zatim se moli pomoć Duha Svetoga, a onda slijedi zaziv: »Svjati Bože, Svjati krjepki, Svjati bezsmrtni, pomiluj nas« sa »Slava Ocu«.

Protestantski se bogoslužni sastanci počinju često sa zazivom: »U ime Oca«, prema Mt 18, 19: Taj je zaziv, kao i pozdrav »Gospod s vama« preuzet iz rimskog bogoslužja, ali s tom razlikom, da se kod protestanata u jednom bogoslužnom sastanku kaže samo jedanput.

Istočna crkva moli simbol vjere »Vjeruju vo jedinago Boga«, koji je preciziran na prva dva vaseljenska sabora, nikejskom i carigradskom, protiv Arijeva i Makedonijeva krivovjerja. Namjesto našeg »Zdravo Marijo« moli istočna crkva u mnogim liturgijskim činovima: »Bogorodice, Djevo, blagodatnaja Marije, Gospod s toboju, blagoslovena ti v ženab, i blagosloven plod čreva tvojego, jako Spasa rodila jesi duš naših«.

Luter je 1526. u »njemačkoj misi« nadomjestio nicejsko-carigradsko vjerovanje pjesmom »Wir glauben all an einen Gott«. Zwingli je dao pjevati apostolsko vjerovanje kod spomena zadnje večere i kod propovijedi, a Kalvin samo kod spomena zadnje večere. U Engleskoj se upotrebljava t. zv. Atanazijevo vjerovanje. Danas otklanjaju protestanti svaku formulu vjerovanja, koja bi bila polemički sastavljena protiv krivovjerja, ali prihvaćaju vjerovanje kao izraz pouzdanja, i to bez stalno određenog mjesta u bogoslužju.

U pravoslavnoj crkvi ima 4 jektenija ili responzornih molitva između prezbitera ili đakona i naroda, koji odgovara na prošnja s »Gospodi pomiluj« ili »podaj Gospodi«. Svaka se jektenija završuje vozglasom.

Luter je doduše priredio neke vrste litanije na njemačkom jeziku, ali se taj način molitve nije mogao u širem opsegu udomaćiti u protestantskom svijetu.

Istočna crkva pozna velike i male otpuste, kojima se završuju crkvene službe. To je zaseban blagoslov, koji svećenik izgovara na svršetku pojedinih službi. Veliki se otpust govori na svršetku večernja, jutrenja i liturgije, te glasi: »Hristos istini Bog naš, molitvami prečistja svoeja matere (spominju se razni svetitelji) . . . i vseh svetih pomilujet i spaset nas, jako blag i čelovjekoljubec«.

LITURGIJSKO PJESNIŠTVO

Himni. »I otpjevavši pjesme hvale« poslije posljednje večere pođe Isus sa svojim učenicima na goru maslinsku[1]. Bit će, da je Spasitelj sa svojim učenicima tom prigodom molio ps. 113.—118. Priscilianiste su pronosili navodni himan, što ga je Spasitelj tada pjevao. Već ga sv. Augustin s pravom proglasuje apokrifnim[2]. Sv. Pavao[3] poziva prve kršćane da govore jedan s drugim u psalmima i himnima, i pjesmama duhovnim pjevajući i klikujući u srcu svojem zahvaljujući svagda za sve.

U sv. se Pismu N. Z. sačuvalo dosta tragova prvotne himnodije kršćanskog bogoslužja. Tako n. pr.: »jer je sve od njega i po njemu i u njemu; njemu slava u vijeke«[4]; »Njemu slava u Crkvi i u Kristu Isusu u sve naraštaje od vijeka do vijeka. Amen«[5]; »A Kralju vijekova, besmrtnomu, nevidljivomu jedinomu Bogu, čast i slava u vijeke vijekova. Amen«[6].

[1] Mt 26, 30; Mk 14, 25. — [2] Epist. 237 ad Ceretium, PL 33, 1034—1038. — [3] Ef. 5, 19. — [4] Rim. 11, 36. — [5] Ef. 3, 21. — [6] I. Tim 1, 17. — [7] Epist. X, 97.

Plinije[7] mladji piše caru Trajanu 112. da kršćani na svojim sastancima pjevaju himne Kristu kao svome Bogu. U sirskom se tekstu Aristidove Apologije spominje da se kršćani svakog jutra sastaju da zahvale Bogu za dobročinstva; oni pjevaju pjesmu hvale i tako slave Boga. Možda je današnji »Gloria in excelsis Deo« sa svojim: »Hvalimo te, Blagosivamo te, Klanjamo ti se, Slavimo te, Zahvaljujemo ti...« zaostatak ove zajedničke jutarnje molitve prvih kršćana. Večernju molitvu kršćana II. ili III. v. imademo sačuvanu u znamenitom himnu Φῶς ἱλαρόν: Prijatno svijetlo svete slave, neumrloga Oca Isuse Kriste, prispjevši do zalaza sunca i gledajući večernje svijetlo slavimo Oca, Sina i Duha svetoga Božjega. Pravedno je da te u svemu pohožnim glasom hvalimo, Sine Božji, davaoče života, stoga te slavi svijet«[8].

U III. v. svjedoči Origen[9] da Grci mole Boga grčkim jezikom, Rimljani latinskim, i tako dalje svaki narod u svom jeziku pjevajući himne kako znadu i mogu. Sv. Hipolit je sastavio ode, to će reći liturgijske himne, ali su se te ode izgubile. Iz III., a djelomično iz II. v., preuzet je himan u Apostolskim Konstitucijama VII, 48: »Hvalite, djeco, Gospoda, hvalite ime Gospodnje. Hvalimo te, himnima te slavimo, blagosiljemo te, radi velike slave tvoje: Gospode, kralju, Oče Krista, neokaljanog jaganjca, koji odnima grijeh svijeta. Tebi dolikuje hvala, tebi dolikuje himan, Tebi dolikuje slava, Bože, Oče, i Sine i Duše Sveti u vijeke vijekova. Amen«.

U prvo su doba himni bili u neku ruku nasljedovanje psalama, pa su se i zvali psalmi privati ili psalmi idiotici. Bili su sastavljeni hez ritma i hez rime. Budući da su ti psalmi idiotici počesto sadržavali i širili krivovjerje, jer su ih sastavljali i krivovjerci u svoje svrhe, zabranio je konačno sabor u Laodiceji kan. 15. takve psalmi idiotici.

Klemens Aleksandrijski i Grgur Nazianski ispjevali su različite himne, ali ovi himni nisu bili odredjeni za bogoslužje. Himan Spasitelju, što se pripisuje Klementu Aleksandrijskom, prvi je kršćanski himan, sastavljen metrički. Sirac Efrem ispjevao je u IV. v. više himana, koji su bili odredjeni za kršćansko bogoslužje. Njihova je metrika posebne vrste, te se sastoji u broju slogova.

Na zapadu je prvi kušao uvesti himnodiju u bogoslužje sv. Hilarije od Poitiersa[10]. Ipak mu nije pošlo za rukom da svoje sunarodnjake, što ih je sam nazivao »in hymnorum carmine indociles«, oduševi za pjevanje himana u bogoslužju. Tek je sv. Ambroziju pošlo za rukom da stalno uvede himne u zapadnu liturgiju. U Rimu su se himni udomili tek negdje u XII. i XIII. v.

Sv. Ambroziju je himan: cantus cum laude Dei. On veli: »Si laudes Deum, et non cantas, non dicis hymnum. Si cantas, et non laudas Deum, non dicis hymnum. Si laudas aliquid, quod non pertinet ad laudem Dei, et si cantando laudes, non dicis hymnum. Hymnus ergo tria ista habet: et canticum et laudem Dei«[11]. Pjevanjem je himana sv. Ambrozije u tolikoj mjeri oduševio svoje vjernike, da su mu neki prigovarali, da ih je opčarao: »Hymnorum meorum carminibus populum deceptum volunt. Plane nec hoc abnuo. Grande carmen istud est, et quo nihil potentius quam confessio Trinitatis, que quotidie totius populi ore celebratur«[12]. Možda i nije bila tolika krivnja samo na sunarodnjacima sv. Hilarija, što nisu prihvatili njegovih himna: možda je dio krivnje i na samim tim himnima, koji ni izdaleka nisu dorasli Ambrozijevim himnima. Ovi su svojim sadržajem i svojim oblikom pravo umjetničko djelo[13].

[8] Isp. Leclercq: Hymnes, AL VI/2, 2826—2928; Kard. Schuster: L'antica innodia nella celebrazione delle vigilie notturne, LS IV, 31—44. — [9] Contra Celsum VIII, 27, PG 11, 1574. — [10] Sv. Jeronim: Comment. in Gal. 2, Praef. PL 26, 355. — [11] Isp. Leclercq, l. c. 2901. — [12] PL 16, 1017. — [13] Isp. Ispovijesti

Sv. Augustin pripovijeda u svojim »Ispovijestima« IX, 7, da je sv. Ambrozije uveo u Milanu pjevanje himana kad je arijanka Justina, majka nedoraslog Valentinijana, stala progoniti Ambrozija: »pobožni je narod stražu stražio u crkvi — pripravan da pogine sa svojim biskupom... Tada je uvedeno da se pjevaju himni i psalmi po istočnom običaju da puk ne klone zbog žalosti i nevolje. Od tada, eto, održalo se to do danas. Mnoge su već, a gotovo i sve crkve po ostalom svijetu, prihvatile taj običaj«. Ambrozijevi su himni bili Augustinu vedra utjeha u najtežim časovima[13].

Himni su poput psalama i kantika u početku bez metra i rime. Među najstarije možemo ubrajati *Trisagion* (himnus seraphicus), svojstven svim liturgijama, slavospjev, koji nadovezuje na prefaciju i uvodi sam čin mise.

Sastoji se od dva tijela. Prvi je uzet iz Isai. 6, 3, pa se zato i zove Trisagion, a drugi je uzet iz pozdrava prigodom ulaza Spasiteljeva u Jeruzalem (Mat. 21, 9.). Prvi je dio stariji, ali se već u Gelasianumu nalazi u današnjem potpunom obliku, s drugim dijelom. U rimsku liturgiju unio je Sanctus, prema navodima LP, Siksto I († oko 125.).

I *Gloria in excelsis Deo* (doxologia maior, hymnus angelicus) nalazimo u svim liturgijama, ako i ne u istom obliku i na istom mjestu.

Najprije nalazimo taj himan na Istoku[14]. Na zapadu se javlja u VII. v. (Antifonar Bangor), a u IX. v. ima već današnji oblik. Prvotno je taj himan možda bio slavospjev Bogu Ocu, a za arijanskih borbi preradjen je u veliku doksologiju presv. Trojstvu. U Rimu se pjevao »Gloria« na Božić već prije VI. v. a Papa Simah dozvolio je prema LP, da se pjeva i u nedjelje i blagdane mučenika. No Gloria je bio pridržan samo biskupima, a obični je svećenik smio pjevati Gloria samo kod svoga redjenja i uoči Uskrsa. Kasnije je prestalo ovo ograničenje.

Svečani se himan presvetom Trojstvu *Te Deum laudamus* sastoji danas od tri dijela.

Prvi dio (do: »Tu rex gloriae, Christe«) je najstariji i sadržaje slavospjev presv. Trojstvu. Na ovaj se dio odnosi već jedna aluzija sv. Ciprijana[15]. Drugi dio slavi Krista i njegovo djelo spasenja te je vjerojatno nastao u doba arijanskih borbi. Treći (od »Aeterna fac) sastoji se od psalamskih stihova, preuzetih iz galikanskog psaltira, pa ne može biti stariji od druge polovice V. v. Prema tradiciji, koja se pojavila u IX. v., ali koja ne može biti tačna, smatrali su neki sv. Ambrozija i Augustina sastavljačima ovog himna[16].

Sv. Ambrozije je ispjevao: »Aeterne rerum conditor«, »Deus creator omnium«, »Veni redemptor gentium«, »Jam surgit hora tertia«[17] i t. d.

Španjolac Prudentius († 405.) ispjevao je himne »Ales diei nuntius«, »Nox et tenebrae et nubila«, »Lux ecce surgit aurea«, »Salvete flores martyrum«, »Audit tyrannus anxius«, »Quicumque Christum quaeritis«.

sv. Augustina, preveo dr. Živković, Zagreb 1930., 221/2, 236/7. — [14] Sv. Atanazije († 373.): De virginitate PG 28, 275. — [15] De mortalitate 26. — [16] Morin (Sv. Cecilija 1921, br. 4) smatra sastavljačem »Te Deuma« Nicetu, što ga spominje i MR 105 fol 84, biskupa u Macedoniji. — [17] Isp. PL 16, 1473—1476; PL 17, Appendix; Biraghi: Inni sinceri e carmi di S. Ambrogio, Milano 1862; Dreves: Aurelius Ambrosius, Freiburg 1893; Steier: Untersuchungen über die Echtheit der Hymnen des Ambrosius, Jahrbücher für klassische

Caelius Sedulius (V. v.) je ispjevao himne: »A solis ortus cardine« i »Crudelis Herodes« (»Hostis Herodes impie«).

Venantius Fortunatus († oko 600.) je pjesnik prekrasnih himana »Vexilla regis« i »Pangue lingua gloriosi lauream certaminis«, »Quem terra, pontus, sidera«.

Neki se himni pripisuju i Grguru Velikom (PL 78, 849.).

Ti su himni bili prvotno određeni za Irsku, a tek su iza IX. v. dospjeli natrag u Rim.

Pavao Đakon († oko 800.) ispjevao je »Ut quaeant laxis«, Paulinus od Aquileje († 802.) »Felix per omnes festum (današnji »Decora lux), Rabanus Maurus († 856.) »Veni Creator«, »Christe sanctorum«, »Sanctorum meritis«.

U srednjem se vijeku veoma razvila himnodija, te su u časoslov uvršteni mnogi himni, kojih su sastavljači nepoznati. Himne je za za blagdan Tijelova sastavio sv. Toma († 1274.). Od kasnijih sastavljača crkvenih himana treba spomenuti sv. Belarmina, Urbana VIII., Klementa XI. i Leona XIII. Imamo preko 180 himana, koji su do nas došli.

Gledom na oblik bili su himni najprije sastavljeni klasičnom kvantativnom metrikom, no kasnije se udomaćila ritmika, koja se prilagođuje prirodnom naglasku riječi i koja je podesnija za pjevanje. Ritmika je cvala u doba Adama od st. Viktora († 1192.). Rima se javlja u početku vrlo rijetko, a u XII. je v. pod utjecajem pučke pjesme potpuno prodrla u himne. U doba je Urbana VIII. provedena neuspjela reforma gotovo svih himana u smjeru klasične metrike i latinštine. Toj su »reformi« izbjegli samo oni himni, koji su bili tada pripisivani sv. Ambroziju i sv. Bernardu (»Jesu dulcis memoria«), te himni, što ih je sastavio sv. Toma Akvinac.

Sekvencije. Naročita su vrsta liturgijskih himana sekvencije. Dok se u zapadnoj liturgiji himni nalaze samo u časoslovu, sekvencije dolaze samo u misi. One su se razvile iz potrebe, da se dugačkoj skupini nota kod gradualnog Aleluja podstavi dulji tekst, tako, da svakoj noti odgovara po jedan slog (silabičko pjevanje). Ako su se u tom »jubilus« ponavljale skupine nota, tada su se ponavljali i stihovi s istim brojem slogova, a ako se melodične skupine nota nisu ponavljale, jedva da se novi tekst razlikovao od običnog nevezanog govora, pa se zato često i zvao »prosa«. Taj se naziv nalazi n. pr. još i u MZ 1511 fol 276: »sequitur alia prosa eiusdem uirginis gloriose...«. Što dalje, to se više i za sekvenciju uzimao običajni oblik himana. U svim zemljama, osim Italije, bile su takve sekvencije veoma omiljele, te su se od XII. v. dalje vrlo umnožale.

Pbilologie 28. Suppl Bd, Leipzig 1903, 549; AL I/1 1347/52.—[17a] Proučavanje himana i sekvencija kao pjesmotvora ne spada u liturgiku, nego u crkvenu umjetnost, valja ipak ovdje spomenuti najglavnije zbirke srednjevjekovne himnodije: Dreves-Blume: Ein Jahrtausend lateinischer Hymnologie, I. Hymnen bekannter Verfasser; II. Hymnen unbekannter Verfasser, Leipzig 1909. — Dreves-Blume: Analecta bymnica medii aevi, 55 svezaka, Leipzig 1888.—1922. — O himnima u današnjem breviru dobro obavještava: Rosenberg, Die Hymnen des Breviers in Urform und neuen deutscben Nacbdichtungen, Ecclesia orans XI., Freiburg 1923. — U novije je doba M. Pavelić izdao hrvatski prijevod himana i sekvencija, udešen za hrvatski prijevod rimskog misala I. i II. izdanja, u »Sv. Ceciliji« i brv. prijevodu RO, a 1936. i u zbirci: »Himni, latinske crkvene pjesme Brevijara i Misala«.

Rimski je Misal, što ga je izdao Pijo V., zadržao samo pet sekvencija: »Victimae paschali« na Uskrs, što ju je ispjevao Wipo, dvorski kapelan Konrada II. († 1039.); »Veni Sancte« na Dubove, ispjevanu po canterberyskom nadbiskupu Stjepanu Langtonu († 1228.); »Lauda Sion« na Tijelovo, što ju je sastavio sv. Toma Akvinac po uzoru sekvencije Adama od sv. Viktora »Laudis crucis attollamus«; »Stabat Mater« u misama sedam žalosti Marijinib, koju je ispjevao Jacopone da Todi († oko 1306.), a možda i sv. Bonaventura, te konačno parafrazu responsorija »Libera me Domine«: »Dies irae«, u crnim misama, što je neki pripisuju Tomi a Celano († 1255.)[17].

Najstarija zagrebačka zbirka sekvencija sadržana je u misalima MR 70 fol 320—343. i MR 133 posljednjih 15 listova. MR 133 uvodi sekvencije ovom rubrikom: »Ad laudem D. n. Iesu Christi et matris eius uirginis gloriose ac sanctorum celestis curie recitande sunt in missarum sollempniis sequentie ordine infrascripto. Et primo in dominica prima aduentus Domini...«. Ovaj se uvod doslovce opetuje u MZ 1511 fol 256.

U sredovječnim inventarima i darovnicama nalazimo spomenute mnoge himnarije. Za studij himnologije u Zagrebu važni su osim MR 70, MR 133, MR 67 i redom kasniji misali i breviari.

LITURGIJSKO PJEVANJE

Prvi su kršćani molitve i čitanja iz sv. Pisma glasno govorili, a psalme su i himne pjevali. Kasnije je po uzoru sinagoge i drugih naroda ušao u običaj neki pjevajući recitativ i kod molitava i čitanja sv. Pisma, koji se razvio u melodične, ali jednostavne napjeve. Ovi su u sebi sačuvali dosta antiknih elemenata.

Već sv. Pavao[1] spominje pjevanje psalama i himana kod prvih kršćana. Sv. Ignacije Antiohijski[2] poziva Rimljane da u ljubavi sačinjavaju zbor, koji pjeva slavu Oca u Isusu Kristu. Plinije mlađi piše caru Trajanu, da kršćani na svojim sastancima pjevaju himan Kristu kao Bogu.

O značaju i zadaći crkvene glazbe govori već sv. Augustin u svojim »Ispovijestima« X, 33. (prijevod dra Živkovića 283.): »Više puta međutim čuvajući se previše ove varke (naslade sluha) griješim pretjeranom strogošću. Katkada toliko, da bih želio, e se otstrane od ušiju mojih i čitave Crkve svi oni zvuci slatkih pjesama, što prate Davidov psaltir. Tada mi se čini sigurnijim ono, što se sjećam, da su mi govorili za Atanazija, aleksandrijskog biskupa. On je naredio da se psalmi izvode tako slabim pregibanjem glasa, te je to više sličilo čitanju nego pjevanju. Ali opet, kad se sjetim svojih suza, koje sam prolio kod crkvenoga pjevanja u početku moga obraćenja, pa kako na me i sada djeluje ne pjevanje samo, nego ono, što se pjeva, kad se pjeva jasnim glasom i prikladnom modulacijom, onda opet uviđam veliku korist ove uredbe. Tako ja kolebam između opasnosti da se naslađujem i koristi, koju sam iskusio. Više sam sklon, ne iznoseći dakako neopozivu misao, da odobrim običaj pjevanja u crkvi. Tako se može slabiji duh uzdići do čuvstva pobožnosti preko one ugodnosti, što je uho osjeća. Jo ipak priznajem, da griješim i da zaslužujem kaznu, kad mi se dogodi, da me više zanese pijev nego ono, što se pjeva«. Stoga je opravdan zahtjev, da liturgijska glazba bude nesebična, ne radi same glazbe, nego radi onoga, što se pjeva, i da bude »prozirna«, da sama po sebi obraća pažnju na ono, što se pjeva, a ne na oblik, u koje je zaodjenuto ono, što se pjeva. Ovaj oblik valja da bude toliko »proziran«, te se i ne zapaža, nego

[1] Ef 5, 19; Kološ 3, 16. — [2] Ep. ad Rom. II. — [3] Isp. Leclercq: Cbant

samo dovodi pred oči duba našega Božju bvalu, kojoj i on sam služi posve nesebično.

Gregorijansko pjevanje. Kao naročiti se reformatori crkvenog pjevanja na zapadu spominju u kršćanskoj starini sv. Ambrozije i Grgur Veliki papa. Po Grguru se Velikom liturgijsko pjevanje zove gregorijanskim pjevanjem. Ono je izgrađeno na osnovu osam starih »tonova«, te je silabično ili melismatično, prema tomu, da li se na pojedine slogove pjeva uvijek samo u glavnom po jedna nota, ili cijela skupina. Koralno je pjevanje uvijek jednoglasno i diatonično, t. j. ne pozna poluglasova (osim jednog izuzetka).

Polifonija ili višeglasno pjevanje javlja se u liturgiji u karolinško doba kao »Organum«; bila je to pratnja koralne melodije u različitim akordima, osobito u kvartama. Kasnije se u Franceskoj javlja »discantus«, koji visoke glasove koralne melodije prati niskima, a niske visokima. Iz diskanta se u XIV. v. razvio kontrapunkt, u kojem više nema osnovne melodije, nego svaki glas vodi svoju ariju, a sve zajedno sačinjavaju jednu melodičnu cjelinu. Domovina je kontrapunkta Nizozemska. Klasični su majstori kontrapunkta u liturgijskim kompozicijama Orlando di Sasso († 1594.) i Pierluigi di Palestrina († 1594.). No doskora se opet vraća pravo glavnog glasa u monodiji, a od XVII. v. amo napuštaju crkvene kompozicije sve više osnovne koralne tonove, koji svoje mjesto ustupaju modernom dur i moll. Crkvena glazba sve više prestaje biti uglavnom vokalnom, pa instrumentalna pratnja i instrumentalni soli sve više preotimlju mah. S tim u vezi sve više prodire u liturgijsku glazbu teatralni i uopće svjetski duh. Tijekom XIX. v. javljaju se glasovi koji traže reformu crkvenog pjevanja; ovu reformu provodi Papa Pijo X. i Pijo XI.

Psalme su prvi kršćani pjevali responsorialno i antifonalno.

Responsorialno je pjevanje starije od antifonalnog[3].

Responsorialno je pjevanje psalama bilo u običaju u sinagogama[4], a bilo je poznato i poganskim narodima. Ono je zapravo solopjevanje, praćeno izvjesnim refrenom, što ga puk u izvjesnim pauzama zajednički pjeva, prekidajući pjevača i odgovarajući mu. Ovaj način pjevanja možemo porediti i s korom u grčkoj drami; udomio se osobito iza čitanja u misi i časoslovu, te ima istu zadaću, kao i kor u grčkoj drami: da nadoveže pobožno razmišljanje puka na ono, što se čitalo. Responsorialno se pjevanje, ako i u vrlo skraćenom obliku, sačuvalo do danas u gradualu u sv. misi i u responsorijima iza čitanja u časoslovu.

Antifonalno se pjevanje u starini zvalo izmjenično pjevanje dviju korova. Danas se sačuvalo gotovo samo u časoslovu, dok su u misnom bogoslužju ostali samo mali tragovi(psalam u introitu). No responsorialno je pjevanje bilo tako omiljelo, da se prenijelo i u antifonalno pjevanje, pa je jedan kor pjevao psalam, a drugi je, ili čitav puk, pjevao uvijek isti određeni stih, iza svakog psalamskog stiha, što ga je pjevao prvi kor. Taj se stih, koji se pjevao prije psalma i kao responsorij za vrijeme samog psalma, prozvao antifonom. Antifona je obično uzeta iz sv. Pisma, često i iz samog psalma, koji se pjeva, i sadržaje jednu naročitu misao, u koje svijetlu treba moliti cijeli psalam, koji slijedi. Antifona je, glazbeno, imala olakšati pjevačima da uhvate i zadrže melodiju psalma.

Crkveni zakonik određuje o crkvenom pjevanju i pjevačima:

Can. 1264 zabranjuje u crkvi svaku instrumentalnu ili vokalnu glazbu, kojoj bi bilo primiješano ma što nečisto ili lascivno i naređuje da se obdržavaju liturgijski propisi gledom na crkvenu glazbu.

Can. 1185. propisuje da pjevače i orguljaša imenuje upravitelj crkve. On ih i otpušta i nadzire. Pri tomu se valja obazirati na zakonite običaje i na auktoritet mjesnog Ordinarija.

Propise za liturgijsko pjevanje izdao je Pijo X. i Pijo XI.

Motu proprio **Pija X.** **»Inter pastoralis officii«** od 22. XI. 1903., što ga sam Pijo X. zove pravnim kodeksom crkvene glazbe, postavlja najprije osnovna načela crkvene glazbe, zatim govori o vrstama crkvene glazbe, o liturgijskom tekstu, o vanjskom obliku svetih kompozicija, o pjevačima, orguljama i glazbenim instrumentima, o opsegu crkvene glazbe i konačno o najglavnijim sredstvima, kako da se postigne ono, što je on odredio. Radi osnovne važnosti ovih odredaba evo hrvatskog prijevoda izvornog teksta prema DA SRC 4121.

Osnovna načela crkvene glazbe. 1. Crkvena glazba, kao potrebiti dio svečane liturgije, udioništvuje u njezinoj općenitoj svrsi, koja je slava Božja i posvećenja i izgradnja vjernika. Crkvena glazba pridonosi svoj dio da poveća ljepotu i sjaj svetih ceremonija. Njezina je naročita zadaća da prikladnim napjevima zaodjene liturgijski tekst, što ga liturgija pruža vjernicima. Stoga je vlastito crkvenoj glazbi da dade još veću snagu liturgijskom tekstu, te ovaj lakše pobudi vjernike na pobožnost i bolje pripravi duše da primu plodove milosti, koje proizlaze iz služenja svetih tajna.

2. Zato je potrebno da sveta glazba imade ista svojstva, što ih ima i sama liturgija, to jest u prvom redu svetost i prikladnost umjetničkog oblika, a otale izvire i treća vlastitost: općenitost crkvene glazbe.

Budući da sveta glazba treba da bude sveta, valja od nje odalečiti nesamo sve ono, što je god profano samo po sebi, nego i sve, što je profano po načinu, kojim je izvode glazbenici.

Sveta glazba treba da k tomu bude prava umjetnost, jer inače ne bi mogla da u onoj mjeri utječe na duh onih, koji je slušaju, u kojoj to mjeri želi Crkva da se zbiva, kad je dozvolila da umjetnost zvukova sudjeluje u liturgiji.

No ujedno treba da crkvena glazba bude i općenita. Dopušteno je doduše svakom pojedinom narodu da u crkvenim kompozicijama primjenjuje one posebne glazbene oblike, koji označuju naročitu značajku njegovog glazbenog shvaćanja. Ali sve to valja da u toj mjeri bude podređeno općenitim vlastitostima svete glazbe, te nijedan pripadnik drugih naroda, kad to čuje, ne bude neugodno dirnut.

Vrste svete glazbe. 3. Sve se ove vlastitosti u najvećoj mjeri nalaze u t. zv. gregorijanskom pjevanju, pa je ono stoga vlastito pjevanje Rimske Crkve. Ovo je pjevanje Rimska Crkva najvećom brigom dugim tijekom vijekova čuvala u liturgijskim kodeksima, pa ga i danas izravno pretstavlja vjernicima kao svoje pjevanje. U nekim dijelovima liturgije propisuje Rimska Crkva isključivo ovo pjevanje, što su ga najnovija istraživanja tako sretno dovela do prvotne potpunosti i čistoće. Stoga je oduvijek gregorijansko pje-

---

[3] Romain et Grégorien, AL III/1, 256—311. Gatard: Chant Grégorien du IXe au XIX siècle. Ib. 311—321; Kard. Schuster: Poesia e musica nella Sinassi Eucaristica, LS I 69—74. [4] Isp. Ps 106 i 135.

vanje bilo smatrano kao najviši uzor svete glazbe, te se prema tomu može s pravom postaviti opće pravilo da je neka glazbena kompozicija, koja služi Crkvi, to više sveta i liturgijska, što se više svojim duhom, shvaćanjem i inspiracijom približuje gregorijanskom napjevu; nasuprot je to manje dostojna Božjega hrama, što se više udaljuje od ovog najvišeg uzora.

S ovih razloga valja u svetim obredima obnoviti staro gregorijansko pjevanje, kako nam ga je predala tradicija; sigurno je naime, da bogoslužje ništa ne gubi od svoje svečanosti, ako ga i ne prati nikakva druga vrsta crkvene glazbe osim gregorijanskog pjevanja. Posebice valja nastojati da se obnovi gregorijansko pjevanje i sa strane puka, te vjernici opet, kako je to nekad bilo, aktivno sudjeluju kod službe Božje i svetih tajna.

Spomenute vlastitosti posjeduje u odličnoj mjeri i t. zv. klasična polifonija, osobito ona rimske škole, koja je postigla svoj vrhunac u Petru Alojziju Palestrini, a i kasnije je proizvodila odlične kompozicije tako u liturgijskom, kao i u glazbenom smislu. Klasična se polifonija dobro prilagođuje gregorijanskim napjevima, koji su vrhovni uzor crkvene glazbe, i zato je bila dostojna da dobije svoje mjesto uz gregorijansko pjevanje u najvećim crkvenim svečanostima, kao što su liturgijske funkcije rimskoga Pape. Zato će trebati i klasičnu polifoniju u širokom opsegu obnoviti, osobito u znamenitijim bazilikama, stolnim crkvama, sjemeništima i ostalim crkvenim zavodima, ukoliko to dopuštaju potrebita sredstva.

5. Crkva je neprestance gajila napredak umjetnosti, pa ga i dalje njeguje primjenjujući bogoštovlju sve ono, što je ljudski um tijekom stoljeća dobra i lijepa pronašao, ali pri tom valja da ostanu netaknuti liturgijski propisi. Pa i najnoviju vrstu glazbe dozvoljava Crkva kod liturgijskih funkcija, jer je i ona pružila djela puna uzvišenosti, mudrosti i ozbiljnosti, koja nipošto nisu nedostojna svetih obreda. Ipak će trebati pomno paziti da glazbena djela, prilagođena današnjem stilu, ne bi sadržavala nešto profano ili teatralno, ili da ne bi bila u svojem vanjskom obliku izrađena po uzoru profanog pjevanja. Na to će trebati paziti već stoga, jer novija glazba i njezino shvaćanje zahvaljuje svoj postanak pretežno profanom porijeklu (isp. str. 74. VIII.).

6. Među vrstama novije glazbe manje je podesan za liturgijske funkcije teatralni stil, koji se u prošlom vijeku toliko proširio u Italiji. Taj je stil po svojoj prirodi oprečan gregorijanskom pjevanju i klasičnoj polifoniji i prema tomu vrhovnom zakonu svake svete glazbe. Osim toga nutarnji sastav, ritam i konvencionalizam, kako kažu, novije glazbe, slabo je prikladan za ono, što traži pjevanje, koje je doista liturgijsko.

Liturgijski tekst. 7. Vlastiti je liturgijski jezik Rimske Crkve latinski. Stoga je zabranjeno u svečanim liturgijskim funkcijama pjevati pučkim jezikom, naročito u promjenljivim, kao i u nepromjenljivim dijelovima mise i časoslova.

8. Budući da su za svaku liturgijsku funkciju propisani liturgijski tekstovi, koje treba pjevati, kao i njihov poredak, stoga nije dozvoljeno poremetiti ovaj poredak, niti po svojoj volji zamijeniti ove tekstove drugima u cijelosti ili ih i samo djelomice izostaviti, osim ako rubrike dopuštaju da se pojedini stihovi, dok ih kor jednostavno recituje, glazbeno izvrše namjesto pjevanjem i samim orguljama. Jedino se dozvoljava prema običaju sv. Rimske Crkve da se u svečanoj misi iza stiha »Benedictus« pjeva pjesma presv. oltarskom sakramentu. Isto se tako dozvoljava da se poslije pravilno otpjevanog Ofertorija u ostalo slobodno vrijeme pjeva mala pjesma s tekstom, koji je Crkva odobrila.

9. Liturgijski tekst treba pjevati onako, kako ga pružaju liturgijske knjige i ne smije se pri tom nijedna riječ iskvariti ni dodati ni opetovati ni rastavljati pojedine slogove. Uvijek valja tako pjevati, da se može razumjeti liturgijski tekst.

Vanjski oblik liturgijskih kompozicija. 10. Svaki pojedini dio mise i časoslova valja da i u glazbenom pogledu sačuva onaj smisao i oblik, koji im je dala crkvena predaja i koji je na odličan način izražen gregorijanskim pjevanjem. Različito se dakle komponuje Introit, različito opet Graduale, Antiphona, psalam, himan, Gloria in excelsis i t. d.

11. Posebice valja se držati ovih propisa:

a) Kyrie, Gloria, Credo i t. d. u misi treba da sačuvaju svoju jedinstvenost, koja je vlastita svakom od ovih tekstova. Nije dakle dozvoljeno ove tekstove komponovati u odijelitim dijelovima, tako, kao da svaki od ovih dijelova sačinjava potpuno glazbeno djelo, koje bi se moglo odijeliti od drugih i staviti na njihovo mjesto.

b) Kod pjevanja vespera valja se redovno držati odredaba CE, koji propisuje gregorijansko pjevanje u psalmodiji, a dozvoljava figuralnu glazbu kod pjevanja stiha Gloria Patri i kod himna. Ipak je dozvoljeno o većim svetkovinama pjevati psalme naizmjence gregorijanskim pjevanjem i t. zv. falsibordoni ili na sličan način prikladno rasporedenim stihovima. Katkad će se moći dozvoliti i to da se čitavi pojedini psalmi glazbeno komponuju, ali tako, da je uvijek sačuvan oblik, koji je vlastit psalmodiji. To će reći: da se dobiva dojam da pjevači izmjenično pjevaju psalme, bilo novim motivima, bilo motivima, koji su preuzeti iz gregorijanskog pjevanja ili su ovomu slični. Uvijek su dakle zabranjeni i isključeni t. zv. psalmi di concerto.

c) U crkvenim se himnima ima sačuvati tradicionalni oblik himna. Nije dakle dozvoljeno komponovati n. pr. »Tantum ergo« tako, te prva kitica pretstavlja romancu, kavatinu ili jedan adagio, a »Genitori« jedan allegro.

d) Antifone u vesperama treba redovito pjevati njihovim vlastitim gregorijanskim napjevom. No ako bi se u nekom posebnom slučaju pjevale drugačije, ne smiju nikad imati oblik jedne koncertne melodije, niti opseg motteta ili kantate.

Pjevači. 12. Sve ono, što pjeva celebrans i njegovi poslužnici kod žrtvenika služeći svete tajne, treba uvijek pjevati isključivo gregorijanskim pjevanjem i ne smije biti praćeno orguljama. Sve je ostalo, što se pjeva u liturgiji, vlastito koru levitâ i stoga crkveni pjevači, pa bili oni i svjetovnjaci, zamjenjuju uvijek kor klerikâ. Dosljedno valja da barem najveći dio glazbenih djelâ, što ih izvode, sačuva značaj koralne glazbe (koja se izvodi u koru). Time se ne isključuje potpuno solo pjevanje. Ali ono ne smije nikad preoteti maha u liturgijskoj funkciji, tako, da bi najveći dio liturgijskog teksta bio pjevan ovim načinom. Solo-pjevanje valja nasuprot da ima značaj jednostavne oznake ili harmoničke indikacije, koja je usko povezana s ostalom koralnom kompozicijom.

13. Iz istog načela slijedi i to, da pjevači obavljaju u crkvi pravu liturgijsku funkciju, pa stoga ženske osobe, jer su nesposobne za takvu službu, ne mogu imati pristupa da sudjeluju u pjevačkom koru. Kad se dakle želi primijeniti visoki glasovi sopran i kontraalt, valja se pobrinuti da ih prema prastarom običaju Crkve pjevaju dječaci.

14. Sudjelovati u pjevačkom koru u crkvi smiju samo pjevači, koji su poznati s pobožnosti, čistoće života i čednosti, kako to traži sveta služba, koju vrše. Bit će osim toga prikladno da pjevači, dok pjevaju u crkvi, budu odjeveni crkvenim haljinama i superpelicejem, a ako se nalaze na koru, koji je odviše izložen pogledima vjernika, da budu zaštićeni rešetkama.

Orgulje i glazbala. 15. Premda je glazba, koja je vlastita Crkvi, vokalna, ipak je dozvoljeno pjevanje pratiti orguljama. Smiju se u pojedinim slučaje-

vima, unutar zakonitih granica, upotrebljavati i druga glazbala, ali, kako to određuje CE, nikad bez naročite dozvole mjesnog Ordinarija.

16. Budući da je u crkvenoj glazbi uvijek najglavnije pjevanje, orgulje i ostala glazbala valja da prate i pomažu pjevanje, a nikad ga ne smiju potisnuti u pozadinu ili prigušiti.

17. Nije dozvoljeno da pjevanju prethode dugački preludiji, niti ga smiju prekidati intermezzi.

18. Glas orgulja (kad prati ili prethodi pjevanje) valja nesamo da odgovara prirodi ovog glazbala, nego i svim onim vlastitostima prave crkvene glazbe, kako je to prije navedeno.

19. U crkvi je zabranjeno igrati na glasoviru, a isto tako je zabranjena i upotreba bučnih instrumenata, kao što su bubnjevi, činele i slično.

20. Strogo je zabranjeno da t. zv. limene glazbe sviraju u crkvi. Samo u pojedinom slučaju, uz pristanak mjesnog Ordinarija, moći će se dozvoliti ograničeni izbor t. zv. limenih glazbala, prikladan okolini, ali samo uz uvjet, da je i kompozicija i pratnja sastavljena u dostojnom stilu i sličnom sviranju orgulja.

21. Mjesni Ordinarij može dozvoliti da u ophodima izvan crkve svira t. zv. limena glazba, ali uz uvjet, da se ni na koji način ne izvode profani komadi. Bilo bi u takovim slučajevima poželjno da se glazba na to ograniči, da prati duhovne pjesme, što ih na latinskom ili pučkom jeziku pjevaju pjevači ili pobožna udruženja, koja sudjeluju u ophodu.

Opseg liturgijske glazbe. 22. Nije dozvoljeno da se pusti svećenika kod žrtvenika radi pjevanja ili sviranja dulje čekati, nego to traže liturgijski obradi. Prema crkvenim propisima »Sanctus« u misi treba otpjevati prije podizanja, te u tom pravcu treba i celebrans da vodi računa o pjevačima. »Gloria« i »Credo« treba da prema gregorijanskoj predaji budu relativno kratki.

23. Uopće govoreći treba kao tešku zloporabu osuditi kad bi u crkvenim funkcijama liturgija izgledala kao nešto drugotno, što kao da služi glazbi, dok je u zbilji glazba jednostavno dio liturgije i njezina ponizna službenica.

Glavna sredstva. 24. Da se sve, što je ovdje rečeno, uzmogne tačno provesti, neka biskupi, ukoliko to nisu već učinili, osnuju u svojoj diecezi posebno povjerenstvo osoba, koje su upućene u svetu glazbu. Ovome će povjerenstvu biti zadaća da nadzire glazbu, koja se izvodi u odnosnim crkvama. Valja pri tom paziti nesamo na to, da glazbene kompozicije budu dobre same po sebi, već i na to, da odgovaraju spremi i snazi pjevača i da budu uvijek valjano izvedene.

25. Prema odredbama tridentskog crkvenog sabora valja da se u sjemeništima klerika i crkvenim zavodima sa svim marom njeguje gore spomenuto gregorijansko pjevanje. Sjemenišni poglavari neka u tom pravcu bodrenjem i pohvalom potiču svoje mlađahne podložnike. Gdje je to moguće neka se među klericima osnuje Schola Cantorum sa zadaćom da izvodi svetu polifoniju i dobru liturgijsku glazbu.

26. U redovitim predavanjima o liturgiji, moralu i crkvenom pravu, što ih slušaju klerici, neka se ne izostavi da se naglase one tačke, koje se naročito odnose na načela i propise o svetoj glazbi. Pri tom treba nastojati da se klerici pouče i o estetici svete umjetnosti, te ne izađu iz sjemeništa bez onih saznanja, koja su toliko potrebita za punu crkovnjačku izobrazbu.

27. Valja se pobrinuti, da se barem kod glavnih crkvi ustanove stare Scholae Cantorum, kako je to s velikom koristi već učinjeno na mnogim mjestima. Pa i u samim manjim i seoskim crkvama ne će biti teško da revni kler ustanovi ove Scholae Cantorum, jer će ovim putem najlakšim načinom oko sebe okupiti dječake i odrasle na njihovu korist i na lijepi primjer puku.

28. Valja podržavati i unapređivati i visoke škole za svetu glazbu, te pridonositi potrebita sredstva da se one ustanove ondje, gdje ih nema. Od najveće je naime važnosti da se sama Crkva brine za glazbenu izobrazbu svojih učitelja (upravitelja kora), orguljaša i pjevača, prema zakonima prave umjetnosti.

29. Konačno se preporuča upraviteljima kora, pjevačima, kleru, poglavarima sjemeništa, crkvenih i redovničkih zavoda, župnicima, upraviteljima crkvi, kanonicima stolnih i zbornih crkvi, a naročito mjesnim Ordinarijima, da sa svom revnošću nastoje oko provođenja ovih reformi, koje su bile toliko željene i tražene, da ne bi bio prezren i sam crkveni autoritet, koji je ove reforme ne jedamput predložio, a sada ih ponovno preporuča.

Apostolska konstitucija Pija XI. o liturgiji i liturgijskom pjevanju[5]. Pijo XI. govori u ovoj apostolskoj konstituciji: 1. o značenju liturgije u kršćanskom životu; 2. o liturgijskom pjevanju; 3. o brizi sv. Stolice za liturgiju i liturgijsko pjevanje; 4. žali, što odredbe Pija X. nisu u nekim krajevima potpuno provedene; 5. daje odredbe o gregorijanskom pjevanju u dječačkim i kleričkim sjemeništima, u većim crkvama, u korovima kanonika i redovnika, o dječačkim zborovima u župskim crkvama, zabranjuje svjetsku i modernu glazbu u crkvi i daje upute o liturgijskoj i glazbenoj izobrazbi vjernika i klera.

1. Budući da je Crkva primila od svoga Utemeljitelja zadaću da se brine za svetost bogoslužja, očito spada u njezinu službu da — ne dirajući u bit žrtve i sakramenata — propisuje ono, što pridonosi valjanom uređenju one časne i uzvišene službe, koja se posebno naziva liturgijom, kao naročiti sveti čin, naime: ceremonije, obrede, obrasce, molitve i pjevanje. I doista je liturgija sveta stvar, jer nas ona uzdiže k Bogu i sjedinjuje s njime, te jer po njoj svjedočimo svoju vjeru i jer nas veže velika dužnost radi primljenih dobročinstava i pomoći, što ih neprestano trebamo. Iz toga proizlazi neka unutarnja veza između dogme i liturgije, veza, koja povezuje kršćansko bogoslužje i posvećenje ljudi. Stoga je Celestin I. smatrao, da je pravilo vjere izravno izraženo u časnim liturgijskim formulama. On veli: »Neka pravilo moljenja ustanovi pravilo vjerovanja. Jer kad pastiri svetih naroda vrše poslanje, koje im je povjereno, zauzimlju se kod Božanskog milosrđa za ljudski rod, a s njima traži i moli cijela Crkva«.

2. Ove su se zajedničke molitve — najprije prozvane opus Dei, a onda officium divinum, kao dužnost, koju treba svaki dan Bogu iskazati — nekad vršile noću i danju uz veliko sudjelovanje vjernika. I doista je divno, koliko su za njegu pobožnosti kod puka još od starine pridonijele one jednostavne pjesme, koje su resile svete molitve i liturgijski čin. Osobito se u starim bazilikama, gdje je biskup, kler i puk naizmjence pjevao slavu Bogu, imade pripisati liturgijskom pjevanju (kako nam svjedoči povijest) da su mnogi od barbara prihvatili kršćansku vjeru i civilizaciju. U crkvama su protivnici katoličke stvari dublje upoznavali dogmu o općinstvu svetih; zato je car Valens, arijanac, bio neobično dirnut i zadivljen veličanstvom božanske tajne, što ju je izvršavao sv. Vasilije. A u Milanu su heretici pri-

[5] 20. XII. 1928; AAS 1929 33—41.

govarali sv. Ambroziju, da opčarava mnoštvo liturgijskim pjevanjem, koje je potaklo sv. Augustina da prihvati Kristovu vjeru. Konačno su se u crkvama, gdje je gotovo čitav grad sačinjavao veliki kor, graditelji, slikari, kipari, pa i sami učenjaci po liturgiji upoznavali s bogoslovskim stvarima u onolikoj mjeri, kako to danas jasno proizlazi iz spomenika srednjeg vijeka.

3. Iz svega se ovoga razabire, zašto su se rimski biskupi toliko brinuli da sačuvaju liturgiju i zašto su, dok su toliko nastojali da dogme izraze prikladnim riječima, toliko pazili, da urede liturgijske zakone, te ih čuvaju i brane od svakog kvarenja. Razabire se i to, zašto su sveti oci liturgiju (ili pravilo moljenja) riječima i pismom tumačili i zašto je Tridentski sabor izrekao želju da svećenici kršćanskom puku tumače liturgiju.

A što se tiče naših vremena, pred 25 je godina Pijo X. u onim odredbama svoga Motupropria, koje se odnose na gregorijansko pjevanje i svetu glazbu, prije svega sebi preduzeo, da potakne i njeti kršćanski duh u narodu mudro uklanjajući sve ono, što ne bi pristajalo svetosti i veličanstvu hrama Božjega. Jer vjernici se zato skupljaju u hramu, da tamo kao u ponajglavnijem izvoru, crpu pobožnost djelotvorno sudjelujući u časnim crkvenim tajnama i javnim i svečanim molitvama. Osobito je dakle važno da crkvene odredbe sadržavaju sve, što se odnosi na ukras liturgije, te umjetnosti i doista, kako je pravo, budu u plemenitoj službi bogoslužja. To nesamo da ne će biti na štetu samih umjetnosti, nego će nasuprot podići dostojanstvo i sjaj onih umjetnosti, koje se upotrebljavaju na svetom mjestu. To se na divni način očituje osobito u svetoj glazbi. Jer gdjegod su se marno provele u život one odredbe, tamo su ponovno oživjele ljepote po izbor umjetnina, a ujedno je počeo cvasti i vjerski duh, budući da je kršćanski puk, više prožet liturgijskim duhom, započeo tješnje sudjelovati i kod euharistijskog obreda i svete psalmodije i javnih molitava. To smo i Mi sami s radošću iskusili, kad je u prvoj godini Našega Pontifikata, nepregledan kor klerika sviju naroda gregorijanskim pjevanjem oplemenio svečanu liturgiju, koju smo prikazali u Vatikanskoj bazilici.

4. Treba ipak požaliti, što ove premudre odredbe na nekim mjestima nisu bile potpuno provedene, pa su zato izostali i poželjni plodovi. Dobro naime znademo, da su se neki ispričavali, da njih ne obvezuju ovi zakoni, premda su bili tako svečano proglašeni. Pojedinci su s početka doduše poslušali njihov glas, ali su pomalo popustili onoj vrsti glazbe, koju treba na svaki način odstraniti iz hramova. Konačno su neki, osobito prigodom stoljetnih spomendana znamenitih glazbenika, u tim prilikama tražili povod, da se u hramu izvedu neka djela, koja — premda znamenita — nikako se nijesu smjela izvoditi u crkvi, jer nijesu u skladu sa svetošću mjesta i liturgijskih čina.

Da se dakle kler i vjerni puk radije i tačnije pokori ovim zakonima i odredbama, koje treba sveto i u svemu u cijeloj Crkvi obdržavati, želimo upozoriti na neke stvari, koje smo naučili iskustvom ovih 25 godina. Mi to činimo to radije, što je ovo ne samo spomengodina obnove crkvene glazbe, nego se slavi i uspomena redovnika Guidona Arretina, koji je pred neko 900 godina prema odredbi Rimskog Biskupa došao u Rim i iznio onaj svoj veliki izum, kojim se liturgijski napjevi, predani nam od starine, lakše mogu objavljivati i — na čast i korist Crkve i umjetnosti — potpuno sačuvati za poznija pokoljenja. Na Lateranu, gdje je nekad sv. Gregorije Veliki sabrao, uredio i uvećao riznicu svete monodije, baštinu i spomenik Otaca, te osnovao onu znamenitu Školu, da uvijek bude pravi tumač liturgijskih pjesama, okušao je monah Guido svoje divno iznašašće pred rimskim klerom i samim Papom, koji je sve to osobito pohvalio i time postigao da se ova novost polagano na sve strane proširila i tako u velike koristila svakoj vrsti glazbe.

5. Svim dakle biskupima i Ordinarijima, koji treba da se brinu za svete umjetnosti u crkvama, jer su čuvari liturgije, želimo neke stvari preporučiti, udovoljujući željama tolikih glazbenih kongresa, osobito nedavnog sastanka, koji se održao u Rimu, što su nam ih priopćili mnogi pastiri i marni muževi i propovjednici ovih načela. Mi ih sve častimo zasluženom hvalom i zapovijedamo, da se, što slijedi, djelotvornijim putevima i predloženim načinom provede.

I. Svi oni, koji žele da budu zaređeni za svećenike, ne samo u sjemeništima, nego i u redovničkim kućama, već zarana treba da se priučavaju na gregorijansko pjevanje i crkvenu glazbu, jer će tako lakše naučiti ono, što spada na modulaciju i glasove, te će možebitne greške svoga grla moći otstraniti ili barem popraviti, što se kasnije, u zrelijoj dobi, ne bi moglo postići. Pouka u pjevanju i glazbi treba započeti u prvom početku školovanja, te se treba nastaviti u gimnaziji i liceju. Tako će oni, koji primaju svete redove, jer su i neopazice postali vješti u pjevanju, za vrijeme bogoslovskih nauka bez ikakve muke i teškoće moći biti poučeni u onoj višoj disciplini, koju s pravom zovu estetikom gregorijanske monodije i glazbene umjetnosti, polifonije i orgulja. Doista je prikladno, da je sve to kleru poznato.

II. U sjemeništima i ostalim naučnim domovima, koji služe jednom i drugom kleru, treba da bude kratka, ali česta, gotovo svakidašnja vježba ili čitanje o gregorijanskom pjevanju i crkvenoj glazbi. Bude li se to vršilo u liturgijskom duhu, bit će prije utjeha nego teret za duše pitomaca poslije studija teških nauka. Tako će opsežniji i potpuniji uzgoj jednoga i drugoga klera u liturgijskoj glazbi bez sumnje to postići, da se koralna dužnost opet podigne do nekadanjeg dostojanstva i sjaja — ta koralna je dužnost ponajvažniji dio bogoslužja. Isto će tako ponovno oživjeti glazbene škole i kapele, kako kažu.

III. Svi oni, koji upravljaju bogoslužjem ili vrše bogoslužna čine u bazilikama, katedralama, kolegiatnim i konventualnim redovničkim crkvama, svim silama neka nastoje da se koralna dužnost obnovi pravilno, to će reći prema odredbama Crkve. Neka paze, da se božanska služba ne vrši samo dostojno, pažljivo i pobožno, što spada na općenitu dužnost vršenja božanske službe, nego da se posvećuje pažnja i crkvenim odredbama gledom na umjetnost pjevanja: u psalmodiji treba da se pazi i na pravilni način tonova zajedno sa svojim srednjim brojevima i klauzulama potrebnima za glas, i na prikladnu stanku kod zvjezdice, i na potpunu saglasnost u pjevanju psalmskih stihova i kitica u himnima. Bude li se to tačno izvršivalo, svi će oni, koji pravilno pjevaju pokazujući divno jedinstvo svojih duša u klanjanju Bogu i uredivši dva dijela kora natjecati se s onim vječnim slavospjevom Serafa, koji pjevahu jedan za drugim: Svet, Svet, Svet.

IV. A da u buduće ne bi tkogod nalazio lakih isprika, te se smatrao oslobođenim od dužnosti da se pokorava crkvenim zakonima, svi kanonički redovi i sve naprijed spomenute redovničke zajednice treba da sve to rasprave u određenim sastancima. I kao što je nekad bio cantor ili rector chori, tako i u buduće neka se u korovima kanonika i redovnika izabere vještak, koji će se brinuti, da se provedu u život norme o liturgiji i koralnom pjevanju i da ispravlja pogreške pojedinaca i čitavoga kora. Tu se ne smije mimoići, da su po staroj i stalnoj crkvenoj disciplini i po samim kapitularnim konstitucijama, koje su i sada u važnosti, svi oni, koji su obvezani na kor, dužni da pravilno poznavaju barem gregorijansko pjevanje. A gregorijansko pjevanje, koje treba da se vrši u crkvama kojim mu drago, jest ono, koje je predloženo u autentičnom izdanju Crkve, vatikanskim slovima, udešeno prema starim kodeksima.

V. Želimo svima, na koje to spada, preporučiti pjevačke zborove (Capelas musicorum), koji su u neku ruku nasljednici starih škola, te u većim bazilikama imadu poglavito svrhu, da se bave polifonijskom glazbom. Budući da sveta polifonija s pravom zauzima drugo mjesto iza gregorijanskoga

pjevanja. Mi vrlo želimo, da se takvi pjevački zborovi, koji su bili u cvatu od XIV. do XVI. vijeka, i danas obnove, osobito tamo, gdje često i opširno bogoslužje traži veći broj i izbor pjevača.

VI. Neka se podignu dječački zborovi ne samo u većim crkvama i katedralama, nego i u manjim i župnim crkvama. Dječake neka u pravilnom pjevanju poučavaju učitelji tako, da se njihovi glasovi, po starom običaju Crkve, sjedine sa zborovima muškaraca, naročito onda, kada treba, kao nekada, da ih se upotrebi za najviši glas u polifoničkoj glazbi, koji je prozvan cantus. Iz njihova je kruga, osobito u XVI. vijeku, proizašao mnogi vješti polifonijski glazbenik, kako je poznato, a između njih je prvi Ivan Petar Alojzije Palestrina.

VII. A jer smo zapazili, da se gdjegdje pokušava uvesti neku vrst glazbe, koja nikako nije u suglasju a vršenjem svetih obreda, osobito radi neumjerenoga upotrebljavanja glazbala, Mi izjavljujemo, da Crkva nipošto ne smatra savršenijom glazbenom formom ili podesnijom za svete obrede, ako simfonija prati ljudsko pjevanje. Nasuprot je dostojno, da ljudski glas ozvanja u svetim prostorijama više nego glazbala, glas, velimo, klera, pjevača i puka. Niti se može reći, da Crkva priječi napredak glazbene umjetnosti time, što ljudski glas pretpostavlja kojem mu drago glazbalu. Jer nijedno glazbalo, ma kako bilo izvrsno i savršeno, ne može nadvisiti ljudskog glasa u izražavanju osjećaja duše, osobito, kad se njime služi sama duša da uzdigne molitve i hvale k svemogućemu Bogu.

VIII. Vlastito je glazbalo Crkve, što ga je ona primila od starine, orgulja, koje su poradi svoje veličine i veličanstva bile smatrane dostojnima da budu sjedinjene s liturgijskim obredima tako, da ili prate pjevanje, ili, dok kor šuti, na propisanima mjestima, proizvode preslatke melodije. No i u tomu treba izbjegavati ono miješanje svetoga i profanoga, koje prouzrokuju izrađivači orgulja ili orguljaši, popuštajući nastranostima najnovije glazbe, koje bi dotle doveio, da ovo divno glazbalo ne bi postiglo cilja, za koji je udešeno. I Mi sami želimo, da sve ono, što se odnosi na orgulje uvijek napreduje, prema liturgijskim propisima. Ali ne možemo prešutjeti svoju žalbu, da se i danas kuša najnovijim muzičkim oblicima uvesti u hram svjetski duh, kao što se nakad pokušavalo, drugim muzičkim formama, što ih je Crkva zabranila. Kad bi se ove najnovije forme počele uvoditi u Crkvu, Crkva ne bi mogla na ino, nego da ih osudi. Neka u crkvama odzvanjaju samo oni zvukovi orgulja, koji odražavaju veličanstvo mjesta i odišu svetošću obreda. Ovim će načinom i vještina onih, koji grade orgulje i glazbenika, koji na njima sviraju, dobiti novih snaga za djelotvornu pomoć svete liturgije.

IX. A da vjernici što djelotvornije sudjeluju kod bogoslužja, neka se opet uvede u puk gregorijansko pjevanje u onim dijelovima, koji spadaju na puk.

I doista je prijeko potrebno da vjernici ne prisustvuju svetim obredima kao tuđinci ili kao nijemi gledaoci, nego u punom osjećanju liturgijske ljepote, pa i onda, kad se vode procesije s uređenim redovima klera i udruženja, te da svoj glas, prema liturgijskim propisima, izmjenjuju s glasom svećenikovim ili s pjevanjem kora. Ako se to postigne, ne će se više događati, da puk ili nikako ili samo s nekim mrmljanjem jedva odgovara zajedničkim molitvama u liturgijskom ili narodnom jeziku.

X. Za sve to treba da se brine jedan i drugi kler, a biskupi treba da prednjače, da sami, ili po onima, koji su toj stvari vješti, nastoje oko liturgijske i glazbene izobrazbe vjernika, jer to je u vezi s kršćanskim naukom. To će se lakše postići na taj način, ako se u liturgijskom pjevanju poučavaju osobito škole, pobožna udruženja i ostala društva. A redovničke zajednice i družbe sestara i pobožnih žena neka budu poduzetne u postizavanju ovoga cilja u različitim institutima, koji su im povjereni za uzgoj i

izobrazbu. Osobito se nadamo da će mnogo pridonijeti onomu, što želimo, ona društva, koja u nekim krajevima, pokoravajući se crkvenim vlastima, nastoje oko obnove crkvene glazbe u smislu crkvenih zakona.

XI. Da se sve to postigne potrebni su mnogi i vješti učitelji. Zato iskazujemo dužnu pohvalu onim školama i ustanovama, koje su u tom pravcu osnovane po katoličkom svijetu, jer poučavajući ove discipline izobražavaju dobre i sposobne učitelje. No osobito želimo pohvaliti i istaći papinsku visoku glazbenu školu, koja je tamo od g. 1910 osnovana u Rimu po Piju X. Ovu je školu naš neposredni predhodnik, Benedikto XV, brižno unaprijedio i dao joj novo sjedište, te je i Mi posebnom pažnjom pratimo, kao dragocjenu baštinu dviju Papa i preporučamo je veoma svim Ordinarijima.

Vrlo dobro znademo, da sve ono, što smo gore odredili, traži mnogo pažnje i rada. No tko da ne zna, da su naši stari, prožeti pobožnim nastojanjem i liturgijskim duhom, velika umjetnička djela ostavili mladima, bez obzira na sve poteškoće. I nije to čudo, jer štogod proizlazi iz onog nutarnjeg života, kojim živi Crkva, nadilazi sve, pa i najsavršenije, što je svjetsko. Neka dakle teškoće, koje se suprotstavljaju ovomu nastojanju, potaknu duhove biskupa, neka ih podignu, a ne slome. Tako će, slijedeći svi složno i ustrajno Našu volju, dostojno služiti Najvišem Pastiru.

Pučko pjevanje u crkvi, t. j. pjevanje u pučkom jeziku, dozvoljeno je pod tihom misom i kod t. zv. pučkih pobožnosti, t. j. pobožnosti, koje se s dozvolom crkvene vlasti vrše u crkvi pučkim jezikom. Takve su pobožnosti n. pr. večernja (ali samo onaj dio, u kojem se mole litanije s odnosnim molitvama, krunica, ili slično, a nipošto onaj dio, u kojem je izloženo Presveto) i križni put. U liturgijskim je pobožnostima upotreba živog jezika, dakle i pučkog pjevanja u tom smislu zabranjena, osim u slučaju, da postoji zakoniti običaj i da pučko pjevanje ne smeta liturgijsko pjevanje. Pučko pjevanje ne može i ne smije nikada da naprosto zamjenjuje liturgijsko pjevanje.

Na upit: »An a fidelibus intra Misam cani possint iuxta antiquum morem... preces vel hymni lingua vernacula compositi...« odgovorila je SRC 31. I. 1896.: »Affirmative, de consensu Ordinarii, quoad Missam privatam; Negative, quoad Missam solemnem sive cantatam«[6]. U slučaju, da se u cijeloj crkvenoj provinciji uobičajilo pod pjevanom misom pjevati pučke pobožne pjesme u pučkom jeziku, određuje SRC 10. XII. 1870.: »Episcopus prudenter se gerat, ut possit sensim sine sensu hunc morem removere absque fidelium scandalo«[7]. U svom odgovoru od 24. VI. 1879. postavija SRC ovo općenito načelo: »Cantica in vernaculo idiomate in functionibus et Officiis liturgicis solemnibus non esse toleranda, sed omnino prohibenda; extra functiones liturgicas servetur consuetudo«[8]. To vrijedi i onda, kad se u misi pjeva sve ono, što treba da bude pjevano liturgijskim jezikom, jer se pitanje odnosi upravo na takav slučaj.

Općenitim dekretom od 22. V. 1894. određuje SRC: »1. Cantiones quascumque vernaculas esse omnino prohibitas in omnibus Missis quae vel solemniter vel solum in cantu celebrantur; ita ut modulationibus, quas liturgico idiomate Rubricae praescribunt, nulli liceat alias ab illis addere vel immiscere, et consuetudinem ea de re contrariam, si alicubi invecta fuerit, esse prorsus eliminadam tamquam abusum et corruptelam«[9].

Samo po sebi nije dozvoljeno pjevati pučkim jezikom pod svečanom misom za vrijeme, dok se dijeli sveta pričest, niti izmjenjivati pučko pjevanje s liturgijskim himnima u teoforičkoj procesiji[10], ali s obzirom na dugotrajni

[6] DA 3880. — [7] DA 3230. — [8] DA 3496. — [9] DA 3827. — [10] SRC 14. I. 1888.

običaj, koji gdjegdje vlada, odgovara SRC, da se i pred izloženim Svetotajstvom i u teoforičkim procesijama »attenta consuetudine« može tolerirati pučko pjevanje[11]. No u dekretu od 27. II. 1882. razlikuje SRC dvije vrste ovih pjesama u pučkom jeziku: doista pučke pobožne pjesme i prijevode liturgijskih tekstova, pa određuje, da se pučkim jezikom može pjevati i pred izloženim Svetotajstvom, »dummodo non agatur de hymnis Te Deum et aliis quibuscumque liturgicis precibus, quae nonnisi latina lingua decantari debent«[12]. Budući da je u našim krajevima naročitim privilegijem sv. Stolice dozvoljena upotreba Rimskog Obrednika u hrvatskom prijevodu, to je slobodno kod nas i čitav obred crkvenih opboda i sve liturgijske tekstove kod blagoslova vršiti u živom hrvatskom jeziku.

Gledom na pjevanje žena u crkvi određuje SRC 17. I. 1908.: »Ubi viri et pueri suam partem convenienter, tamquam Chorus seu Schola Cantorum, conferre possunt, mulieres et puellae canentes a reliquo populo non distinguantur, salva separatione virorum a mulieribus, ubi laudabilis huiusmodi servatur consuetudo; et ubi praesertim officiatura choralis habetur, cantus exclusivus mulierum non admittatur, nisi ex gravi causa, ab Ordinario agnoscenda, et cauto semper ut quaevis inordinatio vitetur«[13]. Nikako nisu u crkvenom duhu mješoviti korovi, koje SRC naročito zabranjuje 18. XII. 1908. određujući: »viri a mulieribus (in Choro) et puellis omnino sint separati, vitato quolibet inconvenienti et onerata super his Ordinariorum conscientia«[14].

»Cecilijanski pokret« ima cilj njegovanje u prvom redu liturgijske glazbe, a tek u drugom redu nastojanje oko t. zv. pučkog pjevanja.

U svom pismu kard. Bisletiu, protektoru društva sv. Cecilije u Italiji, 17. IV. 1928.[15] hvali Pijo XI. nastojanja cecilijanaca oko obnove gregorijanskog pjevanja i poziva ih da razmotre, koji propisi Pija X. još uvijek nisu provedeni i kako bi se dali provesti, te konačno što bi se dalo učiniti da vjerni puk, nadahnut liturgijskim duhom, aktivno posvuda sudjeluje u svetim tajnama zajedničkim liturgijskim pjevanjem.

Premda to već prelazi granice stroge liturgike, pripominjem ipak, da se na osnovu naših domaćih liturgijskih kodeksa dade vrlo lijepo proučavati muzička paleografija i uvjeren sam, da bi ovaj studij doveo da rezultata, koji bi bili važni i na drugim područjima, a ne samo na formalno-muzičkom.

Istočni obred i protestanti. Istočna crkva pjeva u svom bogoslužju psalme, pjesme st. i N. Z., te himne i pjesme, što su ih sastavili pobožni kršćani: antifone, ipakoje (odgovore), kanon (sastav manjih pjesama), irmose (strofa od nekoliko stihova), tropare (pjesma, koja se po ritmu i melodiji ravna po irmosu) i t. d. Istočna crkva pozna samo vokalnu glazbu; pjeva se unisono, ili jedan pojac poje, a drugi ga slušaju, ili opet responsorijalno, naime tako, da jedan pjeva, a drugi poslije njega nastavljaju pojanje odgovarajući mu, ili konačno antifonalno. Crkveno pjevanje nema u istočnoj crkvi samostalnog značenja, kaošto ga ima svjetsko pjevanje, jer je potčinjeno: nije mu svrha pokazati viši stepen muzičke vještine, već ima da posluži kao sredstvo za izraz pobožnih osjećaja onih, koji se mole. Pjevanje mora dakle da jasno i razgovjetno izrazi i pretstavi crkveni tekst. Prema toj svrsi ima se dakle pjevanje donekle ograničiti i u pogledu muzičkog sklopa melodija i u izražavanju i izvađanju istih[16].

DA 3875 ad 5. — [11] SRC 27. IX. 1864. DA 3124 ad 7. — [12] DA 3537 ad 3. — [13] DA 4210 ad 2. —[14] DA 4231. — [15] AAS 1928 139/9. — [16] LM I 219—239; 262—276; 277—279.

Mjesto dotadašnjih liturgijskih tekstova uveo je Luter već 1523. i onda naročito 1526. da čitava sakupljena crkvena općina pjeva pjesme u živom jeziku. Mnoge je od tih pjesama on sam sastavio, nerijetko na osnovu dotadašnjih liturgijskih obrazaca. Uz pjesme pjevaju se i psalmi u živom jeziku, bilo prevedeni, bilo slobodno metrički udešeni. Pjevanje pobožnih pjesama slobodnog izbora značajno je za protestantske bogoslužne sastanke, te je odanle počelo sve jače prodirati i u katoličku liturgiju. EK donosi redovito pučko pjevanje na 4 mjesta u nedjeljnim bogoslužnim sastancima: početku, dok pastor prilazi k oltaru, iza propovijedi, iza cjelova mira i na kraju. Uglavnom se pjevaju pjesme, koje su nastale iza reformacije, ali se ne isključuju ni prijevodi latinskih himana, u koliko su prilagođeni evangeličkom duhu. Obično pjeva naizmjence kor i čitava općina, rjeđe izvode pojedine skupine neke vrste antifonalno pjevanje. Danas se dade evangeličko pjevanje jedva zamisliti bez pratnje orgulja[17].

SVETA MJESTA

Svetim mjestima smatra can 1154 ona mjesta, koja su pravilnom i od Crkve propisanom posvetom ili blagoslovom namijenjena službi Božjoj ili sahrani pokojnih vjernika. To su crkve, oratoriji i groblja.

Crkva. Po uzoru su se Spasiteljevu[1] njegovi učenici i prvi kršćani u Jeruzalemu i drugim mjestima skupljali »po kućama« i tamo su »lomili hljeb hvaleći Boga«[2]. Već prije Konstantina Velikog, ali naročito od IV. v. dalje gradile su se i posebne zgrade, namijenjene kršćanskom bogoslužju. Te su se zgrade zvale memoria[3] (martyris), martyrium, basilica[4], ecclesia[5]. Prvi je i drugi naziv izabran toga radi, jer su se nad grobovima mučenika podizale veće ili manje zgrade, gdje su se kršćani sastajali osobito na spomendan mučeničke smrti odnosnog mučenika. Basilica se zove Božji hram zato, jer u njemu stanuje Kralj Kraljeva[6]. Imenom se ecclesia prvotno označivao skup vjernika[7], ali se onda ovaj naziv prenio i na zgradu, u kojoj se vjernici sastaju[8].

Danas se riječ basilica obično upotrebljava ili za crkve, koje su građene na starokršćanski način, ili za one crkve, koje su obdarene posebnim privilegijem[9]. Basilicae maiores jesu: crkva sv. Ivana na Lateranu, sv. Petra, sv. Pavla i Sancta Maria Maior. Druge su neke crkve u Rimu i izvan Rima basilicae minores.

Romanski narodi zovu danas božji hram po latinskom (grčkom) nazivu ecclesia, a slavenski i germanski narodi po grčkoj riječi κυριακή, dominicum.

U novoj se crkvi prema can 1165 § 1. ne smije služiti služba Božja prije negoli je svečano posvećena ili barem blagoslovljena i tako namijenjena službi Božjoj.

Posvećena mora biti prema can 1165 § 4. barem svaka stolna crkva, a koliko je to moguće, i zborne, konvetualne i župske crkve. U smislu can

---

[17] Isp. Shian: Grundriss der praktischen Theologie 1928., 150—159.

[1] MK 14, 15. — [2] Dj. Ap. 2, 48. — [3] Isp. Leclercq: Memoria, AL XI/1, 296—324. — [4] Isp. Leclercq: Basiliques, AL II/1, 525—602. — [5] Isp. Leclercq: Eglise, AL IV/2, 2220—2238. — [6] Isp. Euseb. Vita Const. 3, 31. — [7] Mt 18, 18. — [8] Isp. Tertul. De idol. 7, PL 1, 668; Lactantius, De morte persecut. 12. —

1165 § 4. može se blagosloviti i crkva, koja bi bila izgrađena iz drva, željeza ili druge kovine, ali tako građena crkva ne može biti posvećena. U pravilu se dakle crkve imadu zidati običnim načinom. Blagdan se posvećenja crkve ima u smislu can 1167 svetkovati svake godine, a isto tako i blagdan naslova crkve prema can 1168 § 2. Svaka naime crkva, koja je posvećena ili blagoslovljena, valja da u smislu can 1188 § 1. ima svoj naslov (titulus), to će reći: mora biti namijenjena ili kojoj osobi presvetoga Trojstva, ili kojem svecu, ili otajstvu sv. vjere. Bez naročite dozvole sv. Stolice ne smiju se podizati crkve u čast onih, koji su proglašeni blaženima, ali još nisu kanonizovani kao sveci (can 1168 § 3.).

Bogomolja (oratorium). Crkve su u pravilu određene za to, da u njima svi vjernici mogu prisustvovati službi Božjoj. Oratorij ili bogomolja jest mjesto, određeno za službu Božju, kod koje u pravilu imadu pravo da prisustvuju samo izvjesni vjernici (can 1188 § 1.).

Prema can 1188 § 2. razlikujemo javne, polujavne i privatne oratorije:

Javni je oratorij ili bogomolja, koji je podignut ponajpače za neki kolegij, ili i za pojedince, ali ipak tako, da barem u doba, kad se u tom oratoriju vrši služba Božja, smiju svi vjernici prisustvovati tom bogoslužju.

Polujavni je onaj oratorij, koji je podignut za neku zajednicu i skupinu vjernika, ali tako, da nije svakomu slobodno unići u taj oratorij.

Privatni je oratorij ili bogomolja onda, kad je podignut u privatnim zgradama samo za pojedinu porodicu ili za pojedinu privatnu ličnost.

Javni se oratoriji u smislu can 1191 ravnaju po istim pravilima, kao i crkve, pa se u njima mogu vršiti sve liturgijske funkcije, u koliko liturgijski propisi ne određuju protivno. Pretpostavlja se pri tomu, da je javni oratorij posvetom ili blagoslovom posvećen za službu Božju.

Polujavni se oratoriji ne smiju podizati bez dozvole mjesnog Ordinarija (can 1192). U njima se mogu vršiti sve liturgijske funkcije u koliko to ne zabranjuju rubrike ili Ordinarijevi nalozi (can 1193). Oratoriji kardinala i biskupa uživaju sva prava i privilegije polujavnih oratorija (can 1188).

Privatni se oratoriji prema can 1186 § 1. ne mogu ni posvetiti ni blagosloviti poput crkve, ali ipak dolikuje, da budu blagoslovljeni običnim blagoslovom, kojim se blagosilju mjesta ili kuće. U svakom slučaju treba da u smislu can 1188 § 2. budu određeni samo za obdržavanje bogoslužja i izuzeti od svake druge upotrebe. U njima se prema can 1195 može, na osnovu indulta sv. Stolice, služiti po jedna tiha sv. misa, u sve dane, osim svečanijih blagdana, nakon što se biskup uvjerio o dostojnosti mjesta. Druge se liturgijske funkcije ne mogu vršiti u privatnim oratorijima. Ordinarij može od slučaja do slučaja, poradi važnih razloga, dozvoliti po jednu tihu svetu misu i u svečanije dane. Kapelice, što ih privatnici podižu nad grobovima svojim ili svoje porodice, smatraju se prema can 1180 privatnim oratorijima. Ordinarij može dozvoliti da se u njima služi i više svetih misa, nakon što ih je pronašao dostojnima za vršenje službe Božje (can 1194).

Groblje. Spasiteljevo je presveto tijelo iza smrti na križu sahranjeno u grob, isječen u stijeni[10] i odanle je u ranu zoru prvog dana sedmice slavno uskrsnulo. Prvi su kršćani smrtne ostatke svojih

[9] Isp. can. 1180. — [10] Mt 27, 60. — [11] Isp. Leclercq: Incinération, AL VII/1,

mučenika i braće u vjeri uopće sahranjivali u zemlji vjerujući da će u dan drugog došašća Gospodinova odanle ponovno ustati na nov život. Stoga nisu svojih pokojnika predavali razornoj sili vatre, kako su to često činili pogani[11].

Imućniji su kršćani u svojim zaselcima dali posljednje počivalište mučenicima, pa su i sami željeli biti sahranjeni u njihovoj blizini. Tako su nastala prva kršćanska groblja, coemeteria[12] (od grčke riječi κοιμητήριον, koja se i danas još sačuvala i u našim krajevima: cimiter, cintor), često nazvana i katakombe[13]. Bilo je i poganskih i židovskih i krivovjerskih katakomba. A imade i slučajeva, gdje su kršćani sahranjeni usred pogana, te su ti grobovi tajnim kršćanskim simbolima označeni kao kršćanski. Uza sve praktične teškoće snažno se očituje težnja prvih kršćana da posljednji san snivaju okruženi samo svojom braćom u Gospodu. Već u II. v. dao je M. Antonius Restitutus učiniti grobnicu »sibi et suis fidentibus in Domino«. To će reći, da je želio da s njime budu sahranjeni samo oni njegovi srodnici, koji su fidentes in Domino. Ovu misao jasno izriče sv. Hilarije Poitierski: »Ostendit Dominus ... inter fidelem filium patremque infidelem ius paterni nominis non relinqui. Non obsequium humandi patris negavit, sed ... admonuit non admisceri memoriis sanctorum mortuos infideles«[14].

Katakombe su podzemna grobišta, iskopana ili usječena u zemlju, s hodnicima i posebnim cubicula, nerijetko u više spratova. Mnoge su katakombe osobito dobro sačuvane u Rimu[15]. Nakon milanskog edikta 313. kršćani se već rjeđe sahranjuju u katakombama. U IX. v. katakombe se u Rimu potpuno napuštaju, a mnogi su ostaci sv. mučenika preneseni u rimske bazilike. Onda padaju rimske katakombe gotovo u potpunu zaborav, iz koje ih ja na čas probudio XV. i XVI. v. Konačno je u XIX. v. Rossi posvetio čitav svoj život proučavanju rimskih katakomba i od onda one nisu prestale biti predmetom arheoloških i povjesnih istraživanja u jednu ruku, a u drugu opet ciljem pobožnih hodočašća Kristovih vjernika našega vijeka.

Naročito od početka IV. v. sve se više vjernici sahranjuju pod vedrim nebom ili u crkvama, što bliže grobu svetih mučenika: »ad sanctos«[16] ili »ad martyrem«[17].

Danas vrijedi kao pravilo propis can 1205 § 1. da se vjernici imadu sahranjivati u grobljima, koja su pravilno blagoslovljena. Prema can 1205 § 2. smiju se u crkvi sahranjivati samo pokojni pape, kardinali i članovi kraljevskih porodica; rezidencijalni biskup, opat ili prelat nullius može biti sahranjen u vlastitoj crkvi.

CRKVENI NAMJEŠTAJ

U svakoj crkvi ili bogomolji, koja je određena za službu Božju, valja da bude podignut posvećeni žrtvenik. Bez žrtvenika se ne može služiti sveta žrtva, najglavniji dio katoličkog bogoslužja (can 822 § 1., 1197 § 2.); zato je žrtvenik najglavniji dio namještaja u svakoj katoličkoj crkvi. Svaka crkva ili bogomolja, u kojoj se čuva pre-

502—508. — [12] Isp. Leclercq: Cimitière, AL III/2, 1825—1665. — [13] Isp. Leclercq: Catacombes, AL II/2, 2376—2512. — [14] Comment. in Math. VII, PL 9, 858. — [15] Lijep opis rimskih katakomba čitamo kod sv. Jeronima, Comment. in Ezechielem, XII 11, PL 25, 375. — [16] Leclercq: Ad Sanctos, AL I/1 479—508. — [17] Bulić: Otkriće IV. starokršćanskog grobišta u Solinu, Bogosl. Sm. 1823. 18.

1197.2

sveta Euharistija, treba u smislu can 1269 § 2. da na jednom žrtveniku imade izgrađeno svetohranište, u kojem je pohranjeno Presveto. Svaka župska crkva valja da prema can 774 § 1. imade krstionicu. Svaka crkva ili bogomolja, u kojoj se ispovijedaju vjernici, osobito ženske, treba u smislu can 909 da imade ispovjedaonice propisnog oblika. Za propovijedanje riječi Božje služi obično propovijedaonica. Prikladno je, da svaka crkva imade zvona, kojima se vjernici pozivaju na službu Božju prema uputi can. 1169 § 1. Za pratnju crkvenog pjevanja služe orgulje, ili u manjim i siromašnijim crkvama, odnosno bogomoljama, harmonij. Osim toga hvale je vrijedan običaj, da su u crkvama i bogomoljama izložene svete moći i slike, te križni put.

U stolnim crkvama valja da uz žrtvenik bude podignuto prijestolje za biskupa i sjedala za kanonike. Takva sjedala ili klupe imadu i sve zborne crkve, jer se u njima moli ili pjeva časoslov. Pod kraj srednjega vijeka dobivaju i svjetovnjaci svoje klupe u crkvenoj lađi.

U sv. se Pismu N. Z. žrtvenik zove *τράπεζα κυρίου* (mensa Domini) i *θυσιαστήριον* (altare) I. Kor. 10, 21. upozoruje Korinćane da ne mogu biti zajedničari stola Gospodnjega i stola đavolskoga. Iz konteksta je jasno, da govori o onom stolu, za koji je Gospodin sjeo s apostolima svojim da blaguju Pashu N. Z. (Mt. 28, 20.) i o stolu, za kojim su sjedili apostoli kasnije s prvim kršćanima lomeći hljeb po kućama, zahvaljujući Gospodu i vršeći njegov spomen. Tu razlikuje sv. Pavao kršćanski žrtvenik i kršćansku žrtvu od poganskih[1] i ne će da kršćani budu zajedničari s đavolima, kojima žrtvuju pogani. Ali kršćani imadu po sv. Pavlu i žrtvenik, od kojega ne smiju jesti oni, koji služe šatoru, t. j. nepokršteni Židovi[2]. Kršćanski je žrtvenik posve različit od poganskih i židovskih žrtvenika, kao što su različite i žrtve. Kršćanski žrtvenik nije drugo nego mensa Domini. U tom smislu upotrebljava i sv. Ignacije Antiohijski riječ *θυσιαστήριον*[3].

Žrtvenik[4] je u liturgijskom smislu prema can. 1197. § 1. nepomičan (altare immobile seu fixum) ili pomičan (altare mobile seu portatile). Pod nepomičnim se žrtvenikom razumijeva gornja oltarna ploča (mensa superior), koja je zajedno s podnožjem per modum unius posvećena. Pomičan je nasuprot žrtvenik ponajčešće manja kamena ploča, koja se sama za sebe posvećuje; pa ako ta kamena ploča i počiva na podnožju, ipak se ne posvećuje zajedno s podnožjem per modum unius. Slike na žrtveniku nisu oltar u liturgijskom smislu, nego t. zv. retable. Prema can 1198 § 1. treba da se i mensa nepomičnog žrtvenika, kao i altare portatile sastoji iz jednog jedinog komada prirodnog kamena, koji valja da bude čitav i da se ne mrvi. Can 1198 § 2. određuje, da kamena mensa nepomičnog žrtvenika ima biti tako velika, kako je velik čitav oltar i da mora biti prikladno pričvršćena na podnožje. Podnožje valja da bude kameno, no dosta je da budu od kamena strane ili stupovi, na kojima počiva mensa.

Pomični žrtvenik valja da bude prema can 1198 § 3. tako prostran, te na njem može stajati barem hostija i veći dio kaleža.

[1] I Kor. 10, 18. — [2] Hebr. 13, 10. — [3] Ep. ad Trali 7, 2; PG 5, 680. — [4] Isp. Schmid-Doering-Bauer: Der christliche Altar, sein Schmuck und seine Ausstattung, Paderborn 1928; Braun: der christliche Altar, München 1923, I; Leclercq: Autel, AL I/2 3155—3189; Leclercq: Mobilier liturgique, AL XI/2

Prema can 1198 § 4. valja da u smislu liturgijskih odredaba bude smješten sepulchrum, koji sadržaje moći svetaca; sepulchrum valja zatvoriti kamenom.

Sveta se misa može u smislu can 1199 § 1. služiti samo na žrtveniku, koji je prema liturgijskim propisima posvećen. Prema can 1199 § 2. u vezi s can 1155 može, salvis peculiaribus privilegiis, pomične žrtvenike posvetiti svaki biskup, a nepomične mjesni Ordinarij, u koliko je već posvećen za biskupa, a ako nije, može dati svakom biskupu pravo posvećenja.

Nepomični žrtvenik gubi prema can 1200 § 1. posvetu, ako se gornja kamena ploča (mensa) ma samo za čas odijeli od podnožja. U tom slučaju može mjesni Ordinarij dopustiti, da svećenik obnovi posvetu žrtvenika kraćim obredom.

Prema can 1200 § 2. gube posvetu i pomični i nepomični žrtvenici u ovim slučajevima:

ako se jako slome, bilo gledajući na veličinu loma, bilo na mjesto, gdje su pomazani;

ako se otstrane moći svetaca, ili ako se slomi ili otstrani kameni poklopac groba, u kojemu počivaju svete moći. Izuzet je samo slučaj, ako sam biskup ili njegov delegat skine poklopac u svrhu da ga bolja učvrsti ili popravi ili nadomjesti ili da ispita svete moći.

Desi li se neznatno oštećenje poklopca nad svetim moćima, ne nastupa eksekracija, nego može u smislu can 1200 § 3. svaki svećenik cementom poklopac učvrstiti.

Eksekracija crkve ne uključuje u sebi prema can 1200 § 4. eksekraciju žrtvenikâ, bili oni pomični ili nepomični, a isto tako i eksekracija žrtvenika ne uključuje u sebi eksekraciju crkve.

Prema odredbi can 1201 § 1. svaki nepomični žrtvenik valja da ima svoj vlastiti naslov ili titul[5]. Prvotni naslov velikog žrtvenika treba da bude prema can 1201 § 2. isti kao i naslov crkve.

Ordinarij može u smislu can 1201 § 3. dozvoliti promjenu naslova pomičnog žrtvenika, ali on to ne može dozvoliti za nepomični žrtvenik. To može dozvoliti samo sveta Stolica. Isto tako može prema can 1201 § 4. samo sveta Stolica dozvoliti da se mogu podizati žrtvenici u čast blaženika, koji nisu proglašeni svetima; to vrijedi i za one crkve i bogomolje, u kojima je dozvoljen časoslov i misa o odnosnim blaženima.

Svaki žrtvenik, bio on nepomičan ili pomičan, mora prema can 1202 § 1. biti određen isključivo za službu Božju, a naročito za služenje svete mise, tako, da je potpuno isključena svaka profana upotreba žrtvenika.

Ispod žrtvenika ne smije biti prema can 1202 § 2. sahranjeno nijedno mrtvo tijelo, a mrtva tijela, koja su možda sahranjena u blizini žrtvenika, valja da budu od njega barem jedan metar udaljena; inače nije dozvoljeno služiti svetu misu na tom žrtveniku, dok se ne otstrani mrtvo tijelo.

Žrtvenik, na kojem se služi sv. misa, treba pokriti s 3 oltarnika. S prednje strane žrtvenika neka bude palij ili antependij, koji valja da po mogućnosti odgovara boji dana ili službe. Na oltaru treba da bude križ, u sredini barem dvaju svijećnjaka sa svijećama, uz podnožje križa kanonska tablica, sa strane poslanice jastuk ili legil za misal. Na oltar se ne smije ništa staviti, što ne služi za sv. misu, ili ne spada na ukras samog oltara[6].

1579—1592. — [5] Isp. can. 1188. — [6] Rubr. gen. Missae XX. — [7] DA 1270. — [8] DA

Prema odgovoru SRC od 16. VI. 1688.[7] nije udovoljeno ovoj rubrici, ako na svetohraništu stoji maleni križ sa slikom Raspetoga, već treba za vrijeme mise postaviti drugi, veći križ u sredinu oltara, između svijećnjaka. I u odgnvoru od 17. IX. 1882. urgira SRC da se na oltar između svijećnjaka postavi križ »visibilis tam celebranti quam populo«. Gdje se to ne bi vršilo, stavlja SRC u dužnost biskupima da otstrane ovaj abusus[8]. Za vrijeme sv. mise treba da na oltaru zauzima križ odličnije mjesto i da je tako velik (u praksi barem 40 cm visok), da ga lako vidi i svečenik i puk, jer Crkva želi, da križ svima doziva u pamet krvnu žrtvu križa, koje je sv. misa nekrvnn ponavljanje[9]. Kad rubrike određuju da se imadu podići oči, tada treba pogledati križ na oltaru[10].

Nije potrebno stavljati na oltar posebni križ za vrijeme sv. mise, akn se na tom oltaru nalazi veliki kip (ili slika) Raspeća. Tako je odredila SRC 16. VI. 1663, DA 1270.

Oltar se smije uresiti slikama i moćima svetih i cvijećem. To je dozvoljeno i u korizmi[11]. Cvijeće neka bude po mogućnosti svježe, a akn je umjetnn, neka bude iz svile[12] ili barem iz drugog dostojnog materijala, čistn, oprašeno i ukusno.

Propisana je samo jedna kanonska tablica, i to srednja, no dozvoljene su i ostale dvije, koje su se počele uvoditi u XVII. v., dok je srednja zajamčena već u XVI. v.

Svetohranište. U srednjem se vijeku čuvalo Presveto za pričest bolesnika nad oltarom u t. zv. euharistijskoj golubici, ili u naročitim lijepo izrađenim udubinama sa strane ili iza oltara, pa i u sakristiji. No već u X. v. traže pojedine crkvene odredbe, da se Presveto čuva na samom oltaru. Iza uvedenja Rimskog Obrednika postaje taj običaj općenito obvezatnim. Svetohranište treba da je u smislu can 1269 i RO IV 1, 5—6 nepomično, po mogućnosti urešeno, posred oltara, zaključano. Treba da je pokriveno zavjesom, a u njemu ne smije biti ništa drugo, do samog Svetotajstva u za to određenoj svetoj posudi. Pred njim mora dan i noć svijetliti bez prestanka barem jedna svjetiljka, u kojoj gori maslinovo ulje ili pčelinji vosak.

Prema can 1269 § 3. treba da se onaj svećenik, koji vodi brigu o odnosnoj crkvi ili bogomolji, brine i za to, da se ključ od svetohraništa, u kojem je pohranjeno Presveto, brižno čuva. Ova je obveza teška.

Nije dozvoljeno, da redovnice čuvaju ključ od svetobraništva, a ne njibov duhovnik[13].

Nije dozvoljeno na svetobranište postavljati slike, kipove ili sv. moći[14].

Svetobranište treba da je iznutra pozlaćeno ili obloženo bijelom svilnm[15], izvana pokriveno plaštem boje liturgijskog dana (ili barem bijelim[16]), te blagosloveno[17]. Blagoslov je isti kao i za ciborij, u kojem se čuva presveti oltarski sakramenat i nalazi se u RO VIII., 23.

Propovjedaonica[18]. U prvo su doba biskupi držali svoje bomilije vjernicima sa svog biskupskog sjedala u apsidi. No kako su crkve postajale sve veće, to je iz akustičkih razloga prenesena propovijed na ambon, koji se nalazio uz ogradu, što je dijelila svetište od crkvene lade (cancelli) i s kojega se vjernicima čitalo Evanđelje.

2621 ad 7; enc. Benedikta XIV 1748, DA 227 ad 7. — [9] DA IV. str. 228 ad 7. — [10] SRC 22. VII. 1848., DA 2860 ad 3. — [11] SRC 11. V. 1878., DA 3448 ad 11. — [12] CE 1, 12, 12. — [13] SRC 11. V. 1878., DA 3448 ad 6. — [14] SRC 3. IV. 1821., DA 2613 ad 8. — [15] SRC 20. VI. 1898, DA 4035 ad 4. — [16] SRC 21. VII. 1855., DA 3035 ad 10. — [17] SRC 20. VI. 1099., DA 4035 ad 4. — [18] Isp. Leclercq: Ambon,

U kasnom se srednjem vijeku propovijedaonica još više pomakla u ladu, ostala je na strani evanđelja, ali je nadkrivena da se glas bolje razliježe crkvom.

Naročitih liturgijskih odredaba gledom na propovijedaonicu nema.

Ispovijedaonica je u ranom srednjem vijeku bila pomični stolac, na kojem je sjedio ispovjednik, a pokornik je pred njim klečao na podu i ispovijedao se. Pod utjecajem Rimskog Obrednika postale su ispovjedaonice onakve, kakve su danas. Na ispovjedaonici treba da je u smislu RO III, 1, 8 i can 909 § 2. između pokornika i svećenika stalna i gusta rešetka.

Krstionica[19] je u kršćanskoj starini bila obično okrugla ili višekutna zgrada u blizini crkve. Tu se u doba katekumenata dijelio svečani krst na veliku subotu i u subotu prije Duhova. Kasnije su prestali graditi posebne zgrade, pa su krstionice postavljali u crkve. RO II 1 42, 43, 46 određuje, da svaka župska crkva mora imati krsni studenac. Da bude lakše vjernicima može mjesni Ordinarij dopustiti ili zapovjediti, da se krsni studenac metne i u drugu crkvu ili javnu bogomolju u granicama župe.

Krstionica valja da bude na pristojnom mjestu, pristojna oblika i od čvrste građe, koja će dobro održati vodu. Treba da je pristojno ukrašena i ograđena rešetkom, da ima ključ i bravu i da bude tako zatvorena, da ne može u nju prašina. A gdje se zgodno može, neka se na njoj naslika ili metne slika svetoga Ivana, gdje krsti Isusa. Prikladno je mjesto za krstionicu blizu ulaza.

Svetu krizmu i katekumensko ulje treba u naročitim posudicama brižno čuvati na posebnom časnom i čistom mjestu, pod ključem, da ih ne bi osim svećenika tko lakoumno dirao, ili da se ne bi tko njima mogao svetogrdno poslužiti. Neka župnik sveta ulja ne drži u kući, osim zbog potrebe ili drugoga važna razloga, s dopuštenjem Ordinarija[20].

Kad zatreba blagosloviti novu krsnu vodu, neka se prema uputi RO II 1, 5. stara izlije u crkveni, ili radije u krstionički sakrarij. U taj se sakrarij saspe i preostala krsna sol.

Orgulje su došle u običaj u VII. v., ali su dobile današnje značenje tek u X. stoljeću. Orgulje u crkvi nisu strogo potrebne, jer je crkvena glazba bitno vokalna, a ne instrumentalna. Glazbenim se instrumentima Crkva služi samo da pomogne pjevanje.

U pnčetku su orgulje bile smještene uz kor pjevača, naime u svetištu, no kasnije su ib, dijelom radi sve većih dimenzija, a dijelom i radi sve većeg svjetovnog značaja crkvene glazbe, posve udaljili od svetišta i za njib se gradio posebni kor, obično nad ulazom u crkvu; u većim rimskim crkvama smještene su i u velikim korovima u svetištu ili sa strane. Danas se, dosljedno reformi crkvenog pjevanja, nerijetko opet grade posebni korovi za orgulje u svetištu.

U manjim crkvama orgulje zamjenjuje barmonij.

Orgulje se blagosivaju posebnim blagoslovom, kako je propisan u Rimskom Obredniku, Dodatak, br. 13.

AL I/1 1330—1342; Leclercq: Cancel AL II/2 1821—1831. — [19] Isp. Leclercq: Baptistère, AL II/1 382—470. — [20] RO II, 1, 53. — [21] Isp. Leclercq: Clocbe,

Zvona[21] su se već u VI. v. upotrebljavala kao poziv na službu Božju. Upotrebljavala se i kovna ili drvena ploča, po kojoj se udaralo. Danas se taj prvotni oblik zvona sačuvao još u »škrebetaljkama« u velikom tjednu. Ovi su glasni pozivi na bogoslužje mogli biti u upotrebi samo iza Konstantina Velikog, jer se u doba progonstva poziv vršio tiho i lično. Obred se posvećenja zvona nalazi u PR.

U XII. i XIII. v. uvedena su i mala zvonca, kojima se daje vjernicima znak kod sv. mise i kod nošenja Presvetog bolesnicima. Za cijelu ih je Crkvu propisao Pijo V. u Rimskom Misalu. Današnji MR propisuje (Ritus serv. VII, 8) da poslužnik kod Sanctus i kod podizanja (Ib. VIII, 8) daje znak zvoncem. Isto tako određuje RO IV 4, 13 da klerik, odnosno poslužnik, koji prati svećenika kad javno nosi sv. pričest bolesniku, ima neprestano zvoniti zvoncem. Prema dekretu SRC 25. X. 1822. DA 4377 »maxime expedit« da se vjernicima dade kratak znak zvoncem neposredno prije pretvorbe. Istim dekretom dopušta uostalom SRC da se taj znak može dati i drugim prikladnim načinom. U novije se doba čuju u pojedinim crkvama mjesto zvonca i neke vrste glazbeni instrumenti, koji daju znak u izvjesnim akordima. Možda bi bilo bolje ostati kod malih zvona. Zabranjeno je davati znak instrumentom »cymbalum Indorum orientalium«[22].

Biskupovo prijestolje[23] (cathedra) nalazilo se u starokršćanskim bazilikama iza žrtvenika u sredini apside. Danas imadu rezidencijalni biskupi prema can 349 § 2n 3. od nastupa službe pravo, da u svim crkvama svoje biskupije podignu svoje prijestolje s baldakinom. To se prijestolje u stolnim crkvama danas obično nalazi pred žrtvenikom i to sa strane evanđelja.

Sjedala za kler smještena su bila u starokršćanskim bazilikama iza žrtvenika s lijeva i s desna biskupovoj katedri. U srednjem je vijeku biskupova katedra pomaknuta pred žrtvenik, pa dosljedno (ako i ne uvijek) i sjedala za kler. Po uzoru biskupove katedre nalazimo u mnogim crkvama na strani poslanice bogato izrađena sjedala za celebranta i njegovu asistenciju.

Klupe za vjernike uobičajene su i u našim krajevima, ali nisu propisane. U romanskim narodima imade mnogo crkvi bez tih klupa. Uvedene su u srednjem vijeku osobito stoga, da vjernici mogu kod propovijedi sjediti, a kod sv. mise i kod drugih pobožnosti lakše i urednije klečati.

Svete slike. Ne ulazeći ovdje u pitanje značenja i posebne svrhe starokršćanskog slikarstva valja ustanoviti činjenicu, da već u katakombama nalazimo mnogobrojne slike, kojima su prvi kršćani davali izražaja svojem vjerovanju u Spasitelja i u prekogrobni život. U kršćanskim bazilikama IV.—VI. v. vidimo kako bujna slikarska umjetnost resi njihove zidove i apside. Bilo je nešto i kiparskih radnji, ali znatno manje nego slikarskih, vjerojatno s razloga, što su poganski idoli bili redovno skulpture, pa su prvi kršćani u neku ruku perhorescirali od toga, da na taj »odviše materijalni način« prikazuju vjerske istine i osjećaje bojeći se nekog unošenja poganskog shvaćanja. S vremenom se i ta bojazan izgubila, jer je sve više nestajalo pogana. Ipak se u više navrata pojavilo u Crkvi nastojanje da se iz Crkve izbace svete slike i kipovi[24].

Sv. Ćiril Aleksandrijski upozoruje da kršćani, kad prave slike pobožnih ljudi, žele da gledaoci budu potaknuti na njihovo nasljedovanje; a kad gledaju sliku Kristovu, da budu potaknuti na što veću ljubav prama njemu[25]. II. nicejski sabor 787. preporuča svete slike i kipove »jer što češće vidimo (Spasitelja, Gospu i svece) u svetim slikama, to se snažnije u nama budi uspomena na njih«[26]. IV. carigradski, a VIII. ekumenski sabor u 3. can. odaje istu počast knjizi, koja sadržaje sveta evanđelja, kao i slikama, koje pretstavljaju Spasitelja, jer knjiga govori i propovijeda riječima, a slika bojama i mudrima i neukima[27]. Tridentski crkveni sabor[28] poziva biskupe neka upute vjernike, da slike kipovi, koji pokazuju tajne našeg spasenja, poučavaju i utvrđuju vjernike u svetoj vjeri opominjući ih dobročinstava i darova, što su ih primili od Gospoda i potičući ih da nasljeduju ono, što vide naslikano, te sve više ljube i poštuju Boga. SRC DA 810 zove svete slike »catechismus idiotarum et rudium«.

Protiv ikonoklasta proglasio je II. nicejski sabor 787. da je u skladu s naukom katoličke Crkve u crkvama, domovima i putevima izlagati slike i kipove Gospodinove, Bl. Djevice, anđela i svetaca i iskazivati im prikladnu počast, jer tko poštuje sliku, iskazuje zapravo počast onomu, koga slika prikazuje[29].

I tridentski je sabor naprama novotarima XVI. v., istaknuo i prikladnost i korist svetih slika i njihova štovanja, ali je ujedno naglasio i sveti značaj crkvenog slikarstva i kiparstva i otklonio od njega sve što bi bilo profano ili nećudoredno[30].

Papa Pijo VI. osudio je nauku sinode u Pistoji, koja uopće nije odobravala što vjernici napose časte pojedine svete slike[31].

Prvotna svrha svetih slika u crkvama nije bila da im se iskazuje počast, nego da zorno prikazuju vjernom (ali često neukom) puku tajne našeg spasenja. U IV. i V. v. počinje se svetim slikama iskazivati i naročito štovanje.

Crkveni zakonik daje propise o svetim slikama u can 1276, 1279 i 1280.

Ponajprije ustanovljuje da je dobro i korisno poštivati svete slike. Zatim određuje, da nitko ne smije u crkvama, bile one i izuzete, ili uopće na svetim mjestima, postaviti ili dati postaviti neku sliku, koja na dosad neobičan način prikazuje vjerske stvari, osim ako je tu sliku odobrio mjesni Ordinarij. A Ordinarij ne smije odobriti takovih slika, koje se izlažu javnom štovanju, a nijesu u skladu cum probato Ecclesiae usu. Nikad ne smije Ordinarij dopustiti da se u crkvama ili drugim svetim mjestima izlažu ili podižu krivovjerne slike, ili takove, koje nijesu izrađene potrebitom doličnošću ili ćudoređem.

Slike, koje su izložene javnom štovanju vjernika u crkvama ili bogomoljama, a odlikuju se starinom, umjetničkom vrijednošću ili naročitim kultom, ne smiju se popravljati bez pismene dozvole sa strane Ordinarija; a ovaj će prije nego izda ovu dozvolu pitati stručno mišljenje od stručnjaka u tim stvarima.

Urban VIII. zabranio je 15. III. 1842. DA 810 slike, koje bi prikazivale Spasitelja, Gospu ili svece na drugi način nego je to uobičajeno u Crkvi.

Clochette, AL III/2 1954—1977; Gougaud: Clochettes celtiques, AL III/2 1982—1891. — [22] SRC 10. IX. 1888 DA 4000 ad III. — [23] Isp. Leclercq: Chaire épiscopale, AL III/1 19—75. — [24] Isp. Leclercq: Images (culte et querelle des), AL VII/1 180—302. — [25] In psalmos explanatio; in ps. 113, 16. PG 88 1288. — [26] D 302. — [27] D 337. — [28] Sess XXV D 987. — [29] D 302. — [30] D 986. — [31] D 1570. —

Prema dekretu SRC od 15. III. 1888. DA 3890 može se smatrati prepuštenim mjesnom Ordinariju da prema svojoj uviđavnosti tolerira odijevanje slika Bl. Dj. M. odljelima različite boje, prema liturgijskoj boji svetkovina i svetih vremena, ali haljine ne smiju imati na sebi ništa nedostojno ili profano.

U smislu dekreta SRC od 3. IV. 1821. DA 2813 ad 6. nije dozvoljeno na svetohranište postavljati slike ili moći svetaca, tako, da svetohranište služi kao osnovica. Isto tako nije u smislu dekreta SRC od 6. IX. 1845. DA 2906 dozvoljeno stavljati svete slike ili moći svetaca pred vratašca svetohraništa.

Križni put je omiljela pobožnost, koja je nastala u Jeruzalemu, te prati Spasitelja na njegovu križnom putu od osude, što je izriče Pilat, sve do groba. Pod kraj XVII. v. ustalilo se današnjih 14 postaja.

Pravo podizati križni put imade general franjevačkog reda, koji je čuvar Spasiteljeva groba u Jeruzalemu, te franjevački provinciali i gvardiani. S ovlaštenjem jednoga od netom spomenutih smije podići križni put svaki svećenik franjevačkog reda, ali to ovlaštenje valja da sub poena nullitatis bude pismeno[32]. Kardinali mogu prema can. 239 § 1 no 6. unica benedictione podizati križni put, a biskupi ga mogu u smislu can. 349 § 1 no 1 podizati uz blagoslov prema propisanom obredu. Ostali svećenici trebaju za podizanje križnog puta pismeno ovlaštenje sv. Stolice ili franjevačkog generala.

Da se mogu postići oprosti križnoga puta mora svih 14 postaja biti označeno drvenim križevima, jer su oprosti vezani na ove križeve, a ne na slike, koje obično predstavljaju pojedina postaje, ali koje nisu potrebne[33]. Postajni križevi, odnosno slike s križevima, moraju biti postavljene ponešto razdaleko, da se može hodati od jedne postaje do druge[34]. Križni bi put izgubio oproste i morao bi biti ponovno blagoslovljen ako bi bio prenesen u drugu crkvu ili na drugo mjesto[35]. Ali ne gubi oprosta i ne treba ga iznova blagosloviti ako se križni put skine radi popravka, pa ni onda, ako je kasnije stavljen na drugo mjesto u istoj crkvi ili u crkvi, koja je sagrađena na istom mjestu, gdje je bila crkva, u kojoj je bio pravilno podignut križni put[36].

Oltarne slike[37] nisu propisane, kako je izrijekom izjavila SRC 10. XI. 1906. DA 4191 ad 4: »tituli imago super altari absolute non praecipitur«. Ali ako postoji oltarna slika, tada valja u smislu istog dekreta postaviti nad nepomični žrtvenik sliku titula[38]. Prema istom dekretu ad 3. ne smije se promijeniti slika titula nepomičnog žrtvenika i zamijeniti s drugom slikom.

Uostalom staklene slike na prozorima iza žrtvenika nemaju u smislu istog dekreta ad 4. ništa zajedničko sa žrtvenikom, pa prema tomu mogu biti prema slobodnom izboru. Za slučaj, da staklena slika na prozoru zapravo nije drugo nego transparetna slika na čitavom zidu neposredno iza žrtvenika, jer se čitav taj zid po cijeloj širini i visini sastoji od stakla, nije SRC dosad ništa odredila.

Svete moći. Prvi su kršćani častili sv. moći služeći nad grobovima mučenika svetu žrtvu, želeći da budu sahranjeni »ad martyres« i hodočasteći grobovima mučenikâ. Smisao je ovog poštivanja svetih moći precizirao već Ivan XV. 993.: »quoniam sic adoramus et colimus reliquias martyrum et confessorum, ut eum, cuius martyres et confessores sunt, adoremus; honoramus servos, ut honor redundet in dominum«[39]. I tridentski je crkveni sabor naprama novo-

[32] Decr. auth. C. Congr. Indulg. n. 100. — [33] Ib. n. 281, 270, ad 2. — [34] Ib. n. 194. — [35] Ib. n. 270. — [36] Ib. n. 254, 275; SCI 7. VI. 905., ASS 38, 41. — [37] Isp. Braun: Der christliche Altar 1923 II 281—283. — [38] Isp. i SRC 27. VIII. 1836. DA 2752 ad 7. — [39] D 342.

tarima XVI. v. odobrio i preporučio poštivanje svetih moći[40]. I can 1276 ističe da je dobro i korisno ponizno zazivati Božje ugodnike, koji kraljuju zajedno s Kristom i poštivati njihove moći.

Čitavo tijelo, glavu, nadlakticu ili podlakticu, srce, jezik, ruku, nogu, kao i onaj dio tijela, na kojem je bio mučenik mučen, zove can 1281 § 2. reliquia insignis, dakako u slučaju, ako je taj dio tijela čitav i ako nije sasvim malen. Ovakove reliquiae insignes, pripadale one svecu ili blaženiku, mogu se prema can 1282, redovito čuvati samo u crkvama ili javnim bogomoljama, a u privatnim bogomoljama ili privatnim zgradama samo uz dopuštenje mjesnog Ordinarija. Obične se moći, koje nisu insignes, mogu čuvati s dostojnim poštovanjem i u privatnim domovima, te ih vjernici mogu i pobožno nositi.

Prema can 1283 javno se mogu poštivati, pa i u crkvama, koje su izuzete, samo moći svetaca ili blaženika, za koje jamči koji kardinal sv. rimske Crkve, mjesni Ordinarij ili onaj crkvenjak, koji je od sv. Stolice ovlašten da može svete moći proglasiti autentičnima. Generalni vikar ne može bez posebnog ovlaštenja proglasiti da su neke svete moći autentične. Can 1284 upućuje Ordinarije da razborito otstrane od javnog štovanja one moći, za koje su sigurno utvrdili, da nisu autentične. Za one pak moći, kojih se autenticitet danas s kojeg mu drago razloga ne može više dokazati, određuje can 1285 da se ne smiju izlagati javnom štovanju bez naročitog dopuštenja mjesnog Ordinarija; generalni vikar može to dopuštenje izdati samo na osnovu posebne ovlasti. Ipak se mogu i dalje štovati svete moći, koje su stare i kojima se odavna iskazivalo javno poštovanje, osim ako je u posebnom slučaju sigurno da nisu autentične.

Uostalom opominje can 1286. Ordinarije da ne dozvoljavaju raspravljanje o autentičnosti svetih moći u propovijedima, pobožnim knjigama ili časopisima, u koliko bi se te rasprave osnivale samo na čistim konjekturama, vjerojatnostima ili predrasudama, osobito, ako bi se to činilo na taj način, da se tako štovanje svetih moći izvrgne ruglu ili preziru. Time dakako nije zabranjeno naučno proučavati autenticitet svetih moći, pa se smije naučno i utvrditi da pojedine moći nisu autentične, ali načinom doista naučnim i dostojnim, za uski naučni krug. Tada će crkveno poglavarstvo sa svoje strane postupati u smislu can 1284.

Zagrebački je biskup Maksimilijan Vrhovac svojim dekretom 1794. i onda opet 1800. odredio nakon kanonske vizitacije zagrebačke stolne crkve, da se ruka sv. Aleksandra, rebra i zubi sv. Petra m. i prst sv. Ivana Krstitelja ne smiju izlagati štovanju vjernika, jer nemaju ovjerovljene isprave o autentičnosti[41]. Istim je dekretom biskup Meksimilijan Vrhovac izrijekom ustanovio da se u zagrebačkoj stolnoj crkvi smiju i dalje izlagati javnom štovanju vjernika reliquiae insignes nevinog djeteta i sv. Ladislava, premda nemaju prijašnjeg autentikuma, jer se od davnine štuju u zagrebačkoj stolnoj crkvi[42].

Svete moći, koje se izlažu javnom štovanju vjernika, valja da prema can 1287 budu zatvorene u posebnim tekama ili kapsama, moćnicima, i treba da budu označene.

Moći sv. križa, koje se izlažu javnom štovanju vjernika, ne smiju nikada biti u istom moćniku s ostalim moćima, nego valja da se nalaze u svom posebnom moćniku. Javnom se štovanju smiju redovito izlagati samo moći svetaca. Moći blaženika mogu se u crkvama izlagati i u crkvenim ophodima nositi samo tamo, gdje je sv. Stolica dozvolila misu i časoslov odnosnog blaženika.

— [40] D 985. — [41] Isp. Statuta cap. zagr., Zagrabiae 1912., 138. — [42] Ib. 139.

Can 1289 posebice strogo zabranjuje svako prodavanje svetih moći.

Stoga treba da Ordinariji, dekani i župnici osobito pripaze kako se ne bi svete moći, naročito ostaci sv. križa, n. pr. prilikom baštinjenja ili inače prodavale ili kupovaie i da ne bi dospjele u ruke nekatolika. Upravitelji su crkvi dužni pripaziti da se svete moći ne bi na koji mu drago način obeščastile, da ne bi uslijed nemara bile uništene ili propale i da se dostojno čuvaju.

Crkveni namještaj u istočnom obredu i kod protestanata. U istočnoj je crkvi najglavniji i najvažniji dio žrtvenika sv. i časni prijesto, na kome se svršava beskrvna žrtva N. Z. Sveti je prijesto slika groba Kristova, simbol stola Gospodnjega pri posljednjoj tajnoj večeri. Pokriva se prvo, kao tijelo Kristovo, jednostavnim bijelim pokrivačem, a preko ovoga se stavlja što je moguće ljepši i svijetao pokrivač. Ispod prijestola među se u jednom sasudu moći mučenika ili drugih svetitelja. Na sv. prijestolu nalazi se dalje ilitoo (naš tjelesnik), izrađen od lanenog platna, u koje se uvija sv. antimins. Osim toga se na prijesto stavlja sv. evanđelje, te kovot, kovčeg u obliku male crkvice, u kojoj se čuvaju osvećeni dari za bolesne i za svršavanje liturgije preosvećenih darova: otuda mu i ime darobranilnica. Nad žrtvenikom se često nalazi ciborij, koji počiva na 4 stupića i pretstavlja nebo. Lijevo se od prijestola nalazi žrtvenik ili proskomidiarion (u starini prothesis), zvan predloženie, jer se na nj postavljaju od hrišćana prineseni darovi i spremaju za svetu euharistiju. Desno se od sv. prijestola nalazi skevofilakion, gdje se čuvaju odežde i crkvene knjige[43].

U zapadnoj crkvi postoje danas uz glavni žrtvenik i pokrajni žrtvenici. U istočnoj je crkvi uvijek samo po jedan časni prijesto, na kome se služi sveta žrtva. Kod protestanata nema žrtve, prema tomu ni žrtvenika u pravom smislu riječi. Ono, što se još uvijek tamo zove oltarom, nije drugo nego jednostavni stol, na kojem su položeni kruh i vino. Glavni je namještaj u protestantskoj crkvi propovijedaonica i klupe za one, koji slušaju propovijed, te orgulje[44].

Istočna crkva mnogo cijeni svete slike (ikone) u hramu i iskazuje veliko poštovanje moćima Božjih svetitelja. Prema 7. can. VII. općeg sabora postavljaju se ili uziduju pri osvećenju crkve u časni prijesto moći svetih mučenika. Svete se moći ušivaju i u antimense, kad se ovi osvećuju[45]. Moći se svetih i u istočnoj crkvi iziažu javnom poštovanju. Protestanti nasuprot ne poznaju ni svetih slika ni štovanja sv. moći.

LITURGIJSKO POSUĐE

Liturgijskim se posudem služi Crkva kod služenja sv. žrtve, kod dijeljenja sv. pričesti, sv. krsta, sv. potvrde, sv. reda, bolesničke pomasti, kod izlaganja presv. olt. sakramenta, te kod nekih blagoslovina.

Kalež u liturgijskom smislu bila je već ona čaša, kojom se Spasitelj služio kod posljednje večere i iz koje je po prvi put dao učenicima svojim da piju krv Gospodnju.

Bila je to obična čaša iz gradanskog života. Takvim su se čašama služili i apostoli vršeći svete tajne tijela i krvi Gospodnje. Tijekom se vijekova iz te čaše (s ručicom ili bez nje) razvio današnji oblik kaleža, kod kojega razlikujemo podnožje, čvor i kupu.

[43] Isp. LM I 101—104; Salaville: Liturgies orientales, Paris 1932., 128—136. — [44] Shian: Grundriss der praktischen Theologie, 1928., 118—120. — [45] LM I 164—189.

Prema današnjim propisima kalež za svetu misu valja da bude od zlata ili srebra, ili barem da ima čašku (kupu) srebrnu, iznutra pozlaćenu[1]. Siromašne crkve mogu imati kaleže i s čaškom od kositra, iznutra pozlaćene. Nije dozvoljeno da čaška bude od mjedi, bakra, stakla ili drva[2].

Patena je iz iste tvari kao i kalež i treba da bude sasvim glatka, osim eventualne, uostalom sasvim glatke udubine za hostiju.

Patena mora biti pozlaćena[3].

Kalež i patena moraju biti od biskupa posvećeni i ne gube posvećenja ako se pozlata istroši ili obnovi, no upravitelj je crkve teško obvezan u savjesti da ih dade ponovno pozlatiti, kad su izgubili pozlatu[4]. Kalež i patenu smiju dirati i prenositi samo klerici i oni, kojima je povjereno da ih čuvaju[5].

Crkva posvećuje kalež i patenu kao novi mistički grob Spasiteljev.

Ciborij je naročiti pokriti kalež, u kome se čuvaju posvećene čestice za sv. pričest. Ciborij ima biti od tvrde i pristojne tvari, čist i dobro zatvoren svojim zaklopcem[6]. Obično je od srebra, iznutra pozlaćen, no smije biti i iz bakra, dakako pozlaćen[7]. Ciborij, kad se u njem čuvaju posvećene čestice, valja da je pokriven bijelim svilenim prijevjesom[8].

Bolesnicima se nosi sveta pričest u posebnom manjem ciboriju ili kustodiji, koja se zaklopi svojim zaklopcem i zagrne svilenim plaštićem[9]. Ta je posudica iz iste tvari kao i obični ciborij i pozlaćena, naročito iznutre. Nije dozvoljeno, da ta posudica bude na neki način spojena s posudicom za sveto ulje[10].

Pokaznica se javlja u XIV. v., kad se počelo Presveto javno izlagati vjernicima na čašćenje, u posudama, sličnim tadašnjim relikvijarima ili i tadašnjim ciborijima[11].

Prema CE II. 33, 14. dostojno je, da su pokaznice u stolnim crkvama iz zlata ili srebra, no one mogu biti i iz druge čvrste kovine, pa i iz bakra, dakako pozlaćene. To ne vrijedi samo za pokaznicu, nego i za mali polumjesec, na kojem počiva Presveto[12].

Po rimskom se običaju Presveto za javno izlaganje u pokaznici čuva u posebnoj maloj kustodiji, u koju se tračnicama umeće lunula s Presvetim, da se stavi u pokaznicu samo kod javnog izlaganja. Prema dekretu SRC 14. I. 1898. DA 3974 slobodno je pohraniti Presveto i u kristalnoj posudi, samo se Presveto ne smije doticati zidova posude.

Posudice za sveto ulje. Krizma i sveto ulje treba da bude svako u svojoj posudici, i to srebrenoj ili barem kositrenoj, dobro zatvorenoj. Posudice valja da budu različne, a svaka ima svoj natpis, urezan velikim slovima, da ne bude pomutnje. Za svagdanju porabu treba imati manje posudice, srebrne, ako je moguće, ili kositrene, rastavljene ili spojene, ali zgodno razlučene i dobro pokrivene.

Svaka mora imati svoj natpis, kao gore, da se svećenik ne zabuni i ne uzme jedno sv. ulje mjesto drugoga. U te manje posudice treba iz većih uliti

[1] Ritus serv. in cel. M. I 1. — [2] De defectibus in cel. M. X 1. — [3] Ritus in cel. M. I 1. — [4] Can. 1305 § 1. — [5] Can. 1306 § 1. — [6] RO IV, 1, 5. — [7] SRC 31. VIII. 1887 DA 3162 ad 6. — [8] RO IV 1, 5. — [9] RO IV 4, 12. — [10] SRC 28. III. 1859. DA 3086 ad 6. — [11] Isp. Dr. Kniewald: Naše gotičke pokaznice, Croatia Sacra 1938., 87—111. — [12] SRC 31. VIII. 1867 DA 3162 ad 6. — [13] RO II 1 50—52.

krizme i ulja, koliko je dosta. Da se zapriječi pogibao, da se sv. ulje izlije, bit će dobro, u tim posudicama držati pamuk ili što slično, namočeno, svako za se, svetim uljem i krizmom. U to se zamoči palac, kad treba mazati[13]. Uobičajene su oznake: Ol. Cat. ili samo O za Oleum Catechumenorum; S. Chr. ili C za Sanctum Chrisma; Ol I ili samo I za Oleum Infirmorum.

Posudice za vino i vodu kod svete mise najbolje je ako su staklene[14], jer se tako najlakše raspoznaje vino od vode i najlakše se dadu čistiti. Zlatne ili srebrne posudice nisu zabranjene[15], ali valja da su jasno označene slovima *A* i *V*, da se ne bi zamijenilo vino i voda. K tim posudicama spada tanjurič (pelvicula)[16].

Kadionice su bile upotrebljavane u bogoslužju, čim se u IV. v. počeo tamnjan više upotrebljavati. Uz kadionicu spada i acerra ili navicula, u kojoj je pohranjen tamjan, dok u kadionici izgara.

Tanjurič za sv. pričest vjernika, koji je uveden naputkom S. Congr. de Sacramentis 25/6. III. 1929. III., 5, valja da bude izrađen iz srebra ili pozlaćene kovine, koja ne smije biti iznutra izvajana umjetnim radovima.

Kod izradbe i popravka crkvenog namještaja i liturgijskog posuđa i ruha, treba se u smislu can 1296 § 3. držati liturgijskih propisa, crkvene predaje i (koliko je to moguće) umjetničkog ukusa.

Crkveni namještaj, liturgijsko ruho i liturgijsko posuđe, koje treba u smislu liturgijskih zakona blagosloviti prije odnosne uporabe, mogu prema can. 1304. blagosloviti svi kardinali i biskupi. Mjesni Ordinarij, koji ne bi još bio posvećen za biskupa, može ipak blagosloviti sve, što je gore rečeno, ukoliko je određeno za crkve i bogomolje njegova područja, a svaki upravitelj crkve za svoju crkvu. Ordinarij može za svoje područje dati vlast blagosivanja i drugim svećenicima. Redovnički poglavari i svećenici redovničkoga klera, koji su za to ovlašteni od svojih poglavara, mogu blagosivati za crkve i bogomolje svoga reda i za crkve redovnica, koje su im podložne.

Liturgijsko ruho i posude, kao i crkveni namještaj gubi prema can. 1305. posvetu odnosno blagoslov, ako se tako ošteti, te izgubi svoj prvotni oblik i nije više prikladno da služi u određene liturgijske svrbe, te ako je služilo ad usus indecoros ili je bilo izloženo javnoj prodaji.

Sasudi i predmeti, koji se upotrebljavaju pri bogosluženju istočne crkve jesu: putir, diskos, zvijezdica, pokrivači, ripida, kašičica, koplje, guba, antimins, kadionica i t. d.

Čaša ili putir je kalež u kojem se osvećuje vino u krv Gospodnju. Diskos je plitica, na kojoj se uznosi hljeb i osvećuje u tijelo Kristovo. Zvijezdica se meće na diskos da zaštiti sv. Agnec i čestice. Jednim se pokrivačem pokriva diskos, drugim putir, a trećim oboje zajedno; ovaj je veći od prva dva i zove se vazduh. Ripida je lepeza, koja pretstavlja nevidljivo oblijetanje nebeskih sila, berubima i serafima oko nebeskih darova. Kašičica ima na kraju drška krstić: njom se sveti darovi daju nižem kleru i svjetovnjacima. Koplje je s obje strane oštar nožić, kojega je oštrica slična koplju. Držak koplja završuje krstom, kao i kašičica. Koplje se upotrebljava za spremanje sv. Agneca, a njim se vade iz prosfora i čestice za svete, za žive i mrtve. Guba je spužva, kojom se skupljaju čestice, što su na diskosu i čisti se diskos od mrvica sv. hljeba, kad se spuste sv. Agnec i čestice u putir. Antimios je četverougaono platno od lana ili svile, u kome su ušivene moći mučenika ili svetitelja. Na njemu je slika polaganja Gospodinova u grob. Antimins se na sv. liturgiji razvija na sv. prijestolu[17].

— [14] Rubr. gen. M. XX. — [15] SRC 28. IV. 1866 DA 3149. — [16] Rubr. gen. M. XX. — [17] Isp. LM I 115—121; Salaville: Liturgies orientales Paris 1932, 136—145.

LITURGIJSKO RUHO I INSIGNIA[1]

Liturgijske boje. U doba prije Konstantina pretežno se za liturgijsko ruho upotrebljavala bijela boja, u koliko se uopće u to doba može govoriti o naročitom liturgijskom ruhu. Od Konstantina Velikog do Karolinškog doba kazula je redovno u boji, ali se još ne može razabrati poseban liturgijski kanon za boje. U IX. v. nosilo se kod ophoda na Svijećnicu i kod obreda Velikog Petka crne paramente. U Rimu je papa na Božić, Uskrs, blagdan sv. Petra i Pavla i na godišnjicu svoga posvećenja nosio odijela drugačije boje, nego obično. To su počeci kanona liturgijskih boja, od kojih se u XII. v. razvio u Rimu današnji rimski kanon liturgijskih boja.

Do nas je tadašnji rimski kanon liturgijskih boja došao preko Inocenta III. On spominje bijelu, crvenu, crnu i zelenu kao glavne boje. Pozna i ljubičastu, ali je svodi na crnu[2]. Konačno je uređen rimski kanon liturgijskih boja u RM, kako ga je izdao Pijo V. Time je učinjen kraj mnogostrukosti sredovječnih kanona liturgijskih boja, koji su bili nastali u različitim krajevima. Obično se nastojalo bojom simbolički izraziti smisao svetkovine.

Bijela boja označuje po Inocentu III. u glavnom nevinost i nedužnost, ali i nebesku slavu. Crvena znači mučeništvo i savršenu ljubav k Bogu. U došašću se, u predkorizmeno i korizmeno doba, na blagdan nevine dječice i kod misa za pokojne, upotrebljavala crna boja u znak žalosti. Ljubičastu boju označuje Inocent III. kao sporednu boju, koja može zamijeniti crnu. Ljubičasta boja ne označuje poniznosti, nego (povjesno govoreći) samo pokoru. Zelenoj boji ne pridaje Inocent III. druge oznake, nego da je u sredini između bijele, crvene i crne. On hoće da kaže, da imade dana u crkvenoj godini, koji nisu tako značajni, da bi se u bogoslužju uzela koja od tih boja, nego se onda uzima jedna boja, koja postaje svojstvena upravo tim danima. O tomu, da bi zelena boja označivala nadu, nema kod Inocenta III. ni traga.

Simboličko značenje paramenata. Sredovječni su liturgičari nerijetko opširno prikazali simboliku liturgijskog odijela. I u liturgijskim se knjigama još danas nalaze molitve, koje izrazuju simboličko tumačenje liturgijskog ruha. Uopće govoreći ta je simbolika tek kasnije nastala i nije utjecala na postanak liturgijskog odijela.

Simbolika liturgijskog ruha može biti moralna, dogmatska, alegorijska, reprezentativna, prema tomu, da li nastoji liturgijsko ruho dovesti u neku vezu s kreposnim životom, s vjerskim istinama, ili kani svećenika i liturga uopće prikazati kao pretstavnika Spasiteljeva. Simbolika, kako je nalazimo u crkvenim molitvama, propisanim za odijevanje i za blagoslov crkvenog ruha, bila je od početka i danas je još moralna.

Postanak i razvitak liturgijskog ruha. Liturgijska se odjeća N. Z. ne oslanja na liturgijska odijela st. z., već je nastala iz grčko-rimskog svjetovnog načina odijevanja u doba rimskih careva. U razvitku liturgijskog ruha možemo razlikovati četiri odsjeka: doba prije Konstantina Velikoga, doba od Konstantina do Karla Velikog, od Karla Velikog do XIII. v. i onda od XIII. v. do danas.

[1] Isp. Braun: Die liturgischen Paramente, Freiburg 1924.; Sicardi Cremonensis episcopi: Mitrale, II 5, 7, 8: De vestibus sanctis; Item de vestibus; De induendis ministris; PL 213, 72—90; Amalarii Presbyteri Metensis: De ecclesiasticis officiis II 16—26, PL 105, 1093—1102; Wallafridi Strabi: De rebus ecclesiasticis 24, PL 114, 951/2; Innocentii III Papae: De sacro altaris mysterio I 10—65, PL 217, 780—802; Gulielmus Durandus: Rationale Divinorum officiorum III: De indumentis, Venetiis 1589., Apud Matthaeum Valentinum, 42—57. — [2] De sacro alt. myst. 85, PL 217, 802.

1. U doba do Konstantina Velikog nije bilo još posebnog liturgijskog odijela koje bi se od običnog građanskog odijela razlikovalo svojim krojem ili oblikom.

»Vestes sacratae«, o kojima pripovijeda LP da ib je papa Stjepan I. zabranio nositi izvan bogoslužnib prostorija — ukoliko je uopće ova vijest pouzdana — mogu biti samo odijela, koja su služila za bogoslužje, te su bila čista i možda od bolje tkanine nego sasvim obična odijela, ali se nisu svojim krojem i oblikom razlikovala od odijela iz običnog života. Vjerojatno je, da se već u to doba doista posebna čista i lijepa odijela, uostalom posve jednaka običnim građanskim odijelima, upotrebljavaju samo u bogoslužne svrhe kod bogoslužnib sastanaka prvih kršćana.

2. Iza Konstantina Velikog, kad je Crkva dobila slobodu, uslijedila je na zapadu i na istoku velika reforma kršćanskog bogoslužja. S tim je uporedo išlo i uvodenje noročitog liturgijskog odijela, koje je nastalo iz načina, kako se puk tada odijevao, ali se sve više počinje razlikovati od profane odjeće.

U ovo su doba nastali najglavniji paramenti. Sve to nije išlo ni nd jednom, ni svuda jednako, nego polaganim razvitkom, koji je bio različit u različitim krajevima. Možda je bilo i odredaba crkvenog poglavarstva, koje su utjecale na taj razvitak, no može se smatrati pravilom, da su se pnjedina crkvena odijela uvađala i razvijala običajem i utjecajem jedne crkve na drugu.

Današnji su se paramenti crkvenog zapada u svojoj cjelini razvili pnglavito u Rimu. No pojedini su odjevni predmeti, kao n. pr. stola, palij, rukavice, preuzeti kasnlje od istoka. Pod istočnim su utjecajem stajali i paramenti (kao i liturgija) u Galiji i Španiji, ali su kasnije potisnuti rimskim paramentima.

U doba se od Konstantina Velikog do Karla Velikog razvila izrazito liturgijska ndjeća, koja se nije smjela upotrebljavati u običnom životu i knja se od obične odjeće razlikovala, što dalje, to više, i krojem i oblikom. Osim toga u to se doba svakom liturgu, prema njegovoj funkciji, određuje naročita liturgijska odjeća. Tako nastaju u jednu ruku različita liturgijska ndijela, a u drugu opet njima se razlikuju nesamo klerici od svjetovnjaka, negn i pojedini bierarbijski redovi. U doba su se prije Konstantina Velikog i ona odijela, koja su bila naročito određena za bogoslužne funkcije, oblačila namjesto običnih odijela, dok se sada liturgijska odijela oblače iznad običnih građanskih haljina. U to se doba uvodi već i blagosiljanje liturgijskih paramenata.

3. Od IX. se do XIII. v. liturgijski ornat toliko umnožio, da je već brojio, ne uzevši u obzir papinski fanon, 17 komada. U to se doba provodi potpuna razlika između liturgijskog i izvanliturgijskog duhovničkog odijela, a u liturgijskom se odijelu jače naglasuje razlika između svećenika i drugih klerika.

Stvara se naročito odijelo za subđakona (tunicela i manipul), uvodi se pluviale i superpelicej. Biskupsko liturgijsko odijelo biva u to doba brojnije i vanredno bogato. Liturgijske cipele postaju privilegijem biskupa, a pridolazi i subcinctorium, liturgijske rukavice i mitra. To je doba, kad su biskupi i u državnom životu igrali vidnu ulogu, pa je ova okolnost pridonijela tomu, da se njihovo odijelo i u liturgiji izrađuje sa svim sjajem. Albe i amikti dobivaju u to doba parure. Na kraju se ovog doba razvija čvrsti kanon liturgijskib boja.

4. Novo doba, od XIII. v. do danas, nije u glavnom promijenilo broja liturgijskih paramenata. Opaža se, da superpelicej u to doba najprije sve više potiskuje albu, a onda postaje vlastitim odijelom

nižih klerika. Značajno je za ovaj odsjek, da se u njemu, pod konac srednjeg vijeka, a onda i kasnije, ako i na drugi način, mnogo nastoji oko lijepog i skupocjenog uresa na paramentima. Istodobno se paramenti počinju znatno mijenjati u svom vanjskom obliku.

Opaža se težnja, da se paramenti skrate, osobito gledom na njihovu dužinu. Najgore je prošla kazula, koja je od lijepog i dostojanstvenog zvonastog ogrtača, kakva je bila još u XII. v., postala neke vrste skapulir. Samo se kod pluviala i kod mitre opaža protivno, jer se štit na leđima pluvijala sve više razvija, a isto tako postaje i mitra sve većom. Nedostatak dobrog ukusa nastoji ovo doba sakriti bogatom i skupocjenom opremom liturgijskih paramenata.

Inocent III. (1198.—1216.) razlikuje svećeničku i pontifikalnu liturgijsku odjeću: »Sex autem sunt indumenta communia episcopis et presbyteris, videlicet amictus, alba, cingulum, stola, manipulus et planeta ... Novem autem aunt ornamenta pontificum specialia, videlicet caligae, sandalia, succintorium, tunica, dalmatica, mitra et chirotecae, annulus et baculus ... Pallium autem metropolitanorum et primatum et patriarcharum est proprium ...« (De sacro alt. myst. X, PL 217, 780/1).

MR 183 fol 111 navodi ove pontifikalne paramente: calige, sandalia, amictus, alba, cingulum cum subcinctorio, quod babet similitudinem manipuli et dependet a cingulo in latere sinistro, crux pectoralis si quis ea uelit uti, atola, tunicella, dalmatica, cyrotbece, planeta, manipulus, mitra, annulus pontificalis, baculus pastoralis et palleum ... si ait metropolitanus. U svemu 17 komada.

MR 89, 114' navodi u pripisu iz kraja XIII. v. molitve: »Cum exuitur (pontifex) cappa .., Quando calceos ... Dum pectit se ... Cum lauat manus ... Cum abstergit manus ... Ad bumerale ... Ad albam ... Ad cingulum ... Ad b(alteum) ... (Ad stolam) ... (2. ad stolam) ... (Ad tunicam) ... (Ad dalmaticam) ... (Ad manipulum) ... (Ad fanonem) ... Ad crucem ... (Ad casulam) ... (?) ... (Ad chirothecas) ... (Ad annulum) ... (Ad mitram) ... Ad baculum ...«. Što je u zagradama, nije više čitljivo, ali se razabire iz odnosne molitve. U svemu dakle 18 komada i 1 molitva, za koju nije jasno, uz koji se paramenat molila.

MR 168 donosi fol 171—173 molitve samo: Ad amictum, ad albam, ad zonam, ad stolam, ad casulam, ad fanonem.

MR 124 bilježi fol 65—68 molitve: ad sandalia dum calciat pedes suos domnus episcopus; dum pectis caput suum episcopus; dum lauat manus suas episcopus; ad manutergium, dum extergit manus suas; ad bumerale a diacono dum imponitur; dum inuoluit se humerali; ad lineam tunicam; ad cingulum; ad balteum; ad stolam dum imponit ceruici; ad stolam dum innectit cingulo; ad chiriothecas; ad annulum; dalmatica dum induitur; alia oratio (za tuniku?); ad casulam; ad fanonem; ad cindarim (prvotni oblik mitre, cf. Ex. 28, 4; Inocent III. De sacro alt. myst. XI, XXVIII, XLIV, PL 217, 781, 785, 798). Dakle bez pektorala, štapa i manipula: 12 komada.

Amikt[3] je nastao od ovratnika, koji se u rimsko doba za careva nosio ispod gornjega odijela, naročito ispod dalmatike i penule.

1. Taj se ovratnik zvao amictus, palliolum, a nosio se toga radi, da ljeti čuva gornje haljine od znoja, a zimi da se njime zamota vrat i tako da ga čuva od prehlade. Amikt je tako prešao iz običnog rimskog odijela u liturgiju. Kao liturgijsko odijelo počelo ga se nositi u Rimu, odakle se taj običaj proširio i u druge krajeve. Prvi se put amikt spominje u OR I 6 (PL 78, 940.) pod imenom anagolaium (iskrivljeno od grčke riječi anabolaion). Prvotno su ga nosili samo papa i đakoni u Rimu, a izvan Rima (u karolinško doba) i

[3] Ermoni: Amict AL I/2 1597—1599. — [4] Ritus cel. M. I 3.

biskupi i svećenici, možda u nekim krajevima i đakoni i subđakoni. Općenito je amikt kao liturgijsko odijelo za sve one, koji nose albu, uveden vjerojatno tek u XI. v.

U Rimu se nosio amikt prvotno iznad albe, a izvan Rima od početka ispod nje, te se taj običaj pod konac X. v. uveo i u Rimu, gdje je samo papa ostao kod prvotne prakse, da nosi amikt iznad albe. Negdje oko 1100. stavlja se amikt najprije na glavu i preko njega se oblači alba i kazula, pa se tek onda, ili već na oltaru, skida dolje, tako, da čini i izvana neki ovratnik, kako to i danas čine neki stariji redovi. U Rimu je tog običaja nestalo u XV. v., u Njemačkoj krajem XVI., a u Francuskoj krajem XVII. v.

2. Amikt je oduvijek bio od platna, tek se rijetko nalazi u starim inventarima svileni amikt. Prema dekretu SRC od 18. V. 1819., DA 2600. valja da amikt bude od čistoga platna. U sredini amikta valja da se nalazi uvezen križić[4]; to može biti sredina dulje strane amikta, ili bolje sredina samoga amikta. Taj se križić poljubi kod odijevanja amikta.

RM[5] ovako opisuje, kako se po rimskom obredu danas oblači amikt: »Primum accipiens Amictum circa extremitates et chordulas, osculatur illud in medio, ubi est crux, et ponit super caput, et mox declinat ad collum, et eo vestium collaria circumtegens, ducit chordulas sub brachiis, et circumducens per dorsum ante pectus reducit, et ligat. Tum alba induitur...«.

3. Od mnogobrojnih simbolizama, kako sredovječni liturgičari tumače amikt, spominjemo samo simboliku današnjih liturgijskih knjiga. Kod ređenja subđakona veli biskup ređeniku: »Accipe amictum, per quem designatur castigatio vocis«. Ova se simbolika još oslanja na prvotni značaj amikta kao ovratnika, koji je, uz ostalo, čuvao grlo i glas od prehlade. Molitva kod odijevanja amikta, koja je nastala već prije g. 1000., nadovezuje nasuprot na običaj, da se amiktom pokriva glava: »Impone, Domine, capiti meo galeam salutis ad expugnandos diabolicos incursus«.

Fanon. U srednjem se vijeku amikt nazivao: »anabolagium«, »amictus«, »bumerale«, ali i »fano«. Nosio se u Rimu još u VIII. v. iznad albe, jer je alba još uvijek bila zadržala nešto od svog prvobitnog značaja donje tunike. Koncem X. v. nose (po uzoru drugih zemalja) rimski svećenici amikt ispod albe, samo je papa ostao kod staroga običaja, da ga nosi iznad nje. Tako je u razdoblju od X. do XII. v. fano ili orale postao naročitim papinskim paramentom, što ga pozna već Inocent III.[6]. Koncem srednjega vijeka počinje onda i papa prije albe oblačiti obični amikt, ali zadržaje do danas fanon (iznad albe) kao svoj posebni odjevni predmet.

Alba[7]. U III. v. nosili su u carskom Rimu i muškarci dugu bijelu donju tuniku s dugim rukavima. Ova je tunika IV. v. izravna prethodnica današnje albe[8]. Polovicom IX. v. postoje već odredbe, da nitko ne smije pjevati misu u albi, koju nosi u običnom životu, ili uopće bez albe.

U Rimu su u VIII. v. za službu Božju albu oblačili nesamo biskupi i svećenici, nego i svi klerici, pa je taj običaj prešao u sve zemlje, koje su poprimile rimski obred. Tek u kasnom srednjem vijeku postaje alba naročito donje liturgijsko odijelo svećenikovo za služenje mise, a za ostale službe se upotrebljava superpelicej, koji onda postaje naročitim odijelom za niže klerike.

[5] Ib. — [6] O. c. 53, PL 217, 793. — [7] Henry: Aube AL I/2 3118. — [8] Isp. P. Syxtus: Notiones archaelogicae christianae Romae 1911 II 3, 455. — [9] SRC 12. VII. 1892. DA 3780 ad 5; 24. XI. 1899. DA 4048 ad 7. — [10] Ritus cel. M. I 3. — [11] Leclercq: Ceinturon AL II/2 2793/4. — [12] SRC 22. I. 1701 DA 2087 ad 7;

Za albu, kakva je bila u IX. i X. v. znademo samo, da je bila dugačka tunika i da je imala uske rukave. Više znademo o albi od XI. v. dalje, jer su nam sačuvani podaci liturgičara, a i slike na spomenicima postaju češće, te imade i sačuvanih albâ iz toga doba.

Albe su se redovno pravile od platna, pa se zato često i zovu naprosto »linea« (tunica), i bile su bijele boje, te su po tomu i dobile svoje ime, koje se do danas sačuvalo: alba (tunica).

U prvih devet vjekova jedva da je alba bila naročito ukrasivana. U isto doba, kad se na amiktu javljaju parure, vidimo i na albama uresne pruge na donjem rubu i na kraju rukava, te oko vrata. Vrlo je lijepa takva alba sv. Bernulfa u Utrechtu. Onda se počelo osobito na donjem rubu albe primjenjivati izvezene parure, često vrlo lijepe i dragocjene. Kod pranja su se ove parure ili plagule mogle skinuti, a bilo je i takvih, koje su bile izvezene na samom platnu. Takve su parure ili plagule bile na kraju rukava, na gornjem dijelu, zatim naprijed i straga malo iznad donjega ruba albe, te, osobito u Italiji, na prsima. Mjesto plagula stavljalo se na rub rukava i samo uresne vrpce okolo naokolo. Takve su uresne vrpce znale resiti albu i na gornjem rubu, na ramenima, ili od vrata okomito sve do dolje. U koliko ures nije bio osobito dragocjen, pa se nije mogao držati kanona liturgijskih boja, uvijek je u srednjem vijeku čitav ures albe, kao i amikta, bio u skladu s kanonom liturgijskih boja, prema tomu, kako je taj bio gdje uobičajen. Zato i imamo u raznim inventarima nabrojene crvene, zelene i t. d. albe. Razumije se, da su se uz ove »albae paratae« upotrebljavale, osobito u obične dane i u manjim crkvama, i »albae non paratae«, t. j. albe bez naročitih parura ili plagula.

Parure su izašle iz običaja najranije u Italiji, tamo u XVI. v. Samo su se sačuvale do danas u Milanu. U Njemačkoj su se upotrebljavale još početkom XVII. v. ali su onda brzo nestale. U Španiji se i danas još, ako i rijetko, upotrebljava parura na albi. U Franceskoj su posve prestale tek u doba velike revolucije. Na mjesto vezenih parura ili plagula stupaju sada čipke.

Alba treba da bude prema odredbi SRC 18. V. 1819., DA 2600 iz čistog platna. To vrijedi za samu albu, dok uresi (n. pr. vez ili čipke) mogu biti i svileni ili pamučni, premda je uvijek mjesto pamučnih čipaka bolje uzeti lanene, ukoliko se albe uopće rese čipkama.

Novije odredbe SRC dozvoljavaju, da se ispod čipaka na kraju rukava i na kraju same albe potstavi ljubičasta ili druga tkanina[9]. Najbolje je podložiti čipke s crnom tkaninom, koja odgovara reverendi, a u drugu ruku čipke se dobro izdižu od nje.

Srednjevjekovni liturgičari tumače albu simbolički tako, da pretstavlja čistoću duše. Lijepa molitva, koju danas moli svećenik oblačeći albu, ima u glavnom isti smisao.

Prema RM treba da uređena, naborana i cingulom svezana alba pokriva svećenikovo građansko odijelo, te da jednolično teče, udaljena od poda približno za širinu jednog prsta[10].

Cingulum[11]. Liturgijski je pojas (cingulum) zapravo samo podređeni odjevni predmet, koji pripada albi, da se može oko pasa

svezati. Zato se taj pojas u povijesti i javlja uz albu. U Rimu je taj pojas bio dosta čvrsti konopac, ali se javlja i pojas u obliku vrpce, koja je često bogato urešena.

I danas dolazi cingulum kao pripadak k albi. Obično se radi od lana ili konoplje, ali može biti i od svile i vune[12]. Cingulum je obično bijele boje, no smije se upotrebljavati i u onoj boji, koja odgovara boji paramenata, u koje je odjeven liturg[13]. Liturgijski pojas može biti ojaki konopac, ili oko 3 cm široka vrpca, koja se veže svojim krajevima, poput konopca, ili se veže manjim vrpcama, prišivenim na nutarnjem dijelu pojasa. Ovakav je pojas s unutri prišivenim manjim vrpcama i danas još uobičajen u nekim talijanskim biskupijama.

Srednjevjekovni liturgičari tumače cingulum kao simbol svladavanja samoga sebe. RM označuje u molitvi kod opasivanja cingulom liturgijski pojas kao simbol duševne i tjelesne čistoće. Ta je molitva pojednostavnjeni oblik one molitve, koju moli biskup kod opasivanja.

Subcinctorium ili **balteus** javlja se koncem X. v. kao naročiti biskupski ornat. Samo u XII. v. nosili su ga kojiput i svećenici. U XVI. v. još je spadao u biskupski ornat. Danas ga nosi samo papa.

Prvotno je subcinctorium imao tu svrhu, da vrlo dugačku i usku stolu pričvrsti uz cingulum, dakle približno istu svrhu, koju imadu danas krajevi cingula, što padaju dolje i kojima se veže stola. Kad je u kasnijem srednjem vijeku stola postala kraćom i širom, postao je i subcioctorium praktički nepotreban, pa se pretvorio u ures, bez praktičke funkcije. Od toga doba izgleda kao ravni današnji manipul te se nosio na cingulu s lijeve strane. Možda je (osobito na sjeveru) balteus bio gornji urešeni pojas, koji se prvotno nosio nad cingulom.

U st. z. (Ex 28, 39.) bio je balteus svećenički pojas (Inocent III.: De sacro alt. myst. 11, 15; PL 217, 781, 783.). Zagrebački pontificale MR 124 fol 87 u molitvi ad balteum ima pred očima već kasniji razvitak baltea, jer ga poređuje maču, koji visi o boku: »Accinge gladium tuum domine super femur meum...«, ali u molitvi se »dum pectit caput suum episcopus« fol 85' sačuvala još reminiscencija na prvotni značaj baltea kao pojasa: »digneris... lumbos meos baltheo tui timoris et amoris ambire«. Na srebrnoj plaketi iz g. 1500. u stolnoj crkvi u Krku kao da je odjeven biskup (sv. Kvirin?) u dva manipula; jedan je od njih zapravo balteus. U riznici stolne crkve u Krku sačuvan je jedan takav »subcinktorij«.

Superpelicej. U sjevernim je krajevima, gdje se ovaj paramenat najprije javlja, bilo dosta neprilično preko krznenih odijela, zvanih »peliceae«, koja su radi zime i vlage bila uobičajena da ih nose redovnici i svećenici u koru, oblačiti albu s uskim rukavima i onda je stegnuti pojasom. Zato je nastalo u Engleskoj, sjevernoj Franceskoj i onda u Španiji u XI. v. novo liturgijsko odijelo, superpelicej. Tako se prozvalo zato, jer se nosilo povrh krznenih odijela.

U Italiju je dospjelo ovo odijelo negdje u XII. v. i prozvalo se »cotta«.

Danas je superpelicej (kota) liturgijsko odijelo nižih klerika. Ali i svećenik ga nosi kod većine liturgijskih funkcija, izuzevši misu i one funkcije, koje se vrše u vezi s misom. Posebice se sv. sakramenti dijele u superpeliceju[14]. Kad se prema CE I 15, 8. u opbodima oblače planete, dalmatike ili tunicele, nose kanonici superpelicej, a ne albu[15]. Kanonici i beneficijati ne smiju prisustvovati koru, ni zimi, ni s kojeg mu drago razloga, u običnom odijelu bez superpeliceja[16].

23. XII. 1862. DA 3118. — [13] SRC 8. VI. 1709 DA 2194 ad 3. — [14] SRC 31. V. 1817. DA 2578 ad dub. add. 1. — [15] SRC 28. XI. 1678. DA 1619 ad 9. — [16] SRC 2. V. 1871. DA 3250 ad 1.

Za superlicej se izabiru obično finije vrste platna ili pamučnih tkanina, batist ili musselin. Kako nema naročitih propisa o kroju i obliku superpeliceja, slobodno je nositi ga u onom obliku, kako se danas nosi u Italiji, ali je slobodno i vratiti superpeliceju bar donekle njegovu prvotnu dužinu i dostojanstvenost. Može biti krojen po uzoru »vrećaste« albe, naime tako, da je glavni dio dosta širok, pa se naborima oko vrata suzuje. Još je bolje uzeti kroj albe XIX. v. Prekratki superpeliceji nisu ukusni ni dostojni. Isto nije dostojno liturga da bude napirlitan sa samim čipkama. Pretjerano bi bilo čipke od ruba superpeliceja sasvim isključiti, ali neka budu ukusne, dostojne, i ne predugačke. Što je preko 50 cm svakako je previše. Najljepše i najtrajnije su kote s ovalnim otvorom za glavu, koji se zatvara običnim vrpcama i imade na prsima neko produženje, da se lakše obuče, dugačke do koljena, ili nešto preko, dolje nešto šire nego gore, s dugim širokim rukavima, na donjem rubu i možda na rubu rukava izvezene jednostavnom bijelom ili crvenom ornamentikom.

Superpelicej simbolizuje već po Durandu nevinost duše.

Kazula[17] potječe od grčko-rimske penule.

1. Penula je bila u početku gornje odijelo za put, nevrijeme i kišu, ali se doskora udomaćila i kao gornje građansko odijelo uopće.

Penulu su nosili vojnici i radnici, tek je kod njih bila nešto kraća i teža, često providena kukuljicom. Nosili su je i odličniji građani, pa i senatori u običnom građanskom životu, premda je njihova službena odjeća i dalje ostala toga. Sv. Pavao piše Timoteju II, 4, 13.: »Penulam, quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum«. To je bila vjerojatno Pavlova putna kabanica, koju je zaboravio ili ostavio kod svojih gostoprimaca. Nije to tada još bilo naročito crkveno ili liturgijsko odijelo, već obična građanska nošnja. Penula je postala liturgijskom nošnjom tek onda, kad je polaganim razvitkom prestala biti građanskim odijelom. U III., IV. i V. vijeku nosili su penulu svjetovnjaci, svećenici i biskupi (kao građansko odijelo) i za vrijeme službe božje. Vjerojatno je ipak, da su zarana biskupi oblačili posebnu penulu, kad su pristupali svečanijim liturgijskim funkcijama. U XII. v. je penula amphibalum ili casula naročito liturgijsko odijelo biskupa i svećenika. Od XII. je v. dalje kazula (uz male izuzetke) svećenikovo misno odijelo. U početku nije bilo tako, nego je biskup i svećenik bio odjeven u kazulu kod svake liturgijske funkcije. Do V. su vijeka i đakoni nosili penulu (kazulu), a otkad je dalmatika postala naročitim odijelom za đakone, nose đakoni kazulu samo izuzetno, kao što se čini samo u pokorničko doba i pokorničkim funkcijama. Subđakoni su prestali nositi planetu u IX. v., kad je nastao običaj nositi tunicelu, ali su i oni zadržali planetu u pokorničko doba. U Rimu su i akoliti nosili penulu, te su je, čini se, zadržali sve do X. v.

2. Prvotna je liturgijska planeta ili kazula bila dugački zvonasti ogrtač, koji je imao samo otvor za glavu, a inače je bio posve zatvoren. Radi ovog svoga oblika nosi i ime »casula«, kućica, jer posve zatvara tijelo.

Tako opisuju liturgijsku penulu svi tekstovi, koji se na nju odnose, tako je prikazuju slike i mozaici, takovi su i svi sačuvani primjerci sve do XIII. v. Prvotna je kazula sezala duboko ispod koljena i bila je prama dolje sve šira, na sve strane, t. j. i sprijeda i straga i sa strane, u glavnom jednake dužine. Složi li se prvotna kazula tako, da prednji dio točno pokriva stražnji, tada dobivamo četvrtinu kruga, t. j. kružni isječak dolje, a ravne crte sa strane sijeku u pravom kutu, koji je odsječen radi otvora za glavu. Prerežemo li pak ovakvu kazulu na njezinoj prednjoj strani odozdo prama gore, tada dobivamo krnj današnjeg pluvijala. Takva se zvonasta kazula sačuvala do u XIII., u

[17] Leclercq: Chasuble AL III/1 1174.

Italiji do u XIV. v. No tada počinje njezino neprestano skraćivanje; tako se postigao današnji oblik, koji jedva da imade što zajedničko s prvotnim oblikom liturgijske penule. Razlog je tomu skraćivanju bio promijenjeni ukus, nespretnost prvotne liturgijske penule kod izvršivanja liturgijskih funkcija i okolnost, da se već bio razvio liturgijski kanon boja, pa je trebalo mjesto dvije ili tri kazule imati njih desetak. To je lako bilo povodom, da se za pojedinu kazulu uzimalo manje tkanine, iz razloga štedljivosti, osobito, jer su se kazule već izrađivale iz svile, koja se uvozila iz istočnih krajeva, pa je zato bila skupa.

3. Prema današnjem je običaju kazula ili planeta gornje misno odijelo svećenikovo, koje naliči na neke vrste skapular. Imade prednju i stražnju stranu, te otvor za glavu, da se tako može »obući«. Na leđima je kazula obično 105—115 cm dugačka i 65—73 cm široka.

U drugoj polovici XIX. v., kad se nastojalo obnoviti ukus liturgijskog odijela, nastala je pojednostavnjena srednjevjekovna kazula, koja se često zove »gotskom«, premda s gotikom nema ništa zajedničko, osim, što je slična kazula bila u upotrebi u XIV. i XV. v., kad je gotika bila u svom cvatu. Ali tu kazulu nije stvorila gotika, nego se ona organički razvila iz prvotne penule. Koji se put ove kazule razlikuju u kazule po sv. Bernardu i u boromejske. Sasvim krivo. Jer u doba sv. Bernarda, koji je umro 1153., bila je kazula još sasvim zvonasta. Bolji je naziv »boromejska«, jer imamo u S. Maria Maggiore u Rimu još sačuvanu sličnu kazulu sv. Karla Boromejskog. Takve su se kazule u Italiji sačuvale u upotrebi sve do kraja XVI. v. Srednjevjekovna ili »gotska« kazula, kako ju je obnovio XIX. v., rađena je od lakše tkanine i čini neku sredinu između zvonaste i boromejske kazule.

Dekretom od 9. XII. 1925. odredila je SRC DA 4398. da se inconsulta Sede Apostolica ne smije otstupiti ab usu in Ecclesia Romana recepto, niti ponovno uvoditi oblik, kakav je bio u XIII., XIV. i XV. v., u smislu okružnice SRC katoličkim biskupima od 22. VIII. 1863. U toj okružnici ističe SRC da mogu postojati ozbiljni razlozi, koji svjetuju ovakvo mijenjanje i vraćanje na nekadašnji oblik paramenata, pa verbis amantissimis pozivlje biskupe da izlože razloge, koji su povod za uvođenje prijašnjih oblika (t. zv. »gotičkog« oblika) paramenata u njihovoj biskupiji.

EL 1926, 55. u svom komentaru kažu, da se t. zv. gotički paramenti mogu upotrebljavati ili zadržati (retinere) samo s dozvolom sv. Stolice. To je svakako prestrogo, jer SRC u spomenutim dekretima ne govori o daljnjem upotrebljavanju ovih paramenata, gdje su oni već dugo uvedeni, nego o uvođenju ove vrste paramenata tamo, gdje se oni dosad nisu upotrebljavali. Pozivom na CE II 8, 19 i Ritus serv. in cel. Missae VIII 6. smatra dr. J. Frančišković (Bog. Sm. 1927., 220/2.) da se t. zv. gotičke kazule (i uopće paramenti) mogu slobodno upotrebljavati, ako i ne općenito. Slobodno, jer nisu nikad (općenito) zabranjene. Spomenuti dekreti SRC jedino ne dozvoljavaju, da se bez konzultacije Svete Stolice t. zv. gotički paramenti uvode ondje, gdje dosad nisu postojali, ako bi ovo uvođenje pobuđivalo čuđenje i smetalo pobožnosti vjernika: o tomu ima biskup obavijestiti sv. Stolicu, ako bi htio tu vrt paramenata uvesti. Za naše krajeve veli dr. Frančišković tačno, da se u našim katedralama (i drugim nekim crkvama) t. zv. gotički paramenti upotrebljavaju na edifikaciju vjernika, te bi se i drugdje, napose u većim crkvama, mogli upotrebljavati, bar za veće svetkovine u sporazumu s Ordinarijem.

4. Sve do polovice XIX. v. nije bilo naročitih odredaba gledom na vrst tkanine, od koje se izrađuje kazula. Dekretom SRC od 23. IX. 1837. DA 2769 V/1. i od 23. VI. 1892. DA 3779 I. zabranjeno je iz-

rađivati i upotrebljavati kazule (stole i manipule) od vune ili platna, već treba da budu svilene. No siromašne crkve mogu upotrebljavati i kazule (stole i manipule), izrađene od polusvile, ali samo takve, koje su »ex parte externa et oculis intuentum apparente ex filo serico integre contectae, sed habent operis textilis fulcimentum in gossypio, lana vel lino«, kako je izjavila SRC 23. III. 1882. DA 3543.

5. Prema današnjoj je mnogovjekovnoj praksi kazula misno odijelo biskupovo i svećenikovo[18].

Svećenik je nosi samo kod svete mise i kod onih rijetkih funkcija, koje danas više nisu u tako uskoj vezi sa sv. misom, kako su bile u starini, kao n. pr. kod proročanstva na veliku subotu. Kod dvanaest svećenika, koji asistiraju biskupu za vrijeme posvete ulja na veliki četvrtak i kod kardinala-svećenika, koji asistiraju Papi kod svečanih funkcija, simbolizuje kazula svećenički red. Kod euharistijskih ophoda, kad svećenici idu odjeveni superpelicejem i kazulom, ova je samo ornat i simbol svećeničkog reda.

Đakoni i subđakoni nose kazulu i danas još u one dane, kada u starini nisu smjeli nositi dalmatike i tunicele.

No rubrika RM[19], koja to određuje, dodaje odmah, da to vrijedi za stolne i znatnije crkve, dok u manjim crkvama đakon i subđakon služe u albi i manipulu, a đakon i u stoli. U stolnim i znatnijim crkvama treba da đakon i subđakon u tim danima služe odjeveni u »planeta plicata ante pectus«: kazula se na prsima smota do gore, ili je, prema današnjem rimskom običaju, uopće na prsima sasvim kratka, bez prednjega dijela, osim oko vrata i na samim prsima. Subđakon je u te dane odjeven u »planeta plicata« tijekom cijele mise, osim dok pjeva poslanicu. Đakon zadrži ovu planetu do evanđelja, onda je skine i složi kao vrpcu, te je tako složenu odjene povrh stole preko lijevog ramena, ili odjene neke vrste širu stolu; poslije pričesti odjene ovu planetu opet kao na početku. Ova »stola latior«, kojom se odjene đakon od evanđelja do pričesti u izvjesne dane namjesto »planeta plicata«, ne treba imati izvezena ona tri križića, koja su propisana za pravu stolu[20].

Kad biskup redi mladomisnika, oblači ga odmah iza izvršenog ređenja u kazulu, ali je ona još na leđima smotana. Na svršetku mise odmata biskup nvu dotad smotanu stranu kazule u znak, da je ređenik potpuno opremljen za vršenje svete tajne.

6. Kad biskup oblači mladomisnika u planetu, označuje kazulu kao odijelo božanske ljubavi. A u molitvi, što je svećenik moli kod redovitog oblačenja kazule prije sv. mise simbolizuje kazula jaram Gospodnji.

Dalmatika[21]. U II. su vijeku imućniji u Rimu nosili dugu gornju haljinu s dugačkim i širokim rukavima, zvanu »dalmatica«.

Možda je dalmatika bila uvedena kao liturgijsko odijelo i prije pape Silvestra. Svakako je u drugoj polovici IV. v. već naročito liturgijsko odijelo pape i njegovih đakona u Rimu. Pape su znali davati naročitu dozvolu, da i đakoni izvan Rima smiju nositi dalmatiku u svetoj službi. U V. i VI. v. nalazimo dalmatiku i izvan Rima i inače kao liturgijsko odijelo biskupa i đakona. U IX. v. već je dalmatika na cijelom području rimskog obreda uvedena kao biskupsko i đakonalno odijelo.

Dalmatika je prvotno bila široka bijela tunika, bez pojasa, s dugačkim širokim rukavima. Jedini su ures, kao i na profanoj dalmatici, bili »clavi«,

[18] »In officio missae celebrans semper utitur planeta super albam«. RGM XIX. 1. — [19] RGM XIX, 8, 7. — [20] SRC 25. IX. 1852. DA 3006 ad 7.
[21] Leclercq: Dalmatique AL IV/1 111—119.

t. j. okomite dugačke ljubičaste ili grimizne pruge na prednjoj i stražnjoj strani. Obično je bila u početku platnena, kasnije svilena ili od fine vune.

Dalmatika je, u glavnom, sačuvala svoj prvotni oblik do danas samo u Italiji. I tamo je doduše danas već sa strane rasporena (da se lakše može obući), ali su rukavi ostali zatvoreni, dok su drugdje i rukavi rasporeni, pa tako dalmatika od XVI. i XVII. v. dalje čini dojam neke vrste skapulira, a ne tunike, što je ona prvotno bila.

U prvih je deset vijekova dalmatika bijele boje, kasnije se javlja i u drugim liturgijskim bojama. A kad se razvio izraziti kanon boja, ostaje ona uvijek u tim bojama.

U IX. v. susrećemo osim dalmatike i **tuniku**, kojom je odjeven subdakon. To je bijela, poludugačka, neopasana platnena haljina. U Italiji je sezala do nogu i imala je uske rukave, a na sjeveru je bila nešto kraća i imala je nešto šire rukave. Tunika za subdakone nema širokih okomitih pruga, zvanih »clavi«. Subđakonalna se tunika razvijala sasvim usporedno s dalmatikom. Tako je tunika postala posve jednakom dalmatici, nakon što su se obje podvrgle kanonu boja i nakon što su »clavi« nestali i s dalmatike. Zadnja je razlika bila u širini rukava, ali i te je nestalo pod konac srednjega vijeka.

Kako je s početka i dalmatika i tunika bila bijele boje, a ova je po rimskom shvaćanju bila znak radosti, nisu u Rimu đakon i subđakon oblačili dalmatike, odnosno tunike, u dane žalosti ili pokore. U XI.—XIII. v. prihvaća i ostala kršćanska Evropa polagano ovaj rimski liturgijski običaj. Međutim sa razvio kanon boja, pa su dalmatika i tunika prestale biti bijelim haljinama te se izrađuju u svim liturgijskim bojama.

Kad biskup predaje novo zaređenom subđakonu tuniku, naziva je tunikom radosti i odjećom veselja, a dalmatiku zove odjećom spasenja i dalmatikom pravde.

Pluvial[22] se vjerojatno razvio u svom početku iz stare penule, poput današnje kazule. Bila je to putna kabanica, protiv vjetra, zime i kiše, s kukuljicom. Kod pluviala se ili kape zadržala kukuljica, ako i u rudimentarnom obliku, dok se penula razvila u kazulu bez kukuljice.

2. U IX. v. nastao je, čini se, iz gornjeg odijela za kor i ophode liturgijski ogrtač, koji se i danas još zove» pluviale«, te je time označen način njegova postanka i prvotnog određenja. U X. v. odjeveni su u »kapu« pjevači, pa i svećenik, kod liturgijskih ophoda i svečanosti izvan mise. Koncem XI. v. već se pluvial, »kapa«, »mantus« (u Španiji) posve udomaćio u mnogim svečanim liturgijskim funkcijama izvan same mise.

Od XI. v. dalje pluvial je sprijeda uvijek otvoren, jer je tako bio praktičniji, a nije se više upotrebljavao kao kišna kabanica, kako je to bilo u prvom početku, niti protiv zime, nego je već postao izrazito liturgijsko odijelo. U glavnom je pluvial i danas još ono isto, što je bio u XI. v. Znatnije se promjene opažaju tek u uresu i u kukuljici. U XI. v. nije se kukuljica više upotrebljavala kao pravo pokrivalo za glavu. Koncem XII. v. kukuljica je samo još neke vrste ures, posve malena. No već u XIII. v. postaje od ove kukuljice onaj privjesak, koji i danas još resi leđa na pluvialu.

3. Danas je pluviale široki dugački ogrtač, koji seže do gležnja i koji se na prsima zatvara samo jednom kopčom. Sasvim glatko

[22] Leclercq-Mombert: Chape AL III/1 365—381.

položen na ravnu plohu pretstavlja pluvial kružni isječak, koji izgleda dolje kao polukrug, a gore se završava velikom ravnom crtom po cijeloj dužini.

3. Svećenik, odnosno biskup, odjeven je u pluviale kod svih svečanih funkcija, kad ne smije nositi kazule, dakle izvan sv. mise, tako n. pr. kod ophoda, svečanih blagoslova, posvete crkve i žrtvenika, svečanih večernja, odrješenja kod katafalka, svečanog dijeljenja sv. sakramenta[23]. Ispod pluvijala odjeven je svećenik u albu, ako vrši izvjesnu svečanu funkciju u pluvialu odmah iz sv. mise, inače može obući i superpelicej. Međutim smiju u izvjesnim slučajevima i niži klerici biti odjeveni u pluviale, tako, da pluviale nije neko naročito svećeničko odijelo, kako je to kazula[24].

Manipul[25] se razvio iz neke vrste rupčića, što ga je tražila etiketa starog Rima.

Prvi put se spominje današnji manipul u liturgiji u LP u životu pape Silvestra i Zosima. Ne ulazeći ovdje u pitanje povjesne tačnosti ovih podataka valja ipak ustanoviti, da je u VI. v. bio u Rimu običaj da đakoni pokrivaju desnu ruku popluplatnenim rupcem. U IX. je vijeku već manipul dio biskupskog, svećeničkog, đakonalnog i subđakonalnog liturgijskog odijela posvuda, gdje je bio uveden rimski obred. Službeno se u Rimu zvao mappula, a kasniji je naziv manipulus došao vjerojatno od toga, što se mappula nosila u lijevoj ruci složena kao u neki snopić.

Manipul treba da bude izrađen od svile[26], a boja treba da odgovara boji kazule, odnosno dalmatike i tunicele. Danas je manipul posebni znak subđakonata, odnosno viših redova[27]. Nosi se na lijevoj ruci. Kad je celebrans odjeven u pluviale, nikad ne nosi manipula[28]. Svećenik uzme manipul kod odijevanja za svetu misu iza cinguluma, a biskup ga u svim misama, osim crnih, uzima moleći »Indulgentiam« na početku mise[29]. Prema odredbi RM treba da je na manipulu u sredini ušiven ili izvezen križić, koji treba poljubiti kod odijevanja.

Simboličko je značenje manipula, kako se on danas shvaća, označeno u RM i PR molitvom kod oblačenja. Tu se manipul dovodi u vezu s ps. 125, 7. i 8., pa zato moli svećenik, dok stavlja manipul na lijevu ruku, da mu Gospod dade milost nositi snop (manipulum) suza i boli, te uzmogne u radosti primiti plod svoga rada. A biskup moli stavljajući manipul na lijevu ruku da smije nositi manipul rastuženom dušom pa da tako u radosti zadobije dio s pravednicima.

Stola se razvila iz rimskog Orarium, a dobila je ime stola po svoj prilici u IX. v. u Galiji.

Stola se spominje kao neke vrste liturgijski znak đakona na istoku već u IV. i V. v., a na zapadu pod kraj VI. v. Bila je to kao neka pruga, koju su nosili đakoni iznad albe. Već u VI. i VII. v. nose stolu i svećenici i biskupi. U Rimu je međutim još u VIII. v. Orarium bio još uvijek liturgijski znak klera uopće, za razliku od svjetovnjaka, pa ga nisu nosili samo viši redovi, nego uopće svi klerici. U X. v. nose i u Rimu i na čitavom zapadu stolu samo još đakoni i svećenici.

Prema odredbi RM valja da je u sredini stole utkan, ušiven ili izvezen križić[30]. Danas je uobičajeno, da se isto takav križić nalazi

[23] RGM XIX 3. — [24] CE I 11, 5; II 6, 15. — [25] Leclercq: Manipule AL X/1 1411—1416. — [26] SRC 23. XII. 1837. DA 2769. — [27] Isp. SRC 17. VII. 1894. DA 3832 ad 7. — [28] RGM XIX 4. — [29] Ritus serv. in cel. M. 3, 4. — [30] Ib. I 3. Isp.

i na oba donja kraja stole. Stola valja da bude od svile i iste boje, kao i kazula, odnosno pluviale.

Đakon prebaci stolu preko lijevog ramena i prekrsti njezine okrajke na desnoj strani. Svećenik je oblači tako, da najprije poljubi križić u sredini, onda stavi sredinu stole, na kojoj se nalazi križić, oko vrata i prekriži oba kraja na prsima, najprije lijevi kraj na desno, a onda desni kraj na lijevo, pričvrstivši konačno oba kraja cingulom. Biskup ne križa stole na prsima, nego pusti oba kraja da jednostavno padaju dolje i tako ih pričvrsti cingulom.

Današnja simbolika stole kao liturgijskog odijela nadovezuje na ona mjesta u sv. pismu, koja govore o baljinama milosti, u koje su odjeveni sveci Božji. Zato moli svećenik oblačeći stolu da mu Gospod povrati stolu (baljinu) neumrlosti, koju smo izgubili grijehom prvih ljudi. U molitvi, koju moli biskup oblačeći stolu označuje se ova stola kao onaj ukras, koji nadomještava haljinu neumrlosti, što su je za sebe i za nas izgubili praroditelji ljudskog roda.

Palij je već negdje u V. v. bio na zapadu liturgijski znak rimskoga pape i onih biskupa, kojima ga je papa dao.

Osobito je papa davao palij svojim legatima i metropolitama, ali nerijetko i drugim biskupima. Negdje na prijelazu iz VIII. u IX. v. označuje već palij metropolite, koji treba da budu u posebnoj vezi s rimskim papom. Najprije se tražilo od onoga, kome je papa dao palij, da ponovi svoju ispovijest vjere, a od XI. v. amo treba da položi i posebnu prisegu vjernosti rimskom biskupu, kao glavi Crkve. Palij je na zapadu po prilici ono, što je na istoku Omophorion.

Oduvijek se izrađivao od vune, premda se kojiput u prošlosti znala upotrebljavati i druga građa. Vuna barem djelomično potječe od onih dvaju janjeta, koji se na blagdan sv. Agnes blagosilju u crkvi St. Agnese fuori le mura. Novi sa paliji blagosilju nakon prvih vespera sv. Petra i Pavla i onda se pobranjuju u srebrnoj kutiji na grobu sv. Petra.

Danas je urešen palij sa 6 crnih križića.

Omophorion[31] je na istoku već od V. vijeka amo simbolizovao biskupsku čast i vlast. Na zapadu je palij u početku znak papinske vlasti, onda i biskupske časti, pa metropolitanskog dostojanstva, i na kraju simbol punine biskupske vlasti. Inocent III. tumači palij posve moralno, kao stegu, u kojoj treba da nosilac palija drži i sebe i svoje podložnike. Prema can. 275. simbolizuje danas palij metropolitansku čast. Svaki je metropolita dužan da se u roku od 3 mjeseca od svog posvećenja, odnosno od kanoničke provizije u konzistoriju obrati na rimskog biskupa s molbom da mu podijeli palij. Ante palii impositionem ne smije prema can. 276. metropolita vršiti jurisdikciju metropolite ili čine biskupskoga reda, kod kojih liturgijski propisi traže palij. Sveta Stolica može da dade oprost od ovog određenja. Prema can. 139 § 3. stavlja kardinal proto-đakon namjesto Pape nadbiskupima i biskupima palij. Biskupi vrlo rijetko dobivaju palij. Metropolita se može služiti palijem u smislu can. 277. u svim crkvama, bile one i izuzete, na području svoje crkvene provincije, u dane, koji su označeni u PR II.: De pallio i CE I., 16, 3/4., i to samo kod svečane mise. Izvan područja svoje crkvene provincije ne smije metropolita nositi palij ni onda, ako mu to dozvoli mjesni Ordinarij. Izgubi li metropolita palij ili bude li premješten na drugu metropolitansku stolicu, tada u smislu can. 278. treba da zatraži novi palij. Prema can. 279. palij se ne može nikomu pokloniti niti posuditi, niti poslije smrti nekomu ostaviti, već treba da svi paliji, što ih je primio metropolita, budu zajedno s njim sahranjeni.

Rationale se javlja pod kraj prvog tisućljeća kao počasni znak biskupa pretežno na području njemačkog carstva, ali i u diecezama, koje su u susjedstvu s tim područjem. Bit će, da je Rationale bio

SRC 25. IX. 1852. DA 3008 ad 7. — [31] Leclercq: Omophorion AL XII/2 2089—

u neku ruku nadomjestak za palij: biskupi su nosili Rationale da time nadomjeste nadbiskupski palij.

Sada nose Rationale samo još n. pr. biskupi u Eichstättu, Paderbornu, Krakovu.

Rationale se nosi, upravo kao i palij, samo kod pontifikalne mise.

Mitra[32] je znak biskupske (ili kardinalske) časti; no mogu je, u smislu liturgijskih propisa, nositi i oni, koji imadu usum pontificalium, premda nisu ni biskupi ni kardinali. Bit će, da je mitra, premda u drugačijem obliku, nego je danas uobičajena, rimskog porijekla.

U Rimu se počela nositi polovicom X. v. CE I 17, 1—4. pozna tri vrste mitre: Mitra simplex, auriphrygiata i pretiosa. Mitra simplex izrađena je samo od bijele svile ili bijelog platna, a dependence imadu na dnu crvene rese. Mitra auriphrygiata može biti izrađena i od zlatnog brokata i u tom slučaju ne smije imati nikakvog drugog uresa; ako je pak njezino dno izrađeno samo od bijele svile, tada smije biti urešena s nešto biserja, može imati i zlatom izvezen ili utkan ures. Mitra pretiosa, kako već samo ime kaže, bogato je urešena vezivom, dragim kamenjem, zlatom i srebrom.

Prema odredbama CE nosi se mitra pretiosa samo u svečanim zgodama, mitra auriphrygiata osobito u dane, kad je propisana ljubičasta boja, a mitra simplex naročito na veliki petak i kod službe za pokojne.

Prema današnjoj simbolici, kako je pretstavlja molitva, koju moli biskup kod stavljanja mitre na glavu, znači mitra kacigu spasenja protiv navala svih neprijatelja vjere.

Tiara je trostruka kruna, koju nosi rimski biskup kod svečanih funkcija. Razvila se vjerojatno od bijele kape, koja se zvala camelaucum i phrygium, a nosio ju je Papa izvan liturgijskih funkcija.

U Rim je došla vjerojatno pod istočnim utjecajem. Tek se početkom XII. v. zove tiara, te ima u to doba sasvim na dnu rub u obliku krune. Zato ja OR XIV, 19. (PL 78, 1158) zove corona. Bonifacije VIII. pridometnuo je i drugi rub u obliku krune, a početkom je XVI. v. pridošla još i treća kruna, te je tako tiara danas trostruka kruna, što je papa nosi u svečanim zgodama.

Biskupske rukavice[33] počele su se nositi negdje pod kraj IX. v., i to vjerojatno najprije u Galiji.

Nema sumnje, da su iz običnog života preuzete i u liturgijskim funkcijama, i to vjerojatno u svrhu da rukavice očuvaju biskupove ruke čistima za žrtvu, kako to pokazuje u jednu ruku najstarija simbolika biskupskih rukavica, a u drugu opet naročita njihova upotreba kod liturgijskih funkcija. Dakako da je pri tom igrala veliku ulogu i težnja za ukrasom biskupove pojave prema njegovu dostojanstvu i časti.

Danas se biskupske rukavice za liturgijsku porabu izrađuju iz svile, a ukrašene su jednim križićem. Svojom bojom treba da odgovaraju boji dana, ali mjesto crnih se rukavica, koje ne postoje, uzimlju ljubičaste. Rukavice se nose isključivo kod pontifikalne mise[34], a i to samo do pranja ruku prije prikazanja[35]. Kod biskupskog posvećenja pomognu oba biskupa-asistenta novo posvećenom biskupu kod oblačenja rukavica nakon blagoslova na kraju sv. mise.

Rukavice su oduvijek bile znak biskupske časti. Osim biskupa i kardinala smiju se rukavicama kao liturgijskim odijelom kod svete mise služiti samo oni, koji imadu usum pontificalium.

2090. — [32] Leclercq: Mitre AL XI/2 1553—1557. — [33] Leclercq: Gants AL VI/1 614—628. — [34] SRC 21. VII. 1855. DA 3031 ad 4. — [35] CE II 0, 19; 57; SRC 5. III.

Biskupska obuća sastoji se od čarapa i od papuča. Čarape nisu svagdje u običaju.

Biskupska se obuća ravna po boji dana, ali na veliki petak i kod službe za pokojne nije biskup odjeven u liturgijsku obuću, te prema tomu nema crnih liturgijskih čarapa ni papuča. Običajem je uvedeno, da je liturgijska obuća izrađena od svile. Nije potrebno da je na papučama izvezen križ. U Rimu smije biti izvezen ili izrađen križ samo na papučama, što ih nosi Papa.

Simboličko značenje obuće, kako ga prikazuje molitva, što je moli biskup kod oblačenja liturgijskih čarapa i papuča, označuje papuče u prvom dijelu te molitve kao spremu za naviještanje blage vijesti mira[36], a čarape (u drugom dijelu iste molitve) kao božansku zaštitu, koja je potrebna kod propovijedanja evanđelja.

Rochett je odijelo, koje po pravu pripada samo biskupima i prelatima, ali može papinskim privilegijem biti dopušteno i drugim svećenicima.

Nosi se u koru, kod opboda, propovijedi, ali nikada kod dijeljenja svetih sakramenata[37].

Rochett je sasvim sličan superpeliceju, samo su mu rukavi dugački i posve uski.

Prema starom rimskom običaju rochett (camisia ili alba romana) bio je privilegovani ornat samo nekih više položenih svećenika, dok ga izvan Rima u srednjem vijeku, pa i danas još na mnogim mjestima, a i kod nas, nose nesamo mnogi svećenici, nego i sakristani, tako, te se rochett u zbilji nerijetko nosi namjesto superpeliceja.

Cappa magna je ogrtač, kojim se služe kardinali, patriare, biskupi i viši prelati.

Kardinali nose redovno crvenu boju, a u korizmi u znak žalosti ljubičastu. Svi ostali nose uvijek ljubičastu, a kardinali, biskupi i prelati, koji pripadaju nekom crkvenom redu, kojemu je vlastita neka naročita nošnja, nose cappa magna u boji nošnje svoga reda. Nerijetko daje sv. Stolica i kaptolima privilegij da kanonici nose cappa magna, ali je tada ovo nošenje prilično ograničeno.

Klemens XIV. podijelio je n. pr. 1789. kaptolu senjskom privilegij nositi kapu magnu. Bakarskom je kaptolskom kolegiju taj privilegij podijelio Klemens XIII. 1784.

Mozzetta je manji ogrtač sa sasvim malim naglavkom, koji se na prsima zatvara nizom puceta. Nose ga papa, kardinali, biskupi i neki viši prelati papinske kurije, a kanonici i drugi samo na osnovu naročitog privilegija.

Papa nosi crvenu mozzettu, osim u uskrsno doba, kad nosi bijelu. Kardinalska je mozzetta obično crvena, na nedjelje Laetare i Gaudete, ružičasta, a u korizmi i u doba žalosti ljubičasta. Biskupi nose ljubičastu mozzettu, a kardinali i biskupi, koji pripadaju nekom redu, nose je u onoj boji, kakove je boje nošnja njihovog reda. U Rimu je već u XV. v. bila u upotrebi.

Biretom[38] crvene boje pokrivaju glavu kardinali, ljubičaste biskupi, a crne ostali svećenici, osim ako imadu posebni privilegij.

Kod biskupa i prelata izrađuje se u svili, inače obično od crne vunene tkanine. Biret se nosi kod odlaska iz sakristije pred žrtvenik, gdje se služi sveta misa (ili druga koja liturgijska funkcija), kod procesija, koje nisu teofo-

1870. DA 3213 ad 6. — [36] Isp. Mk. 8, 9; Ef 7, 15. — [37] SRC 17. IX. 1822. DA 2822; 16. IV. 1831. DA 2880; 10. I. 1852. DA 2993 ad 5. — [38] Henry: Barette AL II/1

rijske, kod ispovijedanja, pod svečanom misom, kad celebrans s ministrima sjedi dok se pjeva Kyrie, Gloria, Credo, kod sjedjenja za vrijeme kora uopće i u nekim krajevima kod propovijedanja. Javlja se pod kraj X. v.

Kalota (submitrale) je mala okrugla kapica, koju nose papa, kardinali i biskupi.

Papa nosi kalotu bijele boje, kardinali crvene, biskupi ljubičaste, ostali crne. Nitko ne smije nositi kalote (kod liturgijskih funkcija) bez posebnog privilegija svete Stolice. Kardinalima je dozvolio crvenu kalotu Pavao II. 1464 Onim kardinalima, koji su redovnici, dozvolio je papa Grgur XIV. 1591. kalotu, i to u boji nošnje njihova reda. Biskupima je dozvolio ljubičastu kalotu Pijo IX. 1867. Osim biskupa mogu nositi ljubičastu kalotu i opati i prelati nullius (can. 325), ali je ne mogu nositi abbates de regimine (can. 825). Kalota se nosi u običnom životu, i u liturgijskim funkcijama, pa i onda, kad se nosi mitra, i to ispod mitre (zato se zove i submitrale), ali nikad se ne smije nositi za vrijeme kanona.

Prsten[39] je upotrebljavao već sv. Augustin[40] za pečaćenje svojih pisama. Kanon 27. Toledskog crkvenog sabora 633. određuje, da se biskup, koji je bio nepravedno svrgnut, ima opet uspostaviti predavanjem prstena, štapa i orarija. Isidor od Seville[41] spominje da se novoposvećenom biskupu predaje prsten »propter signum pontificalis honoris vel signaculum secretorum«.

Prema can. 138 § 2. ne smiju klerici nositi prsten, osim ako im to dozvoljuje samo pravo ili apostolski privilegij. Nose ga danas po samom pravu kardinali, biskupi i opati ili prelati nullius[42]. Pod misom nose prsten prema can. 811 § 2. samo kardinali, biskupi, posvećeni opati i oni, koji imadu apostolski indult da ga mogu nositi za vrijeme mise.

Simbolički znači prsten signum discretionis, jer se njime razlikuje biskup od drugih svećenika, signum honoris, jer se njime biskup odlikuje, signum fidei, jer je biskup naročitim vezom vezan uz Kristovu zaručnicu, kojoj treba da brižno čuva vjeru, i konačno milost Duha Svetoga, koja okružuje prste, t. j. čitavu djelatnost biskupova srca i tijela.

Biskupski štap[43] (baculus, pedum), javlja se u VI. v. u Galiji i. Španiji.

U XI. v. već se upotrebljava savinuti štap u liturgiji gotovo po čitavom svijetu, samo u Rimu ne. Još Inocent III. kaže: »Romanus Pontifex pastorali virga non utitur«[44]. Papa je nosio »ferula pastoralis«. To je bio ravan, a ne zavinuti štap. Sv. Toma[45] tumači to tako, da papa nema stegnute vlasti, kako to imadu biskupi, pa zato papa ne nosi zavinuti štap poput biskupa, jer zavinuti štap označuje ograničenje vlasti. Taj je ravni papin štap bio više svjetovne prirode, u neku ruku znak njegove vlasti kao glave papinske države. Bit će, da se taj ravni štap razvio u onaj štap s križem na vrhu, koji se i danas još nosi pred papom kad papa posvećuje crkvu ili otvara sveta vrata na početku jubileja.

Pravo nositi štap imadu biskupi, koji kod posvećenja primaju štap uz riječi: »Accipe baculum pastoralis officii«, kardinali, za koje to određuje can 239 § 1. n. 13, i opati. Bit će, da su prvotno nosili štap opati, pa su onda biskupi od njih preuzeli taj običaj.

495. — [39] Isp. Leclercq: Anneaux AL I/2 2181—2188. — [40] Ep 217. 59. — [41] De off. eccl. II 5, 12, PL 83, 783/4. — [42] Isp. can. 325. — [43] Isp. Gougaud: Crosse AL III/2 3144—3159. — [44] De sacro alt. myst. I 62, PL 217, 796. — [45] In 4 sent. 24, 3, 8. — [46] CE I 17. 5/6. — [47] Isp. Leclercq: Amulettes AL I/2 1884—1860;

Štap se u liturgijskim funkcijama nosi tako, da je zavinuti dio okrenut prama puku, jer to ima označivati vlast nad vjernicima.

Štapom se služi biskup de iure samo u svojoj biskupiji, a u tuđoj samo uz dozvolu mjesnog Ordinarija i onda, ako nastupa auctoritate apostolica[48]. Kod duljih procesija nosi se pred biskupom njegov štap, a onaj, koji ga nosi, odjeven je u pluviale. Posvećeni biskup nosi štap samo onda, kad PR propisuje štap u nekoj liturgijskoj funkciji. Prema dekretu SRC od 27. IX. 1659. DA 1131, ad 8. visi na opatskom štapu sa čvora pannisellus ili sudariolum, koji imade istu svrhu, kao i rukavice, u kojima se nosi štap: da oznojene ruke ne bi oštetile štapa.

Pectorale je prvotno bio jednostavni encolpium, a službeni je ures biskupa postao tek u kasnom srednjem vijeku.

Encolpium je okrugla ili četverouglata kapsula, koja ima kasnije i oblik križa. U njoj su kršćani (a ne samo biskupi) nosili oko vrata moći svetaca ili riječi sv. Pisma. Otale su se razvile medaljice i križevi, koji se i danas nose oko vrata[47]. Tako su nastali i biskupski križevi, što ih biskupi danas nose oko vrata na prsima. U doba Inocenta III. nosio je rimski biskup pectorale na prsima[48]. Pod kraj XIII. v. već su mnogi biskupi redovito nosili pectorale, ali to još nije bilo propisano. Prije toga držao je biskup u ruci križ sa svetim moćima, kako to imamo još sačuvano na relikviariju sv. Kristofora u Rabu iz XII. v.[49]; u zbornoj crkvi u Bribiru čuva se i danas još takav križ, što su ga biskupi do u XIII. v. nosili u ruci, a ne na prsima[50].

Budući da pectorale nije znak jurisdikcije, nego časti onoga, koji ga po pravu ili privilegiju nosi, može se svagdje nositi i ne treba ga na koji mu drago način pokrivati[51].

Nadbiskupski križ, koji se danas nosi pred svakim metropolitom, nije drugo nego nasljedovanje onog križa, koji se nosi pred Papom.

Na crkvenom saboru u Clermontu 1095. nosio se križ samo pred papom Urbanom II. kao specimen summae et universalis iurisdictionis. Od pape je prešlo pravo nositi pred sobom križ na papinske legate, a u XIII. v. i na ave metropolite. Samo rijetko dobivaju to pravo i drugi biskupi.

Nadbiskupski se križ nosi neposredno pred metropolitom i to imagine Crucifixi ad archiepiscopum conversa[52]. Kod opboda se nosi pred kanonicima[53].

Oltarnici su pokrivali kršćanske žrtvenike nesumnjivo u IV. v., ali sigurno i daleko ranije.

Tražili su to nesamo mistički, nego i praktični razlozi. Prvotno se kršćanski žrtvenik očito pokrivao samo s jednim oltarnikom, no početkom srednjega vijeka počinju se žrtvenici pokrivati s više oltarnika, u nastojanju, da se spriječi, da kod možebitnog prevrnuća kaleža presveta krv prodre do samog oltara. Tri obvezatna oltarnika nalazimo na pojedinim mjestima doduše već u XIII. v., ali je to postalo općenitim tek negdje u XVII. v. Tela cerata, koja sačinjava podlogu ispod ovih oltarnika, javlja se u kasnom srednjem vijeku, a općenito je uvedena isto u XVII. v.

Prema odredbi RM[54] valja oltar pokriti s tri oltarnika iz čistoga platna. Gornji oltarnik valja da bude tako dugačak, te s lijeva i desna dosiže do poda[55].

Salaville: Liturgies orientales, Paris 1932 143, 168. — [48] De sacro alt. myst. I 53, PL 217, 793/4. — [49] Isp. Dr. Kniewald: Relikviarij sv. Kristofora u Rabu, Bog. Sm. 1930, 260—264. — [50] Isp. Dr. Kniewald: Zlatni križ krbavskih biskupa, Bog. Sm. 1934, 364—369. — [51] SRC 20. VI. 1899. DA 4035 ad 1. — [52] CE I 15, 2. — [53] CE I 15, 8; SRC 24. VII. 1683. DA 1712 ad 7, 9. — [54] RGM XX. Isp. SRC 15. V. 1819. DA 2800. — [55] Isp. SRC 9. VI. 1899. DA 4029 ad 1. — [56] Ritus serv.

Ne postoji općeniti propis, da se žrtvenik mora pokriti pokrivalom, kad se na njemu ne vrše liturgijske funkcije, ali imade pojedinačnih diecezanskih odredaba u tom smislu.

Antependij ili palij s prednje strane žrtvenika valja da se, koliko je to moguće, ravna prema boji dana.

Kod izlaganja Presvetog valja da u smislu dekreta SRC 9. VII. 1678. DA 1615 ad 7. i 19. XII. 1829. DA 2673. bude uvijek bijele boje. Na žrtveniku, na kojem se čuva Svetotajstvo, ne smije nikad biti crne boje, prema dekretu SRC 20. III. 1869. DA 3201 ad 10.

Oprema svetohraništa sastoji se od zavjese (conopeum), koja zaodijeva svetohranište izvana i od svilene potstave u nutrinji samog svetohraništa, ako ono nije iznutra pozlaćeno.

Zavjesu oko svetohraništa određuje RO IV 1 6. i dekret SRC 21. VII. 1855. DA 3035 ad 10, ali ona u mnogim krajevima, pa tako i kod nas, nije bila dosad uobičajena. Po rimskom se običaju ravna boja ove zavjese prema boji dana (osim crne, koju zamjenjuje ljubičasta) ali može prema dekretu SRC 21. VII. 1855. DA 3035 ad 10. biti i bijela. Kod izloženog Svetotajstva valja da u smislu dekreta SRC 9. VII. 1678. DA 1615 ad 7. bude bijela. Prema DA 3035 ad 10. može ova zavjesa biti izrađena od svile, ali i od vune, platna ili pamuka.

Nutrinja svetohraništa valja da bude pozlaćena ili obložena bijelom svilom, kako je to odredila SRC 7. VIII. 1871. DA 3254 ad 7. i ponovno 20. VII. 1899. DA 4035 ad 4.

Oprema kaleža, kako je danas propisana, općenito je uvedena tek Misalom Pija V. Na kalež se stavlja purifikatorij, kako ga propisuje RM[56]. Dobro je označiti ga s malim križićem u sredini ili na dnu. Na tako pokrit kalež dolazi patena, a na patenu pala, koja pokriva kalež od prikazanja do pričesti. Nad palom se kalež pokriva svilenim velom, a na nj se stavlja burza iste liturgijske boje, u koju se metne korporal ili tjelesnik. Za vrijeme mise počiva kalež i sv. hostija na tjelesniku, koji je po tom i dobio svoje ime.

Tjelesnik i pala su u najstarije vrijeme bili zapravo najgornji platneni oltarnik, u jednom komadu, kojim se zaodijevao i pokrivao kalež. Kasnije je iz praktičnih razloga odijeljen onaj komad, kojim se kalež pokrivao i tako je nastala današnja pala. Tjelesnik i pala valja da su od platna i blagoslovljeni: »parva palla linea... Corporale quod ex lino tantum esse debet, nec serico vel auro in medio intextum, sed benedictum«[57]. Prema rimskom je običaju pala samo četverouglasti komadić platna, tvrdo izglačan, veličine oko 15×15 cm. No smije biti i tako izrađena, da ima sašivena dva takva komada, između kojih se nalazi komad jačeg papira, da bude jača. Na gornjoj strani smije biti i svileni umetak iste boje kao i misno odijelo onog dana, samo nikada crno; gornja strana smije biti urešena zlatom, srebrom ili vezivom, samo ne smije pokazivati nikakve znakove smrti. Bezuslovno mora donji dio biti od bijeloga platna[58]. Na osobito se dragocjene pale liturgijski propisana platnena pala često pričvršćuje s donje strane: to je bolje učiniti pucetima na pritisak ili s nekoliko niti, nego s iglicama, koje mogu lako popustiti i pasti u kalež ili ubosti svećenika.

Tjelesnik treba da je tako velik, da na nj lako stane kalež (u sredinu) i patena (pred kaležem). Treba da je, dakle veličine barem 50×50 cm. Kad

in cel. M. I 1. — [57] Ib. — [58] SRC 17. VI. 1894. DA 3832 ad 4. — [59] SRC 27. II.

se polazi k oltaru prije sv. mise ili boteći dijeliti sv. pričest, stavlja se tjelesnik u bursu[59], koja treba da ima čvrsti donji i gornji dio, tako spojen, da je s jedne strane otvorena i da se može lako otvarati, i tako velika, da složeni tjelesnik može lako stati u njezinoj nutrinji. Bursa mora dakle imati veličinu bar 24 cm u kvadratu. Gornji je dio prekrit svilenom tkaninom iste boje, kao i misno ruho onog dana i najbolje urešen običnim križem. Polazeći da dijeli sv. pričest dostojno je da sam svećenik nosi bursu s tjelesnikom[60].

Veo, kojim se pokriva kalež, valja da bude svilen[61], iste boje, kao i misno odijelo onog dana, i tako velik da dostojno pokrije čitav kalež.

Punfikatorij, pala i tjelesnik, nakon što su već služili kod svete mise, smiju dirnuti samo klerici i oni, kojima je dužnost da ih čuvaju[62]. Nakon upotrebe kod mise treba da ih najprije opere klerik viših redova, onda tek mogu da ih do kraja operu laici, pa bili i redovnici; vodu prvoga pranja treba izliti u sakrarij ili u oganj[63].

Prijevjes, kojim je prema odredbi RO IV 1, 5 pokriven **ciborij,** valja da bude od bijele svile i da sa svih strana zaogrne ciborij.

Stol, koji stoji s desna žrtveniku (credentia) valja da u smislu Rit. cel. M. II 5. i CE I 12, 19. bude pokriven **stolnjakom** od bijelog platna, koje sa svih strana seže do poda.

Na tom se stolu nalaze posudice za vino i vodu, rupčić za Lavabo, te kalež i patena kod svečane mise.

Velum humerale, koji ima zapravo da zaodjene ruke, te služi mjesto rukavicâ, nosi svećenik kod blagoslova s Presvetim i kod teoforičkih ophoda; zatim subđakon kod svečane mise držeći njime patenu od prikazanja do iza Oče naš; i konačno akolit kod pontifikalnih funkcija držeći njime mitru, kad je biskup treba da skine.

Sve ove vrste velum humerale, valja da budu izrađene iz svile. Veo, kojim se zaogrne svećenik kod blagoslova s Presvetim, valja da prema dekretu SRC 26. III. 1859. DA 3086 ad 5. uvijek bude bijele boje. Veo za akolita, koji drži mitru, može biti bijele boje, ali se može ravnati i prema boji dana ili mise. Subđakonalni veo odgovara uvijek boji mise.

Gremiale pokriva biskupu krilo kad sjedi na prijestolju kod Gloria i Credo, i u drugim nekim zgodama. Gremiale ima zadaću da štiti gornje pontifikalno odijelo, koje je često vrlo dragocjeno.

Za Gloria i Credo izrađen je i sam Gremiale često vrlo skupocjeno, te ima biti iz svile, a za ostale slučajeve može biti iz platna.

RM propisuje[64] da ministrant ima kod sv. pričesti pred pričesnike raširiti bijeli (obično platneni) **pričesni veo,** koji je redovito pričvršćen na pričesnu klupu, te se samo prevrne.

Prema dekretu SRC 10. V. 1890. DA 3728 ad 2. dozvoljeno je propovijedati pod misom coram exposito, ali valja **pred Presveto** staviti zastor za vrijeme propovijedi.

Taj je zastor obično oko 100 cm visok i 50 cm širok, a urešen je simbolima sv. euharistije. Nije propisano, ali se dostoji da bude izrađen od svile.

Crkveni barjaci razvili su se pod kraj I. tisućljeća; na vrhu je bilo oveće raspelo, a ispod raspela ili križa bila je na motku (u početku više uresa radi) poprečno pričvršćena druga (manja) motka, koja je nosila sam barjak (vexillum).

1647. DA 2932 ad 1. 2. — [60] SRC 24. IX. 1842. DA 2850 ad 3. — [61] Ritus serv. in cel. M. I 1. — [62] Can 1306 § 1. — [63] Can 1306 § 2. — [64] Ritus serv. in cel.

Crkveni je barjak simbol Kristove pobjede, pa zato i Uskrsnuli drži u ruci vexillum crucis.

»**Nebo**« se nosi nad Presvetim u teoforičkim ophodima i nad biskupom kod svečanog dočeka kad obavlja vizitaciju župe ili samostana[65]; može se tolerirati da se nosi i nad česticama sv. križa i ostalih instrumenata passionis D. n. I. Chr.[66], ali se ne smije nositi ni nad moćima svetih ni nad svetim slikama[67].

CE I 14 1 propisuje da nebo ima biti izrađeno iz svile ili zlatnog ili srebrnog brokata.

Prvotno je »nebo« bilo naprosto četverouglasta tkanina, koja se pričvrstila na 4 ili 6 motaka i nosila nad Presvetim. Kasnije se ova tkanina napela na četverouglasti okvir, te je »nebo« od lako pomične tkanine često postalo teški i vrlo skupocjeni baldakin.

U Italiji postoji i treća vrsta »neba«, umbella, kao neki suncobran, koji se nosi nad svećenikom kad nosi Presveto bolesniku ili ga prenosi s jednog žrtvenika na drugi. Umbella je uvedena pod istočnim utjecajem.

Pokrivalo za lijes kod eksekvija valja da bude uvijek crno; bijelo smije biti samo kod djece, koja su umrla prije nego su došla do uporabe razuma.

Izrađuje se obično iz vune. Ukrašeno može biti križem po sredini.

Liturgijsko ruho u istočnoj crkvi. Budući ima u istočnoj crkvi svećenstvo tri stepena, to ima i svaki stepen svoja određena odijela (odežde). Đakonovo je odijelo: stibar (naša alba), narukvice (naš manipul) i orar (naša stola). Prezbiterovo je odijelo: stibar, epitrahilj (naša stola, nešto drugačija od đakonove), pojas, kojim prezbiter opasuje i privezuje stihar i epitrahilj, narukvice i felon (naša planeta). Arhijerej je odjeven u stibar, epitrahilj, pojas, narukvice, nadbedrenik (četverougaono platno, koje se vješa za jedan od 4 ugla o pojas na desno bedro), sakos (gornja haljina namjesto presbiterova felona) i omofor (najvažnije i najodličnije biskupovo odijelo, u neku ruku naš palij). Osim toga nose biskupi istočne crkve krst, panagiju ili enkolpion, mitru u obliku krune i biskupski štap[68].

LITURGIJSKI ČINI

Čitava liturgija i nije drugo, no vršenje naročitih činâ, koji u ljudima proizvode milost ili kojima se Gospodu iskazuje Božanska čast. Ove liturgijske čine prate kretnje i držanje tijela, koje odaju štovanje, pokajanje, skrušenje i druge vjerske osjećaje. Ovdje govorimo o onim **činima**, kojima su zaodjevene kršćanske tajne, koji dakle prate služenje sv. mise, recitaciju ili pjevanje časoslova i dijeljenje sv. sakramenata i blagoslovina, te su uglavnom ono isto, što inače zovemo ceremonijama.

Ceremonija znači kojiput isto, što i obred. No obred (ritus) više označuje red vršenja liturgijskih funkcija kao neke cjeline.

Tako govorimo o rimskom, carigradskom ili ambrozijskom obredu; zatim o obredu mise ili o obredu pojedinih sakramenata i blagoslovina; i konačno o obredu prikazanja, pretvorbe i t. d. U prvom je slučaju govor o vanj-

M. X 6. — [65] SRC 11. IX. 1647. DA 2951 ad 1. — [66] SRC 27. V. 1626. DA 2647. — [67] SRC 22. VIII. 1744. DA 2379 ad. 2. — [68] Isp. LM I 124—135; Salaville: Liturgies orientales 1932, 153—177. O panagiji despotovice Barbare Frankopanke isp. dr. Kniewald: Trsatski relikviarij despotovice Barbare Frankopanke, Croatia Sacra 1936, I 99—106.

skom redu i načinu svih liturgijskih funkcija rimske, carigradske ili milanske crkve, kao cjeline. U drugom slučaju govorimo o vanjskom redu i načinu jedne liturgijske funkcije. Taj se način u liturgijskim knjigama od starine zove Ordo. Tako n. pr. čitamo u zagrebačkom benedikcionalu MR 98 fol. 83: Ordo qualiter ... ecclesiastici eligendi sunt et consecrandi, a fol. 97: sicque finiatur missa ordine suo. U trećem slučaju mislimo na način, kako se vrše pojedini dijelovi nekih liturgijskih funkcija.

Stajanje. Od starine je najčešći stav liturgov i prisutnih vjernika, da svi stoje. Općenito znači stajanje kod liturgije, da se osjećamo u prisutnosti Božjeg Veličanstva, pa iz poštovanja stojimo. Celebrans stoji često moleći i onda, kad svi ostali kleče, kao n. pr. kod završne molitve iza *Tantum ergo*, jer vrši posredničku službu između Boga i ljudi.

Spasitelj izrijekom kaže: »Kad stojite, da se molite...«[1]. I sv. Ciprijan spominje da kod molitve stojimo pred licem Božjim[2]. Posebice za svećenika veli sv. Ivan Zlatousti, da ne sjedi, nego stoji, jer je stajanje znak liturgijskog djelovanja[3]. Još 816. upozoruje sinoda u Aachenu kanonike (izuzimajući slabe i bolesne): »religiosissime in choro standum et psallendum«. Strogi su redovi i danas još sačuvali staru predaju i stoje u koru moleći časoslov.

U doba uskrsnog slavlja i u nedjelje, kao u spomendane Isusova uskrsnuća, molilo se u prvim kršćanskim vremenima samo stojeći, te je taj običaj nicejski sabor u svom kanonu 20. naročito potvrdio. Zato se sve do danas sačuvao običaj, da se u uskrsno doba i u nedjelje Marijina antifona s molitvom moli stojeći.

Stajanje kod svetih čina neka ne bude ni lijeno ni ukočeno, nego prirodno i uspravno, pete skupa, prsti nešto rastavljeni, koljena ravno pružena, ne naslanjajući se na druge predmete[4].

Sjedenje. Sjedenje je kod liturgijskih čina uvedeno obično radi prevelikog umora kod dugačkih ceremonija i pjevanja i to ponajpače za celebranta i višu asistenciju. Kod dijeljenja svetog reda i kod ispovijedanja označuje sjedenje k tomu i višu vlast onoga, koji sjedi.

Sjediti treba uspravno, s glavom malo napred sagnutom, noge ravno, a ruke, ako nisu uposlene, treba ravno i mirno držati na krilu.

Klečanje. Kao što je Spasitelj klečeći molio na maslinskoj gori[5] tako i mi obavljamo svoje molitve klečeći, naročito onda, kad hoćemo na naročiti način izraziti svoje strahopočitanje pred Gospodom, ili svoje ništavilo i kajanje za svoje grijehe.

Strahopočitanje se iskazuje klečanjem n. pr. za vrijeme dok je izloženo Svetotajstvo, ili dok se pjevaju kitice nekih himana: »Veni Creator Spiritus«, »O crux ave, spes unica«, »Tantum ergo«. U znak poniznosti i pokorne molbe kleči se n. pr. kod preces feriales u časoslovu (u koru) i kod pjevanja »Te ergo quaesumus, tuis famulis subveni, quos pretioso sanguine redemisti«.

Prema Origenu[6] sagibanje je koljena potrebno kad želimo da se pred Bogom optužimo za svoje grijehe i da od njega zadobijemo oproštenje.

Kod klečanja treba paziti, da se ne padne na oba koljena najednom, nego najprije se sagne desno, a onda lijevo koljeno. Noge se drže zajedno, pete skupa, glavu ravno, malo nagnutu napred.

Prostracija je dvojaka: *prostratio perfecta* i *simplex*. Prvom se pada nice, licem na zemlju. Takva je prostracija bila već u starom zavjetu izraz najvećeg vanjskog strahopočitanja[7]. Prvi su se kršćani u svojim privatnim molitvama često bacali nice pred Gospodom.

U sv. Pismu N. Z. imamo svjedočanstvo, kako se na istoku božanska čast iskazivala bacanjem ničice na tla: »i ušavši u kuću nađoše (mudraci a istoka) dijete s majkom njegovom, padoše ničice i pokloniše mu se...«[8]. I Spasitelj je na maslinskoj gori molio tako, da je pao na lice svoje[9]. I starješine se u Otkrivenju sv. Ivana tako klanjaju Bogu, da padaju pred njim nice[10]. U Carigradu se biskup Aleksandar bacio ničice pred oltar moleći Gospoda da ne dopusti da Arije bude opet primljen u Crkvu[11]. I car se Teodozije bacio ničice licem na zemlju da tako pokaže svoju skrušenost[12].

Danas je prostratio perfecta propisana samo rijetko, kao n. pr. na veliki petak i veliku subotu, subotu prije Dubova, kod primanja viših redova.

Da prostracija bude izvršena i u crkvenom duhu i dostojno, ne smije se naprosto udobno ležati, kao na spavanje, nego treba izraziti pobožnu poniznost i skrušenost. Najprije se klekne na oba koljena, zatim se sasvim ispruži, tako, da se pete dotiču, a ruke da su savite ispod prsiju. Čelo se može držati rukama.

Obična prostracija (*prostratio simplex*) ima uvijek značaj latreutski i njom se iskazuje počitanje samo Svetotajstvu. Gotovo uvijek biva izvršena in plano. Treba kleknuti na oba koljena i onda se sagne gornje tijelo u inclinatio mediocris, pa se zatim odmah ustane[13].

Genuflexio je danas vrlo česti izraz počitanja u rimskoj liturgiji. Na istoku je posve nepoznata. Počeli su je uvoditi koncem srednjega vijeka, a općenito su uvedene genufleksije kod podizanja tek po Rimskom Misalu Pija V.

Genufleksija je kod đakonova poziva »Flectamus genua« proizašla iz obične prostracije, kojom se prvotno kleknulo na o b a koljena, dok se danas poklekne samo na jedno koljeno.

Treba mirno sagnuti desno koljeno, dok takne zemlju tik do pete lijeve noge, onda se odmah uspravi, mirno i bez žurbe. Tijelo i glava ostaju u običnom uspravnom položaju.

Inklinacija je izraz počitanja, skrušenog srca ili ponizne molitve[14]. Sagiba se ili samo glava ili cijelo gornje tijelo. Prva se zove inclinatio capitis, a druga inclinatio corporis.

Inclinatio corporis može biti duboka (profunda) ili srednja (mediocris). Dubokom se inklinacijom sagiba čitavo gornje tijelo od pojasa, a srednjom samo glava s ramenima.

Kod duboke se tijelo tako sagiba, da se ispruženim rukama s vršcima prstiju može dirnuti koljeno, a kod srednje samo toliko, da liturg može vidjeti svoje noge.

Da inklinacija bude dostojno izvedena, ne smije biti uglata, nego u lijepom luku, a glava se ne smije još posebno sagibati, nego valja da ostane u običnom svom položaju.

Inclinatio capitis je sagibanje glave. Prema CE II 8, 46 sagiba se glava, kad se izgovara ime Marija ili Isus, ali kod imena Isus to je

---

1 MK 11, 25. — 2 De dom. or. 31. — 3 Hom. 16. in Hebr. 1. — 4 O dostojnom vršenju liturgijskih kretnja isp. Gatterer S. I.: Das liturgische Tun. Innsbruck 1926; Gatterer S. I.: Praxis celebrandi[2], Oeniponte 1926. 1—46. — 5 Lk 22, 41. — 6 De orat. 31. — 7 I. Mojs. 17, 3; Jos. 5, 15; Tob. 12, 22. — 8 Mt 2, 11. — 9 Mt 26, 39. — 10 Otkr. 5, 14; 19. 4. — 11 Sozomenus I, 37. — 12 Theodoret. H. Eul. 5, 7. — 13 SRC 16. II. 1906 DA 4179 ad 1. — 14 Leclercq: Inclination, AL VII/1

sagibanje dublje. Prema dekretu SRC 7. IX. 1816. DA 2572 ad 20. sagiba svećenik glavu i onda, kad u kanonu spominje sveca, kojega se blagdan slavi. U smislu dekreta SRC 23. V. 1846. DA 2915 ad 5. valja da svećenik sagne glavu i kad spominje ime sv. Oca Pape u kanonu. Na osnovu ovih odredaba možemo razlikovati duboku i običnu inkliinaciju glave. Duboka je izraz *cultus latriae* i vrši se n. pr. kad se spominje ime Isus, kod Gloria Patri, Oremus, Agnus Dei, a obična je izraz svakog drugog vjerskog poštovanja.

Pojedini rubriciste razlikuju više vrsta ove obične inklinacije, a kod duboke traže i neko sagibanje ramenâ. Međutim rubrike RM vele samo: caput inclinat, a CE II 8, 46 razlikuje samo duboku i običnu inklinaciju. Daljnja fina gradacija nije propisana, a isto je tako najjednostavnije i najdosljednije, ako se inclinatio capitis time razlikuje od inclinatio mediocris (corporis), što je sagibanje glave uvijek samo: inclinatio capitis tantum[15]. Nije zabranjeno, ali nije ni propisano pri tom malo sagnuti ramena.

Cjelov[16]. Cjelov, što ga je Juda dao Spasitelju kod izdaje[17] kao da je znak, da je cjelov mira i ljubavi bio običajan pozdrav među Spasiteljem i njegovim apostolima. I doista već sv. Pavao i sv. Petar spominju cjelov kao znak kršćanske ljubavi[18].

Cjeluje se žrtvenik i knjiga evanđelja, kao simboli Krista Gospoda. Isto se tako tumači i cjelov biskupove i svećenikove ruke. U znak najvišeg počitanja, koje se iskazuje namjesniku Kristovu na zemlji, ljubi se Papi noga. Taj je običaj uveden[19] pod utjecajem antiknih istočnih običaja. Inocent III. tumači taj cjelov tako, da je uveden zato, jer je papa namjesnik Kristov, kome je grješnica ljubila noge[20].

Ophodi. Po prastaroj se uredbi Crkva služi ophodima da potiče vjernike na pobožnost, da spominje Božja dobročinstva, da zahvaljuje Bogu, ili da isprosi božansku pomoć[21].

Ophodi su bili u običaju i kod Židova i kod pogana. U doba se progonstva kršćani nisu mogli služiti ophodima u većoj mjeri, jer su samo pogrebni ophodi bili za njih u neku ruku zakonski zaštićeni i zato bez pogibli. No odmah iza Konstantina Velikog uveli su se u Crkvu mnogi ophodi, koji se i danas vrše. Novijeg su porijekla teoforičke procesije, koje su nastale u XIV. v. u vezi s uvođenjem Tijelova.

Obred pojedinih ophoda propisuju RO, RM i PR.

Uzdizanje očiju. Općenito je shvaćanje sviju ljudi, da Božanstvo prebiva nad nama u nebeskim visinama. Zato je prirodno, da u molitvi podižemo oči gore k Onomu, komu se molimo. Tako su i kršćani od davnine moleći uzdizali svoje oči k nebu. Do u XII. v. nije bilo naročitih propisa u tom pravcu. Tačne je odredbe sveopće proveo tek Rimski Misal Pija V.

Već je Spasitelj uzdigao oči svoje govoreći: »Oče, zahvaljujem ti, što si me uslišao«[22]. Po Tertulijanu[23] znamo, da su prvi kršćani molili raširenih ruku i očima upravljenim prama nebu; sv. Ciprijan[24] želi da to uzdignuće očiju ne bude oholo, nego čedno i ponizno.

508; Génuflexion, AL VI/1 1017—1021. — [15] Isp. Carpo-Moretti: Caeremoniale iuxta ritum Romanum, 1932, 2, n. 2. — [16] Isp. Cabrol: Baiser, AL II/1 117—130. — [17] Mt 26, 48. — [18] I. Kor 16, 20; I. Petr 5, 19. — [19] De sacro alt. myst. VI, 6; PL 217, 909. — [20] Lk 7, 38. — [21] RO IX, 1, 1. — [22] Iv. 11, 41. [23] Apolog. 30. — [24] De dom orat. 6. — [25] Leclercq: Main, AL X/1, 1205—1219. — [26] III.

Držanje ruku[25]. Molitva *raširenih ruku* bila je općenito uobičajena kod pogana i kod Židova[26]. I kršćani su u starini molili raširenih ruku, kako svjedoči Tertulijan[27] i nebrojene Orante u katakombama. Nije to bio samo liturgijski običaj, kao danas, nego opći običaj i kod svjetovnjaka, sve do u kasni srednji vijek. Danas se ne moli više, općenito uzevši, raširenih ruku, osim svećenika kod svete mise, nego sklopljenih ruku. Prema današnjim se propisima ne smiju ruke raširiti preko širine i visine ramena, a dlanovi moraju biti okrenuti jedan prama drugome[28].

Već zarana se u p r i v a t n o j molitvi javlja takvo sklapanje ruku, kojim se isprepletu prsti obih ruku. Tako je molila sv. Skolastika Gospoda da njezin brat sv. Benedikto ostane kod nje: »insertas digitis manus super mensam posuit«. Taj je način moljenja rijedak u liturgiji; tako se molila prije Pija V. molitva Supplices.

U srednjem se vijeku počelo moliti *sklopljenih ruku*, po svoj prilici pod utjecajem germanskih običaja. Sklapanje ruku znači u liturgiji uzdizanje duše k Bogu (jer su ruke upravljene prema gore), pouzdanje u Božju volju (jer su sklopljene i mirne), a sve to na osnovu križa Gospodnjega (jer su palci sastavljeni u obliku križa).

Svećenik moli danas sve molitve, koje su u misi preuzete iz starog rimskog obreda (Kolekta, Prefacija, Kanon) raširenih ruku, a kasnije dodane molitve i one dijelove, koji bi trebali da budu pjevani (osim responsorija iza čitanja) sklopljenih ruku. I ostale se molitve iz Obrednika i Pontifikala mole sklopljenih ruku.

Istočne liturgije ne poznaju genufleksija, ali je zato inklinacija, μετάνοια, i προσκύνημα kod njih vrlo česta kao liturgijski izraz počitanja. Već OR I 16. (PL 78, 945), pozna inklinaciju. Rimski misal pozna različite nianse inklinacija i od tada rubricisti razlikuju i tumače gornje vrste inklinacija.

Na početku Gloria, Credo, Kanona, drži svećenik ruke sklopljene, ali ih onda diže u vis i odmah opet spušta i sklapa, te time izrazuje iskrenu radost, vjerovanje i odanost svoje duše.

Rukopoloženje[29] vrijedi već u starom zavjetu kao vanjski znak predavanja viših sila i blagoslova[30], ali i prenošenja grijeha i kazne[31].

Spasitelj je rukopoloženjem blagoslovio djecu[32] i vraćao zdravlje bolesnima[33]. Po Spasiteljevu su uzoru i apostoli rukopolagali bolesne i vraćali im tako zdravlje[34]. Razumljivo je dakle, da su već u II. i III. v. biskupi rukopolagali osobito katekumene želeći ih blagosloviti i vratiti im zdravlje duše.

Rukopoloženjem se podjeljuje sakramenat potvrde i svetog reda. U obredu krštenja, bolesničke pomasti, blagoslova bolesnika, posvete krsne vode i eksorcizma znači rukopoloženje podjelu nebeskog blagoslova i zaštite osobito od zlih duhova.

Izgovarajući riječi »Mea culpa«, »Nobis quoque peccatoribus«, »Agnus Dei« i »Domine non sum dignus« kod sv. mise, *udara se* svećenik *u prsa*, u znak skrušenog pokajanja.

Sv. Luka pripovijeda, kako se raskajani carinik nije usudio ni da podigne svoje oči k nebu, nego se udarao u prsa govoreći: Bože, smiluj se meni grješniku[35]. Sv. Augustin[36] često spominje udaranje u prsa u znak pokajanja, i to nesamo u privatnoj molitvi, nego i u liturgijskim funkcijama: to činimo, veli, i mi biskupi, stojeći uz žrtvenik, sa svima, koji su prisutni.

Pranje ruku. Obično je pranje ruku, osobito kod pontifikalnih funkcija, proizašlo iz opravdane težnje za fizičkom čistoćom ruku,

Reg 8, 22; Ps 27; 2; 133, 2. — [26]a Leclercq: Orientation (des fidèles) AL XII/2 2667/8. — [27] De orat. 14. — [28] Ritus serv. in celebr. M. V 1. — [29] Cabrol:

koja je potrebna i dostojna kod liturgijskih čina. No redovno je sasvim prirodno i simbolično tumačenje, koje susrećemo kod pogana, Židova, kao i vrlo rano kod kršćana. Već Apostolske Konstitucije VIII, 11, 12. i sv. Ćiril Jerusalemski[37] smatraju pranje ruku pod misom simbolom čiste duše.

Znak križa[38]. Od prvih su se vremena kršćani običavali križati u svom privatnom životu, i to vrlo često. Obično su na čelu prstom načinili znak križa. Taj je znak zajamčen već u liturgiji II. v. i to kod krštenja i potvrde. U liturgiji nema znak križa samo simbolički značaj, nego je često i vanjski znak blagoslova i milosti.

Prema Tertulijanovu[40] svjedočanstvu činili su kršćani II. i III. v. znak
križa na svom čelu na svakom koraku, kod ulaza i izlaska, kod odijevanja i
kupanja, kod stola, kad su zapalili svijetlo ili išli na počinak. U obliku se
križa polijeva danas vodom novokrštenik, daje se sv. pričest i odrješenje od
grijeha, pomazuje se bolesnik bolesničkim uljem. Znak se križa kao utiskuje
u čelo kršćanina kod sv. potvrde: signo te signo crucis...

Danas razlikujemo veliki i mali znak križa.

Mali sa znak križa čini tako, da se malim križićem označi čelo, usta i
prsa. Taj je mali znak križa općenito uveden oko XII. v. u liturgiju. Veliki se
znak križa čini tako, da se desnom rukom dotakne čelo, pa redom donji dio
prsiju, lijevo i konačno desno rame. Kod pomazanja u obredu krštenja, bo-
lesničke pomasti i potvrde čini sa križ palcem, a kod blagosivanja[40] ispruženom
desnom rukom, tako, da su svi prsti ispruženi i da mali prst gleda one ili ono,
što sa blagosilja. Tako se daje blagoslov u zapadnoj Crkvi sigurno od XIII. v.
dalje. Prije se u latinskom obredu običavalo blagosivati tako, da su u spomen
presv. Trojstva bila ispružena samo tri prsta, naime palac, kažiprst i srednjak,
dok su prstenjak i mali prst bili saviti prema dlanu.

Liturgijski čini u istočnoj crkvi i kod protestanata. Svi liturgijski čini i
sve molitve u istočnoj crkvi počinju i svršavaju znakom krsta, koji čine sami
izvršioci bogosluženja, kao i svi prisutni. Pri tom se privije mali prst i mezi-
mac desne ruke k dlanu, a ostala tri prsta, t. j. palac, kažiprst i veliki sastave
se ujedno vrhovima ravno, te se tako sastavljena tri prsta desne ruke metnu
na čelo (Vo ime Oca) posvećujući Bogu svoj um, zatim na prsa (i Sina) posve-
ćujući Mu svoja želje, zatim na desno rame i prenoseći na lijevo (I svjatago
Duha) posvećujući Mu svoju snagu i prekrstivši se tako rekne se: Amin. Arhi-
jereji i svećenici blagosilju u istočnoj crkvi krstoliko desnom rukom sa pro-
pisno složenim prstima, to će reći tako, da se kažiprstom i srednjim prstom
desne ruke sastave slova IC, a palcem i dva posljednja prsta da se sastave
slova XC: Isus Hristos.

Polaganje ruku i istočna crkva smatra sredstvom za podjelivanje ili prenašanje nečeg duhovnog, nadčulnog.

I protestanti se služe znakom križa i rukopoloženjem, ali dosljedno svojoj nauci otklanjaju svako katoličko tumačenje ili značenje ovih simboličkih čina.

Položaj se vjernih u istočnoj crkvi kod liturgije ravna prema razlici bogo-
službenih radnja i duševnog raspoloženja onih, koji se mole. Običan položaj
na bogosluženju jest upravo stojanje, koje se u izvjesnim prilikama propraća
uzdizanjem ruku i očiju k nebu, a katkad se prekida klanjanjem ili klečanjem.
Katkad mogu i liturgi, kao i vjerni i da sjede. Mali je poklon obično sagi-
banje glave do pojasa, a veliki je sagibanje glave i tijela do zemlje.

Imposition des mains, AL VII/1 391—413. — [30] I. Mojs. 48, 14; Nm 27, 33; Dt 34, 9. — [31] Lv 16, 21—23. — [32] Mk 10, 16. — [33] Lk 4, 40. — [34] Mk 16, 18; Dj. Ap. 9, 17; 28, 8. — [35] Lk 18, 13. — [36] Sermo 351, 6. — [37] Cath. myst. 5, 2. — [38] Leclercq: Signe de la Croix, AL III/2 3139—3144. — [39] De cor. mil. 3 PL 2, 80. — [40] Fehrenbach: Manière de bénir, AL II/1 748—758.

LITURGIJSKI SIMBOLI

Poput starozavjetnog bogoslužja služi se i novozavjetna liturgija obilno simbolima, to će reći vanjskim, vidljivim stvarima, koje po nekim svojim vlastitostima mogu označivati vrhunaravski svijet. Osobito se upotrebljavaju svijetlo, tamjan, voda, ulje, so i pepeo.

Svijetlo[1] se upotrebljavalo u liturgiji ponajprije iz praktičnih razloga, da se rasvijetli i uresi tamni liturgijski prostor ili predmet. To je bilo razlogom, zašto se, osobito u početku, moralo upotrebljavati svijetlo. I danas imamo još ostatak u liturgiji velike subote, koji nas jasno potsjeća na ovu sasvim praktičnu upotrebu svijetla u liturgiji.

U »Exultet« pjeva đakon na veliku subotu: »Oramus ergo te, Domine, ut cereus iste in honorem tui nominis consecratus, ad noctis huius caliginem destruendam, indeficiens perseveret. Et in odorem suavitatis acceptus supernis luminaribus misceatur. Flammas eius lucifer matutinus inveniat«. Dakako, tu se odmah prelazi i na simboličko značenje: »Ille, inquam, lucifer, qui nescit occasum. Ille, qui regressus ab inferis, humano generi serenus illuxit...«

Već sv. Jeronim spominje, da se u svim crkvama pali svijetlo, kad se čita evanđelje, i to po bijelom danu (»iam sole rutilante«)[2]. On ističe, da se to ne čini da se tamni prostor rasvijetli, nego da se tako dade izraza kršćanskoj radosti. Svijetla su se palila i na grobovima mučenika. Bio je običaj u pogana da kod mrtvaca i na grobovima pale svijetlo da tako odagnaju zle duhove. Kršćani su taj običaj preuzeli, ali su mu dali kršćansko značenje. U kršćanskom bogoslužju nema svijetlo samo tu zadaću da razbija tamu i da razgoni zle duhove, nego ima vrlo često i simboličko značenje.

Svijetlo u liturgijskom smislu znači u prvom redu samoga Krista Gospoda[3]. On je »lumen de lumine«, jer »Bog je svijetlo«[4], on stanuje u svijetlu[5], on je izvor svake svjetlosti[6]. O Spasitelju govore već proročanstva kao o svijetlu[7] i on sam veli o sebi, da je »svijetlo svijeta«[8].

Zato se u liturgiji upotrebljava svijetlo osobito ondje, gdje je prisutan Krist Gospodin, lično i zbiljski, ili samo svojom moću. Zato su propisane svijeće kod sv. mise i kod izloženog Svetotajstva. Kod dijeljenja sv. sakramenata označuje svijeća prisutnost moći Spasiteljeve, koji je minister principalis svakog sakramenta. Kod evanđelja sjećaju nas svijeće, da je Isus »svijetlo svijeta«, a kod časoslova, da je kod zajedničke molitve prisutan i On[9]. Po sv. krstu postaje kršćanin svijetlo u Gospodu[10]: zato mu se daje kod krštenja svijeća. Smrtna svijeća znači neumrlu dušu i njezinu živu vjeru u Krista. Zato se i pokojnikovo tijelo nosi u grob u pratnji gorućih svijeća.

Svijetlo se upotrebljava u liturgiji obilatije u one dane, i kod onih zgoda, kad se hoće istaći ili izraziti naročita radost ili svečanost.

U znak se radosti i svečanosti pali svijetlo n. pr. kod Benedictus i Magnificat u časoslovu. Kod biskupove tihe i svečane mise gori više svijeća nego kod mise običnog svećenika, da se tako istakne veća čast biskupova. S istog se razloga prinosi knjizi, iz koje biskup čita molitve, posebna svijeća, sve, ako je i dosta svijetlo u crkvi, pa ne treba posebnog svijetla za čitanje.

[1] Isp. Cabrol: Cierges, AL III/2 1613—1822. — [2] Adv. Vigilant. PL 23, 345, 361. — [3] Isp. Leclercq: Lumière, AL IX/2 2698—2702. — [4] I. Iv. 1, 5. — [5] I. Tim. 6, 16. — [6] Ps 35, 10. — [7] Isai. 49, 6; Lk 1, 79. — [8] Iv. 8, 12. — [9] Mt 18, 20.

No nema samo svijetlost sama naročito simboličko značenje u liturgiji, nego se to značenje proteže i na tvar, koja izgara i tako daje svijetlo. Liturgijsko se svijetlo smije u pravilu dobivati samo od pčelinjeg voska i od maslinova ulja. Voštane svijeće gore kod sv. mise i uopće kod svih liturgijskih funkcija, a maslinovo ulje gori u svjetiljci kao vječno svijetlo pred svetohraništem, u kojem se čuva Presveto. Pčelinji se vosak uzimlje radi lijepe simbolike, po kojoj je vosak simbol čovječanske naravi Kristove, koja se žrtvuje i koja potječe od djevičanske Majke, što je simbolizuje djevičanska »mater apis«.

Po crkvenim odredbama, koje su sada u važnosti, valja da kod tihe sv. mise gore dvije svijeće, bez obzira na možebitne časti i odlikovanja onog svećenika, koji služi misu[11].

Samo kad biskup u veće blagdane služi misu, mogu na oltaru goriti četiri svijeće[12]. Izuzetno može goriti više svijeća »in Missa lecta parochiali aut Communitatis ratione celebritatis«[13]. U pojedinačnim slučajevima dozvoljava sv. Stolica misionarima, da mogu služiti sv. misu i sa svijećama od ulja ili druge tvari, a sasvim izuzetno i uopće bez svijeća, ako ih nikako ne mogu dobiti[14]. Inače nije dozvoljeno služiti sv. misu bez svijeća, pa ni samo s jednom svijećom, osim u slučaju potrebe. Desi li se, da jedna od svijeća potpuno izgori ili postane neupotrebiva za vrijeme celebracije, može se sv. misa nastaviti.

Do XII. su vijeka postavljali svijeće oko oltara i nad njim. Danas se to može činiti samo u svrhu da se crkva rasvijetli, a nikako u liturgijske svrhe, sve, ako je to i stari običaj u pojedinoj crkvi[15]. Isto tako nije dozvoljeno namjesto više svijećnjaka postaviti sa svake strane po jedan s nekoliko krakova, već treba da bude toliko svijećnjaka, koliko svijeća gori na oltaru[16].

Partikularna odredba SRC 1. II. 1907.[17] ustanovljuje red, kojim se pale svijeće: »Altaris cerei ita sunt accendendi, ut incipiatur ab illo, qui Cruci proximius reperitur, in cornu Epistolae, postea, servato ordine, reliqui duo in eodem cornu existentes: ac deinde accenduntur reliqui cerei in cornu Evangelii exstantes, incipiendo item ab eo, qui Cruci propior est, usque ad ultimum in eodem cornu oppositum. In exstinguendis autem eisdem cereis, ordo invertitur, atque incipitur in cornu Evangelii, a cereo, qui a Cruce remotior est, ad illum, qui propior, dein vero a parte Epistolae, eadem regula eodemque servato ordine«. Za opću Crkvu može ova uputa vrijediti kao neka direktiva.

Kod svečane mise treba da gori šest svijeća, a kod pjevane crne mise barem četiri[18].

Kod svečane pontifikalne mise treba da povrh inače obvezatnih šest svijeća gori još jedna posebna, tako, da ih je u svemu sedam[19]. Taj je običaj preuzet iz rimskog ceremoniela, po kojem je kod papine mise sedam akolita nosilo sedam svijeća, jer je Rim bio razdijeljen u sedam kotareva[20]. Simboličko tumačenje u smislu Otkrivenja sv: Ivana, 1. 12-13, kasnijeg je datuma.

Pred svečano izloženim Svetotajstvom treba redovno da gori barem 12 svijeća, sa svake strane po šest.

Ako Svetotajstvo nije izloženo svečano u pokaznici, nego u ciboriju, valja da gori barem šest svijeća, sa svake strane po tri[21]. Ordinarij ima pravo da siromašnim crkvama dozvoli samo šest svijeća i kod svečano izloženog Svetotajstva[22].

[10] Ef. 5, 8. — [11] SRC 19. VII. 1659 DA 1125; 27. IX. 1859 1131 ad 21. — [12] CE I 29 4. — [13] SRC 12. IX. 1857 DA 3059 ad 9. — [14] SRC 7. IX. 1850 DA 2985. — [15] SRC 16. IX. 1865 DA 3137 ad 1. — [16] Ib. ad 4. — [17] DA 4198 ad 9. — [18] SRC 12. VII. 1854 DA 3029 ad 7. — [19] CE I 12, 12. — [20] OR I PL 78, 941. — [21] SRC 15. III. 1898 DA 1992; 8. II. 1879 DA 3480. — [22] SRC 30. VII. 1910. DA 4257 ad 4.

O sastavu ovih svijeća odgovorila je SRC na upit mnogih biskupa 14. XII. 1904.[23]:

»Attenta asserta difficultate (vel veram ceram apum habendi, vel indebitas cum alia cera commixtione eliminandi) ... Episcopi pro viribus curent, ut cereus paschalis, cereus in aqua baptismali immergendus, et duae candelae in Missis accendendae, sint ex cera apum, saltem in maxima parte; aliarum vero candelarum, quae supra altaribus ponendae sunt, materia in maiori vel notabili quantitate ex eadem cera sit oportet. Qua in re parochi aliique rectores Ecclesiarum et Oratoriorum tuto stare poterunt normis a respectivis Ordinariis traditis ...«.

Osim propisanog broja svijeća ne smije se na oltar stavljati nijedna svijeća, koja ne bi bila bar znatnim dijelom od pčelinjeg voska. Stearinske se svijeće nikako ne smiju upotrebljavati na oltaru, pa ni onda, ako je propisani broj svijeća od pčelinjeg voska[24].

O vječnom svijetlu pred svetohraništem određuje can. 1271. da pred Svetohraništem, u kome se čuva Presveto, ima danju i noću neprestano goriti barem jedna svjetiljka, u kojoj gori maslinovo ulje ili pčelinji vosak. A gdje se ne može dobiti maslinovog ulja, prepušteno je razboritosti mjesnog Ordinarija da maslinovo ulje zamijeni s drugim uljem, po mogućnosti dobivenim od bilja.

Ovu odredbu crkvenog zakonika doslovce ponavlja RO IV, 1, 6. Vosak se, čisti ili miješani, smije za vječno svijetlo upotrebljavati samo onda, ako nema maslinova ulja. A ako nema ni voska ni biljevnih ulja, mogu se upotrebljavati i kamena ulja, kao i električno svijetlo[25].

O upotrebi električnog svijetla u crkvi dala je SRC ove upute:

1. Električna je rasvjeta zabranjena nesamo zajedno s voštanicama na žrtveniku, nego i namjesto onih svijeća i svjetiljaka, koje su propisane pred Presvetim ili pred moćima svetaca[26]. »Na žrtveniku« znači na oltarnoj mensi.

2. Za druga mjesta u crkvi i za druge slučajeve mjesni Ordinarij može dozvoliti električnu rasvjetu, ukoliko se čuva ozbiljnost, kako je traži svetost mjesta i dostojanstvo liturgije[27].

3. Nije dakle dozvoljeno upotrebljavati električno svijetlo »ad cultum«, ali se ono može upotrebljavati, da se rasprši tama ili da se crkva svečanije rasvijetli; no pri tom valja izbjegavati svaku teatralnost[28].

4. Naročito je zabranjeno kod privatne ili svečane ekspozicije nutrašnji dio svetohraništa osvijetliti električnim žaruljama, smještenima u nutrašnjosti svetohraništa, da bi vjernici mogli Presveto bolje vidjeti[29].

Nije ukusno stavljati oko oltarnih slika i kipova svijetle okvire, koji se sastoje od električnih žarulja. Odaje sasvim loš ukus, kad su te žarulje raznih boja.

P l i n s k o je svijetlo, kao i električno, dozvoljeno za rasvjetu crkve, ali je zabranjeno na oltaru mjesto voštanih svijeća ili uz njih.

Tamjan[30]. Premda se starozavjetno bogoslužje obilno služilo tamjanom, premda su mudraci s istoka darovali malomu Isusu tamjan[31], te sv. Oci drže, da su tamjan prikazali Isusu priznavajući ga Bogom[32], ipak su se prvi kšćani ustručavali služiti se tamjanom u svom bogoslužju, jer se njime iskazivala božanska čast pogan-

— [23] DA 4147. — [24] SRC 30. VII. 1910, DA 4257 ad 5. — [25] SRC 23. II. 1916, DA 4334. — [26] SRC 24. VI. 1914, DA 4322. — [27] Ib. — [28] SRC 4. VI. 1895, DA 3859. — [29] SRC 24. VI. 1914 DA 4322. — [30] Isp. Fehrenbach: Encens. AL V/1 2—21. — [31] Mt 3, 11. — [32] S. Hieronymus Lib. 1. Comment. in cap. 2. Math: »Pulcherrime munerum sacramenta Iuvencus presbyter uno versiculo comprehendit; Thus, au-

skim idolima[33]. Kad je poganstva nestalo i kad je prestala pogibelj da se kršćansko bogoslužje ne razlikuje dovoljno od poganskoga, uveo se tamjan po uzoru starog zavjeta i u kršćansko bogoslužje.

Prvi su kršćani upotrebljavali tamjan samo kod pogreba, preuzevši taj običaj kao neku građansku ceremoniju od svojih poganskih sugrađana, koji su tamjanu pridavali, upravo kao i svijetlu, naročitu moć protiv utjecaja zlih duhova.

Tertulijan, inače toliko zauzet protiv upotrebe tamjana kod kršćana, spominje, da kršćani kod svojih sprovoda troše veću količinu i bolju vrstu tamjana, nego pogani pred bogovima[34]. Ipak se iz ovog teksta ne vidi jasno, da li su kršćani tamjan kod sprovoda palili, ili su njime samo okružili mrtvo tijelo. Ali već se u IV. i V. v. pali tamjan i kod kršćanskih sprovoda i kod prenosa moći sv. mučenika.

U IV. se v. pali tamjan već i u crkvi kod službe Božje[35] i to na početku svete žrtve, kod pretvorbe i kod evanđelja. Pod kraj prve polovice VIII. v. pali se tamjan u Rimu nesamo kod mise, nego i kod časoslova[36], a papa je Stjepan V. (885.—891.) prema podacima LP odredio da se u bazilici sv. Petra tamjan pali kod svakog pojedinog čitanja i responsorija. U X. v. već nalazimo lijepe i opširne egzorcizme i blagoslove tamjana. Današnje su molitve za blagoslov tamjana zajamčene već u XI. i XII. v.

Tamjan je žućkasta ili crvenkasta smola. Kad se baci na užarenu žeravicu, podiže se u vis miomirisni dim. U liturgiji valja upotrebljavati čisti tamjan[37] ugodnog mirisa; doda li se tamjanu i drugo što, valja paziti, da bude mnogo više tamjana nego drugih tvari. Uostalom nije propisana nijedna naročita vrata tamjana.

Danas se Crkva služi tamjanom da simbolizuje molitvu vjernika[38], da iskaže Gospodu božansku počast, da žive i mrtve vjernike časti kao hram Duha Svetoga i da sveta mjesta i stvari čuva od blizine i utjecaja nečistoga duha.

Tamjan je već u sv. Pismu staroga i novoga zavjeta simbol molitve[39]. U svečanoj misi kadi svećenik žrtvenik tamjanom (poslije prikazanja) i moli Ps. 140, 2: »Dirigatur, Domine, oratio mea, sicut incensum istud in conspectu tuo . . .«.

Kao žrtvu, koja pripada samo Bogu, pali Crkva tamjan pred Svetotajstvom (cultus latriae directus) i pred česticom Kristova križa, oltara, svakog križa uopće, evanđelistara, jer su sve to simboli Krista Gospoda (cultus latriae indirectus). U prvom blagoslovu tamjana kod svečane mise moli svećenik: »Ab illo benedicaris, in culus honore cremaberis«.

Žive i mrtve vjernike časti Crkva također incensom, jer su u naročitoj vezi s Bogom i hram Duha Svetoga.

Incens imade lutrastivno značenje kod pogreba i kod nekih blagoslovina, gdje Crkva moli, da pred tamjanom uzmaknu sve zasjede zlobnoga neprijatelja..

Incensacija je propisana uvijek u svečanoj misi, pa i crnoj[40], ali se ima izostaviti u pjevanoj misi (bez đakona i subdakona), sve, ako je na istom oltaru i izloženo Svetotajstvo; u tom slučaju valja Presveto incensirati samo onda kad je postavljeno na Prijestolje i prije repozicije[41].

---

rum, Regique, bominique Deoque dona ferunt«. — [33] Tertulijan ističe (Apol. adv. Gentes 30, PL 1, 504.) da kršćani ne prikazuju Bogu tamjanova zrna, nego veću žrtvu, koju je Bog sam odredio. Ipak poznaje i Tertulijan (De corona 10, PL 2, 110.) palenje tamjana, kad ga smeta zadah kojeg mjesta; ali to kršćanin čini sasvim drugačije, nego se to dešava »apud idola«. — [34] Apol. 42, PL 1, 9. — [35] Isp. Sv. Ivan Zlatousti: Hom. in Math. 88, PG 58, 781. — [36] Isp. pismo rimskog đakona Gemmula sv. Bonifaciju, PL 99, 755. — [37] CE 1, 23, 3. — [38] Isp. Ps. 140, 2; Otkriv. 5, 8. — [39] Ps. 140, 2; Otkriv. 5, 8. — [40] SRC 29. XI. 1858. DA 3039 ad 6. — [41] SRC 18. III. 1874 DA 3328 ad 1. — [42] Isp. Cabrol: Usage de

Voda[42]. U starom se zavjetu voda često upotrebljavala za liturgijsku lustraciju[43]. Tako je i sv. Ivan Krstitelj polijevao vodom one, koji su priznavali svoje grijehe i željeli da se od njih očiste[44]. I u starom je Egiptu bilo uobičajeno polijevanje i pranje vodom kod liturgijskih čina, upravo kao i kod Grka, a naročito kod Rimljana, gdje su vatra i voda simboli očišćenja. Razumljivo je dakle, da je i u kršćansku liturgiju unišla voda kao simbol očišćenja i odagnjanja zlih duhova, naročito stoga, jer ju je sam Spasitelj odabrao kao sredstvo posvećenja kod sv. krsta.

U Serapinovu euhologiju XIX (Funk Didascalia II 101.) nalazimo molitvu za posvećenje krsne vode, kojoj su se u kršćanskoj starini pridavala i u neku ruku čudesna svojstva. Uz krsnu je vodu mnogo cijenjena i aqua dedicationis, kojom se škropi crkva kod posvećenja, zatim voda, posvećena na Bogojavljenje, te aqua prodigiosa, u neku ruku pretbodnica današnje blagoslovljene vode. Aqua prodigiosa nije uostalom imala liturgijskog značaja, nego je sve svoje vlastitosti crpla iz blagoslova svetih ljudi kao takvih. Najstariji spomen blagoslovljene vode nalazimo u Acta Petri, oko g. 200. Na zapadu spominje doduše LP da je papa Aleksandar I. početkom II. v. odredio da se aqua sparsionis cum sale blagosilje po kućama vjernika. Međutim podaci ovog dijela LP potječu iz VI. v., pa prema tomu možemo pretpostaviti, da se u Rimu po kućama vjernika blagosiljala voda sa solju barem pod kraj V. v. Sigurno spominje blagoslovljenu vodu (aqua dedicationis) papa Vigilije u svom pismu biskupu Profuturu 538.. kad ističe, da se može služiti sveta misa i u crkvi, koja nije bila poškropljena blagoslovljenom vodom[45]. Pod kraj ae VII. v. voda na zapadu nije više blagosiljala po kućama vjernika, kako je to bilo prije, nego u crkvama. Hinkmar u svojoj Epistola synodica[46] spominje već u IX. v. da svećenik svake nedjelje u svojoj crkvi blagosilje vodu, kojom se škrope vjernici ulazeći u crkvu, a mogu je u čistim posudicama i ponijeti sa sobom da njom škrope kuće, polja i vinograde, stada, hranu i piće.

Ulje[47] se također mnogo upotrebljavalo u poganskom bogoslužju. U st. zavjetu nalazimo upotrebu ulja u mnogim prilikama, osobito u higijenske i kozmetičke svrhe, a onda i kao liturgijski čin posvećenja svećenika, kraljeva i proroka. Stoga je i naročiti naziv Mesije: Unctus.

Sa starozavjetnom je praksom bez sumnje u vezi, kad je Spasitelj poslao apostole da propovijedaju pokoru, da izgone duhove i da uljem pomazuju bolesne i tako ih ozdravljuju[48]. Ako se možda neka mjesta, gdje sv. Pavao govori o ulju, mogu i preneseno tumačiti, sigurno je, da sv. Jakob apostol govori o liturgijskoj primjeni ulja kad upućuje bolesne, da pozovu svećenike da nad njima mole i da ih pomažu uljem u ime Gospodnje[49].

O sv. ulju kod sv. potvrde govori već sv. Ciprijan[50], a možda i sam sv. Pavao II. Kor. 1, 21/2, dok je za bolesničku pomast jasno svjedočanstvo sv. Jakoba apostola. Osim toga upotrebljava se mazanje uljem i kod svečanog krštenja i kod ređenja[51], zatim kod posvećenja crkve, oltara, zvona, krsnog studenca, krunjenja kraljeva i t. d.

U liturgijskoj simbolici ulje znači ponajpače milost Gospodnju, ozdravljenje duše i tijela, zaštitu od zlih duhova i konačno i samog djelitelja milosti: Duba Svetog.

Oleum infirmorum nalazimo napomenuto već kod sv. Jakoba 5, 14.

---

l'eau dans la liturgie, AL IV/2, 1680—1890. — [43] Isp. Ps 50, 9; 12, 3; Ex 38, 25. — [44] Mt 3,26. — [45] Vigilije, Epist. 1, 4. PL 68, 19. — [46] PL 125, 774. — [47] Isp. Cabrol: Huile, AL VI/2, 2777—2791; Leclercq: Onction AL XII/2 2116—2130. — [48] Mk 8, 12. — [49] Jak. 5, 14. — [50] Epist. 70, 2. PL 3, 1040. — [51] Isp. Leclercq:

Ἀποστολικὴ παράδοσις sv. Hipolita i Serapionov euhologij donose molitvu, kojom se posvećuje ulje za bolesnike. Papa Inocent I. piše 416. Decenciju, da se svi vjernici mogu služiti uljem, što ga je posvetio biskup, pa da nije mazanje posvećenim uljem pridržano samo biskupima i svećenicima. Danas treba razlikovati oleum infirmorum, što ga blagosilje biskup na veliki četvrtak od ulja, blagoslovljenog običnim blagoslovom, kako ga predviđa RO VIII. 19. Oleum infirmorum može upotrebljavati samo svećenik i to samo kod dijeljenja sakramenta bolesničke pomasti.

Oleum cathecumenorum nije drugo nego ono ulje, kojim su bili pomazani katekumeni u zadnjem eksorcizmu prije krštenja.

Ovo ulje pozna već Ἀποστολικὴ παράδοσις sv. Hipolita. Mazanje ovim uljem imade izrazito eksorcistićku tendenciju, upravo kao i posvećenje ovog ulja. Katekumensko se ulje upotrebljavalo ne samo kod katekumena, nego su se njima mazali i grješnici, da od njih otstupi zao duh, koji ih navodi na grijeh.

Sanctum chrisma. Osim katekumenskog ulja, kojim se vrši eksorcizam, pozna Ἀποστολικὴ παράδοσις sv. Hipolita i mistično ulje ili ulje zahvale.

O tom ulju kaže sv. Ciprijan[52] da se njime pomazuju kršteoici i da je posvećeno na oltaru. A Tertulijan[53] veli, da kršćani, kad izađu iz krstionice, bivaju pomazani blagoslovljenim uljem, jer je potrebno da onaj, koji je kršten, bude i pomazan. Vjerojatno se na ovo ulje odnose riječi sv. Pavla: »A koji nas utvrđuje s vama za Krista i pomaže nas, jest Bog, koji nas zapečati i dade kaparu Duha Svetoga u srca naša«[54]. To je vjerojatno sakramenat sv. potvrde, o kojem ovdje govori sv. Pavao. Taj se sakramenat dijeli posvećenom mješavinom maslinova ulja i balzama, koja se naziva krizmom.

Pepeo[55] se poput mnogih simbola kršćanskog bogoslužja upotrebljavao i kod Židova i kod pogana, naročito kod sprovoda i kao simbol purifikacije i poniženja. Spasitelju je pepeo simbol pokore[56].

U istom je smislu pepeo i Tertulianu[57] znak pokore palih kršćana: »Adsistit idololatres, adsistit homicida (apud christianos), in medio eorum adsistit et moechus, pariter de poenitentiae officio sedent, in sacco et cinere, inhorrescunt, eodem flatu gemiscunt«. Pokornik je prema Tertualianu pokrit pepelom, a sv. Ciprijan ga prikazuje, kako se bacio ničice i kako se valja u pepelu[58]. Sv. Isidor[59] tumači, zašto se pokornici posipiju pepelom: ili zato, da se sjete, da su prah i pepeo, ili zato, jer su postali prašinom, to će reći zli, kao što su prvi prekršitelji Božjeg zakona, prvi ljudi, svojim zlim djelima uvrijedili stvoritelja, te se vratili u prah, otkale su uzeti.

Posipanje je pepelom prvotno sačinjavalo dio pokorničke discipline kod kršćana. Međutim kad GL 16, PL 74, 1064 govori o početku javne pokore grješnika in capite quadragesimae, t. j. na čistu srijedu ili pepelnicu, ništa ne kaže o pepelu. Možda su sami pokornici sebi stavljali pepeo na glavu. OR I, kao i OR X i opet govoreći o čistoj srijedi, odnosno o pokori, ne spominju pepeljenja. OR XI 34. veli samo: »dominus pontifex (ad altare ad sanctam Anastasiam) dat cinerem«. OR XII 15. propisuje, da papu na čistu srijedu kod sv. Anastasije, odjevenog u liturgijsko odijelo, »prior episcoporum« pepeli pepelom, što ga je blagoslovio mlađi presbiter kardinal, govoreći pri tom: »Memento quia pulvis es et in pulverem reverteris«. Tada papa pepeli biskupe, kardinale i ostali kler.

Onctions dans l'ordination AL XII/2 2130—2147. — [52] Ep. 77, 12. — [53] De bapt 7, PL 1, 1206. — [54] II Kor. 1, 21/2. — [55] Isp. Cabrol: Cendres, AL II/2, 3037—3044. PL 4, 507. — [56] Mt 11, 21; Lk 10, 13. — [57] De pudicitia 5, PL 2, 1040. — [58] De lapsis 35, PL 4, 507. — [59] De eccl. off. 2, 17, PL 83, 602; isp. i Rhabanus Maurus: De clericorum institut. 2, 29.

Na saboru u Beneventu 1091. Urban II. određuje da svi, klerici i laici, muškarci i ženske, prime na čistu srijedu pepeo na glavu. Bit će, da se taj običaj uveo već na prijelazu iz X. u XI. v.

So je prema shvaćanju poganskih Rimljana imala lustrativnu moć protiv zlih duhova. A i u st. zavjetu vidimo da je Elisej[60] bacio u bunar soli u svrhu da od loše vode učini zdravu i od neplodne zemlje plodnu. Na to potsjeća još i danas eksorcizam soli, koja se dodaje blagoslovljenoj vodi.

Na zapadu se so često davala katekumenima da je užiju kao sacramentum cathecumenorum, u neku ruku kao nadomjestak presvete euharistije, koja je vrijedila kao sacramentum fidelium. Katekumeni i u svečane uskrsne dane nisu primali nikakvih drugih svetih tajna »nisi solitum sal«. Na ovaj običaj potsjeća još danas u obredu krštenja RO II, 2, 6 i 7 davanje blagoslovljene soli kao »prve hrane«.

Istočna crkva i protestanti. U zapadnoj je Crkvi bogoslužje u daleko većoj mjeri zaodjeveno u izravan izraz riječi i pjevanja, a manje u simboličke radnje i simbole uopće; na istoku je veoma jako razvijena simbolika u bogoslužju, a protestanti imaju uopće samo bogoslužje riječi, te se jedva još može govoriti o simbolima u protestantizmu.

Istočna se crkva, poput zapadne, služi u svom bogoslužju simboličkim radnjama. To su: krsno znamenje, svećenički blagoslov, polaganje ruku, polažaj vjernih na bogosluženju, uzdizanje ruku i skrštanje na grudi, pokrivanje i otkrivanje glave, okretanje lica prema istoku, poljubac mira, umivanje ruku, kađenje tamjanom i osvjetljenje. Osim simboličkih radnja pozna i istočna crkva simbole: vodu, ulje, vosak, tamjan i t. d. (LM I 296).

Protestanti ne priznaju simboličkih čina, koji bi ex opere operato davali ljudima milost Božju. Oni u načelu ne otklanjaju doduše svakog simboličkog čina, jer je n. pr. krštenje ili ponavljanje posljednje večere samo po sebi simbolički čin. Ali njihovo ih je načelno gledište prama sakramentima N. Z. dovelo do toga, da je njihovo bogoslužje u praksi gotovo isključivo bogoslužje riječi, bez simboličkih čina. Time postaje bogoslužje odviše jednoličnim i suboparnim, jer ne samo uho, nego i oko traži svoje. Stoga preporuča Schian o. c. 126. da se i u protestantsko bogoslužje uvedu jednostavni simbolički čini, ali naglasuje, da se ti čini ne smiju tumačiti u smislu katoličkih obreda.

Kađenje tamjanom smatra istočna crkva simbolom molitve, klanjanja i žrtve Bogu. Kađenjem poštuje istočna crkva i ikone i stvari i podjeljuje vjernima osvećenje (LM I 319.).

Kako protestanti nemaju žrtve ni pretvorbe, te otklanjaju i kult svetih i njihovih moći i slika, ne služe se ni tamjanom u svojim bogoslužnim sastancima. Osim toga protestanti načelno otklanjaju svaku lustraciju, pa se prema tomu ne služe tamjanom ni u lustrativne svrbe.

Svijetlo se u istočnoj crkvi pali kod bogosluženja na žrtveniku, na prijestolu, po hramu, pred ikonama, po jedna ili više svijeća. Svijećnjaci, već prema broju svijeća, označuju 12 apostola, 7 dara Duha Svetoga, dvije prirode u Kristu, 3 osobe u presv. Trojstvu ili jedinstvo presv. Trojice.

II. LITURGIJSKA GODINA

SASTAV LITURGIJSKE GODINE

Liturgijski kalendar. Apostoli su svetkovali prvi dan u sedmici kao dan Gospodnji. Taj se dan vraćao svake sedmice i zato se zvao i »osmim danom«[1]. Osim toga se svake godine vraćala i godišnjica Spasiteljeve smrti i Uskrsnuća i tako je posve prirodno došlo do toga, da je već u apostolsko doba tadašnja građanska godina bila protkana svetkovinama Gospodnjim. Kad su se konačno razvila dva velika središta kršćanskih svetkovina, Uskrs i Božić, razvila se uz građansku godinu i posebna crkvena ili bolje: liturgijska godina.

Pod kraj se I. tisućljeća javljaju prvi znakovi sustava današnje liturgijske godine, koja počinje s I. nedjeljom u došašću po našem računu. Tako počinje n. pr. i MR 89 i MR 164 (jer počinje sa sv. Andrijom ap.). No tek u XIII. v. obubvača Siccardus od Cremone[2] i po njemu Durandus[3] cijelu crkvenu godinu u našem smislu kao sustavnu cjelinu. Sikard daje crkvenoj godini simboličko značenje i sbvača je kao sliku »velike godine« od početka svijeta do njegova svršetka. Simbolički je crkvena godina ponajprije slika otpada od Boga (od Adama do Mojsije), zatim pozvanja da se čovječanstvo vrati k Bogu (od Mojsija do Kristova rođenja), onda povratka i pomirenja (od Kristova rođenja do njegova Uzašašća), i konačno putovanja (od Uzašašća do posljednjeg suda). Otpad je od Boga simbolizovan u razdobiju od sedamdesetnice do Uskrsa, pozvanje za povratak o Došašču i Božiću, pomirenje od Uskrsa do Duhova, a putovanje od Duhova do Došašča. Prema tomu dijeli Sikard i liturgijsku godinu na spomenuta 4 odjelka. No ova je podjela i njezina simbolika bez ikakva povjesnog osnova, jer se kršćanska crkvena godine razvijala sasvim drugačije. Pa i sama ta simbolika ne odgovara stvarnosti, jer liturgijska godina i kod Sikarda i kod Duranda počinje s adventom, a ne sa LXX.

Liturgijska se godina u svojoj biti razvila iz potreba kršćanskog života i bogoslužja, a u svome se vanjskom obliku u nekim pojedinostima oslonila na tradicionalne oblike židovskog (pa i poganskog) bogoslužja i kalendara. Tako su se razvili svi oni elementi, koji danas sačinjavaju liturgijsku godinu: računanje godine uopće, liturgijski kalendar, zatim kršćanski dan, sedmica, nedjelja kao početak sedmice, svetkovine, vigilije, osmine, kvatri, uskrsni i božićni ciklus, svetački i zapovijedani blagdani.

Računanje godine[4]. 1. Prvotni je židovski kalendar bio sastavljen od mjeseci, koji su se ravnali po mjesečevim promjenama, a sastojali su se od nešto više nego 4 sedmice.

---

[1] Didahe XV. 9. Funk, Patres apostolici 85. — [2] Mitrale IV, PL 213, 191. — [3] Rationale VI, ed. Venetiis 1589, fol. 164—279. — [4] Isp. Leclercq: Kalendaria, AL VIII/1 824—667; kard. Scbuster: Le prime liste festive nel Calendario Liturgico, LS VII 1—9.

Prvi je dan u mjesecu bio prava svečanost[5]. No jer su Židovi bili u glavnom zemljoradnici i pastiri, sve su se više u svom kalendaru obazirali na godišnja doba, koja su u vezi s kretanjem zemlje oko sunca, pa su mjesečeve mjesece uvrstili u sunčanu godinu. Imali su 12 redovnih mjeseci, a trinaesti se mjesec umetao prema potrebi. Od II. vijeka prije Krista amo prvi se mjesec zove Nizan. U taj je mjesec padala starozavjetna svetkovina Pashe. Tako je od prvotne zemljoradničke godine nastala vjerska godina.

2. I Rimljani su mjerili vrijeme prvotno po mjesečevim promjenama.

Kalende (prvi dan mjeseca), None (peti ili sedmi dan) i Idi (13. ili 15. dan) nisu drugo, nego ostaci stare razdiobe mjeseca po mjesečevim četvrtima. Tek su Rimljani u nekoj sujevjernosti smatrali parne brojeve nesretnima, pa zato n. pr. Ide nisu stavili na 14. dan, kako bi to bilo prema zbiljskoj mjesečevoj promjeni, nego na 13. ili 15. dan, samo da izbjegnu parnom broju. S istog su razloga rimski mjeseci brojili 29 ili 31. dan. Mjesečeva se godina kod Rimljana sastojala od 10 mjeseci, pa su latinska imena od septembra do decembra još zaostatak onog doba, kad su Rimljani imali mjesečevu godinu od 10 mjeseci, bez obzira na sunčanu godinu. Pripisuje se Numi Pompiliju, da je dodao siječanj i veljaču u nakani, da dotadašnju mjesečevu godinu prilagodi sunčanoj; ali početak je godine bio 1. ožujak, a godina je svršavala s 23. veljače. Stoga se i danas još u prelaznoj godini u crkvenom kalendaru iza 23. veljače dodaje jedan dan, tako, da u običnoj godini vigilija sv. Matije pada na 23. veljače, a sama svetkovina na 24., dok se u prelaznoj godini slavi vigilija 24., a sama svetkovina 25. veljače. Reforma se Julija Cezara sastojala u tomu, da je dosljedno uveo sunčanu godinu od 365¼ dana, porazdijeljenu u 12 mjeseci. Budući da je staro računanje po Kalendama, Nonama i Idima u svakom mjesecu bilo dosta zamršeno, preuzelo se računanje prvi, drugi, treći dan u mjesecu, što je bilo mnogo jednostavnije. Obična je godina imala 365 dana, a ona se četvrtina dana, koja je još preostala, dodavala iza 23. veljače kao novi dan u veljači svake godine, koja je bila djeljiva s 4.

3. Zarana se zapazilo, da ni ovaj račun još nije posve točan, pa je konačno Grgur XIII. bulom »Inter gravissimas« od 24. II. 1582. ispravio kalendar Julija Cezara tako, da se u čitavoj katoličkoj Crkvi iza 4. listopada 1582. morao odmah uzeti 25. listopad. Na taj je dan iste godine umrla sveta Terezija. Tim je prijelazom nadoknađeno ono, u čemu je računjanje godine bilo zaostalo za faktičnom sunčanom godinom. A da se i kasnije spriječi takvo zaostajanje odredio je Grgur XIII. da u buduće ne budu prelazne godine s čistom stotinom, osim onih, koje su djeljive s 4, tako, da je bila prelazna 1600., ali ne 1700., 1800. ni 1900., dok će g. 2000. opet biti prelazna. Ovim se postupkom postizava, da se ona nepuna četvrtina dana (do pune četvrtine nedostaje 11' i 13.92") ne uzima za punu i da se tako godina ne svrši prije zbiljskog završetka sunčane godine. Ovaj je zaostatak prema suncu tijekom godina u g. 1582. iznosio 10 dana, a danas već iznosi čitavih 13 dana.

4. Građanska se godina danas u cijeloj Evropi i uopće u cijelom civilizovanom svijetu računa po reformi Grgura XIII.

Poradi pojednostavnjenja kalendara, uglavnom zbog privrednih prednosti, nastoji se danas oko takve reforme, koja bi omogućila, da isti dan u tjednu padne uvijek u iste dane u mjesecu i da Uskrs, prema komu se ravnaju sve pomične svetkovine u liturgijskoj godini, bude uvijek u istu nedjelju, koja bi, prema tomu, uvijek bila vezana i na isti dan u mjesecu. Tako bi Uskrs postao nepomičnom svetkovinom, a time bi uopće nestalo svih pomičnih svetkovina kao takvih, jer se one ravnaju prema Uskrsu. U Ženevi je Sv. Stolica 1924. na posebnoj konferenciji Lige naroda u tom smjeru izjavila po svom delegatu, da takvoj promjeni kalendara u katoličkoj Crkvi treba prethoditi zaključak općeg crkvenog sabora[8].

---

[5] I Reg. 20, 5; II Reg. 4, 23. — [6] Isp. o reformi kalendara EL 1921, 358, 441; 1922, 9, 97; 1927, 216. — [7] DA 4308. — [8] SRC 12. XI.

Kalendar i direktorij sadržaje redoslijed svetih vremena i blagdana za čitavu godinu. Godina se u smislu can. 32 § 2. sastoji od 365, odnosno 366 dana. Najstariji crkveni kalendar, koji se sačuvao, sastavio je Furius Dionysius Filocalus oko 354. Taj je kalendar poznat pod imenom kronograf.

Crkveni kalendar može biti odreden za cijelu Crkvu ili samo za pojedinu biskupiju, red ili samostan, pa je prema tomu općenit ili pojedinačan. I općeniti i pojedinačni crkveni kalendar može biti »vječan«, ako sadržaje stalni red svetačkih blagdana, bez obzira na to, da li koje godine možda radi liturgijskih propisa ima da ispadne koji blagdan ili da se njegovo svetkovanje prenese na drugi dan. Vodi li kalendar računa i o svetim vremenima, te o pomičnim svetkovinama i navodi li za svaki dan pojedinačne godine red blagdana, tada je to godišnji kalendar.

Vječni je kalendar za cijelu Crkvu propisan od sv. Stolice i objelodanjen na početku RM i BR. Vlastiti vječni kalendar svih biskupija i redova ima biti u smislu dekreta SRC od 28. X. 1913., IV. odobren od sv. Stolice[7].

Godišnji kalendar, u kome je osim redosljeda svetih vremena i blagadana označen i red bogoslužja za sve dane, zovemo direktorijem.

Gledom na obvezatnost direktorija mogu se u praksi držati ova načela:

Tko moli časoslov u koru, valja da se drži direktorija one zajednice, s kojom zajedno moli časoslov. Kod privatne recitacije valja da se svaki drži svog direktorija. Tko je dakle kanonskim naslovom vezan uz neku crkvu, valja da se drži direktorija svoje crkve gdje se god nalazio. Svjetovni klerici, koji nisu kanonski povezani ni s jednom crkvom, slijede direktorij svoje biskupije, a nalaze li se u tuđoj biskupiji, mogu slijediti direktorij i onog mjesta, gdje se upravo nalaze[8]. Redovnici, koji su vezani na kor[9], slijede u javnom moljenju direktorij samostana, u kojem se nalaze[10]. U privatnoj recitaciji slijede direktorij svog samostana, osim ako se dulje vremena nalaze u drugom samostanu: u tom slučaju mogu da se drže i direktorija onog samostana, u kome se nalaze.

Svjetovni i redovni svećenici i klerici, koji održavaju duhovne vježbe pod ravnanjem svećenika Družbe Isusove, uživaju povlasticu, da mogu zajedno recitovati časoslov služeći se direktorijem mjesta, u kojem obavljaju duhovne vježbe[11], i to bez ikakova ograničenja ili izuzetka. Sličnu povlasticu uživaju i svjetovni svećenici, članovi III. reda sv. Franje, koji nisu vezani na kor: oni mogu da se u privatnom moljenju časoslova prilagode kalendaru manje braće sv. Franje, ali se kod toga izuzimlje blagdan prvotnog zaštitnika mjesta, naslova i posvete stolne i vlastite crkve[12]. Oni svjetovni svećenici, koji živu u cistercitskim samostanima zajedno s redovnicima, mogu se kod zajedničke i privatne recitacije brevira služiti kalendarom i obredom cistercita, ako inače nisu vezani na posebni oficij i ako imadu dozvolu svoga Ordinarija[13].

Svetu misu imadu svi svjetovni i redovni svećenici da služe prema kalendaru one crkve, ili javne bogomolje, u kojoj celebriraju. Izuzimlju se samo posebni vlastiti obredi pojedinih redova i crkvi. Isto vrijedi i za polujavne bogomolje i za glavnu kapelicu sjemeništa, kolegija, pobožnih ustanova, bolnica, kaznionica i sličnih ustanova[14]. U ostalim polujavnim, kao i u privatnim bogomoljama, svaki se ima služiti svojim vlastitim direktorijem. Koliko je naime moguće valja nastojati, da časoslov i sv. misa jedno drugomu odgovaraju, jer čine liturgijsku cjelinu. Ali ako bi stroga provedba ovog načela uvjetovala znatnu razliku u javnom vidljivom načinu bogoslužja, tada treba slijediti načelo, da se na javnom mjestu ima nastojati oko jedinstvenosti reda i načina crkvenog bogoslužja.

1831 DA 2682 ad 48. — [9] SRC 18. IX. 1877 DA 3436 ad 2. — [10] SRC 25. IX. 1852 DA 3001. — [11] SRC 21. V. 1897 DA 3955. — [12] SRC 25. IV. 1904 DA 4132 ad 2, 3. — [13] SRC 28. VIII. 1846 DA 2917. — [14] Add. et var. M RM IV 6. — [15] Add

Red i vrste blagdana. Crkveni se blagdani dijele po svom obredu u blagdane dvostruke, poludvostruke i jednostavne. Dvostruki imadu prve i druge vespere, a antifone se u časoslovu mole čitave i prije i poslije psalama u svim horama, osim u malim. Poludvostruki blagdani imadu čitavu službu kao i dvostruki, ali se antifone u časoslovu mole čitave samo na kraju psalama, dok se na početku mole samo do zvjezdice. Jednostavni blagdani imaju samo jedne vespere, i to prve, a antifone se mole kao u poludvostrukim blagdanima.

Dvostruki blagdani mogu biti: I. reda, II. reda, veći i manji.

Prema svečanosti razlikujemo svečane i nesvečane blagdane. Svečani su oni blagdani, koji su spojeni cum feriatione, pa bila ta feriacija i ukinuta, ili s osminom.

Feriacija nije drugo, nego uzdržavanje od težačkog posla, od sudskih čina i ostaloga, kako to propisuje can. 1248. U liturgijskom smislu imadu feriaciju svi oni blagdani, koje je Urban VIII. propisao kao zapovijedane, izuzevši blagdan sv. Silvestra na dan 31. prosinca, a dodavši blagdan svečanosti sv. Josipa, sv. Joakima i presv. Srca Isusova.

Blagdani, koji imadu osminu, svečani su samo na sam blagdan i na osmi dan, a ne i unutar osmine[15].

Prema tomu, da li se pojedini blagdan slavi redovno u isti dan godine, ili nema određenog dana u mjesecu, nego se ravna prema Uskrsu, odnosno prema nedjeljama, razlikujemo pomične i nepomične blagdane.

Prema stepenu i važnosti razlikujemo festa primaria i festa secundaria[16]. Ova se podjela odnosi nesamo na dvostruke, nego i na poludvostruke i jednostavne blagdane[17].

Obično su stariji blagdani Gospodnji i Bl. Djevice prvotni, a noviji drugotni. Ipak je n. pr. blagdan sv. Obitelji i Krista Kralja, premda je noviji, ubrojen među prvotne blagdane. Kod svetačkih se blagdana smatra prvotnim blagdan njihove smrti, a ostali se smatraju drugotnima.

Razlikujemo blagdane Gospodnje, Bl. Djevice, svetih anđela i Božjih svetaca.

Među blagdane se Gospodnje ubraja i blagdan presv. Trojstva, Dubovi, Dedicatio ecclesiae i njezina godišnjica.

Dok se Gospodu iskazuje cultus latriae, a anđelima i svecima cultus duliae, iskazuje se Gospi cultus hyperduliae i stoga se naročito razlikuju njezini blagdani od ostalih svetačkih blagdana. Svetački se blagdani dijele u blagdane sv. Ivana Krstitelja, sv. Josipa, sv. apostola i evanđelista, mučenika, priznavaoca, djevica i ostalih svetica.

Općeniti su blagdani oni, koji se slave u cijeloj Crkvi rimskog obreda, a posebni su oni, koji se slave samo u pojedinim provincijama, biskupijama ili mjestima.

Vlastiti su blagdani pojedinih crkvi svetkovine svetaca, kojih se u crkvi čuva čitavo tijelo ili reliquia insignis, ili koji su imali naročitu vezu s odnosnom crkvom ili zborom, kojemu pripada ta crkva.

BR II 1. — [16] SRC 22. VIII. 1893. DA 3810. — [17] SRC 14. VIII. 1894 DA 3837.

Blagdani, koji se slave samo u crkvi, a vjernici nisu obvezani da ih svetkuju slušanjem sv. mise i uzdržavanjem od težačkog posla, zovu se festa chori, dok se t. zv. zapovijedani blagdani zovu festa chori et fori.

Okurencija i konkurencija blagdana. Na dva se načina mogu blagdani u crkvenom kalendaru da susretnu: t. zv. okurencijom i t. zv. konkurencijom.

Okurencija se dešava onda, kad u isti dan građanske godine padnu dva blagdana ili i više njih. Kad se nepomične svetkovine susreću na taj način svake godine, nastaje occurentia perpetua, a kad se tako sastane pomična svetkovina s nepomičnom, ili više pomičnih zajedno, tada nastaje occurentia accidentalis, koja važi samo za ovu godinu.

Konkurencija se zbiva u slučaju, kad ti blagdani, odnosno njihove službe, ne padaju doduše u isti dan građanske godine, nego u dane, koji slijede neposredno jedan iza drugoga.

Kod okurencije nastaje pitanje: koju službu treba vršiti i kako valja postupati s ostalim blagdanima, odnosno njihovim službama. A kod konkurencije treba znati kada svršava prva služba i počinje druga, te kako valja urediti prve i druge vespere.

Ustaljeno je liturgijsko načelo da se svaki dan slavi jedna svetkovina, odnosno jedan blagdan. Prema tomu kod okurencije valja izabrati jedan blagdan, koji će se toga dana slaviti, a ostale službe ili se samo spominju, ili se prenose na drugi, t. zv. slobodni dan, ili se one godine uopće izostavljaju. Izabire se onaj blagdan, koji je po ustaljenom redu crkvenih svetkovina važniji i koji prema tomu imade prednost pred ostalima. U tu svrhu valja razlikovati blagdane, odnosno njihove službe, koji uživaju izvjesne liturgijske povlastice, od onih, koji tih povlastica nemaju. Dvostruki blagdan ima prednost pred poludvostrukim i jednostavnim, a poludvostruki pred jednostavnim. Ipak uživaju nedjelje, te privilegovane ferije, vigilije i osmine izvjesne povlastice, po kojima imadu prednost pred drugim blagdanima, pa bili oni i višeg reda. Osim toga blagdan, koji se svetkuje s ferijacijom, pa bila ona i dokinuta, ili s osminom, imade prednost pred blagdanom istog reda bez ferijacije ili bez osmine. Prvotni blagdani imadu prednost pred drugotnima, a vlastiti, ceteris paribus, pred općenitim, izuzevši nedjelje i privilegovane ferije, osmine i vigilije, te festa primaria dupl. I. cl. opće Crkve, budući da se ovi blagdani smatraju vlastitima blagdanima svakoga mjesta[18].

K o n k u r e n c i j o m se sastaju blagdani u vesperama, tako, da istodobno dođu druge vespere današnje službe i prve vespere sutrašnjeg blagdana. Konkurencija se dvaju ili više blagdana odrazuje samo u vesperama i to tako, da se ili čitave vespere mole o jednoj službi, sa spomenom druge, ili bez spomena, ili se opet mole vespere do kepitula de praecedenti officio, a od kapitula de sequenti, sa spomenom pređašnje službe[19].

Vigilije. 1. Odmah iza Uzašašća Gospodinova vidimo apostole, kako su »u gornjoj sobi, gdje su obično boravili, postojani u molitvi zajedno s Marijom, majkom Isusovom«[20]. Iza dolaska Duha Svetoga pridružilo im se tri tisuće vjernika i svi bijahu »postojani u nauci apostolskoj, zajednici bratskoj, lomljenju hljeba i u molitvama«[21]. Ove su molitve bile različite od onih u hramu, kamo su polazili svaki dan jednodušno[22], jer je i lomljenje hljeba, koje su vršili po kućama, bilo povezano s hvaljenjem Boga.

— [18] Opširnije isp. Gatterer: Annus liturgicus, 1925, str. 186—210; Aertyns: Compendium liturgiae sacrae, 1927, str. 148—155. — [19] Opširnije: Gatterer, o. c. str. 210—213; Aertyns, o. c. str. 156—160. — [20] Dj. Ap. 1, 14. — [21] Dj. Ap. 2,

Nije svaki sastanak prvih kršćana bio izrazito euharistijskog značaja. Didahe već, kako smo vidjeli na više mjesta, jasno luči obične pobožne sastanke prvih kršćana od euharistijskog sastanka u nedjelju. Isto vidimo i u pismu Plinija mlađeg caru Trajanu, kao i u pismu Klementa Rimskog Korinćanima, kad veli: »Cuncta ordine debemus facere, quae nos Dominus statutis temporibus peragere iussit. Oblationes scilicet et officia sacra perfici, neque temere vel inordinate fieri praecepit, sed statutis temporibus et horis...«[23]. Sv. Klement Rimski jasno razlikuje »prosforu« (žrtvu) od »liturgije« (bogoslužja uopće). I Tertulijan[24], govoreći protiv ženidbe kršćanke s poganskim mužem, spominje noćne bogoslužne sastanke, pa pita: koji će poganski muž rado gledati, da mu žena ide na noćne sastanke, kad su oni određeni i da u vrijeme uskrsnih svečanosti izostane čitavu noć. Postojale su dakle tada dvije vrste noćnih bogoslužnih sastanaka. O Uskrsu su vjernici zajedno probdili čitavu noć, dok su obično u nedjelju, ili u posebnim zgodama, probdili samo neko vrijeme. Ti su sastanci prozvani vigilijama. Uoči nedjelje, u subotu, sastajali su se kršćani pod veče[25], osobito uoči Uskrsa. To su bile vigilije, s kojima su možda bili skopčani neki posebni obredi ili događaji, kao n. pr. upravo na veliku subotu. U tomu bi bila i razlika između bogoslužnih sastanaka u srijedu i petak. Uostalom je u sve ove dane, osim dana Gospodnjeg, sastanak bio ispunjen »bogoslužjem riječi«, molitvom, pjevanjem i obredima, dok je euharistija bila pridržana samo nedjelji i nekim naročitim spomendanima.

Obred se prvotnih vigilija donekle sačuvao u misnim obrascima kvatrenih subota i naročito u subotu prije Uskrsa i prije Duhova. Kasnije je naime bilo vjernicima odviše teško noću obavljati vigilije, pa su one sigurno već u XI. v. za puk prenesene od uveče na ujutro. Tako je došlo da danas »vigilija« nije više bdijenje, kako je to bilo u doba prvih kršćana uoči Uskrsa, Duhova i drugih blagdana, premda je u liturgiji velike subote sve do danas ostao netaknut značaj noćnog bogoslužja na veliku subotu. Odjeven u svečano bijelo odijelo đakon pjeva hvalu blaženoj uskrsnoj noći, u kojoj je, slomivši okove smrti, Krist kao pobjednik ustao iz podzemlja. Đakon prinosi Gospodu uskrsnu svijeću kao večernju žrtvu i moli Gospoda, da je blagostivo primi i da plamen ove svijeće ustraje cijelu noć, te se ne ugasi prije, nego se pokaže zvijezda Danica, dok ne svane uskrsno jutro.

Inače je izgradnja misnih obrazaca najstarijih vigilija potpuno jednaka. Najprije su čitanja sv. Pisma, odijeljena pjevanjem psalama i na kraju kantik »Benedictus es« s molitvom »Deus, qui tribus pueris«. To je jedinstvena shema, po kojoj su (uz neke nianse) izgrađeni i današnji obrasci kvatrnih subota. To je danas uokvireno u potpuni misni obrazac, premda prvotno nije bilo euharistijske žrtve u te dane. Na veliku subotu prethodi čitanja blagoslov novoga ognja i uskrsne svijeće. Tada slijede proroštva i posveta krsne vode, pa sv. misa, koja imade posve uskrsni značaj. Jednako je i na subotu prije Duhova, samo što otpada blagoslov uskrsne svijeće i što nema 12 proroštava, kao na veliku subotu, nego samo 6.

Danas se u rimskom obredu svetkuje samo još 17 vigilija, i to: uoči Božića, Bogojavljenja, Uzašašća i Duhova, uoči Bezgriješnog Začeća i Uznesenja Bl. Dj. M., uoči blagdana svetih apostola Matije, Petra i Pavla, Jakoba, Bartolomeja, Mateja, Simona i Jude, Andrije i Tome, te uoči blagdana sv. Ivana Krstitelja, sv. Lovre i sviju svetih. Uoči blagdana sv. Filipa i Jakova i sv.

42. — [22] Dj. Ap. 2, 46. — [23] Ep. ad Cor. 40, 1; PG 1, 288. — [24] Ad uxorem II, 5; PL 1, 1296. — [25] »Vigilias, quae singulis hebdomadibus a vespera illucescente sabbato celebrantur«. Cassianus, Instit. III, 8; PL 49, 140. — [26] Lv 23,

Ivana apostola nema vigilije, jer vigilija ima značaj pokore, a vrijeme, u koje se slave ti blagdani, isključuje vanjske znakove pokore.

2. Vigilije su neke privilegovane, a druge su obične ili neprivilegovane.

Privilegovane se dijele u vigilije I. i II. reda. I. su reda vigilije Božića i Dubova i one imadu prednost pred svim blagdanima, koji padnu u isti dan kao i one. II. je reda vigilija Bogojavljenja, koja imade prednost pred svim blagdanima, koji padnu u isti dan, kao i ona, osim ako su to blagdani I. ili II. reda, ili ako su blagdani Gospodnji. Ova vigilija imade istu povlasticu kao i obična nedjelja, očito stoga, jer je preuzela misu, a djelomično i časoslov nedjelje u Božićnoj osmini.

Sve su ostale vigilije obične ili neprivilegovane, te imadu prednost samo pred jednostavnim svetkovinama, izuzevši veće ferije.

Obične su vigilije »jednostavnog« obreda. Vigilije se Duhova i Bogojavljenja svetkuju s tri nokturna poludvostrukim obredom. Izuzevši matutin vigilija Božića imade dvostruki obred. Vigilije, koje padaju u došašću ili u korizmi, imadu samo misu, a u časosolovu se posve ispuštaju.

Privilegovane se vigilije nikad ne prenose, nego se uvijek svetkuju, pa došle i u nedjelju. Post i nemrs prema can. 1252 § 4. prestaje u nedjelju i zapovijedane blagdane, izuzevši zapovijedane blagdane u korizmi, te se post, ako padne u nedjelju ili zapovijedani blagdan, ne prenosi na prednji dan. A obične se vigilije, ako padnu u nedjelju, ili ako su zauvijek spriječene blagdanom I. reda, vrše u subotu prije nedjelje ili uopće uoči zapriječenog dana.

Osmine. 1. Prvotno su se osmine slavile kao osmi dan svetkovine, kao što se i dan Gospodnji vraća svakih 8 dana, te su ga stoga zvali i naprosto »octavus dies«. Najprije se slavio osmi dan posvete bazilikâ, onda Bogojavljenja i od VII. v. amo i drugih blagdana.

U Rimu su osim toga naročito slavili osmi dan sv. Lovre mučenika i sv. Agnes. U Rimskom se Misalu i danas još sačuvao prvotni značaj osmine u natpisu 28. siječnja: »S. Agnetis V. et M. secundo«; slavio se naime i slavi se i danas samo osmi dan. Samo se osmina Uskrsa i Dubova slavila kroz sedam dana po uzoru starog zavjeta[26].

U XI. v. bilo je malo svetačkih blagdana s osminom, a osmine su se slavile tako, da se — osim na Uskrs i Duhove — svetkovao uopće samo osmi dan[27]. No već se tada počelo spominjati osminu i unutar osmine. U XII. i XIII. v. veoma su se umnožale osmine, naročito utjecajem novog reda manje braće. Time su bila i odviše potisnuta u pozadinu sveta vremena liturgijske godine, pa je Pijo V. u svom Rimskom Misalu znatno umanjio broj osmina. Pijo X. još je više naglasio sveta vremena u liturgijskoj godini i u još se u većoj mjeri vratio starom načelu da se slavi samo osmi dan blagdana.

Prema dekretu SRC od 2. IX. 1741.[28] osmina neke svetkovine nije drugo nego »extensio ipsius festi«. Ovo se produženje svetkovine danas vrši na različiti način, prema tomu, kakova je osmina. Osmina se danas zove obično svetkovanje blagdana kroz 8 dana. Osmina se završuje osmim danom, koji se latinski također zove Osmina se završuje osmim danom, koji se latinski također zove »octava« (sc. dies), kao što se i razdoblje od 8 dana zove oktavom.

2. Poslije reforme časoslova i kalendara, što ju je proveo Pijo X., razlikujemo privilegovane, obične (communes) i jednostavne (simplices) osmine.

6; Num 28, 17; Deut 16, 3. — [27] Isp. Micrologus, c. 44; PL 151, 1010. — [28] DA

Privilegovane su osmine dvostrukih Gospodinovih svetkovina I. reda, koje se u cijeloj Crkvi slave s osminom. Ove se osmine uvijek slave ili se barem spominju u svetoj službi, prema tomu, kojega su reda. Privilegovane osmine I. reda imadu prednost pred svim blagdanima in occurentia. To su osmine Uskrsa i Duhova. Kod privilegovanih osmina II. reda dani unutar osmine imadu prednost pred svim blagdanima, osim dvostrukih blagdana I. reda, a osmi dan imade prednost i pred dvostrukim blagdanom I. reda, ako se ovaj kao takav ne svetkuje u cijeloj Crkvi. To su osmine Bogojavljenja i Tijelova. Privilegovane osmine III. reda imadu (kao i obične osmine) prednost unutar same osmine samo pred jednostavnim svetkovinama, a osmi dan imade prednost i pred svim dvostrukim blagdanima, koji nisu I. ili II. reda. To su osmine Božića, Uzašašća i Srca Isusova, a u Rimu povrh toga još i osmina sv. Petra i Pavla[29].

Osmine su ostalih dvostrukih blagdana I. reda obične osmine. One se unutar osmine svetkuju poludvostrukim obredom i imadu unutar osmine prednost samo pred jednostavnim blagdanima; osmi se dan svetkuje kao dvostruka svetkovina većega reda i imade prednost pred svim dvostrukim blagdanima, koji nisu blagdani I. ili II. reda. To su osmine Bezgrešnog Začeća i Uznesenja Bl. Dj. M., rođenja sv. Ivana Krstitelja, svečanosti sv. Josipa, sv. Petra i Pavla (izvan Rima), sviju svetih, osmina posvete i titula vlastite i stolne crkve, glavnog zaštitnika mjesta, sv. utemeljitelja redova i crkvenih redovničkih družbi, te osmine ostalih dvostrukih svetkovina I. reda, koje se negdje svetkuju a osminom.

Jednostavne su osmine dvostrukih blagdana II. reda. One se svetkuju samo u osmi dan kao jednostavne svetkovine, a inače se kroz 7 dana unutar osmine niti ne spominju, pa se prema tomu unutar same jednostavne osmine ne ispušta suffragium i preces, nego samo na sam osmi dan[30]. Osmi dan jednostavnih osmina imade prednost samo pred jednostavnim blagdanima i pred službom bl. Dj. M. u subotu. Takove su osmine: osmina rođenja Bl. Dj. M., sv. Ivana ap. i ev., sv. Stjepana prvomučenika, nevine dječice, sv. Lovre, te svih inih dvostrukih svetkovina II. reda, koje se negdje svetkuju s osminom.

Octavarium Romanum donosi čitanja II. i III. nokturna za osmine onih blagdana, koji se ne slave u cijeloj Crkvi s osminom, nego samo u nekim krajevima. Upotreba Rimskog Oktavarija nije obvezatna, ali se njime (i njegovim novijim dodacima) može svatko služiti bez posebne dozvole[30a]. Tko nema Rimskog Oktavarija opetuje čitanja samog blagdana ili iz communa sanctorum. Na osmi je dan prikladno da se ponove čitanja samog blagdana, ako osmi dan nema posebnih čitanja[31].

Kvatre[32]. U poganskom je Rimu bio običaj da se između studenoga i prosinca slave »feriae sementinae«, u lipnju ili srpnju »feriae messis«, a u rujnu »feriae vindemiales«.

Ovaj je običaj u svojoj jezgri bio samo izražaj misli, da smo u svemu ovisni o blagoslovu Božjem, a naročito u uspjehu poljskih naših poslova, o kojemu ovisi naš život. Tako je Crkva u Rimu mogla preuzeti ovaj poganski običaj svetkovanja praznika sjetve, žetve i berbe zaodjevši ga u kršćansko ruho[33]. Za papu Kalista veli LP: »hic constituit ieiunium die sabbati ter in anno fieri, frumenti, vini et olei secundum prophetiam«. Ovaj se subotnji post po svemu odnosi na kršćansko svetkovanje praznika sjetve, žetve i berbe; spominje se post u subotu, jer je valjda subotnji post uopće bio uveden upravo prigodom ovih praznika, pa su se odnosne tri sedmice u

2385 ad 3. — [29] Isp. AAS 1915, 441; 1922, 504. — [30] SRC 18. I. 1918, DA 4348 ad 2, 3. — [30a] SRC 29. XII. 1884, DA 3824 ad 4. — [31] SRC 13. XII. 1895, DA 3878 ad 9. — [32] Isp. Grisar: Die Stationsmessen der Quatembertage; Das Missale im Lichte römischer Stadtgeschichte, 1925, 58—67. — [33] Isp. Dom Morin:

godini tim postom razlikovale od ostalih, u kojima se postilo samo srijedom i petkom, a prigodom praznika sjetve, žetve i berbe dodavao se još i post u subotu. LP upućuje na proroka Joela 2, 15-19, gdje se poziva izabrani narod da se posveti postu, da se sastanu vjernici, a svećenici da mole Gospoda neka se smiluje puku svomu; Gospod odgovara: »Evo, ja ću vam dati žita i vina i ulja i oslobodit ću vas od pogana«.

Ljetnim su se, jesenskim i zimskim praznicima kasnije pribrojili i proljetni, koji su i onako bili povezani s postom (radi korizme) i tako su nastale kvatre, koje se onda lijepo dovode u vezu sa starozavjetnim postom 4 puta na godinu[34].

Prvi put spominje kvatre Leo Veliki[35]: »Vernum (ieiunium) in Quadragesima, aestivum in Pentecoste, autumnale in mense septimo, hiemale autem in hoc qui est decimus celebramus«. Kvatrni su srijeda i petak bili posni dani, a u subotu je povrh toga bilo i bdijenje kod sv. Petra: »Quarta igitur et sexta feria ieiunemus, sabbato autem apud beatum Petrum pariter vigilemus«[36]. Prvotno su kvatre bile posebni rimski običaj, ali su se polagano tijekom VIII., IX. i X. vijeka proširile i na ostalu zapadnu Crkvu.

Današnje je kvatrne termine[37] uredio Grgur VII. 1078., ali je potrajalo do u XIII. v. dok su sa u općoj Crkvi konačno ustalili.

Papa je Gelasije († 496.) odredio da se sveti redovi dijele u kvatrne subote, kako to i danas još propisuje can. 1006, § 2. U crkvenoj se starini osobito ističe kvatrna subota u prosincu, kad su rimski biskupi običavali zaređivati đakone, svećenike i biskupe.

Misni su obrasci u sva 4 kvatrna termina podjednako građeni. Postajne su crkve uvijek iste: za srijedu Sancta Maria Maior, za petak bazilika Duodecim Apostolorum, za subotu bazilika sv. Petra. Kvatri u prosincu stoje posve pod dojmom adventske liturgije, a to je razumljivo, jer se slave pod kraj došašća, neposredno pred samim Božićem. Proljetne kvatre dolaze u korizmi, pa je i opet razumljivo, da su nadahnute općim duhom, koji vlada u čitavoj korizmenoj liturgiji, duhom priprave katekumena za primitak sv. krsta na veliku sumotu. Ljetne kvatre opet padaju u sedmicu iza Duhova i tako i one spominju neprestano dolazak Duha Svetoga. Ali 4. čitanje u subotu jasno se odnosi na praznovanje žetve[38]. Možda se i izgon demona u subotnjem evanđelju ima razumjeti kao neka reminiscencija prvotnog stanja, kad je Crkva preuzela svetkovanje praznika žetve od pogana, otklanjajući ujedno poganski značaj ovih praznika i pripisujući ga, ukoliko je upravo poganski, demonima. Ova se misao vraća i u evanđelju kvatrne srijede u rujnu. Jesenski je kvatrni termin najviše zadržao od prvotnog značaja kvatara uopće i tu se sasvim jasno razabire, kako su rujanske kvatre udešene kao praznik berbe i dovršene žetve, navodeći naročito analogije iz starog zavjeta.

KRŠĆANSKA SEDMICA

Sedmica. Liturgijska se godina, poput građanske, sastoji od 52 sedmice. Sedmica se opet sastoji od 7 dana. Građanski se dan sastoji od 24 sata. Židovsko je bogoslužje preuzelo razdiobu godine na sedmice, a sedmicu na dane, ali bogoslužni dan kod Židova ne

L'origine de Quatre-Temps, Revue bénédictine 1897, 336. — [34] Zah. 8, 19. — [35] Sermo 79. — [36] Leo I. Sermo 13. — [37] »Post Luciam, cineres, post sanctum Pneuma crucemque; Tempora dat quatuor feria quarta sequens«. — [38] Lev 26, 3—12.

počinje ujutro, poput građanskog dana, nego uveče[1]. Crkva računa izvan liturgije dane obično od ponoći do ponoći (can. 32 § 1.), ali u can. 1246. računa dan, u koji se može dobiti oprost posjetom crkve »od podneva predašnjeg dana po sve do ponoći onog dana, koji je određen«. Građanski se dakle dan sastoji uvijek od 24 sata, dok je liturgijski dan često i dulji, jer obuhvaća i prvu i drugu večernju. Prema tomu su neki dani i kraći od 24 sata, te je tako konačni zbroj sati i dana u jednoj godini jednak i za građansko i za liturgijsko računanje. Građanski se dan sastoji od 24 sata, dok se crkveni, odnosno liturgijski dan dijeli u 8 kanonskih sati: noć (nocturnum ili matutinum), zatim u zoru (Laudes), u prvi, treći, šesti i deveti sat (koji odgovaraju šestom, devetom, dvanaestom i petnaestom satu po našem građanskom računu), večernju i završetak dana (completorium).

Apostoli su od starog zavjeta preuzeli svetkovanje sedmice: »sedam ćeš dana raditi svoj posao, a sedmi je dan sabat Gospoda Boga tvoga i ništa ne ćeš raditi u taj dan, koji je posvetio Gospod«[2]. Osim subote revni su Židovi svetkovali i dva druga dana u sedmici: ponedjeljak i četvrtak. Subota je bila namijenjena počinku od posla i bogoslužnim sastancima, a ponedjeljak i četvrtak postu[3]. Kako apostoli i njihovi sljedbenici nisu odmah naglo prekinuli s polaskom u hram i sinagogu, tako su od nje preuzeli i jedan dan u sedmici, koji je bio posvećen bogoslužnom sastanku, a dva su druga dana namijenili postu. Namjesto subote uzeli su za svoje liturgijske sastanke u privatnim kućama onaj dan u sedmici, kad je Spasitelj uskrsnuo, t. j. dan poslije subote. U »prvi dan sedmice« sabrali su se vjernici u Troadi da lome hljeb i da čuju sv. Pavla[4]. Taj dan zove sv. Ivan apostol danom Gospodnjim[5]. Djela Apostolska kao da hoće podvući neku razliku između »lomljenja kruha po kućama« i »primanja hrane s radošću i hvaleći Boga priprosta srca« s jedne strane i s druge između polaska u hram, kamo su išli jednodušno svaki dan[6]. Pod kraj I. v. preporuča Didahe (IV, 2.) vjernicima da se svaki dan sastaju sa svetima, a onda (XIV, 1.) traži od njih da se u dan Gospodnji sastaju, lome kruh i zahvaljuju, nakon što su ispovjedili svoje grijehe, da njihova žrtva bude čista. Didahe usko povezuje ovaj obvezatni nedjeljni sastanak s biskupom i đakonima, jer dodaje (XV, 1.): »izaberite dakle sebi biskupe i đakone, dostojne Gospoda ...«. Iz svega ovoga možemo zaključiti, da je svetkovanje nedjelje apostolskog porijekla. Plinije mlađi[7] obavještava cara Trajana, da su se kršćani običavali sastajati u određeni dan (t. j. nedjelju) prije zore i pjevati Kristu pjesmu kao Bogu, a onda da su se opet rastajali i ponovno sastali da prime miješanu i nevinu hranu. Prvi je ovaj sastanak »u zoru« bio vigilija. Iz Plinijeva pisma razabiremo, da je taj sastanak imao bogoslužni značaj, jer se pjevala pjesma Kristu kao Bogu, ali nije bilo ni žrtve ni pričesti, nego je sav bio ispunjen čitanjem svetog pisma, propovjeđu i obvezom na kreposni život, dostojan kršćanina. Nedjelju uveče sastaju se kršćani opet na bogoslužni sastanak i tu se prinosi žrtva i prima sveta pričest pod obim prilikama: to je Plinijeva miješana i nevina hrana. Ovaj je euharistijski sastanak bio nedjelju uveče, kako to vidimo u Troadi[6], očito po uzoru Spasiteljeve zadnje večere, koje je bio spomen u njezinom euharistijskom dijelu. A sastanak je u zoru, »prije svijetla«, bio vjerojatno potaknut polaskom svetih žena na grob Spasiteljev »u svanuće prvoga dana sedmice«[9] »vrlo rano«[10], »dok je još bila tama«[11].

Dan Gospodnji[12]. 1. U I. v. prije Krista ustalila se u poganskom rimskom svijetu planetarna sedmica. Prvi joj se dan zvao po Sa-

[1] Lv 23, 32. — [2] Ex 20, 9, 10 — [3] Isp. Lk 18, 2: »Postim dvaput u sedmici«. — [4] Dj. Ap. 20, 7. — [5] Otkr. 1, 10. — [6] Dj. Ap. 2, 46. — [7] Ep. X, 90. — [8] Dj. Ap. 20, 7. — [9] Mt 28, 1. — [10] Lk 24, 1. — [11] Iv. 20, 1. — [12] Isp. Dumaine:

turnu, drugi po suncu, treći po mjesecu, četvrti po Marsu, peti po Merkuriju, šesti po Jupitru i sedmi po Veneri. Konačno se dan Saturna asimilirao židovskom sabatu.

Ovo stanje ima pred očima sv. Justin u svojoj I. Apologiji[13], upravljenoj poganima, kad piše: »U dan, koji se zove dan sunca, svi se naši, koji stanuju po gradovima ili selima, sastaju na istom mjestu. Tu se čitaju, koliko to vrijeme dopušta, spisi apostola i proroka ... Mi se sastajemo svakog dana sunca, jer je to prvi dan, dan, u kojemu je Bog oblikovao tamu i materiju i stvorio svijet i jer je u taj isti dan uskrsnuo Isus Krist, naš Spasitelj: on je bio raspet uoči Saturnova dana, a sjutradan iza Saturnova dana, a to je dan sunca, pokazao se apostolima i učenicima svojim i učio ih je ono, što smo vam sada izložili i preporučili«. Upravljajući svoj govor poganima služio se sv. Justin njihovim nazivima, upravo, kao što u svom dialogu Trifonu[14] zove nedjelju »prvim danom sedmice«, da ga razumiju Židovi, kojima upravlja riječ ovom prilikom.

Pod kraj II. v. zove Tertulian u svojim spisima »Ad nationes«[15] i »Apologeticum«[16], koji su upravljeni poganima, prvi dan sedmice danom sunca: »drugi smatraju da je sunce kršćanski bog, jer su saznali, da molimo okrenuti prama istoku ili da se u dan sunca predajemo radosti...«. Tertulijan zove nedjelju danom sunca, da ga razumiju pogani, kojima govori; inače on zove prvi dan sedmice »danom gospodnjim«, pa i naprosto dominicum ili dominica[17].

Službeni je crkveni naziv ostao za nedjelju dan Gospodnji: »Židovi zovu (nedjelju) prvim danom u sedmici, to je onaj dan, koji je za nas dan Gospodnji, a koji su pogani posvetili suncu«[18]. Ipak se znade upotrebljavati i naziv »dan sunca«: »mi zato častimo i slavimo dan Gospodnji, jer je na taj dan Spasitelj, kao sunce s istoka razbio podzemnu tamu, obasjan svijetlom uskrsnuća. Toga radi ljudi ovoga svijeta zovu taj dan danom sunca, jer ga rasvjetljuje Krist, sunce pravde«[19]. Papa Inocent I. piše Decenciju, eugubijskom biskupu[20]: »diem dominicum ob venerabilem resurrectionem D. n. I. Chr. non solum in pascha celebramus, verum etiam per singulos circulos hebdomadarum ipsius diei imaginem frequentamus... Qui die dominico hilarati non solum ipsum festivissimum esse voluerunt, verum etiam per omnes hebdomadas frequentandum esse duxerunt«.

Ne bi bilo tačno, kad bi se kazalo, da je kršćanska nedjelja naprosto produženje židovskog sabata, premještenog na dan kasnije, na prvi dan sedmice. Tačnije je, ako se kaže, da je nedjelja sedmični spomen uskrsnuća Spasiteljeva u onaj dan, kad je Spasitelj uskrsnuo, u prvi dan sedmice po židovskom računu, odnosno na dan sunca po poganskom. Sve ovo baca jasno svijetlo na Plinijevo pismo i na dva bogoslužna sastanka prvih kršćana: prvi je bio u zoru, prije sunca, kao spomen Spasiteljeva uskrsnuća, a drugi uveče, izrazito euharistijski, nerijetko spojen s agapom, kao spomen zadnje večere.

Ipak je način svetkovanja nedjelje u nekim stvarima sličan svetkovanju sabata: »observemus ergo diem dominicam, fratres, et sanctificemus illam, sicut antiquis praeceptum est de sabbato, dicente Legislatore: A vespere usque ad vesperam celebrabitis sabbata vestra«[21]. Ali kršćansko je svetko-

Dimanche, AL IV/1 858—994. — [13] I. Apol. LXVII, 3, 7; PG 6, 429. — [14] Dial. cum Tryphone XLI, 4; PG 6, 182. — [15] Ad nationes I, 13, PL 1, 850. — [16] Apolog. XVI, PL 1, 425/6. — [17] De corona 3, PL 2, 79; De ieiunio XV. — [18] Isidor od Seville, Etymol. V, 30. — [19] Maxim. Turin. hom. I. PL LVII, 371. — [20] Ep. XXV, 7; PL XX, 555. — [21] Među govorima sv. Augustina, Serm. CCLXXX,

vanje nedjelje produhovljeno. U istom se govoru, koji se nalazi u dodatku govora sv. Augustina, a neki ga pripisuju sv. Cezariju, veli: »Sciendum est, fratres carissimi, quod idcirco a sanctis patribus nostris constitutum est christianis et mandatum, ut in solemnitatibus sanctorum et maxime in dominicis diebus otium haberent et a terreno negotio vacarent, ut paratiores et promptiores essent ad divinum cultum... Idcirco, fratres mei, non sit vobis molestum in dominicis diebus et in natalitiis sanctorum divino studere cultui... Quique (dies) ideo dominicus appellatur, ut in eo a terrenis operibus vel mundi illecebris abstinentes tantum divinis cultibus serviamus... Videamus ne otium nostrum vanum sit; sed ... sequestrati a rurali opere et ab omni negotio soli divino cultui vacemus... Veniat ergo, cuicumque possibile sit, ad vespertinam atque nocturnam celebrationem, et oret ibi in conventu Ecclesiae pro peccatis suis Deum. Qui vero hoc non possit, saltem in domo sua oret... In die vero nullus se a sacra missarum celebratione separet, neque otiosus quis domi remaneat...«.

Kako vidimo, dan Gospodnji nije namijenjen neradici kao takvoj, nego počinku od posla da se možemo lakše posvetiti Gospodu. To je dan izrazitog bogoslužbenog značaja. Poput svetih apostola i prvih kršćana i dalje se, sve do danas, pobožni kršćani dva put sastaju u crkvi: jednom ujutro, drugi put uveče. Upravo, kako to opisuje Plinije, samo to danas obično nije više noć, kad se sastajemo, nego dan. Kod Plinija je to bio početak i završetak noći, a danas je početak i završetak dana. Osim toga izmijenio se i značaj jutarnjeg i večernjeg sastanka. Po Pliniju se kršćani sastaju u ranu zoru na bogoslužje riječi, a primaju svete tajne kasno u veče. Služenja se svetih tajna tijekom vijekova premjestilo od početka noći na početak dana, a bogoslužje se riječi, sačuvano do danas u našim crkvama i među našim vjernim pukom u obliku večernje i blagoslova, prenijelo na završetak dana, na prijelaz iz dana u noć.

Jer je nedjelja dan svete radosti, od prvih se početaka obvezatni post nije protezao na dan Gospodnji. Isto se tako u dan Gospodnji molilo stojeći: »Die dominico ieiunium nefas ducimus vel de geniculis adorare«[22]. I jedno se i drugo zadržalo sve do našeg doba. Prema can. 1252. § 4. nema obvezatnog posta ni nemrsa u nedjelju. Uspomena je na prvotni običaj da se u dan Gospodnji moli stojeći sačuvana još u rubrici brevijara, da se antifone bl. Djevice na kraju oficija moie klečeći, izuzevši nedjelje od I. vespera i čitavo uskrsno vrijeme.

Nedjelja je za sv. Ivana Zlatoustog[23] »potpuni dan«, to će reći, da seže od subotnje večernje (prve vespere) do nedjeljne (druge vespere).

U doba se sv. Justina prema potrebi prije svetih tajna dijelio sveti krst. Isto je tako i posveta biskupa od starine prethodila nedjeljnu misu. Treći crkveni sabor u Saragossi zabranjuje posvetu novih crkvi u druge dane osim u nedjelju, pozivajući se na staru predaju otaca[24]. Sv. Pavao u svojoj poslanici Korinćanima svjetuje da sakupljaju za potrebnu braću u Jeruzalemu[25]; to je bila izvanredna milostinja, ali se očito sabirala u redovitim bogoslužnim nedjeljnjim sastancima. Prema sv. Justinu[26] svake nedjelje daju oni, koji mogu i hoće, onomu, koji pretstoji braći, da uzmogne pomoći bolesne i bijedne, utamničene i putnike. Didahe (XIV, 1, 2.) određuje da se onaj, koji imade neku prepirku sa svojim bratom, ne smije pridružiti braći, koja lome bljeb i zahvaljuju u dan Gospodnji, prije nego se pomire, da se ne obeščasti sveta žrtva.

Prva je kršćanska svetkovina bila nedjelja. A kad se nakon godine dana otkako je Spasitelj uskrsnuo vratila godišnjica nje-

PL XXXIX, 2274. — [22] Tertull. De corona 3, PL 2, 79. — [23] In Gen. hom. X, 8; PL LIII, 89. Isp.: »Hoc quoque nosse debemus a vespera sabbati, quae lucescit in diem dominicum, usque ad vesperam sequentem apud Aegyptios genua non curvari«. Cassianus, Institut. II, 18; PL XLIX 110/1. — [24] PL LXXXIV 318. — [25] I Kor 16, 1-3. — [26] I. Apol. 67, 6, PG 4, 308. — [27] RGB IV 7. — [28] RSB

gova uskrsnuća i onda godišnjica dolaska Duha Svetoga, bile su te nedjelje namijenjene naročitom spomenu uskrsnuća Spasiteljeva, odnosno dolaska Duha Svetoga. To je bio početak liturgijske godine.

2. Liturgijska godina broji 53 nedjelje počevši od 1. nedjelje u došašću pa do posljednje po Duhovima.

Prva je nedjelja u došašću ooa, koja je najbliža blagdanu sv. Andrije apostola[27], što se slavi 30. studenoga. Prema tomu I. nedjelja u došašću može biti u ove dane: 27., 28., 29. i 30. studenoga, te 1., 2. ili 3. prosinca. Premda imade u crkvenoj godini 53 nedjelje, ipak postoje samo 52 nedjeljne službe, jer jedna od tih nedjelja, naime ona, koja može da dođe u dane 1., 2., 3., 4., 5. ili 6. siječnja, nema svoje posebne službe i zato se zove nedjelja »vacans«. Služba je ove nedjelje preoesena na dan 5. siječnja, vigiliju Bogojavljenja i stoga ova vigilija uživa sve povlastice, što ih uživa nedjelja[28]. Padne li nedjelja na dan 1. siječnja, tada ima službu Obrezovanja Gospodojeg. Dođe li nedjelja u dan 6. ili 7. siječnja, vrši se služba Bogojavljenja, odnosno nedjelje u osmini Bogojavljenja. U oba se slučaja slavi blagdan presv. Imeoa Isusova 2. siječnja. Dođe li konačno nedjelja u dane 2., 3., 4. ili 5. siječnja, slavi se blagdan presv. Imena Isusova u tu nedjelju[29].

Iza Duhova su u Misalu i Brevijaru zabilježene 24 nedjelje. No već prema tomu, koliko je nedjelja bilo između Bogojavljenja i Sedamdesetnice, može se desiti, da ih ima i više; tada se poslije 23. nedjelje uzimlje služba od onih nedjelja, koje su preostale iza Bogojavljenja, a na posljednju nedjelju iza Duhova, t. j. onu, koja neposredno prethodi 1. nedjelju u došašću, uvijek se uzima služba, koja je zabilježena za 24. nedjelju iza Duhova[30].

Nedjeljne službe Uskrsa, Duhova, presv. Trojstva i onih nedjelja, koje dolaze u osmini Božića, Bogojavljenja, Uzašašća i Tijelova, imadu značaj svetkovine, a sve ostale imadu značaj svetih vremena, pa i onda, ako dolaze unutar osmine neke svetkovine.

Obred je svih nedjelja, koje imadu značaj svetog vremena, poludvostruk. Nedjelje sa značajem svetkovine slijede pravila odnosne svetkovine. Uskrsoa je i Duhovska nedjelja dvostruka svetkovina I. reda. Bijela je nedjelja, kao osmina Uskrsa, dvostruka svetkovina većega reda.

Nijedna se svetkovina ne može ubuduće stalno smjestiti u nedjelju[31]. Izuzimlju se samo: blagdan presv. Trojstva, koji potpuno odgovara značaju nedjeljne svetkovioe; blagdan Imena Isusova, koji pada u nedjelju »vacans«; sv. Obitelji, koji je vrlo prikladno stavljen na nedjelju u osmini Bogojavljenja, te Krista Kralja na posljednju nedjelju u listopadu, u očitoj vezi s blagdanom sviju svetih i dušnim danom.

Nedjeljna se služba nikad ne smije posve izostaviti, te ako se slučajno jedne godioe neka nedjelja ne može potpuno slaviti, tada je treba ili spomenuti ili prenijeti. Ako se nedjelja samo spominje, tada treba barem nedjeljnu misu prenijeti na prvi slobodni dan. Nedjeljna služba uvijek zadržaje svoju boju i svoje predslovlje. Budući da u ponekoj godini nema 53 nedjeljnih dana, a u misalu imade 53 nedjelja, to se dešava, da u ponekoj godini dolazi samo 52 nedjeljna dana. U tom se slučaju služi nedjeljna služba u subotu prije sedamdesetnice ili u subotu prije posljednje nedjelje po Duhovima, sa svim povlastima »manjih« nedjelja[32].

3. Da opet vrati nedjeljama i svetim vremenima njihovu prvotnu važnost razdijelio je već Pijo V. nedjelje u veće i manje.

5. I. — [29] BSB 1, I. — [30] RSB 23. nedj. iza Duhova. — [31] Motu proprio Pija X.

Veće nedjelje mogu biti nedjelje I. ili II. reda. I. su reda one, koje in occurentia accidentali imadu prednost pred svim blagdanima. To su danas: I. u došašću, sve korizmene nedjelje, Uskrs, bijela nedjelja, Duhovi. Nedjelje II. reda in occurentia accidentali imadu prednost pred svim blagdanima, osim dvostrukih blagdana I. reda. To su: 2., 3., 4. nedjelja u došašću, sedamdesetnica, šezdesetnica i pedesetnica.

Manje se nedjelje zovu i nedjelje »per annum«. One imadu prednost pred svim blagdanima, osim blagdana I. i II. reda, te osim blagdana Gospodnjih s 9 čitanja[33].

Prva nedjelja u mjeseon može se računati na dva načina. Ponajprije tako, da se prvom nedjeljom u mjesecu smatra ona nedjelja, koja padne na prvi dao mjeseca ili je ojemu najbliža, pa ma bila i u prošlom mjesecu. To je crkveno računanje i tako valja računati uvijek, kad se u časoslovu određuje Scriptura occurens. Pučko je računanje različito od ovog strogo crkvenog računa. Ono smatra prvom nedjeljom u mjesecu onu nedjelju, koja padne na 1., 2., 3., 4., 5., 6. ili 7. dan mjeseca. Tako se obično određuju pučki blagdani ili svečanosti.

Nedjelja u osmini Bogojavljenja zove se »dominica vacans«.

III., IV., V. i VI . nedjelja po Bogojavljenju zove se »dominica vaga«, jer se ove nedjelje jednom slave po Bogojavljenju, a onda opet po Duhovima, prema tomu, kako pada Uskrs.

Sedamdesetnica, šezdesetnica i pedesetnica zovu se »dominicae mobiles«, jer ovise o Uskrsnom terminu.

Ferije. 1. Nedjelju su prvi kršćani zvali i prvim danom sedmice, preuzevši taj naziv od Židova. Ponedjeljak je bio feria secunda, utorak feria tertia, srijeda feria quarta, četvrtak feria quinta, petak feria sexta, a subota feria septima ili sabbatum.

Ti su nazivi bili usvojeni već u doba Tertulijanovo, a kod njega se vidi i to, da je taj račun preuzet po Židovskoj sedmici[34]. Prema Tertulijanu namijenjena je feria quarta i feria sexta postajnom bogoslužju. I Didahe VIII, 1[35] navodi srijedu i petak kao dane posta[36]. U Rimu se osim toga postilo i u subotu. Na istoku je subota bila gotovo jednaka nedjelji, te već trulanski sabor osuđuje subotnji post, koji je bio uobičajeo u Rimu[37].

2. Ferije se razlikuju u veće i manje.

Veće se ferije prema odredbi Pija V. nikad potpuno ne ispuštaju, nego se ili slave ili se barem spominju. One se ferije, koje se uvijek slave, jer imadu prednost pred svim blagdanima, pa i onima I. reda, zovu privilegovanima. To su: pepelnica, ponedjeljak, utorak i srijeda velikog tjedna. Ostale veće ferije, koje n i s u privilegovane, imadu prednost samo pred jednostavnim blagdanima, te se oe slave, kad padnu u isti dan s poludvostrukim ili dvostrukim blagdanom, ali se uvijek spominju, pa i u sve blagdane I. reda. To su sve ferije u došašću i korizmi, srijeda, petak i subota u kvatrama, prosni ponedjeljak.

Manje se ferije zovu još i »feriae per annum«. One se ne obdržavaju i ne spominju ni u koji blagdan, pa bio on i samo jednostavnog reda.

Sve su ferije jednostavnog obreda, pa i privilegovane. Veliki četvrtak, petak i subota nisu ferije, nego dvostruke svetkovine I. reda. Petak iza osmine Uzašašća zapravo nije ferija, nego je pro-

»Abhinc duos aonos« 23. X. 1913, DA SRC 4307 I; SRC 28. X. 1913, DA 4300 I. 1. — [32] Isp. RSM na II. nedjelju iza Bogojavljenja i BR petak iza osmine Bogojavljenja. — [33] Add. BR IV, 2, 3. — [34] Tert. De ieiunio XIV, PL 2, 1024,

dužena osmina Uzašašća. Isto tako i kvatre poslije Duhova imadu značaj svetkovine poludvostrukog obreda.

Korizmene i kvatrne ferije imadu svoju barem djelomično posebnu službu. Isto tako, ako i u manjem opsegu, i ferije u došašću, prosni dani, te ferije od sedamdesetnice do pepelnice. Ostale ferije imadu službu odnosnog dana u psalteriju, čitanja iz Scriptura occurens, te molitvu i misu predašnje nedjelje.

BOŽIĆNI CIKLUS LITURGIJSKE GODINE

Božićno doba počinje s I. nedjeljom Došašća, a završuje s osminom Bogojavljenja, odnosno Svijećnicom. Došašće je priprava, Božić i Bogojavljenje vrhunac, a Svijećnica je završetak Božićnog doba.

Došašće

Povjesni razvitak. Advenat[1] ili došašće je ono doba liturgijske godine, koje prethodi spomenu Gospodinova rođenja. Došašće nam je zajamčeno kao doba priprave za Božić, kao doba pokore, u VI. v., u saboru u Toursu 563. i u Mâconu 581. Ta je priprava trajala od prilike 40 dana i počimala je 11. studenoga, na svetkovinu sv. Martina.

Sabor u Saragossi 380. određuje: »Viginti et uno die a XVI. kal. ianuarii, continuis diebus, nulli liceat de ecclesia se absentare, nec latere in domibus, nec nudis pedibus incedere, sed concurrere ad ecclesiam«[2]. Čini se dakle, da je Došašće kao neka priprava za Božić postojalo već u V., pa i koncem IV. v., u zapadnoj crkvi.

U području galikanske, mozarapske i ambrozijevske liturgije brojilo je Došašće približno 40 dana, sa 6 nedjelja prije Božića. Gelasianum ima 5 nedjelja. Ipak se u Rimu doskora broj nedjelja u Došašću stegnuo na 4.

U mnogim je crkvama, posebice u Galiji, Došašće imalo značaj pokore i posta, te se u mnogom nastojalo advenat udesiti po uzoru korizme. I u rimskoj se liturgiji i danas opažaju tragovi ovog nastojanja.

To je n. pr. ispuštanje »Gloria in excelsis«, te misa »Gaudete« kao pendent misi »Laetare« u korizmi. No to su kasnije modifikacije. Prvotni značaj adventa nije bio izrazito pokornički, nego je bio duhovna priprava za Božić, kako su nam je sačuvali još i današnji obrasci u rimskom misalu i breviaru. Tu čujemo, kako proroci unaprijed proriču dolazak Spasiteljev, kako cijelo stvorenje vapi za spasenjem, kako sv. Ivan Krstitelj upozoruje, da se priprave putovi Gospodnji, kako anđeo navješta Mariji i ona je začela po Duhu Svetomu.

U časoslovu (posebice u antifonama i u himnima) dolazi doduše do izražaja i drugi dolazak Gospodinov.

U večernjem himnu pjeva Crkva:

Te deprecamur ultimae
Magnum diei iudicem
Armis supernae gratiae
Defende nos ab hostibus.

Te deprecamur agie
Venture iudex saeculi
Conserva nos in tempore
Hostis a telo perfidi

(MR 67, fol 69 ad uesp.)

1007. — [35] Funk, Patres apostolici 1901, 19. — [36] Isp. Pastor Hermae V, 1, Ib. 529. — [37] Isp. Mansi, Concilia II. 572, C. 52.

[1] Isp. Cabrol: Avent, AL I/2 3223—3230; Kard. Schuster: La sacra Liturgia dall' Avvento alla Settuagesima, LS II 109—210. — [2] PL 65, 66; Hefele:

U laudes se vraća opet spomen na sudnji dan, kao i u matutinu:

Ut cum tribunal iudicis
Damnabit igni noxios
Et vox amica debitum
Vocabit ad coelum pios
Non esca flammarum nigros
Volvamur inter turbines,
Vultu Dei sed compotes
Coeli fruamur gaudiis.

Iudexque cum post aderis
Rimari facta pectoris
Reddens vicem pro abditis
Iustisque regnum pro bonis,
Non des ut artemur malis
Pro qualitate criminis;
Sed cum beatis compotes
Simus perbennes celibes.

(MR 67, fol. 69' ad compl.)

En agnus ad nos mittitur
Laxare gratis debitum:
Omnes simul cum lacrimis
Precemur indulgentiam;
Ut, cum secundo fulserit
Metuque mundum cinxerit,
Non pro reatu puniat,
Sed nos pius tunc protegat.

Esursum agnus mittitur
Laxare gratis debitum
Omnes pro indulgentia
Vocem demus cum lacrimis:
Secundo ut cum fulserit,
Mundumque horror cinxerit,
Non pro reatu puniat,
Sed nos pius tunc protegat.

(MR 67, fol. 71' ad laud)

Ali i iz ovih se himana vidi, da strah nije ono čuvstvo, koje odgovara došašću; nasuprot je i u ovim himnima, kao i u antifonama u časoslovu, došašće doba pouzdane nade u spasenje i u oslobođenja od paklenih muka upravo po prvom dolasku Spasiteljevu. Slično završuja i prvotni tekst »proze« »Dies irae«: Voca me cum benedictis — Gere curam mei finis. Ova je posljednica bila privatna molitva, koja je kasnije, radi svoje potresne snage, našla put i u javno bogoslužje. No ova posljednica prvotno nije bila određena za mise za pokojne[3], nego se ranije (prije dodatka zadnjih šest stihova, koji su kasnije dodani i koji se odnose na pokojne) pjevala upravo u I. nedjelju u došašću, radi evanđelja o zadnjem sudu. Bit će, da se s istog razloga pjevala i na današnju XXIV. n. p. Duhovima, a možda i na XXIII.

U zagrebačkom MR 133 (g. 1323.) nema sekvencije »Dies irae«, premda su na kraju zabilježene mnoge sekvencije. Ipak nije sasvim isključeno, da je prosa »Dies irae« bila zabilježena možda na onim listovima, koji danas nedostaju. Posljednje su sekvencije u MR 133: »O Maria, rubens rosa«, »Hodierne lux diei« i »Salue dulcis o Maria, que es stella matutina«, ali ovdje je prekinuta ova sekvencija, jer nema više prvotnih listova, koji su dovršavali sekvencije i čitav misal. U MZ 1511 slijedi još dugačka sekvencija »Salue mater Saluatoris« i prosa: »Aue cella noue legis«, a zatim fol. 276: »Item in missis solemnibus defunctorum quando expedit sequitur prosa: Dies irae . . .«.

U starim rimskim sakramentarijima temporale nije počimao s I. nedjeljom u došašću, ni s došašćem uopće, nego s Božićem, odnosno s vigilijom uoči Božića. Adventske se nedjelje nijesu brojile kao danas: I., II., III., IV. nedjelja u došašću, nego unatrag, tako, da je današnja I. nedjelja u došašću bila »dominica IV. ante adventum dni«. Adventus Dni bio je tada Božić. Temporale je počimao Božićem, a završavao s nedjeljama ante adventum Domini. Budući da je broj ovih nedjelja kolebao između 3 i 6, moglo se dogoditi, da su kod prenosa adventskih nedjelja na početak temporala prenesene samo 4 nedjelje, i to one, koje su bile neposredno pred Božićem, a 1, ili 2, ili 3 ostale su na kraju temporala i tako su dospjele na kraj liturgijske godine, mjesto na njezin početak. To se, pod galikanskim utjecajem, desilo i kod rimskih sakramentarija u XI. v. Čitav obrazac 24. nedjelje po Duhovima posve je udešen prema adventskom raspoloženju, a sasvim je nerazumljiv, ako

Konziliengeschichte[2] I 145. — [3] Isp. Glhr: Dies irae, Freiburg 1923. — [4] Mt

ga se stavi kao završetak liturgijske godine u današnjem smislu. Isto valja reći i za 23. nedjelju. To su zapravo nekadašnje VI. et V. dominica ante Adventum Domini.

Današnjeg će čitača možda smesti neprestano ponavljanje psalma 129. »De profundis«. Danas smo navikli ovaj psalam shvaćati kao specifični psalam za pokojne. No premda se taj psalam dade vrlo lijepo prilagoditi ugođaju službe za pokojne, ipak on nije, sam po sehi, molitva za pokojne, nego je to mesijanski psalam. Prva je njegova poiovica doduše tužni vapaj, ali u drugoj polovici pjesnik daje izražaja svojem pouzdanju, da će Gospod spasiti narod svoj: »et ipse redimet Israel ex omnihus iniquitatibus eius«. Hrvatski je Obrednik preveo stih 6. ovog psalma ovako: »Od straže jutarnje sve do noći neka se ufa Izraei u Gospodina, jer je u Gospodina milosrđe i obilno je u njega otkupijenje«. Po hebrejskom hi se tekstu moglo ovako prevesti: »Više negoli noćna (vojnička) straža žudi za jutrom, žudi Izrael za Gospodinom, jer je u Gospodina milosrđe i obilno je u njega otkupljenje«. A to je upravo ugođaj cijelog došašća. Ne smije nas smetati ni okolnost, što se u RM ne navode ovi stibovi, nego samo 1. i 2. stih, koje smo navikli smatrati specifičnima za službu za pokojne. To je ohična naznaka psalma, po početnom stibu. Ali u ovaj je ohrazac preuzet ps. 129. upravo radi onih stibova, koji su značajni za došašće. Ne smijemo zahoraviti, da se prvotno nisu pjevali samo oni stibovi, koji su danas označeni u misalu, nego cijeli odnosni psalam. I doista u II. vesperama na dan Božića dolazi na 4. mjestu ps. 128. »De profundis« s antifonom: »Apud Dominum misericordia et copiosa apud eum redemptio«.

Ni evanđelje XXIV. nedjelje po Duhovima[4] nije izahrano s ohzirom na završetak liturgijske godine (kao simbola svršetka svijeta), jer je ta perikopa na tu nedjelju čitana mnogo ranije, nego je XXIV. nedjelja po Dubovima hila smatrana završetkom liturgijske godine, odnosno posijednjom nedjeijom u liturgijskoj godini. U mnogim se crkvama ovo evanđeije čitalo na V. nedjelju prija Božića[5]. U rimskom se ohredu ne zapažaju znatnije promjene od IX. v. dalje u misnim perikopama od Duhova do Božićne osmine. Tek kod prijelaza od posljadnje nedjelje po Duhovima u Došašće pokazuju se veće promjene[6]. U svim rimsko-karolinškim popisima evanđelja dolazi čitanje o zadnjem sudu kao izrazito adventsko evanđelje, a isto tako i odiomak o Kristovu ulazu u Jeruzalem[7]. Adventska evanđelja žele da upozore na dolazak Spasiteljev. Zato su izahrani oni odiomci, koji govore o tomu, kako je Isus došao na svijet kao Djevičin Sin da nas spase, ali i kako će opet doći u svojoj slavi da sudi žive i mrtve i tako da dovrši djelo otkupljenja nad izahranima[8].

U MR 126 koiekta za 24. nedjelju po Duhovima glasi: »Excita Dne potentiam tuam et ueni et quod ecclesie tue promisisti usque in finem seculi clementer operare«. MR 70 ima na 23. istu kolektu, kao RM na 22; na 24. kao RM na 24; na 25. nije zabilježena molitva in corpore, nego samo poslanica, i to Jerem. 23, 5.: »Ecce dies veniunt et suscitabo David germen iustum . . .«, a na dnu je fol 203' prihilježena sitnim slovima molitva: »Excita quesumus Dne potentiam . . .« kao u MR 126 i MR 133 na 24. nedjelju.

Liturgijska pravila u Došašću slična su onima u korizmi, jer je korizma, kao priprava za Uskrs, u mnogom bila uzorom Došašću, pripravi za Božić. No u korizmi je njezin pokornički značaj mnogo jače istaknut, nego u Došašću.

Paralelizam se s korizmom opaža u odredbi can. 1346 § 1.: »Curent iocorum ordinarii, ut tempore quadragesimae, itemque, si id expedire visum fuerit, tempore adventus, in eccíesiis cathedralihus et paroecialibus sacrae conciones ad fideles babeantur«.

24, 15—35. — [5] Isp. Beissel: Entstebung der Perikopen des römischen Messbucbes, Freihurg 1907, 87, 71. — [6] Ib. 165/6. — [7] Ib. 168. — [8] Ib. 195. — [9] Rubr. spec. I. Dom. Adv. — [10] Rubr. gen. BR XXXI 2; RM VIII 3. —

1. Budući da cijelo doha Došašća nadahnjuje tiha radost dolaska Spasiteljeva, izostavlja se Aleluja samo u pjesmi na stepenicama u ferijalnim misama[9], dok se inače uvijek moli i u misi i u časoslovu, što više, češće se opetuje, nego inače.

2. Pokorom odišu rubrike, koje određuju, da se u Došašću u misama, odnosno u časoslovu »de tempore« izostavlja »Te Deum« i »Gloria in excelsis«[10].

»Preces feriales« mole se u ferijama Došašća klečeći[11]. U tim danima, osim na badnjak, svi, koji su u koru, osim prelata, kleče, dok ceiebrant moli kolektu, od »Sanctus« do uključivo »Pax Domini«, te za vrijeme popričesnih molitava[12].

U službi »de tempore« liturgijska je hoja u Došašću ljubičasta od prve večernje I. nedjelje Došašća do uključivo mise na hadnjak[13].

Ukras oltara, crkve i kora treha da bude jednostavniji[14]; oltari mogu hiti urešeni cvijećem, ali manje, nego inače kroz liturgijsku godinu. Ne sviraju orgulje za službe Božje[15].

Dakon i suhđakon nisu odjeveni dalmatikom i tunicelom, koje se smatraju »odijelom radosti« već u znatnijim crkvama, kao što su stolne i kolegiatne crkve, te u župnim crkvama[16] i u većim redovničkim crkvama u nedjelje i ferije Došašća nose »pianeta plicata«, a u manjim crkvama služe samo u albi, stoli i manipulu[17].

Od ovih se ruhrika izuzimlje III. nedjelja u Došašću, kad se uzimlju nešto ijepši paramenti[18] ružičaste hoje, no mogu biti i ljuhičasti. Kod mise i večernje sviraju orgulje[19]. Đakon i suhđakon odjeveni su u dalmatiku i tuniceiu[20]. Ovo posljednje vrijedi i za badnjak.

Ova liturgijska pravila vrijede za misu i večernju »de tempore«, a ne vežu onda, kad se čita ili pjeva svetačka ili votivna misa ili večernja[21]. Isto se tako mogu oitari više uresiti i mogu svirati orguije u pobožnostima, koje nisu strogo liturgijske, kao n. pr. kod blagoslova nedjeljom.

3. I. nedjelja Došašća je »dominica maior primae classis«, a sve su ostale nedjelje u Došašću »dominica maior secundae classis«. Ferije su u adventu »feriae maiores« (non privilegiatae).

Misa »Rorate« ili »zornica« jest misa u čast Bl. Dj. M., koja se ohičaje u nekim crkvama svakim danom u došašću pjavati. Premda se i u našim krajevima ta misa pjeva vrlo svečano, ona je ipak, sama po sebi, privatna votivna misa: »Missa „Rorate", etsi solemniter decantetur in Adventu, non est tamen recensenda inter Missas votivas pro re gravi vel pro publica causa, sed haheri dumtaxat poterit, ut mera populi devotio«[22]. No zatraži li Ordinarij, moći će dobiti i naročite povlastice od sv. Stolice. Nekim je crkvama i kongregacijama sv. Stolica udijelila povlasticu, da se ova misa može devet dana prije Božića pjevati po ohredu javne votivne mise.

Badnjak je privilegovana vigilija I. reda, te ima prednost pred svim ostalim blagdanima. Liturgijska je boja ljubičasta. Vigilija je skopčana s postom i nemrsom.

Bogoslužje u Dnšašću. Došašće je vrijeme pouzdane nade i radosnog očekivanja dolaska Gospodinova, vrijeme tihe pokore i ozbiljne samozataje: »In adventu summi Regis mundentur corda hominum ut digne ambulemus in occursu illius . . .«[23]. Posljednji se sud također spominje često u došašću; no Crkva nam prikazuje i Krista-Suca kao Spasitelja, a nipošto ne će da sa strahom očekujemo dolazak Gospodnji: »Gaudete omnes et laetamini: ecce, quia

[11] Rubr. gen. BR XXXIV 3. 4. — [12] Rubr. gen. RM XVII 5; SRC 29. XII. 1884. DA 3624 ad 10. — [13] Ruhr. gen RM XVIII 5. — [14] CE II 13 2. — [15] CE I 28 2; SRC 22. VI. 1874. DA 3333 I 5. — [16] SRC 23. IV. 1875. DA 3352 ad VII. — [17] Rubr. gen. RM XIX 6. 7. — [18] CE II 13 11. — [19] CE I 28 2. SRC 2. IV. 1718 DA 2245. — [20] Rubr. gen. RM XIX 6. — [21] SRC 14. IV. 1753. DA 2424 ad 6. — [22] SRC 29. I. 1752. DA 2417 ad 5. — [23] Ant. 3. III.

veniet Dominus ultionis, adducet retributionem: ipse veniet et salvabit nos«[24].

Prvu nedjelju u došašću označuje njezin introit, koji je najuže povezan s poslanicom i evanđeljem: uzdignute glave vaše, jer se približuje spasenje vaše[25]. Misni je obrazac umjetnički jedinstven, pun verbalnib paralelizama i žive okretnosti, kojom se pojedina mjesta sv. Pisma tumače sensu accomodato, a sve u cilju, kako veli kolekta: »ut reparationis nostrae ventura sollemnia congruis honoribus praecedamus«.

Postaja je kod S. Maria Maior, ali se ne zapaža utjecaj ove inače veoma prikladne crkve na sastav mise i časoslova.

II. nedjelja u došašću ukazuje na Bogom obećanog i živo očekivanog Spasitelja. Poslanica i evanđelje ističu činjenicu, da su se u Isusu ispunila proročanstva o Mesiji, a introit, graduale, ofertorij i pričesna izriču psalamskim stihovima živu želju za Spasiteljem: »Qui regis Israel, intenda, qui deducis velut ovem Joseph, qui sedes super Cherubim, manifestare coram Ephraim, Beniamin et Manasse. Excita potentiam tuam et veni ut salvos facias nos«[26].

Postaja je kod St. Croce in Gerusallemme. U pričesnoj i u responsorijima u časoslovu spominje se, očito s time u vezi, Jeruzalem, ali drugih, jačih utjecaja nema postajna crkva na današnje bogoslužje.

III. nedjelja stoji pod dojmom opomene sv. Pavla: Gospod je blizu! Antifona za prikazanje neka nam bude primjerom, kako valja tumačiti psalme u liturgiji. Zemlja je simbol djevičanskog materinstva. Gospod je blagoslovio ovu zemlju, svoju zemlju, Bl. Djevicu, i tim je blagoslovom tako reći već oprostio ljudskom rodu i skinuo s njega prokletstvo. Po svom introitu, preuzetom od sv. Pavla, zove se današnja nedjelja »Gaudete«, te je sasvim očita analogija prema korizmenoj nedjelji »Laetare«.

Postajna je crkva kod sv. Petra, ali ne utječe na sastav današnje liturgije.

IV. nedjelju karakteriše naročito njezin introit: Rosite nebesa i oblaci podajte nam pravednika! U čitavoj svjetskoj literaturi jedva ćemo naći pjesmu, koja bi bila tako svečano zasnovana, tako jednostavna u svojim obilatim i veličanstvenim poredbama i tako puna dubokih misli i živih čuvstava u svojoj kratkoći kao današnji introit. Žudnja je za Spasiteljem postigla svoj vrhunac i Crkva vapi za njim, a u evanđelju naviješta sv. Luka uz tačnu naznaku vremena i mjesta pojavu i propovijed Spasiteljeva preteče.

Postajna je crkva »ad XII. Apostolos« i možda je ta okolnost utjecala na izbor poslanice.

Na IV. se nedjelju u došašću u ranu zoru prvotno služila ona misa, koja je danas zabilježena za kvatrnu subotu. Kasnije je uvedena i dnevna misa na IV. nedjelju u došašću. Tako je došlo, da je današnja misa gotovo istovjetna s misom netom minule kvatrne srijede. Od ove je mise preuzet Ulaz, pjesma na stepenicama i pričesna. Evanđelje je ono isto, koje se i danas još čita na kvatrnu subotu u došašću, pa je to još neki zaostatak prvotne prakse, kad je današnja subotnja misa bila rana (i jedina) misa na IV. nedjelju u došašću, koja se u prvo doba zvala »dominica vacat«, jer nije imala svog naročitog misnog obrasca. U ovako se sastavljenoj misi prvi put susrećemo s molitvom, koja je kasnije postala tako omiljelom kršćanskom puku: Ave Maria. Taj je pozdrav arkanđelov u današnjoj misi uzet kao prikazna antifona i to je prvi početak kasnije molitve »Zdravo Marijo«.

Misa božićne vigilije (»badnjaka«) zapravo je današnja ponoćka. Tako je u današnjoj rimskoj liturgiji Božić označen zapravo s dvije vigilije: današnja badnja misa i današnja ponoćka.

Pristupna je antifona na badnjak uzeta iz Ex. 16, 6.: »vespere scietis quod Dominus eduxerit vos de terra Aegypti et mane videbitis gloriam Domini«.

Noct. Dominicae temp. Adv. — [24] Ant. 3. II. Noct. Ib. — [25] Lk 21, 28. — [26] Ulazni psalam 79, koji se prvotno čitav pjevao.

Ovim je riječima Mojsije navijestio manu u pustinji, a Crkva istim riječima naviješta dolazak živog kruha za život svijeta. Iza toga slijedi ps. 23, koji je izabran radi stiha 7—10, što se djelomice pjevaju u prikazivanju: »attolite portas, principes, vestras, et elevamini portae aeternales et introibit Rex gloriae«.

Postajna je crkva S. Maria Maior.

Božić

Postanak božićne svetkovine. Druga je stožerna tačka crkvene godine Božić[1] — rođendan Isusov. Datum nam rođenja Isusova nije historijski zajamčen. Klement Aleksandrijski spominje[2] 18. i 19. travnja i 29. svibnja. Knjiga »De pascha computus« (243) spominje 28. ožujka. Prvi spominje 25. prosinca kao rođendan Spasiteljev i kao crkveni blagdan Isusova rođenja t. zv. Kronograf iz g. 354., koji u »Depositio martyrum« veli: »VIII. Kal. Jan. natus Christus in Betlehem Judee«.

Božićni je blagdan uveden po svoj prilici u Rimu i to najkasnije u doba Julija I. (337—352) ili njegova nasljednika Liberija (352—366). Vjerojatno je Božićni blagdan uveden u Crkvu kao izražaj žive vjere u Božanstvo Kristovo i kao protest protiv Arijeva krivovjerja. Vrlo je značajno, da se u Rimu od početka Božić slavio osobito svečano u bazilici S. Mariae Maioris, koju je podigao papa Liberije, a u kojoj je na divnom mozaiku u apsidi papa Siksto III. (432.—440.) proslavio dogmu efeškog koncila, da je Bl. Dj. Marija Bogorodica — θεοτόκος.

A na istoku su upravo oni muževi najrevnije širili ovu svetkovinu, koji su se najviše isticali u borbi protiv Arija i Nestorija, tako osobito sv. Grgur Nazianski i sv. Ivan Zlatousti[3]. Rimska je crkva odredila 25. prosinca kao božićnu svetkovinu po svoj prilici zato, da istisne pogansku svetkovinu Natalis Invicti. Invictus je Mitra, a njegov je simbol sunce, koje se od 21. prosinca dalje sve više diže na obzorju pobjeđujući tminu. To je za pogane bio svečani čas početka novog života u prirodi. Car je Aurelian podigao 274. veliki hram nepobjedivom Suncu i taj je hram posvećen upravo 25. prosinca 274. Ovu je popularnu svetkovinu Crkva prenijela na rođenje Kristovo, koga Simeon zove svijetlom za prosvijećenje pogana, a mnogi ga sv. oci zovu upravo suncem[4].

I naša narodna pjesma, koja u svojoj srži potječe iz pretkršćanskog doba, kao da istovjetuje malog Isusa, »Božića«, sa suncem:

Granu sunce iza brda, Nije Sunce, nego Božo[5].

Liturgijska pravila. Božićna je svetkovina u današnjoj liturgiji istaknuta svečanom formulacijom u martirologiju, te privilegijem triju misa, što ih može svaki svećenik da služi u taj dan[1].

1. Tko ne služi sve tri mise, nego samo dvije ili jednu, neka izabere onaj obrazac, koji najviše odgovara vremenu, u koje služi[6], t. j. prvi, ako služi poslije ponoći, drugi u zoru, a treći poslije sunčanog izlaska[7].

2. Konventualne i svečane mise treba da se na Božić služe ovim redom: prva poslije ponoći, završivši »Te Deum« u matutinu, druga u zoru, nakon

[1] Isp. Leclercq: Nativité de Jésus AL XII/1 905—937. — [2] Strom. I 145/6. — [3] PG 49, 353. — [4] Isp. sv. Ciprijan, De or. dom. 35; sv. Ambrozije: Sermo 7, 1, 3. — [5] Srpske nar. pjesme M. Popovića, Novi Sad 1883. Isp. Juraj Lahner: Maleni Isus, opjevan u hrvatskim narodnim pobožnim pjesmama, Hrv. Prosvjeta 1924, 497—508. — [6] SRC 19. VI. 1075 DA 3354. — [7] SRC 13. II. 1892 DA 3787 ad 21. — [8] RGM XV 4. — [9] SRC 3. XII. 1701 DA

lauda i prime, a treća po danu nakon tercije[8], ako ne određuje drugačije apostolski indult.

3. O ponoći se smije započeti samo konventualna ili župska misa. Za sve druge ponoćke treba, po Can. 821 § 2., apostolski indult. Kako je u našim krajevima od pamtivijeka običaj, da se ponoćka služi nesamo u župskim crkvama, nego i u nekim filijalama, može se taj običaj, u smislu Can. 5. i 30. tolerirati, te nije potrebno ljude uznemirivati s ukidanjem ovog običaja, pretpostavljajući, da se ponoćka u svakom pogledu može dostojno služiti.

4. Privatne mise nije dozvoljeno služiti o ponoćki bez apostolskog indulta. A i onaj, koji ima takav indult, ne smije iza ponoći odslužiti redom sve tri mise, nego treba da druge dvije odloži do zore ili dana[9]. Ova odredba veže čitav svjetovni i redovni kler, u koliko nema naročitog privilegija[10].

5. Can. 821 § 3. dozvoljava, da u svim redovničkim kućama i pobožnim ustanovama, koje imadu oratorij, u kome se smije stalno čuvati Presveto, jedan svećenik smije u božićnoj noći služiti tri propisane mise, držeći se liturgijskih odredaba, ili i samo jednu, tako, te svi oni, koji su prisutni, time mogu izvršiti svoju dužnost gledom na prisustvovanje sv. misi. Ovim se privilegijem ne mogu služiti redovnici i redovnice, kao ni uopće pobožne ustanove, ako se ove mise služe u javnom oratoriju ili crkvi uz otvorena vrata, nego samo »ianuis clausis«[11]. Uz ove uvjete mogu u tim okolnostima svi oni, koji to žele, primiti i sv. pričest.

6. Pojedinci su sumnjali, smije li se o ponoćki vjernicima dijeliti sv. pričest. Prijašnje to neke odredbe SRC zabranjuju, ali se ta zabrana možda odnosi više na dijeljenje iza mise, a svakako je ukinuta Can. 869, koji veli: »Sacra communio distribui potest ubicunque Missam celebrare licet«, u vezi s Can. 867 § 4, gdje se veli: »Sacra communio iis tantum horis distribuatur, quibus Missae sacrificium offeri potest, nisi aliud rationabilis causa suadeat«. SRC 16. III. 1936.[12] izrijekom dozvoljava dijeljenje sv. pričesti o ponoćki, osim ako je to s opravdana razloga zabranio Ordinarij.

7. Služi li svećenik više misa, u prvoj i drugoj misi ne purificira i ne otire kaleža, nego ga stavlja na tjelesnik i pokriva palom i odmah u sredini žrtvenika, sklopljenim rukama, moli: »Quod ore sumpsimus«. Zatim zamoči prste, posebice kažiprst i palac desne i lijeve ruke u pristojnoj čaši s vodom, koja je pripravljena na žrtveniku, govoreći: »Corpus tuum, Domine« i onda otare prste. Nakon toga pokriva kalež, koji ostaje neprestano na tjelesniku, purifikatorijem, patenom s hostijom za drugu misu, palom i velom[13].

8. Božićna je osmina privilegovana osmina trećega reda, te ima prednost samo pred jednostavnim blagdanima.

9. Osmi dan Božićne svetkovine slavi se obrezanje Gospodinovo i ujedno početak nove građanske godine. Liturgijska je boja bijela, a svetkovina je dvostruka II. reda.

10. Nedjelja je između Obrezovanja Gospodinova i Bogojavljenja namijenjena svetkovanju Imena Isusova, te je dvostruki blagdan II. reda. Liturgijska je boja bijela. Padne li prva nedjelja u siječnju na dan 1., 6. ili 7. siječnja, tada se svetkovina Imena Isusova slavi 2. siječnja.

Božićne mise. Već se za vrijeme Grgura Velikog Božić odlikovao time, što je papa služio tri mise: prvu u bazilici S. Maria Maior, drugu u crkvi sv. Anastazije na Palatinu i treću u bazilici sv. Petra.

Prva je misa nasljedovanje božićne vigilije u jeruzalemskoj crkvi. Doskora se ova misa služila o ponoći, po svoj prilici poradi analogije s riječima knjige Mudrosti 18, 14/5: »Dum... nox in suo cursu medium iter haberet, omnipotens sermo tuus, Domine, de coelis a regalibus sedibus venit«[14]. Druga je misa u početku bila namijenjena carskom dvoru na Palatinu, gdje je bila podignuta crkva Anastasis, po uzoru jeruzalemske crkve u čast uskrsnuća Spasiteljeva. Tek kad su u tu crkvu prenesene sv. moći mučenice Anastazije, prozvana je ta crkva njezinim imenom. Druga je božićna misa bila tada zapravo misa u čast sv. Anastazije, dok se Božić samo komemorirao. Danas je u RM ostala još komemoracija sv. Anastazije. Treća je misa bila svečana u bazilici sv. Petra. No kako je bazilika sv. Petra bila odveć daleko da se papa svečano uputi onamo da po treći put u isti dan celebrira, kasnije je izabrana kao postajna crkva bazilika S. Maria Maior. Tako je, prema mjesnim prilikama Rima, nastao običaj da papa služi na Božić tri mise. Kasnije se taj običaj protegnuo i na ostale svećenike. Već se zarana počelo tražiti mističke analogije za taj običaj, pa već u Gelasianumu u današnjoj popričesnoj čitamo: »quia trina celebratio beatae competit mysterio Trinititis«. Danas se obično tumači tako, da nas tri mise sjećaju trostrukog rođenja Kristova: od vijeka od Oca, u Betlehemu od Djevice-Majke i po milosti u našim dušama. Premda ovo tumačenje nije historijski tačno, ipak ima izvjesni osnov u liturgiji, jer se doista sva ova tri rođenja Isusova spominju u današnjem bogoslužju, ako i ne odijeljeno, nego je uvijek govor i o vječnom rođenju od Oca i o rođenju od Djevice-Majke i o mističkom rođenju u našem srcu.

~~Obrezanje Gospodinovo~~[15] (danas), osmi dan Božića, bio je u početku samo božićna osmina. Službeni je naziv u RM i BR: Circumcisio Domini et Octava Nativitatis. Sve se više isticala osobito proslava Djevice-Bogorodice, premda je to blagdan Gospodnji.

Blagdan je Obrezanja Gospodinova uveden očito u vezi s napomenom sv. Luke 2, 21.: »i kad se navrši 8 dana da ga obrežu nadjenuše mu ime Isus...«. Gelasianum i Gregorianum ne poznaju ipak blagdana obrezanja Gospodinova, nego na 1 siječnja bilježe samo: »in octavas Domini«. U VI. je v. blagdan obrezanja Gospodinova uobičajen u Galiji, a odanle je valjda u IX. v. prešao u Rim. Na istoku se pod kraj VIII. v. 1. siječnja slavi obrezanje Gospodinovo i spomendan sv. Vasilija.

Za MR 186, fol. 338. je 1. siječnja samo: dies octauus nati saluatoris, isto tako i za RM 89. Prema MR 70 fol. 18: in circumcisione duo officia canuntur. Primum: Vultum tuum... Ad publicam missam: Puer natus est nobis. Na dnu fol. 18 zabilježene su molitve za osminu Božića: »Deus qui nati saluatoris diem celebrare concedis octauum...« MR 133 ima u kalendaru zabilježeno za 1. siječnja: Circumcisio Domini, a u tekstu ima in die circumcisionis domini ad primam missam: Vultum tuum... Ad missam maiorem: Puer natus est nobis s molitvom: Deus qui nati saluatoris diem celebrare concedis octauum... (očito preuzeto iz MR 70). Tačno ovako ima (prema MR 133) i MZ 1511 fol. 11: in die circumcisionis domini ad primam missam: Vultum tuum... In maiori siue suprema missa: Puer natus est... s molitvom o Božićnoj osmini. MR 87 ima doduše u kalendaru na 1. siječnja zabilježeno: Circumcisio domini, ali fol. 105—106. donosi oficij: in octaua natiuitatis domini s molitvom »Deus qui salutis eterne«. Fol 105 pripisana je marginalno molitva o božićnoj osmini.

U nedjelju između Obrezanja Gospodinova i Bogojavljenja slavi se **blagdan Imena Isusova.**

Ne padne li u te dane nedjelja, tada se ovaj blagdan slavi na dan 2. siječnja. Slavu su imena Isusova naročito širili sv. Bernardin sienski i sv. Ivan Kapistran, a kasnije sv. Ignacije Lojola. Inocent XIII. uveo je blagdan Imena Isusova u cijelu Crkvu, a papa Pijo X. premjestio je taj blagdan od II. nedjelje iza Bogojavljenja na nedjelju između Obrezanja Gospodinova i Bogojavljenja, odnosno na 2. siječnja.

2086. — [10] SRC 23. III. 1888 DA 1761. — [11] AAS 1909, 146. — [12] AAS 1936, 178.

[13] Isp. Rubr. spec. iza tihe molitve u prvoj božićnoj misi. — [14] Isp. Cabrol: Circoncision (Fête de la) AL III/2 1717—1728.

Bogojavljenje

Postanak. Blagdan Bogojavljenja[1] najprije spominje Klemens Aleksandrijski[2]. 304. slavi se blagdan Bogojavljenja u Trakiji kao nešto sasvim redovno. To je istočni blagdan, uveden kao svetkovina Isusova rođenja i krštenja. Slavio se 6. siječnja. Na zapadu je najkasnije početkom IV. v. uvedena božićna svetkovina kao blagdan rođenja Spasiteljeva. Nešto kasnije prihvatio je Rim, pa čitava Italija, Španija i Galija blagdan Bogojavljenja, te je car Julijan Apostata 361. prikrivajući svoje poganske osjećaje, premda je već bio u svojoj duši prekinuo s kršćanstvom, javno u Vienni prisustvovao crkvenim svečanostima na dan Bogojavljenja: »feriarum die, quem celebrantes mense ianuario christiani Epiphania dictitant«. Pod kraj IV. i početkom V. v. slavi već čitava Crkva i blagdan Bogojavljenja 6. siječnja i blagdan Rođenja Kristova 25. prosinca.

Na zapadu se više ističe ukazanje zvijezde i poklonstvo mudraca s istoka, te pretvorba vode u vino u Kani Galilejskoj, ali se spominje i Isusovo krštenje po sv. Ivanu Krstitelju[3]. U današnjoj rimskoj liturgiji još je dobro sačuvan prvotni značaj Bogojavljenja kao svetkovine pojavljenja (apparuit u predslovlju i Communicantes) Riječi Božje u ljudskom tijelu. Ipak je danas Bogojavljenje zapravo blagdan prosvijećenja pogana.

Prema dostojanstvu ovog blagdana izabrana je i postajna crkva sv. Petra, ali ova okolnost ne utječe na liturgiju današnjeg dana.

Liturgijska pravila. 1. Vigilija je Bogojavljenja privilegovana II. reda, te imade prednost pred svim blagdanima, osim blagdana I. i II. reda i osim blagdana Gospodnjih. Misni je obrazac naprosto preuzat od nedjelje u Božićnoj osmini, samo je mjesto evanđelja Lk 2, 33—40. uzeto evanđelje po Mateju 2, 19—23 i dodan je spomen sv. Telesfora. Nesamo da se moli »Gloria« i »Te Deum«, nego i »Credo« u misi. Vigilija prije Bogojavljenja uživa ove povlastice, jer stoji namjesto nedjelje između Obrezovanja Gospodinova i Bogojavljenja, a ova nedjelja nema svog posebnog obrasca.

2. Bogojavljenje je dvostruki blagdan I. reda a privilegovanom osminom II. reda.

3. Bogojavljenje je dan, kad se spominjemo triju čudesa, kojima se Isus objavio kao Bog: »hodie stella magos duxit ad praesepium, hodie vinum ex aqua factum est ad nuptias, hodie in Iordane a Ioanne Christus baptizari voluit ut salvaret nos«. U rimskom se obredu dvije posljednje teofanije spominju tek uzgredice, a sva je pažnja skrenuta na bogojavljenje trim mudracima s istoka. Danas je veliki dan pozvanja poganskih naroda u Crkvu Božju, dan misijâ. U istočnoj je crkvi nasuprot ovo u pozadini, jer se slavilo već na Božić, pa se danas slavi naročito krštenje Gospodinovo u Jordanu i bogojavljenje, koje je s time u vezi. Stoga se u istočnoj crkvi danas svečano dijeli sv. krštenje.

4. U rimskom je obredu od davnine uobičajeno, da se danas objavljuju na svečani način pomične svetkovine. Prema CE II, 15, 3. u stolnim crkvama nakon otpjevanog evanđelja kanonik ili beneficijat, odjeven u pluviale, pjeva s ambona ili s propovjedaonice objavu pomičnih svetkovina tekuće godine. Obrazac ove objave glasi: »Noveritis fratres carissimi, quod annuente Dei misericordia, sicut de nativitate d. n. I. Chr. gavisi sumus, ita et de resurrectione eiusdem Salvatoris nostri gaudium vobis annuntiamus. Die ... erit dominica in septuagesima ... dominica prima adventus D. n. I. Chr., cui est honor et gloria in saecula saeculorum. Amen«.

---

[1] Isp. Leclercq: Épiphanie, AL V/1 197—201. — [2] Stromata I 21, PG 8 888. — [3] Isp. Ant. ad Magn. II. Vesp. Epiph.

5. U istočnoj se crkvi danas na osobito svečani način blagosilje voda, pa je taj običaj prešao i u zapadnu crkvu. U rimskom se obredu može uzeti obični blagoslov vode ili onaj svečani, koji se nalazi u dodatku RO.

6. Kod nas je uobičajen o »trim kraljima« i blagoslov kuća, koji se vrši prema obredu, propisanom u RO str. 437—439. Blagoslov zlata, tamjana, mire i krede vrši se na blagdan Bogojavljenja prema obrascu RO str. 435—437.

Za blagdan Bogojavljenja (in uigilia epipbanie ut mos est grecorum ante uesperas siue in octauis) donosi MR 165 fol. 21. blagoslov vode, preuzet iz istočnog obreda. Sličan se obred bio sačuvao i drugdje, osobito u Italiji, Njemačkoj i Ugarskoj. Dekretom od 17. V. 1890. DA 3730 zabranila je SRC upotrebu blagoslova vode po istočnom načinu u zapadnoj Crkvi, a 6. XII. 1890. propisala je kraći obred, kojim se može blagosloviti voda uoči Bogojavljenja. Taj se obred nalazi u dodatku RO i ne spominje ni Bogojavljenja ni Isusova krštenja.

Na Bogojavljenje vršila se prema MR 165 u XII. v. u zagrebačkoj stolnoj crkvi poslije 9. responsorija u matutinu obredna igra »Tractus stelle«. Tekst je ove obredne igre objelodanio prof. dr. Fancev u Narodnoj Starini 1925. IV.: »Liturgijsko-obredne igre u zagrebačkoj stolnoj crkvi«.

Po svoj je prilici ova obredna igra nastala u vezi a liturgijskim običajem, da se iza 9. responzorija u Božićnoj noći i na blagdan Bogojavljenja vrlo svečano pjevalo evanđelje. Taj je običaj i danas još zabilježen u misalu reda sv. Dominika. Tu je doduše zabilježeno evanđelje o krštenju Isusovu, ali kada je na zapadu Bogojavljenje sve više postajalo blagdanom triju mudraca, bit će, da se najprije pjevalo evanđelje Mt 2, 1—12, koji je i u RM zabilježeno kao posljednje evanđelje u 3. misi na Božić. Ovo se evanđelje zorno prikazalo u obrednoj igri, kako je donosi MR 165.

Možda je neki spomen ili zaostatak iz ove igre sačuvan u dugačkom blagoslovu triju dragocjenih darova, kako ga donosi MZ 1511, fol. 253.

Nedjelje iza Bogojavljenja razvijaju dalje značajnu misao svetkovine Bogojavljenja.

U evanđelju vidimo Spasitelja kao dvanaestgodišnjeg dječaka u hramu, kako se proglasuje Sinom nebeskoga Oca, zatim kao velikog taumaturga, koji zapovijeda čitavoj prirodi. U prve se 4 nedjelje čita poslanica sv. Pavla Rimljanima, na 5. nedjelju Kološanima, a na 6. Tesaloničanima. I u časoslovu se u to doba čitaju poslanice sv. Pavla kao scriptura occurens. Korni dijelovi mise odaju čast i hvalu Sinu Božjemu, koji se pojavio među nama. Ovi su dijelovi vlastiti samo nedjelji u osmini i II. nedjelji iza Bogojavljenja, dok preostale 4 nedjelje imadu istovjetni obrazac »Adorate Deum«. To je očito u vezi s time, što se prema uskrsnom terminu mijenja broj nedjelja iza Bogojavljenja, pa toga radi nije za svaku pojedinu od kasnijih nedjelja izrađen i posebni potpuni obrazac.

Nedjelju u osmini Bogojavljenja namijenio je papa Pijo XI. 1921. svetkovanju s v e t e O b i t e l j i Isusa, Marije i Josipa u cijeloj Crkvi.

Nedjelje poslije Bogojavljenja, njih 6 na broju, čine izvjestan prijelaz iz božićnog doba u uskrsno. Liturgijska je boja zelena, kao i nedjeljama poslije Duhova.

Prema tomu, da li je Uskrs ranije ili kasnije, imade svaka crkvena godina više ili manje nedjelja poslije Bogojavljenja. One, koje na taj način preostanu, umeću se između XXIII. i posljednje nedjelje po Duhovima. III., IV., V. i VI. nedjelja po Bogojavljenju imade isti Introit, Graduale, Ofertorij i Komunio. Kad se izvjestan broj nedjelja po Bogojavljenju premješta iza XXIII. nedjelje po Duhovima, zadržavaju misni obrasci sve ostalo, samo preuzimiju introit, graduale, ofertorij i pričesnu od XXIII. nedjelje po Duhovima.

Svijećnica

Liturgijska pravila. 1. Svijećnica ili Očišćenje bl. Djevice Marije jest dvostruki blagdan II. reda. Liturgijska je boja bijela.
2. Treba li ovu svetkovinu prenijeti na drugi dan, tada se 2. veljače obavl samo blagoslov svijeća i opbod sa svijećama, a misa se čita de officio currenti i zapaljene se svijeće ne drže u rukama.
3. Blagoslov se svijeća i procesija s blagoslovljenim svijećama može odr- žati u svakoj crkvi, a valja da se obavi u svim zbornim crkvama[1].
Blagoslov svijeća valja da obavi isti svećenik, koji iza tog blagoslova i opboda služi svetu misu[2]. Jedino biskup Ordinarij može blagosloviti svijeće (isto vrijedi i za pepeo, za maslinove i paomine grančice, te za krsnu vodu na veliku subotu) a da ne služi svetu misu iza toga[3].

Za ophod je svećenik odjeven u albu, ljubičastu stolu i plašt, a đakon i subđakon u planete plikate. Đakon imade stolu. Ni celebrans ni đakon ni subđakon nemaju manipula. Tako odjeveni polaze do oltara, gdje su pripravljene svijeće i celebrans moli pet propisanih molitava. Tada poškropi svijeće blagoslovljenom vodom uz antifonu »Asperges«, bez psalma i razdijeli puku. Međutim kor pjeva antifonu: »Lumen ad revelationem gentium«. Poslije završene molitve slijedi opbod sa svijećama. Celebrans stavi tamnjan u kadionicu, a đakon, okrenut prama puku, poziva vjernike: Procedamus in Pace. Kor odgovara: In nomine Christi. Amen. Naprijed ide turiferarij s kadionicom, za njim subdakon s križem između dva akolita, koji nose zapaljene svijeće na svijećnjacima, zatim kler i onda celebrans s đakonom i subđakonom, sa zapaljenim svijećama u ruci. U to se pjevaju redom određene antifone. Opbod se vodi prema običaju izvan crkve, ili ostaje u crkvi. Vraćajući se u crkvu pjevaju pjevači »Obtulerunt pro eo Domino«. Kad se svrši ophod, svećenik i poslužnici skinu ljubičasto odijelo i uzmu bijelo za misu. Svijeće drže u ruci užežene kad se čita evanđelje i onda od početka kanona sve do svršetka pričesti[4].

Postanak. Svijećnica se već odavna shvaća kao blagdan Gospin, premda je to prvotno bio blagdan Gospodnji. Službeni je naziv: Purificatio B. M. V. A vjerni je puk i kod nas i drugdje prozvao taj blagdan po ophodu sa svijećama, koji se vrši u taj dan.

Opbod sa svijećama nije uveden upravo radi tog blagdana, nego je imao istisnuti poganski opbod amburbale, koji se u Rimu vršio svake 5. godine u veljači[5]. Zato je taj opbod i u kršćanstvu zadržao pokornički značaj: papa i kardinali idu odjeveni u crne paramente i bosonogi[6]. I danas je još svećenik u opbodu odjeven u ljubičasti pluvial, premda je boja dana bijela. Što više: valja li prenijeti blagdan Očišćenja Bl. Dj. M., tada se vrši 2. veljače samo blagoslov svijeća i ophod sa svijećama; misa se čita de officio currenti i u njoj se ne drže goruće svijeće u rukama. Sve je to znak, da ni danas još nije opbod sa svijećama nužno povezan s blagdanom Očišćenja bl. Dj. M., premda se lijepo nadovezuje na kantik starca Simeona: lumen ad revelationem gentium.

Blagdan se Očišćenja Marijina slavio najprije na istoku kao ὑπαπάντη, sastanak Isusov sa starcem Simeonom. U Jeruzalemu se u IV. v. prema Peregrinatio Etheriae[7] ovaj blagdan slavio 40. dan po Bogojavljenju, jer je Bogojavljenje bio blagdan rođenja Isusova. I tamo je doduše opbod (»processio est in Anastase«), ali taj ophod nema pokorničkog značenja, nego nasuprot: »omnia cum summa laetitia, ac si per Pascha«. Iz Jeruzalema proširio se ovaj blagdan po cijelom istoku. U Rimu se slavio već u VI. i VII. v. kao dies Simeonis, a tek kasnije (pod galikanskim utjecajem) kao Purificatio[8]. Otkako spomendan rođenja Isusova nije više Bogojavljenje, nego 25. prosinca, ne slavi se ni Očišćenje 14., nego 2. veljače.

Ovaj je blagdan uveden u vezi s Lk 2, 22: i kad su se navršili dani očišćenja Marijina po zakonu Mojsijevu (Lev 12, 8.) odnesoše ga u Jeruzalem ... Kao i Božić i Bogojavljenje, tako je i ovaj blagdan bio prvotno blagdan Gospodnji. Ali jer se Dijete ne može odijeliti od svoje Majke, spominje se i časti i Blažena Djevica. Misni obrazac RM govori neprestano o samom Isusu, tek u popričesnoj izravno o Gospi. Slično je i u BR; premda se ovdje Gospa već više ističe, ipak je i u BR dominantni motiv invitatorija: »Ecce venit ad templum sanctum suum Dominator Dominus: gaude et laetare Sion occurrens Deo tuo«.

Na blagdan očišćenja Marijina blagosilje prema MR 165, fol. 30' »post boram tertiam« biskup novi oganj i svijeću. Slijedi opbod sa sv. moćima i sv. misa. Cijeli je taj obred preuzeo i MZ 1511 fol. 150—155, samo MZ 1511 propisuje izrijekom dvije mise, prvu ujutro »Vultum tuum«, a drugu nakon procesije, koja počinje nakon izmoljenog trećeg časa, »Suscepimus Deus«.

Prema MZ 1511 služi se na blagdan Očišćenja Bl. Dj. M. najprije prima missa de mane: »Vultum tuum« (de Beata). »Dictoque officio hore tertie Officians in cappa solemni cum ministris, crucibus et thuribulis ut moris est veniat ad locum ubi consecrandi sunt cerei«. Nakon molitve »Exaudi«, Resp. »Postquam impleti sunt« i molitve »Famulorum tuorum« blagosilja svećenik novi oganj. Slijedi antifona »Ave gratia plena« i 3 molitve za blagoslov svijeća, odijeljene responzorijima. Prva ja istovjetna s 2. u RM, druga s 1, treća ima izrazito lustrativni karakter. Slijedi svečano predslovlje u čast Gospe i 2 molitve odijeljene responzorijima. Kad je ophod s gorućim svijećama došao do određene crkve, moli se antifona i molitva o zaštitnike ove crkve. Na povratku se pjeva himan »Quod chorus vatum«. Pred crkvom se moli responzorij »Responsum accepit« i molitva »Da qs dne«, a kod ulaza u crkvu responzorij »Cum inducerent« i u koru molitva »Perfice in nobis dne qs gratiam tuam qui iusti Symeonis expectationem implesti ...«. Konačno se služi missa in die: »Suscepimus Deus«, kao u RM, ali ofertorij glasi »Felix namque es«, a popričesna »Perfice«, kao gore.

Blagdanom se Očišćenja Marijina završuje Božično doba liturgijske godine. Zato se u časoslovu i moli antifona Bl. Dj. »Alma Redemptoris Mater« od vespera u subotu prije I. nedjelje u došašću sve do uključivo II. vespera na blagdan Očišćenja.

USKRSNI CIKLUS LITURGIJSKE GODINE

Uskrsni termin

O prvoj su godišnjici Isusove smrti Židovi svetkovali starozavjetnu Pashu. Za kršćane je to bila Pasha Novoga Zavjeta, veliki spomendan spasenja roda ljudskoga. I apostoli su stoga, zajedno s prvim vjernicima, svetkovali Pashu i blagovali vazmeno Janje — Jaganjca Božjega, koji oduzimlje grijehe svijeta. Spasitelj je bio razapet uoči subote, 14. nisana. U taj je dakle dan svake godine trebalo svetkovati spomen smrti Isusove. No Židovi su imali mjesečevu, a-

[1] SRC 21. XI. 1893 DA 3813 I. — [2] SRC 1. IX. 1838 DA 2783. — [3] SRC 13. IX. 1848 DA 2976 ad 8; 9. V. 1893 DA 3798 ad 2. — [4] RO IX. 2. — [5] De Bruyne: L'origine des processions de la Chandeleur et des Rogations, Revue bénédictine 1922, 15; Inocent III. Sermo 12, PL 217, 510. — [6] Isp. Ordo (St. Amand) IX; qualiter in Purificatione sanctae Mariae agendum est, Duchesne: Origines 499; OR XI, 29; OR XII, 11/2. — [7] Tekst: Duchesne, Origines 519. — [8] Isp. Kard. Schuster: Purificatione della B. V. M. LS VI. 205.

ne sunčanu godinu, pa je trebalo odrediti, u koji dan sunčane godine, po kalendaru, što ga je uveo Julije Cezar, pada židovski 14. nisan. K tomu je trebalo svetkovati ne samo dan smrti, nego i dan slavnog uskrsnuća Spasiteljeva. Tako je nastalo zamršeno pitanje o terminu svetkovanja vazma, spomendana smrti Isusove i njegova Uskrsnuća.

U Maloj su se Aziji razvili kvatrodecimani, to će reći kršćani, koji su pasbu slavili uvijek zajedno sa Židovima na 14. dan nisana. U drugim je to kršćanskim općinama, koje se nisu u svojoj večini sastojale od obraćenih Židova, naišlo na teškoće, jer je kod njib bio uobičajen kalendar drugoga sustava. Mjesec je nisan počinjao kod Židova nakon proljetnog ekvinokcija. Dan je 14. nisana bio dan punog mjeseca (uštapa) iza proljetnog ekvinokcija. Kvartodecimani su slavili 14. nisan bez obzira na to, na koji je dan u sedmici pao taj dan. No Spasitelj je uskrsnuo u prvi dan sedmice i stoga su kršćanske općine u Egiptu, Grčkoj i u Rimu nastojale da slave godišnjicu Uskrsnuća u prvi dan sedmice, koja je nastajala iza proljetnog uštapa. Tako je i spomendan smrti Spasiteljeve bio uvijek uoči subote, naš današnji petak. Trebalo je dakle prije svega ustanoviti tačan dan proljetnog ekvinokcija.

U Rimu su smatrali da je 18. ožujka dan proljetnog ekvinokcija, dok su u Aleksandriji bili mišljenja, da je to 21. ožujka. U Antiohiji su još u III. vijeku svetkovali Uskrs u nedjelju iza 14. nisana, bez obzira na tačnost ovog određenja. Nicejski se sabor 325. suprotstavio kvartodecimanima i odredio, da se Uskrs imade svetkovati svagda u dan Gospodnji, i to u prvu nedjelju iza proljetnog uštapa. Uza sve to nije bilo postignuto potpuno jedinstvo. Tako se prema sv. Ambroziju (Ep 23, 12.) g. 387. Uskrs svetkovao u Rimu 21. ožujka, u Aleksandriji 25. travnja, a u nekim drugim crkvama 18. travnja. U VI. je v. Dionysius Exiguus uredio pitanje uskrsnog termina uglavnom prema Aleksandrijskoj praksi i tako je polako prodirao ovaj račun najprije u Italiju, onda u Francusku i Englesku, te je konačno u IX. vijeku ovladao čitavim kršćanskim zapadom.

Uskrs se prema tomu slavi na prvu nedjelju iza uštapa nakon proljetnog ekvinokcija, dakle najranije 22. ožujka, a najkasnije 25. travnja. Prema terminu se Uskrsa ravna čitav uskrsni ciklus liturgijske godine, dakle: sedamdesetnica, pepelnica, veliki tjedan, Uzašašće, Duhovi, te sve svetkovine i praznici, koji su ovisni od ovih blagdana. Toga se radi uslijed ranijeg ili kasnijeg uskrsnog termina mijenja i broj nedjelja iza Bogojavljenja, odnosno onih iza Duhova.

Možemo uzeti, da uskrsno doba crkvene godine počinje s nedjeljom sedamdesetnicom, a završuje s misom kvatrne subote iza Duhova, uoči blagdana presv. Trojstva.

Daljnja je priprava na Uskrs bogoslužje od sedamdesetnice do čiste srijede. Bliža je priprava korizma: od čiste srijede do velikog tjedna, zapravo do velikog četvrtka. Veliki četvrtak, Petak, Subota i Uskrsna nedjelja sa svojom osminom čine žarište uskrsnog doba crkvene godine, koje se završuje nedjeljama iza Uskrsa, Uzašašćem, Dubovima i nedjeljama iza Dubova.

Sedamdesetnica

Povjesni razvitak[1]. Za vladanja su pape Pelagija I. († 560.) i Ivana III. († 573.) provalili novi barbarski narodi u Italiju, opustošili je i zaprijetili su i samom Rimu. U toj se nevolji utekao rimski

[1] Isp. Grisar: Aus der Leidensgeschicbte Roms wäbrend des 6. bis 8. Jahrhundert; Das Missale etc 1925, 4—15; Vorfastenstationen in geschichtlicher Beleuchtung, Ib. 54—57.

biskup i puk pomoći Božjoj i zagovoru sv. Petra i Pavla i sv. Lovre, triju mučenika, koje Rim i danas još sasvim posebno časti. Strah je pred invazijom barbara (»gentes«) stvorio i nadahnuo misne obrasce nedjelja u sedamdesetnici, šezdesetnici i pedesetnici, to će reći u razmaku od Uskrsa od 70, 60 i 50 dana. Budući naime da se od davnine nije postilo u nedjelju, a u nekim krajevima ni u subotu, pa ni u četvrtak, nije post prije Uskrsa trajao punih 40 dana, te se »quadragesima«, to će reći razmak od 40 dana, u nekim mjestima proširio na »septuagesimu«, »sexagesimu« ili »quinquagesimu«, to će reći na razmak od 70, 60 ili 50 dana od Uskrsa. Ove su nedjelje prije toga bile prve u građanskoj godini, pa je i danas još ostao trag tome, jer se i u časoslovu na sedamdesetnicu počinje čitati u I. nokturnu sv. Pismo počevši od Geneze. Tada je građanska godina počimala 1. ožujka. U latinskim se imenima mjeseci i danas sačuvala uspomena na ono doba, kad je septembar bio sedmi (a ne deveti mjesec, kako je to danas), oktobar osmi (a ne deseti), novembar deveti (a ne jedanaesti) i decembar deseti (a ne dvanaesti) mjesec građanske godine.

Početak građanske godine slavili su pogani bakanalijama, pijankama i orgijama. U to doba pada početak radova u vinogradima i sjetva žita. Zato su se povezale pijanke o početku godine sa svečanostima probuđenog proljeća. I jedno je i drugo ostavilo jasan trag sve do našeg doba. Crkva je uzela bila u to doba za današnju nedjelju sedamdesetnicu evanđelje o vinogradarima, a na šezdesetnicu o sijaču. Pedesetnica imade mnoge izrazito euharistijske crte. Već u ulazu slavi se Gospod, da nas brani. U traktusu kliče Crkva, da nas je Gospod stvorio, a ne mi sami, mi smo puk njegov i ovce paše njegove. I pričesna ja antifona izrazito euharistijska: Jedoše i nabraniše se, želju im je njihovu ispunio Gospod. Crkva je dakle svoju liturgiju prilagodila običajima tadašnjeg doba, u koliko oni nisu bili zli. Pribvatila je misao o poslu u vinogradu i o sjetvi žita i prenijela je sve to na presvetu euharistiju. Živi je svjedok ovog opravdanog prilagođivanja Crkve prilikama mjesta i vremena upravo liturgija pretkorizmenog doba, gdje sa isprepliče pređašnja liturgija, što se još oslanja na svečanosti proljeća, uobičajene u tadašnjem svijetu, s euharistijskom simbolikom i s tjeskobom teških dana iz seobe naroda.

Svijet je pošao drugim putem. On je zaboravio i svečanosti blizoga proljeća i početak nove godine rimskoga svijeta i sve ostalo, a zadržao je u svijesti samo bakanalija, pijanke i orgije, kojima se podaje u te dane. Crkveni su oci oštro nastupali protiv sudjelovanja kršćana u tim poganskim orgijama. Ipak se to razuzdano veselje zadržalo sve do naših dana.

Današnja liturgija[2]. Prvotni su liturgijski obrasci ostavili svoj trag u misi i u časoslovu ovih nedjelja. K tomu je u VI. vijeku pridošla ponizna molba kršćanskog puka da ih Gospod oslobodi i poštedi od pogibli, kojima im prijete barbari: »gentes«.

Odmah u Introitu nedjelje u sedamdesetnici vapi kršćanski puk: »circumdederunt me gemitus mortis, dolores inferni circumdederunt me«, a u molitvi priznajemo, da se sve to dešava, jer »iuste pro peccatis nostris affligimur«. Pjesma na stepenicama, Tractus i pričesna samo je dalje razvita prošnja kolekte. Ofertorij je izraz pouzdanja u Božju pomoć. Poslanica je u svojoj poanti posve suglasna s evanđeljem i možda je ona zajedno s evanđeljem još zaostatak prvotnog misnog obrasca, u vezi sa svetkovanjem nove godine, odnosno početka proljeća, pa se možda toga radi i toliko ističe zahtjev ne-

[2] Isp. Kard. Schuster: Domenica in LXX, LX, L, LS III 29—37.

umornog rada. Uza sve to su opomene sv. Pavla u poslanici skladna jeka Introita i kolekte.

U Introitu nedjelje u šezdesetnici teško očekuje kršćanski puk i tako reći nestrpljivo traži pomoć Božju, izmučen patnjama i pregaranjima ratnih strahota: »Exurge, quare obdormis, Domine, exurge et ne repelias in finem! Quare ... oblivisceris tribulationem nostram? Adhaesit in terra venter noster, exurge, Domine, adiuva nos et libera nos!«. To znači: pognuti smo do zemlje, posve skršeni od boli i tuge, pomozi nam ti, koji nam jedini možeš pomoći. U kolekti ističe Crkva ljudsku nemoć (»ex nulla nostra actione confidimus«). A da joj prošnja bude što sigurnije uslišana, utiče se Crkva zagovoru i zaštiti sv. Pavla, učitelja poganskih naroda, na kojega se grobu i danas još na ovu nedjelju vrši postajna služba. Poslanica nam stavlja pred oči veličanstvenu sliku patnika Pavla, koji je toliko prepatio i od svojih zemljaka i od pogana, u mnogom nespavanju, u gladu i žeđi, u mnogom postu, u zimi i golotinji... Molio je Gospoda, da prevelike kušnje otstupe od njega, ali mu reče Gospod: dosta ti je milost moja, jer se sila u slabosti usavršuje. Istu nam pouku i utjehu daje i evanđelje: »donose plod svoj u strpljenju«. Možda je i ovo evanđelje preuzeto od prvotnog obrasca, jer je govor o sijaču, ali vrlo dobro pristaje i u današnji obrazac. Graduale, Traktus i Ofertorij puni pouzdanja mole: »neka znadu pogani, da je tvoje ime Gospod ..., raspši ih pred licem svojim!«

Introit, kolekta i graduale nedjelje u pedesetnici prihvaća središnju misao prednašnjih nedjelja. No već se opaža neko umirenje boli i smirenje čuvstava. Pogibao nije doduše minula, ali je za onoga, koji se uzda u Gospoda, izgubila svoju strabotu. Nesamo pričesna, nego i traktus i Introit imadu danas izrazito euharistijski značaj, vjerojatno još zaostatak svetkovanja proljeća u te dane.

Tko je proživio strahote svjetskog rata ne će pitati, zašto je Crkva ove misne obrasce ostavila da se i dalje mole, premda je davno već nestalo njihova čosovitog motivo: seobe naroda. Dok bude ljudi, bit će i nesreća i patnja i za pojedince i za čitave narode. Zato nas Crkva svake godine u pretkorizmeno doba upozorava na prave uzroke svih naših nevolja i poučaje nas, kako nam se vladati u nesreći i patnji. No i time još nije iscrpljeno duboko značenje bogoslužja ovih nedjelja. Vremenske nesreće i neprijatelji naše zemaljske sreće nijesu drugo no slika neprijatelja naše duše, koji neprestano vrebaju, ne bi li je uhvatili u svoje mreže i oteli joj vrhunaravski život. Pretkorizmeno bogoslužje imade dakle i danas još osobitu ličnu i praktičnu i socijalnu važnost i ono jasno povlači oštru crtu, koja dijeli Kristove sljedbenike od pogana, posebice u dane poklada.

Liturgijska pravila od sedamdesetnice do pedesetnice odgovaraju liturgijskom duhu ovoga doba.

1. Počevši od prvih vespera nedjelje u sedamdesetnici pa do mise na veliku subotu izostavlja se »aleluja«.

2. U oficiju »de tempore« izostavlja se pjesma radosti »Gloria in excelsis« i »Te Deum«[3].

3. Ovom je doba u službi de tempore vlastita ljubičasta boja[4].

4. Na osnovu jedne apokrifne odredbe, koja se pripisivala Grguru Velikom, uvelo se negdje u IX. v., da su svećenici postili i u ponedjeljak i utorak iza nedjelje u pedesetnici. Zato se ova nedjelja prozvala »dominica carnis privii«, vulgarno »carnevale«, u našim primorskim krajevima »mesopust«. Ovo se ime protegnulo kasnije i na ponedjeljak i utorak prije čiste srijede, pa je tako ostalo sve do danas, premda je već od početka XV. v. prestao običaj, da svećenici poste u ponedjeljak i utorak prije čiste

[3] Rubr. gen. BR XXX/2; RM VIII/3. — [4] Rubr. gen. RM XVIII/5. — [5] SRC 20. XII. 1783. DA 2524, ad 4.

srijede. Ovi su dani, dani »karnevala«, nasuprot, poprimili značaj nesmotrenog i razuzdanog veselja; glavna je plesna sezona svake godine od nedjelje sedamdesetnice do čiste srijede, a kulminira upravo tri dana prije pepelnice, na sam »karneval«. Da opomene kršćane na ozbiljnost u ove dane, Benedikto je XIV. konstitucijom »Inter caetera« od 1. I. 1748. odredio, da se Presveto u sedamdesetnici, ili šezdesetnici, ili pedesetnici, izloži kroz tri dana na javno štovanje, te je podijelio potpuni oprost svim vjernicima, koji se ispovijede i pričeste, te svaki od ovih dana posjete Presveto i pomole se prema nakani Crkve. Ova je apostolska konstitucija upravljena doduše na biskupe u bivšoj papinskoj državi, ali je oprost, o kome je govor, dekretom S. C. Indulg. 23. lul. 1765. protegnut na cijelu Crkvu.

5. Nedjelje u sedamdesetnici, šezdesetnici i pedesetnici su dominicae maiores II. classis, a sve korizmene nedjelje dominicae maiores I. classis. Prve ustupaju dakle mjesto samo blagdanima I. reda, a korizmene uopće ne mogu biti istisnute.

Četrdesetnica (korizma)

Povjesni razvitak[1]. U II. v. zajamčen je samo kratki, ali vrlo strogi preduskrsni post. Sv. Irenej ističe, da »jedni misle, kako treba postiti jedan dan, drugi dva, neki opet tri, a neki konačno daju svom postu trajanje od 40 sati«[2]. I prema Tertulianu[3] poste pravovjerni samo u veliki petak i subotu, u dane, »kad je uzet od njih zaručnik, tada će postiti«[4], dok »psihici« poste, ali ne tako strogo poput pravovjernih, i u druge dane. Tako je bilo u kršćanskim općinama, koje su nastale među poganima. A u onim općinama, koje su stvarali pokršteni Židovi, bila je, kako se čini, živa uspomena na propis starog zavjeta, da se Židovi u doba Pasbe sedam dana hrane »pane afflictionis«[5]. Toga su radi protegnuli post naprijed, sve do velikog ponedjeljka. U nedjelju nisu postili, jer se smatralo, da griješi, tko posti u nedjelju.

Prvi se put izrijekom spominje četrdesetdnevni post, korizma, u 5. kanonu nicejskog koncila 325. Na rimsku se praksu korizmenog, t. j. četrdesetdnevnog posta oslanja sv. Atanazije u svom pismu svom prijatelju Serapionu 341. Tada slijede sigurni svjedoci za četrdesetdnevni post prije Uskrsa u zapadnoj Crkvi: sv. Ambrozije[6], sv. Jeronim[7], sv. Augustin[8] i sv. Leo papa[9].

Premda se preduskrsni post nazvao korizmom, quadragesima, t. j. razdobljem od 40 dana, ipak taj post nije trajao punih 40, nego samo 36 dana, i to i na istoku i na zapadu. Rimska je crkva postila šest sedmica, uključivši i veliki tjedan, svaki dan osim nedjelje. To čini zajedno 36 dana. Na istoku se obdržavao preduskrsni post kroz sedam sedmica, jer se nije u četrdesetnicu ubrajao tjedan, ali je osim nedjelje bila i subota prosta od posta, osim velike subote, a to opet čini zajedno 36 dana[10]. Da se upotpuni taj broj do punih 40 dana, pa da tako bude potpuna analogija s četrdesetdnevnim postom Isusovim, dodala se na istoku još jedna posna sedmica. Tako

[1] Isp. Vacandard: Carême, AL II/2, 2139—2157. — [2] Kod Eusebija, HE V, 2, PG XX, 501. — [3] De ieiunio II, 13/4, PL II 958, 971, 973, 974. — [4] Mt 9, 15. — [5] Deut 18, 3. — [6] De Elia et ieiunio, PL 14, 708. — [7] Epist. XLI, 3,

je na istoku preduskrsni post trajao u zbilji 41 dan. Na zapadu se nešto kasnije preduskrsni post započimao ne više s ponedjeljkom iza I. nedjelje u korizmi, kako je to bilo dotad, nego sa srijedom pred tom nedjeljom. Tako je na zapadu uveden puni četrdesetdnevni post. Najstarije svjedočanstvo za ovaj prijenos imamo u Gelazijevom sakramentariju, koji datira najkasnije iz početka VIII. v. Molitva za srijedu u pedesetnici glasi tamo: »Inchoata ieiunia, quaesumus Domine, benigno favore prosequere« (PL 74, 1065).

I današnji RM u kolekti i popričesnoj molitvi naročito ističe post, a u molitvi neposredno pred misom, iza pepelenja, moli svećenik: »Concede nobis, Domine, praesidia militiae christianae sanctis inchoare ieiuniis . . .«. U tihoj molitvi I. nedjelje u korizmi imademo još zaostatak prvotne rimske prakse, kad je korizma počimala sa 6. nedjeljom prije Uskrsa: »Sacrificium quadragesimalis initii solemniter immolamus«.

Osim posta naglašavala se kroz korizmu uzdržljivost bračnih drugova (kao savjet), bila su zabranjena vjenčanja, obustavljene su bile javne i svečane igre i pozorišne predstave, nijesu se izricale smrtne osude.

Korizma je vrijedila kao doba pokore i uzdržljivosti za sve vjernike. No dvije su skupine vjernika, koje su trebale u to doba naročito postiti i trapiti se. Bili su to katekumeni i pokornici. Katekumeni su se tijekom korizme, nakon što su bili posebice odabrani, molitvom, poukom, postom, trapljenjem i posebnim obredima, zvanim scrutinia, pripravljali za sv. krst, koji su imali primiti u uskrsnoj noći. Pokornici su bili smatrani kao da su u neku ruku izgubili svoju »inicijaciju«, što su je primili krštenjem, pa su se trebali ponovno podvrći naročitim molitvama, postu i trapljenju, da budu ponovno vanjskim načinom primljeni u zajednicu vjernih. Skrutinije i egzorcizme zamjenjivali su pokornički čini. Početkom IX. v. posipao bi biskup »in capite ieiunii«, t. j. na čistu srijedu, pokornicima glavu pepelom u znak pokore. Negdje na prijelazu iz XI. u XII. v. bilo je pepelenje na čistu srijedu uobičajeno već za sve vjernike, pa i za kler.

Na istoku se tijekom cijele korizme, u pet posnih dana u sedmici, dakle izuzevši samo subotu i nedjelju, nije služila sveta misa, nego se vršio samo obred preosvećenih darova. U posne korizmene dane nije se smio slaviti ni spomen svetaca i ugodnika Božjih. Stoga su na istoku i prenijeli svetkovinu nekih svetaca iz korizmenib dana u drugo doba, da ih mogu slaviti. U taj se dan nije ni postilo, jer se post smatrao nespojivim sa svetkovanjem. I na zapadu se kroz korizmu nisu slavili Božji ugodnici, osim Blagovijesti, koja je već u Gelazianumu označena na 25. ožujka. Tijekom VIII. v. popustila je ova praksa, pa su se i u korizmi počeli uvoditi svetački spomen-dani, bez obzira na korizmeni post, koji je dakako ostao. Samo se u korizmene nedjelje u cijeloj zapadnoj Crkvi nije smjelo naročito slaviti nijednog sveca, nego se odnosni svetac, ako je njegov spomen-dan pao na nedjelju, samo spominjao. Danas je u zapadnoj Crkvi jedino Milan potpuno ostao kod prvotne prakse, da se kroz cijelu korizmu ne slavi ni jedan svetac. Grci su s negodovanjem gledali, kako svetački spomen-dani prodiru u crkveni kalendar na zapadu. Najznačajnija je razlika između

ad Marcellam. PL 22, 475. — [8] Serm. CXXV, CCV. — [9] Serm. XLII, 1; XLIV, 2; XLVI, 1; PL 54, 275, 286, 288. — [10] »A praesenti die usque ad Paschalis festivitatis gaudia sex bebdomades veniunt, quarum videlicet dies quadraginta et duo fiunt. Ex quibus dum sex dies dominici ab abstinentia subtrahuntur, non plus in abstinentia quam dies sex et triginta

istočne i zapadne Crkve u korizmi u tomu, što se na zapadu služi sveta misa počevši od čiste srijede dalje kroz cijelu korizmu, kao i u svako drugo doba, izuzevši jedino veliki petak i subotu. Liturgija je velikog petka samo liturgija preosvećenih, a današnja je misa velike subote prvotno misa, što se služila u uskrsnoj noći. Milanska crkva ne služi ni danas, po istočnom običaju, svete mise u korizmene petke.

U posne se dane služila sv. misa kasno, pod kraj dana, jer je tada shvaćanje posta bilo tako strogo, te se smatralo, da se post krši čak i primanjem svetih prilika. Teodulf Orleanski, pod konac VIII. v., tuži se na one, koji »solent, qui se ieiunare putant, mox ut signum audiunt ad nonam, manducare, qui nullatenus ieiunare credendi sunt, si ante manducaverint quam vespertinum celebretur officium. Concurrendum est enim ad Missas, et auditis missarum solemnibus, sive vespertinis officiis, largitis eleemosynis, ad cibum accedendum est«[11]. Post se smio tada prekinuti jelom tek pod kraj dana, »ad vesperam«. U XIV. i XV. v. prodrlo je mišljenje, da se smije u korizmi uzeti glavni obrok o podne: tako se uobičajilo na papinskom dvoru, kod kardinala i kod redovnika. S tim se u vezi i sveta misa služila ranije. No ipak se zadržala stara praksa, da se glavni obrok uzme tek iza mise, a misa da se služi iza none. Deveti čas u oficiju odgovara našem trećem satu poslije podne. Budući da se objed uzimao oko podneva, služila se sv. misa prije podneva, a prije sv. mise molila se ne samo treća ura, nego i šesta (podne) i deveta (naša tri sata poslije podne). Na taj je način nastao onda i običaj, da se čak i vespere u korizmi mole prije podne, možda zato, jer se čudnom jednom zamjenom pod »vespertina officia«, što ih spominje Teodulf Orleanski, razumijevalo vespere, a ne misu, koja se služi pod kraj dana, »ad vesperam«, kako je to shvaćao Teodulf.

Korizma, quadragesima, je dakle razdoblje od 40 dana, u kojem se izabrani katekumeni pripravljaju na primitak sv. krsta, sv. potvrde i sv. pričesti, javni pokornici na pomirenje s Crkvom, a svi vjernici na dostojno svetkovanje svetih uskrsnih tajna. Cilj je korizme: da se sve kategorije vjernika iskrena srca priprave »ad sancta ventura«[12], da očišćenog tijela i duše svetkuju tajnu muku Gospodnje[13]. U tu svrhu traži Crkva od svojih vjernika naročito kroz korizmu uz ostala dobra djela post. Danas je prema can. 1252, § 2. i 3. stara crkvena disciplina gledom na post veoma ublažena, a može je u smislu can. 1245 § 2. još više ublažiti mjesni biskup.

Prema can. 1252 § 2. veže zakon nemrsa i posta na čistu srijedu, u sve korizmene petke i subote. Zakon samog posta, bez nemrsa, veže prema can. 1252 § 3. u sve ostale korizmene dane. U nedjelje ili u zapovijedane blagdane ne veže ni zakon posta ni zakon nemrsa, izuzevši zapovijedane blagdane u korizmi (sv. Josip). Na veliku subotu poslije podneva prestaje zakon i nemrsa i posta. U smislu can. 1245 § 2. imadu mjesni Ordinariji pravo da čitavu svoju diecezu oproste od posta i nemrsa poradi naročitih razloga, kao što je veliko sakupljanje ljudstva ili javne zdravstvene prilike. Pojedine vjernike i porodice može od posta i nemrsa oprostiti ne samo mjesni Ordinarij, nego i župnik, te taj oprost vrijedi za njihove podložnike i izvan njihova teritorija, a za strance samo na odnosnom teritoriju.

Liturgijska pravila u korizmi isključuju sve znakove radosti, pa i one, koji su bili zadržani u došašću i sedamdesetnici.

1. »Aleluja«, koje ispada u oficiju počevši od prvih vespera nedjelje u sedamdesetnici, ne moli se ni u oficiju de tempore ni u svetačkom sve do mise na veliku subotu.

remanent«. Sv. Grgur Veliki, Homil. XVI. in Evang. PL 76, 113. — [11] Capitul. 39, PL CV, 204. — [12] Kolekta u petak iza II. nedjelje u korizmi. — [13] Leo

2. U oficiju se de tempore ispušta »Gloria« i »Te Deum«, u ferije se kroz korizmu (kao i u kvatre i vigilije) n koru kleči moleći preces feriales i suffragia[14] i to i u onom slučaju, kad se u koru ex speciali indulto u nedjelju poslije nedjeljnog kompletorija anticipira matutin s laudama naredpog ponedjeljka[15]. Liturgijske se funkcije de tempore vrše u ljubičastoj boji, oltari mogu biti urešeni samo s najpotrebnijim, orgulje ne aviraju, đakon i subđakon ne uzimaju dalmatike i tunicele, nego služe odjeveni u »planeta plicata« ili, u manjim crkvama, jednostavno u albi i manipulu (đakon i u stoli). Izuzetak, određen za 3. nedjelju u došašću, »Gaudete«, preuzet je prema izuzetku, koji važi za 4. nedjelju u korizmi »Laetare«. Za liturgijske funkcije i oficij de sanctis ne važe napomenuta pravila, kao što ne važe ni za one funkcije, koje se ne smatraju strogo liturgijskima, n. pr. za pobožnost sv. Josipu u ožujku.

3. Od čiste srijeda pa do uključivo velike srijede moli svećenik na kraju ferijalne mise molitvu »super populum«, kod koje kor kleči[16].

4. Čista je srijeda feria maior privilegiata, te na ustupa mjesto nijednoj svetkovini. Tim ju je privilegijima obdario Klemente VI. 1348. Od svih obreda, koji su se nekad vršili u taj dan nad javnim pokornicima, što su toga dana bili javno odstranjeni iz crkve, ostalo je samo pepelenje, ali se proširilo na sve vjernike. Sve ono, što je na str. 148. pod br. 3. rečeno o blagoslovu i dijelenju svijeća na Svijećnicu, vrijedi potpuno i za pepeljenje. I obred je pepeljenja izgrađen po sličnom nbrascu, kao i na Svijećnicu. Blagoslov se pepela i pepelenje vrši nakon u koru izmoljena devete ure, a neposredno prije mise. Celebrans je odjeven u albu i stolu i pluviale ljubičaste boje, a đakon i subđakon imade albu i ljubičastu planetu plikatu. Đakon nosi na svoj način stolu, a manipula nema nitko. Neposredno prije ili poslije privatne mise može svećenik, odjeven u misno rubo, pepeliti vjernike, ali ne sebe samoga[17]. Tamo, gdje ja običaj, da se vjernici na prvu nedjelju u korizmi pepele, pepelom blagoslovljenim na čistu srijedu, može se taj nbičaj zadržati[18].

5. Sve su nedjelje u korizmi »veće prvoga reda«, te imadu prednost pred svima svetkovinama, s kojima bi se slučajno sastale u isti dan. Sve su ferije u korizmi »veće«, ta imaju prednost pred jednostavnim svetkovinama, a u svima se moraju barem spomenuti.

6. Doba se od gluhe nedjelje pa do velike subote zove vrijeme muke, jer se u ta dane više nego inače u korizmi u liturgiji spominje muka i smrt Gospodinova. U časoslovu se govori himan »Vexilia regis« i »Pange lingua... certaminis« zajedno sa svojim nastavkom »Lustra sex«. U misi se de tempore od čiste srijede pa do uključivo subotu prije gluhe nedjelje moli korizmeno predslovlje, a u misi se od glube nedjelje pa do uključivo velikog četvrtka moli predslovlje sv. križa. U subotu prije glube nedjelje iza mise, a prije I. nedjeljnjih vespera valja ljubičastim velom pokriti sve križeve i slike Gospodinove i svetaca, koje se nalaze u crkvi. Križevi ostanu tako pokriti dok ja celebrant na veliki petak izvršio adoraciju križa, a slike sve dok celebrant zapjeva »Gloria« na veliku subotu. To vrijedi za sve slike, osim križnoga puta, i za sve dane, pa i za svetkovine svetaca, kojih se žrtvenici nalaze u crkvi, ili koji zapovljedani blagdan (sv. Josip) padne u te dane[19]. Jedino se slika križnoga puta mogu cijelo to vrijeme ostaviti nepokrivene[20]. Namjesto ljubičastog se vela pokrije bijelim velom na veliki četvrtak križ žrtvenika, na kojem se služl sveta misa.

7. Od gluhe se nedjelje pa sve do uključivo velikog četvrtka u misama de tempore ne govori psalam »Judica« (jer on sačinjava, in persona Christi, intrnit na gluhu nedjelju). Isto se tako ne govori »Gloria Patri« u introitu, iza psalma »Miserere« kod »Asperges«, te iza psalma »Lavabo«, kod invitatorija (u časoslovu) i u responsorijima. Predslovlje je o svetom križu.

8. Od gluhe se nedjelje pa do uključivo bijele subote moli u jednostavnim i poludvostrukim svetkovinama osim dnevne molitve samo još molitva »Ecclesiae tuae« ili »Deus omnium«.

9. Na nedjelju cvjetnicu blagosilju se nakon (u koru) izmoljene treće ure grančice paoma, maslina i drugog drveća. Svećenik je odjeven kao na Svijećnicu ili na čistu srijedu, a isto tako i đakon i subđakon, ako mu asistiraju. Nakon blagoslova razdijele se blagoslovljene grančice i povede se svečani ophod, poput onoga na Svijećnicu, ali uvijek se vodi izvan crkve. Na povratku u crkvu uniđu dva ili četiri pjevača u crkvu, zatvora za sobom glavna vrata i okrenuti prama opbodu počnu pjevati »Gloria laus et bonor«. Svećenik i oni, koji stoje pred crkvom, ponove ta dva stiha, a pjevači unutra pjevaju dalje, dok svećenik s onima, koji stoje izvan crkve, ponavlja »Gloria laus et honor«. Na kraju subđakon kopljem križa udari o vrata i ova se odmah otvore. Procesija ulazi u crkvu pjevajući: »Ingrediente Domino«. Iza toga slijedi misa. Za vrijeme evanđelja i muke drži celebrana i ministri u ruci blagoslovljene grančice. Za vrijeme podizanja drži ih samo biskup.

10. Obredi se velikog tjedna moraju obdržavati u svim stolnim, kolegiatnim, konventualnim i župskim crkvama (u ovima barem u skraćenom obliku pn Memoriale Rituum[21]). U ostalim se crkvama, gdje se običaje pohranjivati Presveto, mogu obavljati ovi obredi, i to prema rubrikama rimskog misala; a ako nema dovoljno klera, valja isboditi dopuštenje, da se i ove crkve mogu služiti skraćenim obredom prema Memoriale Rituum. U oratorijima se ne mogu održavati ovi obredi, osim da oratorij i vjernicima služi namjesto crkve. Ipak se može i u oratorijima moliti matutinum tenebrarum[22] i, ako je takav običaj, vršiti pranje nogu[23].

U župskim se crkvama moraju obdržavati svi obredi velikog četvrtka, petka i subote, a u ostalim se crkvama mogu izostaviti obredi velike subote. Na veliki četvrtak može redovnički poglavar služiti misu u privatnom oratoriju da pričesti redovnike; nema li oratorija, može služiti i u crkvi, ali uz zatvorena vrata[24]. Inače se smije na veliki četvrtak služiti misa (naime tako, da se izostavljaju ostali obredi velikog tjedna) samo na osnovu apostolske povlastice[25].

11. Orgulje (harmonij) i zvona šute od časa, kako je dovršen »Gloria« na veliki četvrtak, sve dok celebrans na veliku subotu zapjeva »Gloria«[26]. Namjesto zvona smiju sa upotrebljavati drveni instrumenti, kojima se obavještavaju vjernici o početku bogoslužja, a isto tako kod »Sanctus« i kod podizanja, i kod opboda, akn je takav običaj.

Kod izvanliturgijskih se pobožnosti može tibo svirati u orgulje ili harmonij[27]. Izvanliturgijske pobožnosti uređuje za svoju biskupiju mjesni Ordinarij.

12. SRC 17. XII. 1875.[28] nazivlje običajem, koji bi valjalo na svaki način iskorjeniti, ako bi gdje vladao, da se na veliki petak i veliku subotu prije mise u stolnim i župskim crkvama ne bi htjelo ispovijedati vjernike. Nasuprot bi trebalo upravo u velikom tjednu omogućiti vjernicima da se mogu ispovjediti, jer su takve ispovijedi lako mnogo iskrenije i snažnije od onih u obične dane.

Veliki u časoslovu, čitanje 4. na I. nedjelju u korizmi. — [14] SRC 29. III. 1851 DA 2886, ad 1. — [15] SRC 3. VIII. 1878 DA 2461, ad 1. — [16] Rubr. gen. MR XVII/5. — [17] SRC 18. III. 1883, DA 2704 ad 5. — [18] SRC 20. VI. 1822, DA 4373. — [19] SRC 3. IV. 1876. DA 3398. — [20] SRC 18. VII. 1885. DA 3838 ad 2. — [21] SRC 9. XII. 1889, DA 4048 ad 1. — [22] SRC 10. IX. 1718, DA 2254 ad 3. — [23] SRC 7. II. 1874, DA 3317 ad 3. — [24] SRC 31. VII. 1839, DA 2789 ad 2. — [25] SRC 9. XII. 1889 DA 4048 ad 2. — [26] SRC 30. XII. 1881 DA 3535 ad 7; 4. I. 1901 DA 4087 ad 6. — [27] SRC 18. VI. 1883 DA 3804 ad 2. — [28] DA

13. Hvale je vrijedan običaj, koji treba zadržati, da se na veliki četvrtak iza denudatio altarium otstrani iz crkve i blagoslovljena voda sve do posvete krsne vode na veliku subotu[29].

14. Gdje postoji običaj da se Presveto izloži u Božjem grobu i da se na veliku subotu slavi »Uskrsnuće«, može se ustrajati kod tog lijepog običaja. Ne valja pri tom uvoditi kod Božjeg groba kipove ili slike Gospe, sv. Ivana, sv. Marije Magdalena ili vojnika; ali ako postoji takav običaj, mogu ga biskupi tolerirati[30].

15. Usred tuge, kojom odiše već časoslov velikog četvrtka, a i sama misa toga dana, daje spomen na ustanovu presvetog oltarskog sakramenta izvjestan dab blage radosti. Na veliku srijedu pod veča moli se matutinum tenebrarum od velikog četvrtka. Na sam veliki četvrtak slijedi iza devete ure časoslova sv. misa. U toj se misi dijeli kleru i puku općenita sveta pričest, a u stolnoj crkvi biskup posvećuje sveta ulja svečanim načinom. Iza mise nosi se u svečanom ophodu posvećena partikula, u kaležu, na mjesto, gdje će biti pohranjena do sutrašnje mise preosvećenih darova. Tada se kažu vespere i otkriju žrtvenici, a na kraju slijedi pranje nogu.

Misa se služi u bijeloj boji.

Ciborij s posvećenim bostijama za bolesnike prenese svećenik poslije procesije, odjeven u superpelicej i bijelu stolu, u svetohranište, koje se nalazi n. pr. u sakristiji. Obred je tačno prikazan u Memoriale Rituum.

I u našim je krajevima običaj, koji treba sačuvati, da se na veliki četvrtak iza otkrivanja žrtvenika temeljito očisti crkva i sav crkveni namještaj i sveto posude.

16. Veliki je petak dan najveće žalosti u cijeloj crkvenoj godini i ujedno jadini aliturgijski dan. Crkva je, kao i žrtvenik, posve bez ikakova nakita. Križ je na oltaru pokrit crnim ili ljubičastim velom, prema običaju. Paramenti su crne boje. Iza svršene devete ure časoslova polazi se k žrtveniku. Poslije čitanja i muke moli svećenik stojeći na strani poslanice za Crkvu i sve njezine redove, za katekumene, za pogane i Židove. Molitva se za rimskoga cara izostavlja, jer više nema rimskoga carstva[31]. Tada slijedi otkrivanje i adoracija križa. Križ valja da ima korpus, ali se mjesto Spasiteljeva lika može na križ pričvrstiti i partikula pravoga križa Gospodnjeg[32]. Pod kraj adoracije križa zapale se svijeće na žrtveniku, a kad je ona dovršena, polazi procesija da prenesa jučer posvećenu hostiju na žrtvenik uz pjevanje himna »Vexilla regis prodeunt«. Svećenik incensira žrtvenik, pa — izostavivši cijeli kanon — moli molitvu Gospodnju. Iza molitve »Libera nos« uzdiže posvećenu hostiju, da je puk može vidjeti. Tada slijedi svećenikova pričest i odmah poslije molitve »Quod ore sumpsimus« svećenik s ministrima ostavlja žrtvenik.

Pred križem glavnog žrtvenika valja da i celebrant poklekne od početka adoracije križa pa do deveta ure na veliku subotu.

Sve reverencije u koru i svi blagoslovi osoba i stvari otpadaju na veliki petak.

Pred Presvetim se od svršetka mise na veliki četvrtak pa do mise preosvećenih kleči na oba koljena, ma da Presveto nije otvoreno izloženo.

Tamo, gdje postoji običaj pohraniti Presveto u Božji grob, posveti svećenik na veliki četvrtak tri hostije: jednu za veliki četvrtak, drugu za veliki petak, a treću za Božji grob. Ova se od velikog četvrtka do velikog petka čuva zajedno s hostijom, određenom za misu preosvećenih i zajedno se s njom prenese na žrtvenik. Iza pričesti stavi ja celebrans, odnosno đakon, u pokaznicu, koju pokrije laganim velom i prenese je u procesiji do Božjeg groba, istim obredom, kako se prenosilo Presveto na veliki četvrtak. Pri tom upotrebljava velum humerale bijele boje.

3383. — [29] SRC 12. XI. 1831 DA 2682 ad 54. — [30] SRC 15. XII. 1896 DA 3939 ad 2. — [31] »Urbis et orbis« 14. III. 1861. — [32] SRC 20. VII. 1901. DA 4081

17. Velika subota imade danas u jednu ruku značaj vigilije Uskrsnog blagdana, »velike uskrsna noći«, a u drugu ruku opet značaj samog uskrsnuća Spasiteljeva. U časoslovu, do isključivo večernje, dolazi do izražaja počinak Spasiteljeva tijela u grobu, a sve je ostalo nadahnuto mišlju oko dubovnog uskrsnuća katekumena po svetom krštenju u uskrsnoj noći i samim uskrsnućem Spasiteljevim.

Post i nemrs prestaju prema can. 1252 § 4, iza podneva velike subote.

Nakon dovršene devete ure u koru svećenik odjeven amiktom, albom, cingulom, ljubičastom stolom i ljubičastim pluvialom, okružen ministrima, pred vratima crkve ili na samom ulazu u crkvu blagosilje novi oganj i pet tamjanovih zrna za uskrsnu svijeću. Tada se ugase sva svijetla u crkvi, da sa uzmognu užeći novim ognjem. Đakon, odjeven u bijelu dalmatiku, uzme štap s trokrakom svijećom, koju akolit u tri maha užiže novim ognjem, a đakon polazeći međutim crkvom tri puta pjeva: »Lumen Christi« i nakon toga »Exultet«. Kod riječi »rutilans ignis accendit« zapali đakon uskrsnu svijeću i malo zatim se užižu i ostale svijeće po crkvi.

Tada slijede »proroštva«, naime čitanja iz starog zavjeta i blagoslov krsne voda u crkvama, koje imadu krsni studenac. Svećenik je odjeven u pluvial ljubičaste boje kod tog blagoslova. Ima li onih, koje treba krstiti, krste se sada svečanim načinom, propisanim u RO. Onda polazi svećenik s ministrima k žrtveniku, i tamo padnu ničice, dok ostali kleče, a dva pjevača počnu pjevati litanije svih svetih, kako su zabilježene u misalu; kor opetuje svaki zaziv. Nema li u crkvi krsnog studenca, počnu pjevači pjevati litanije čim svećenik pred oltarom padne ničice iza posljednjeg proroštva. Kod zaziva »Peccatores« ustane svećenik s ministrima, pođu u sakristiju i odjenu se tamo svečanim misnim ruhom bijele boje i vrate se natrag k oltaru, gdje su međutim zapaljene svijeće. Kad kor pjeva »Kyrie eleison« iza litanija polazi svećenik s ministrima k žrtveniku. Time počinjo misa.

Misa počinje običajnim Kyrie eleison, što ga pjevaju pjevači. Svećenik međutim kod žrtvenika moli kao obično pristupne molitve i onda svečano zapjeva »Gloria in excelsis«. Na to zabruja opet orgulje i zazvone sva zvona. Iza poslanice svećenik tri puta, uvijek višim glasom, pjeva Aleluja, a kor isto tako odgovara: Aleluja. K evandelju se ne nose svijeće, ne govori se ni Credo ni ofertorij, kaže se »Pax Domini sit semper vobiscum«, ali se ne daje »Pax«, ne moli se »Agnus Dei«. Mjesto pričesne i popričesne moli se večernja, kako je zabilježena u misalu. Kod »Ite missa est« dodaje se »Aleluja, Aleluja«.

Trstiku s trokrakom svijećom treba iz crkve otstraniti iza mise[33]. Uskrsna se svijeća zapali u pjevanim i svečanim misama i večernjama na sva tri uskrsna dana, na bijelu subotu i u sve nedjelje od Uskrsa do Uzašašća. Na blagdan se Uzašašća ugasi nakon evanđelja[34]. Smije se zapaliti (u iste dane) i kod tihih župskih i konventualnih misa, jer ove nadomještaju svečanu misu. U druge se dane smije zapaliti uskrsna svijeća samo onda, ako postoji takav običaj, ali samo kod mise i večernje, a ne kod drugih pobožnosti; n. pr. kod blagoslova. No ako blagoslov slijedi iza večernje, tada se može ostaviti uskrsna svijeća da dalje gori[35]. Isto se tako može zapaliti uskrsna svijeća i kod onih misa i večernja u rečeno doba, koje se služe pred izloženim Svetotajstvom[36]. Uostalom nije potrebno da uskrsna svijeća, koja gori u rečene dane, bude istovjetna s onom, koja je blagoslovljena na veliku subotu one godine, već je dovoljno, da je doista blagoslovljena i da se na njoj nalazi 5 zrna tamjanovih[37]. Isto vrijedi i za uskrsnu svijeću, koja služi kod blagoslova krsne vode na veliku subotu i u subotu prije Duhova[38].

ad 5. — [33] SRC 7. XII. 1844 DA 2873 ad 5. Isp. SRC 12. XI. 1831 DA 2684 ad 19. — [34] SRC 19. V. 1607 DA 235 ad 11. — [35] SRC 13. IV. 1923. DA 4383 ad 1. — [36] Ib. ad 2. — [37] Isp. SRC 15. IX. 1753 DA 2425 ad 8. — [38] SRC

RO VIII 4. propisuje način, kako župnik ili drugi svećenik, s dopuštenjem župnikovim, blagosilje kuću na veliku subotu i u ostalo uskrsno vrijeme. Budući da je prema cao. 462.6. ovaj blagoslov pridržan župniku smlje ga drugi svećenik obavljati samo sa župnikovim dopuštenjem.

Korizmena liturgija[39]. Posebna je značajka čitave korizme, da ne samo nedjelje i kvatre, nego i svi dani u tjednu imadu svoje misne obrasce. Izgradnju je korizmene liturgije u Rimu dovršio papa Grgur Veliki (590.—604.) i Grgur II. (715.—731.). Grgur je Veliki konačno uredio i misne obrasce svih korizmenih dana osim četvrtaka. Četvrtak od starine nije imao postajnog bogoslužja. Kad je longobardski kralj Liutprand ugrozio Rim za pontifikata Grgura II. poveo je ovaj vjerni rimski puk u nanovo uvedene postajne crkve da tamo mole Gospoda za pomoć i oslobođenje. Stoga su korizmene mise u četvrtke drugačije građene od ostalih ferijalnih misa u korizmi i dosta potsjećaju na pretkorizmene nedjeljne mise, koje su nastale u sličnim okolnostima, samo znatno ranije. Sve ferijalne mise imadu u korizmi iza popričesne molitve još naročitu »oratio super populum«. To je bila molitva, kojom se dijelio svečani blagoslov vjernome puku.

Čista je srijeda danas još zadržala samo blagoslov pepela i pepelenje od obreda »expulsio poenitentium«, koji se do danas sačuvao u PR, ali je u Rimu već u XII. v. izašao iz običaja.

Već ja u XI. v. bio običaj da se biskupu i kleru iza odiaska javnih pokornika pospe glava pepelom. U X. se v. pepeo blagosivao molitvom »Deus, qui non mortem«, koja se nalazi u RM na drugom mjestu kod blagoslova pepela. Prva se molitva »Omnipotens sempiterne Deus parce poenitentibus« nalazi u Pontifikalu Egberta od Yorka, X. v., i to kao molitva za blagoslov pepela kod posvećenja crkve. Očito je onamo u taj obred prenesena iz obreda blagoslova pepela za javna pokornike, o kojima govori cijela molitva. Prije nego bi biskup isključio pokornike od bogoslužja posuo bi im glavu blagoslovljenim pepelom. Već se u XII. v. pepeo dobivao od maslinovih grančica, koje su bile blagoslovljene na cvjetnicu prošle godine.

Za čistu srijedu donosi MR 165 fol. 34. blagoslov pepela i pepelenje, fol. 35' electio penitentium i tada misu »Misereris omnium«. MR 133 (i prema njemu MZ 1511 fol. 19.) ima blagoslov pepela, pepelenje, ophod i misu »Misereris omnium«. Blagoslov pepela još dosta potsjeća na prvotnu »expulsio poenitentium«, ali se razvio u neke vrste općenitu apsoluciju.

S I. je nedjeljom u korizmi (postaja kod sv. Ivana na Lateranu) prvotno počimala quadragesima.

Još je današnja tiha molitva zadržala trag ove prvotne značajke I. korizmene nedjelje, kad govori o »sacrificium quadragesimalis initii«. Isto se tako od I. korizmene nedjelje dalje moli večernja prije podne, a u časoslovu se ne moli služba »per annum«, kako se molila od čiste srijede do uključivo subote prije I. nedjelje, nego se uzima naročita korizmena služba. Kad je papa Grgur Veliki u postajnoj bazilici na Lateranu držao svoju 16. homiliju na današnji dan, nije još bila uvedena čista srijeda kao početak korizme. Stoga on ističe, da se današnjim danom počinje korizma i prikazuje, da nas od Uskrsa dijeli još 6 sedmica, dakle 42 dana, od kojih je samo 36 posnih, jer se u 6 nedjelja ne posti[40]. Da se postigne puni broj od 40 posnih dana dodao je onda sam ili koji papa iza njega tijekom VII. v. današnja prva 4 korizmena dana.

Misni je obrazac I. korizmene nedjelje sastavljen od evanđelja o Spasiteljevom postu, od II. poslanice Korinćanima, gdje sv. Pavao traži od vjernika da u ovo sveto doba po primjeru Kristovu poste i bdiju, od psalma 90, koji se spominje u evanđelju, te od molitava, koje su sasvim prilagođene značaju početne nedjelje u korizmi. Značajno je, da se i u časoslovu prekida na čas Scriptura occurens, pa se umeće u I. nokturnu čitanje II. Korinćanima, odlomak, koji je djelomice uzet i za poslanicu, a onda se na II. korizmenu nedjelju nastavlja sa čitanjem Geneze, koja se počela čitati na nedjelju u sedamdesetnici.

II. korizmena nedjelja nije ni izdaleka onako oštro zatvoreni krug kao I.

Razlog je tomu taj, što ova nedjelja prvotno nije imala svoje posebne svečane mise, ni svoje posebne postaje, jer je dao prije, kao na kvatrnu subotu, bila vigilija kod sv. Petra i ona se tako daleko protegla, da je misa od subote bila zapravo i rana nedjeljna misa. Ova ja dakle nedjelja prvotno bila označena kao »vacat«. U IV. ili V. v. svršavala je subotnja vigilija ranije nego prije, pa je nastala potreba da se i za nedjelju uredi postaja i sastavi misni obrazac. Za nj se uzelo evanđelje subotnje mise o preobraženju. Comes, nazvan po sv. Jeronimu, bilježi evanđelje o kananejskoj ženi, Mt 15, 21, koje je u misni obrazac unio i MZ 1511. Poslanica je uzeta iz poslanice Tesaloničanima I, 4, a ostali dijelovi mise, koji se pjevaju, preuzeti su jednostavno od drugih misa, osobito od pređašnje srijede. Postajna je crkva St. Maria in Domnica.

III. je korizmena sedmica obilježena u OR VII. prvim skrutinijima, kojima su bili podvrgnuti izabrani katekumeni prije krštenja (PL 78, 994).

Tada su već katekumeni bili uglavnom djeca, pa je mjesto prvotnog evanđelja, koje je i danas još sačuvano u RM, bilo stavljeno evanđelje Mt 1, 25—30: »Confiteor tibi, Pater, Domine coeli et terrae, quia abscondisti haec a sapientibus et revelasti ea parvulis«. Prvotno evanđelje, koje se odnosi na katekumene, dok su ovi još bili u odraslom dobu, upozoruje katekumene, da će po svetom krštenju biti doskora oslobođeni od vlasti demonske. U homiliji III. nokturna ove nedjelje veli Beda Venerabilis: »Daemoniacus iste apud Mathaeum non solum mutus, sed et caecus fuisse narratur: curatusque dicitur a Domino, ita ut loqueretur et videret. Tria ergo signa simul in uno homine perpetrata sunt: caecus videt, mutus loquitur, possesus a daemone liberatur. Quod et tunc quidem carnaliter factum est et quotidie completur in conversione credentium: ut expulso primum daemone fidei lumen aspiciant...«. I poslanica upravlja katekumenima opomenu: »Eratis aliquando tenebrae, nunc autem lux in Domino... ut filii lucis ambulate«. Postaja je u bazilici sv. Lovre izvan gradskih zidina.

Na IV. je nedjelju u korizmi postaja u Sta Croce in Gerusallemme. Načas kao da se prekida teška ozbiljnost dosadašnjeg korizmenog bogoslužja: Laetare Ierusalem!

23. IV. 1875 DA 3352 ad 1; 19. VI. 1875 DA 3358. — [39] Isp. Kard. Schuster: La liturgia quaresimale a Roma LS III 1—9. 38—234; Grisar: Das Missale im Lichte römischen Stadtgeschichte 1925, 19—53; Kirsch: Die Stationskirchen des Missale Romanum 1926, 69—214; Kard. Schuster: Il triduo pasquale nel Messale Romano, LS III 11—28; liturgija od čiste srijede do Uskrsa LS III 38—234; velika subota LS IV 45—72. — [40] PL 76, 1137. — [41] Čitanja u časoslovu na srijedu iza IV. n. u korizmi. — [42] Durandus, Rationale

Crkva se raduje podmlatku djece Božje, a raduju se i izabranici, jer će doskora ući u Jeruzalem N. Z., primiti sveto krštenje i svetu pričest: »gaudete et satiemini... in Domum Domini ibimus!« U poslanici govori sv. Pavao: »Illa, quae sursum est Ierusalem, libera est, quae est mater nostra. Scriptum est enim: laetare sterilis... quia multi filii desertae...«. I evanđelje spominje veliko mnoštvo, što ga je Spasitelj nahranio čudesno umnoženim hljebom, simbolom presv. euharistije.

MZ 1511 donosi na IV. korizmenu nedjelju ovu popričesnu, koja bolje odgovara čitavom misnom obrascu od popričesne današnjeg RM: »Deus, qui in deserto multitudinem populi tua virtute satiasti, in huius quoque saeculi transeuntis excursu victum nobis spiritualem, ne deficiamus, impendere«.

Prema CE II, 13, 11; 20, 1, može se danas svečana sveta misa služiti u ružičastoj boji. To će biti u vezi s običajem, koji nam je zajamčen u OR XI, 36 (PL 78, 1030.) da papa u postajnoj procesiji, koja je kretala od Laterana prama Sta Croce, nosi zlatnu ružu. Ta je ruža šuplja i ispunjena miomirisima. Vjerojatno je ona reminiscencija na svetkovinu proljeća, koja se u to doba slavila. Papa je tu ružu blagoslovio, nosio u svečanom ophodu, držao o njoj propovijed, a na povratku je darovao prefektu grada Rima (OR XII 17, PL/78, 1071.), ili »alteri, cui placet« (OR XIII 20, PL 78, 1117.). Papa Pijo XI. obnovio je 1923. ovaj običaj, nakon duže stanke, blagoslovio opet zlatnu ružu i poslao je na dar za zasluge za Crkvu tadašnjoj španjolskoj kraljici, a 1937. kraljici Italije i carici Etiopije.

Srijedu (postaja kod sv. Pavla) i subotu (postaja kod sv. Nikole u zatvoru) iza IV. nedjelje u korizmi misni su obrasci potpuno prodahnuti mišlju na sveti krst. U te su se dane prema GL 27, PL 74, 1079, održavali skrutiniji nad katekumenima. Evanđelje u srijedu govori o tomu, kako je Isus dao da progleda onaj, koji je bio slijep od rođenja. A u subotu veli Spasitelj: Ja sam svijetlo svijeta, tko mene slijedi, ne tumara po tami, nego imade svijetlo života. Govoreći sv. Augustin o tomu, kako je progledao onaj, koji je bio slijep od rođenja, veli, da je sljepoća nevjera, a prosvjetljenje vjera, pa nastavlja: Isus ja namazao slijepcu oči, ali on još nije vidio. Isus ga šalje da opere svoje oči vodom i time ga je na neki način krstio u Kristu i rasvijetlio, a kad ga je pomazao, možda ga je time učinio katekumenom[41].

Kako se sve više približuje spomendan muke i smrti Isusove, ne može Crkva da posveti svu svoju pažnju samo pouci izabranih katekumena, nego sve više skreće svoju pažnju i na ono, što je prethodilo muci i smrti Spasiteljevoj. Tako kroz čitavu V. sedmicu u korizmi gledamo u živim slikama, koje su uzete iz evanđelja po Ivanu VII.—XII., koliko farizeji mrze Isusa.

Poslije tihe radosti, kojom je odzvanjao hram prošle sedmice, zastire Crkva svoje lice poslije subotnje mise, a prije I. večernje za nedjelju, ljubičastim koprenama. U evanđelju se Isus sakriva pred onima, koji hoće da ga kamenuju, pa se to lijepo dovodi u vezu sa zastiranjem slika u crkvi. No povjesni će razlog biti drugi. Već se u XI. v. običavalo zastrti puku pogled u svetište velikim zastorom, koji je dijelio svetište od crkvene lađe[42]. Bit će, da se puk po pepeljenju čiste srijede smatrao u neku ruku pokornicima. Pa jer su pokornici bili odstranjeni od bogoslužja, odijelilo se za vrijeme korizme, koja je namijenjena pokori, čitav puk ovim zastorom od svetišta. Taj se zastor običavao maknuti na veliku srijedu kod pjevanja muke, tačno kod riječi: »velum templi scissum est«, ili pak na veliki petak[43].

I 3, 35, ed. Venetiis 1589, fol. 12. — [43] Ib. I 3, 36, fol. 12. — [44]. Tekst kod

Propis, da se od danas u sve dane, osim svetačkih, ispušta »Gloria Patri« u Introitu i kod »Lavabo«, obično se tumači tako, da su se Židovi teško ogriješili o slavu Božju proganjajući i buleći Sina Božjega. U pristupnim molitvama ne moli svećenik psalam »Iudica«, jer se ovaj psalam moli danas u Introitu. Ali u poslanici prikazuje sv. Pavao, kako veliki svećenik N. Z. »introivit semel in sancta aeterna redemptione inventa«. U introitu se dakle moli taj psalam in persona Christi, pa kad je došlo u običaj, da se taj psalam moli prije svake mise, izuzelo se gluhu nedjelju, da se taj psalam ne bi molio dva puta uzastopce. Oltar je velikog svećenika drvo križa (predslovlje), na kojem će žrtvovati svoje tijelo i svoju krv (pričesna).

Na gluhu je nedjelju postaja u bazilici sv. Petra.

Nedjelja nas cvjetnica uvodi u velike tajne velikog tjedna muke Gospodnje. Postaja je na Lateranu. U spomen svečanog ulaza Spasiteljeva u Jeruzalem blagosilju se paomine i maslinove grančice i vrši se svečani ophod s njima. Sv. misa i časoslov stoji posve pod dojmom blize muke Isusove.

Svečani je ophod s paominim i maslinovim grančicama nasljedovanje onog ophoda, koji se držao u Jeruzalemu i o kojemu nam pripovijeda bodočasnica Etheria u svojoj »Peregrinatio«[44] pod kraj IV. v. Taj se ophod vršio oko 11 časa, dakle oko 17 sati po našem računu. Etheria ne spominje blagoslova grančica. Taj se spominje prvi put u VII. v. U IX. i X. v. već je ovaj ophod uobičajen. Kod tog se ophoda u srednjem vijeku nastojalo sa što jačim dramatskim efektima prikazati sve ono, što se desilo kod svečanog ulaza Isusova u Jeruzalem. Kao simbol Isusov nosili su često evanđelistar ili grančicama ukrašeno nezastrto Raspelo. U njemačkim su krajevima običavali voziti sa sobom kip magarca s likom Isusa, kako jaši na njemu, a u Engleskoj se taj ophod znao razviti i u teoforičku procesiju.

Prema rubrici RM mogu se osim grančica paome i uljike blagosloviti i u ophodu nositi i grančice drugog drveća. Od IX. se vijeka amo nose osobito i vrbove mace, kako to proizlazi iz potpunog teksta »Gloria laus et honor«: »Castaque pro ramis salicis praecordia sunto«. U srednjem se vijeku nosilo i cvijeće, kako to vidimo još u MZ 1511, a i u 4. antifoni RM: »Occurunt turbae cum floribus et palmis«.

Obred ophoda na cvjetnicu donosi zagrebački MR 165 fol. 37.; MR 133 i prema njemu MZ 1511 fol. 54' ima najprije svečani ophod, zatim benedictio frondium et florum, nastavak ophoda, adoratio crucis i misu »Domine ne longe«.

Granje i cvijeće nema u ovom ophodu, kako se on na zapadu razvio, samo biblijsko simboličko značenje; ono postaje po blagoslovu i sakramentalom, blagoslovinom. U proljeće je rimski seljak kitio svoja vrata različitim zelenim granjem da tako sebe i usjeve očuva od utjecaja demona i od nevremena. Vjerojatno je ovaj običaj bio povodom, da je Crkva u nastojanju, kako bi iskorijenila ovaj poganski običaj i njegovo pogansko značenje, počela blagosiljati granje i cvijeće, da ono po tom blagoslovu obrani vjernike od svakoga zla. Za ovaj učinak moli Crkva i u današnjem RM, a još više u MZ 1511, gdje se opetovano moli: »ut loca ad que deportata fuerint (arborum germina) sanctificata efficiantur, quo omnis iniquitas seu illusio demonum abscedat«.

U starini je bio običaj, da se protiv groznice uzimlju vrbine mace ili da se pije neke vrste čaj od njih. To je valjda bilo povodom, da se upravo vrbine mace, koje su u to doba u cvatu, uzimlju u ophodu i blagosilju. Sacramentarium Gallicanum donosi najstariji obrazac blagoslova, u kojem se kaže: »ut quicumque pia devotione pro expellendis languoribus... eas... biberint, ab omni sint impugnatione inimici securi«. U molitvi »Deus qui filium tuum unigenitum« MZ 1511 nalazimo ovu prošnju: »ut omni aduersa

ualetudine effugata dextera tua protegat quos redemit«. U molitvi »Deus qui dispersa« u RM nalazimo istu prošnju, ali je izostavljeno »valetudinis«, pa je ostalo samo »omni adversitate effugata«. Ipak se i u RM nalazi trag prvotnog značenja ovog blagoslova u prvoj molitvi iza predslovija: »ut quicumque ex ea receperint accipiant sibi protectionem animae et corporis«.

Bogoslužje nas velikog ponedjeljka, utorka i srijede pripravlja na svetkovanje uspomene muke i smrti Isusove.

U evanđelju od ponedjeljka vidimo Isusa kako dobro znade, što će biti s njime. Utorak se i srijedu čita muka po Marku i Luki. Već sv. Augustin[45] pozna običaj, da se u velikom tjednu čita muka Isusova. U X. je v. već poznat običaj, da se pjevanje muke razdijeli na tri pjevača, od kojih je jedan evanđelista, drugi pjeva odlomke, koje govori Isus, a treći pretstavlja sve ostale, koji govore pojedince ili u skupu. U današnjem su RM riječi, što ih govori Spasitelj, zabilježene †, riječi evanđelista C, a pojedinaca ili skupina S. Križ je pred odlomcima, što ih govori Spasitelj, možda nastao od slova T (rahe) ili i L (ente). C je početno slovo od »celeriter«, a S od »sursum« ili »sonoriter«. To su već u X. v. bili znakovi kako se imaju odnosni odlomci pjevati.

Od najstarijih se vremena slavio četvrtak prije nedjelje uskrsnuća kao spomendan ustanove presv. olt. sakramenta, petak kao dan muke i smrti Spasiteljeve i subota kao vigilija preslavne uskrsne noći.

Službeni je naziv velikog četvrtka »in coena Domini«. Premda je svetkovanja velikog četvrtka nesumnjivo apostolskog porijekla, jer su o prvoj godišnjici bez sumnje apostoli zajedno s prvim vjernicima vršili svete tajne, što ih je prvi put upravo na taj dan sam Spasitelj s njima izvršio, ipak nam izrijekom za istok spominje svetkovanje velikog četvrtka tek Peregrinatio u IV. v., a za zapad tek sv. Augustin — dakako kao već potpuno uvedenu svetkovinu. Prema sv. Augustinu bio je u njegovo doba običaj da se na veliki četvrtak služe dvije mise, jedna ujutro, a druga uveče, u spomen posljednje večere. Bilo je čak i dozvoljeno da se prije ove večernje mise održi kršćanska gozba, kako je to bilo i na posljednjoj večeri[46]. Gelasianum bilježi za veliki četvrtak tri mise: prvu za pomirenje pokornika, drugu za posvećenje ulja i treću za spomen ustanovljenja presv. euharistije i Judine izdaje. Uslijed posvećenja ulja ima druga misa nešto vedriji značaj, boja je bijela i križ je na žrtveniku pokriven koprenom bijele boje. U toj misi pjeva biskup svečani »Gloria in excelsis« već u VIII. v. Još Durandus[47] napominje, da se »Gloria in excelsis« govori samo u misi, koju služi biskup posvećujući sveto ulje.

OR X 1 (PL 78, 1009.) određuje da se iza pomirenja pokornika, a prije svečane mise, zvoni u sva zvona, kako je to običaj u svečane dane, a od onda zvona šute do velike subote. Namjesto zvonâ daju potrebne znakove »škrebetaljke« od drva. One nisu uvedene namjesto zvonâ, jer su starijeg datuma, nego su negdje u VI. v. zvona stupila na mjesto drvenih instrumenata, koji su pozivali vjernike na službu Božju. Ipak nisu mogla zvona da istisnu ovaj stari običaj u velikom tjednu, kao što je liturgija velikog tjedna i inače sačuvala tragove starijih vremena i običaja.

Današnja je misa namijenjena uspomeni, kako je Spasitelj ustanovio presv. oltarski sakramenat i bio odmah iza toga predan Židovima od Jude. Postaja je kod sv. Ivana na Lateranu. Radosno se ushićenje izmjenjuje s dubokom žalošću. Molitva »Communicantes« glasi: »... et diem sacratis-

Duchesne, Origines, 524/5. — [45] Sermo 232, 2. — [46] Aug. Ep. 118 ad Ianuar. c. 7; III. sabor u Kartagi 397. c. 29. — [47] Rationale VI 75, 2, ed. Venetiis

simum celebrantes, quo D. n. I. Chr. pro nobis est traditus...«. Molitva »Hanc igitur« ima također naročiti umetak: »quam tibi offerimus ob diem in qua D. n. I. Chr. tradidit discipulis suis Corporis et Sanguinis sui mysteria celebranda...«. Budući da je veliki četvrtak spomen onog dana, koji je prethodio Spasiteljevoj muci i smrti, umeće se i naročiti dodatak u molitvu »Qui pridie«, te ona glasi: »Qui pridie quam pro nostra omniumque salute pateretur, hoc est hodie, accepit...«. Introit i Graduale spominju muku Gospodinovu, ofertorij njegovo pouzdanje u nebeskog Oca, poslanica, evanđelje, tajna, pričesna i popričesna imadu izrazito euharistijski značaj, a kolekta se sjeća Judine izdaje. Pričesna osim toga napominje i »mandatum«, kako je Spasitelj oprao svojim učenicima noge.

Na veliki četvrtak donosi MR 165 »Ordo ad dandam penitentiam«, obred pomirenja pokornika, posvetu katekumenskog i bolesničkog ulja i sv. krizme. Iza mise slijedi »cum omni alacritate« mandatum i otkrivanje žrtvenika. Prema MR 133 vrši se mandatum i otkrivanje oltara na znak velikog zvona hora uespertina, a prema MZ 1511 fol. 73. »hora completorii sonante maiori campana«.

MZ 1511 donosi rubriku: »Gloria Patri (u Introitu) non dicitur nec Gloria in excelsis, nisi episcopus celebraverit«. Inače je misni obrazac jednak onomu RM sve do uključivo pričesne. Nakon pričesne moli se večernja, a iza »Magnificat« i »Miserere« moli ofícians popričesnu, koja je ista kao i u RM. »Et sic finiatur missa per Benedicamus Domino, si autem fuerit episcopus, per Ite Missa est«. Celebrans stavi tada posvećene hostije, koje su preostale iza pričesti puka, u određenu i prikladnu posudu, zapečati je (»sigillet«) i brižno pohrani u sakrariju do velikog petka: pred tom posudom valja da gore svijeće.

Iza mise slijedi denudatio altarium, koju vrši svećenik, odjeven u albu i ljubičastu stolu, te đakon i subđakon uz antifonu »Diviserunt sibi vestimenta mea« i ps. 21. »Deus, Deus meus«.

Na žrtveniku ostaje samo križ i svijećnjaci s ugašenim svijećama. Na kraju se skine bijeli veo s križa i stavi opet ljubičasti. Kako je god ovo otkrivanje žrtvenika uzbudljivo i za taj dan prikladna ceremonija, ipak ona nije uvedena upravo za taj dan, nego je i ona, poput tolikih drugih, samo ostatak prvotne prakse, kad se uvijek za služenje svete tajne pokrivao žrtvenik, a poslije obavljenih svetih tajna opet otkrivao; u najstarije se doba čak i sam žrtvenik odnosio, odnosno opet maknuo. Ovo je otkrivanje kasnije dobilo svoj simbolički smisao za veliki četvrtak, dan, »in quo ablatus est sponsus«, te su pridodane današnje vrlo prikladne molitve. Prema OR I 32 (PL 78, 953.): »A vespera autem huius diei nuda sint altaria usque in mane Sabbati« (jer se tek u subotu služila opet misa). U nekim se krajevima, osobito u Rimu, sačuvao običaj, da se nakon otkrivanja žrtvenik opere vinom i to nakon jutrenje velikog petka. Bit će, da je taj običaj španjolskog porijekla i da je prvotno imao sasvim praktičnu svrhu, da se u dane, kad nema službe Božje, žrtvenik i čitava crkva dobro očisti i uredi. U našim je krajevima i danas još hvalevrijedan običaj, da se svake godine na veliki četvrtak očisti i uredi i sve liturgijsko posuđe.

Pranje nogu (mandatum) spada među najstarije obrede, koji su se vršili u veliki četvrtak, jer su apostoli i njihovi nasljednici nastojali da potanko nasljeduju sve ono, što im je Spasitelj na posljednjoj večeri naredio. XVII. sinoda u Toledu isključuje iz crkvene zajednice one biskupe i svećenike, koji ne bi svojim podložnicima na veliki četvrtak prali noge. U IX. v. pozna Amalar[48] pranje nogu. OR X 12 (PL 74, 1013.) veli: »Pontifex ... facit mandatum duodecim subdiaconorum«. OR XIV 91 (PL 78, 1211.) govori o đakonima ili kapelanima »papa non existente in Urbe«. CE II, 24, 2. spominje da biskup imade prati noge trinaestorici kanonika ili siromaka. Taj se broj

uveo u vezi s jednim čudom, koje da se desilo papi Grguru Velikom. On je svaki dan nahranio 12 siromaha, a jednom se ovima pridružio i trinaesti, naime anđeo u obliku siromaka. Od onda je papa uvijek dao nahraniti trinaest siromaha, a na veliki je četvrtak prao noge onoj trinaestorici, koja su upravo bila na redu da budu toga dana papini gosti. Vrijeme je za mandatum uvijek poslije otkrivanja žrtvenika, a potanje je prepušteno rektoru crkve. Obično se danas vrši odmah iza otkrivanja žrtvenika.

Prema MZ 1511 vrši se mandatum »hora completorii adveniente clero, sonante campana maiori«. Iza pranja nogu slijedi kompletorij, a tek tada otkrivanje žrtvenika.

Časoslov je na veliki četvrtak, petak i subotu posve arhaičkog oblika.

Ne moli se ni invitatorij, ni himan, ni Gloria Patri na kraju psalama, ni Deus in adiutorium na početku časova, ni apsolucije. Sve je to kasnije datuma, a časoslov je ovih dana zadržao onaj oblik, koji je postojao prije ovih dodataka. Matutinum i Laudes zove se ovih dana »Matutina tenebrarum« stoga, jer su se po starom običaju molili noću. Najstariji rimski Ordines određuju: »media nocte surgendum est«. Već OR XIV 82 (PL 78, 1204.) prenose matutina tenebrarum na veče: »de sera hora competenti«. Današnji CE II, 22, 3. upućuje na 21. sat, to će reći, po našem računu za ožujak ili travanj 4, odnosno 5 sati poslije podne. Kod matutina tenebrarum ima da gori 15 svijeća od običnog voska na trokutnom svijećnjaku; iza svakog se psalma ugasi po jedna svijeća, a posljednja ostaje zapaljena, te se za vrijeme pjevanja »Benedictus« nosi iza žrtvenika, a onda se opet, goruća, stavi na svoje mjesto. Već u IX. se v. ova ceremonija tumačila simbolički, no pravi će joj razlog biti u tomu, da se gašenjem svijeća, kojih je bilo tačno onoliko, koliko i psalama, htjelo javno prikazati puku koliko je psalama otpjevano, kako je dakle uznapredovao sam obred. Isto tako treba tumačiti i strepitus nakon lauda: vođa je kora kucanjem dao znak da je sveta služba dovršena, a na neki je način ušlo u običaj, da su to kucanje prihvatili i pojačali i ostali prisutni u koru, pa i oni u crkvi, naročito mladež, upravo onako, kako se to nekom čudnom predajom zadržalo u mnogim krajevima sve do danas. Već Durandus[49] tumači ovaj »clangor« simbolički kao znak onog straha, koji je uhvatio sve prigodom smrti Spasiteljeve.

Psalmi su matutina izabrani upravo za taj dan. Čitanja su I. nokturna uzeta iz proroka Jeremije, te mjesto »Tu autem« svršavaju potresnim: »Jerusalem, Jerusalem, convertere ad Dominum Deum tuum«. Čitanja su II. nokturna uzeta iz Augustinova tumačenja ps. 54, koji nije drugo nego tužba protiv krivih prijatelja. Nekad se možda čitalo čitavo to tumačenje. Čitanja III. nokturna kao da i ne spadaju u ovu tešku atmosferu, kojom odiše čitav časoslov, ali su ipak u najužoj vezi s današnjim danom, jer donose prikaz sv. Pavla, kako je Spasitelj ustanovio presv. olt. sakramenat.

Veliki petak je u katoličkoj Crkvi dan najveće žalosti. Već Apostolske Konstitucije V, 18[50] ističu, da je to dan žalosti, a ne radosti i pozivlju vjernike, da se toga dana uzdržavaju od svake hrane sve do noći. Jer Gospod veli, govoreći o samomu sebi: »Oni će postiti, kad im bude oduzet zaručnik«. Isus nas je doduše spasio svojom smrću na križu, ali njegova je patnja i bol tolika, da posve zatomljuje našu radost nad posljedicama njegove smrti. Ta će nas radost moći obuzeti tek onda, kad se budemo spominjali, kako je slavno uskrsnuo iz groba.

1589, fol. 225. — [48] De eccl. off. I 12, PL 105, 1019. — [49] Rationale VI 72, 28,

Sasvim u skladu s ovim značenjem velikog petka uredili su Arper i Zillessen EK. Nema tu ni traga kakvom veselju na veliki petak, premda se to ističe kao značajka protestantskog shvaćanja velikog petka naprama katoličkom shvaćanju. Čitavo je bogoslužje riječi usmjereno samo na promatranje patnja sina čovječjega, koji nas je tim patnjama spasio. Jedina je neke vrsti koncesija veselju velikog petka alternativa »riječi milosti« u vezi s Hebr. 4, 14, 15. na str. I. 80, te možda 4. alternativa na str. I. 85, u vezi s I. Iv. 2, 2, koja svršava s aleluja. Uzme li se ova riječ etimološki, tada nema sumnje, da je najveća slava, zapravo najveća zadovoljština bila dana Bogu žrtvom na križu. Ali ta riječ imade u našim ustima ujedno i prizvuk velike radosti i zato jedva da se može podnijeti u veliki petak, gdje je sve pusto i tužno, »quia ablatus est sponsus«.

Liturgija velikog petka počinje noćnom službom, koja je posve analogna onoj od velikog četvrtka, samo se ne odnosi više na Judinu izdaju ni na presveti olt. sakramenat, nego na muku i smrt Spasiteljevu.

Psalmi su časoslova izabrani tako, da nas prenose u duševno stanje Spasitelja na križu. Svi se časovi, kao i na veliki četvrtak, završuju s »Christus factus est pro nobis«, psalmom »Miserere« i molitvom »Respice«, samo se na veliki petak dodaje: »usque ad mortem, mortem autem crucis«. Čitanja su I. nokturna opet uzeta iz proroka Jeremije, II. nokturna iz sv. Augustina, a III. iz poslanice sv. Pavla Židovima, gdje nam prikazuje Spasitelja kao velikog svećenika novog Zavjeta.

Budući da je na današnji dan sam Spasitelj prinio krvnu žrtvu križa, ne prinosi se ova žrtva nekrvnim načinom sve dotle, dok se ne bude slavilo slavno Uskrsnuće Isusovo. Papa Inocent I. (416.) piše eugubijskom biskupu Decenciju[51], da se u ova dva dana (veliki petak i subota) ne svetkuju svete tajne. Na veliki petak i subotu nije bilo svetkovanja svetih tajna, nego se u crkvi vršilo samo bogoslužje riječi. Zato je bio žrtvenik otkriven sve do svetkovanja uskrsnuća. Današnje se jutarnje bogoslužje sastoji od čitanja proroštava, muke i molitava, adoracije križa, ophoda sa Presvetim, te mise preosvećenih darova.

Celebrant se sa čitavom asistencijom baca ničice pred žrtvenikom, kako je bizantski dvorski ceremonijel prešao i u rimsko bogoslužje u doba bizantskog carstva. Dakako da je ova prostracija u potpunom skladu s našim duševnim raspoloženjem na veliki petak. Proroštva se, kao i traktus, odnose na Spasitelja. Molitva je poslije I. proroštva istovjetna s kolektom od velikog četvrtka. Tada slijedi muka po Ivanu i onda »oratio fidelium«, koja se u ovom svom obliku u rimskoj liturgiji sačuvala samo još na veliki petak. U prvo su se doba ove »Orationes solemnes« molile kod svakog bogoslužnog sastanka, a u IX. v. prema OR I. 28. (PL 78, 950.) samo na veliki petak i veliku srijedu. Stoga i nema ova molitva neke naročite verbalne veze s današnjim danom, ali je ipak veoma prikladno da Crkva upravo na današnji dan, kad je Spasitelj umro za sve ljude, i sa svoje strane moli za čitavo čovječanstvo. To je opazio već Durandus, kad veli: »Christus oravit pro inimicis et amicis ideo Ecclesia statim similiter orat pro omnibus«[52]. Svaku od ovih molitava uvodi svećenik pozivom »Oremus dilectissimi«, a đakon svojim »Flectamus genua« i onda subđakon »Levate«. Samo kod molitve za nevjerne Židove otpada ovaj đakonov i subđakonov poziv, toga radi, jer su se Židovi rugali Spasitelju sagibajući koljeno pred njim.

ed. Venetiis 1589, fol. 220'. — [50] Ed. Funk 1905 I 288/9. — [51] PL 20, 555. — [52] Rationale 6, 77, 12, ed. Venetiis 1589, fol. 228. — [53] Isp. Amalar: De eccl.

Adoracija je križa prenesena u rimsku liturgiju iz Jeruzalema. Hodočasnica Etheria prikazuje nam sasvim potanko čašćenje sv. križa u Jeruzalemu pod kraj IV. v. Čitav kler i puk dotiče drvo sv. križa očima i čelom, ali ne rukama, da ne bi tko štogod otkinuo i ponio sa sobom. Kako su se u mnogim crkvama nalazile veće ili manje čestice sv. križa brzo se proširio običaj posebnog čašćenja sv. križa na veliki petak i u druge crkve. No jer nisu sve crkve posjedovale česticu sv. križa, počelo se iskazivati naročito štovanje na veliki petak i običnom raspelu. U VIII. je v. papa prisustvovao opbodu iz sv. Ivana na Lateranu do Sta Croce in Gerusallemme. U tom se opbodu nosila velika relikvija sv. križa. Opbod je kretao u veliki petak poslije podne. U Sta Croce je bila relikvija sv. križa izložena štovanju pape i klera. Papa je išao discalceatus, kao i ostala asistencija. Zato valja da i danas celebrans prije adoracije križa skine cipele. Papa je pao ničice pred žrtvenikom, pomolio se, ustao i poljubio relikviju sv. križa. OR XIV. 93 (PL 78, 1215/6.) sadržaje već sukcesivno otkrivanje raspela. Iza otkrivanja križa slijede »Improperia«, kojih je glavna stilska snaga u snažnim antitezama. Improperia će biti povezana s istokom. Bit će, da su se najprije pojavila u Francuskoj u X. v., u rimski su obred prešla u XI. v., a u XII. su već gotovo posvuda proširena. O istočnom porijeklu svjedoči i pripjev »Agios o theos«, koji se može shvatiti i kao poklonstvo cijeloga kršćanskog svijeta Raspetomu.

Obrede velikog petka donosi MR 165 fol. 73. (In nocte parasceuen) i MR 126 fol. 13'. MZ 1511 fol 76'—84 preuzeo je (kao obično) sve od MR 133, samo je izostavio molitve »In spiritu humilitatis« i »Suscipe sancta Trinitas« s motivacijom: »quamuis in libris missalium ecclesie zagrabieosis, et etiam aliarum ecclesiarum ... signentur (ille orationes) dicende, tamen istud non uidetur rationi consonum«, pa se poziva na Duranda: »horum autem omnium rationem ponit Wilhelmus in rationali diuinorum officiorum«. I doista Durandus VI 77, 28 (ed. Venetis 1589. fol. 230) nema ovih molitava.

U našim krajevima toliko omiljeo Božji grob spominje se izvjesnim načinom već pod kraj X. v.

MZ 1511 ima na velikih petak poslije pričesti celebranta fol 84 rubriku: »Quibus finitis officians communicet clerum et populum. Interim autem vespere dicantur legendo in choro ...«. Tu se MZ 1511 nije držao MR 133, nego davnog običaja stolne crkve zagrebačke, od njezina prvog početka, kako je zabilježen u MR 165. Uostalom i GL 41, PL 74, 1105 veli na kraju službe velikog petka: »His omnibus expletis adorant omnes sanctam crucem et communicant«. Sv. pričest prisutnih, a ne samo celebranta, na veliki petak spominje i GR: »et communicant omnes cum silentio et expleta sunt universa« (PL 78, 87.).

Augsburški je biskup sv. Ulrik pobranio svete čestice, koje su preostale od pričesti puka na veliki petak izvan stolne crkve, u crkvi sv. Ambrozija, i zatvorio ih kamenom. Bit će, da su se na sličan način pohranjivale preostale posvećene čestice i inače, ali je na veliki petak ova pobrana, izvan stolne crkve, dobila naročiti značaj. Prema »Concordia regularis«, koja se pripisuje Dunstanu, nadbiskupu od Canterburya († 988.), pohranjivao se u svetom grobu križ iza poklonstva križu. Tijekom cijelog srednjeg vijeka susrećemo Božji grob, u kome se pohranjuje križ, ili Presveto, ili i križ i Presveto. Sve je to obavijeno dramatskim prizorima, koji često nisu upravo prikladni, kao n. pr. kad se s tim u vezi vrše obredi sahrane, škropi blagoslovljenom vodom i slično. Bitna je razlika između srednjevjekovnog Božjeg groba i našeg današnjeg u tomu, što je srednji vijek Presveto uvijek zatvarao u »grob«, te je ono bilo nevidljivo. Tek se u XVI. v. počelo Presveto vidljivo izlagati, ali prekrito laganom koprenom, a pod kraj je XVII. v. već općeniti običaj da se Presveto izloži na Božjem grobu u pokaznici, prekritoj laganom koprenom. S Božjim je grobom u vezi i svečana proslava Uskrsnuća, koja u našim krajevima mnogo znači vjernome puku.

Prema MR 165, kad su se svi pričesnici (redovnici, kanonici) vratili na svoja mjesta (u koru), mole vespere i na kraju molitvu »Respice«. Tada se vrata crkve brižljivo zatvore, nakon što su izašli svi laici i ženska čeljad, pa svećenici, đakoni, subđakoni i akoliti sa svijećama i tamjanom idu onamo, gdje je bio iza adoracije smješten križ, ponesu ga sa sobom pred žrtvenik sv. križa, gdje su se prije klanjali križu, tamo postave križ super scamna, okade ga tamjanom i brižno pokriju linteamine et desuper pallio, pjevajući tiho »Ecce uidimus eum«, »Hierusalem luge«, »Plange quasi uirgo«, »Recessit Pastor noster«, »Ecce quomodo moritur iustus«. Na kraju stave Presveto »in unam ualde mundam buxidem«, zatvore (sigillant) piksidu pečatom ili ključem crkve i stave je »ad pectus sancte crucis subtus linteamen et pallium« pjevajući antifonu: »Sepulto Domino signatum est monumentum. In pace in idipsum dormiam. Caro mea requiescet in spe«. Prije odlaska iz crkve čitav kler klečeći moli: »Adoramus te Christe et benedicimus tibi qui per crucem tuam redemisti mundum. Omnis terra adoret te Deus«, te na kraju molitvu »Respice«. U crkvi ostanu čuvari »qui hoc sacratissimum corpus dominicum custodiant in psalmis et ceteris orationibus«.

Današnje se bogoslužje velike subote sastoji od časoslova, blagoslova novog ognja, blagoslova uskrsne svijeće, neposredne priprave izabranih katekumena za sv. krst u 12 proroštva, posveti krsne vode, svečane mise, a u našim i drugim nekim krajevima pridolazi danas pod veče i proslava uskrsnuća.

Velika je subota još uvijek dan žalosti, ali ta je žalost već smirena, jer Spasitelj ne trpi više. Njegovo tijelo počiva u grobu, a njegova je duša otišla u podzemlje da tamo navijesti dušama svetih patriara, proroka i mučenika staroga zavjeta spasenje. Ovaj je značaj velike subote izražen samo u časoslovu do uključivo devetog časa.

Premda u I. noćnici vapaji i molitva Jeremije proroka prodiru do u kosti svojom potresnom snagom, premda se u Responsoriju poziva vjerni puk da plače u prahu i kostrijeti, jer je nadošao dan Gospodnji velik i vrlo gorak, ipak svu tu žalost ublažuje pomisao na blagi pokoj presvetog Spasiteljeva tijela, pa cijeli časoslov već počinje: »In pace in idipsum dormiam et requiescam«. U II. se noćnici moli ps. 23 s antifonom: »Elevamini portae aeternales et introibit Rex gloriae«. Vidjeli smo, da se i o Božiću moli taj isti psalam, ali sada on ne naviješta dolazak Spasiteljev na svijet, nego u podzemlje da objavi izvršeno spasenje pravednicima st. z. Čitanja su druge noćnice pobožna i mirna razmatranja sv. Augustina o smrti i ukopu, ali već — premda neizravno — i o uskrsnuću Isusovu. Otale i onaj neki naročiti mir, koji vlada u današnjem časoslovu. U III. noćnici prikazuje nam sv. Pavao Spasitelja kao velikog svećenika N. Z., koji je morao svoju krv proliti, da nas pomiri s Bogom, jer »sine sanguinis effusione non fit remissio«. Na kraju se bvalâ i ove noći moli »Christus factus est pro nobis oboedlens usque ad mortem, mortem autem crucis«, ali se odmah dodaje: »Propter quod et Deus exaltavit illum et donavit illi nomen, quod est supra omne nomen«. S psalmom »Miserere« i molitvom »Respice, quaesumus« iza devetog časa završuje pravo subotnje bogoslužje i već počinje priprava za Uskrs.

Obrede velike subote donosi MR 165 fol. 79 i to najprije matutin, zatim blagoslov novog ognja i tamjana, Exultet, 5 čitanja, ordo baptisterii, posveta krsnog studenca, krštenje, misa, uskrsnuće. Obrednu je igru uskrsnuća objelodanio prof. dr. Fancev: Liturgijsko-obredne igre u zagrebačkoj stolnoj crkvi, Narodna Starina 1925. IV. U MR 133 ne spominje se više uskrsnuće. MZ 1511 fol. 84—99 preuzeo je (po običaju) i obrede velike subote od MR 133, s tom razlikom, što MR 133 donosi obred krštenja odmah iza posvete krsnog studenca, a MZ 1511 ga na ovom mjestu ispušta i donosi ga u dodatku, na kraju

misala, fol. 243. U obredu krštenja odstupa MZ 1511 ponešto od MR 133 i više se drži MR 185, pa počinje s abrenunciacijom, koje u MR 133 uopće nema.

Posljednji se put obavilo bogoslužje velikog tjedna u zagrebačkoj stolnoj crkvi 1788. Veliki tjedan i vazmene svetkovine po starom zagrebačkom obredu opisao je I. K. Tkalčić u Kat. Listu 1801. br. 13—16.

Današnje je bogoslužje velike subote prvotno bila uskrsna vigilija, koja se obdržavala u noć od subote na uskrsnu nedjelju. Prvi su kršćani vjerovali da je Spasitelj došao na svijet o ponoći, uskrsnuo je također noću, pa su držali, da će i drugi njegov dolazak biti o ponoći. To je bio razlog, da su noć prije uskrsne nedjelje probdili u molitvi i svetim obredima[54]. Bazilika, u kojoj su se vjernici te noći sastali, bila je veoma svečano rasvijetljena, a car je Konstantin uveo i običaj da se te noći svečano rasvijetle i gradske ulice i trgovi. No već je u ranom srednjem vijeku sve više postajalo običajem da se bogoslužje ove noći prenese na subotu poslije večernje, dakle na subotu poslije podne. A kad se večernja počela moliti ujutro, tada su se i svi ovi obredi prenijeli na subotu prije podne, čak odmah iza devetog časa, dakle prije večernje, premda su još posve zadržali svoj noćni značaj.

U Rimu se u VII. i VIII. v. sačuvala posljednja svijeća od velikog petka da gori na skrovitom mjestu (OR I PL 78, 960, 2) do noći od subote na nedjelju. Nije tada bilo tako lako užeći oganj, kao danas. Dva regionalna klerika zapale pod veče u subotu baklje i uz svijetlo ovih baklja drži se bogoslužje u sv. Ivanu na Lateranu. Ono nema ni blagoslova ognja ni blagoslova svijeće, dakle ni Exultet, jer je oganj, kojim su baklje zapaljene, već bio tu. Bogoslužje počinje jednim grčkim čitanjem, za koje više ne znamo, što je sadržavalo, te čitanjem proroštva, a onda posvetom krsne vode, krštenjem katekumena i sv. misom rano u nedjelju. Blagoslov je ognja i uskrsne svijeće vjerojatno germanskog ili galikanskog porijekla, pa se i danas još zapaža, kako je kasnije naprosto umetnut u rimski obred. Bio je poganski običaj da se početkom proljeća pale vatre poganskim božanstvima radi dobre sjetve i buduće žetve. Po tadašnjem je shvaćanju oganj, proizveden iz kamena ili uopće trenjem, imao posebnu lustrativnu moć protiv demona. Zato se i danas još u blagoslovu ognja, koji je uveden da se suzbije i iskorijeni poganski običaj kao takav, oganj proizvodi iz kamena. Srednji je vijek ovaj kamen tumačio simbolički kao Krista, koji je ugaoni kamen. Molitve današnjeg RM sadržavaju doduše jedva još koji trag svemu tome, no u srednjem je vijeku bila uobičajena molitva »Domine sancte Pater omnipotens, eterne Deus, in nomine tuo«, koja imade izrazitih reminiscencija na porijeklo ovog ognja i njegovog blagoslova. Ta je molitva sačuvana i u MZ 1511, i to na prvom mjestu, te glasi: » . . . benedicimus hunc ignem . . . et signo crucis Christi Filii tui altissimi signamus vt intus vel foris accensus quod nocet non accendat sed omnia ad vsus hominum necessaria calescat siue illuminet et que ex hoc igne fuerint conflata vel calefacta sint benedicta et omni humani salvti vtulia . . .«. Tek onda slijedi molitva današnjeg RM, koja izdaleka također podsjeća na lustrativni značaj ognja, dobivenog od kamena, ali je već puna simboličkog tumačenja: »Deus qui per Filium tuum, lapidem angularem, claritatis tuae ignem fidelibus contulisti . . .«, pa molitva »Domine Deus«, neznatno stilski izmijenjena. Molitve RM »Domine sancte« nema u MZ. U toj se molitvi nalazi prošnja »et adiuva nos contra ignita tela inimici«, možda jedan trag prvotnog značenja blagoslova ognja. Tada slijedi blagoslov pet tamjanovih zrna. U RM se taj blagoslov obavlja molitvom »Veniat«, kao i u MZ, samo što je ta molitva u MZ nešto duža i počinje: »Omnipotens sempiterne Deus, mundi crea-

off. I, 14; Antiphonar. Greg. PL 78, 676; Ordo Rom vulg. — [54] Isp. Lactan-

tor . . . aperi, quesumus, labia nostra, ut digne celebrare mereamur sacrum officium tuum; quia in hac sacratissima noctis vigilia de tuis donis cereum tue suppliciter offerimus . . .«. Ta se molitva nalazi već u Gelasianumu i ondje je ona zapravo blagoslov svijeće, a ne tamjana: »incensus« (cereus) znači zapaljenu svijeću, pa stoga GL 42 (PL 74, 1107/8.) i veli »H u n c incensum«. Da se ova molitva prvotno odnosila na blagoslov svijeće jasno svjedoči i njezin završetak: »ut non solum sacrificium, quod hac nocte litatum est arcbana tui luminis admixtione refulgeat: sed in quocumque loco ex eo deportatum fuerit expulsa dyabolice fraudis nequitia virtus tue maiestatis assistat«. Što je naime bilo preostalo od ukrsne svijeće, rezalo se i lijevalo u Agnus Dei, pa se nosilo u sve krajeve svijeta kao naročita blagoslovina protiv bolesti i napadaja zloga duha. Tada prema MZ dva pjevača počnu pjevati himan »Inuentor rutili dux bone luminis«, a kor iza svake kitice odgovara »Inuentor . . .«.

Trokraka svijeća na trstici ima svoje povjesno tumačenje u tome, što su prvotno povezivali više svijeća zajedno, da ih vjetar tako lako ne ugasne.

Prvotna je svrha uskrsne svijeće bila da svijetli cijelu noć do uskrsnog jutra vjernicima, koji su se okupili da slave uskrsnu vigiliju. Kasnije se razvila bogata simbolika u vezi s uskrsnom svijećom, kako to vidimo kod Duranda[55]. Prvotno je uskrsna svijeća bila smještena kod ambona; danas joj je mjesto na strani evanđelja kod žrtvenika, ali ako u crkvi postoji ambo, s kojega se puku proglašuje evanđelje, tada može u smislu CE II, 27, 1. stajati i pokraj ambona. Papa je Zosim početkom V. v. dozvolio suburbikarnim đakonima da na veliku subotu blagoslivlju uskrsnu svijeću. Taj se blagoslov u Rimu prvotno obavljao molitvom »Deus mundi conditor« i »Veniat«, koje se obje nalaze u Gelasianumu, ali su prvotno sačinjavale jednu molitvu, kao što je nalazimo i u MZ 1511 (tek je tamo mjesto »conditor« rečeno: »creator«). Već je sv. Augustin [56] sastavio »laus cerei«), a sv. Jeronim[57] ustaje protiv nekih đakona, koji unose u te hvale i odviše naturalizma. Najstariji obrazac blagoslova potječe iz početka VI. v. od biskupa Enodija u Paviji. Današnji »Exultet« susrećemo prvi put u VII. v. u Missale Bobbio, pa Missale gallicanum vetus i Missale Gothicum. Otale je »Exultet« prešao i u rimsku liturgiju; u Rimu je prvotno ova vigilija, kao i svaka druga, počela s čitanjem proroštva, nakon što su bile zapaljene baklje, kako je gore rečeno. Kako se kasnije nije više držalo u svijesti, da je »incensi huius sacrificium vespertinum« samo ta ista zapaljena uskrsna svijeća, nego se pod »incensi huius sacrificium« mislilo na tamjan, dalo je ovo novo tumačenje povoda da se u uskrsnu svijeću, koja je već simbolizovala Spasitelja, umetne pet zrna blagoslovenoga tamjana u spomen pet rana Isusovih. Na kraju ove pohvale uskrsne svijeće odzvanja još neka uspomena na »molitvu vjernih«, sasvim slična stilizaciji u kanonu mise. MZ 1511 spominje papu, »najslavnijega kralja našega i kraljicu našu . . .«, a izostavlja, očito iz dogmatskih bojazni, stavak: »o certe necessarium Adae peccatum«, kako to vidimo i inače u srednjevjekovnim misalima.

Nakon blagoslova uskrsne svijeće skine đakon bijelo rubo i uzme ljubičasto. Celebrans skine pluvial i odjene se u ljubičastu kazulu s manipulom. Rimska se liturgija nastavlja tamo, gdje je bila prekinuta galikanskim umetkom: počinje čitanje proroštva, pravi početak prvotne rimske liturgije ove noći. U Rimu se oduvijek čitalo ove noći 12 čitanja; iza svakog je čitanja umetnuta po jedna molitva, a iza 4., 8. i 11. čitanja i traktus. To je najstariji oblik vigilije, kako se obdržavao prije nego je uvedeno antifonalno pjevanje psalama. U Francuskoj je i Njemačkoj često bio običaj, da se čitaju samo 4 čitanja, u drugim opet crkvama 6, 12. ili 14. MZ 1511 ima 5 čitanja, i to redom 1, 4, 8, 11, 5. čitanje RM. Iza 2. je čitanja traktus »Cantemus«, kao u

tius: De divin. instit. VII, 19. — [55] Rationale VI 80, ed. Venetiis 1589, fol. 232. Isp. Kard. Schuster: L'eucharistia lucernalis, LS IV 1—14. — [56] De civitate Dei 15, 22. — [57] Ep. 18, PL 30, 182. — [58] De Sp. S. 27, PG 32, 188. —

RM iza 4; iza 3. »Vinea«, kao u RM iza 8; iza 4. »Attende« kao u RM iza 11; iza 5. »Sicut cervus«, kao u RM iza 12. molitve. Molitve su u MZ 1511 redom one, koje dolaze u RM iza 1, 4, 8, 8. čitanja, a 5. je molitva istovjetna a onom, kojom u RM počinje blagoslov krsne vode: »Omnipotens sempiterne«. Već se iz ove razdiobe vidi, da je sistem rimskog čitanja naprosto skraćen u MZ, očito zato, jer se više nije vidjelo praktičkog razloga za ova duga čitanja, koja su bila opredijeljena kao neposredna priprava za krštenje katekumena; budući dakle da katekumena više nije bilo, skratila su se čitanja tako, da se uzelo samo 1, 4, 8, 11 i 5 čitanje.

Sv. Vasilije[58] smatra, da je posveta krsne vode apostolskog porijekla. Najprije se spominje egzorcizam krsne vode u gnostičkom spisu »Excerpta Tbeodoti« oko 200. g.[59]. Posvetu krsne vode pozna Tertulijan[60] i sv. Ciprijan[61]. Najstariji nam je obrazac sačuvan u Euhologiju Serapionovu. Današnja je posveta krsne vode, kako je donosi RM, sadržana već u GL 44 (PL 74, 1110) i pretstavlja zapravo tri starije molitve, sjedinjene u jednu. Prva je starorimska i teče od početka pa do: »Omnes in unam pariat gratia mater infantiam«. Dalje slijedi egzorcizam: »Procul ergo hinc ... indulgentiam consequantur« i na kraju galikanska blagoslovna molitva: »Unde benedico te«, koja je držana u jednini, dok je prvi dio, koji je rimskog porijekla, držan u množini.

Kod opboda su za blagoslov krsne vode nekad sudjelovali izabrani katekumeni. Pred njima se nosila uskrsna svijeća. Antifona »Sicut cervus« daje izraza živoj želji katekumena da prime sv. krst. Molitva »Omnipotens« moli od Gospoda da ova žeđa vjere po sv. tajni krštenja posveti tijelo i dušu katekumena. U kolekti moli najprije svećenik da Gospod izvrši svete tajne, koje je sam svećenik nedostojan i nemoćan da izvršuje, pa prelazi na svečanu posvetu krsna vode u obliku euharistijske molitve. U prvom dijelu posvetne molitve dijeli svećenik vodu raširenom rukom u obliku križa i moli da voda poprimi milost Jedinorođenoga Sina Božjega po Duhu Svetom. U drugom dijelu izriče svećenik nad vodom egzorcizam, da bude čista i sveta, te oni, koji budu njom oprani, uzmognu postići potpuno očišćenje. Tada, u trećem dijelu, čini nad vodom tri put znak križa, blagosilje je, zahvati je rukom i izlije na sve 4 strane svijeta u znak, da po ovoj vodi i Duhu Svetom dolazi čitavom svijetu oproštenje. Sama posveta krsne vode počinje zapravo tek trostrukim »hukanjem« nad vodom iza riječi: »tu benignus aspira«. Riječi »Descendat in hanc plenitudinem fontis virtus Spiritus« pjeva svećenik tri put, uvijek višim glasom, i spušta sve dublje uskrsnu svijeću u vodu. Tada dahne nad vodom u obliku križa, kojemu poprečne grede stoje koso, moli »totamque huius aquae substantiam regenerandi foecundet effectu« i izvadi iz vode uskrsnu svijeću, koja je ovdje simbol Božanske moći Duba Svetoga. Konačnu posvetu prima krsna voda izlijevanjem i miješanjem katekumanskog ulja i krizme.

Prema MZ 1511 podržavaju oficianta u opbodu prema krsnom studencu dva svećenika ili đakona (nasljedovanje ceremoniela papinske mise, kako Papu podržavaju kad ide iz sakristije k žrtveniku). Za opboda se pjeva himan »Rex sanctorum angelorum«. Sam oficians pjeva tri put ovaj stih: »Fac in terra fontis huius sacratum mysterium: qui profluxit cum cruore sacro Christi corpore«. Nakon ovog himna moli oficians Pater i Credo, nekoliko stihova, molitvu »Omnipotens«, kojom počinje posveta vode i u RM, te svečanu posvetu, koja teče uglavnom kao i u današnjem RM, ali uz neke razlike. Tako kod »Qui hanc aquam«, kao i kod »Sit haec sancta« svećenik takne vodu u obliku križa, a kod »et in quatuor fluminibus« izlije je na 4 strane svijeta i opet u obliku križa. Riječi »Descendat« govori sagnut nad krsnu vodu. Ulijevanje se katekumenskog ulja i krizme prema MZ 1511 vrši jednostavno tako,

[59] PL 9, 895, c. 82. — [60] De bapt. 4, PL 1, 1197. — [61] Ep. 70. ad Ianuar. P. L. 3, 1040.

da se katekumensko ulje i krizma zajedno ulijevaju u vodu u obliku križa uz riječi: »In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti sanctificetur et fecundetur ex eo hoc oleo salutifero et cbrismate fons iste ad abluenda crimina et ad abluendas animas in vitam eternam. Amen«. O tomu, kad se može uzeti blagoslovljena voda za kućnu porabu, ne govori MZ 1511 ništa.

Iza posvete krsne vode slijedilo je nekad krštenje.

I danas još veli rubrika u RM: »si aderunt baptizandi eos baptizet more consueto«. A CE II, 27, 18. određuje: »Per octo dies ante in ipsa Ecclesia, nisi periculum immineat, nullus infans baptizetur«. Danas redovno iza posvete krsne vode slijedi neposredno misa, svečanim opbodom od krsnog studenca k žrtveniku i dvostrukim pjevanjem litanija sviju svetih. Novokrštenici su nekad sačinjavali jezgru ove procesije. Išli su u svetom zanosu s gorućim svijećama u ruci od krstionice u baziliku i pjevali su ove iste zazive.

Posveta je krsne vode i samo krštenje trajalo do pred uskrsno jutro i sad su novokrštenici prvi put pribivali sv. žrtvi. Odmab iza završetka litanija, kad su došli u baziliku, pjevao je papa, odjeven već u bijelo ruho, kolektu »Deus qui banc sacratissimam noctem«, koja se sva odnosi upravo na novokrštenike. Isto i poslanica, pa stih iza Aleluja i traktus, kao i tiha molitva. No Crkva ne može uza sve veselje nad novokrštenicima zaboraviti, da će doskora svanuti uskrsno jutro, kad uskrsnulog Spasitelja nije bilo više u grobu, pa stoga uzima uskrsno evanđelja »Vespere autem sabbati, quae lucescit in prima sabbati«. »Communicantes« glasi: »et noctem sacratissimam celebrantes Resurrectionis D. n. I. Chr. secundum carnem«. U »Hanc igitur« spominje Crkva prvi put svoju novu djecu: »quam tibi offerimus pro his quoque, quos regenerare dignatus ea ex aqua et Spiritu Sancto tribuens eis remissionem omnium peccatorum«. I predslovlje je uskrsno i glasi: »te quidem omni tempore, sed in bac potissimum nocte«. Ove su noći, pred zoru, novokrštenici prvi put primili svetu pričest i stoga glasi popričesna: »quos sacromentis pascbalibus satiasti«. U današnjoj misi nema Introita, Ofertorija, pričesne, Agnus Dei ni Credo. To je zato, jer se za veliku subotu sačuvao misni red, kako je postojao prije no što su uvedeni ovi dijelovi mise. Misa je počela nakon vigilije i krštenja a završila je popričesnom. Što se ne daje Pax, premda se govori »Pax«, bit će da je razlogom, jer su novokrštenici iza krštenja primili cjelov mira od biskupa. K evanđelju se ne nose svijeće iz sasvim jednostavnog razloga, jer je nekad cijela bazilika bila svečano rasvijetljena nesamo uskrsnom svijećom kod đakonova ambona, nego i gorućim svijećama, što su ih držali u ruci novokrštenici, pa stoga nije bilo od potrebe posebno svijetlo i kod evanđelja.

Naročita je posebnost današnje mise svečano pjevanje Aleluja i onda spajanje večernje iz časoslova s misom, te kao da večernja stupa na mjesto pričesne.

Taj običaj imademo već u X. v. zajamčen u Francuskoj i Galiji. Inače završuje misa na veliku subotu, kao nekad, naprosto popričesnom, đakonovim »Ite missa est«, kome se dodaje svečani trokratni aleluja, te blagoslovom vjernoga puka.

U MZ 1511 iza posvete krsne vode slijede litanije sviju svetih s nekim naročitim zazivima: »Sancte Laurenti, ora pro nobis — Sancte Georgi, ora — Sancte Benedicte, Sancte rex Stepbane, Sancte Emerice, Sancte Ladislae, Sancta Maria Magdalena, Sancta Dorothea, Sancta Margaretha, ora pro nobis. Per anunciacionem tuam, libera nos dne. Peccatores ... Ut pacem nobis dones, te rogamus ... Ut sanitatem nobis dones, te rogamus ... Ut ecclesiam tuam sanctam exaltare et defendere digneris, te rogamus ... Ut regem nostrum et exercitum eius perpetua prosperitate conseruare digneris, te rogamus ...«. Sam oficians moli tri put: Ut fontem istum benedicere — et sanctificare — et consecrare digneris, te rogamus ... Onda slijedi: »Ut fonte renatos benedi-

cere et consecrare digneris, te rogamus... Ut omnibus infirmis sanitatem donare digneris, te rogamus...«.

U RM počinje današnja misa pjevanjem Kyrie eleison, dok celebrans moli ps. Judica s »Gloria Patri« i »Confiteor« i pripadne molitve, kao obično. U MZ 1511. počinje misa isto s pjevanjem Kyrie eleison, ali svećenik dakako ne moli »Judica«, nego počinje odmah »Confiteor«. Tada slijedi i u RM i u MZ 1511 »Gloria in excelsis«, uz pratnju zvonjave sviju zvona. Tiha je molitva u MZ značajnija nego u RM i glasi: »Suscipe quaesumus Dne et plebis tue et tuorum hostiam renatorum: ut in confessione tui nominis coadunati et baptismate renovati sempiternam beatitudinem consequantur«. Inače je misa posve jednaka kao ona u RM. Iza svećenikove pričesti pričešćuje se kler i puk, a pjevači počnu za pričešćivanja pjevati večernju, kao u RM. Misa se u MZ 1511 završuje s »Ite Missa est«, ako je služi biskup, a inače s »Benedicamus Domino«.

Nakon mise donosi MZ 1511 obrazac za blagoslov kruha, vina, janjeta, ptica, maslaca, sira, jaja, mlijeka, meda, i općeniti obrazac za sve. Obrazac za blagoslov kruha počinje s početkom evanđelja po sv. Ivanu.

Uskrsnuće nije proizašlo iz rimskog obreda, pa mu je i danas ostalo tuđe. Pretpostavka je proslavi Uskrsnuća Božji grob, a ovoga ne poznaje rimski obred.

U srednjem je vijeku Uskrsnuće bilo prikazano tako reći u dva čina. Najprije se iz Božjeg groba noću, prije uskrsnog jutra, izvadilo Presveto u znak da je Spasitelj uskrsnuo. Tada je nakon matutina slijedio prikaz kako su svete žene i sv. Petar i Ivan posjetile grob Isusov. Na kraju se pjevao »Te Deum«, a onda često i sekvencija »Victimae Paschali laudes«, koja je bila dramatički prikazana. Uloge su bile podijeljene na Isusa, Mariju Magdalenu, i kor. Prije »Scimus Christum« pjevao je kor: »Credendum est magis Mariae veraci quam Iudaeorum turbae fallaci«. Ovih stihova nema u današnjem RM, ali su uvršteni u uskrsnu sekvenciju na uskrsnu nedjelju u MZ 1511. Danas se proslava uskrsnuća redovno sastoji uglavnom od teoforičke procesije na veliku subotu pred veče.

Uskrs. Uskrsna nedjelja[1] ili »dominica Sancta«, kako je zove Gregorianum, ima zapravo dvije mise: prva se služila pred zoru u bazilici sv. Ivana na Lateranu i to je u početku bila i jedina svečana papinska misa u taj dan. To je i razumljivo, jer su i papa i kler i vjernici zajedno s novokrštenicima probdjeli čitavu noć u sv. Ivanu na Lateranu. No kasnije, kad se vigilija prenijela od noći na sam dan velike subote, te je mjesto noću počela ujutro u subotu, a završila na subotu pred veče svečanom misom i večernjom, ustanovljena je svečana papinska misa u Sta Maria Maior. To je bilo negdje već u V. v.

Na uskrsnu nedjelju kreće o trećem času prema MR 165 fol. 101 ophod, a tada slijedi misa. U misi (fol. 104): »infra canonem antequam dicatur: Per quem hec omnia Domine: benedicantur carnes agnorum non canonica auctoritate sed propter eos qui ipso die non possunt communicari. Qui autem communicati fuerint non indigent edere sanctificatas carnes quia agno immaculato id est carne filii Dei satiati sunt«. Slijedi blagoslov janjeta, ptica, sira, jaja, mlijeka i meda.

Liturgijska pravila. 1. Počevši od uskrsne svetkovine pa do uključivo Duhovske nedjelje pjeva se mjesto »Asperges« »Vidi aquam«. Na sam dan Uskrsa i Duhova škropi se blagoslovljenom vodom, koja se uzima od jučer posvećene krsne vode, prije nego je u nju bilo izlilo sv. ulje i krizma.

2. Na sam uskrsni dan običaju se blagosloviti različite jestvenine. Obrazac je blagoslova zabilježen u RO VIII, 13—19. i u RM (sasvim na kraju).

U korizmi se nije smjelo jesti meso, jaja, mlijeko, maslac i sir. Pobožni je duh srednjega vijeka smatrao prikladnim da se na kraju korizme, kad je prestao nemrs, blagoslove sve te jestvine prije nego će se opet smjeti uživati.

3. Uskrsna je nedjelja »veća prvoga reda« i stožer čitave crkvene godine. Njezina je osmina privilegovana prvoga reda, pa svi dani unutar ove osmine imadu prednost pred ma kojom svetkovinom.

4. Uskrsni je ponedjeljak i utorak svetkovina dvostruka prvog reda, utorak, srijeda, četvrtak, petak i subota su poludvostruki; s prvim vesperama bijele nedjelje prestaje uskrsna osmina i počinje uže »uskrsno doba« crkvene godine.

5. Kroz čitavu je uskrsnu osminu časoslov naročito kratak. U misi iza poslanice Graduale, Aleluja i sekvencija »Victimae paschali«.

Uskrsno doba

Liturgijska pravila. — 1. Uskrsno doba teče od prvih vespera bijele nedjelje pa do mise na subotu iza Duhova uključivo. Iza mise prestaje uskrsno doba.

2. Čitavo je ovo doba označeno radošću, koju odaje često upotrebljavanje stiha »Aleluja«. Znak je radosti i to, što se Te Deum ne moli samo u nedjelja i blagdane, nego i u ferialne dane izuzevši samo ponedjeljak prije Spasova. Radost odaje i stajanje (mjesto pokorničkog klečanja) kod molenja antifone Regina coeli. U predvečerje se Duhova i u kvatrenim misama iza Duhova ne uvode molitva inače običajnim »Flectamus genua«.

3. Bijela je nedjelja veća I. reda, pa prema tomu ne ustupa mjesto ni jednoj drugoj svetkovini in occurentia accidentali. Ostale su nedjelje uskrsnog doba dominicae minores.

4. Kod svečanih misa i večernja gori u sve nedjelje do Uzašašća, kako je gore rečeno, uskrsna svijeća, koja se gasi iza evanđelja na blagdan Uzašašća.

5. U uskrsno doba padaju »velike litanije« na blagdan sv. Marka evanđeliste i »male prošnje« u tri dana neposredno prije Uzašašća Gospodinova. Obred se ovih prošnja sastoji od ophoda i mise, koja se služi iza ophoda. Desi li se, da se blagdan sv. Marka evanđeliste prenese, tada se ne prenosi ophod, nego samo u jednom slučaju, ako naime spomenuti blagdan dođe na Uskrs; tada se ophod prenese na prvi idući utorak[1].

Ophod treba da povedu sve stolne, zborne i župske crkve. Svećenik, praćen služiteljima, odjeven je u amikt, albu, pojas, stolu i plašt, ili barem u kotu i stolu ljubičaste boje. U crkvi pred velikim žrtvenikom počnu se pjevati litanije sviju svetih, onako, kako je to propisano za veliku subotu, to ću reći opetujući svaki zaziv. Kad puk otpjeva »Sveta Marijo«, moli za nas«, ustanu svi i idu redom izlazeći iz crkve i nastavljajući litanije. Naprijed se nosi križ, za njim ide kler, a najposlije svećenik i poslužnici. Ako je ophod duži, tada se ili ponavljaju litanije, ili se svrše samo do prošnja, pa se govori koji od psalama pokorničkih ili stepeničkih. Himni se i druge vesele pjesme ne smiju pjevati pri ovom ophodu, kao ni uopće u zgodama pokorničkim. Treba li se putem svratiti u koju crkvu, tada se, pri ulasku u crkvu, prekinu litanije ili psalmi, te se pjeva antifona, redak i molitva zaštitniku one crkve. Kad izidu, nastave litanije ili psalme te istim redom idu do crkve, gdje se ophod završi prošnjama i molitvama, kako stoje na koncu litanija sviju svetih iza sedam pokorničkih psalama. U ophodu se mogu nositi svete slike, moći svetaca i znakovi bratovština.

---

[1] RO IX 4, 6. — [2] SRC 27. II. 1847, DA 2942. — [3] SRC 7. V. 1853, DA 3011

Spriječi li nevrijeme ili druga kakova zapreka održavanje opboda izvan crkve, dostojno je, da se prikladnim načinom opbod održi u samoj crkvi. Na »manjim« se prošnjama održaje opbod s nešto manje svečanosti nego li na dan sv. Marka.

Misu »Exaudivit« valja služiti uvijek, kad se održaje opbod. Desi li se ipak, da »prošnje« padnu na dvostruki blagdan I. reda, tada valja reći misu dana sa spomenom iz mise »Exaudivit« sub unica conclusione[2]. Pristoji se da bude barem pjevana, a ne tiha. Misu valja služiti na kraju ili tijekom opboda, osim da drugo traže naročite prilike. Misa »Exaudivit« služi se u ljubičastoj boji, bez »Gloria« i bez »Credo«. Predslovlje je uskrsno, a posljednje evanđelje po sv. Ivanu.

Oni, koji su dužni moliti brevir, a ne prisustvuju ophodu velikih i manjih prošnja, dužni su moliti litanije s pripadnim prošnjama i molitvama, bez pokorničkih psalama. Izvan opboda litanije se ne mole dvostruko[3]. Kod nas postnji možda pitanje, da li je zadovoljio svojoj dužnosti svećenik, koji je prisustvovao opbodu ili ga vodio, te pjevao hrvatskim jezikom litanije, budući da je dužnost moliti brevir latinski. Međutim moliti litanije u te dane i nije dužnost brevira kao takvog, pa se ne može iz službenog jezika, kojim valja moliti brevir, zaključiti, da bi valjalo latinski opetovati litanije, što ih je svećenik već molio pri ophodu hrvatski, služeći se pravilno povlasticom Svete Stolice, kojom nam je dozvoljeno upotrebljavati Rimski Obrednik u živom jeziku. A ovaj je ophod sadržan u Rimskom Obredniku.

6. Vigilija Uzašašća nije spojena s postom[4].

7. Blagdan je Uzašašća Gospodinova dvostruka svetkovina I. reda s privilegovanom osminom 3. reda. Prema tomu dani unutar osmine imaju prednost pred jednostavnim svetkovinama. Iza evanđelja svečane mise gasi se za onu godinu uskrsna svijeća i otstranjuje se poslije mise. U Rimu se običaje na današnji dan svečano navijestiti jubilej, ako se slavi naredne godine.

8. Petak iza Uzašašća počinje devetnica za Duhove u smislu odredba Leona XIII[5] tako, da svrši na samu duhovsku subotu[6].

9. Subota prije Duhova je privilegovana vigilija I. reda, te ima prednost pred svakom drugom svetkovinom. Do uključivo devetog časa liturgijska je boja bijela. Tada svećenik i ministri uzmu paramente ljubičaste boje, kao na veliku subotu. Svećenik čita proroštva na strani poslanice, a svijeće nisu zapaljene. Iza proroštva slijedi blagoslov krsne vode i zapali se u tu svrhu uskrsna svijeća. Proroštva imade samo 6, te su sva preuzeta od velike subote, ali tamo dolaze drugim redom. Molitve se uvode bez »Flectamus genua«, radi uskrsnog doba. Posveta se krsne vode obavlja potpuno na isti način kao i na veliku subotu, tek je uvodna molitva dodana u misalu. I litanije se mole isto kao i na veliku subotu. Isto se tako, kao i na veliku subotu, u svečanoj misi izostavlja Introit i Credo, ne nose se svijeće za evanđelje, iza »Gloria« zvone zvona. Ali govori se ofertorij, »Agnus Dei«, pričesna i popričesna i daje se Pax.

Privatne se mise govore s Introitom »Cum sanctificatus fuero« izostavivši proroštva, molitve i litanije.

10. Duhovska je nedjelja »veća« I. reda s privilegovanom osminom I. reda. Duhovski ponedjeljak i utorak su dvostruke svetkovine I. reda.

Liturgijska je boja crvena počevši od mise vigilije pa do I. večernje blagdana presv. Trojstva.

Radi uskrsnog doba, koja još traje, ne govori se u kvatrnim misama unutar Duhovske osmine »Flectamus genua«.

ad 2. — [4] Rubr. gen. M. III 6. — [5] Isp. »Divinum illud munus« 9. V. 1897. — [6] SRC 8. VI. 1911, DA 4271 ad 6. — [7] Isp. Cabrol: Ascension, AL I/2 2934—

11. Prva je nedjelja iza Duhova blagdan presv. Trostva. To je svetkovina dvostruka I. reda. Spominje se I. nedjelja po Duhovima molitvama i čitanjem posljednjeg evanđelja. Boja bijela.

12. Ostale su nedjelje po Duhovima »manje« i imaju prednost samo pred poludvostrukim i jednostavnim blagdanima. Boja zelena. Nedjelje teku redom od I. do XXIII. Ima li poslije Duhova više nedjelja od 24, tada se uzimlju iza XXIII. redom one, koje su preostale iza Bogojavljenja, tako, da je posljednja nedjelja po Duhovima, t. j. ona, koja neposredno prethodi blagdan sv. Andrije Apostola, odnosno I. nedjelju došašća, ona, koja imade svoj obrazac u RM kao XXIV. nedjelja po Duhovima.

13. Tijelovo je dvostruki blagdan I. reda s privilegovanom osminom 2. reda.

Tijelovo se slavi u četvrtak iza I. nedjelje po Duhovima, t. j. iza blagdana presv. Trojstva. U misi se iza »Aleluja« govori sekvencija, a na kraju sekvencija se opet kaže Aleluja. No unutar osmine može se sekvencija i izostaviti i u tom se slučaju kaže treći Aleluja nakon Graduala.

Bijela nedjelja ili Dominica in albis imade svoju postajnu crkvu u Rimu baziliku sv. Pankracija, četrnaestgodišnjeg mučenika.

S dva je razloga ova bazilika bila izabrana kao današnja postajna crkva. Ponajprije stoga, jer današnja misa počinje: »Quasi modo geniti infantes«, pa se mislilo, da je prikladno, da se novokrštenici, kao nova djeca sveta Crkve, na taj dan saberu na grobu ovog mlađahnog mučenika. Osim toga je grob sv. Pankracija vrijedio kao mjesto, gdje su se polagale svečane prisege. Tu su, na grobu sv. Pankracija, imali novokrštenici skinuti bijele svoje haljine i svečano obećati da će ostati vjerni Kristovoj vjeri. U časoslovu govori sv. Augustin novokrštenicima, kao cvijetu svoje časti, plodu svojega rada, svojem veselju i kruni svojih nastojanja.

Osmi dan iza krštenja donosi MR 165 fol. 95 blagoslov vode »ad albas deponendas«.

Ostale nedjelje po Uskrsu produbljuju uskrsno veselje i polagano pripravljaju na Spasiteljev slavni povratak u nebo i na dolazak Duha Svetoga, što će ga on poslati svojim apostolima.

II. nedjelja po Uskrsu odiše još čistim dahom prvih kršćanskih vremena. Čini se, kao da smo u katakombama, gdje na svakom koraku susrećemo pojavu dobrog pastira — sliku potpune sigurnosti i mira i požrtvovne ljubavi. Dok u poslanici sv. Petra I, 2, 25. još odzvanja pobuda novokrštenicima: »Jer bijaste kao izgubljene ovce, ali sad se obratiste k pastiru i nadstojniku duša svojih«, sv. Grgur Veliki u homiliji nadovezuje svoja razmišljanja i opomene, prikladne za njegovo doba.

III. nedjelju uz uskrsno veselje i opomenu, da novokrštenici budu kršćani nesamo imenom, nego i čitavim svojim životom, označuje već i priprava na Spasiteljevo uzašašće na nebo i onda drugi, slavni dolazak na zemlju.

To se još jača očituje na IV. nedjelju, koja usađuje u srca novokrštenika pobudu, da usred svjetovnih promjena njihova srca budu ondje, gdje su prave radosti. U evanđelju Spasitelj otvoreno navješta dolazak Duha Svetoga.

Na V. nedjelju ponavlja Spasitelj da je proizašao od Oca i došao na svijet, a sad ća da ostavi svijet i da se vrati k Ocu, koji će njegovim učenicima dati sve, što zaištu u ime Isusovo.

Možda su poklici zahvalnosti i veselja na IV. i V. nedjelju još tragovi pobjede nad zemaljskim neprijateljem, koji je bio ugrozio Rim. Tu se opetuju sasvim analogne misli kao i u 3 nedjelje prije korizme, samo to nisu više vapaji za pomoć, nego poklici zahvalnosti za ukazanu pomoć nad neprijateljskim narodima u VI. v.

Prosni dani uvedeni su najprije u Galiji u V. v. Uveo ih je sv. Mamerto kao dane pokore, posta i prošnje, usprkos klasične tradicije da u uskrsno doba nema posta. U Rim je prenesena liturgija prosnih dana za Leona III., zadržavši pokornički značaj, ali bez posta. Tu je nadovezala liturgija prosnih dana na litania maior, koja se od V. v. amo obdržavala 25. travnja namjesto poganskog opboda nazvanog Robigalia (23. travnja). Taj je ophod išao preko milvijskog mosta u sveti gaj da tamo žrtvuje i izmoli da žito bude pošteđeno od proljetnih štetočina. Litania se maior nasuprot s milvijskog mosta vraćala natrag u Rim. Leo III. uveo je osim toga i litaniae minores, ophode na tri dana prije Uzašašća, preuzevši ih iz Galije.

Danas se služi isti misni obrazac i na ovu trodnevnicu prije Uzašašća i na dan sv. Marka, 25. travnja. Bit će, da je taj misni obrazac mješavina više prvotnih obrazaca. Od prvotne litania maior 25. travnja ostalo je sigurno evanđelje i poslanica, koji se odnose na blagoslov usjeva. Prvotni je općepokornički značaj još jasno vidljiv u ljubičastoj boji, koja je propisana za te dane usprkos uskrsnog vremena, a gotovo čitav obrazac osim poslanice i evanđelja nadovezuje na IV. i V. nedjelju iza Uskrsa zahvaljujući Gospodu, što je svoj narod obranio od neprijatelja i moleći ga da svoje vjerne i nadalje štiti od svih protivština.

Prosne dane bilježi MR 165 fol. 107': »Ordo in letaniis« II., III., IIII. feria. MR 133 i po njemu MZ 1511 fol. 108 ima samo misu »Exaudiuit« in maiori letania, te misu »Vocem iucunditatis« in uigilia Ascensionis.

Uzašašće Gospodinovo[7] spominje sv. Augustin[8] da se slavi po cijelom svijetu.

Razumljivo je, da su kršćani već u najprvo doba euharistijskim sastankom slavili dan, kad je Spasitelj napustio zemlju i vratio se Ocu. No čini se, da je spomendan Uzašašća Gospodinova bio samo dio uskrsnog, odnosno Duhovskog cikla od 50 dana. Na vigiliju Uzašašća održavala se procesija iz Jeruzalema u Betlehem, gdje se služila i misa, kako svjedoči Peregrinatio Etheriae[9]. A na Duhove se polazilo poslije podne na maslinsku goru i tamo se držao spomen uzašašća Gospodinova. Bit će, da se naročita svetkovina Uzašašća uvela negdje pod kraj IV. ili početkom V. v. Vigilija se Spasova spominje u VII. v., a osmina u XII.

Postajna je crkva bazilika sv. Petra, a misa i časoslov sasvim su ispunjeni spomenom na ulazak Spasiteljev u nebo.

U nedjelju iza Spasova temeljni je dio čitave mise evanđelje, u kojem Spasitelj obećaje da će poslati Duha Svetoga, te poslanica, u kojoj sv. Pavao opominje na bdijenje i molitvu po uzoru apostola, koji su u molitvi sabrani čekali dolazak Duha Svetoga.

Duhovi. Kao što se svetkovanje kršćanskog vazma donekle oslanja na starozavjetni Pasha, tako se i svetkovanje Duhova (Pentecostes) osniva na dolasku Duha Svetoga pedeseti dan iza Uskrsnuća Gospodinova, ali ima izvjesnu analogiju i u starom zavjetu, gdje se 50. dan nakon Pashe slavio spomendan Božjeg zakona na Sinaju.

Po svom se uskrsnuću Spasitelj javljao učenicima kroz 40 dana i govorio im o kraljevstvu Božjem. A uzlazeći 40. dan na nebo k Ocu zapovjedi im da ne idu iz Jeruzalema, nego da čekaju obećanje, jer je Ivan krstio vodom, a oni će se krstiti Duhom Svetim ne dugo poslije ovih dana. I kad se navrši pedeset dana bijahu zajedno svi apostoli i napuniše se Duhom Svetim[10]

2943. — [8] Sermo 262; Ep. 54. — [9] Duchesne, Origines, 535: tekst. — [10] Dj. Ap.

Posve je prirodno, da je starozavjetni praznik kod prvih kršćana iz židovskih krugova sve više poprimao kršćanski značaj i postao godišnjicom dolaska Duha Svetoga. Premda je dakle Duhovski blagdan sigurno apostolskog porijekla, ipak ga prvi izričito spominje tek Origen[11]. Duhovsku vigiliju spominje sv. Augustin[12] kao sporedni termin svečanog krštenja. Protivno prvotnoj crkvenoj praksi, da od Uskrsa do Duhova nema posta, uveden je na subotu prije Duhova post, očito u namjeri, da se postigne što veća analogija sa subotom prije Uskrsa.

Kao na veliku subotu, tako je i na subotu prije Duhova postajna crkva sv. Ivan na Lateranu. Prvotno je i velika subota i subota prije Duhova imala 12 čitanja. Grgur je Veliki stegnuo taj broj na 6, pa je taj na Duhovsku vigiliju ostao i onda, kad se kasnije broj čitanja za veliku subotu ponovno proširio na 12. Prvo čitanje duhovske vigilije odgovara 3. čitanju velike subote, 2. četvrtom, 3. jedanaestom, 4. osmom, 5. šestom, a 6. sedmom. U svečanoj je misi kao i na veliku subotu namjesto introita litanija svijih svetih, dok se u tihoj misi čita introit »Cum sanctificatus fuero«. U kolekti se još spominju novokrštenici, a inače je čitava misa zapravo priprava na dolazak Duha Svetoga. U časoslovu govori sv. Augustin u II. nokturnu katekumenima De symbolo, a u III. nokturnu svim vjernicima o dolasku Duha Svetoga.

Obrede subote prije Duhova bilježi MR 165 fol. 112' (nije sve sačuvano) i MR 126 fol. 23', MR 133 i po njemu MZ 1511 fol. 111: »Sabbato in uigilia penthecostes fit officium sicut in sacro sabbato excepto quod nec cereus nec ignis benediciturг«.

MZ 1511 imade na duhovsku vigiliju samo 4. čitanja, a zatim fiant omnia ... sicut in sacro sabbato. Onda slijedi sve kao u RM, tek je tiha i popričesna molitva ponešto različita.

Blagdan je **presv. Trojstva** nastao početkom X. v. Prvi ga je uveo biskup Stjepan u Lüttichu. Konačno ga je Ivan XXII. propisao za cijelu Crkvu.

Neke su crkve slavile taj blagdan na 14. ili posljednju nedjelju po Duhovima, ali većinom se slavio na 1. nedjelju iza Duhova, kako je to prihvatio i MR Pija V. Officium de Trinitate susrećemo već u XII. i XIII. v., a Ivan Peckham, nadbiskup canterburyški, dao ja konačnu redakciju današnjem oficiju, pri čemu se služio starijim predlošcima.

Već beneventanski misal MR 166 u zagrebačkoj metropolitani ima fol 106: Missa sancte trinitatis. MR 70 ima fol 150 misu De sancta Trinitate: »Benedicta sit«, ali s evanđeljem o Nikodemu i s čitanjem iz Otkrivenja: »Vidi ostium apertum in coelo«. Kasnije je marginalno pripisana poslanica »O altitudo«. MR 133 preuzeo je od MR 70 evanđelje o Nikodemu (a od MR 133 preuzeo je po običaju i MZ 1511 ovo evanđelje), ali i MR 133 i po njemu MZ 1511 ima poslanicu »O altitudo«. I zagrebački brevijar MR 67 ima fol 200' službu de sancta Trinitate.

Blagdan je **presv. Tijela Isusova** uveden pod utjecajem Augustinke Julijane († 1258.). Uveo ga je bivši arhiđakon lüttiški Jakob Pantaleon, kad je postao papom i uzeo ime Urbana IV. U Lüttichu je uveden ovaj blagdan već g. 1247., a bullom pape Urbana IV. uveden je 1264. u cijelu Crkvu.

Obrazac je mise i časoslova za Tijelovo sastavio sv. Toma Akvinac takovim dubinom i pobožnošću, da su taj obrazac doskora prihvatile sve crkve, pa i one, koje su se u početku služile obrascem »Animarum cibus«, koji je bio sastavljen po želji Julijaninoj.

2; 1, 2. — [11] Contra Celsum 8, 23, PG 12, 857. Isp. Tert. De bapt. 19. — [12] Sermo

Tijelovski je blagdan zabilježen u zagrebačkim obrednim knjigama prvi put u MR 70 (u dodatku) fol. 338'—340. zatim u MR 67 (isto u dodatku) fol. 282—284 i u MR (in corpore) u četvrtak iza blagdana presv. Trojstva. U kalendaru MR 70 zabilježeno je naknadno, ali od iste ruke, k danu 1. lipnja: »Debet celebrari festum corporis Cbristi«. Bilo je to 1278. ili 1280.«.

Zagrebački MR 70 donosi misu in festo corporis Cbristi fol 150' kao marginalni dodatak i ponovno u dodatku fol 338' (s neumama). Obje su mise »Cibavit« od sv. Tome, ali ona fol 150' donosi ofertorij »Sicut misit me uiuens Pater«. MR 133 ima misu za tijelovski blagdan in corpore; uglavnom je to misa današnjeg RM, ali ofertorij je preuzet iz MR 70: »Sicut uiuens me misit Pater«, a introit glasi: »Ego sum panis uiuus qui de coelo descendi . . .«. Tijelovski je oficij u zagrebačkom MR 87 fol 202 po sv. Tomi: »Christum regem adoremus dominatorem . . .«.

Tijelovska se teoforijska procesija obdržavala u St. Gereonsstift u Kölnu 1279., oko 1298. u Würzburgu i oko 1305. u Augsburgu, a u Pragu tek 1355.

U Njemačkoj je ovaj ophod brzo poprimio značaj blagoslova polja, koji se tamo i danas sačuvao. Zato je i obred ovih ophoda u Njemačkoj i u onim zemljama, koje su stajale pod izvjesnim utjecajem njemačke kulture, veoma različit od obreda, kako ga propisuje rimski obrednik. Prema njemačkom se obredu kod svake postaje pjeva početak jednog evanđelja. Prvotno se kod procesija za blagoslov polja i usjeva pjevao samo početak evanđelja po Ivanu, a kasnije se počelo pjevati početak sviju evanđelja, svaki kod jednog žrtvenika.

Blagdan presv. Srca Isusova uveden je na osnovu privatnih objavljenja sv. Marije Margarete Alacocque († 1690.).

Klemente XIII. dozvolio je pojedinim crkvama 1765. da smiju svetkovati taj blagdan posebnom misom i časoslovom. Pijo IX. uveo je 1856. na osnovu molbe francuskih biskupa ovaj blagdan u cijelu crkvu. Leo XIII. podigao je taj blagdan na festum duplex I. classis. Pijo XI dao je ovom blagdanu privilegovanu osminu 3. reda. U novim je liturgijskim obrascima jasno odražena i svrha ovog blagdana, koji se slavi u petak iza tijelovske osmine: da ljubavlju i požrtvovnošću nadoknadimo one nepravde, koje se nanose Spasitelju, osobito u presvetom sakramentu ljubavi.

Prema dekretu SRC 28. IV. 1926. DA 4402 ad I. mogla se, ali se nije morala obaviti posveta ljudskog roda presv. Srcu Isusovu; a ako se obavila trebalo je uzeti novi obrazac, što ga je propisala SRC 17. X. 1825. DA 4386. To je isti obrazac, kojim se prema enciklici Pija XI. »Quas primas« od 11. XII. 1825. mora obaviti rečena posveta svake godine na blagdan Krista Kralja. Međutim je Pijo XI. enciklikom »Miserentissimus Redemptor« od 28. VI. 1828. (hrv. prijevod n. pr. Vrbbosna 1928. VI.) odredio da se svake godine na blagdan presv. Srca Isusova u svim bramovima svečano moli molitva pomirnica: »Isuse preslatki«.

Nedjelje iza Duhova[13]. Osim 5, odnosno 6 nedjelja iza Bogojavljenja, donosi Comes Alcuini 4 nedjelje post Pentecosten, 5 nedjelja post natale ss Apostolorum, 5 nedjelja post natale s. Laurentii, 1 kvatrnu nedjelju (Dominica mense septimo), te 6 nedjelja post Michaelis, dakle u svemu 21 nedjelju poslije Duhova. Današnji Rimski Misal ima 24 nedjelje poslije Duhova. Kad ih ima više, tada se uzimlju one nedjeljne mise, koje su one godine bile ispale iza Bogojavljenja, tako, da se u nedjelju prije 1. nedjelje u došašću uvijek

272 Ad infantes. — [13] Isp. Kard. Schuster: La sacra Liturgia dalla solennità della Ssma Trinità all'Avvento, LS V 75—200.

uzimlje misa i časoslov XXIV. nedjelje poslije Duhova. Uostalom se u ovom slučaju od zaostalih nedjeljnih misnih obrazaca uzimlju uvijek samo molitve, poslanica i evanđelje, dok su svi ostali dijelovi potpuno jednaki onima, kako ih ima XXIII. i XXIV. nedjelja po Duhovima današnjeg MR.

Kako se iz detaljnog poređenja današnjeg Rimskog Misala sa starijim Misalima, Sakramentarijima i Comesima vidi, jedva da se koji misni obrazac od nedjelja iza Duhova, osim možda XXIII. i XXIV. nedjelje, sačuvao u prvotnom obliku. Dijelovi su doduše uglavnom isti, ali se ne nalaze na onom mjestu, gdje ih nalazimo u današnjem MR, nego u sasvim drugoj nedjelji iza Duhova, bez ikakova reda, koji bi se dao ustanoviti. To su skrivili prepisivači misala; a da se to desilo u tolikoj mjeri upravo u nedjeljama iza Duhova, bit će razlogom nedostatak jedinstvenog koledara za doba iza Duhova.

XXIII. i XXIV. nedjelja po Duhovima, pa prema tomu djelomično i sve one nedjelje, koje se umeću između njih, sasvim su različitog značaja od svih ostalih. Prve 22 nedjelje po Duhovima nemaju izrazitog zasebnog značenja, niti sačinjavaju neki ciklus, koji bi bio nutrašnje povezan jednom osnovnom mišlju. Nasuprot XXIII. i XXIV, a donekle već i XXII. nedjelja imadu nesamo identični sustav svoje izgradnje, nego i jednu osnovnu misao: spasenje i oslobođenje po Kristu. Danas-ove nedjelje sačinjavaju završetak crkvene godine. Prvotno su bile XXIII. i XXIV. nedjelja, kako bismo danas rekli, zapravo početak crkvene godine, to će reći, prema današnjem načinu brojenja, I. i II. nedjelja u došašću, odnosno, prema starom načinu brojenja dominica VI., V. ante Adventum Dni. XXII. nedjelja kao da već stoji pod utjecajem dolaska Spasiteljeva, osobito u introitu i poslanici. Odbijemo li dakle ove 3 nedjelje, preostaje 21 nedjelja po Duhovima, kao u Comes Alcuini.

Na posljednju nedjelju u listopadu uveo je papa Pijo XI. 1925.[14] **blagdan Krista-Kralja**, tako, da vojujuća Crkva slavi u neposrednoj blizini svetkovinu Krista-Kralja, zatim Blagdan sviju svetih, kao svetkovinu slavne Crkve i Dušni dan, kao spomendan svih vjernih mrtvih — Crkve, koja trpi.

SVETAČKI BLAGDANI

Mučenici. Na prijelazu iz IV. u V. v. bio je današnji Proprium de tempore uglavnom već potpuno razvijen, a time je bila stvarno, ako još i ne formalno, stvorena okosnica za crkvenu godinu. Kršćanski su blagdani bili spomendani velikih događaja i tajna našega spasenja. U prva su 2 vijeka svetački blagdani bili u pozadini. Od 3. vijeka amo sve se više umnažaju blagdani svetih mučenika, koji su krvlju i životom zapečatili svoju vjeru u Krista Gospoda.

U pismu kršćanske općine u Smirni o mučeničkoj smrti sv. Polikarpa čitamo 17, 3.: »(Christum) utpote Dei Filium adoramus; martyres vero Domini tamquam discipulos et imitatores merito diligimus propter ipsorum erga regem et magistrum suum benevolentiam; quorum utinam et nos fiamus consortes

[14] Isp. enc. »Quas primas« 11. XII. 1925; Oppenheim OSB: Das Königtum Christi in der Liturgie, München, Max Hueber.

ac condiscipuli«[1]. Tada se nastavlja prikaz o mučeništvu 18, 1: »Njegove kosti, dragocjenije od najljepših dragulja i suboga zlata, sahranismo na dostojnom mjestu. Neka nam Bog dopusti, da se na tom mjestu možemo sastati i radosno slaviti natalem ipsius martyris diem«. I Tertulijan[2] veli: »Oblationes pro defunctis, pro natalitiis annua die facimus«. Sv. Ciprijan moli u 37. pismu kartaške svećenike i dakone da zabilježe dan smrti onih, koji umiru u tamnicama, te se uzmogne i njihov spomen slaviti inter memorias martyrum. Iz ovog pisma doznajemo i to, da se uspomena na mučenike slavila prinošenjem novozavjetne žrtve: »celebrantur a nobis sacrificia et oblationes in commemorationem eorum ... qui ad immortalitatem gloriosae mortis exitu transiere«. U 34. pismu, upravljenom na svećenstvo i na čitav vjerni puk u Kartagi, veli sv. Ciprijan, da se ovaj spomendan slavi svake godine:» sacrificia pro eis semper, ut meministis, offerimus, quoties martyrum passiones et dies anniversaria commemoratione celebramus«[3]. Gore spomenuto pismo kršćanske općine u Smirni o mučeničkoj smrti sv. Polikarpa ističe, da se kršćani u Smirni nadaju, da će im Gospod dozvoliti da se na grobu sv. Polikarpa sastanu te da »in exultatione et gaudio« uzmognu slaviti »natalem martyrii eius diem tum in memoriam eorum, qui certamina eius (Dei) iam pertulerunt, tum ut posteri exercitati sint et parati ad eadem sustinenda«[4]. Tako je već u II. v., a sigurno i prije, jer svi ovi izvještaji ne odaju ništa, što bi ukazivalo da bi to bila kakva novotarija, svaka kršćanska općina slavila godišnjicu smrti onih mučenika, koji su krvlju svojom posvetili njezino tlo. Bio je to prvotno sasvim lokalni kult lokalnih mučenika. Ali već polovicom IV. vijeka ne slave se godišnjice velikih mučenika samo u pojedinim crkvama, nego po mnogim crkvama, pa čak i po cijeloj Crkvi. Sv. Augustin[5] kaže u tom pogledu: »Quae hodie regio, quaeve provincia ulla, quousque vel romanum imperium vel christianum nomen extenditur natalem non gaudet celebrare Vincentii?«. Tako su sa koledari pojedinih crkvi međusobno izmiješali unoseći osim vlastitih mučenika i ostale, koji su prolili svoju krv ne doduše na tlu one crkvene općine, ali ipak unutar jedne, svete, katoličke Crkve.

Djevice su i mučenice bile spočetka u istom redu s mučenicima. Njihova su se imena bilježila odmah iza imena mučenika.

Osim spomendana mučeničke smrti (dies natalis) često se slavio i dan prenosa smrtnih ostataka u crkvu ili dan, kad je bila posvećena bazilika, koja nosi ime odnosnog mučenika.

Priznavaoci. Uz mučenike (martyres[6]) posebno su štovanje uživali u prvoj Crkvi i priznavaoci (confessores[7]). Bili su to oni kršćani, koji su imali da trpe progonstvo imena Isusova radi, ali nisu pri tom prolili svoju krv ni žrtvovali svoj život.

Ovu razliku vidimo jasno n. pr. kod Optata Milevitanskog, koji kaže: »persecutionis tempestas, quae alios fecerit martyres, alios confessores«[8]. Sv. Jeronim[9] zove neke egipatske confessores da su »voluntate iam martyres«. Pseudo-Ambrozije[10] potanko luči mučenike od priznavaoca: »Martyrum preces deposco, qui pro veritate non dubitarunt sanguinem fundere... confessorum orationes expostulo, qui bella tentantis inimici, dum pie viverent in catholica pace vel etiam haereticorum conflictationem diuturno certamine pertulerunt atque, ut verum dicam, longioris occultique martyrii palmas acceperunt«. Time je već bio proširen pojam prvotnog priznavalaštva, koje je bilo vezano uz progonstvo i trpljenje zadano sa strane pogana. Sada već sv. Augustin[11]

[1] PG 5, 1041. — [2] De corona 3, PL 2, 79. — [3] PL 4, 323. — [4] PG 5, 1041, 18/1. — [5] Sermo 276, 4, PL 28, 1257. — [6] Isp. Leclercq: Martyr AL X/2 2359—2512. — [7] Leclercq: Confessor AL III/2 2508—2515. — [8] De schism. Donatist. I 13. — [9] Epist. 3, 2. — [10] Precatio II 19, PL 17, 842. — [11] Contra Iul. opus

govori o »confessor liberi arbitrii et Dei conditoris«. Tako je k domaćim i stranim mučenicima u martirologijima[12] pridošlo i navodjenje confessores, priznavalaca.

S početka su se uvrštavali u kalendare ili sakramentarije biskupi, koji su se imali boriti za pravovjerje i slobodu Crkve. Ali ta su imena pokojnih biskupa bila odijeljena od imena mučenika. Pa i sam je tekst molitava bio drugačiji. Na istoku već početkom V. v. od ovih dvaju popisa nastaju pojedini zajednički popisi. To se desilo i na zapadu najkasnije pod kraj VI. v.

Mučeništvo nije doduše u Kristovoj Crkvi nikad prestalo, ali poslije oslobođenja kršćanske savjesti po Konstantinu Velikom nije bilo više tako mnogobrojno kao za vrijeme prvih triju vjekova. No zato se pojaviše veliki pape, biskupi i crkveni učitelji, utemeljitelji crkvenih redova, apostoli pojedinih barbarskih naroda, i kasnije veliki reformatori kršćanskog života. To su u današnjoj rimskoj liturgiji confessores.

Već u IV. v. počela je Crkva slaviti priznavaoce, ne doduše više u prvotnom znamenovanju te riječi, nego u proširenom. Kard Bona misli, da je sv. Martin biskup prvi, koga je zadesila ta čast[13]. Možda je rimska Crkva već prije slavila sv. Silvestra papu i priznavaoca[14].

Prvotno je i štovanje priznavalaca bilo samo lokalno, ali je prodiranjem rimskog obreda u sve krajeve zapadne crkve sve više prodirao i rimski martirologij u opću zapadnu crkvu, kojemu su pridodani pojedini Božji ugodnici za pojedine krajeve. Uvedenjem Rimskog Misala i Brevijara uveden je u opću Crkvu i rimski kalendar, u koji se uvrštavaju sveci za cijelu Crkvu. Pojedine biskupije i crkveni redovi mogu uz to imati i vlastiti kalendar, koji uz kalendar opće Crkve sadržaje i vlastite svetkovine, u smislu dekreta SRC od 25. VII. 1912.[15] i 12. XII. 1912.[16]

ZAPOVIJEDANI BLAGDANI

Postanak i razvitak. Razvitak je kršćanskog života tražio da Crkva veže svoje vjernike u stalne dane na polazak službe Božje. Tako su nastali zapovijedani blagdani. To je bila u prvom redu od davnine nedjelja, a ostale je određivao za svoju biskupiju biskup. No ovi su se zapovijedani blagdani toliko umnožali i bili su u različitim krajevima tako raznoliki, da je Urban VIII. bulom »Universa per orbem« 13. IX. 1642. nakon brižnog ispitivanja ustanovio blagdane, koji se imadu po cijeloj Crkvi slaviti kao zapovijedani.

To su ponajprije sve nedjelje, a zatim: Božić, Obrezanje, Bogojavljenje, uskrsni ponedjeljak i utorak, Uzašašće, duhovski ponedjeljak i utorak, Tijelovo, Našašće sv. križa, Svijećnica, Blagovijest, Velika Gospa, Rođenje Bl. Dj. M., posveta sv. Mihovila arkanđela, rođenje sv. Ivana Krstitelja, sv. Petar i Pavao, sv. Andrija, sv. Jakob, sv. Ivan, sv. Toma, sv. Filip i Jakob, sv. Bartolomej, sv. Matej, sv. Simon i Juda, sv. Matija, sv. Stjepan prvomučenik, nevina dječica, sv. Lovro, sv. Silvestar, sv. Ana, svi sveti, jedan od glavnijih zaštitnika u svakom kraljevstvu ili provinciji, i jedan od glavnijih zaštit-

imperf. I 73, PL 45, 1080. — [12] Leclercq: Martyrologe AL X/2 2523—2619. — [13] Kard. Bona :Lib. II. Rer. liturg. c. 12. — [14] Isp. Martène: De antiquis ecclesiae ritibus, IV, 30, 198; Kard. Schuster LS II 185. — [15] DA 4286. — [16] DA 4300. — Isp. k cijelom poglavlju: Cabrol: Fêtes chrétiennes AL V/1 1403—1452.

nika svakog grada ili mjesta, gdje takav zaštitnik postoji[1]. Ovom je popisu dodao Klemente XI. apostolskom konstitucijom »Commissi« od 6. X. 1708. blagdan bezgrešnog Začeća. Kasniji su pape davali različitim narodima različite dispenzacije, tako, da se nije postigla ona jedinstveoost u obdržavanju zapovijedanih blagdana, koju je želio postići Urban VIII. Već je sabor Vatikanski molio Papu da to pitanje uredi. Ipak je potrajalo sve do Pija X. da se to pitanje uredilo i konačno je Pijo X. znatno umanjio broj zapovijedanih blagdana. Novi crkveni zakonik određuje ponajprije u can. 1244. da samo najviša crkvena vlast može odrediti, prenijeti ili dokinuti zapovijedane blagdane za cijelu Crkvu. Mjesni Ordinarij može za područje svoje dieceze odrediti posebne blagdane samo per modum actus. Can. 1247. propisuje za cijelu Crkvu samo ove zapovijedane blagdane: sve nedjelje, zatim Božić, Obrezanje, Bogojavljeoje, Uzašašće, Tijelovo, Bezgrešno Začeće Bl. Dj. M., Veliku Gospu, sv. Josipa (19. III.), sv. Petra i Pavla i konačno sve svete. Ako je koji od ovih blagdana u nekom kraju zakonito dokinut ili prenesen, tada su u smislu can. 1247. § 3. ništa ne smije mijenjati bez sporazuma sa sv. Stolicom.

Svetkovine zaštitnika nisu više prema can. 1247. § 2. zapovijedani blagdani, ali mjesni Ordinarij može da vanjsku svečanost prenese na prvu narednu nedjelju.

Premda je velik dio blagdana, kako ih je propisao Urban VIII, dokinut, ipak je popis ovih blagdana još i danas važan stoga, jer su Ordinarij i župnici dužni da na sve ove blagdane primjenjuju sv. misu pro populo, osim ako je sv. Stolica pojedinim biskupijama dala dopuštenje da to ne važi za dokinuta blagdone.

Zapovijedani se blagdan prema can. 1246. računa od ponoći predašnjeg dana pa do ponoći samog blagdana.

Crkvenoj zapovijedi o slušanju sv. mise udovoljuje prema can. 1249. svaki onaj, koji prisustvuje sv. misi, služila se ona u kojem mu drago katoličkom obredu, u crkvi, u javnoj ili polujavnoj bogomolji, pod vedrim nebom ili u privatnim nadgrobnim kapelama.

Nesamo mjesni Ordinarij, nego i župnik može prema can 1245 § 1. u pojedinim slučajevima poradi važna razloga svoje podložnike (pojedinačno ili i čitave porodice) i izvan svog teritorija, a na svom teritoriju i strance oprostiti od općeg zakona o svetkovanju blagdana.

Na početku XVI. v., kad je štampan MZ 1511, slavio je kor stolne crkve zagrebačke kao zapovijedane blagdane (festum totum solemne) sve nedjelje i 45 ostalih dana u godini: 1. siječnja Obrezanje Gospodinovo, 6. siječnja Bogojavljenje, 25. siječnja obraćenje sv. Pavla, 2. veljače Očišćenje Bl. Dj. M., 22. veljače katedra sv. Petra, 24. veljače sv. Matija ap., 12. ožujka sv. Grgur papa, 25. ožujka Blagovijest, 4. travnja Ambrozije, 24. travnja sv. Juraj, 25. travnja sv. Marko, 24. lipnja rođenje sv. Ivana Krstitelja, 27. sv. Ladislav kralj, 29. lipnja sv. Petar i Pavao, 2. srpnja pobod Bl. Dj. M., 22. srpnja sv. Marija Magdalena, 25. srpnja sv. Jakob ap., 5. kolovoza snježna M. B., 6. kolovoza preobraženje Gospodinovo, 10. sv. Lovro, 15. Uznesenje Gospino, 20. sv. Stjepan kralj, 24. kolovoza sv. Bartol ap., 28. sv. Augustin, 8. rujna rođenje Bl. Dj. M., 14. uznesenje sv. križa, 21. sv. Matej ap., 29. rujna sv. Mihovil, 30. rujna sv. Jeronim, 18. listopada sv. Luka ev., 28. listopada sv. Šimun i Juda, ap., 1. studenoga blagdan sviju svetih, 5. studenoga sv. Mirko kraljević, 11. studenoga sv. Martin, 19. studenoga sv. Jelisava, 25. sv. Katarina, 30. studenoga sv. Andrija ap., 6. prosinca sv. Nikola, 8. prosinca Bezgrešno začeće bl. Dj. M., 21. sv. Toma ap., 25. Božić, 26. prosinca sv. Stjepan prvomučenik, 27. prosinca sv. Ivan ev., 28. prosinca nevina dječica. K tomu još blagdan zaštitnika svake crkve. MZ 1511 poziva sve svećenike po župama biskupije zagrebačke da pomno obdržavaju ove svetkovine kao zapovijedane blagdane »quia (ecclesia zagrabiensis predicta) est mater et magistra omnium ecclesiarum aliarum sue diocesis«. Osim toga nabraja MZ 1511 41 svetkovinu (festum solemne), koja nije doduše zapovijedani blagdan, te vjernici mogu raditi svoje poslove na polju i inače, ali im se preporuča da i u te dane prije nego odu na svoj posao slušaju sv. misu ili dadu milostinju.

MZ 1511 preuzeo je svoj kalendar uglavnom od MR 133, ali u MR 133 još nije festum totum sollempoe: Bogojavljenje (premda je označeoo crvenom bojom), Obraćenje sv. Pavla, katedra sv. Petra 22. II., sv. Matija, sv. Grgur papa, sv. Ambrozije, sv. Juraj, sv. Marko, rođenje sv. Ivana Krst., sv. Petar i Pavao, pobod bl. Dj. M. (kasnije uneseo), sv. Marija Magdaleoa, sv. Jakob, Snježna Gospa (kasnije uneseoa), Preobraženje (nema ga u kalendaru MR 133), sv. Lovro, Uznesenje Bl. Dj. M., sv. Stjepan kralj, sv. Bartol, sv. Augustin (simplex), rođenje Bl. Dj. M., uznesenje križa, sv. Matej, sv. Mihovil, sv. Jeronim, sv. Luka, sv. Šimun i Juda, svi sveti, sv. Emerik, sv. Martin (ništa nije ubilježeoo, ali je blagdan ozoačen crvenom bojom), sv. Jelisava, sv. Katarina, sv. Andrija ap., sv. Nikola, sv. Toma ap. Sve su to za MR 133 (ako nije ništa drugo naznačeno) samo festa sollempnia. MR 133 ima kao festum totum sollempne: Obrezovanje Gospodinovo, Svijećnicu, Blagovijest, sv. Filipa i Jakova (u MZ 1511 je samo sollemne), sv. Ladislava, Sanctificatio s. Marie (Bezgrešno Začeće Bl. Dj.), Božić, sv. Stjepana prvomučenika, sv. Ivana ap. i nevinu dječicu — dakle (osim nedjeljâ) 10 zapovijedanih blagdana (odnosno 12 s Uzašašćem i Tijelovom, koji nisu zabilježeni u kalendaru). U Zagrebu je dakle od 1323. do 1511. broj zapovijedanih blagdana (osim nedjeljâ) od 12 porasao na 45.

Blagdan sv. Josipa ne svetkuje se u kršćanskoj starini. Prve mu tragove nalazimo na zapadu u X. v.

U XIV. v. uvode svetkovinu sv. Josipa 19. III. serviti, franjevci, karmelićani, augustinci. Papa Siksto IV. uveo je blagdan sv. Josipa u Rimski kalendar, pa je tako sv. Josip ušao i u Rimski Brevijar i Misal Pija V. Zapovijedanim je blagdanom proglasio blagdan sv. Josipa tek Grgur XV. 1621. Klemens X. dao je tom blagdanu stepen blagdana dvostrukog II. reda, a Pijo IX. podigao ga je na blagdan I. reda.

MZ 1511 slavi 19. ožujka blagdan: s Joseph nutritoris Domini, confessoris; to je preuzeto iz MR 133, gdje kalendar 19. III. bilježi: Josepb nutritoris domini confessoris. U Zagrebu se dakla već 1323. slavio sv. Josip. MR 87 bilježi na 19. III.: S. Johannis heremite, ali fol. 139, gdje bi trebao biti odnosni oficij, prelazi se s oficija sv. Grgura pape odmah na oficij sv. Benedikta i tada na Blagovijest.

Blagdan sv. Petra i Pavla, zajamčen u Kronografu u IV. v., jedan je od najstarijih svetačkih blagdana cijeloga svijeta.

Sasvim je razumljivo, da su prvi kršćani u Rimu sa svetim strahopočitanjem sahranili smrtne ostatke prvog Namjesnika Kristova na zemlji i Učitelji naroda, osolvačâ rimske crkve, koja je glava i učiteljica sviju crkvi po čitavome svijetu. Razumljivo je i to, da su se kršćani u Rimu, uza sve progone, na godišnjicu smrti apostolskih prvaka sastajali na njihovu grobu i onako, kako su to dozvoljavale prilike, svetom misom i pričešću slavili njihovu mučeničku smrt. Razumljivo je konačno i to, da ovaj blagdan nije ostao ograničen samo na Rim, nego se ubrzo proširio po cijelom kršćanskom svijetu.

Za Rim je blagdan sv. Petra i Pavla bio u neku ruku natalis Urbis christianae. Rimski je biskup običavao 29. lipnja služiti dvije svečane mise, prvu (u zoru) u bazilici sv. Petra, a drugu (po danu) u bazilici sv. Pavla. Negdje oko VIII. v. počelo se dijeliti blagdan sv. Petra i Pavla od kome-

[1] Id. Sept. anniv. Incarn. Dominicae 1642. DA 812. — [2] Isp. Kard. Schuster LS VII 303—312. — [3] Isp. Dr. Paolo Styger: Scavi a San Sebastiano, Römische

moracije sv. Pavla, koja je prenesena na slijedeći dan. Nije, doista, lako prijeći onaj dugi put od bazilike sv. Petra do bazilike sv. Pavla i služiti dvije mise, jednu na grobu sv. Petra, a drugu na grobu sv. Pavla. Ostala je dakle na 29. lipnja svetkovina sv. Petra i Pavla, ali je postaja bila u bazilici sv. Petra, dok je komemoracija sv. Pavla prenesena na drugi dan, 30. lipnja, s postajom u bazilici sv. Pavla.

Možda su se na blagdan sv. Petra i Pavla u Rimu služile tri svečane mise.

Bit će, da je ova treća postaja današnjeg blagdana u Rimu bila basilica Apostolorum, gdje su in Catacumbas kratko vrijeme 258. g. za cara Valerijana »Tusco et Basso consulibus« neko vrijeme bili pohranjeni smrtni ostanci apostolskih prvaka. Neposredno pred svjetski rat izvršene iskopine jasno pokazuju, kako su pobožni vjernici hodočastili ovamo da se preporuče zagovoru sv. Petra i Pavla. Ostavili su kao uspomenu brojne urezane natpise (grafite), n. pr.: Pavle (ed) Petra petite pro Victore. Osim toga nađeni su dobro uščuvani ostaci antikne rimske vile, vjerojatno prvog boravišta sv. Petra u Rimu[3].

Blagdan Uznesenja Bl. Dj. Marije[4] (Velika Gospa) je najstarija svetkovina Bl. Dj. Marije, koja nema izravne veze s nekom svetkovinom Spasiteljevom.

Čini se, da je već u IV. v. bila uvedena u Armeniji usuprot poganskoj svetkovini božice plodnosti Anabit. Pod kraj V. v. slavi je istok i zapad, pod imenom dormitio ili koimesis B. V. M. Gelasianum zove taj blagdan već Assumptio i u tihoj molitvi spominje, kao i Hadrijanov Gregorianum, uznesenje Gospino u nebo. Vjerojatno je i taj blagdan nastao zapravo kao Natalis Beatae Virginis, i to na mjestu, gdje je bila sahranjena Gospa prije svog uznesenja na nebo. Zapovijedanim se blagdanom može smatrati ovaj blagdan već u VIII. ili IX. v. Vjerojatno je papa Leo IV. 847. uveo osminu, a možda i vigiliju ovog blagdana. Papa Nikola I. 856. spominje u svojem pismu Bugarima vigiliju.

Blagdan uznasenja Bl. Dj. M. bilježi Passionale MR 104 fol. 163' (u naslovu: Incipit sarmo de Assumptiona sancte Marie Virginis, a u tekstu: dormitio). MR 133 i po njemu MZ 1511 fol. 124—125' imadu vigiliju i sam blagdan, a MZ 1511. i osminu. MR 67 ima fol. 227—230 viligiju i sam blagdan, a 232 osminu i na kraju knjige (299'—300) čitanja kroz osminu (isp. rubriku na dnu fol. 229').

Blagdan sviju svetih[5] slavio se na istoku na petak iza uskrsne nedjelje, ili u 1. nedjelju iza Duhova. Ali u Rimu se nije mogao održati ovaj termin, te je (možda s praktičnih razloga) prenesen na 1. studenoga.

Papa je Bonifacije IV (606—615.) 13. svibnja 609. ili 610. posvetio rimski Pantheon u čast Bl. Dj. Marije i svih svetih mučenika. Prvotna je dakle oznaka ove svetkovine bila spomen mučenika. Grgur III. (731—741) podiže u bazilici sv. Petra kapelicu u čast Spasitelja, Bl. Djevice, svih apostola, mučenika i svih pravednika, koji su po cijelom svijetu preminuli u Gospodu. Tako se, razvitkom crkvenog kalendara uopće, u IX. v. u Rimu, Galiji, Španiji i Njemačkoj uveo blagdan sviju svetih. Osminom je obdario ovaj blagdan tek Siksto, pod kraj XV. v.

Passionale MR 164 veli fol 230 in festiuitate omnium sanctorum (1. studenoga): »Legimus in ecclesiasticis historiis quod scs Bonifatius qui quartus a beato Gregorio papa romane urbis epatum tenebat suis precibus a foca cesare impetrans donari ecclesie Xpi templum rom quod ab antequis pantbeon uocabatur, quia hoc quasi simulacbrum omnium ulderetur esse deorum. In quo eliminata omni spurcitia fecit ecclesiam sce dei genitricis marie atque omnium martirum Xpi. Vt exclusa multitudine demonum multitudo ibi scorum a fidelibus in memoria haberetur. Et plebs uniuersa in capite kalendarum novembriarum sicut in die natalis dni ad ecclesiam in bonore omnium scorum consecratam conueniret ibique missarum sollempnia a presule sedis apostolice celebrata ... Ex hac ergo consuetudine sce romane ecclesie crescente religione cbristiana decretum est ut in ecclesiis dei per orbem terrarum.... bonor et memoria omnium scorum in die qua prediximus haberetur«.

Svetkovinu sviju svetib donosi MR 120 dvaput: fol. 40 keo svetkovinu S. Marie ad martires iza blagdana sv. Nereja i Ahileja, te fol. 65': in uigilia omnium sanctorum, a fol. 66 sam blagdan i posebnim predslovljen. I MR 126 ima iza sv. Nereja i Ahileja blagdan S. Marie ad Martires, a 1. studenoga blagdan sviju svetib s vigilijom. MR 67 donosi fol 249—253 vigiliju i sam blagdan, a čitanja unutar osmine na kraju knjige. Ipak je još fol 202' zabilježena komemoracije S. Marie ad martyres. MR 133 donosi misu za vigiliju i za sam blagdan, te rubriku za osminu, a po MR 133 donosi sve to i MZ 1511 fol. 197—199 (s komemoracijom sv. Cezarija).

Blagdan Bezgrešnog Začeća Bl. Djevice Marije nastao je na kršćanskom Istoku[6], te je odanle u IX. vijeku prenesen u južnu Italiju i u XII. v. u Normandiju i Englesku. Na Istoku se taj blagdan obično zove Začeće Navještenje Marijina. Mnogo su pridonijeli širenju ovog blagdana na zapadu Franjevci, kod kojih je tamo od 1263. Bezgrešno Začeće bilo službeno uvedeno. Papa Siksto IV., franjevac, uveo je u Rimu 27. II. 1477. svetkovanje Bezgrešnog Začeća. Konačno je papa Pijo IX. 8. XII. 1854. svečano proglasio dogmu Bezgrešnog Začeća.

Za ovu su svetkovinu u zapadnoj crkvi služila dva misna obrasca: jedan, koji se upotrebljavao još u XVIII. v., bio je istovjetan s obrascem za Rođenje Bl. Dj. M., tek se riječ »Rođenje« promijenila u »Začeće«. Drugi je obrazac sastavio Leonard Nagarolis iz Verone: »Cum praecelsa«. No tom su obrascu mnogo prigovarali, pa je konačno sasvim istisnut. U zagrebačkom Misalu 1511. misni je obrazac za ovaj blagdan potpuno jednak onomu za Rođenje Bl. Dj. Marije, osim molitava. Čak se ni riječ »Rođenje« ne mijenja u »Začeće«. U kolekti se uzima riječ »Začeće« aktivno, za upućenje Kristovo, a vjerojatno i u popričesnoj, dok se u tajni Bl. Djevica spominje samo kao Bogorodica.

Blagdan bezgrešnog začeća Bl. Dj. M. ima MR 67 zabilježen (naknadno) u kalendaru: »Sanctificatio Sancte Marie Virginis«. MR 133 (i po njemu MZ 1511 fol. 143) ima in festo sanctificationis sancte Marie Virginis (benedicte) vlastite molitve, a sve ostalo kao na blagdan rođenja Marijina. Te su molitve zabilježene već u MR 70 fol 206 marginalno i glase:

Deus ineffabilis misericordie, qui prime piacula mulieris per virginem expianda sanxisti, da nobis, quesumus, sanctificationis (MZ 1511: conceptionis) eius digne sollempnia venerari, que unigenitum tuum virgo concepit et virgo peperit, d. n. I. Chr.

Salutarem, omnipotens pater, bostiam immolamus implorantes clementiam tuam ut genitricis filii tui supplicatione complacatus per eam nos et a peccatis absoluas et ad uisionem glorie tue perducas. Per.

Celestis alimonie vegetati libamine quesumus domine deus noster, ut gloriose semper virginis marie continua foveat protectio, cuius nostre causa salutis extitit hodierna sanctificatio (MZ 1511: conceptio). Per.

Quartalschrift 1915, 73—110. — [4] Isp. Cabrol: Fête de l'Assomption AL I/2, 2995—3001. — [5] Isp. Kard. Scbuster LS IX 67/8.

[6] O razvitku blagdana Bezgrešnog Začeća Bl. Dj. M. isp. E. Campana: Maria nel culto cattolico, Torino-Roma 1933. I 155—212. U istom se djelu nalaze i mnogi podaci o ostalim svetkovinama Gospinim.

III. SVETE TAJNE RIMSKOG OBREDA

7-X. 1938.

KRISTOVE SVETE TAJNE I POGANSKI MISTERIJI

Sv. je misa nekrvno obnavljanje žrtve Kristove na križu, po kojoj daje Crkva Gospodu slavu, hvalu i zahvalu, a Gospod sa svog prijestola milosti dijeli po sv. žrtvi svoje milosrđe i milost[1].

Časoslov, koji se najvećim dijelom sastoji od psalama, naziva Urban VIII. u ap. konst. »Divinam psalmodiam« od 25. I. 1631., čedom one himnodije, koju sveci i anđeli neprestano pjevaju ante sedem Dei et Agni:

Alto ex Olympi vertice
Summi Parentis Filius
Ceu monte desectus lapis
Terras in imas decidens,
Domus supernas et infimae
Utrumque iunxit angulum.

Sed illa sedes coelitum
Semper resultat laudibus,
Deumque Trinum et Unicum
Iugi canore praedicat:
Illi canentes iungimur
Almae Sionis aemuli.

Po vidljivim znakovima svoje milosti, što ih zovemo sv. sakramentima, dijeli nam Gospod svoje milosrđe ex opere operato, a po blagoslovinama ili sakramentalima ex opere operantis Ecclesiae.

Sv. je misa, a po tome u neku ruku i časoslov, usko povezana sa svetim sakramentom Tijela Gospodnjega. Konsekracija kruha i vina, koja se zbiva u svetoj misi, nije drugo do presveta Euharistija in fieri, a sv. je pričest ista sveta tajna in facto esse. Kristovim svetim tajnama obavija i prožima sv. Crkva cijeli ljudski život od kolijevke do groba i daje mu time viši smisao uzdižući ga tako u vrhunaravsku sferu.

1. Pod utjecajem Wilhelma Bousseta i Alfreda Loisya[2] razvio je G. P. Wetter[3] teoriju o rekonstrukciji prvotnog obreda euharistije, prema kojoj bi misao žrtve bila drugotna i kasnija u euharistijskoj liturgiji. Molitve, koje obavijaju euharistiju kao žrtvu, dobrim bi dijelom potjecale iz doba, kad su imale sasvim drugi smisao[4]. S velikim naučnim aparatom nastoji Wetter prikazati da su vjernici u prvotnoj euharistiji očekivali Spasitelja lično i da su njemu lično (a ne pod prilikama kruha i vina) pjevali trisagion. Krist, po Wetteru, dolazi lično, okružen anđelima. Vide ga oni, koji uživaju posebni karisma da vide ono, što se pretstavlja u liturgijskom činu. Oni, koji prisustvuju tajni euharistije, sudjeluju u nebeskoj hvali, koju prinose anđeli, i time se i sami uzdižu u nebo i postaju u neku ruku božanstvenima. U predsloviju se slavi Kristova pobjeda nad smrću po križu, da time spasi svoje vjernike. To je po Wetteru jezgra stare kršćanske euharistije. Euharistija mu je slava Kristove smrti i uskrsnuća u mitološkom smislu[5]. Isusova smrt i njegovo uskrsnuće nije za njegove vjernike samo uspomena na prošlost, nego postoji i sada u svojim učincima. Ti su učinci bili prvotno upravljeni izravno na same vjernike, koji su se sjećanjem i recitacijom Isusove muke, smrti i slavnog uskrsnuća i sami domogli vječnoga života. Kasnije je ovaj učinak prešao u predodžbi vjernika izravno na kruh i vino i tek po njima na vjernike, koji su tada prikazivali kruh i vino Bogu Ocu kao žrtvu. Time je, veli Wetter, nastupila u liturgiji sudbonosna revolucija: svjetovnjaci su potpuno potisnuti, jer odsad prinosi svećenik žrtvu tijela i krvi Kristove. Liturgija više nije upravljena Kristu, nije Kristocentrična, nego je upravljena Bogu Ocu[6]. Time Wetter poriče žrtveni značaj prvotne euharistije, kao i pretvorbu i realnu prisutnost.

Sve je to čista fantazija, a ono mnoštvo citata ništa ne dokazuje, jer Wetter ne polazi od vrela, koja navodi, da iz njih izvede svoje zaključke, nego polazi s već unapred postavljenog ishodišta, koje poriče žrtveni značaj prvotne euharistije, pretvorbu i realnu prisutnost, pa onda u ono mnoštvo citata, istrganih iz konteksta, unosi ovo tumačenje bez ikakva osnova. Tako n. pr. ističe Wetter da »memores mortis et resurrectionis suae« nije specifično kršćanska terminologija, jer se nalazi u liturgiji Osirisa i u drugim poganskim misterijima, pa iz toga zaključuje da kršćanski kult posve poput helenskih misterija sjećanjem obnavlja život, smrt i povratak k životu Boga, koji se slavi. Zato i jest po Wetteru euharistija actio, čin, jer obnavlja mitološki život, smrt i uskrsnuće Kristovo[7]. Međutim Wetter sasvim pušta s vida, da sjećanje na Kristov život, smrt i uskrsnuće nije prauzeto od poganskih misterija, nego da je naprosto izvršenje Kristova naloga: »činite na moj spomen«[8]. Isto tako u samim je riječima Spasiteljevim nad kruhom i vinom, kako ih donose sinoptici i sv. Pavao, jasno označen žrtveni značaj pretvorbe. Što više: sv. Pavao izrijekom, na istom mjestu, spominje i sjećanje i žrtveni značaj pretvorbe, i naviještanje smrti Gospodnje »donec veniat«[9]. Začudnom lakoćom postavlja Wetter upravo sv. Pavla kao neke vrste osnivača povezanosti euharistije s helenističkim misterijima, a sve to samo zato, jer sv. Pavao ističe, da je euharistija spomen smrti Gospodnje[10]. Pavlovo je evanđelje križa možda u svom načinu saopćavanja poganima doista blizu terminologiji helenističke pobožnosti misterijâ, ali po svojoj sadržajnoj jezgri ono je iskonski kršćansko, a nije samo mješavina židovskih i poganskih elemenata.

Valja, jednom riječi, jasno razlikovati idejnu ili dogmatsku stranu kršćanskih svetih tajna od liturgijskih obreda i načina, kojim su sv. Pavao i kasnije sveti oci govorili o tim tajnama poganskom svijetu. Dok je idejna ili dogmatska strana iskonski kršćanska i izvorna, lako je moguće, da su vanjski obredi kršćanskih otajstva u pojedinim detaljima slični ritualnim ceremonijama antiknih misterija. Razumljivo je, da je Crkva antiknom svijetu, koji je bio bliz tim misterijima, o kršćanskim tajnama govorila jezikom, shvatljivim za ono doba, i zato upotrebljavala izraze, po kojima je tadašnji svijet mogao shvatiti ili naslutiti važnost i prihvatljivost kršćanskih tajna.

2. U doba neposredno prije Krista klasični je grčko-rimski svijet stajao pod jakim utjecajem istočnih misterija. Službena religija nije zadovoljavala dubljih ličnosti, jer je bila usmjerena samo na općenost, uglavnom na dobro države. Ličnost je bila zanemarena. S istoka je tada došao val mistike i njezine subjektivnosti. Nije se tu više radilo o dobru države, pa ni o ovozemskom dobru pojedinca, nego o tomu, da pojedinac kao ličnost prevlada smrt, koja je inače neizbježna, da i poslije smrti ostane na životu i da bude sretan. Ovo spasenje ne zadobiva svaki sam sebi, kao kod Bude, nego ono dolazi odozgo, od viših sila, od božanstva, kojemu se čovjek treba da približi sasvim

[1] Hebr. 4, 16. — [2] Loisy: Les mystères païens et le mystère chrétien, Paris 1919. — [3] Gillis P. Wetter: Altchristliche Liturgien: Das christliche Mysterium, Göttingen 1921. 4. — [4] Ib. 45. — [5] Ib. 157. — [6] Ib. 66—69.

[9] Lk 22, 19. — [10] I Kor 11, 23—26. — [10] Wetter, o. c. 149. — [11] Isp. Dr. Odo

lično, da ga shvati i da postane i sam bogom. Ovo je najdublja srž poganskih misterija, u kojima su »upućeni«, initiati, mističkim ceremonijama proživjeli boga. Učinak je ove iniciacije bio izrazito soteriološki: uvjerenje o vlastitom spasenju iza smrti. Prema Sofoklu su »triput blaženi oni smrtnici, koji su vidjeli ovu posvetu i tako polaze u Had; jer samo je za njih tamo život, a ostale čeka tamo samo zlo«. Na grobu jednog eleusinskog hierofanta iz II. v. po Kr. čitamo natpis: »Doista je to divni misterij, što nam ga dade božanstvo, po kome smrt smrtnika nesamo da nije zlo, nego ima da bude dobro«[11]. Nema sumnje, da nas ovo sjeća na sv. Pavla[12], ali je sasvim isključeno da bi sv. Pavao ovu ideju preuzeo od poganskih misterija, s jednostavnog razloga, jer je ona sadržana u opetovanim riječima Spasiteljevim, kako nam ih priopćuju evandeliste. Tu je sastao stari zavjet, kršćanstvo i poganstvo težeći za spasenjem u vječnosti. Ali kršćanstvo nije samo rezultanta spajanja židovskog duha s poganskim misterijima, ono unosi u život nove, vlastite ideje i bori se za njih i protiv Židova i protiv pogana. Stvarajući svoju liturgiju usred antiknog svijeta moglo je kršćanstvo preuzeti mnogi opće-ljudski detalj i iz rituala poganskih misterija. Mnoga pitanja iz tog područja nisu razjašnjena[13] i nije ih lako razjasniti upravo radi stroge tajne, što je vezala sve one, koji su bili upućeni u misterije. Ali sama je srž kršćanskog spasenja sasvim drugačija od one, koja je lebdila pred očima onima, koji su se »posvetili« u poganskim misterijima. Nesamo euharistiju, nego i prije nje samo krštenje i potvrdu možemo shvatiti kao vršenje kršćanskih misterija, kao kršćansku iniciaciju. U ovim svetim tajnama Krista Gospoda vlada duh Božji. Nasuprot u poganskim misterijima vlada na kraju krajeva duh čovjeka samoga. Koji se put opaža prisutnost ili utjecaj i drugog duha, ali ni to nija duh Božji. Uostalom imade i takovih analogija između kršćanskih obreda i poganskih misterija, koje su nastale utjecajem kršćanstva na poganske običaje. Kršćanstvo je bilo postalo tako silnom moralnom moću, da se nametnulo i svojim neprijateljima. Frigijski su svećenici »Velike Majke« otvoreno suprotstavljali svoje svetkovine ekvinokcija i proljeća kršćanskom Vazmu i pridijevali su krvi, što se prolijevala u taurobolu, otkupiteljsku moć Jaganjca Božjeg. I sam je Julijan Apostata pokušao obnoviti poganstvo time, što je u poganstvo unio kršćanske elemente i što ga ja pokušao nasljedovati[14].

Sveti su oci neumorno upozorivali kršćane na ispraznost i često puta demonski značaj poganskih misterija. U tim je misterijima bila nerijetko prvotna težnja za otkupljenjem i spasenjem izmiješana ekscesima i nastranostima, kojima nema ni traga u kršćanskim obredima. Odvraćajući tako kršćane od poganskih misterija pozivaju sveti oci svoje suvremenike da se priključe Kristu Gospodu i da u njegovim tajnama traže svoje spasenje.

Klement Aleksandrijski u svojoj »Cohortatio ad gentes« opširno i otvoreno prikazuje i sadržajnu zloću i ispraznost simbola poganskih misterija: »Iam mysteria Cereris nihil aliud sunt, quam incestuosi Iovis cum Cerere matre congressus ... Cuius initiationis egregia symbola soluto otiosoque animo producta risum vobis utique moveant, tametsi vobis opinor ridere non libet, quod sic religionum vestrarum indignitas omnium in oculis defigatur ... Non haec symbola probrum et infamiam sapiunt? non fannis ludibrioque digna mysteria sunt?« Onda nastavlja: »Ti želiš da vidiš Boga, da budeš upućen u one svete tajne, da uživaš dobra, koja su sakrivena u nebu, koja su predređena za mene, kojih nije nijedno uho čulo i koja nisu unišla ni u čije srce. Jedan od onih, koji je bjesnio bjesnilom idola i bio opojen punom ludošću, rekao je: »Čini mi se, da vidim dva sunca, pa i Tebe vidim dvostruko« (Euripides). U meni se podiže samilost prama ovom opojenom nesretniku i htio bih ga pozvati k trijeznom spasenju, je i Gospod pozdravlja grješnikovo pokajanje, a ne želi njegove smrti. Dođi, luđače, ne podupiri se

---

Casel: Die Liturgie als Mysterienfeier [5] 1923, 11—16; Dr. Grga Novak: Eleuzinska misterija, »Novosti« 1931, 23/4. — [12] I Kor 15, 55. — [13] Isp. Leclercq: Mithriacisme, AL XI/2 1498—1554. — [14] Martyndal: La Réligion des Romains,

o Thyrsos, ne vjenčaj glave bršljanom, odbaci onu vrpcu oko glave kao i jelenju kožu i dođi k pameti! Ja ću ti pokazati Logos i njegove misterije i rastumačit ću ti ih po tvojim vlastitim slikama. Tu imamo brdo, što ga Bog voli, ne samo predmet za tragediju, kao što je Kithairon, nego posvećen dramama istine, brijeg trijeznosti, zasjenjen čistim šumama. Na tom brijegu ne divljaju Semeline sestre, koje je udarila munja, Menade, nego kćeri Božje, dobra janjad, koja prorokuje o svetim orgijama Logosa i koja se skuplja u trijeznom kolu. Pravedni su pri tom kolu kor, koji pjeva svoju pjesmu: himan kralju svega. Djevojke igraju kitaru, anđeli pjevaju slavu, proroci govore, glazba ozvanja, ovamo hrle pozvani, puni čežnje da dođu k Ocu ... O doista sveti misteriji, o prečisto svijetlo! Uz svijetlo baklje vode me onamo, da vidim nebo i Boga, postajem svetim po posveti. Gospod je sam hierofant: on vodi mysta k svijetlu i daje mu pečat; on vodi vjernika k Ocu da bude sačuvan za sve vijeke. To je bjesnilo mojih misterija. Hoćeš li, da se i ti posvetiš? Tada ćeš stupiti u kolo s anđelima oko doista jedinoga Boga, koji nije postao i koji ne prestaje živjeti. A s nama će pjevati i bit će s nama Božanski Logos«[15].

Ono dakle, što je svijesti i shvaćanju antiknog čovjeka davao Mitra i ostali antikni misteriji, obuhvaćalo je doduše sve šire krugove, ali nije moglo više zadovoljiti duhovne aristokracije tadašnjeg svijeta. Dublji su se duhovi morali prije ili kasnije uvjeriti o ispraznosti svih tih obreda, pa su potražili utočište svojoj izmučenoj i nemirnoj »po prirodi kršćanskoj« duši kod Krista, koji im je po svojim službenicima pružao Božje tajne. Tu su našli mističku stvarnost vjere u mysterium fidei, tu su mističkom zbiljom umrli sebi da preporodom po Duhu i vodi uskrsnu na nov život u Kristu sjedinjeni s njime, postavši jedno s njegovim tijelom i krvlju i primivši pečat Duha Svetoga kao borci njegovi. Na taj su način stvarno i zbiljski sebi osigurali život preko groba, i to nesamo život duše, nego i uskrsnuće tijela po Kristu, postavši dionicima božanske prirode onoga, koji se udostojao da radi nas ljudi i radi našega spasenja siđe s nebesa i postane čovjekom.

3. Krist je tako, »pravi Orfej«, potisnuo i Mitru i Isidu i Cibelu i ostale poganske misterije, usprkos rimskog zakona: non licet esse christianos i usprkos prakse, prema kojoj je kršćanstvo na osnovu lex Iulia bilo smatrano kao collegium illicitum.

Životvorna je snaga Kristovih otajstva sve više k sebi privlačila i u vrhunaravske sfere uzdizala one, kojih nije više mogla zadovoljiti neplodna mistika poganskih misterija. Za duhovnu je elitu grčkog i rimskog svijeta kršćansko otajstvo preporoda po Duhu i vodi, pečata Duha Svetoga i euharistijska tajna vjere sve više stupala na ono mjesto, koje su dotad zauzimala poganska misterija. Sasvim je razumljivo da je tijekom ovog procesa u duši antiknog čovjeka gdjekoja vanjska analogija, koja nema ništa zajedničko sa samom jezgrom i učinkom obreda, preuzeta iz onog svijeta, u kome su se ti ljudi sve dotad kretali, u kome su bili uzgojeni i u kome su i dalje morali ostati. Razumljivo je i to, da je način izražavanja nerijetko preuzet iz onog područja, koje je bilo poznato tadašnjem čovjeku, da ga se tako upozori na ispraznost poganskih misterija i dovede u onaj krug, koji se ponosio imenom cultores Verbi, te i on bude »učenik čistog pastira, koji pase stada ovaca na bregovima i poljima, koji ima velike oči i njima posvuda gleda«; da bude dionik »puka, koji ima sjajan pečat i blaguje svagdje kao hranu veliku i čistu ribu iz vode, što je ulovi čista djevica i dade prijateljima da se vječno njome brane s najboljim vinom, pomiješanim s kruhom ...« — da govorimo Abercijevim jezikom.

Kršćansku su dakle liturgiju, a posebice krst, potvrdu i euharistiju kršćani iz antiknog svijeta lako mogli shvatiti kao Kristov misterij. Već Tertulijan kliče: »Felix sacramentum aquae nostrae, quia abluti delictis pristinae caecitatis in vitam aeternam liberamur!«[16]. Njegovo je djelo »De baptismo« prvi liturgijski traktat, a upravljeno je katekumenima i vjerni-

---

Huby: Christus 1912, 393/4. — [15] S. Clementis Alexandrini Opera omnia,

cima da sbvate čitav zamašaj tajne posvećenja (sacramentum sanctificatio- nis) po krštenju[17]. Jedan vijek kasnije upravlja sv. Ćiril Jeruzalemski vjernicima i onima, koji imaju biti kršteni (ali ne običnim katekumenima) svoje mistagogične kateheze o »svetim i nebeskim misterijima« krsta, potvrde i eubaristije. I sv. Ambrozije drži ovakve mistagogične kateheze, koje su sačuvane u njegovu djelu »De mysteriis«. U tom djelu, kao i u njegovu proširenju, »De sacramentis«, koje se pripisivalo sv. Ambroziju, govor je o sv. tajnama (sacramentum) krštenja, potvrde i euharistije. Zbirke molitava rimske Crkve, određene uglavnom za služenje sv. žrtve i za dijeljenje sv. krštenja i potvrde, zovu se »Liber sacramentorum Romanae Ecclesiae«. Sve je to razumljivo onomu, koji se može i hoće uživjeti u prve vjekove kršćanstva. Kao što su poganska »obscura sacrificia«[18] (vulgata) za LXX μυστήριον, tako je i kršćansko bogoslužje u antiknom svijetu imalo izgled misterija. Ali već sv. Justin[19] otvoreno suprotstavlja presvetu euharistiju τοῖς τοῦ Μίθρα μυστηρίοις, u kojima se također daje kruh i čaša vode.

Izvor je dakle kršćanskih tajna gledom na njihov sadržaj i na njihov učinak Kristova nauka i Kristova zapovijed. I elemente kruha i vina kod euharistije i vode kod krštenja preuzelo je kršćanstvo od svog osnivača Krista, koji je propisao i one bitne obrede, što ih danas zovemo bitnom (bližom) tvari i bitnim likom sakramenata uopće. Pojedini su nebitni obredi i ceremonije lako mogle prijeći i u kršćanski kult, u koliko su bile općereligijski simbol kod Grka i Rimljana ili i kod barbarskih naroda.

Tako spominje n. pr. Tertulijan (De baptismo, 5.): »Sed enim nationes extraneae ab omni intellectu spiritualium potestatum eadem efficacia idolis suis subministrant: sed viduis aquis sibi mentiuntur. Nam et sacris quibusdam per lavacrum initiantur, Isidis alicuius aut Mitbrae: ipsos etiam deos suos lavationibus efferunt: ceterum villas, domos, templa totasque urbes aspergine circumlatae aquae expiant passim: certe ludis apollinaribus et eleusiniis tinguntur; idque se in regenerationem et impunitatem periuriorum suorum agere praesumunt. Item penes veteres quisquis se homicidio infecerat, purgatrice aqua se expiabat. Igitur si de sola natura aquis, quod propria materia sit abluendi, in auspicia emundationis blandiuntur, quanto id verius aquae praestabunt per Dei auctoritatem, a quo omnis natura earum constituta est? Si religione aquam medicari putant, quae potior religio quam Dei vivi? Quo agnito, hic quoque studium diaboli recognoscimus res Dei aemulantis, cum et ipse baptismum in suis exercet. Quid simile? Immundus emundat, perditor liberat, damnatus absolvit: suam videlicet operam destruet diluens delicta, quae inspirat ipse?«

SAKRAMENAT KRSTA

Razvitak obreda[1]. Obrede svetog krsta prvih kršćanskih vremena upoznajemo osobito iz Tertulijanova spisa »De baptismo«, iz Hipolitovih spisâ, Peregrinatio Etheriae, Apostolskih Konstitucija, mistagogičnih kateheza sv. Ćirila Jeruzalemskog, te iz Ordines Romani.

Venetiis 1757 I 13, 14, 90. — [16] De baptismo 1, PL 1, 1197. — [17] Ib. 4, PL 1, 1204. — [18] Sap. 14, 23. Isp. Zorell: Lexicon graecum NT 1931, 859. — [19] I Apol. 88, PG 4, 304.

[1] Isp. Puniet: Baptême, AL II/1 251—346; Puniet: Cathèchuménat, AL II/2 2579—2621; Leclercq: Catbécbèse, Cathèchisme, Catècbumène, AL II/2

U prvim je kršćanskim vremenima prvotni djelitelj sv. krsta bio biskup.

Tertulijan veli: »Dandi quidem (baptismum) habet ius summus sacerdos, qui est episcopus; dehinc presbytteri et diaconi, non tamen sine episcopi auctoritate...«[2]. Kad je bilo mnogo krštenika, znao je biskup krstiti nekoliko njih, prepustivši da ostale krste svećenici ili đakoni, a sam je krštenima dijelio sv. potvrdu.

No kako je kršćanstvo prodrlo s gradova i u sela, gdje nije bilo biskupa, sve se više ustaljivala današnja praksa, da je redovni djelitelj svetog krsta: »sacerdos, cui ex officio competit baptizare[3].

Hvale je vrijedno, ako sam biskup obavi posvetu krsnog studenca i sveto krštenje na veliku subotu. Krštenje je odraslih i danas još u neku ruku pridržano u prvom redu biskupu[4]. To je još neki zaostatak stare prakse.

Najprije su se vjernici krstili, kako nam to svjedoče Djela Apostolska i poslanice, čim bi povjerovali u Krista Gospoda. Apostoli nisu kod toga obdržavali nikakvih naročitih terminâ. No kad su se već bile ustalile kršćanske općine počeli su stalno pridolaziti oni, koji su željeli primiti sveti krst. Njih je trebalo poučiti i ta pouka nije mogla biti posve pojedinačna, nego su se pripravljali u skupinama. Posljedica je toga bila, da se i sv. krst dijelio u skupinama, i to u izvjesne dane, kad je pouka i kušnja bila izvršena.

U različitim je zemljama bilo različitih termina svečanog krštenja, no naročito se ističu tri termina: Uskrs, Duhovi i Bogojavljenje. Već Tertulijan[5] spominje Uskrs i Duhove, zapravo valjda cijelo razdoblje od 50 dana između Uskrsa i Duhova. Kako se postovi, koji su bili nerazdruživo vezani s pripravom za sv. krst, nisu činili prikladnima za svečano uskrsno doba, najglavniji je termin svetog krštenja po cijelom svijetu bio Uskrs. Na Istoku se osim toga dijelio sv. krst svečano osobito na dan Bogojavljenja, pa je odanle prešao taj običaj i na zapad. Kako je Bogojavljenje prvotno svetkovina Rođenja Isusova, to se i na zapadu, n. pr. u Galiji, znalo svečano krstiti na Božić. Ovi su termini vrijedili za zdrave katekumene. Bolesni su se mogli krstiti u svako doba. Pogibelj prerane smrti prije krštenja bila je osobito česta i znatna kod male djece, pa su zato kršćanski roditelji svoju djecu dali krstiti što prije iza rođenja. Kad su krštenja odraslih postala rijetkošću, a običajna su postala krštenja djece, nestala je u glavnom i praksa uskrsnih termina, koji su se u glavnom sačuvali samo još u liturgiji kao zaostatak prošlih vremena. U XI. v. već gotovo i nema krsnih termina, a u XIII. v. ističe se potreba da se djeca krste što prije[6].

Apostoli su krščavali u rijeci ili ondje, gdje je to upravo bilo prikladno. Možda je atrij u rimskoj kući, u kojoj su se obdržavali bogoslužni sastanci prvih kršćana, bila prva krstionica, a tamošnji impluvium prvi krsni studenac. Iza Konstantina Velikog grade se uz biskupske crkve naročite krstionice, obično centralnog tipa. Tek se kasnije takve krstionice prislanjaju i uz župske crkve, dok u XI. vijeku nije postalo običajem, da uz svaku župsku crkvu bude i krstionica.

2530—2579; Kard. Scbuster: L'iniziazione christiana. LS I 10—23. — [2] Tert. De baptismo 17, PL 1, 1217. Isp. Ign. Ant. ad Smyrn. 8, 1, PG 5, 713. — [3] Eugen IV. Decr. pro Armenis D 591. — [4] Isp. CE II 27, 16; RO II 3, 2. — [5] De bapt. 19. — [6] Isp. S. Toma III. Q 88 a 3. — [7] Isp. Sv. Aug. De catbechisandis

Prvo je kršćansko doba poznavalo tri vrste vjernika, t. j. onih, koji vjeruju u Krista Gospoda: katekumene, izabrane (electi, competentes, fotizomenoi) i krštene (baptizati, initiati).

Katekumenat je bio daljnja priprava za sveto krštenje. Znao je trajati po dvije i tri godine, a nerijetko su katekumeni odgađali da prime sv. krst i do konca života.

Praksu i obrede katekumenata i krštenja u početku III. v. imademo zabilježeno u »Traditio Apostolica« sv. Hipolita. Tada je katekumenat trajao 3 godine, ali ako se katekumen istaknuo znanjem i krepošću, mogao je biti kršten i prije isteka ovoga roka. Oni, koji su bili izabrani za krštenje, morali su se podvrći ispitu svog života: »si vixerint in timore Dei«. Svaki su dan bili rukopoloženi, slušali su evanđelje i pouku. U petak su prije krštenja postili, a u subotu su se okupili oko biskupa. Molili su se i bacili ničice, a biskup ih je rukopoložio, otklinjao, krstio i potvrdio:

»Cum venit hora baptismi episcopus gratias agat super oleum ... et vocatur oleum eucharistiae: et accipit illud oleum et exorcizet illud et vocatur oleum exorcizatum ab omni immundo spiritu. Unus diaconus portabit oleum quo Satanas exorcizatur; hic stabit ad sinistram presbyteri; et alius diaconus sumet oleum eucharistiae stabitque ad dexteram. Presbyter autem, apprehensis singulis baptizandis iubeat eos renuntiare, dicendo: »Abrenutio tibi, Satanas, et omnibus angelis tuis. Et cum ita professi erunt, unget eos oleo exorcizato, dicens: Omnes immundi spiritus exeant ab eo. Et sic eum episcopo tradat nudum, sive presbytero qui stat ad aquam baptismi. Diaconus descendit cum eo in aquam et dicit instruens eum: Credo in unum Deum Patrem omnipotentem et in Fillium eius unicum Iesum Christum ... et in Spiritum sanctum ... unum baptisma, in sanctam ecclesiam ... Amen«.

Slijede upiti: »Credis in Deum Patrem omnipotentem«, »in Christum Iesum, filium Dei«, »in spiritu sancto«, i nakon svakog odgovora »Credo«. »Presbyter manum habens in caput eius impositam baptizet semel ... et iterum ... et postea cum ascenderit (de aqua) ungueatur a presbytero de illo oleo quod sanctificatum est, dicente: »Ungueo te oleo sancto in nomine Iesu Christi«. Et ita singuli detergentes se induantur et postea in ecclesia(m) ingrediantur« (Duchesne: Origines 452 ss.).

U IV. je v. biskup novom katekumenu obično utisnuo znak križa na čelo[7] i položio mu ruke na glavu[8]. U Africi, možda i u Rimu, izvršio je biskup eksuflaciju[9], a na zapadu, posebice u Rimu, kušao je katekumen nešto soli, jer se soli pripisivala već u poganskom Rimu posebna moć. Crkva je taj običaj poprimila i dala mu viši, vrhunaravski smisao na osnovu svojih molitava. Katekumeni su pribivali didaktičnom dijelu kršćanskih sastanaka, t. j. »bogoslužju riječi« ili t. zv. katekumenskoj misi: molitvama, čitanju Sv. Pisma i homiliji.

Kad se približavalo vrijeme svečanog krštenja, pozvao je biskup katekumene, kojima je prošlo vrijeme kušnje, da se jave za sv. krst: »Ecce pascha est, da nomen ad baptismum«[10].

One, koji su se javili, ubrojio je biskup među competentes ili electi. Korizmu su izabrani proveli u posebnim kušnjama, molitvama i postu. To je bila bliža pripava za krštenje. Biskup je polagao izabranima ruku na glavu i

rudibus 20, 34. — [8] Isp. Euseb. Vita Const. 4, 61. — [9] Isp. Sv. Aug. Contra Cresconium 2, 5, 2. — [10] Isp. Sv. Aug. Sermo 132. 1. — [11] Isp. Conf. 8, 2, u

podvrgavao ih često ekzorcizmima. Sve je to bilo, uz prikladnu pouku, potrebno, da se izabrani priuče na kršćanski život i da im i zorno bude prikazano, kako se odriću đavola i kako on gubi nad njima svoju moć. Ove je obrede kršćanska starina već od IV. vijeka amo zvala skrutinijima. To su bili »ispiti« ili kušnje, kojima su se morali podvrći oni, koji su željeli da budu initiati. Možda je na Crkvu utjecalo da uvede te skrutinije i to, što su se takve kušnje vršile nad onima, koji su bili uvađani u razna poganska misterija. Crkva je te kušnje očistila od svake poganštine i dala im vrhunaravski smisao i posvetu, a ujedno ih okrenula protiv staroga poganskog mišljenja.

Ovih je skrutinija bilo u Rimu prema OR VII 8, PL 78, 998, sedam, i to u srijedu i subotu III. korizmene sedmice, u srijedu IV. korizmene sedmice i u srijedu i subotu V. i VI. korizmene sedmice. U VII. je dakle v. obred krštenja bujnije razvit, namjesto da postane jednostavnijim, kako bi se moglo očekivati uslijed sve većeg prodiranja prakse da se krste djeca, a ne samo odrasli. Bit će, da je običaj obdržavati 7 skrutinija mjesto prvotna 3 nastao u vezi s obraćenjem i krštenjem »barbarskih« naroda, koji su u to doba preplavili Evropu i prelazili na kršćanstvo.

Obred nam je ovih skrutinija sačuvan u GL 29, PL 74, 1084 i u OR VII, PL 78, 993. Tu je već govor o krštenju djece, jer je praksa katekumenata odraslih prešla bila i na djecu.

U katekumenat je primio djecu svećenik utisnuvši svakom djetetu na čelo znak križa i položivši ruku na djetinju glavu moleći one iste molitve, koje se i danas mola kod krštenja djece: Omnipotens sempiterne Deus, pater D. N. J. Ch. (RO II 2, 5.); Preces nostras (RO II 2, 4.); Deus, qui humani generis ita es conditor (RO II 4, 11.). Molitvom »Exorcizo te creatura salis ... per Deum verum, qui te ad tutelam humani generis procreavit ...« (RO II 2, 6.) blagoslovio je svećenik sol i pružio je djeci s riječima »Accipe sal sapientiae ...« (RO II 2, 7.). Time je dijete postalo katekumenom, te ga kum vodi iz crkve van. U crkvi počinje međutim sveta misa »Cum sanctificatus fuero in vobis«. Iza kolekte, u kojoj se naročito spominju electi nostri, ulaze opet na poziv akolita u crkvu i sada slijede egzorcizmi, koji su i prije sačinjavali jezgru skrutinija. Kumovi prekriže djecu na čelu, a akoliti izgovaraju odkletvu, tri puta. Odkletva se uvodno obraća na Boga, a onda poziva đavla, da odstupi od ovoga stvora Božjega, samo je treća odkletva odmah upravljena na đavla: »Exorzico te immunde spiritus«. Ti su egzorcizmi sačuvani u današnjem RO II 2, 7.; II 2, 12. Kod ovih je egzorcizama akolit držao svoju ruku na djetinjoj glavi. Na kraju govori svećenik molitvu »Aeternam ac iustissimam pietatem«, koja se nalazi u današnjem RO II 2, 9. Tada se nastavlja sv. misa, a iza pjesme na stepenicama ostavljaju kumovi s djecom opet crkvu na poziv đakona. Na kraju se mise objavio termin narednog skrutinija.

Svi su se skrutiniji vršili poput prvoga izuzevši skrutinij »in apertione aurium« (iza nedjelje Laetare) i osim skrutinija na veliku subotu.

Skrutinij »in apertione aurium« sačinjava vrhunac priprave za sv. krst. Iza pjesme na stepenicama »Beata gens« rastumačio je svećenik na vrlo svečan način, što su to evanđelja. Ova je expositio evangeliorum kasnijeg postanka, jer su u prvo vrijeme katekumeni, pa i pogani, mogli prisustvovati čitanju evanđelja. No kako sada katekumenat nije više trajao po više godina, nego je počeo na početku korizme, u doba, kad je nekad iza dugotrajnog katekumenata započimao elektorat, razumljivo je, da se uvelo ovaj obred. Iza njega slijedio je obred redditio symboli, preuzet iz prvotne prakse, ali u neke izmijenjen. Svećenik upozoruje prisutne: »Symbolum ...

prijevodu dra Živkovića 182. — [12] Isp. Sv. Ambrozije: De mysteriis 1, 1, 3.

non alicui materiae, quae corrumpi potest, sed paginis vestri cordis adscribite«. To je zaostatak prvotne disciplina arcani, koja se odnosila na apostolsko vjerovanje, što je bilo na taj dan izabranima predano i protumačeno. No u VII. v. ne moli se više apostolsko vjerovanje, nego nicejsko-carigradsko, i to u grčkom i u latinskom jeziku. To je vjerojatno uvedeno kao izraz crkvene pravovjernosti u doba nasilnog arijanizma za Ostrogota. Kad su se izabranici upoznali s Vjerovanjem, predana im je i protumačena i molitva Gospodnja. U prvo su vrijeme, još u doba sv. Augustina[11], izabrani katekumeni morali tom prilikom Vjerovanje naizust naučiti, često pod vodstvom đakona i đakonisa. Od starog egzorcizma in apertione aurium ostalo je u VII. v. vrlo malo[12]. Već je u rimskih pogana bio običaj, da se djeci namaže čelo i usnice pljuvankom. Tom su obredu pogani na dies lustricus podavali lustralno značenje protiv moći zlih duhova. Kršćani su ovaj običaj preuzeli to lakše, što je i Gospodin pljuvankom i riječju Ephetha izliječio gluhonijema pomazavši mu usta i uši[13], pa su nekrštene smatrali u duhovnom pogledu gluhonijemima i tako dobiva ovaj obred lijepo kršćansko znamenovanje. Ipak je i danas još u RO II 2, 13. u zaključnim riječima ovog obreda sačuvana reminiscencija na lustralno značenje, jer svećenik veli: »A ti, đavle, odlazi, jer se približuje sud Božji!«

Posljednji se skrutinij vršio na veliku subotu, vjerojatno u prvom početku neposredno prije samoga bdijenja, a prema OR VII 9. u doba treće ure (u časoslovu). Iza odkletve, koju je ovršio svećenik, slijedio je obred in apertione aurium i redditio symboli, ali ovaj posljednji ne onako svečano, kako je to bilo nekad i kako to opisuje n. pr. sv. Augustin[14], nego jednostavno tako, da je svećenik, u ime djece, koja dakako nisu mogla naučiti vjerovanja, prolazeći kroz redove djece, izgovarao riječi vjerovanja polažući pri tom ruku na glavu svakog djeteta.

U karolinško je doba počeo prodirati drugi, jednostavniji obred za krštenje djece, sveden samo na onaj dan, kad se dijete krstilo. Taj se obred sačuvao u glavnom do danas u RO kao obred krštenja odraslih, kojemu je kasnije dodan uvod od tri psalma. Tek se kasnije razvio današnji obred krštenja djece, koji je još većma pojednostavnjen.

Neposredno pred samo krštenje trebao se izabrani katekumen odreći đavla i njegove raskoši, javno i otvoreno stupiti u Kristove redove i biti pomazan kao Kristov borac svetim uljem.

Abrenuntiatio satanae pozna već Origen: »cum primum venit ad aquas baptismi« i Tertulian: »Aquam ingressi renuntiasse nos diabolo et pompae et angelis eius ore nostro contestamur«[15]. Izabrani je katekumen pri tom bio bosonog, već u vodi, okrenut obično prema zapadu, simbolu sjedišta zle moći.

Sv. Ambrozije podsjeća kršćane u »De Mysteriis« 7.: »Ingressus es igitur ut adversarium cerneres cui renuntiandum in os (s)putaris, ad orientem converteris, qui enim renuntiat diabolo, ad Christum convertitur, illum directo cernit obtutu«.

Iza toga okrenuo se izabrani prama istoku, simbolu sjedišta »Sunca s Istoka«, pa je izrekao i formalno svoju odluku, da stupi u redove Kristovih vojnika. Prema Apostolskim Konstitucijama VII, 41, 1—3. nakon što je izabranik istupio (ἀποτάσσομαι) iz redova đavlovih privrženika izjavio je, da stupa (συντάσσομαι) u bojni red Kristov i vjeruje i želi biti kršten u ime jedinoga nerođenoga i istinoga Boga[16]. Na zapadu se mjesto ovog obreda susrećemo s upitima o vjeri, koji su i danas sačuvani u obredu krštenja. Ta su se pitanja stavila izabranome, kad je već bio u vodi. Obrazac se abrenuntiatio satanae prilagođivao naročitim prilikama, te je n. pr. kod krštenja

13 Mk 7, 33—35. — 14 Isp. Conf. 8, 2, 5. (182). — 15 De spect. 4. — 16 Funk:

Germana uzimao obzir na njemačko poganstvo i bio govoren u njemačkom jeziku, a u franačkoj su misiji ova pitanja o vjeri bila stavljana u franačkom jeziku.

Na istoku, a tek kasnije, kako se čini, na zapadu, bio je svaki krštenik čas prije, nego je stupio u krsnu vodu, pomazan egzorcizovanim uljem[17].

Sv. Ćiril Jeruzalemski veli u svojoj II. mistagogijskoj katehezi gl. 3.: »Deinde vero sic exuti, exorcizato peruncti estis oleo a summis verticis capilis usque ad infima... Igitur exorcizatum oleum symbolum erat communionis pinguedinis Christi; quod quidem omne adversarie potestatis vestigium extemplo fugat... Postea ad sanctam divini baptismatis piscinam deducti estis...«. Prema Serapionovu se Euhologiju kod ovog pomazanja molila ova molitva: »Domine, amans hominum ... invocamus te ... et ungimus hac unctione eos, qui accedunt ad hanc divinam regenerationem, deprecantes ut D. n. Chr. I. ... tollat ab anima et corpore et spiritu eorum omne signum peccati et iniquitatis vel causae diabolicae... ut possint devincere in reliquum adversarias operationes ac fraudes huius vitae ipsis instantes et ita aggregari et uniri cum grege Domini...« (Funk, Didascalia II 185.).

Na zapadu pozna ovo pomazanje Pseudo-Ambrosius 1, 2.: »Venimus ad fontem, ingressus es. Occurit tibi levita, occurit presbyter, unctus es quasi athleta Christi, quasi luctam huius saeculi luctaturus, professus es luctaminis tui certamina«[18]. Čini se, da je prvotni značaj ovog pomazanja bio izrazito lustralni i egzorcizamski, pa je tomu ostao trag i u današnjem obredu krštenja odraslih, kad svećenik veli nakon pomazanja: »Iziđi, nečisti duše i daj čast Bogu živomu i pravomu. Odlazi, nečisti duše i daj mjesto Isusu Kristu, Sinu njegovu. Odstupi, nečisti duše i daj mjesto Duhu Svetome Utješitelju«[19].

Sam je čin krštenja na istoku sačinjavala, kako se čini, potpuna immersio (submersio), dok je na zapadu bila uobičajena immersio u takvom obliku, da je krštenik sašao u vodu (krstionicu) do koljena, a onda ga je djelitelj sv. krsta tri puta polio vodom po glavi. Ipak ima i na zapadu tragova potpune submersio. Uostalom je već u najprvim vremenima bila priznata i infuzija sama za se[20].

I Alberto Veliki[21] i sv. Toma Akvinac[22] poznaju krštenje polijevanjem. Ono se s obzirom na slabašnu djecu, koju bi bilo pogibeljno potpuno uronjivati u vodu, od XIII. vijeka amo sve više udomaćivalo na zapadu, te je u XVII. v. gotovo općenito. Krštenje uronjivanjem redovno se vršilo tako, da je svećenik uronio krštenika tri puta u vodu. To je zadržano i danas u RO: »a gdje se običava krstiti uronjujući, svećenik uzme dijete i uronjuje ga oprezno pazeći, da se ne ozlijedi. Krsti ga uronjujući tri puta, a govori samo jednom...«[23]. Isto se tako i krštenje polijevanjem vrši na taj način, da »svećenik posudicom ili vrčićem zahvati krsne vode i tri puta je izlijeva križajući djetetu na glavu. Ujedno izgovara, i to samo jednom...«[24].

U liku se krštenja zapaža znatna stilistička razlika između grčkog i zapadnog, rimskog, lika. Grčki lik spominje onoga, koji krsti tek neupravno, navodeći sam čin krštenja, dok ga zapadni lik spominje upravno i izrijekom u prvom licu jednine.

Didascalia et Constitutiones Apostolorum I Paderbornae 1905, 445. — 17 Isp. S. Cyrillus Hierosol. Cath. myst. 2, 3. — 18 PL 16, 419. — 19 RO II 4, 37. 20 Isp. Didabe 7, 3; Funk: Patres ap. 19; Sv. Ciprijan Ep. ad Magnum 12, PL 3, 1147. — 21 Sent. 4. dist. 3 art. 5. q. I. — 22 S. Th. III. Q. 66 a. 7. — 23 RO II 2, 20. — 24 RO II 2, 19. — 25 SRC 30. XII. 1881 DA 3535 ad 10.

Obred krštenja djece po RO sadržaje tri stupnja, koji u glavnom odgovaraju nekadašnjoj daljnjoj pripravi za vrijeme katekumenata, bližoj pripravi izabranih katekumena i samom krštenju.

Sveta ulja, sol i drugo, što treba pripravno imati za krštenje nabrojeno je u RO II, 1, 47—66. A kad je sve u redu pripravljeno, da se podijeli sakramenat sv. krsta, svećenik opere ruke, obuče superpelicej i ljubičastu štolu i pođe krstiti uzevši sa sobom, ako može, jednoga ili više klerika u superpeliceju, da mu poslužuju.

1. Obučen u superpelicej i ljubičastu štolu pristupi svećenik k crkvenom ulazu, gdje čekaju vani oni, koji su donijeli dijete. Kumovi su okrenuti licem prema crkvi, a svećenik njima sučelice, leđima okrenut vratima crkve. Doznavši za ime djeteta, koje se ima krstiti i koje drži na desnoj ruci onaj, što ga donese, stavlja župnik na dijete pitanja, na koja odgovara kum. Ovi odgovori daju priliku župniku, da održi propisanu kratku katehezu. Zatim lagano tri puta dune u lice djetetu i rekne jednom: »Iziđi nečisti duše . . .«. Potom načini palcem znak križa djetetu na čelu i na prsima uz propisane riječi i molitvu. Onda stavi ruku na glavu djetetu i držeći potom pruženu ruku govori molitvu »Svemogući vjekovječni Bože«. Te su molitve sastavljene za one, koji su godinama bili u katekumenatu, a među poganskim svijetom, pa su trebali mnogo ćudoredne snage, da se održe na visini kršćanskog života. Danas se sadržaj ovih molitava može primijeniti na život krštenikov kad dođe k razumu.

Tada svećenik blagosiva so, ako je već nema blagoslovljene. Prvotni je značaj upotrebe soli kod sv. krsta sačuvan i danas u molitvi, kojom svećenik otklinje so »da postane tajnom za izgonjenje neprijatelja«. No s time je vezano i drugo simboličko značenje, koje se očituje u riječima: »primi so mudrosti: bila ti pomirenje za život vječni« i u narednoj molitvi »Bože otaca naših«.

Time je dijete postalo katekumenom.

2. Sada slijedi drugi, veći egzorcizam, kao bliža priprava za sv. krst. Tada župnik znamenuje dijete palcem na čelu govoreći snažni završetak ovog egzorcizma. Onda stavi ruku na glavu djeteta i potom držeći pruženu ruku moli: »Bože, začetniče svjetlosti«. Iza toga stavi svećenik okrajak štole, što mu visi s lijevog ramena, na dijete i uvodi ga u crkvu govoreći: »Uniđi u hram Božji, da imao dio s Kristom za život vječni«. Kad uniđu u crkvu, ide svećenik k studencu i moli glasno s kumovima »Vjerujem« i »Oče naš«. To je još ostatak nekadašnje svečane traditio i redditio symboli. Zatim slijedi ponovno otklinjanje, da nečastivi odstupi od ovog stvora Božjega, a onda svećenik uzme pljuvanke iz svojih usta, pa se dotakne djetinjih ušiju i nosnica. To je preostalo iz skrutinija in apertione aurium, a ima, prema riječima, što ih svećenik pri tom govori, dvojako simboličko značenje: jedno, subjektivno za samog krštenika, a drugo lustrativno, kojim se goni đavao, jer se približuje sud Božji. Odmah se iza toga krštenik odriče sotone, svećenik ga pomazuje katekumenskim uljem križajući dijete na prsima i među plećima odvrnuvši malo djetinju košuljicu. Kad je pamukom ili čim sličnim otro palac i pomazana mjesta, skine ljubičastu štolu i uzme bijelu, pa priđe k krstionici, kamo pristupi i kum s djetetom, i stavi djetetu trostruko pitanje o vjeri, kako se stavljalo i u prvim vremenima. Dobivši odgovor »Vjerujem« pita svećenik, hoće li se krstiti i sada slijedi sam čin krštenja.

3. Izabrani je katekumen odgovarao na pitanja o vjeri stojeći već u vodi. Kao što se odrekao sotone, tako je ovim odgovorima stupio u vojsku Kristovu i zavrijedio da bude kršten. Zato sada kum ili kuma ili oboje drže dijete, a svećenik posudicom ili vrčićem zabvati krsne vode i tri je puta izlijeva križajući djetetu na glavu. Ujedno izgovara, ali samo jednom, razgovjetno i pažljivo: Ja te krstim u ime O † ca (polijeva prvi put) i Si † na (polijeva drugi put) i Duha † Svetoga (polijeva treći put).

Nekad su novokrštenici odmah iza sv. krsta bili i potvrđeni, ili, ako nije bio prisutan biskup, pomazani krizmom. Taj se obred već u IV. v. razvio namjesto sv. potvrde, kad se ova nije mogla odmah podijeliti. Tako i RO propisuje, da svećenik iza samog krštenja zamoči palac u svetu krizmu i pomaže mjesto pamukom ili čim sličnim i stavi na djetetovu glavu bijeli ubrusac mjesto bijele haljine, koju su novokrštenici nosili kroz cijeli uskrsni tjedan sve do bijele nedjelje. Na kraju dade djetetu ili kumu zapaljenu svijeću, znak žive vjere, koja će da prati novokrštenika do smrti, kad Gospod dođe na svadbu, da mu uzmogne poći ususret zajedno sa svima svetima. Obredi iza samog čina krštenja označuju učinke sakramenta sv. krsta. Tako pomazanje krizmom znači veliko dostojanstvo djece Božje, a bijela haljina čistoću duše, koju treba novokrštenik da ponese neokaljanu pred sud G. n. I. K., da ima život vječni.

Uvodna pitanja (RO II, 2, 1.) mogu se staviti na kumove i samo u živom jeziku, kojim govore, a da se ne mora prije izreći ta pitanja u liturgijskom jeziku. Isto tako mogu kumovi moliti u živom jeziku, kojim govore, »Vjerujem« i »Oče naš«, dok svećenik, koji krsti, moli u liturgijskom jeziku[25].

Obred se krštenja odraslih od obreda krštenja djece ponešto razlikuje. Najprije se sam svećenik molitvom pripravi na ovaj svečani čin. Zatim slijedi blagoslov soli, pa egzorcizmi (nekadašnji skrutiniji) nad katekumenom i konačno samo krštenje.

1. Priprava (RO II 4, 1.) počinje pred stubama oltara s prošnjom »Bože, u pomoć mi priteci«. Slijedi antifona »Izlit ću« s ps. 8, 28 i 41. te molitve: »Svemogući«, »Milostiv« i »Molimo«.

2. Zatim pođe svećenik k crkvenim vratima i stane na pragu, a katekumen pred pragom. Svećenik najprije pita: Kako ti je ime. Onda slijede običajna pitanja o vjeri i (nešto duži) nagovor »Ako dakle hoćeš da uniđeš u život«. Nakon što se katekumen odrekao đavla, ispovijeda svoju vjeru u presveto Trojstvo, a svećenik mu tri puta dune u lice govoreći jednom »Iziđi«. Tada mu unakrst dahne u lice i reče: »I. Primi ovim udahnućem dobroga Duha i Božji blagoslov. Mir tebi«. Zatim mu palcem načini križ na čelu i na prsima govoreći (nešto duži) nagovor: »Primi znak križa . . .«.

Potom valja da katekumen izrijekom odbaci poganske bludnje ili krivoboštvo, odnosno nevjerništvo ili krivovjerstvo, od kojega se obraća.

Nakon molitve »Gospodine sveti« znamenuje svećenik odabranika križem na čelu, ušima, očima, nosnicama, ustima, prsima, plećima i na čitavom tijelu.

Tek sada slijedi molitva »Molimo, Gospodine«, a iza nje »Bože, koji si tako sazdao ljudski rod« i »Svemogući vjekovječni Bože, Oče Gospodina n. I. K.«. Nakon blagoslova soli, kojemu se pridodaje posebna molitva, ako je katekumen poganin, daje svećenik katekumenu soli u usta i onda moli nad njim molitvu »Bože otaca naših«.

3. Sada odabranik klečeći moli Oče naš, kum ga i kasnije svećenik znamenuje križem na čelu, a svećenik ga rukopolaže uz molitvu »Bože Abrahamov«.

Nakon zakletve »Dakle, prokleti đavle« odabranik ponovno moli Oče naš i opet se ponavlja predašnji obred, a uz rukopoloženje moli svećenik »Bože, besmrtna zaštito«.

Poslije egzorcizma »Čuj, prokleti sotono« moli odabranik po treći put Oče naš uz predašnje obrede, a uz rukopoloženje moli svećenik zakletvu: »Zaklinjem te« i »Dakle, prokleti đavle«.

Sve se to vrši tri put i onda, ako među odabranicima imade ženskih, ali zasebno.

Tek sada moli svećenik držeći pruženu ruku nad izabranicima »Gospodine sveti« i uvodi ih u crkvu, a odabranici mole Vjerovanje apostolsko i Oče naš. Uz rukopoloženje moli svećenik nad izabranicima zakletvu »A tebi, sotono« i slijedi apertio aurium, pa opet odricanje davla, pomazanje katekumenskim uljem, egzorcizam »Izidi, nečisti duše«.

4. Kod krstionice pita svećenik odabranika za ime, o vjeri i hoće li se krstiti.

Sam je čin krštenja jednak onome, kako ga RO propisuje i kod djece. Isto tako i pomazanje krizmom na tjemenu, predaja bijele haljine i goruće svijeće. Na kraju svećenik otpušta novokrštenika: »Idi u miru i Gospodin bio s tobom«.

SAKRAMENAT POTVRDE

Razvitak obreda[1]. Obred sv. potvrde imademo u bitnim crtama prikazan, odnosno naznačen već u sv. Pismu.

Kad su čuli apostoli, koji bijahu u Jeruzalemu, da je Samarija primila riječ Božju, poslaše k njima Petra i Ivana. Ovi došavši pomole se za njih da prime Duha Svetoga, jer još ni na jednoga od njih nije došao, nego su bili samo kršteni u ime Gospodina Isusa. Tada staviše ruke na njih i primali su Duha Svetoga[2].

Već se ovdje zapaža, da je sv. potvrda u pravilu pridržana apostolima (i njihovim nasljednicima, biskupima), jer apostoli šalju Petra i Ivana da Samarićanima dadu Duha Svetoga po sakramentu potvrde. Ovaj se sakramenat dijeli tako, da apostoli najprije mole za potvrđenike i da ih rukopolože dajući im Duha Svetoga. O mazanju svetim uljem nije ovdje govor, kao ni o znamenovanju znakom križa. U II. poslanici Korinćanima 1, 21. spominje doduše sv. Pavao i pomazanje i pečat Duha u srcu njegovu, ali tu on govori o svome apostolatu, a ne o sakramentu potvrde. Nasuprot u poslanici Efežanima 4, 30. opominja sv. Pavao vjernike da ne žaloste Duha Svetoga Božjega, kojim su zapečaćeni za dan otkupa. Možda je ovdje trag konsignaciji kod sv. potvrde još iz apostolskih vremena.

Već se iz gore navedenog događaja iz Djela Apostolskih 8, 14-17. može zaključiti neka naročita povezanost sv. potvrde sa svetim krstom.

Ta je veza sasvim jasno izrečena u poslanici Židovima 6, 4. gdje sv. Pavao govori o onima, koji su prosvijetljeni (kršteni) okusili dara nebeskoga (sv. pričest) i postali zajedničari Duha Svetoga (po sakramentu potvrde).

U svojoj »Traditio Apostolica« sačuvao nam je sv. Hipolit i obred sv. potvrde iz početka III. v.:

»Episcopus vero manum illis imponens invocet dicens: »Domine Deus, qui dignos fecisti eos remissionem mereri peccatorum per lavacrum regenerationis Spiritus sancti, immitte in eos gratiam, ut tibi serviant secundum voluntatem tuam, quoniam tibi est gloria ...«. Postea oleum sanctificatum infundens de manu et imponens in capite dicat: »Ungueo te sancto oleo in domino Patre omnipotente et Christo Iesu et Spiritu sancto«. Et consignans in fronte offerat osculum et dicat: »Dominus tecum«. Et ille qui signatus est dicat: »Et cum spiritu tuo«. Ita singulis faciat. Et postea cum omni populo orent ...«[3].

U Serapionovu se Eubologiju zaziva Gospod nad ulje, koje se posvećuje za pomazanje, »da novokrštenici, kao što su bili preporođeni krštenjem, tako

---

[1] Isp. Puniet: Confirmation, AL III/2 2515—2544; Kard. Schuster: L'iniziazione christiana LS I 10—23. — [2] Dj. Ap. 18, 14—17. — [3] Tekst kod Du-

budu dionici dara Duha Svetoga i ovim pečatom utvrđeni ostanu stalni«[4]. I danas je još u rimskom obredu dijeljenja sv. potvrde jasni trag ovog prvotnog stanja početna molitva: »Svemogući vjekovječni Bože, koji si se dostojao ove sluge svoje preporoditi vodom i Duhom Svetim ... pošalji na njih sedmerostrukoga Duha svoga Svetog ...«.

U razvitku obreda sv. potvrde valja uočiti pomazanje svetim uljem iza krštenja, molitvu, rukopoloženje i označenje križem.

O pomazanju govori sv. Pavao, kako vidjesmo, u poslanici Efežanima 4, 30., a isto tako i sv. Ivan u I. poslanici, 2, 20. »I vi imate pomazanje od Svetoga«. Možda nije posve sigurno, da se ovo pomazanje odnosi upravo na obrede iza krštenja, odnosno na obrede sv. potvrde, ali to nije ni posve isključeno, naročito, kad već Tertulian[4] ističe: »Egressi de lavacro perungimur benedicta unctione« i sv. Ciprian[5]: »Ungi quoque necesse est eum, qui baptizatus est, ut accepto chrismate, id est unctione, esse unctus Dei et habere in se gratiam Christi possit«. U IV. v. spominje sv. Jeronim[6], da ni svećenik ni đakon nemaju pravo krstiti »sine chrismate et episcopi iussione«.

Sv. Ćiril Jeruzalemski namijenio je čitavu svoju 3. mistagogijsku katehezu svetoj potvrdi. U gl. 4. veli: »Ac primum in fronte peruncti estis... deinde in auribus ... postea ad nares ... tum vero et pectus peruncti estis ...«. To je možda ono pomazanje, o kojem govori, kako smo vidjeli, sv. Hipolit i Tertulijan (De baptismo gl. 7. i 8.: »Exinde egressi de lavacro perungimur benedicta unctione de pristina disciplina... Debinc manus imponitur, per benedictionem advocans et invitans Spiritum sanctum«). Sv. Ambrozije (De mysteriis 7, 42.) podsjeća svakoga, tko je bio kršten: »Unde repete quia accepisti signaculum spiritale, spiritum sapientiae et intellectus, spiritum consilii atque virtutis, spiritum cognitionis atque pietatis, spiritum sancti timoris: et serva quod accepisti. Signavit te Deus Pater, confirmavit te Christus Dominus; et dedit pignus Spiritus in cordibus tuis, sicut apostolica lectione didicisti«.

Prema can 780 valja sakramenat sv. potvrde dijeliti rukopoloženjem s pomazanjem krizme na čelu. Današnji (zapadni) obred pozna dvojako rukopoloženje: na početku, uz molitvu »Omnipotens sempiterne Deus« i kod pomazanja krizmom.

Još je u XIV. v. papa stavljao desnu ruku na svakog potvrđenika i onda govorio molitvu »Omnipotens sempiterne Deus«. Međutim je već u XIII. v. Durandus u svom Pontifikalu stavio rubriku, da biskup uzdigne ruke i držeći ih raširene nad potvrđenicima moli rečenu molitvu. Tako je nastala i današnja rubrika u PR, odnosno RO: »onda pruži ruke prema potvrđenicima i reče ...«.

Molitva je kod rukopoloženja zajamčena već u Djelima Apostolskim, kako smo gore vidjeli. K tomu dodaje Tertulian[7]: »manus imponitur per benedictionem advocans et invitans Spiritum Sanctum«. Sv. Ciprijan[8] je još jasniji kad veli: »qui baptizantur ... per nostram orationem et manus impositionem Spiritum Sanctum consequantur et signaculo dominico consummentur«. Ipak je Tertulijan za jednu nijansu tačniji od sv. Ciprijana, jer spominje jedan detalj upravo u riječi »benedictio«. Današnja se molitva »Svemogući vječni Bože« nalazi u svim liturgijama[9], tek joj je početak različit. U najstarijim se obrascima počinje sa zahvalom, što je Gospod po krštenju duhovno preporodio potvrđenike, a onda se nastavlja prošnja za dolazak dara Duha Svetoga. Ovaj se početak u mnogim liturgijama kasnije izbrisao, ali je ipak i dalje stvarno ostao uvod ove molitve zahvala. Prema tomu će ova molitva biti jedna od najstarijih liturgijskih formulacija, koje su nam sačuvane, jer se samo tako može protumačiti ova rijetka jedinstvenost.

---

chesnea, Origines 555. — [4] Funk: Didascalia II 187. — [5] De bapt. 7, PL 1, 1206. [6] Epist 70, 2; PL 3, 1040. — [7] Adv. Luciferian. 9, PL 23 165. — [8] De bapt. 8, PL 1 1207.

Znamenovanje potvrđenika znakom križa pozna već sv. Ciprijan[10]: »Signaculo Dominico consummentur«. Tu se još ne spominje znamenovanje znakom križa putem pomazanja svetim uljem. Ali već u egipatskoj crkvenoj uredbi sv. Hipolita izlijeva biskup »ulje zahvale«, t. j. krizmu, na svoju ruku, stavlja ruku na glavu potvrđenikovu i govori: »Ja te pomazujem sa svetim uljem ... et signet super frontem eius«[11]. I GL 44, PL 74, 1112 donosi: »postea signat eos in fronte de christmate«. Da je takva bila rimska praksa u V. v. svjedoči Inocent I. u svom pismu Decenciju[12]: »frontem ex eodem oleo signare ... solis debetur episcopis cum tradunt Spiritum Paraclitum«. Uz ovo znamenovanje kliče biskup u istočnim liturgijama: »znak dara Duha Svetoga«. Isto takav deklaratorni usklik bilježi i GL 44, PL 74, 1192: »Signum Christi in vitam aeternam«. Vjerojatno je molitva »Svemogući vjekovječni Bože«, koja se molila uz rukopoloženje, u svom prvotnom (kraćem) obliku glasila: »koji si se dostojao ove sluge svoje preporoditi vodom i Duhom Svetim, pošalji na njih Duha svoga Svetog Utješitelja i znamenuj ih znakom križa Kristova za život vječni«. Tada je slijedilo znamenovanje sv. krizmom uz rečeni usklik, koji se već u Pontifikalu Egberta od Yorka razvio u formulu: »Accipe signum sanctae crucis chrismate salutis in Christo Iesu in vitam aeternam«. Ordo Romanus vulgatis iz X. v. ima već formulu: »confirmo te in nomine Patris ...«, a OR X 9, PL 78, 1017: »Signo te signo crucis et confirmo te ...«, kao i današnji PR i RO. Ovu formulu pozna sv. Toma[13] i Durandus u svom Pontifikalu, pa je tako prešla i u današnji RP i RO. Tako je i na zapadu rukopoloženje kod ovog sv. sakramenta stupilo malo u pozadinu pred pomazanjem krizmom, odnosno su oba ova obreda zajedno povezana.

Pozdrav »pax tecum« iza znamenovanja donosi i Gelasianum. To je zaostatak poljupca mira, što ga je dao biskup potvrđeniku, kako se jasno vidi iz Egipatskih konstitucija: »Postea consignans eos in fronte osculatur eos dicens: Dominus vobiscum ...«[14].

Laki je udarac po obrazu, kojim prati biskup ovaj pozdrav, vjerojatno ušao u običaj na prijelazu iz XII. u XIII. v. kao odraz germanske pravne simbolike. Dječacima se davao udarac kod utvrđivanja granica, da se tako mogu sjetiti ovih međaša i o njima svjedočiti. Isto se tako davao udarac dječacima kad su bili proglašeni punoljetnima, da posljednji put snose sramotu udarca. Kod Duranda[15] nalazimo trag ovog porijekla. Danas se smatra ovaj udarac opomenom da potvrđenik ima snositi i teškoće i sramotu križa Kristova u bojevima Gospodnjim, koje mu je biti za života. S tim je u vezi, da se danas smatra sv. potvrda sakramentom Katoličke Akcije, kao borbene falange dobrih vojnika Kristovih.

Zaključni je blagoslov iza sv. potvrde dodan negdje na prijelazu iz IX. u X. v., u doba, kad se više sv. potvrda nije dijelila neposredno iza krštenja i kad iza sv. potvrde nije slijedila sv. misa i pod misom pričest novokrštenika i potvrđenika.

Današnji obred sv. **potvrde** uređuje PR I: »De confirmandis«, odnosno RO u naputku običnom svećeniku, koji dijeli sv. potvrdu ovlašću sv. Stolice.

Biskup je odjeven u rochett, odnosno superpelicej (ako je redovnik), amikt, stolu i pluvial bijele boje, te mitru, a svećenik obuče kotu i štolu ili i plašt bijele boje. Biskup sjedeći pred oltarom, a svećenik stojeći, okrenut k narodu, opomene nazočne, da potvrdu redovito dijeli samo biskup. Ako je

[9] Isp. Const. Aegypt. XVI. 18, Funk: Didascalia II 111; Const. ap. VII 44, 2, Ib. I 451. — [10] Epist. ad Iubaianum 9, PL 3, 1115. — [11] Const. eccl. Aegypt. XVI 19, 20, Funk: Didascalia II 111. — [12] PL 16, 723. — [13] S Tb 3 Q. 72 a 4. — [14] Duchesne, Origines 555; Const. eccl. aegypt. XVI. 20, Funk: Didascalia II. 111. — [15] Rationale 6, 84, 7. ed. Venetiis 1589, fol. 246'.

običnom svećeniku dana ovlast dijeliti sv. potvrdu dopuštenjem, čita se ta odluka glasno i razumljivo u domaćem jeziku. Potvrđenike valja opomenuti, da ne izađu, dok ne dobiju blagoslova, nakon što su svi potvrđeni. Uostalom je obred (izuzevši obične pontifikalne ceremonije) jednak u oba slučaja.

Obred se sv. potvrde sastoji od uvodne molitve, samog potvrđenja, završne molitve i blagoslova.

Potvrđenici kleče sklopljenih ruku pred prsima, a biskup, odnosno svećenik, pruži ruke prama potvrđenicima i moli Gospoda u molitvi »Omnipotens sempiterne« da pošalje na njih Duha svoga Utješitelja s nebesa, Duha mudrosti, razuma, savjeta, jakosti, znanja i pobožnosti.

Tada umoči vršak palca desne ruke u krizmu i potvrđuje ih redom govoreći svakom pojedinom: »Znamenujem te znakom kri † ža (metne desnu ruku na potvrđenikovu glavu, načini mu na čelu palcem znak križa) i potvrđujem te krizmom spasenja. U ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Amen«. I malko ga udari po obrazu govoreći: Mir s tobom.

Potom se čela netom potvrđenih povežu lanenim vrpcama ili ih svećenik pomnjivo otare pamukom, koji se poslije ima spaliti. Kad sve potvrdi biskup (svećenik) otare sredinom od kruha palac i ruke i opere ih nad zdjelom. Ta se voda izlije u sakrarij; tamo treba metnuti i pepeo spaljenog pamuka. Dok djelitelj pere ruke, pjeva se ili moli antifona »Confirma hoc Deus«. Tada djelitelj moli Gospoda da Duh Sveti učini srca novopotvrđenika hramom slave svoje.

Na kraju kaže stih: »Ecce sic benedicetur omnis homo qui timet Dominum«, okrene se k potvrđenicima, prekriži ih znakom križa i reče: »Blagoslovio vas Gospodin sa Siona, da gledate sreću Jeruzalema u sve dane života svojega i imate život vječni. Amen«.

TAJNA TIJELA I KRVI GOSPODNJE

Liturgija I. vijeka

Posljednja večera. Kako je tekla posljednja večera možemo razabrati iz izvještaja svih četiriju evanđelista. Skupimo li sve u jedno evo slike posljednje večere prema sinopticima[1]. U prvi dan beskvasnih hljebova, kad su običavali klati vazmeno janje, kažu Isusu učenici njegovi: kuda hoćeš da idemo i da ti zgotovimo vazmeno janje? I posla Petra i Ivana govoreći: Idite u grad i kad uđete u grad, srest će vas čovjek, koji nosi vodu u pebaru. Idite za njim u kuću, u koju on uđe, i kažite domaćinu: Učitelj ti kaže: gdje je blagovalište, gdje ću jesti pasbu sa svojim učenicima? I on će vam pokazati veliku sobu, sagovima prostrtu, uređenu, i ondje pripravite. I oni otidoše i nađoše, kako je rekao, i ondje pripraviše vazmeno janje. I kad bi u veče dođe s dvanaestoricom. I kad su bili za stolom reče im: Vrlo sam želio, da ovu pashu jedem s vama, prije, nego muku podnesem, jer vam kažem, da je više ne ću jesti, dok se ne svrši u kraljevstvu Božjem. I uzevši kalež dadu hvalu i reče: uzmite i razdijelite među sobom, jer vam kažem, da ne ću piti odsada od roda trsova, dok ne dođe kraljevstvo Božje. I kad su oni blagovali uzevši kruh dade hvalu, blagoslovi, prelomi i dade im govoreći: Uzmite i jedite, ovo je tijelo moje, koje se daje za vas; to činite na moju uspomenu. I tako uzevši po večeri kalež davši hvalu dade im govoreći: pijte iz njega svi, jer ovo je

[1] Mt 26, 26—30; Mk 14, 22—26; Lk 22, 14—20. — [2] Mt 26, 20. — [3] Isp. Bickell: Messe und Pascha, Mainz 1872; Leclerq: La Pâque juive et la cène eucharistique, AL XI/1, 526—533.

krv moja novoga zavjeta, koja se prolijeva za mnoge na oproštenje grijeha. I pili su iz njega svi. I otpjevavši psalme hvale izidoše na goru maslinsku ...

Jasno se razabire povezanost obreda posljednje večere sa svetkovanjem židovske Pashe. To je i razumljivo, jer je Spasitelj pošao da sa svojim učenicima svetkuje pashu[2]. Tek je u okviru obreda starozavjetne pashe ustanovio žrtvu Novoga zavjeta, tajnu vjere. Shvatljivo je, da je Spasitelj tačno obdržavao obred starozavjetne pashe, kako to daju naslućivati i pojedine primjedbe evanđeoskog izvještaja. Taj je obred u znatnoj mjeri utjecao na bogoslužne sastanke prvih kršćana, ali ne toliko na posvetu kruha i vina, koja je bila nova, nego na onaj dio, koji je toj posveti i pričešćenju prethodio. Apostoli su obnavljali Isusov spomen posvetom kruha i vina i pričešćenjem uz ponavljanje činâ i riječi Spasiteljevih.

Tako je svedena na pravu mjeru Bickellova misao o utjecaju židovske pashe na svetkovanje novozavjetne žrtve[3].

Bogoslužni sastanci u apostolsko doba. 1. Poslije Gospodinova Uzašašća dođoše apostoli kući i popeše se u gornju sobu, gdje su obično boravili, te bijahu jednodušno postojani u molitvi sa ženama i s Marijom, majkom Isusovom[1]. Brzo se umnožao broj vjernika, koji su svaki dan jednodušno bili u hramu i lomeći kruh po kućama primali su hranu s radošću i priprosta srca hvaleći Boga[2]. Nadovezujući na posljednju večeru sastajali su se po kućama na zajedničke večere. Tamo su molili, davali hvalu, lomili hljeb i primali presveto Tijelo i Krv Gospodnju. Ti su sastanci bili u veče, kako se razabire iz Djela Apostolskih 20, 7, 8.: »U prvi dan nedjelje, kad se sabrasmo da lomimo hljeb, propovijedao im je Pavao, jer je htio sutradan da otputuje, i produlji svoj govor do ponoći. U gornjoj su sobi, gdje smo se sastali, bile mnoge svjetiljke«. Tada je neki mladić, po imenu Eutih, zaspao i pao dolje s trećega kata. Pavao side dolje, pa se opet vrati gore, prelomi hljeb, i jede i tada je govorio još dugo, sve do zore, i onda je otputovao[3].

Iz ovog izvještaja, kao i iz I. poslanice Korinćanima 16, 2. vidimo, da su se u apostolsko doba kršćani sabirali po kućama na bogodimo, da su se u apostolsko doba kršćani sabirali po kućama na bogoslužje u prvi dan sedmice. Kod tih se sastanaka blagovala večera Gospodnja, ali je uz nju bila vezana i obična večera kao vez ljubavi među braćom. U jednu je to ruku bilo nasljedovanje onoga, što se desilo na posljednjoj večeri, a u drugu su opet ruku i prilike praktičkog života bile takove, da je to bio najzgodniji način sastajanja mlade Crkve. No doskora se opazilo da su s time skopčane nemale neprilike: »Jer svaki uzme najprije svoju večeru da jede, pa jedan gladuje, a drugi se opija«[4]. Zato sv. Pavao kori Korinćane toga radi i poručuje im: »Zar nemate kuća da jedete i pijete? Ili sramotite one, koji nemaju, i prezirete Crkvu Božju?«[5].

Iz ovih bismo riječi sv. Pavla mogli zaključiti, da je osnovni zakon ove zajedničke večere, koju on, kao takvu, ni ne osuđuje ni ne preporuča, već je pretpostavlja kao gotovu činjenicu, bila jednakost svih prisutnih i jednostavnost i umjerenost u jelu i pilu. Muškarci su ovim sastancima prisustvovali otkrivene glave, a žene pokrite[6]. Molili su podižući ruke k nebu[7].

Iz apostolskih spisa možemo razabrati, da su osim lomljenja hljeba i večere Gospodnje, te osim agape, na tim sastancima apo-

[1] Dj. Ap. 1, 13/4. — [2] Dj. Ap. 2, 46. — [3] Dj. Ap. 20, 11. — [4] I. Kor. 11. 21. [5] I Kor. 11, 22. — [6] I Kor 11, 4/5. — [7] I Tim 2, 0. — [8] Kol 4, 16; I Tes 5, 57. [9] I Kor 16, 20; Rim 16, 16. — [10] Ef. 5, 19. — [11] I Kor 14, 16. — [12] I Kor 11,

stoli i nadahnuti Duhom Svetim propovijedali, da su se čitale apostolske poslanice[8], da su se vršila sabiranja i obavljale molitve.

U svojoj poslanici Timoteju, I. 2, 1—2. veli sv. Pavao: »Molim dakle prije svega, da se čine prošnje, molitve, moljenja, zahvaljivanja za sve ljude, za kraljeve, i sve, koji su u vlasti, da tihi i mirni život provodimo u svakoj pobožnosti i čistoći«. Dva puta poziva sv. Pavao kršćane da se pozdrave cjelovom svetim[9] — očito kod bogoslužnih sastanak. Osim toga pjevali su se himni, psalmi i duhovne pjesme[10]. Molitvi, koju je izgovarao pojedinac, pridruživala se sva skupina vjernika moleći: Amen[11].

Nije nevjerojatno, da je u izvještaju sv. Pavla o posljednjoj večeri[12] sačuvana prvotna anafora. Sv. Pavao veli: »... Gospodin Isus onu noć, u koju bijaše predan, uze kruh i zahvalivši prelomi i reče: Ovo je tijelo moje, koje se za vas lomi. Ovo činite na moj spomen. Tako i kalež, pošto je večerao, govoreći: Ovaj je kalež Novi Zavjet u mojoj krvi. To činite kadgod budete pili, meni na spomen. Jer kadgod budete jeli kruh ovaj i pili kalež ovaj, smrt Gospodnju navještajte, dok ne dođe ...«.

Možemo razlikovati tri vrste izvještaja sv. Pisma N. Z. o bogoslužnim sastancima prvih kršćana u apostolsko doba. Jedni govore o molitvenom bogoslužju, gdje se moli, pjevaju se psalmi, čita sv. Pismo i propovijeda, ali se ne spominje euharistija[13]. Drugi opet niz izvještaja spominje sastanke, u kojima se vrši lomljenje hljeba, pričešćenje tijelom i krvi Gospodnjom, posvećeni kruh i kalež blagoslova[14]. Plinije piše caru Trajanu da se kršćani sastaju pred zoru i pjevaju himan Kristu kao svome Bogu. Onda se raziđu, ali se opet sastaju ad capiendum cibum[15]. Treća je vrsta sastanaka prvih kršćana u apostolsko doba, koju spominje sv. Pavao u poslanici Korinćanima: »kad se sastajete da jedete«[16]. To je agapa, nasljedovanje posljednje večere u njezinom prvom dijelu, gdje se uzimala obična hrana. Ovakav je sastanak u Korintu prethodio pričešćenju tijela i krvi Gospodnje. U kojoj je vezi bilo posvećenje hljeba i kaleža s molitvenim sastancima ne može se iz svetoga Pisma sigurno razabrati, ali se dobiva dojam, kao da ove dvije vrste sastanaka nisu bile uvijek i nužno jedna o drugu vezane. Čini se, da je u ovim molitvenim sastancima sačuvan prvi trag današnje katekumenske mise, kao i onog dijela božanske službe, koja se zove matutinum ili nokturni, zajedno s laudes. U prvo su doba kršćani u Jeruzalemu svaki dan bili jednodušno u hramu[17]. Onamo su išli na molitvene časove, kako je to zabilježeno za sv. Petra i Ivana, da su išli na molitvu u hram oko devete ure, t. j. oko tri sata poslije podne po našem računu[18]. Isto su tako polazili i u sinagoge izvan Jeruzalema. Molitveni su sastanci prvih kršćana, koji su proizašli bili iz redova Izraelaca, u mnogom nasljedovali shemu i način moljenja u hramu, kako su to, uostalom, vidjeli i kod Gospodina. Tako je razumljiva i sličnost ovih sastanaka s molitvenim sastancima Židova, posebice s jutarnjom molitvom u dan subotnji. No dok je na ove sastanke prvih kršćana utjecalo bogoslužje u hramu i sinagogama, na sastanke se zajednice tijela i krvi Gospodnje ne može konstatovati ni najmanji neposredni utjecaj ove vrste. Kršćani su naprosto nasljedovali posljednju večeru, činili su spomen Gospodinov. Ovi su se sastanci zajednice tijela i Krvi Kristove obavljali u prvi dan sedmice, u nedjelju, u dan Gospodnji. Sv. Pavao veli Korinćanima: »U prvi dan nedjelje, kad se sabrasmo, da lomimo hljeb ...«. U prvi je dan sedmice sastanak kršćana imao značaj euharistijski, žrtveni, a ostali su sastanci bili samo

23—26. — [13] Dj. Ap. 10, 46; I Kor 14; Kol 3, 16; Ef 5, 19; I. Tim 2, 1. — [14] Dj. Ap. 2, 42; 46; 20, 7; I Kor 10, 16; 21; 11, 20. — [15] Plinius, Epist. X, ep. 97. [16] I Kor 11, 33. — [17] Dj. Ap. 2, 46. — [18] Dj. Ap. 3, 1. — [19] Isp. Leclercq:

molitveni i propovjednički. Tu je već početak liturgijskih i aliturgijskih dana. U liturgijske se dane blagovao posvećeni kruh i kalež spasenja, a u neliturgijske se vršilo samo bogoslužje riječi. Značaj se molitvenih bogoslužnih sastanaka bez sv. tajne sačuvao do danas u bogoslužju velikog petka i velike subote, te u kvatrama. Danas je u jedan misni obrazac sjedinjeno i prvotno bogoslužje riječi i sveta tajna, koja se prvotno nije slavila u te dane, niti je bila povezana s molitvenim bogoslužjem, nego je bila nešto samostalno i zasebno[19].

Otkrivenje sv. Ivana apostola sadržaje dragocjene podatke o okviru i ritmu, kojim je bila pod kraj I. vijeka okružena prvotna liturgija. Sasvim je nemoguće odijeliti ono, što je sv. Ivan vidio proročkom vizijom od onoga, što pripada zemlji. No nije nevjerojatno, da u potankostima ovih viđenja imade i dosta aluzija i remeniscencija iz zemaljskog bogoslužja.

Sv. Ivan viđe u Duhu prijestolje na nebu. Onaj, koji je sjedio na prijestolju, bijaše po viđenju kao kamen jaspis i sard. Oko prijestolja bijahu 24 prijestolja i na njima 24 starješine. U sredini oko prijestolja viđe sv. Ivan 4 životinje, slične lavu, volu, čovjeku i orlu. Ove dan i noć govorahu: Svet, svet, svet Gospod Bog svemogući, koji bijaše, koji jest i koji će doći. A 24 starješine padoše pred onim, koji sjedi na prijestolju i pokloniše se onomu, koji živi u vijeke vijekova. Oni metnuše krune svoje pred prijestolje govoreći: Dostojan si, Gospode i Bože naš, da primiš slavu i čast i silu, jer ti si stvorio sve i po tvojoj volji bitišu i stvoreno je[20]. A pod oltarom viđe duše zaklanih radi riječi Božje i radi svjedočanstva, kojim su svjedočili. To su duše mučenika, kojih je u ono doba, kad je pisano Otkrivenje, bilo već mnogo, jer su međutim Nero i Domicijan bjesnili protiv kršćana. Ovaj je apokaliptički oltar očita aluzija na grobove kršćanskih mučenika na zemlji, nad kojima su kršćani prikazivali nekrvnu žrtvu novoga zavjeta. Bit će tako i drugih aluzija, osobito kod slavospjeva, što ih pjevaju anđeli, starješine i evanđeoski simboli oko prijestolja Božjega.

2. Najstariji kršćanski spis, koji je do nas dopro, osim sv. Pisma, Didahe[21] (pod kraj I. v.) svjetuje kršćanima da svaki dan potraže društvo svetih (IV, 2.), ali za dan Gospodnji kaže: »U dan se Gospodnji sastajte, lomite hljeb i dajte hvalu, nakon što ste prije toga ispovijedili svoje grijehe, da vaša žrtva bude čista ... Izaberite dakle sebi biskupe i đakone, dostojne Gospoda ...« (XIV, 1, XV, 1.). U IX. i X. poglavlju ne govori Didahe o euharistijskoj žrtvi, niti o blagovanju euharistije, nego o zajedničkom blagovanju vjernika, neke vrste agape, ali bez veze sa žrtvom. Ne ćemo pogriješiti, ako ustanovimo, da se prema Didahe u nedjelju održavaju liturgijski sastanci prvih kršćana, a u druge dane samo agapa i bogoslužje riječi.

3. Iz pisma Plinija mladeg caru Trajanu, oko 112., proizlazi, da su se kršćani običavali sastajati u određeni dan, prije sunca, dakle noću. Tu su pjevali pjesmu Kristu kao Bogu svomu i obvezivali su se da ne će počinjati krađe, otimačine, preljuba, vjerolomstva. Iza toga su se razišli i onda su se opet sastajali »ad capiendum cibum, promiscum tamen et innoxium«[22].

Budući da je Plinije ove podatke primio od otpadnika, koji su otpali pred više godina, a neki i pred 20, ima se sve to smatrati kao svjedočanstvo crkvene prakse, pod kraj I. vijeka. U određeni dan (t. j. nedjelju) sastajali su se kršćani na noćne sastanke: to su coetus antelucani, kako ih zove Tertulijan[23] govoreći upravo o Pliniju mladem. To su bili liturgijski sastanci, gdje su se, po Pliniju, kršćani »sacramento« obvezivali na pošteni život. Tertulijan ističe, da Plinije nije ništa mogao potanje saznati o tajnama kršćanskim: »de sacramentis eorum«. Nije sigurno, da li Plinijeva riječ »sacramentum« znači »juramentum«, ili »mysterium«, tajnu. I sv. Justin spominje, kako ćemo vidjeti, da se prije euharistije moli za milost izvršavanja kreposti i vršenja zapovijedi. Na drugim su se onda sastancima sastajali kršćani da primaju nedužnu hranu. Plinije spominje, da je taj običaj prestao poslije njegove zabrane beterija, koja je zabrana uslijedila na osnovu odredbe samoga Trajana. Iz Plinijeva se teksta ne razabire jasno, što je prestalo, na što se zapravo odnosi onaj »quod ipsum desisse post edictum meum«. Možda je ova Plinijeva zabrana bila razlogom, zašto se u Bitiniji, a i drugdje, euharistijski sastanak prvih kršćana počeo prenositi od kasne večeri na jutro. Bogoslužje je riječi još uvijek, i mnogo kasnije još, bilo održavano noću[24].

4. Sve dotle je još bilo u svetkovanju liturgije mnogo slobode i mnogo improvizacije. Stalan je bio samo tekst recitacije o posljednjoj večeri i konsekracije kruha i vina. Pod kraj I. v., oko g. 95, piše Klement Rimski Korinćanima 40; 1, 2., da se sveta služba ne smije vršiti bez reda[25]: »cuncta ordine facere debemus ... statutis temporibus et horis«. U toj poslanici imade nekih stavaka, koji su vjerojatno preuzeti iz tadašnje liturgije.

Tako n. pr. kad Klement Rimski spominje, kako »miriade anđela služeći Gospoda kliču: »Svet, svet, svet Gospod Bog Sabaot, čitavo je stvorenje puno slave tvoje!« I mi, koji smo sjedinjeni zajednicom osjećaja u slogu jednog tijela, kličemo Njemu kao iz jednog grla, da uzimademo dijela na njegovim velikim i veličajnim obećanjima«[26]. Bit će, da je iz liturgije preuzeta i ova formula, koja potječe u svojoj biti još od sv. Pavla: »Jer primamo sve od Njega, dužni smo da mu za sve zahvaljujemo: Njemu slava u vijeke vijekova. Amen«[27]. U LXIX., LX. i LXI. glavi ovog pisma vide neki reprodukciju jedne svete formule. Međutim to je prekrasna improvizacija, puna citata iz sv. Pisma, nadahnuta onim mislima, koje će biti kasnije značajne za prefaciju. Nije nemoguće, da je to u zbilji i bila neka improvizovana »euharistija«, t. j. zahvala prije žrtve. Da spomenem samo nekoliko stihova iz LXI. glave: »Podaj im, Gospode, svetost, mir, slogu i stalnost ... Mi ti zahvaljujemo po velikom svećeniku i zaštitniku naših duša, Isusu Kristu, po kojemu da bude tebi slava i veličina i sada i od koljena do koljena u sve vijeke vijekova. Amen«[28].

Vjerojatno je, da prvotne agape u apostolsko doba nisu bile sasvim zasebna jedinica kršćanskih sastanaka, nego da se »bogoslužje riječi«, preuzeto dobrim dijelom od sinagoge, vršilo u nekoj vezi s agapom[29].

Liturgija II. vijeka

Liturgiju II. v. upoznajemo poglavito iz kratkih, ali dragocjenih bilježaka sv. Justina mučenika u njegovoj I. apologiji. Nakon što je

La messe des catbécumènes ou avant-messe et la vigile. AL XI/1, 533—538. [20] Otkr. 4, 1—11. — [21] Funk: Patres apostolici I Tübingae 1901 10; 32; 20; 22; Isp. Leclercq: La fraction dans la Didachè, AL XI/1, 539—552. — [22] Plin. Ep. X, 96. — [23] Apol. II PL 1, 20. — [24] Isp. Leclercq: Le rescrit de Trajan. AL IV/2, 2138—2149; Pline le Jeune (et la Messe), AL XI/1, 558/9. — [25] Funk: Patres apostolici I 150. — [26] Ep. I Cor. 34, 6, 7; Funk: Patres ap. 142. — [27] Ib. 38, 4; Funk: Patres ap. 148. — [28] Funk: Patres ap. 178—181. — [29] Dj. Ap. 20, 11. Isp. Leclercq: Agape AL I/1 775—848.

govorio o krštenju opisuje sv. Justin u 65., 66. i 67. poglavlju[1] bogo-
službne sastanke vjernika svoga doba. Prema ovim je podacima sv.
Justina kršćansko bogoslužje II. v. bilo podijeljeno u dva glavna
dijela, molitveno-didaktički i mistični. U prvom se dijelu čitalo sv.
Pismo starog i novog Zavjeta, zatim je slijedila propovijed, onda
zajednička molitva (litanija) za potrebe sv. Crkve, te euharistijska
anafora. Sv. Justin spominje anaforu samo sumarno, govoreći opšir-
nije o didaktično-molitvenom bogoslužju. A govoreći prije toga pose-
bice o euharistijskom dijelu bogoslužja reasumira: »poslije molitava
za nas, za onoga, koji je prosvijetljen (kršten), za sve, koji se nalaze
gdje mu drago«. Tada slijedi cjelov mira, prikazanje kruha i vina,
euharistijska anafora i doksologijom i odgovorom cijeloga puka i
pričest. Već je sasvim ustaljena (obvezatna) nedjeljna misa. Sv. Ju-
stin prenosi riječ »euharistija« od zahvale na kruh i vino, nad ko-
jima se izriče ova zahvala[2].

U 65. poglavlju I. Apologije veli sv. Justin: »Kad smo oprali onoga,
koji vjeruje i koji se pridružio nama, vodimo ga na mjesto, gdje su sabrani
oni, koje zovemo braćom. Mi se tada zajednički molimo za nas i za prosvijet-
ljenoga i za sve ostale, nalazili se oni gdje mu drago, te uzmognemo ne-
samo upoznati istinu, nego i zadobiti milost, izvršavati krepost i vršiti za-
povijedi. Kad su završene molitve, dajemo sebi poljubac mira. Tada se
donosi onomu, koji pretstoji braći, kruh i čaša vina i vode. On to prima
i slavi Oca sviju po imenu Sina i Duha Svetoga i opširno zahvaljuje za
ove darove, koji su primljeni od njega. A kad je svršio molitve i zahvalu
čitav puk kaže: Amen. A kad je onaj, koji pretstoji, dovršio zahvalu i kad
je čitav puk aklamirao, oni, koje zovemo đakonima, daju svima prisutnima
da učestvuju primajući kruh, vino i vodu, nad kojima se vršila zahvala, i
nose otsutnima«.

U gl. 66. nastavlja: »Ova se hrana kod nas zove εὐχαριστία i nitko
drugi ne može da joj bude dionikom, nego onaj, koji vjeruje da je istina,
što učimo, koji je opran onim pranjem za oproštenje grijeha i koji onako
živi, kako je Krist odredio. Jer mi to ne primamo kao obični kruh i obično
piće... Apostoli u evanđeljima kažu, da im je Isus tako odredio, kad je
primio kruh i zahvalio i rekao: to činite na moj spomen; ovo je tijelo moje;
i kad je na sličan način uzeo kalež, zahvalio i rekao: ovo je krv moja i
sve to njima samima dao...«

U 67. poglavlju završuje sv. Justin ističući: »U dan, koji je nazvan po
suncu, sastaju se na istom mjestu svi stanovnici grada i zemljoradnici. Tu
se čitaju τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων ili drugi spisi proročki, kako je
podesno prema vremenu. Kad lektor prestane čitati, pretstojnik bodri i go-
vori da potakne prisutne na nasljedovanje ovih lijepih stvari. Tada svi
zajedno ustajemo i molimo. I, kako smo već rekli, kad smo svršili molitvu,
donosi se kruh, vino i voda i pretstojnik po svojim silama moli i zahva-
ljuje, a puk mu odgovara: Amen. Tada se dijele stvari, nad kojima je
izgovorena zahvala i svaki ima svoj dio, a otsutnima se šalje njihov dio po
đakonima«.

Liturgija III. vijeka

O obredu sv. mise u III. v.[1] imadu pojedinih zanimljivih poda-
taka osobito Origen i Didascalia. Obred novozavjetne žrtve u III. v.
potanko prikazuje naročito sv. Hipolit, pa Tertulijan i sv. Ciprijan.

---

[1] PG 6, 427-30. — [2] Isp. Leclercq: Saint Justin, Martyr (et la Messe), AL XI/1, 560—567.

[1] Isp. Leclercq: Messe (pendent la 1re moitié du IIIe siècle) AL XI/1 573—593. — [2] De Orat. 33, PG 11, 557—560. — [3] In Jer.-hom. 14, PG 13, 421. [4] Funk, Didascalia et Constitutiones, Paderborn 1906 1, 116, 172, 102, 376. Leclercq: Didascalie AL IV/1 798—812. — [5] Dom Cagin: L'eucharistia, 1912.

Prema **Origenu**[2] možemo razlikovati liturgiju za katekumene od one za vjerne. On se brižno čuva da ne bi o svetim tajnama govorio pred onima, koji nisu kršteni.

Katekumenska misa sadržaje čitanje iz sv. Pisma, homiliju, psalme, himne i molitve. Tada slijedi poljubac mira među braćom, vjerojatno Sanctus, anafora, koju on zove molitva (εὐχή) i pričest: »Na početku i u predslovlju molitve dajemo slavu Gospodu prema našim silama po Kristu, koji je proslavljen s njime u Duhu Svetom. Tada svaki treba da zahvaljuje zajednički za milosti, koje su podijeljene svima, i za one, koje je pojedinačno primio od Boga. Iza zahvale svaki treba da se pokaje i da se pred Bogom optuži za svoje grijehe... Iza ispovijedi, na četvrtom mjestu, dolazi molitva za velike i nebeske stvari, za sebe samoga i za sve, za porodicu i prijatelje svakog pojedinca. Poslije svega se ovoga molitva završuje doksologijom Bogu po Kristu u Duhu Svetom«. Jednom spominje Origen, da se u njegovo doba »često veli u molitvama: »Bože svemogući, daj nam dio s prorocima i s apostolima Tvojega Sina; daj nam, da se nađemo zajedno sa samim Kristom«[3]. Sve to odgovara liturgiji sv. Marka.

Prema **Didascalia**[4] donose vjernici biskupu prinose, koji će služiti za svetu žrtvu, a preostatak se dijeli među siromašne. Liturgijski se sastanci održavaju nedjeljom. Tamo vjernici slušaju riječ spasenja i hrane se božanskom hranom, koja ostaje dovijeka. Čita se sv. Pismo, upravljaju se molitve Gospodu, prinosi se i blaguje euharistija. Ti se sastanci održavaju »in memoriis« to će reći u nadgrobnim kapelama, »in coemeteriis, in dormientium exitibus« (sprovod?), ali i »in collectis vestris« (VI, 22.). Euharistijski je kruh pečen na vatri. Sveta se žrtva prinosi za pokojne.

Sv. **Hipolit.** Sedam međusobno srodnih spisa sadržaje pravila o disciplini i kultu prvotne Crkve, kao da su ta pravila sastavljena i predana od apostola. To su:

1. Konstitucije Apostolske (grčki).
2. Epitome ovih Konstitucija (grčki).
3. Fragmenat Veronski (latinski).
4. Konstitucija egipatska ili Statuti apostolski (koptski i arapski).
5. Isto (etiopski).
6. Kanoni Hipolitovi (arapski).
7. Oporuka G. N. I. K. (sirski).

Premda su svi ovi spisi srodni, ipak su najsrodniji međusobno oni pod br. 3, 4, 5. To je u stvari latinski, koptski, arapski i etiopski prijevod istoga (grčkoga) teksta, koji je po tim prijevodima došao do nas bez znatnijih promjena, dok su ostali navedeni spisi samo preudesbe prvotnog grčkog teksta. Originalni je grčki tekst sastavio sv. Hipolit u Rimu oko 218., odnosno između 218. i 235. Originalni se spis Hipolitov, pisan grčkim jezikom, pod naslovom: Ἀποστολικὴ παράδοσις izgubio, a do nas je došao samo u više ili manje tačnim prijevodima. Najtačniji su oni pod br. 3, 4, 5. Do nedavna je latinski prijevod bio poznat samo pod imenom Veronskog fragmenta ili Veronske anafore.

Sv. Hipolit najprije govori o izboru biskupa, onda donosi znamenitu anaforu i neke misne molitve, pravila za ređenje svećenika, o priznavaocima (confessores), o udovicama i nižim klericima, te o krštenju. Nas ovdje najviše zanima misna anafora, koju Dom Cagin[5] smatra »prototipom svih liturgija, idealnim Kanonom, savršenom i

prvotnom euharistijom, nadahnućem apostolskim«. To je bilo prije, nego je Dom Connolly iznio svoje dokaze, da su gore nabrojeni spisi u zbilji prijevodi, odnosno preradbe Ἀποστολικὴ παράδοσις sv. Hipolita. Dopuštajući kasnije, bar donekle, ovo gledište, naglasuje Dom Cagin, da Dom Connolly nije dokazao, da sv. Hipolit nije preuzeo ove anafore od starijeg dokumenta, iz apostolskog doba, te i dalje ustrajno brani apostolicitet ove formule. S Dom Caginom je suglasan kard. Schuster. On drži »gotovo sigurnom hipotezu, da je u latinskom tekstu veronskog palimpsesta najstariji tip euharistijskog himna, raniji od interpolacija II. vijeka«[6]. Danas se jedva još može sumnjati o tomu, da je sv. Hipolit pisac orginalnog spisa, koji nam se sačuvao u rečenim prijevodima. Vjerojatno je osim sv. Pisma, naročito poslanice Korinćanima I. i Hebrejima, imao pri ruci i dotadašnje liturgijske formule. Ne može biti sumnje o tomu, da anafora sv. Hipolita tačno odgovara najstarijim podacima, što ih možemo crpsti iz patrističke literature o novozavjetnoj žrtvi. Hipolitova liturgija potpuno odgovara i rimskim liturgijskim običajima onog vremena, u koliko su nam inače zajamčeni[7].

Radi važnosti ove anafore donosimo je u cijelosti:

»Gratias tibi referimus, Deus, per dilectum Puerum tuum Iesum Cbristum, quem in ultimis temporibus misisti nobis Salvatorem et Redemptorem et Angelum voluntatis tuae qui est Verbum tuum inseparabile, per quem omnia fecisti et bene placitum tibi fuit; misisti de caelo in matricem Virginis, quique in utero habitus incarnatus est et filius tibi ostensus est ex Spiritu Sancto et Virgina natus; qui voluntatem tuam complens et populum sanctum tibi adquirens extendit manus cum pateretur ut a passione liberaret eos qui in te crediderunt; qui, cumque traderetur voluntarie passioni ut mortem solvat, et vincula diaboli dirumpat, et infernum calcet, et iustos illuminet, et terminum figat et resurrectionem manifestet:

Accipiens panem gratias tibi agens dixit: Accipite, manducate, Hoc est corpus meum, quod pro vobis confringetur. Similiter et calicem dicens: Hic est sanguis meus qui pro vobis effunditur. Quando boc facitis, meam commemorationem facitis.

Memores igitur mortis et resurrectionis eius.

Offerimus tibi panem et calicem, gratias tibi agentes, quia nos dignos babuisti adstare coram te et tibi ministrare.

Et petimus ut mittas Spiritum tuum Sanctum in oblationem sanctae Ecclesiae: in unum congregans des omnibus, qui percipiunt, sanctis, in repletionem Spiritus Sancti ad confirmationem fidei in veritate.

Ut te laudemus et glorificemus per Puerum tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et bonor, patri et Filio cum Sancto Spiritu, in sancta Ecclesia tua et nunc et in saecula saeculorum. Amen«.

U ovoj anafori ima mnogo pjesničkih mjesta. Velika molitva zahvalnica vezana je izravno s recitativom konsekracije, bez »Svet«, koji inače prekida ovaj slijed. To je doista slijed misli prvotne euharistije, koja je bila jedna neprekinuta molitva. Iza konsekracije slijedi anamneza, koja počinje slično kao i današnji rimski Kanon,

L'anapbore apostolique et ses témoignes, Paris 1919; Connolly: The socalled egyptian Church and derived document; Textes and studies VIII. Cambridge 1916. IV. — [6] LS I 1923, 60. — [6] Cabrol: Saint Hippolyte et son oeuvre liturgique, AL VI/2, 2411—2419. — [7] Ed. Hauler: Didascaliae apostolorum fragmenta Veronensia latina ... Lipsiae 1900, 106; Ducbesne: Origines 1925, 556/8.

ali je spomenuta samo smrt i uskrsnuće Isusovo. Epikleza ima sasvim arhaički oblik: Duh Sveti se zaziva da prije svega posveti vjernike.

»Euharistia« se prinosi svemogućemu Bogu po njegovu ljubljenomu Sinu, Isusu Kristu, kojeg je Gospod u odredeno vrijeme poslao da nam bude Spasiteljem, Otkupiteljem i glasnikom Njegove volje (angelus voluntatis tuae), koji je Riječ Božja nerazdruživa, po kojem je Gospod sve učinio, koga je Gospod poslao u krilo Djevičino, koji se utjelovio u Djevici Mariji, kao Sin Božji po Duhu Svetom, po Djevici rođen... Kasnije se u predslovlju spominje samo još pojedina otajstva iz života Isusova, kojih se upravo spomen slavi, dok se ovdje napominju mnoga otajstva i tako se sasvim prirodno dolazi do časa, kad je Isus uzeo u svoje ruke kruh, zahvalio i rekao: ovo je tijelo moje. Tako predslovlje lakoćom prelazi u recitaciju pretvorbe. Anafora se završuje doksologijom, koja potsjeća na doksologiju Efež. III, 21. Tada slijedi blagoslov ulja, mlijeka i uljika.

Kod sv. Hipolita anafori prethodi posveta biskupa ili (kako to slijedi iz Hipolitova obreda krštenje) krštenje katekumena, evanđelje i bomilija, molitva vjernih i poljubac mira: »et postea iam simul cum omni populo orent (qui baptizati et uncti sunt) non primum orantes cum fidelibus, nisi omnia baec fuerint consecuti. Et cum oraverint, de ore pacem offerant. Et tunc offeratur oblatio a diaconibus episcopo et gratias agat panem quidem in exemplum (quod dicit Graecus antitypum) corporis Christi; calicem vino mixtum propter antitypum (quod dicit Graecus similitudinem) sanguinis quod effusum est pro omnibus qui crediderent in eum; lac et melle mixta simul ad plenitudinem promissionis quae ad patres fuit, quam dixit terram fluentem lac et melle, quam et dedit carnem suam Cbristus, por quam sicut parvuli nutriuntur, qui credunt, in suavitate verbi amara cordis dulcia efficiens ...«.

Etiopski prijevod[8] imade i molitve prije i poslije pričesti, koje su kasniji dodatak, ali neke od njih nisu odviše daleko od vremena svetog Hipolita, premda ne potječu od njega samoga. Biskup moli prije pričesti: »Bože svemogući, neka vjernici prime pobožno i plodonosno pričest. Neka ove tajne ne budu nama na suđenje, nego na blagoslov. Neka posvete vjernike, neka ih jačaju, neka ib oslobode od svakoga zla i umnože njihovu vjeru ...«. Neposredno prije pričesti upozoruje đakon vjernike da paze, a biskup kaže: »Sveto svetima«. Puk odgovara: »Jedan sveti Otac, jedan sveti Sin, jedan sveti Duh«. Biskup pozdravlja vjernike: »Gospod s vama«, a oni odgovaraju: »I s dubom tvojim«. Tada dijeli biskup pričest. Iza pričesti se ponavlja molitva da primanje svetih tajna ne bude na našu osudu, nego na spasenje duše i tijela. Na kraju biskup raširenim rukama blagosilja puk govoreći: »Svemogući Bože, blagoslovi tvoje službenike, čuvaj ib i štiti«. Puk odgovara: »Amen«, a biskup kaže: »Gospod s vama, idite u miru«.

Tertulijan ne donosi doduše teksta anafore, vjerojatno s razloga discipline arcani, ali nas upoznaje s mnogo pojedinosti iz liturgije svoga doba.

Po njegovu se svjedočanstvu eubaristija prinosi nesamo za pokojne, na godišnjicu njibove smrti, kao spomendan njibova rođenja za nebo, nego i

[8] Ed. Horner: The statutes of teb apostles 1904. — [9] De corona 3, PL 2, 79; De exhort. cast. 11, PL 2, 926/7. — [10] De fuga 14, PL 2, 119. — [11] De oratione 19, PL 1, 1183. — [12] De spect. 25, PL 1 57; De oratione 19, PL 1, 1182. — [13] De anima 9, PL 2, 680. — [14] De praescript. 40, PL 2, 56. — [15] De orat. 3, PL 1, 1156.

za žive[9]. Svete se tajne služe nedjeljom, one su dominica solemnia[10]. Možda se služe i u postajne dane, srijedu i petak; barem on želi da vjernici ove dane posvećuju primanjem svete pričesti na taj način, da je nose kući i da je blaguju u onaj sat, kad im je slobodno uzimati branu[11]. Inače traži da se sveta pričest prima čista srca i na tašte. Euharistija se vrši u crkvi Božjoj, na Božjem oltaru, što ga okružuju vjernici[12]. Katekumenska misa po njemu sadržaje čitanja iz sv. Pisma, pjevanje psalama, homiliju i molitve[13]. Iza homilije katekumeni se udaljuju[14]. Moli se stojeći, uzdignutim rukama, okrenut prama istoku. Iza katekumenske mise slijedi misa vjernih. Iza predslovlja slijedi Sanctus: »Uistinu je pravedno da Boga blagosilju svi ljudi na svakom mjestu i u svako doba osjećajući se uvijek njegovih dobročinstava... Njemu, kome anđeoski zborovi ne prestaju klicati: Svet, svet, svet. Zato i mi, ako zaslužujemo da se sjedinimo anđelima, prihvaćamo odavle odozdo ovu božansku riječ prama Bogu i dužnost buduće slave«[15]. Tertulijan spominje liturgijski poljubac mira i molitvu Gospodnju[16], ali im ne određuje pobliže mjesta u liturgiji. Oče naš imade svoj uvod: memoria praeceptorum[17]. Pričest primaju vjernici pod objema prilikama; pod prilikom kruha od biskupa ili svećenika, a pod prilikom vina, iz kaleža, od đakona. Posvećenu česticu primaju stojeći u ruku, a iz kaleža uzimlju gutljaj posvećenog vina[18].

Ni sv. **Ciprijan** nije zabilježio nijednog većeg liturgijskog teksta, ali nam je sačuvao mnoge pojedinosti iz liturgije svoga doba.

U svojem pismu, upravljenom Ceciliju, posebice naglasuje da svaki, koji posvećuje kalež Gospodnji, mora tačno obdržavati sve ono, što je činio naš Gospodin, osnivač i učitelj ove žrtve. Kako su neki htjeli da se posvećuje kalež s vodom mjesto s vinom, veli sv. Ciprijan: »Invenimus calicem mixtum fuisse quem Dominus obtulit, et vinum fuisse quod sanguinem dixit. Unde apparet sanguinem Christi non offerri, si desit vinum calici, nec sacrificium dominicum legitima sanctificatione celebrari, nisi oblatio et sacrificum respondeat passioni«[19]. Na prigovor, da se svete tajne služe jutrom, a Spasitelj ih je prvi put vršio uveče, odgovara sv. Ciprijan, da je Spasitelj prvi put prinio samo svoju muku, a mi slavimo i njegovo uskrsnuće i zato svetkujemo svete tajne ne uveče, nego ujutro. Svete su se tajne svetkovale osobito u spomen svetih mučenika na godišnjicu njihove smrti: sacrificia pro iis semper, ut meministis, offerimus, quoties martyrum passiones et dies anniversaria commemoratione celebramus[20].

Prednicejska je **liturgija** u svojim bitnim crtama jednaka u cijeloj Crkvi, jer se naprosto nasljeduje ono, što je Spasitelj činio na posljednjoj večeri. Uostalom imade u to doba mnogo slobode i improvizacije u pojedinostima. Razumljivo je, da jedan te isti biskup ili svećenik nije svaki put upotrebljavao druge kretnje, pa ni druge riječi. Kretnje je određivala sama priroda stvari; a isto vrijedi i za glavni tekst anafore. Tako je polagano i kod pojedinca, a i kod različitih osoba, prvotna improvizacija postajala nečim, što se ustalilo predajom ili običajem. Bitno je ovo: biskup ili svećenik daje nad kruhom i vinom hvalu Gospodu, sjeća se Krista i njegove zapovijedi, da se na njegov spomen izgovaraju riječi pretvorbe nad ovim elementima, pa ih izgovara i onda dijeli vjernicima kao tijelo i krv Kristovu. K ovom se bogoslužju (vjernih) pridružuje (»katekumensko«) »bogoslužje riječi«, koje se sastoji od čitanja sv. Pisma, pjevanja psalama i himana, te homilije.

[16] Ib. 3, 4. PL 1. 1156/7. — [17] Ib. 10. PL 1, 1166. — [18] De idololatr. 7. PL 1, 669.
[19] Ep. 63, 9; PL 4, 380. — [20] Ep. 39, 3; PL 4, 323.

»Bogoslužje riječi«, koje je nastalo pod utjecajem sinagoge i koje se kasnije razvilo u »katekumensku misu«, razvijalo se u različitim crkvama mnogo slobodnije od žrtvenog bogoslužja. Zato se i opaža znatna razlika u »bogoslužju riječi« različitih crkvi, dok za prva tri vijeka u žrtvenom bogoslužju vlada relativna jedinstvenost.

Liturgija IV. vijeka

Od IV. vijeka dalje nastupa nasuprot relativnoj jedinstvenosti znatna raznolikost između zapadne i istočne liturgije.

Nije to samo jezik, po čemu se razlikuju. Do početka je IV. vijeka i u samom Rimu u liturgiji vladao grčki jezik, te je i original »rimske anafore« sv. Hipolita bio pisan grčki. Od polovice IV. v. prevladava na čitavom zapadu latinski, s malim grčkim reminiscencijama. Na istoku je pravilo, da se liturgija vrši u domaćem jeziku onoga doba i kraja. Ima to svojih povjesnih uzroka, o kojima je govor na drugom mjestu. Druga je razlika između istočne i zapadne liturgije sv. mise, da na istoku vlada vrlo velika raznolikost u anaforama. Prvi, pripravni dio mise, redovno je (u istom obredu) jednak, i ne mijenja se prema crkvenoj godini. Isto se tako ne mijenja ni anafora tijekom crkvene godine. Nasuprot se na zapadu opaža, da anafora, odnosno kanon, ostaje doduše uvijek bitno isti, ali se u izvjesno crkveno doba dopuštaju malene promjene ili umeci. Istočna je misa tajanstvenija, te ima više ceremonija i simboličkih radnja[1], a u zapadnoj liturgiji znatno utječe razvitak crkvene godine na pripravni dio mise, koji je, može se reći, u mnogim dijelovima gotovo svaki dan drugačiji, dok se to u istočnim liturgijama ne zapaža. Jedna je od najglavnijih razlika između istočne i zapadne liturgije t. zv. epikleza, o kojoj će biti govora u analizi rimskog kanona.

Istočne liturgije

Euhologij sv. **Serapiona**[2], biskupa u Tmuisu († 358.). Serapionov je Euhologij zbirka molitava za biskupa. To je ujedno i najstariji sačuvani svjedok stare egipatske liturgije.

On sadržaje 30 molitava. Prvih se 6 odnosi na anaforu zajedno s blagoslovom ulja i vode. Daljnjih 5 na krštenje, onda 3 na ređenje, 3 na blagoslov ulja, krizme, kruha i vode i jedna na pokojne. Na kraju dolazi 12 molitava, koje se mole prije anafore. Prva od ovih nosi natpis: prva molitva nedjelje (kad se naime služila nedjeljna sveta misa). Tu moli biskup Oca Jedinoga Sina, Gospodara svega, da pošalje Duha svetoga u srca vjernika, te uzmognu razumjeti sveto Pismo. Molitva završuje doksologijom: po jedinomu Sinu Tvomu Isusu Kristu, u Duhu Svetomu, po kome je tebi slava i vlast sada i u vijeke vijekova, Amen.

Druga molitva (XX. po redu) slijedi čitanja sv. Pisma i homiliju i moli da Gospod otvori srca i stvori sebi vjerni puk po Kristu. Možda se već ova molitva odnosi na katekumene. Sigurno se odnosi na njih slijedeća (XXI.) koja nosi natpis: za katekumene. Tu se moli da Gospod pripravi katekumene na sveti krst i da ih učini dostojnim milosti krštenja. Tada je slijedila molitva pod br. XXVIII, kojom se polažu ruke na katekumene. Iza toga se katekumeni udaljuju i počinje liturgija vjernih. Ovdje imadu svoje mjesto molitve za bolesne (XXII.), koju je vjerojatno slijedila molitva pod br. XXX. s blagoslovom za bolesne, tada molitva s blagoslovom plodina (XXIII.), molitva za Crkvu (XXIV.), za biskupa, kler i sve vjernike i čitav

[1] LM II 49; Isp. Salaville: Liturgies orientales, Paris 1932, 72—90. — [2] Ed. Funk: Didascalia et Constitutiones II XL—LXII; Isp. Leclercq: Anaphore de

svijet (XXV.), onda jedna molitva, koja se molila klečeći (XXVI.) i molitva za puk (XXVII.), vjerojatno molitva iz diptiha, te blagoslov vjernika (XXIX.). Svaka se od ovih molitava završuje doksologijom.

Poljubac se mira ne spominje, kao ni prinos kruha i vina, koji se pretpostavlja.

Radi važnosti Serapionove anafore donosimo je u cijelosti u prijevodu: »Dostojno je i pravedno, da te hvalimo, uznosimo i slavimo, nerođeni Oče jedinoga Sina Isusa Krista. Mi te hvalimo, nerođeni Bože, neistraživani, neizrecivi, neshvatljivi svakom stvorenju. Mi te hvalimo, jer te poznajemo po tvom Sinu jedinomu, koji te je objavio i protumačio i dao spoznaju tvoju stvorenoj prirodi. Mi te hvalimo, tebe, koji poznaješ svoga Sina i objavljuješ njegovu slavu svetima; tebe, koga poznaje Sin, što si ga rodio, pokazao i objavio svetima. Mi te hvalimo, nevidljivi oče, koji darivaš neumrlost. Ti si izvor života, izvor svijetla, izvor sve milosti i istine. Ti ljubiš ljude, ti ljubiš siromašne, ti daješ mir svakomu i sve privlačiš k sebi po dolasku Sina svoga preljubljenoga. Mi te molimo, učini od nas ljude, koji živu: daruj nam duh svijetla, da upoznamo, tebe, istinitoga, i onoga, koga si poslao, Isusa Krista. Daruj nam Duha Svetoga, da uzmognemo govoriti i pripovijedati tvoje neizrecive tajne. Neka Gospod Isus govori u nama i Duh Sveti: neka Te on himnima slavi po nama. Jer ti si onaj, koji plane iznad svakog imena, koje se imenuje nesamo u ovom vijeku, nego i u budućem. Tebi služe tisuće tisuća, miriade miriada anđela, arhanđela, prijestolja, gospodstva, moći: u tvojoj su blizini veličanstveni serafini sa šest krila, od kojih dvjema kriju svoje lice, dvjema noge, a dvjema lete kličući, da si ti svet. Primi s njihovim kliktajima tvojoj avetosti i naše poklike: svet, svet, svet je Gospod Sabaot. Nebesa i zemlja puna su slave. Nebesa su puna i zemlja je puna tvoje čudesne slave. Gospodaru moćni, ispuni i ovu žrtvu tvojom moću i tvojim sudjelovanjem.

Jer ti si onaj, kome prinosimo ovu živu žrtvu, ovaj nekrvni prinos. Tebi prinosimo ovaj kruh, koji je τὸ ὁμοίωμα tijela Jedinoga Sina Tvoga. Ovaj je kruh τὸ ὁμοίωμα svetoga tijela, jer Gospod Isus Krist, u noći, kad je bio predan, uze kruh, prelomi ga i dade svojim učenicima govoreći: Uzmite i jedite, ovo je tijelo moje, koje se lomi za vas za oproštenje grijeha. Stoga, čineći spomen njegove smrti, mi prinosimo kruh i molimo: po ovoj žrtvi pomiri se sa svima nama, budi milostiv, Bože istine. I kao što je žito, od koga je sačinjen ovaj kruh, bilo rasijano posvuda, i postalo je jedno, tako učini i svoju svetu Crkvu od svih naroda, od svih krajeva, gradova, sela i kuća jednom, živom, sveopćom Crkvom. Mi prinosimo i ovaj kalež, τὸ ὁμοίωμα krvi, jer je Gospod Isus, pošto je blagovao, uzeo kalež i rekao učenicima: Uzmite i pijte, ovo je novi zavjet, to će reći: moja krv, koja je prolita za vas na oproštenje grijeha. Stoga mi prinosimo ovaj kalež, koji proizvodi τὸ ὁμοίωμα krvi. Dođi, Bože istine, neka dođe i Tvoja Riječ sveta nad ovaj kruh, da kruh postane tijelom Riječi, i nad ovaj kalež, da kalež postane krvlju istine. I daj, da svi, koji budu dionici, prime životvorni lijek, koji liječi u njima svaku bolest i koji im daje snage za svaki napredak u svakoj kreposti — da to ne bude na njihovo osuđenje, Bože istine, i da za njih ne proizađe ni grijeh ni sramota. Jer mi te zazivamo, nestvoreni, po tvome Jedinomu Sinu u Duhu Svetom: da ovaj puk bude pobožan i da napreduje, da mu pošalješ anđele, koji će ga voditi do pobjede nad zloćom i do ustaljenja Crkve. Mi te molimo i za sve pokojne, kojih se spominjemo. Poslije spomena imena: Posveti ove duše, jer ti ih poznaješ sve. Posveti sve one, koji su usnuli u Gospodu, ubroji ih među svoje svete čete, daruj im mjesto i prebivalište u tvom kraljevstvu. Primi također i zahvalu puka, blagoslovi one, koji čine ove žrtve i zahvale, daruj čitavom

Sérapion AL XI/1 606—612. — [3] Ed. Funk: Didascalia et Constitutiones. Isp.

ovom puku zdravlje, boljitak, zadovoljstvo, sva dobra duše i tijela, po tvom Jedinom Sinu Isusu Kristu, u Duhu Svetomu, kako je bilo, kako jest i kako će biti od koljena do koljena i u sve vijeke vijekova. Amen«.

Sam početak anafore pretpostavlja, da joj je prethodio poziv, što ga već poznajemo: »Gratias agamus Domino — Dignum et iustum est«. Sanctus je kod Serapiona sastavni dio predslovlja. Poput svih istočnih anafora slijedi i Serapion u recitaciji zadnje večere svetog Pavla, te veli: u onoj noći, u kojoj je predan, dok rimski kanon veli: »qui pridie quam pateretur«. Epikleza se ne odnosi na Duha Svetog, nego na Riječ Božju. Iz diptiha se čitaju imena pokojnika (vjerojatno i živih), za koje se prinosi žrtva, a onda slijedi molitva za te pokojne i molitva za one, koji prinose.

Iza same anafore donosi Serapionov Euhologij molitvu za lomljenje posvećenih prilika (II.), rukopoloženje vjernih iza pričešćenja klera (III.), molitvu iza pričesti (IV.). Svaka od ovih završuje doksologijom presvetom Trojstvu.

Apostolske Konstitucije[3] u svojoj VIII. knjizi pretstavljaju tip liturgije III. vijeka u redakciji pod kraj IV. v. To je »idealna liturgija«, koja, kao takva, nikad nije bila u upotrebi, a valja je pridijeliti Antiohiji.

Liturgija je Ap. Konst. ranija od onih promjena, koje su nastale, kad se nastojalo molitve skraćivati, a više razvijati same obrede. A u Ap. Konst. vrlo su razvijene molitve, dok su obredi jednostavni. To je znak, da su te molitve starije od IV. vijeka. Domovina je ove liturgije, ili bolje reći njezina kompliatora, Sirija. Premda je ova liturgija »liturgija fantazije«, jer nije nikad ni u kojoj crkvi bila službeno uvedena, nego je sasvim privatni sastavak, ipak ona predstavlja tip sirske liturgije, kako je bila uobičajena u Antiohiji, Laodiceji, Cesariji, Jeruzalemu.

Isporedimo li liturgiju Apostolskih Konstitucija s liturgijom, kakovu razabiremo u katekezama sv. Ćirila Jeruzalemskog, koje su pisane u Jeruzalemu 347. ili 348., te s homilijama sv. Ivana Zlatoustog u Antiohiji (između 386. i 397.), možemo sebi stvoriti vrlo tačnu sliku liturgije onoga doba u sirskom području. Muškarci su na jednoj strani sakupljeni u crkvi, a žene na drugoj, dok je kler sabran u apsidi. Doskora počinju čitanja, koja prekida pjevanje. Štilac uzlazi na ambon, postavljen usred crkve, među klerom i vjernicima, i čita dva štenja (iz sv. Pisma starog zavjeta i Djela Apostolska ili apostolske poslanice). Tada dolazi na njegovo mjesto drugi, koji pjeva jedan psalam. Puk mu odgovara: psalmus responsorius. Antifona još ne postoji, poznat je samo odgovor. Tada slijedi čitanje evanđelja. Ali evanđelje ne čita obični štilac, nego svećenik ili đakon. Iza toga svećenici govore puku redom, a iza njih drži biskup homiliju. Prije homilije pozdravlja biskup vjernike, a oni mu odgovaraju: »I s duhom tvojim«.

Iza homilije otpušta đakon najprije katekumene, onda energumene, »kompetente« i javne pokornike, koji ne smiju primati tajni vjere. Svaka od ovih kategorija najprije tiho moli, dok đakon glasno formulira prošnje, kojima vjernici, naročito djeca, odgovaraju s »Kyrie eleison«. Tada prime oni, koji odilaze, blagoslov od biskupa i udaljuju se iz crkve.

Ostavši sami u crkvi okrenu se vjernici prama Istoku i čuju đakona, kako moli: »Za mir i dobrobit svijeta... Za svetu Crkvu katoličku i apostolsku... Za biskupe i svećenike... Za dobročinitelje crkve... Za neofite... Za bolesnike i putnike...«. Vjernici se pridružuju svim ovim molitvama sa zazivom: Kyrie eleison. Litanije se svršavaju naročitom formulom: »Spasi nas i uzdigni nas, Bože, po svome milosrđu!« Tada moli biskup svečanu molitvu, kojom se završuje prvi dio liturgije, »bogoslužje riječi«.

Leclercq: Les constitutions apostoliques, livre VIII. AL XI/1 612—622; Leclercq: Constitutions apostoliques AL III/2 2732—2795; Duchesne: Origines du culte chrétiene[5] 1925, 59—65. — [4] Isp. Cabrol: Anaphore AL I/2 1898—1918.

Drugi dio liturgije, bogoslužje vjernib, otajstvo kršćanske vjere, počinje s pozdravom biskupovim, kome odgovara sav puk. Tada klerici prime cjelov mira od biskupa, a i vjernici se cjeluju međusobno, muškarci s muškar- cima, žene sa ženama. Međutim paze đakoni i subđakoni na vrata, da nitko od profanih ne bi došao u crkvu; đakoni donose na oltar kruh i vino za svetu žrtvu. Biskup pere ruke i oblači se u svečane haljine. Okružuju ga svećenici i svi zajedno idu do oltara. Iza tibe molitve biskup čini znak križa na čelu i počinje:

»Milost svemogućega Boga, ljubav G. n. I. Krista i zajedništvo Duha Svetoga bilo s vama! — I s duhom tvojim! — Gore srca! — Imamo kod Go- spoda. — Zabvalite se Gospodu! — To je dostojno i pravedno! — Uistinu je dostojno i pravedno ...«.

U ovoj se svečanoj zahvalnoj molitvi nabrajaju dobročinstva Božja prirodna i nadprirodna, što ih je Gospod udijelio ljudima i onda se duša uzdiže do nebeskih visina, gdje prebiva Svevišnji okružen anđelima. I či- tav puk uzdiže svoj glas sjedinjujući svoju pjesmu s anđelima, što pjevaju: »Svet, svet, svet je Gospod Sabaot!«.

Biskup nastavlja: »Doista, ti si svet!« i spominje djelo spasenja, inkar- naciju Riječi Božje, život i muku Isusovu, sjeća se zadnje večere, izgovara tajinstvene riječi konsekracije. Povodom Spasiteljevib riječi »To činite na moju uspomenu« biskup se sjeća muke, smrti, uskrsnuća i slavnog uzašašća Gospodinova u anamnezi. Onda moli Gospoda (u epiklezi) da milostivo po- gleda ovaj prinos i da pošalje na nj Duha Svetoga, te bude dubovnom hranom vjarnicima i zalogom njibove neumrlosti.

Spasitelj je tajinstvenim načinom nazočan na oltaru usred svojih vjer- nika. Njemu se sada obraća biskup: »Gospode, mi te molimo za tvoju avetu Crkvu, koja se prostire s jednog kraja svijeta do drugog ... za mene, koji sam ništa ... za ove svećenike i đakone ... za cara i svjetovne vlasti ... za ovaj puk ... za ovaj grad ... za bolesne ... za robove ... za one, koji nas mrze i progone ... za katekumene, opsjednute, pokornike, za one, koji su odsutni ...«. Ovu dugačku molitvu zaključuje doksologija, na koju cijeli puk odgavara: Amen.

Tada slijedi Oće naš (u Apostolskim ga Konstitucijama nema) i kratka litanija, što je moli đakon. Biskup onda veli uzdignutim glasom: »Sveto svetima«, a cijeli puk odgovara: »Jedin Sveti, jedin Gospod, jedin Isus Krist, u slavu Boga Oca, blagoslovljen u vjekove. Amen. Slava Bogu u nebeskim visinama, mir zemlji, a milost ljudima. Hosana Sinu Davidovu! Blagoslovljen, koji dolazi u ime Gospodnje! Gospod je Bog, on se objavio nama. Hosana u nebeskim visinama!« Vjerojatno se ovdje vršila izvanjska ceremonija fractio panis.

Prvi se pričešćuje biskup, za njim svećenici, đakoni subđakoni, štioci, djevice i udovice, djeca i čitav prisutni vjerni puk. Biskup je stavio po- svećeni krub u otvorenu desnicu, a đakon je pružio svakomu kalež, iz ko- jega su vjernici imali dio presvete Krvi. Kod toga je biskup rekao svakomu: »Tijelo Kristovo«, a isto i đakon: »Krv Kristova, kalež života«. Onaj, koji je primao svetu pričest, odgovarao bi: Amen. Za vrijeme pričešćivanja pjevali su psalmiste ps. 33. Na kraju je đakon upozorio, da će biskup izreći zaključnu molitvu u ime svih. Iza molitve biskup je sve prisutne blagoslo- vio, a đakon je otpustio vjernike riječima: »Raziđite se u miru«.

Istočni liturgijski tipovi

1. Uza sav veliki broj istočnih anafora i liturgija većina je njih tek nasljednica glavnih istočnih tipova, kako su se razvili u Antio- hiji i Jeruzalemu, u Aleksandriji i Carigradu.

Istočne se liturgije po anafori mogu razdijeliti u dva tipa, u sirski (Jeruzalem ili Antiohija) i u egipatski (Aleksandrija). Glavna je razlika između oba ova tipa, što litanije u sirskom tipu dolaze između epikleze i Očenaša, dakle iza konsekracije, dok su u alek- sadrijskom tipu uvrštene prije konsekracije, te prekidaju »pred- slovlje«; tek je anafora Serapionova, biskupa thmuiskog, prijatelja sv. Atanazija, nađena na Gori Athosu, izuzetak, koji stavlja i u ovom tipu litanije iza konsekracije i anamneze. Prema tomu se ra- zlikuju »prepositivni« i »postpositivni« tip anafore.

Rim:	Antiohija:	Aleksandrija:
Dialog.	Dialog.	Dialog.
Predslovlje	Predslovlje.	Predslovlje.
		Litanije.
		Nastavak predslovlja.
Svet	Svet.	Svet.
Commendatio oblationum.		
Recitativ zadnje večere.	Recitativ zadnje večere.	Recitativ zadnje večere.
Anamneza i »Supplices«.	Anamneza i epikleza.	Anamneza i epikleza.
(Memento mortuorum).	Litanije.	
Oče naš.	Oče naš.	Oče naš.
	Poklon.	Poklon.
	Blagoslov.	Blagoslov
Lomljenje.	Lomljenje.	Lomljenje.
Pričest.	Pričest.	Pričest.
Zahvala.	Zahvala.	Zahvala.
Super populum.	Blagoslov.	Blagoslov.
Otpuštanje.	Otpuštanje.	Otpuštanje.

Anafora je u sebi jedinstven čin nimalo jednostavan. Činjenica, da je anafora uza sve to posvuda u glavnom jednaka (bez obzira na pojedine stilizacije) dokazuje njezinu davninu i primitivnost nje- zine jezgre[4].

2. U **Jeruzalemu i Antiohiji** bila je uobičajena liturgija nazvana po sv. Jakovu apostolu[5], dok nije mjesto nje uvedena carigradska liturgija.

Iz II. poslanice Korinćanima 13, 12. proizlazi, da je »molitva vjer- nih« (litanije u prvotnom smislu) bila sastavni dio prvotnog kršćan- skog bogoslužja. Isto tako i u redakcijama Hipolitove »Traditio Apo- stolica« III v. Liturgija VIII. knjige Apostol. Konstitucija (redakcija izvršena pod kraj IV. v.) 10, 1-22; 11, 1-6. zadržala je molitvu vjernih na ovom mjestu, ali 12, 40-51; 13, 1-8 nalazimo u Apostolskim Kon- stitucijama po drugi put »molitvu vjernih« za sve žive i mrtve. I Serapionov je Euhologij zadržao »molitvu vjernih« na prvotnom mjestu, ali umeće molitvu za pokojne iza pretvorbe, a prije pričesti. Na tom se mjestu nalazi spomen mrtvih kod sv. Ćirila Jeruzalem- skog (i u rimskom kanonu). To je dodatak IV. v., umetnut iza ana- fore, ali prije završne doksologije. Nije još posve razjašnjeno, zašto se to desilo.

Dok se dakle na području Sirije (Antiohija i Jeruzalem) litanija moli između epikleze i Očenaša, u Egiptu prekida litanija pred-

5 Isp. Leclercq: La liturgie grecque dite de Saint Jacques AL I/2 2431/2.

slovlje. Tako se obično razlikuje »prepozitivni« (aleksandrijski) i »postpozitivni« (antiohijski) tip istočnih liturgija.

Rimska liturgija pod kraj IV. v. stavlja molitvu vjernih (»commendatio oblationum«) iza »Sanctus«, ali prije pretvorbe; to je spomen živih. A spomen mrtvih stavlja (kasnije) na isto mjesto, gdje se nalazi kod Serapiona i Ćirila Jeruzalemskog: iza molitve »Supplices«.

Osim grčke liturgije nazvane po sv. Jakovu postoji i sirska, jedva malo različita od grčke. Grčka liturgija prozvana po sv. Jakovu služi se danas još samo na 23. listopada i u nedjelju iza Božića, jer su oba dana namijenjena uspomeni sv. Jakova. Sirskom se liturgijom po sv. Jakovu služe i danas zapadno-sirski Jakobiti, sjedinjeni Sirci i Maroniti.

3. U **Aleksandrijskom** su **području**[6] postojale tri srodne liturgijske skupine: grčka liturgija, prozvana po sv. Marku, koptska po sv. Ćirilu i abesinska po Dvanaest Apostola. Te se liturgije razlikuju samo po kasnijim variantama; ne obazirući se na ove akcidentalne razlike sadržavaju sve tri zajedničku jezgru, koja predstavlja prvotnu aleksandrijsku liturgiju. Posebna je značajka aleksandrijske liturgije, da se velika molitva ne nalazi iza pretvorbe, nego pred njom, te je uvrštena u samu zahvalu prefacije.

Liturgija, prozvana po sv. Marku, nema, historijski govoreći, nikakvih veza sa sv. Markom: možemo je pratiti unatrag do V. vijeka, a najstariji rukopisi nisu stariji od XII. v. Iza kalcedonskog crkvenog sabora (451.) i osude aleksandrijskog patrijarha Dioskura stvorile su se dvije stranke: ortodoksna i krivovjerna. Ortodoksni su se politički oslanjali na Carigrad i zadržali su staru aleksandrijsku liturgiju, ali su preuzimali i razne pojedinosti iz carigradske liturgije, dok nije stara aleksandrijska liturgija uopće ustupila mjesto carigradskoj. Staru su liturgiju zadržali krivovjerci i preveli je na koptski jezik.

Značajku aleksandrijske liturgije, u kojoj se litanije mole prije pretvorbe, možemo tako tumačiti, da je te molitve prvotno na glas molio đakon, a ne svećenik: Svećenik je molio za sebe i prinosio žrtvu, a đakon je poslije predslovlja glasno započeo litanije, koje su trajale i preko pretvorbe, slično, kao što se u današnjoj rimskoj pjevanoj misi »Benedictus qui venit« pjeva nakon pretvorbe, premda je svećenik taj stih molio tiho prije pretvorbe, a pjevači trebaju dulje vremena za pjevanje istoga teksta, pa moraju ovaj zadnji stih od »Sanctus« ostaviti do iza pretvorbe.

4. **Carigradska**[7] je crkva bila u početku u tijesnoj vezi s crkvenim provincijama Ponta i Kapadocije, te s Antiohijom. Više je biznatskih biskupa rodom iz Sirije i Kapadocije. Lako se dakle dade protumačiti izvjestan utjecaj sirskog liturgijskog tipa na liturgijsku izgradnju u Bizantu. Kasnije, kad je Bizant postao politički i crkveno nezavisan, razvila se iz ove jezgre posebna carigradska liturgija.

U najstarijim se rukopisima javlja liturgija prozvana po sv. Vasiliju kao redovita, a ona po sv. Ivanu Zlatoustom kao sporedna. Tek je u rukopisima VIII. i IX. v. obratno, da je naime liturgija po sv. Ivanu Zlatoustom redovna, a ona po sv. Vasiliju drugotna. Tijekom kasnijih stoljeća mijenjana je jedna i druga liturgija tako, da današnja liturgija, prozvana po ovim svecima, imade samo svoju jezgru od starine, dok je veliki dio obreda i molitava kasniji dodatak.

[6] Isp. Leclercq: Alexandrie-Liturgie AL I/1 1182—1204; Amédée Gastoué: Alexandrie-Liturgie AL I/1 1190—1193. — [7] Isp. De Meester: Liturgies grecques

Liturgija, prozvana po sv. Vasiliju Velikom, nadbiskupu u Cezareji u Kapadociji († 379.) potječe u svojoj zegri od njega.

Pseudo-Proklus nakon što je spomenuo liturgiju Klementa Rimskog (Apostolske Konstitucije) i sv. Jakova, veli, da je Vasilije Veliki skratio liturgiju poradi nemarnosti onih, koji su joj pribivali i smatrali je suviše dugom[8]. Liturgija se sv. Vasilija uz liturgiju sv. Ivana Zlatoustog sačuvala do danas u carigradskom patriarhatu. Ona se vrši danas samo 10 puta u godini, i to u nedjelje velikog posta, osim cvjetnice, na veliki četvrtak i subotu, na navečerje Božića i Bogojavljenja i na dan uspomene sv. Vasilija, 1. siječnja[9].

Liturgija, koja nosi ime sv. Ivana Zlatoustog, dominira danas u istočnoj sjedinjenoj i nesjedinjenoj crkvi. Ona se vrši u sve dane, osim u one, kad se vrši liturgija sv. Vasilija i osim liturgije preosvećenih.

Od liturgije se sv. Vasilija razlikuje samo u nekim riječima, molitvama i pjesmama. Pseudo-Proklus odmah nakon što je spomenuo, kako je sv. Vasilije skratio liturgiju svoga doba, veli, da je to isto učinio i sv. Ivan Zlatousti, da se ne bi ljudi, koji vole besposlicu i nerad, udaljili od ove božanske ustanove.

Osnovica za liturgiju sv. Vasilija i sv. Ivana Zlatoustog bila bi po nekima liturgija sv. Jakova, a po drugima liturgija sv. Klementa u apostolskim Konstitucijama. Uostalom se liturgija sv. Vasilija i sv. Ivana Zlatoustog nije sačuvala u prvotnom stanju, nego je mnogo koješta dodano u kasnijim vremenima.

Osim liturgije po sv. Vasiliju i sv. Ivanu Zlatoustom postoji još liturgija preosvećenih darova, koju istočna crkva pripisuje sv. Grguru Velikom, rimskom biskupu. Crkveni sabor u Laodiceji g. 364. određuje da se hljeb i vino ne prinosi u korizmi u druge dane osim u subotu i nedjelju. No kako je bilo kršćana, koji su se željeli pričestiti i u druge dane u korizmi, osobito u srijedu i petak, uveden je jednostavan obred pričesti s preosvećenim darovima. Taj se obred kasnije više razvio tako, da bi zamijenio sv. žrtvu. Rimski obred ima također svoju liturgiju preosvećenih darova na veliki petak. Istočna crkva smatra, da je papa Grgur Veliki pismeno zabilježio obred liturgije preosvećenih darova, kako ga je vidio za svoga boravka u Carigradu kao papinski apokrisiarij (578.—582.). U 52. kan. određuje trulanski sinod (692.), da se u sve dane četrdesetnice, osim subote i nedjelje i svetoga dana blagovijesti vrši samo liturgija preosvećenih darova[10].

Carigradska se liturgija vrši na jeziku grčkom, armenskom, sirskom i arapskom, starom slovenskom, georgijskom, rumunjskom. U novije se vrijeme uvode u praksu i liturgije u modernim jezicima.

Zapadne liturgije

Opći pregled. Kao što je na kršćanskom istoku ponajviše prevladala carigradska liturgija, tako je na kršćanskom zapadu za Karla Velikoga prevladala **rimska liturgija.** Iz Rima su išli vjerovjesnici po cijelom kršćanskom zapadu i s kršćanskom su vjerom uvodili i rimski obred. Na to se poziva rimski biskup Inocent I. odgovarajući Decenciju, biskupu Eugubijskom u Italiji[11]: »Praesertim cum sit manifestum in omnem Italiam, Galliam, Hispanias, Afri-

AL VI/2 1591—1662. — [8] PG 45, 849—852. — [9] LM II 53. — [10] Ib. II 55. [11] PL 20 561. — [12] Leclercq: Liturgie Gallicane AL VI/1 473—593; Cabrol:

cam, atque Siciliam insulasque interiacentes nullum instituisse
ecclesias, nisi eos quos venerabilis apostolus Petrus aut eius succes-
sores constituerunt sacerdotes... Oportet eos hoc sequi quod Eccle-
sia Romana custodit a qua principium accepisse non dubium est«.

Uz rimski je obred bio u zapadnoj Evropi vrlo proširen i drugi
obred, koji je u svojoj biti bio istovjetan u Španiji do XI. v. (mozarap-
ski), u Galiji do Karla Velikoga, na britanskim otocima do rimske
misije VII. v. S ovom je **»galikanskom« liturgijom** istovjetna i
prvotna liturgija u Milanu. Milanska je liturgija prije od galikanske
prihvatila mnoge rimske elemente. Oko polovice VII. v. bit će da
je poprimila rimski kanon. Možda se išlo za tim, da se »žrtvuju poje-
dinosti, a da se spasi cjelina«. I doista je milanski obred do danas
ostao sačuvan, ako i u vrlo ograničenoj mjeri, dok je galikanskoga
nestalo.

Potanji prikaz staro-galikanskog obreda mise sadržaje »Expositio mis-
sae«, koja se pripisuje sv. Germanu († 576.), te se može popuniti prikazom
Isidora od Seville († 636.) i starim galikanskim i irskim sakramentarijima.
Kad je Milan izgubio značaj prijestolnog grada, koji je znatno utjecao na
razvitak liturgije, te je i sam poprimio mnogo rimskih elemenata u svoju
liturgiju, počeo je opet Rim utjecati na Galiju u liturgijskom pravcu. Za
Karla Martela vrlo je nazadovao vjerski život u Galiji. Njegovi su nasljed-
nici Pipin i Karlo Veliki nastojali da opet ožive vjerske snage u Galiji. U pr-
vom su redu uveli rimsko pjevanje i rimsku liturgiju »ob unanimitatem apo-
stolicae Sedis et sanctae Dei Ecclesiae pocificam concordiam«, kako piše
Karlo Veliki 769. saboru u Aix la-Chapelle. Tako je, možda ipak više iz
političkih nego iz vjerskih motiva, potpuno bila ukionjeno galikanska liturgija.
Ipak se nije uvelo čisto rimsko bogoslužje, nego neka mješavina dotadašnjeg
galikanskog i rimskog, uz pojedine novotarije. U Galiji su se naime svetko-
vale neke svetkovine, kojih se bilo teško odreći, a kojib nije bilo u rimskom
obredu, pa su sa te svetkovine pomiješale s rimskim bogoslužjem. Grguro-
vom je sakramentariju za njegovu upotrebu u Galiji bio dodan posebni doda-
tak (znameniti »Hucusque«), koji je s vremenom prodro i u sam tekst i pore-
dak sakramentarija. Galikanska je liturgija, ovako izmiješana s rimskom,
znatno utjecala na kasniji razvitak rimskog obreda, te i danas rimska litur-
gija sadržaje dosta galikanskih elemenata[12].

U Milanu se već za arijevskog biskupa Auksencija (355.—374.),
a pod utjecajem grčkog i sirskog dvorjanstva, razvio t. zv. ambro-
zijski obred do svog vrhunca. Auksencije je bio iz Kapadocije, pa
je prirodno, da je unosio običaje svoga kraja. Uostalom od 10 pret-
hodnika sv. Ambrozija na biskupskoj stolici milanskoj, sedam ih nosi
grčko ime, pa su vjerojatno i oni već barem stvorili izvjesnu
atmosferu, koja je pogodovala unošenju istočnih liturgijskih običaja.
Kad je 374. milanskim biskupom postao sv. Ambrozije, morao se
zadovoljiti s time, da liturgijske formule očisti od arijanštine, ali
inače nije u njih dirao, jer su bile već uvedene.

U borbi protiv arijanaca uveo je sv. Ambrozije »ut bymni et psalmi
canerentur secundum morem orientalium partium ne populus moeroris tae-
dio contabesceret«[13]. Od posebnosti »ambrozijskog« obreda spominjem ru-
briku, prema kojoj se u neke velike svetkovine predviđaju dvije mise u
Milanu. Vjerojatno je to bilo time uvjetovano, što su za Auksencija arijanci
imali svoju veliku katedralu (basilica maior) a građani, koji su ostali pravo-

Cbarlemagne et la Liturgie AL III/1 607—825; Cabrol: Alcuin AL I/1 1072—

vjerni, skupljali su se u manjoj crkvi (basilica minor). Nastupom Ambrozijevim pala je u njegovu vlast i bivša velika »arijanska« bazilika, pa je onda iz tradicionalnih razloga zadržano misno bogoslužje u obje crkve. »Ambrozijska« je liturgija vršila znatan utjecaj u sjevernoj Italiji, u Galiji i Španiji, pa čak i u Njemačkoj. Trebalo bi ispitati da li je i kakav je utjecaj imala u našim krajevima.

»Ambrozijska se liturgija« u Milanu do danas sačuvala[14]. Osim toga sačuvali su se i posljednji ostaci »galikanske« liturgije, kako se bila razvila u Španiji, poznati pod imenom **mozarapskog obreda**[15].

Uostalom valja uočiti da »rimski obred« i »rimska liturgija« VI. i VII. v. nije više istovjetna s rimskim obredom prije Konstantina Velikog. I prije Konstantina Velikog bilo je lokalnih razlika, ali su se liturgijski tipovi, o kojima govorimo, razvili tek od IV. v. amo.

Premda nije lako dati kratki shematički pregled galikanske, milanske i mozarapske mise, donosi ga ipak naredna tabela, jer je poredba ovih obreda veoma poučna i gledom na rekonstrukciju prvotnog rimskog obreda.

Tabela je sastavljena prema podacima, koji su crpljeni iz: Duchesne: Origines du culte chrétiene, Paris 1925, 200—240; Leclercq: La messe gallicane (AL XI/1 648—674); La messe mozarabe (Ib. 074—690); La messe dans la liturgie Ambrosienne (Ib. 696—701); Lietzmann: Ordo Missae Romanus et Gallicanus, Bonn 1923.

Milanski obred	Galikonski obred	Mozarapski obred
I. Katekumenska misa.	I. Katekumenska misa	I. Katekumenska misa
1. (Priprava kruba i vina).	1. Priprava kruha i vina.	1. Priprava kruha i vina.
2. Ingressa;	2. Antiphona canitur	2. Officium
3. Gloria in excelsis	3. Aius (Trisagion)	3. Gloria in excelsis
4. Kyrie eleison.	4. Kyrie eleison	
5. Benedictus.	5. Benedictus	
6. Coliectio.	6. Coliectio	6. Oratio
7. Čitanje sv. Pisma st. zavjeta; psalmelius; Poslanica (Otkrivenje	7. Čitanje sv. Pisma st. zavjeta. Poslanica,	7. Čitanje sv. Pisma st. zavjeta
8. Aleluja i versus.	6. »Benedictus es« i responsorium	8. Canticum 3. puerorum, ps. Confitemini. Poslanica (Otkrivenje ili Dj. Ap.)
9. Opbod	9. Ophod	9. Ophod
10. Evanđelje.	10. Evanđelje	10. Evanđelje
11. Tractatus.	11. Homilia	11. Homilia
12. Kyrie eleison.	12. Prex pro populo	12. Preces diaconales
13. Otpust onih, koji nisu vjernici.	13. Otpust katekumena	13. Otpust katekumena.

1092; E. Debroise: Amalaire AL I/1 1323—1330. — [13] S. Aug. Conf. IX, VII, 15.
[14] Paul Lejau: Rit Ambrosien AL I/1 1373—1442. — [15] Isp. Cabrol: La Liturgie Mozarabe AL XII/1 390—491.

Milanski obred	Galikanski obred	Mozarapski obred
II. Misa vjernih.	II. Misa vjernih	II. Misa vjernih
1. Processio; canitur offerenda.	1. Processio oblationis; sonus canitur	1. Processio oblationis
2. (Commendatio oblationum).	2. Diptycha recitantur	2. Nomina offerentium
3. Collectio super sindonem.	3. Collectio post nomina	3. (Oratio) post nomina
	4. Pax per osculum	4. Osculum pacis
5. Euharistijska molitva Predslovlje Sanctus Vere Sanctus.	5. Euharistijska molitva Contestatio (immolatio) Sanctus Vere Sanctus.	5. Euharistijska molitva: Ilatio Sanctus Post sanctus
6. Pretvorba ... qui pridie... Consecratio panis Consecratio vini Hec fecimus...	6. Pretvorba ... pridie quam... Consecratio panis Consecratio vini Oratio post secreta	6. Pretvorba In qua nocte... Consecratio panis Consecratio vini Oratio post pridie (!)
7. Molitva Gospodnja Fractio; cantatur confractorium Commixtio Oratio dominica Embolismus Pax et communicatio D. n. I. Chr. sit semper vobiscum; pax Agnus Dei, 3 molitve } danas	7. Molitva Gospodnja Confractio; clerus psalit antiphonam Oratio dominica Embolismus Commixtio Benedictio populi: longiorem benedictionem episcopus profert breviorem presbyter fundit dicens: »Pax, fides et caritas et communicatio corporis et Sanguinis Domini sit semper vobiscum«.	7. Molitva Gospodnja Fractio; Fides vera (Credo) Oratio dominica Embolismus Coniunctio Benedictio populi
8. Pričest: Transitorium canitur Post communionem: (invitatorium) Oratio	8. Pričest: Trecanum psallitur Post communionem: invitatorium collectio.	8. Pričest: psallitur ps. 33. Post communionem: Referti Christi corpore Oratio completuria.
9. Završetak Procedamus in pace Placeat Benedictio, In. s. ev. sec. Ioan. } danas	9. Završetak Missa acta est. In pace.	9. Završetak Missa acta est.

Postajno bogoslužje u Rimu[1]. 1. »Statio« se u rimskom životu zvalo mjesto sastanka, odnosno — u vojsci — mjesto, gdje je stajala straža. Tertulijan zove tim imenom post prvih kršćana, koji se održavao srijedom i subotom.

U te su se dane prvi kršćani osim posta još i sastajali na bogoslužje riječi, a u nekim se krajevima, kako to vidimo upravo kod Tertulijana, služila i euharistija, jer Tertulijan prigovara onim kršćanima, koji u te dane ne prisustvuju svetoj žrtvi i ne primaju tijela Gospodnjega, da ne bi prekršili posta, pa im veli: »Nonne sollemnior erit statio tua, si et ad aram Deo steteris? Accepto corpore Domini et reservato utrumque salvum est, et participatio sacrificii et executio officii«[2].

2. Sv. Ciprijan[3] i papa Kornelije[4] označuju riječju »statio« mjesto, gdje se vjernici i kler sastaju sa svojim biskupom da rasprave neke stvari. Tako se riječ »statio« prenijela od mjesta sastanka na sam sastanak.

Bogoslužni su se sastanci prvih kršćana održavali prvotno u privatnim kućama pod zaštitom ius domiciliare. Vlasnici su ovih privatnih domova nerijetko crkvenoj zajednici darovali ili u bogoslužne svrhe ustupili svoje odaje. Te su se prostorije u Rimu zvale titulus uz naznaku one osobe ili porodice, kojoj su prvotno pripadale. Takvih je titula bilo u Rimu sigurno već u II. v., a u III. ih v. ima već 25. Kasnije se taj broj popeo na 28. Bogoslužni su se sastanci prvih kršćana u ovim titulima, kao i bogoslužni sastanci na grobovima mučenika na godišnjicu njihove smrti, zvali »statio«.

3. Do svog se vrhunca razvilo postajno bogoslužje u V. i VI. v., a konačno ga je uredio Grgur Veliki.

Ivan Đakon kaže u svojoj »Vita S. Gregorii« II, 18[5]: »Stationes per basilicas vel beatorum coemeteria, secundum quod hactenus plebs Romana quasi eo vivente certatim discurrit, sollicitus ordinavit«. U to su se doba nad nekadašnjim titulima podizale veličanstvene bazilike, ali je ipak Rim i dalje ostao podijeljen na titule. Svaki je titulus imao svoga svećenika, mi bismo danas rekli župnika. Ovi su presbyteri titulares kasnije nazvani kardinalima, od kojih i danas još imade svaki pojedini svoju titularnu crkvu u Rimu. Presbyteri titulares održavali su redovito bogoslužje u svojim titulima uz pomoć dodijeljenog im klera. Kod naročito svečanih zgoda dolazio bi sam rimski biskup da služi svečano bogoslužje u pojedinom titulu. Ovom su bogoslužju tada pribivali i vjernici ostalih titula. Kad se ustalio običaj da Papa u isti dan crkvene godine dođe u isti titulus da sam vrši svečano bogoslužje, tada je bila postavljena osnovica za postajno bogoslužje u Rimu, kako nam je sačuvano u Ordines Romani. Slično je postajno bogoslužje postojalo u IV. v. i u Jeruzalemu, kako to saznajemo iz Peregrinatio Aetheriae, ali tamo su postaje bile na mjestima, koja je Spasitelj posvetio svojom nazočnošću i osobito svojom mukom. Tako se i u Jeruzalemu, kao i u Rimu, razvilo postajno bogo-

[1] Isp. Kirsch: Die Stationskirchen des Missale Romanum, Freiburg 1926, 1—22; Kirsch: L'origine des Stationes liturgiques du Missel Romain, EL 1927, 137—150; Kard. Schuster: Gerarchia e Culto nei primi secoli christiani a Roma, LS II, 1—21; Grisar: Das Missale im Lichte römischer Stadtgeschichte, Freiburg 1925, 4—15; Hierzegger: Collecta und Statio, Zeitschrift für kath. Theologie, Innsbruck 1936, 511—554; D. de Bruyne: L'origine des processions de la Chandeleur et des Rogations, Revue Bénédictine 1922, 14—26; E. le Moreau: L'orient et Rome dans la fête du 2 fevrier, Nouvelle Revue théologique 1935. — [2] Tert. De oratione 19, PL 1, 1181; Isp. i Pastor Hermae Sim V 1, 1-2, Funk: Patres apostolici 528—531. — [3] Sv. Cipr. Ep. ad Cornelium, 2. — [4] Ep. ad Cyprianum, 3. — [5] PL 75, 94. — [6] Isp. Lacau:

služje prema posebnim mjesnim prilikama svakog od ovih glavnih središta prvog kršćanstva.

4. Rimsko se postajno bogoslužje, kojega nam je trag sačuvan i u današnjem RM, razvilo iz prvotnog skromnog bogoslužja u privatnim kućama. Kad su poslije Konstantina Velikog konačno prestala progonstva, pridolazi k postajnom bogoslužju, kako je dosad prikazano, u izvjesne dane, jedan novi elemenat: sastanak vjernika, koji prisustvuju postajnom bogoslužju, u jednom svetištu u blizini onog titula, gdje se služi postajno bogoslužje, molitva nad sakupljenima (kolekta) i pokornički ophod u postajnu baziliku uz pjevanje litanija.

Valja razlikovati ophod litanija u »postajne« t. j. posne dane od svečane procesije, kojom je papa kretao na blagdane u postajnu crkvu. Postajnom bogoslužju u prvotnom smislu te riječi pretbodi sastanak (collecta) vjernika, klera i pape u jednoj crkvi nedaleko postajne bazilike. Odanie se onda uz pjevanje litanija kreće u postajnu baziliku, gdje papa prinosi sv. žrtvu. Ophod ima izrazito pokornički značaj. Papa ide zajedno s klerom i pukom bosonog u znak pokore, kako to svjedoči OR XI, 29 i OR XII, 12 za Svijećnicu i LP I 443 za Veliku Gospu. Prema LP I 376, 381 uveo je papa Sergije I. (687—701) da se u Rimu puk sastane u crkvi sv. Hadrijana i onda krene u postajnu baziliku S. Maria Maior nesamo na Svijećnicu (kako je to već i prije bio običaj) nego i na Blagovijest, Veliku Gospu i blagdan rođenja bl. Dj. M. Bit će, da je pokornički ophod na Svijećnicu preuzet od lustracijskog ophoda oko grada Rima (amburbale). Takav su pokornički ophod i litania maior, litaniae minores i procesija na dan 1. studenoga. Kao što pokornički ophod na Svijećnicu nema nutrašnje veze s ovim blagdanom, tako nije ni litania maior nutrašnje povezana s blagdanom sv. Marka. Na dan še 25. travnja u starom Rimu obdržavao ophod zvan robigale, koji je Crkva mogla samo tako istisnuti, da mjesto njega uvede kršćanski ophod. Možda su i litanije minores tako nastale da zamijene poganska ambarvalia. Na dan 1. studenoga slavi rimska Crkva sv. Cezarija, a u taj se dan u Rimu održavala također litania, koja nema nutrašnje veze sa svetkovinom sv. Cezarija, nego je preuzeta iz Galije, gdje je značila početak kvadragezime prije Božića.

Na Markovo je kolekta ad s. Laurentium in Lucina, a postajna je crkva sv. Petar.

Pokornički je ophod u Rimu kretao na čistu srijedu iz crkve sv. Anastazije u postajnu baziliku sv. Sabine. Na kvatrnu srijedu, petak i subotu kretao je pokornički ophod u Rimu oko 800. g. iz crkve sv. Hadrijana kao kolekte u postajnu baziliku S. Maria Maior, no bit će, da je taj običaj za kvatrnu srijedu i petak znatno stariji. Kroz korizmu sastajao se rimski kler i puk ponedjeljkom, srijedom, petkom i subotom u IX. v. u kolekti i odanle je kretao k postajnoj bazilici.

U VIII. i IX. v. preneseni su smrtni ostaci svetih mučenika iz njihovih svetišta izvan gradskih zidova u bazilike u nutrinji grada i tako je samo po sebi prestalo postajno bogoslužje na godišnjicu njihove mučeničke smrti u svetištima izvan gradskih zidova. Samo je šest nadgrobnih svetišta izvan gradskih zidova uvijek ostalo kao središte kršćanskih sastanaka: sv. Petar na Vatikanu, sv. Pavao na cesti prama Ostiji, crkva sv. Apostola (danas sv. Sebastijan, jer su onamo bile prenesene sv. moći sv. Fabijana i Sebastijana) na apijskoj cesti, sv. Lovro na via Tiburtina, sv. Agnes na via Nomentana i sv. Pankracije na via Aurelia. Od ovih su svetišta bazilike sv. Petra, sv. Pavla i sv. Lovre stavljene u popis postajnih crkvi u mnoge dane crkvene godine, koji nemaju naročite veze s ovim svecima, nego spadaju u Proprium de tempore. Uopće je prestankom polaženja na grobove mučenika izvan gradskih zidova postavljen temelj kasnijem rasporedenju, prema kojemu se postajno bogoslužje vrši samo još u Proprium de tempore.

Postajno se bogoslužje u Rimu vršilo i razvijalo dalje sve do XIV. v., kad je rimski biskup zajedno s kardinalima i sa čitavom kurijom morao boraviti u Avignonu. Prirodno je, da je u to doba u Rimu postajno bogoslužje prestalo vršiti onu funkciju, koju je imalo dotad, jer je bilo najuže povezano uz samu ličnost rimskog biskupa. Kad se rimski biskup opet vratio u Rim nisu dopustile teške prilike da se obnovi nekadašnje postajno bogoslužje, ali su pape nastojale da ga u skučenom obliku i na drugi način održe barem u korizmi i u druge neke rijetke dane. U drugoj je polovici XV. v. humanista Pomponius Laetus distisima prikazao postajne crkve u korizmi. Danas su postajne crkve obdarene oprostima[6].

Papina postajna misa[7], kako nam je prikazuje OR I[8] i kasniji OR, vršila se veoma svečano. Premda su ovi OR kasnije sastavljeni, to oni ipak pretstavljaju papinsku službu Božju, kako se obavljala u VI. i VII. v.

Dan je i mjesto narednog postajnog bogoslužja i mjesto kolekte objavio prisutnim vjernicima arhiđakon iza papine pričesti, a prije no što se počela dijeliti sv. pričest kleru i vjernicima. Suburbikarni su se biskupi i svećenici titulares zajedno sa svojim vjernicima sakupili u crkvi, koja je bila određena za kolektu i tada su svi u ophodu krenuli u postajnu crkvu pjevajući litanije i psalme. U te se dane kod mise nije pjevao Kyria eleison, jer se pjevao već kod litanija (slično, kao danas na veliku subotu).

U dane, kad nije bilo pokorničkog ophoda, a održavalo se postajno bogoslužje, krenuo je papa iz Laterana ravno prama postajnoj crkvi jašući na konju. U njegovoj se pratnji nalaze niži klerici svih 7 crkvenih regiones grada Rima; ovi idu pješice. Zatim slijede na konju papinski đakoni, te bilježnici i subđakoni one regio, koja je upravo imala dodijeljenu službu. U svečanom se ophodu nosilo sveto posuđe, koje je trebalo za postajno bogoslužje, kao i Apostolus i Evangeliarium, u dragocjenim uvezima. Prema podacima LP papa je Hilarus početkom II. polovice V. v. dao izraditi crkveno posuđe, koje je bilo potrebito za postajno bogoslužje. Sve se to čuvalo u Lateranu, kasnije u S. Maria Maior i odanle se u svečanom ophodu nošlo u postajnu baziliku. Sveto posuđe nose klerici, evanđelistar nosi arhiđakon, a epistolarij subđakon, koji upravo imade službu. Kad je papa došao u postajnu crkvu, već su ga tamo čekali sakupljeni biskupi s klerom i vjernicima. Papi su s desna u apsidi bili biskupi, s lijeva svećenici, a u crkvenoj su lađi bili redovnici i ostali vjernici. Papu su dočekali domaći svećenici i uveli ga najprije u sakristiju, gdje se sjeo na svoj stolac, koji je u tu svrhu već bio donešen iz Laterana. Tu se odjenuo u liturgijsko ruho. Međutim su đakon i subđakon odnijeli evanđelistar na žrtvenik. Službujući subđakon domaće regio pozove tada iz sakristije pjevače: »Schola«, a kad su ovi odgovorili: »Adsum«, pita, koji će pjevač pjevati solo u responsorijalnom pjevanju. Regionalni subđakon javlja papi ime ovog pjevača, uz ime subđakona, koji će pjevati poslanicu. Papa daje znak da misa može početi, a regionalni subđakon izlazi iz sakristije i kliče: »Accendite«. Na to zapali sedam regionalnih akolita, koji nose svaki po jedan svijećnjak sa svijećom, ove svijeće, a prior scholae započne antifonu za papin ulazak u crkvu.

Papa ustaje, daje arhiđakonu i drugom đakonu ruku i naslonjen na njih sa svake strane ulazi svečanim ophodom u crkvu. Taj se ophod začas zaustavi da se papa uzmogne pokloniti Presvetomu, što ga u jednom kovčežiću nose

---

Precieux Tresor des indulgences, Turin 1932, 222/3. — [7] Isp. Kirsch: Die Stationskirchen des Missale Romanum, Freiburg 1926, 34—48; Kard. Schuster: La messa papale nelle Stazioni Romane, LS I, 83—88; Batiffol: Leçons sur la Messe, 1927; 65—99. [8] PL 78, 937 ss.

dva akolita. To je Presveto sačuvano od pređašnje Papine mise i od njega će se dijelak staviti u papin kalež poslije pretvorbe, a prije pričesti, da se time vanjskim načinom prikaže neprestani kontinuitet svete žrtve N. Z. Ophod tada kreće sredinom scholae cantorum, koja pjeva ulazni psalam, prama žrtveniku. Iza Gloria Patri papa ustane, uzađe stepenicama do žrtvenika, poljubi evanđelistar i onda žrtvenik, pa polazi prema svojoj katedri iza žrtvenika u sredini apside. Tamo stoji okrenut prema istoku dok pjevači pjevaju Kyrie eleison. Tada zapjeva »Gloria in excelsis Deo«, a biskupi i kler pjevaju dalje; dok se pjeva anđeoski himan svi stoje. Iza »Glorla in excelsis« pozdravlja papa prisutne »Pax vobls«, a ovi mu odgovaraju »Et cum spiritu tuo«. Tada pjeva papa prvu misnu molitvu, kako je označena u sakramentariju, s uvodom »Oremus«. Iza odgovora »Amen« sjedne papa, biskupi i svećenici, a đakoni, subđakoni i niži kler, kao i svi vjernici ostanu stajati. Određeni subđakon pjeva s ambona najprije čitanje iz St. Z., a zatim poslanicu; određeni pjevač, naizmjence s korom, pjeva Graduale, Tractus i Aleluja. Prije pjevanja evanđelja dobiva đakon od pape blagoslov, uzima sa žrtvenika evanđelistar i polazi u svečanom ophodu na ambo, s kojega proglasuje vjernicima dnevno evanđelje. Iza evanđelja odnosi subđakon evanđelistar. papa pozdravlja đakona s »Pax tibi« i onda (iza homilije) slijedi prikazanje. Papa pozdravlja vjernike: »Dominus vobiscum«, ovi mu odgovaraju »Et cum spiritu tuo«, a papa ih onda poziva na molitvu »Oremus«. Međutim pokriva đakon, kojl je pjevao evanđelje, žrtvenik platnenim oltarnikom i stavlja na žrtvenik prazni kalež. Sedam je akolita stavilo svoje svijećnjake s gorućim svijećama na tla do žrtvenika. Papa ustaje i podupiruči se o pratnju polazi u svečanom ophodu do velikaša, koji u njegove ruke predaju svoj prinos kruha i vina za današnju svetu žrtvu. Kruh se stavlja na oveći platneni oltarnik, što ga raširena nose akoliti. Vinn se izlijeva u veliki kalež, što ga nosi regionalni subđakon, a onda se lz tng kaleža izlijeva u jedan još veći (scyphus). što ga nose akoliti. Istodobno skupljaju suburbikarni biskupi u pratnji ostaloga klera žrtvene darove, što ih prinose vjernici, a schola cantorum pjeva antifonu i psalam ad offertorium. Papa se vraća k svojoj cathedra, opere ruke i čeka dok se ne svrši čitav ofertorij i dok žrtveni darovi ne budu doneseni na žrtvenik. Đakon i subđakon izluče i prirede žrtvene darove, koliko je potrebno za svetu žrtvu l svetu pričest prisutnih, uliju u kalež vino, koje je prikazao sam papa l đakonl, papa sam stavlja na žrtvenik kruh, što mu ga prikazuju đakoni i dva kruha, što ga prikazuje on sam. Kad je sve to gotovo, daje papa znak pjevačima da završe ofertorijalno pjevanje i papa moli tihim glasom oratio super nblata, današnju tajnu ili tihu molitvu. U to se suhđakoni poredaju pred žrtvenikom, đakoni iza žrtvenika u apsidi, a biskupi i svećenici stoje u polukrugu pred svojim kiupama. Papa stoji kod žrtvenika, okrenut licem prama puku i glasno završuje tihu molitvu, a subđakoni mu odgovaraju »Amen«.

Sada počinje sveta euharistijska tajna pozdravom »Dominus vobiscum« i odgovorom »Et cum spiritu tuo«, na koji se nadovezuje papin poziv: »Sursum corda« s odgovorom »Habemus ad Dominum« i papin usklik: »Gratias agamus Domino Deo nostro«. Nakon ovog uvoda slijedi prefacija, Sanctus i sam kanon, što ga papa govori tiho, ali ipak tako, da ga može razumjeti kler, štn stoji oko njega. Kler i vjernici stoje sagnuti. Kod riječi »Per quem omnia« na kraju kanona podiže arhiđakon posvećeni kalež u vis, a papa dotiče rub kaleža s posvećenim kruhom. To je prvotno podizanje, koje neposredno prethodi molitvi Gospodnjoj s uvodom i završnom prošnjom. Akoliti dobivaju sada čestice posvećenog kruha-»fermentum«, da ih odnesu svećenicima u njihove titule; svećenici će ove čestice kod naredne mise pod kraj kanona staviti u kalež da se tako istakne istovjetnost i kontinuitet sv. žrtve N. Z. Time počinje ujedno i priprava za svetu pričest. Papa daje Pax, onda stavlja Sancta od pređašnje mise u svoj kalež, ostavlja komadić jednog od danas posvećenih hljebova, štó ih je sam prikazao, za slijedeću svetu misu, stavlja ostali dio ovih hljebova na patenu, što je đakon drži, pa se vrati do svoje katedre i sjedne. Visoko se činovništvo papinskog dvora okupl oko pape u apsidi i moli

Agnus Dei, a papa im saopćuje imena onih, koje poziva danas k sebi k stolu. To je još kao neka reminiscencija prvotne agape. Tada priredi arhiđakon s reginnarnim subđakonom i ostalim ministrima sve što je potrebno za pričest. Dok biskupi, svećenici i đakoni vrše fractio panis za pričešćivanje, pjeva schola cantorum Agnus Dei. Papa prima sv. pričest sjedeći na svojoj katedri. Đakon mu pruža patenu i papa uzima sv. pričest pod prilikom kruba, a jedan komadič stavlja u kalež govoreći: »Fiat commixtio et consecratio corporis et sanguinis D. n. I. Ch. accipientibus nobis in vitam aeternam«. Arhiđakon pruža papi kalež i kad se papa pričesti presvetom krvlju ulije arhiđakon nešto presvete krvi iz kaleža u scyphus, iz kojega će se pričestiti ostali. To je zato, da se vanjskim načinom pokaže jedinstvo žrtve, od koje primaju svi vjernici zajedno s papom. Tada naviješta arhiđakon dan i crkvu naredne postaje, a onđa slijedi sveta pričest klera i vjernika. Biskupe, svećenike i đakone pričešćuje sam papa svetim tijelom, a presvetu krv uzimaju na žrtveniku od prvog biskupa, kojemu je arhiđakon predao kalež. Ono, što je u kaležu preostalo od svete krvi, nakon što se čitav viši kler pričestio, izlije arhiđakon u scyphus, koji je određen za pričest vjernika. Schola pjeva pričesni psalam s antifonom, a papa pričešćuje međutim velikaše i onda niži kler, dok biskupi l svećenicl dijele svetu pričest ostalim vjernicima, a đakoni pružaju svakomu kalež sa svetom krvlju. Sveta se pričest još uvijek dijeli takn, da se posvećene prilike kruha stavljaju na desnu ruku, a posvećene se prilike vina piju cjevčicom iz dragocjene kovine. Kad su svi primili svetu pričest, daje papa znak pjevačima da završe prlčesni psalam s »Gloria Patri«. Kler se opet okupl oko pape u apsidi. Papa pozdravlja vjernike sa »Dominus vnbiscum« i moli, okrenut prema istoku, popričesnu molitvu, kako je sadržena u sakramentariju. Jedan od đakonâ otpušta prisutne: »Ite missa est«, a svi ndgovaraju »Deo gratias«. Tim je sveta žrtva svršena i papa se vraća svečanim ophodom u sakristiju. Putem ga biskupi, kler i vjernici mole za blagoslnv: »Iube dnmne benedicere«, a on ih blagosilje: »Benedicat vos Dominus«. Došavši u sakristiju skine papa liturgijsko ndijelo i opet se odjene onako, kakn je blo došao, uzjaši konja i krene svečanim ophodom natrag u lateransku palaču.

Rimski red mise IV. vijeka

Hoćemo li da provedemo rekonstrukciju rimske mise IV. v. valja iz današnjeg rimskog reda i čina mise izostaviti sve, što je po sigurnim podacima kasnije dodano.

Prema podacima LP sve do pape Celestina I (422.—432.) prije sv. žrtve čitala se samo poslanica i evanđelje (a tada je slijedila homilija). To je u punom skladu s onim, što znamo od sv. Justina u II. v. l od sv. Hipolita u III. v.

Credo je u rimsku misu uveo Benedikto VIII. (1012.—1024.).

Ofertorialni psalam uveo je u Africi sv. Augustin pod kraj IV. v., a u Rimu je današnji offertorium uveden u V. ili VI. v....

Prikazne molitve (osim »Deus qui humanae suhstantiae« i oslm današnje tihe molitve) potječu iz srednjega vijeka i galikanskog su porijekla. Molitva »Deus qui humanae substantiae« nalazi se doduše već u Leonianumu, ali kao Božićna molitva (PL 55, 146). Današnja Secreta nije drugo no prvotna oratio super oblata.

Rimska je dakle misa u IV. v. počela s čitanjem sv. Pisma. Slijedila je homilija i po svoj prilici velika oratio fidelium: »Oremus, dilectissimi nobis«, kako nam je sačuvana na tom mjestu u liturgiji Velikog Petka. Tada se prinnsi kruh i vino, a blskup (svećenik) moli molitvu super oblata (nadovezujući možda na molitvu vjernih). Slijedi zabvala: današnje predslovlje.

Iza predslovlja slijedi recitativ posljednje večere i konsekracija. To je bila baština III. v., kako svjedoči anafora sv. Hipolita. Negdje na prijelazu iz

IV. u V. v. vjerojatno je velika molitva vjernih prenesena iza predslovlja.
Time je ponešto zamršena prvotna jasnoća i jednostavnost anafore, osobito
zato, jer je veliku molitvu vjernih glasno molio đakon, možda tako, da je
đakon pozivao na molitvu ističući posebne nakane, a biskup je onda molio
samu molitvu. Prema pismu Inocenta I. Decenciju u Rimu se 418. najprije
molila commendatio oblationum, a tek su se onda navodila imena onih, koji
su prinijeli žrtvene darove pro se suisque omnibus. Ova se commendatio
oblationum sastoji od današnjih molitava: Te igitur, Memento, Hanc igitur i
Quam oblationem. Kod rekonstrukcije rimskog kanona prve polovice IV. v.
(možda do pape Damaza, 366.—384.) valja dakle izostaviti sve ove molitve.
Tek pod kraj IV. v. valja na početku kanona umetnuti commendatio obla-
tionum i to tako, da ju je djelomice molio đakon, a djelomice svećenik.
Đakon moli glasno prema diptisima Memento, a svećenik nadovezuje na
Te igitur (Hanc igitur) prošnju: Quam oblationem, koja sa svojim zavr-
šetkom: »ut nobis Corpus et sanguis fiat D. n. I. Chr.« čini prijelaz k biblij-
skom recitativu posljednje večere i konsekraciji. Valja istaći, da je prema
LP Grgur Veliki u molitvi Hanc igitur dodao: »diesque nostros« do kraja,
pa u svakom slučaju treba izostaviti ove riječi, kad se provodi rekonstrukcija
rimskog kanona IV. v.

Molitva je Supra quae zajamčena polovicom V. v., kad je papa Leo I.
(440.—461.) dodao: »sanctum sacrificium, immaculatam hostiam«. U prvoj polo-
vici IV. v. nije bilo ove molitve u rimskom kanonu.

Molitva je Memento etiam još kasnije stavljena u kanon privatnih misa
i prvotno se nije molila kod svečanih postajnih misa. Valja je dakle izostaviti.
GR (PL 78, 28) donosi je pod naslovom: »Super diptycha«, a GL (PL 74, 1197)
uopće je nema.

Izostaviti valja i molitve Communicantes i Nobis quoque peccatoribus,
jer ih je uveo tek papa Simah (498.—514.).

Molitvu je Gospodnju na njezino današnje mjesto stavio papa Grgur
Veliki; valja je dakle, zajedno s uvodom i proširenjem posljednje prošnje
Libera nos, maknuti s današnjeg mjesta, a možemo je smjestiti neposredno
prije pričesti, post fractionem.

Početkom V. v. davao se prema svjedočanstvu Inocenta I. osculum pacis
u Rimu post confecta mysteria, iza molitve Gospodnje. Kako je bilo u IV. v.,
ne znamo.

Molitva je Haec commixtio u vezi s uvedenjem postajnog bogoslužja, pa
ne može biti dio rimske mise IV. v.

Papa je Sergije (687.—701.) uveo pjevanje zaziva Agnus Dei; valja ih
dakle izostaviti.

Isto valja izostaviti i molitve: Domine Iesu Christe, qui dixisti; Domine
Iesu Christe, Fili Dei vivi i Perceptio Corporis (u njezinom današnjem obliku).

Prošnje Panem coelestem, Domine non sum dignus i Quid retribuam
uvedene su u srednjem vijeku. I pričesna je formula uvedena u srednjem
vijeku, kao i molitve Quod ore sumpsimus i Corpus tuum u njihovoj da-
našnjoj funkciji.

I ostale su molitve, koje slijede, kasnije dodane, osim pričesne u prvotnoj
formulaciji (Ps 33.), popričesne (»Oratio postquam communicavertunt« kod
sv. Hipolita; Ap. Konst. XIV., XV. 1—5), oratio super populum (»Impositio
manus« kod sv. Hipolita; Ap. Konst. XV. 6—9) i konačno otpusta vjernika
(sv. Hipolit i Ap. Konst. XV. 10.).

Kad se sve ovo uzme u obzir, dolazimo do zaključka, da je red
i čin rimske mise u IV. v. obuhvatao: 1. čitanje poslanice i evan-
đelja (vjerojatno odijeljeno psalamskim stihovima); 2. homiliju;
3. veliku molitvu vjernih (možda i cjelov mira); 4. oratio super
oblata; 5. predslovlje; 6. pod kraj IV. v. prenesena je molitva vjernih
iza predslovlja i dodana je commendatio oblationum: Te igitur i
Quam oblationem, te Memento i Hanc igitur; 7. Biblijski recitativ i
konsekraciju; 8. Anamnezu: Unde et memores; 9. molitvu: Supplices;
10. vjerojatno blagoslov ulja itd. sa završetkom: per quem haec
omnia; 11. završnu doksologiju anafore: Per ipsum et cum ipso; 12.
Pater noster (i cjelov mira u V. v.); 13. pričest svećenika i vjernika
(uz pjevanje ps. 33.); 14. zahvalnu molitvu; 15. oratio super popu-
lum, zapravo završni blagoslov; 16. Otpust vjernika.

Poredimo li ovu rekonstrukciju rimskog obreda mise u IV. v. s. VIII. knjigom Apostolskih Konstitucija, sa Serapionovim Euhologijem, s *De sacramentis* (Milan ili Ravenna oko 400.), s 5. mistagogijskom katehezom sv. Ćirila Jeruzalemskog (348.) s anaforom sv. Hipolita (oko 220.), sv. Justinom (oko 150.) i s biblijskim podacima, dobivamo zorni prijegled razvitka i kontinuiteta obreda sv. žrtve od posljednje večere do pod kraj IV. v., kako je prikazan u tabeli na kraju knjige.

RAZVITAK RIMSKOG OBREDA SV. MISE

Imena i razdioba sv. žrtve

Sv. Pismo zove novozavjetnu žrtvu lomljenjem hljeba[1], večerom Gospodnjom[2], zajednicom tijela i krvi Gospodnje[3], sastankom (kolekta)[4]. Tertulijan upotrebljava (uz ostale) i naziv oblatio[5], sacrificium[6]. Slično i sv. Ciprijan[7]. Didahe 14, 1 veli: »Die dominica autem convenientes frangite panem et gratias agite« (*κλάσατε ἄρτον καὶ εὐχαριστήσατε*). Justin u svojoj I. Apologiji 65. naziva euharistijom *εὐχαριστία*, (gratiarum actio) i pretvorbu kruha i vina i posvećene prilike kruha i vina (66). Sv. Klemens Rimski zove u I. poslanici Korinćanima sv. žrtvu *προσφορὰ καὶ λειτουργία*[8]. Istočna crkva zove i danas još sv. žrtvu naprosto liturgijom. Na zapadu se udomaćio naziv *missa*.

Već sv. Ambrozije veli: »missam agere coepi«[9]. I Peregrinatio Aetheriae zove sv. žrtvu missa: »ac sic fit missa forsitan sexta hora«. Ipak se još dugo pod *missa* razumijevao otpust katekumena i vjernika[10]. U IX. v. veli Florus đakon: »Missa nihil aliud intelligitur quam dimissio, id est absolutio, quam celebratis omnibus tunc diaconus esse pronuntiat quum populus solemni observatione dimittitur . . . Tunc enim, clamante diacono, iidem catechumeni mittebantur, id est dimittebantur foras. Missa ergo catbecbumenorum fiebat ante actionem sacramenti, missa fidelium fit post confectionem et participationem«[11]. Po ovom sa svečanom otpuštanju lako prozvao čitav prvi dio (bogoslužje riječi) katekumenskom misom, a sama sv. žrtva i sv. pričest misom vjernih. Misom zove sv. žrtvu već Peregrinatio ad loca sancta, papa Inocent I.[12] i Leo I.[13], Leonianum (item alia, sc. missa) i Gelasianum (orationes et preces ad missam). Novi crkveni zakonik zove sv. žrtvu sacrosanctum Missae sacrificium (can. 802.), Euharistici Sacrificii oblatio

[1] Dj. Ap. 2, 42, 46; 20, 7. — [2] I Kor. 11, 20. — [3] Dj. Ap. 2, 42. — [4] Dj. Ap. 14, 37. — [5] De exhortatione castitatis 11, PL 2, 926. — [6] De oratione 14, PL I, 1170. — [7] De orat. dom. 4, PL 4, 522. — [8] Kor. 40, 1, 5; 41, I, PG I, 288. [9] Ep. 20, 4; PL 16, 994. — [10] Isp. Sv. Aug. Serm. 49, PL 38, 324; RSB 17: et missae sint. — [11] De actione missae 92, PL 99, 72. — [12] Ep. 17, 5; PL 20, 535. [13] Ep. 9, 2; PL 14, 827. — [14] RG RM 20. — [15] Ib. 19, 1. — [16] Isp. Leclercq:

(can. 811.), ili i naprosto Missa (can. 003.), a RM: sacrosanctum missae sacrificium[14], officium Missae[15], naprosto missa (vrlo često). Can. 1024 novog crkvenog zakonika određuje, da se zaručnici prije vjenčanja imadu triput ozvati inter Missarum sollemnia. To je možda neki zaostatak prvotnog stanja, kad su bile dvije »mise«: otpuštanje katekumena i onda otpuštanje vjernih[16].

Obično se danas dijeli sv. misa u katekumensku i misu vjernih. Možda je (povjesno govoreći) još tačnija ova razdioba: priprava, sv. žrtva, sv. pričest, zahvala.

Priprava obuhvaća ličnu pripravu svećenikovu u smislu can. 011. i svih vjernika (t. zv. katekumensku misu, do Vjerujem, odnosno do prikazanja). Sv. žrtva je isto što i kanon ili anafora ili euharistia (gratiarum actio ili naprosto actio), te počinje s Vjerovanjem, prikazanjem i predslovljem, a završuje s doksologijom: »Per ipsum et cum ipso...«. Sv. pričest slijedi samu sv. žrtvu kao njezin integralni dio; počinje s molitvom Gospodnjom i završuje sa samim pričešćenjem. Konačno slijedi zahvala: »Postremo... gratias age Deo, qui te tantis mysteriis impertire dignatus est«[17]. Zahvala svih vjernika zajedno sa svećenikom počinje s popričesnom: »expectans orationem gratias age...«[18], a završuje s ličnom zahvalom svećenika u smislu can. 811.[19].

Priprava

Matutin i laude prije celebracije imadu možda svoj osnov u odredbi pape Celestina I. (522.—432.), koji je prema LP propisao da prije sv. žrtve svi prisutni pjevaju 150 Davidovih psalama antifonalnim načinom. Do pape Celestina I. počela je sv. žrtva čitanjem poslanice sv. Pavla i evanđeljem.

Pripravne molitve u sakristiji, kod odijevanja liturgijskih paramenata i pred žrtvenikom, uvodile su se tijekom srednjega vijeka i konačno su ustaljene za cijelu zapadnu Crkvu RM Pija V.

Već amienski sakramentar IX. v. ima slične molitve kao svećenikovu pripravu prije služenja svete mise, t. zv. Apologiju. Bit će, da je i molitva, koju RM pridjeljuje sv. Ambroziju, »Summe sacerdos et vere Pontifex« ona »oratio pro peccatis«, što je spominje Micrologus 1, pod kraj XI. v. (PL 151, 979).

Amienski sakramentarij donosi najprije ps. 50 i različite psalamske stihove, zatim molitvu »Deus, cui proprium est parcere semperque salvare et non perdere, per intercessionem omnium sanctorum tuorum, obsecro, esto mihi peccatori propitius; ut quiquid iniquitatis vel peccati ego impius neglegenter commissi, tu pius suplex deposco, clementer ignoscas. Per D.«. Slijedi molitva »Actiones nostras« i »Concede... Deus cunctis viventibus veniam et defunctis indulgentiam, ut, te largiente, ad requiem pariter cuncti pervenire mereamur aeternam. Per D.«[1].

Ispovijed je proizašla iz t. zv. Apologija[2]. To su bile molitve prije mise, kasnije i tijekom same mise, kojima je svećenik molio milost

Les noms de la messe, AL XI/1 766—770. — [17] Sv. Ćiril Jeruzalemski: Catbechesis mystagog. 5. 12. — [18] Ib. — [19] Isp. k cijelom ovom poglavlju: Batiffol: Leçons sur la Messe, Paris 1927; Kard. Schuster: La genesi e lo sviluppo del' »Ordinarium Missae«, LS II 54—108; Leclercq: La Messe Romain, AL XI/1 701—766.

[1] V. Leroquais: L'Ordo Missae du Sacramentaire d'Amiens, EL 1927, 439. — [2] Isp. Cabrol: Apologies, AL I/2 2591—2601. — [3] c. 23. — [4] Rat. div.

oproštenja svojih grijeha. Cvale su u IX., X. i XI. v., a najstarije potječu iz VII. v. Bit će, da su istočnog porijekla.

Takove se apologije nalaze n. pr. u beneventanskom misalu MR 166, 173—175 (na početku mise) i onda opet 186/7 kod prikazanja.

Redovno su te molitve sastavljene u jednini: svećenik ih moli kao ličnost, sam za sebe: »...vilis admodum peccator accedo... Accuso ergo me et non excuso...«, kako čitamo u Missale Gothicum iz VII. v. U tim se Apologijama nalazi jezgra čitavog današnjeg »Confiteor«. Tako n. pr. čitamo u amienskom sakramentariju iz IX. v. Apologiju ili Confessio: »Ante conspectum divinae maiestatis bis sanctis tuis confiteor, tibi Deo meo et creatori, quia peccavi in superbia, odio et invidia et cupiditate et avaritia, in fornicatione et inmunditia, in ebrietate et crapula, in mendatio et periurin...«. Micrologus[3] pozna već formulu: »Confiteor Deo omnipotenti, istis sanctis et omnibus sanctis et tibi frater, quia peccavi nimis in cogitatione, in locutione, in pollutione mentis et corporis. Ideo precor te, ora pro me«. U prvoj polovici XII. v. susrećemo već i »Mea culpa«, »Misereatur« i »Indulgentiam«. Smatrajući nedostatnom ovu općenitu ispovijed unosili su neki sakramentariji različite vrste grijeba u »Confiteor«, tako, da se n. pr. u jednom sakramentariju u Toursu navode 54 raznovrsna grijeha. Stoga opominje Durandus[4], da se u »Confiteor« ne unose pojedine vrste grijeha, nego da je dovoljna općenita ispovijed. Redovno je ova ispovijed glasila kratko (kako danas još glasi n. pr. kod Dominikovaca): »Confiteor Deo et beatae Mariae (et beato Dominico) et omnibus sanctis et vobis, fratres, quia peccavi nimis cogitatione, locutione, opere et ommissione, mea culpa, precor et vos, orare pro me«. Kasnije se opaža nastojanje da se unese u »Confiteor« čitav niz različitib svetaca. Danas je dozvoljeno samo nekim redovima da osim bl. Djevice Marije, sv. arkanđela Mihovila, sv. Ivana Krstitelja i svetih apostola Petra i Pavla poimence spomenu svetog ustanovitelja svoga reda. Zaštitnike se dieceza ne smije spominjati[5].

Kod Kartuzianaca moli svećenik: »Confiteor Deo et Beatae Mariae et omnibus Sanctis et vobis fratres, quia peccavi nimis mea culpa per superbiam, cogitatione, locutione, opere et omissione, precor vos orate pro me«. Poslužnik odgovara: »Misereatur tui omnipotens Deus, per intercessionem Beatae Mariae et omnium Sanctorum, et dimittat tibi omnia peccata tua et perducat ad vitam eternam«.

Prema MOP kad je svećenik reda sv. Dominika došao do žrtvenika, postavi na nj kalež, skine s njega veo i palu, postavi patenu s hostijom na korporal, ulije vina u kalež i malo vode, nakon što ju je blagoslovio govoreći: »In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti«. Poslužnik odgovara: »Amen«. Tada postavi opet patenu s hostijom na kalež i pokrije ga palom i velom.

Prema MOP nakon što je svećenik reda sv. Dominika spremio kalež i vinom i vodom i uredio misal na strani poslanice, sađe pred oltar u sredini, te tiho i pobožno moli: »Actiones nostras...« i »deinde attente ac devote ad Missae celebrationem progrediatur«.

Križajući se desnom rukom moli nakon dubokog poklona žrtveniku: »In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen. Confitemini Domino, quoniam bonus«. Poslužnik odgovara: »Quoniam in aeternum misericordia eius«.

Duboko sagnut moli tada: »Confiteor Deo omnipotenti, et beatae Mariae semper Virgini, et beato Dominico Patri nostro, et omnibus sanctis, et vobis, fratres (tibi, pater), quia peccavi nimis cogitatione, locutione, opere et omissione: mea culpa (ne udara se u prsa): precor vos (te) orare pro me. — Misereatur vestri omnipotens Deus et dimittat vobis peccata vestra: liberet vos ab omni malo, salvet, et confirmet in omni opere bono, et perducat vos ad vitam

off. IV 7, 2. — [5] SRC 12. VII. 1794 DA 2124. — [6] Isp. Grisar: Die römische

aeternam. — Amen. — Absolutionem, et remissionem omnium peccatorum
vestrorum tribuat vobis omnipotens et misericors Dominus. — Amen«.
»Adiutorium nostrum in nomine Domini« (ne križa se) — »Qui fecit coe-
lum et terram«. Uzašavši do žrtvenika moli sklopljenim rukama dubnkn
sagnut: »Aufer a nobis Domine cunctas iniquitates nostras, ut ad Sancta
Sanctorum puris mereamur mentibus introire. Per Christum D. n.« (i knd
toga učini znak križa usred oltara, pa ga poljubi). Uspravivši se križa se i
kaže tibo: »In nomine Patris et Filii et. Sp. S. Amen«. Tada sklopljenim ru-
kama ide na stranu poslanice i počinje introit, a za njim Kyrie eleison. Kad
je rekao zadnji zaziv Kyrie eleison, polazi sklopljenim rukama do sredine
oltara, ako treba reći »Gloria«, inače ostaje kod knjige na strani poslanice
i prosljeđuje dalje.

Molitva »Aufer a nobis« nalazi se u L 29/4, PL 55, 119. kao ko-
lekta, a na ovo je mjesto vjerojatno uvrštena toga radi, jer je papa
svoje privatne mise služio u »Capella Sancta Sanctorum« kod Late-
rana. U toj su kapeli bile pohranjene brojne moći svetih: sancta
sanctorum[6]. Značajno je, da se ta ista moli kod posvete nove crkve,
kad je biskup u svečanom ophodu došao do mjesta, gdje su bile
preko noći smještene svete moći.

Antiphona ad introitum[7] sa svojim psalmom uvedena je u Rimu
negdje u V. ili VI. v. kao pjevanje dok je papa iz sacrarium ulazio
u postajnu crkvu. Možda se gore spomenuta odredba Celestina I.
da se prije poslanice i evanđelja pjevaju psalmi, odnosi i na introit.

Ukoliko se odredba pape Celestina I. († 432.) odnosi možda i na introit,
papa Celestin I. prema LP nije uveo antifonu ad introitum, nego samo pje-
vanje psalama na antifonalni način. Antifona je ad introitum analogna antifoni
ad praelegendum u Galiji, kao i ambrozijanskoj »Ingressa« i istočnom »Mono-
genes«. No postoji i znatna razlika n. pr. između »ingressa« u Milanu i anti-
fone ad introitum u Rimu, barem u onom obliku, kako nam se ova sačuvala.
Rimska ja antifona ad introitum obično uzeta iz psalama, dok je ambrozijska
»Ingressa« slobodna crkvena improvizacija.

Antifonalno je pjevanje psalama bilo uvedeno radi svečanog ulaza Pape
iz sakristije k žrtveniku. Da se to vrijeme ispuni pjevala je schola can-
torum (ono »ex omnibus« u LP bit će kasniji dodatak) antifonu ad introi-
tum i onda jedan naročito za taj dan izabrani ulazni psalam. Ako je papa
došao do žrtvenika prije nego su pjevači dovršili pjevanje psalma, dao je
papa znak prioru pjevačke škole da završi pjevanje doksologijom. Onda
se opet pjevala antifona. U manjim se crkvama nije osjećala ova potreba,
pa se možda već pjevao samo prvi stih psalma i onda »Gloria Patri«, a na
kraju opet antifona, kako je to danas propisano. Svećenik moli danas i
Introit, premda nije bio prvotno odreden za nj, nego da ga pjevaju pjevači,
dok svećenik svečano ulazi u crkvu da služi svetu misu. Prema odredbi
Graduale Romanum valja da pjevači pjevaju Introit kod pjevane mise
»accedente sacerdote ad altare«.

U srednjem se vijeku rado proširivala antifona »ad introitum« tropima,
to će reći umecima u sam prvotni tekst.

Kyrie eleison[8] je ostatak litanija, koje su se prema GL. 44, PL
74, 1112. pjevale kad se biskup poslije krštenja i potvrde vraćao
svojoj katedri, slično, kao i danas još u RM na veliku subotu i uoči
Duhova.

Kapelle Sancta Sanctorum und ihr Schatz, Freiburg 1908, 23; Grisar: Das
Missale im Lichte römischer Stadtgeschichte, Freiburg 1925, 95. — [7] Leclercq:
Introit, AL VII/1 1212—1220. — [8] Cabrol: Kyrie eleison. AL VIII/1 908—916.

Zaziv je Kyrie eleison u starom zavjetu često puta upravljen Bogu[9]. U Nnvnm Zavjetu vidimo u evandeljima, da se i Kristu često upravlja taj isti zaziv[10]. Prema Dölgeru[11] zaziv bi Kyrie eleison, upravljen Kristu, kao i Maranata (Gospode, dođi!) bio neke vrste responsorium, što su ga pjevali prvi kršćani ndgovarajući na himan Kristu kao Bogu u svojim sastancima, o kojima govori Plinije. I doista se i danas još na veliki petak u Trisagionu pjeva (grčki i latinski): »Agios o Theos, Sanctus Deus, Agios ischyros, Sanctus fnrtis, Agios atbanatos, eleison imas, Sanctus immortalis, miserere nobis«.

Ovaj je zaziv zajamčen u misnoj liturgiji kršćanskog istoka i zapada, ako i na različit način, i to na istoku u IV., a na zapadu pod kraj V. ili pnčetknm VI. v., naročito u Rimu, onda i u Galiji. Na prigovor Ivana od Sirakuse da je Rim od Grka preuzeo pjevanje Kyrie eleison odgovara papa Grgur Veliki, da se u Rimu ne govori Kyrie eleison onako, kako to Grci čine, jer to Grci kažu svi zajedno, a u Rimu to kažu najprije klerici, a onda puk odgovara. A onda isto toliko puta kažemo, veli Grgur Veliki, i Christe eleison, dok se ta molitva kod Grka uopće ne govori. Onda nastavlja: »in cotidianis missis aliqua, quae dici solent, tacemus, tantummodo Kyrie eleison et Christe eleison dicimus, ut in his deprecationis vocibus paulo diutius occupemur«[12]. Možda je Grgur Veliki skratio Introit u svagdašnjim misama, kad nije bilo od potrebe da se pjeva čitav psalam dok papa ulazi svečano u baziliku, te je za te mise odredio da se pjeva introit na današnji način, to će reći samo antifona, jedan stih odnosnog psalma, »Gloria Patri« i ponovno antifona. Ili je možda Grgur Veliki htio reći, da uopće ispušta u svagdašnjim misama Introit, pa misu počinje s Kyrie eleison, onako, kako još i danas počinje misa velike subote iza litanije. U svakom je slučaju za doba Grgura Velikoga, a i prije njega, jer on ne govori o tomu kao o nekoj novosti, u Rimu bio u misi uobičajen opetovani zaziv Kyrie eleison i Christe eleison. Iz gore navedenog teksta ne možemo razabrati koliko se puta u doba pape Grgura Velikog pjevao Kyrie eleison. Kasnije se dodao još zaziv Kyrie eleison, upravljen Duhu Svetomu i tako imademo u IX. v. zajamčen današnji trinitarni oblik (s tropima): »Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison«[13].

U Antiohiji se i Jeruzalemu Kyrie eleison pjevao u IV. v. kao liturgijski odgovor puka na litanijske zazive. Prema VIII. knjizi Apostolskih Konstitucija đakon s povišena mjesta glasno govori prošnje za katekumene, a čitav puk odgovara: Kyrie eleison. Na isti se način moli Kyrie eleison u istočnim liturgijama u raznim dijelovima mise. I ambrozijska liturgija imade trokratni Kyrie eleison iza »Gloria«, iza evanđelja i iza pričesti — očiti trag istočnog utjecaja. To je još ostatak nekadašnjih litanija. Na 2. nedjelju u korizmi pjeva se u ambrozijskoj liturgiji prije molitve nad pukom i poslanice znameniti: »Dicamus omnes — Kyrie eleison; Domine Deus omnipotens patrum nostrorum — Kyrie eleison: Respice de coelo et de sede sancta tua — Kyrie eleison« i t. d. To je skraćeni oblik »Dicamus omnes«, što ga je vjerojatno sastavio sam papa Gelazije.

U korizmene se nedjelje iza »Ingressa« pjevaju u ambrozijskoj liturgiji litanije »Divinae pacis et indulgentiae munere supplicantes, ex toto corde et ex tota mente, precamur te: Domine, miserere. — Pro ecclesia tua sancta catbolica, quae hic et per universum orbem diffusa est — precamur te, Domine, miserere...«. Ovim litanijama »Divinae pacis« slične su i litanije, što ih dnnosi irski misal Stowe između poslanice i evanđelja, ali pod natpisom: »Dicamus omnes«. Litanije »Divinae pacis« nisu drugo no latinski prijevod grčkih litanija iz istočne liturgije. Završetak je tih litanija sačinjavala molitva, u kojoj je biskup sakupio sve prošnje klera i puka u jednu

---

[9] Isp. ps. 9, 144; 25, 11. — [10] Isp. Mk 10, 47; Mt 20, 30. — [11] Dölger: Sol salutis, Gebet und Gesang im cbristlichen Altertum, Münster 1919, 1920. — [12] PL 77, 956. — [13] Isp. Amalarius: De eccl. off. III 6, PL 105, 1113/4. — [14] Ed. Funk

molitvu (collecta). I u rimskoj se liturgiji i danas još na veliku subotu najprije pjevaju litanije, onda se svečano pjeva tri put Kyrie eleison, tri put Christe eleison i opet tri puta Kyrie eleison. Slično je, ali drugačije, na veliki petak. Kolektu dijeli danas od ovih zaziva u neke dane »Gloria«.

U srednjem su vijeku zazive Kyrie eleison i Christe eleison proširili tropima. I danas se još različiti napjevi u Graduale Vaticanum zovu po tim tropima. Tako imamo »Kyrie Clemens rector«, »Kyrie Summe Deus« i t. d. Ovi nazivi označuju početne riječi onih tropa, koji su se pjevali po odnosnom napjevu, po kojem se danas pjeva samo još zaziv Kyrie eleison i Christe eleison.

Još se 1893. u župi Trošt-Marija u Otoku pjevao Kyrie eleison s hrvatskim tropom: »Kyrie, zmožni Bože vse jakosti, odvezal si zapovedi prekršnika človeka, eleison. Kriste, Oca Boga aldov pravi, zdravje naše i žitek, eleison. Kyrie, človek rođen, Zveličitel ponovil je, kaj je Adam pervi človek zagrešil, eleison«. Isp. prof. Franjo Dugan u sv. Ceciliji 1907, str. 59.

Gloria in excelsis Deo prema GR, PL 78, 25. »dicitur, si episcopus fuerit, die dominico, sive diebus festis. A presbyteris autem minime dicitur, nisi solo in Pascha. Quando vero Letania agitur, Gloria in excelsis Deo non canitur«.

Anđeoski je himan pod istočnim utjecajem najprije uveden u Rimu kod prve božićne mise. Prema LP dozvolio je papa Simah početkom VI. v. da se pjeva i u nedjelje i blagdane mučenika.

Anđeoski himan — tako prozvan po svome početku — potječe iz istoka. Apostolske Konstitucije VII, 47, sačuvale su nam čitav tekst ovog himna. Radi lakšeg poređenja s tekstom RM donosimo tekst Apostolskih Konstitucija prema latinskom prijevodu[14]:

»Gloria in excelsis Deo et in terra pax, in hominibus bona voluntas. Laudamus te, hymnis celebramus te, benedicimus te, glorificamus te, adoramus te per magnum pontificem, te verum Deum, ingenitum unum, solum inaccessum, propter magnam gloriam tuam, Domine rex coelestis, Deus Pater omnipotens, Domine Deus, Pater Christi, agni immaculati, qui tollit peccatum mundi, suscipe deprecationem nostram, qui sedes super Cherubim, quoniam tu solus Sanctus, tu solus Dominus Iesus, Christus Dei universae naturae creatae, regis nostri, per quem tibi gloria, honor et adoratio«. V. v. pripada tekst ovog himna, kako nam je sačuvan u Codex Alexandrinus. Nakon sličnog početka, kao gore, glavna je razlika, što se u jednu ruku izriče slava drugoj Božanskoj osobi, i to nesamo neupravno, kao u gornjem tekstu, nego upravno: »Gloria in excelsis Deo... Deus Pater omnipotens, Domine Fili unigenite Iesu Christe... Domine Deus, Agnus Dei, Filius Patris... miserere nobis...«, a u drugu se ruku izrijekom spominje i Duh Sveti: »unigenite, Iesu Christe, et sancte Spiritus«. Time je ova doksologija poprimila posve trinitarni značaj, ali dominira slava Kristu. Nakon toga slijedi u Codex Alexandrinus nekoliko stihova i odgovora, slično kao i kod »Te Deum« na kraju. Tekst je Apostolskih Konstitucija redigovan pod izvjesnim utjecajem subordinacionizma. A tekst je aleksandrijskog kodeksa, kako se vidi, vrlo bliz tekstu rimskog Misala. I ambrozijski tekst londonskog antifonarija imade posve sličan tekst, tek se iza prošnje: »Qui sedes ad dexteram Patris, miserere nobis«, dodaje: »Miserere nobis, subveni nobis, dirige nos, conserva nos, munda nos, pacifica nos. Libera nos ab inimicis, a tentationibus, ab haereticis, ab arianis, a schismaticis, a barbaris. Quia tu solus sanctus...«. Nije lako reći, da li je prvotna jezgra ove doksologije bila slava Bogu Ocu, ili Kristu. Sudeći po nemaloj sličnosti nekih stavaka molitve svetog Polikarpa (»de omnibus te laudo, tibi benedico, te glorifico per sempiternum et coelestem pontificem Iesum Christum, dilectum Filium tuum, per quem cum ipso et Spiritu Sancto gloria et nunc et in futura saecula«) mogla bi ova doksologija sezati u II. vijek. Današnji tekst RM spominje Duha Svetog samo kratko na kraju. U ovom obliku dolazi doxologia maior pojedinačno već u IX. v., a u XI. se može smatrati već općenitom.

U istočnoj se crkvi moli velika doksologija u časoslovu. U Rimu je zajamčena u VI. v. u misi. LP navodi, da je papa Telesfor († 136.) odredio, da se anđeoski himan rekne »ante sacrificium«, no to ne će biti autentično. Sigurno je, da je papa Symmachus († 514.) dozvolio, da se »Gloria« ne pjeva samo u noćnoj božićnoj misi, kako je to do onda bio običaj, nego i u svim biskupskim misama u nedjelje i u blagdane mučenika. Obični je svećenik smio moliti »Gloria« samo na Uskrs. Rimski su titularni svećenici smjeli zapjevati »Gloria« i na dan svojeg ređenja, kad su preuzeli svoju naslovnu crkvu. Na prijelazu iz XI. u XII. v. izgubila se ova razlika i svećenici su uspjeli da i oni smiju pjevati »Gloria« u misi u iste dane, kad i biskupi.

U ranom se srednjem vijeku znalo zapjevati »Gloria« u svečanim zgodama, kad bismo n. pr. danas pjevali »Te Deum«. Tako je papa Leo III. zapjevao »Gloria« prigodom posjeta Karla Velikog g. 800.

Poput Kyrie eleison rado su sve do u XVI. v. proširivali i »Gloria« tropima, osobito u čast Blažene Djevice. Rimski je Misal Pija V. uklonio trope iz »Gloria«, ali je ipak, čini se, i dalje još gdjegdje ostao običaj da se u blagdane Bl. Djevice pjeva »Gloria« s tropima, jer je sve do u naša doba ostala rubrika: »Sic dicitur Gloria etiam in Missis beatae Mariae, quando dicendum est«. Ta je rubrika maknuta iz RM tek u izdanju Benedikta XV.

Oratio je uvedena u Rimu zajedno s postajnim bogoslužjem negdje u V. v. Bit će, da je to u stvari molitva, kojom su se završavale litanije. Ovu molitvu valja razlikovati od oratio ad collectam, koja se molila u crkvi, gdje su se u Rimu vjernici sabrali da pođu u postajnu crkvu.

U Rimskom se Misalu ova molitva redovno zove jednostavno »oratio«, ali imade i naziv »collecta«[15].

U starini su to bile dvije različite molitve. Kolekta je bila molitva, što ju je svećenik molio u Rimu u crkvi, u kojoj se sabrao vjerni puk, da odanle pođe k postajnoj crkvi, gdje je papa služio svečanu misu. Druga je bila završna molitva, u kojoj biskup, odnosno celebrans poslije litanija skuplja sve prošnje vjernoga puka u jednu[16].

Sve do u XIII. v molila se, barem u papinskoj misi, uvijek samo jedna molitva. Izvan Rima počelo se moliti i više njih, u dane, kad je pao spomen više svetaca, a svećenik je služio samo jednu misu, pa je htio u toj misi spomenuti sve one svece, kojih se spomendan slavio.

Pod kraj XI. vijeka znamo iz Microloga[17] da su u to doba mnogi svećenici molili puno različitih kolekta i time je misa postajala za vjernike predugačkom. On spominje, kako razboritiji rijetko prelaze granicu od sedam molitava. Naglašavalo se neprestano, da broj molitava mora biti neparan, jer »numero Deus impari gaudet«[18]. Današnji RM određuje, da broj molitava u misi ne smije biti veći od sedam i da uvijek mora biti neparan[19].

455/8. — [15] Rit. serv. in cel. M XI 1. — [16] Isp. Kirsch: Die Stationskirchen des Missale Romanum 1926, 13 ss; Hierzegger: Collecta und Statio. Zeitschr. für kath. Theol. Innsbruck 1936, 518—521. — [17] De eccl. observ. c. 4. PL 151, 980. — [18] Virgil. Eclog. VIII 75; Isp. Durandus IV 14, 15, ed Venetiis 1569 fol 78. — [19] Add. et var in rubr. M VI 6. — [20] Isp. Godu: Épitres AL

Čitnnje poslanice[20] sv. Pavla (i ostalih apostola) bilo je sve do pape Celestina I. (422.—432.) prema LP početak svete žrtve u Rimu. Gregorianum propisuje iza molitve: »... deinde sequitur Apostolus«.

Bogoslužje se riječi, preuzeto od sinagoge, kako to vidimo kod svetog Justina, počimalo čitanjem svetog Pisma. Sv. Justin[21] kaže, da se u nedjelju kod bogoslužnih sastanaka čitaju ta τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, dakle očito evanđelja, djela apostolska i apostolske poslanice, te proroci (vjerojatno oznaka uopće za sv. Pismo starog zavjeta). Već je sv. Pavao odredio da se njegove poslanice čitaju po crkvama na bogoslužnim sastancima[22]. Apostolske Konstitucije VIII 5, 11[23] navode 5 čitanja, i to iz »zakona«, to će reći knjige Mojsijeve, zatim iz proroka, iz apostolskih poslanica, iz djela apostolskih i konačno iz evanđelja. Kasnije se taj broj u obične dane ograničio na tri, naime na čitanje starog zavjeta, na čitanje iz apostolskih poslanica ili djela, i konačno na čitanje iz evanđelja. U VI. v. prethodi u Rimu čitanje evanđelja obično još samo jedno čitanje iz sv. Pisma. Ipak se i danas u kvatrne srijede čitaju prije evanđelja dva čitanja, isto tako i u srijedu iza nedjelje Laetare i u veliku srijedu. A u kvatrne subote pretbodi evanđelju šest čitanja. Bit će, da su ova čitanja (osim posljednjega po redu) bila sastavni dio vigilije, a ne mise, dakle čisto bogoslužje riječi, kao i na veliki petak i veliku subotu. I danas se još sva ova čitanja, osim posljednjega po redu, razlikuju od poslanice time, što se molitva, koja im prethodi, ne uvodi samo s »Oremus«, kako je to inače, nego i s »Flectamus genua« — »Levate«.

U početku nije bilo određenih odlomaka, koji su se čitali, nego su se čitali sveti spisi redom. Samo kod naročitih spomendana, tako n. pr. kod godišnjice muke i smrti i rođenja, pa uzašašća Gospodinova, bilo je prirodno, da su se čitali odlomci, koji su se odnosili na te događaje. Razvitkom crkvene godine sve se više ustaljuje i sistem perikopa za poslanicu i za evanđelje. Kod uskrsnog je ciklusa pri izboru perikopa bila mjerodavna praksa katekumenata i priprave za sveti krst, a u drugu ruku opet i spomen na muku, smrt, uskrsnuće i uzašašće Gospodinovo, te na dolazak Duha Svetoga. Kad se kasnije po uzoru uskrsnog razvio i Božićni ciklus crkvene godine, uzeta su ona čitanja iz starog i Novog Zavjeta, koja se odnose na dolazak Spasiteljev. Kod spomendana apostolskih, pa sv. Stjepana prvomučenika, također je bilo prirodno da se čitaju odnosni odlomci. Taj je običaj prešao i na druge spomendane, osobito na spomendane mučenika, gdje su se tražile i nalazile analogije u svetom pismu. U rimskoj je liturgiji i mjesna povijest, kao i praksa postajnog bogoslužja, u mnogom dala poticaja da se izaberu izvjesni odlomci za čitanje. U nedjeljnim misama iza Duhova ne može se naći jedna središnja misao, koja bi bila odlučna za izbor perikopa. Vrlo se često dade ustanoviti naročita veza između poslanice i evanđelja, bilo stvarna, bilo i samo verbalna.

Gradalis (psalmus), kako se izražava Gregorianum, od davnine[24] je dijelio čitanje poslanice od evanđelja na istoku i na zapadu. Vjerojatno je ovaj responsorialni pijev preuzet iz sinagoge.

Od starine su se između čitanja svetog pisma i nagovora pjevali psalmi. Apostolske Konstitucije II, 57, 6[25] svjedoče, da je to bilo responsorialno pjevanje, jer kažu, da nakon dviju čitanja jedan pjeva psalma Davidove, a puk pjeva akrostihe opetujući ih. I sv. Augustin[26] pozna responsorialno pjevanje psalama nakon čitanja svetog pisma. Obično se opetovao prvi stih psalma. Stariji rimski Ordines zovu ovo pjevanje »Responsum« ili »Resposorium«. Kasnije se prozvalo »Graduale«, jer su pjevači pjevali taj Responsum na stepenicama ambona: »Responsorium enim istud quidam graduale vocant, eo quod iuxta gradus pulpiti cantatur«[27].

V/1 245—344. — [21] I Apol. 67. — [22] Kol 4, 16; I Tes. 5, 27. — [23] Ed. Funk 477. — [24] Isp. Tert. De anima 9. — [25] Ed. Funk 161. — [26] Enarr. in ps. 119, 1. — [27] Rhabanus Maurus: De institut. cleric. I 33. — [28] Sv. Aug. Snarr. in ps. 99, 4.

Prvotno se pjevao čitav psalam. Kasnije se to pjevanje skratilo na Responsum i na jedan stih. Dok je samo jedan pjevač pjevao psalam, a puk odgovarao opetujući (obično) prvi stih, mogao se pjevati čitav psalam. Ali od V. v. amo preuzima to pjevanje schola cantorum i melodija postaje težom i dužom, pa se stoga pjevanje moralo skratiti i ograničiti samo na Responsum i jedan stih psalma. To se desilo negdje u drugoj polovici V. vijeka. Prema Graduale Vaticanum dozvoljeno je opetovanje Responsa poslije psalamskog stiha i time je opet vraćen Gradualu značaj responsorialnog pijeva.

Zašto se »Aleluja« sa svojim stihom, odnosno »Tractus« prislanja na »Graduale«?

Možda zato, jer su i u rimskoj liturgiji bila prvotno dva čitanja prije evanđelja, a iza svakog se pjevao po jedan psalam. Kad je taj običaj (kao pravilo) prestao, tada se ipak nije brisao psalam iza brisanog čitanja, nego se prislonio uz psalam, koji je slijedio ono čitanje, što se bilo zadržalo i dalje. Zanimljivo je, da n. pr. iza Graduala u kvatrne srijede u došašću i na kraju crkvene godine ne dolazi prislonjen Tractus. U kvatrnu srijedu u korizmi iza prvog čitanja dolazi Graduale, bez Tractusa, a iza drugog čitanja dolazi Tractus bez Graduala. Sve su ove mise zadržale dva čitanja prije evanđelja, pa nije bilo povoda da se Tractus prislanja o Graduale. Ponedjeljak, srijeda i petak u korizmi imadu uz Graduale prislonjen uvijek isti Tractus: »Domine non secundum peccata nostra«. To je Tractus pepelnice, prislonjen na Graduale, koji slijedi iza jedinog čitanja prije evanđelja. Tractus je na pepelnicu od Graduala rastavljen rubrikom, koja veli, da se taj Tractus kaže svakog ponedjeljka, srijede i petka u korizmi, do uključivo velikog ponedjeljka, ali izuzevši kvatrnu srijedu. Svi rečeni misni obrasci imadu danas samo jedno čitanje prije evanđelja, a kvatrna srijeda imade dva, kako smo već vidjeli, te iza prvog dolazi Graduale, a iza drugog Tractus.

U zapadnoj ja Crkvi »Aleluja« znak radosti i stoga se pjeva u radosne dane, a izostavlja u dane pokore, posta i tuge. »Čovjek, koji se raduje, daje izraza svome ushićenju bez riječi... Prepun prevelike radosti ne može da izrazi sadržaj svoje radosti riječima«[28]. »Aleluja« je sa svojim melodijama i bogato razvijenim jubilus doista izraz radosti »bez riječi«, kako opaža već Durandus 1, 20, 6: »Alleluia modicum in sermone et multum in pneuma«. No budući da nije bilo lako zadržati u pameti i onda precizno izvesti dugačke i ne baš jednostavne neume, prislonio je Grgur Veliki na samu ovu riječ »Aleluia« jedan stih iz svetog Pisma ili slobodne crkvene kompozicije. Tako se pjeva Aleluja još i danas.

Aleluja je responsorialni napjev i taj je značaj sačuvan i u načinu, kako ga propisuje za njegovo pjevanje Graduale Vaticanum.

Tractus se tehnički razlikuje od Graduala time, što se ne pjeva responsorijalno, jer uopće nema responsorija ili refrena, koji bi se opetovao. Već u IX. v. ističe to Amalarije: »Hoc differt inter responsorium, cui chorus respondet, et tractum, cui nemo«[29].

Tractus je prvotno bio solo-pijev. Danas ga moraju prema odredbi Vatikanskog Graduala naizmjence, dakle antifonalno, pjevati dva kora, ili opet naizmjence samo neki pjevači i čitav kor.

Još se danas na 1. nedjelju u korizmi pjeva u »Tractus« gotovo čitav ps. 90, a na cvjetnu nedjelju veliki dio ps. 21. Bit će, da se prvotno obično pjevao gotovo čitav psalam.

Sekvencija. Poput Aleluja-stihova razvila se i sekvencija iz običaja da se pod note, kojima je trebalo pjevati samo Aleluja, stavljaju tekstovi. Samo je razlika ta, da se u jednu ruku kod Aleluja-stihova stavljalo tekstove i iz sv. Pisma, a kod sekvencija slobodne

[29] De eccl. off. III 12, PL 105, 1121. — [30] Isp. Godu: Évangiles AL V/1 652—923.

tekstove. U drugu opet ruku ostavilo se kod Aleluja-stihova melismatičko pjevanje, te su skupine nota ostale zajedno, dok se kod sekvencija rastavilo te skupine u pojedine note i pod njih potpisalo pojedine slogove. Tako je nastalo silabičko pjevanje, koje je bilo bliže srednjevjekovnom pučkom pjevanju.

Jedinstvo se pojedinih notnih skupina tako sačuvalo, da se one nisu trgale, nego su ostale čitave, premda rastavljene u svoje sastavne note. Ispod svake je note bio po jedan slog novoga teksta. Svakoj je dakle skupini nota ndgovarao po jedan stib. Ako su skupine nota bile približno jednake, lako je biln postići, da i stihovi budu jednakog broja slogova. No ako su te skupine nota bile medusobno veoma različite gledom na broj nota, tada su i stihovi bili duži i kraći, pa su se jedva i razlikovali od proze. Tako su i dobili svoje ime: prosa. Što dalje, to se ta prosa sve više usavršavala i sve je više poprimala oblik himna, dakle u glavnom jednaki broj slogova pojedinih stihova, zatim rimu i ritam.

Prve su sekvencije, koliko se može ustanoviti, poznate iz početka IX. vijeka. Bit će, da im je domovina Francuska. Oca je sekvencija, Notkera Balbula od St. Gallena (§ 912.) na udešavanje sekvencija potaknuo neki monah, koji je polovicom IX. v. došao u St. Gallen iz Normandije. Najstarije sekvencije ne poznaju ni rime ni ritma. U X. i XI. v. imademo prelazno doba, u kojem se već počinju očitovati u sekvencijama i rima i ritam. Lijep je primjer ovog stila sekvencija »Victimae paschali«, što ju je ispjevao Wipo, dvorski kapelan Konrada II. († 1039.). Od XII. v. amo imadu sekvencije potpuni oblik himna, potpuno vladaju rimom i ritmom. Vrhunac pretstavlja Adam od St. Viktora († 1192.).

Jedna je od njegovih najznamenitijih sekvencija (»Laudis crucis attolamus«) služila sv. Tomi kao uzor za sekvenciju »Lauda Sion«. Istom razvojnom stepenu pripadaju i sekvencije »Veni Sancte Spiritus«, »Stabat Mater« i »Dies irae«. Današnji RM imade, kao uostalom i već Misal Pija V., samo još netom spomenute sekvencije, te k tomu prije navedenu »Victimae paschali«.

U mnogim misalima XIII., XIV., XV. i XVI. v. nalazimo mnoštvn boljih i lošijih sekvencija. U svemu ih je poznato oko 4.000, pojedini graduali ili misali XV. i XVI. v. sadržavali su 70, pa i preko 90 sekvencija. Na taj je način unišlo u liturgiju koješta, što bi bilo bolje, da je izostalo. Ta je okolnost potakla Pija V. da izostavi sve sekvencije, osim pet, što smo ih malo prije naveli. MZ 1511 ima fol 256—276' u svemu 107 sekvencija.

Evanđelje[30] se čita kod bogoslužnih sastanaka od vremena prvih kršćana.

U prvo je doba čitao sv. evanđelje lektor, a prema Apostolskim Konstitucijama II, 57. bilo je to povjereno jednom đakonu ili svećeniku. Već u OR I 11 (PL 78, 942) daje papa đakonu prije čitanja evanđelja blagoslov: »Dominus sit in corde tuo et in labiis tuis ut digne et competenter abnunties Evangelium suum«. Prema rimskom je običaju svijetlo upaljene svijeće značilo narnčito dostojanstvo onoga, pred kime (ili pred čime) se nose upaljene svijeće. Možda je tako u prvo doba nastao i običaj da se pred evandeljem nose zapaljene svijeće. Prvotno se tamjan samo nosio. Incenzacija je Evanđelistara poznata u XI. v. Incenzacijom se Evanđelistara odaje poštivanje Kristu i njegovu simbolu, knjizi, u kojoj su sadržane njegove riječi i djela.

Prema OR II, 8, čitao je dakon evandelje s ambona okrenut k južnoj strani, gdje su se nalazili muškarci u crkvi. Kasnije ga čita okrenut prama sjeveru, premda se sve do u XIII. v. na nekim mjestima sačuvao prijašnji nbičaj. Inocent III. veli, da se evanđelje čita prama sjeveru stoga, da se slegne sjevernjak i da dođe vjetar s juga, budući da se evanđelje protivi onomu, knji

kaže, da će svoj prijesto podići prama sjeveru i da će biti jednak Svevišnjemu[31].

Uvodna formula »sequentia sancti evangelii« vjerojatno potsjeća na prvotnu lectio continua, kad još nije bilo propisanih perikopa.

Prije evanđelja moli svećenik reda sv. Dominika prema MOP: »Dominus sit in corde meo et in labiis meis ad pronuntiandum sanctum evangelium pacis«. Nakon što je učinio mali znak križa palcem desne ruke na knjizi, pa na svom čelu, ustima i prsima, učini i veliki znak križa desnom rukom od čela prema prsima i ramenima. Kod završetka se evanđelja opet križa velikim znakom križa i čineći znak križa na samom evanđelju veli: »Per evangelica dicta deleantur nostra delicta«, pa poljubi evanđelje, osim u misama za pokojne i kod čitanja muke.

Homilia. Iza evanđelja dolazi već kod sv. Justina, pa kod sv. Hipolita i u svim liturgijskim vrelima biskupov nagovor vjernicima i katekumenima.

Već se u sinagogi tumačilo čitanje svetog Pisma nagovorom. Sv. Luka nam je zabilježio zgodu, kako je sam Spasitelj čitao Izaiju proroka i tumačio ga sakupljenima[32]. I sv. je Pavao govorio u zbornicama nakon čitanja sv. Pisma[33]. Razumljivo je dakle, da sv. Justin[34] spominje, kako pretstojnik kršćanskih sastanaka poslije čitanja sv. Pisma poziva i opominje prisutne svojim govorom da slijede ove lijepe nauke. I CE II 8, 48 upućuje da iza evanđelja slijedi propovijed. Isto propisuje i SRC 16. III. 1591., DA 9. ad 8.

U vezi se s propovjeđu vrše od starine i različiti navještaji, osobito blagdana, svetih misa i bogoslužnih obreda, vjenčanja, pokojnika.

Već se u IX. i X. v. javlja na tom mjestu i opća ispovijed grijeha, vjerojatno proizašla iz starih »Apologia«. Prema OR XIV 53, PL 78, 1162 pjeva u svečanoj papinskoj misi »finita praedicatione« đakon »Confiteor«, a papa daje apsoluciju pjevajući molitvu »Precibus et meritis« i onda blagoslov. CE I 9, 3; II 8, 50. imade i danas još uglavnom isti obred »expleto sermone«.

Sv. Pavao želi u svojoj poslanici Timoteju, I, 2, 1—2, da se čine prošnje i molitve za sve ljude, za kraljeve i sve, koji su u vlasti... Sv. Pavao očito govori o javnoj molitvi prigodom bogoslužnih sastanaka. Takvu molitvu spominje i sv. Justin: iza svetog krštenja mole po sv. Justinu[35] kršćani za sebe, za onoga, koji je kršten, za sve druge, gdje se god nalazili. Apostolske Konstitucije i Serapionov Euhologij donose i obrazac ove molitve. Do danas se ona sačuvala u rimskom obredu na Veliki Petak. Budući da rimski sakramentariji i Ordines poznaju ovu oratio fidelium samo još na veliki petak i na veliku srijedu (OR I 5.), bit će, da je prestankom katekumenata i ona izašla iz običaja. U Galiji je na tom mjestu bila uobičajena molitva vjernih u obliku litanije, analogna ekteniji antiohijsko-bizantskog obreda. Kad je u Galiji uveden rimski obred, nestalo je i ove litanije, ali se ipak sačuvala u propovijedi. Iza opće ispovijedi pozvao je još u XII. v. svećenik vjernike da se mole za papu, za kler, za redovnike, za svete djevice, za hodočasnike, putnike i sužnjeve... U Njemačkoj se sačuvala ova predaja sve do danas po molitvi »Allmächtiger, ewiger Gott«, koju je sv. Petar Kanizije običavao moliti iza propovijedi, a možda joj je on dao i njezin sadašnji oblik.

Na kraju je još Benedikto XIV. uveo običaj da se na ovom mjestu probuđuju i čini triju božanskih kreposti, kao priprava za sudjelovanje u božanskim tajnama.

Kako se u našoj crkvenoj starini može naići na zanimljive liturgijske običaje, neka svjedoči n. pr. listina iz g. 1088. (Rački, Doc. 134.) na koju me

[31] De sacro alt. myst. II 43, PL 217, 824; Isp. Isai 14, 13/4. — [32] Lk 4, 20.
[33] Dj. Ap. 13, 15. — [34] I Apol. 67. — [35] Ib.

upozorio prof. dr. Barada. Zadarski prior Drago daje samostanu sv. Krševana
u Zadru različite služnosti, koje su dotad uživali zadarski priori. Darovnu je
ispravu, koja je ostala sačuvana, pročitao arhiđakon Majo poslije evanđelja
kod mise, *in die natalicii* sv. Krševana. Kad ju je čuo čitav narod, uskliknuo je:
fiat, fiat, fiat. A kad je nastupila tišina, spomenuti je prior, skupa s plemi-
ćima zadarskim, dodao: »kad bi tko od nas pokušao da poništi ovo djelo, neka
ga zateče božansko prokletstvo ovog svetog mučenika i naše«. I opet se više
puta reklo: *fiat, fiat.*

Sv. žrtva

Credo je u rimsku liturgiju uveo papa Benedikto VIII. (1012.—
1024.) poslije krunjenja Henrika III. za cara. »Apud Gallos et Ger-
manos« vladao je taj običaj već za vremena Wallafrieda Strabo
(† 849.)[1]. Na istoku se molilo Vjerovanje već od V. v. amo iza po-
ljupca mira.

U rimskoj liturgiji zauzima danas Vjerovanje mjesto prvotne molitve
vjernih, koja je slijedila iza čitanja sv. Pisma (i homilije) i otpusta kate-
kumena, kako je to danas sačuvano još na veliki petak.

Ispovijest se vjere molila prvotno samo u vezi s krštenjem. Uslijed veli-
kih vjerskih borbi, koje su se bile osobito žestoko razvile na istoku, uveo se
u V. i VI. vijeku običaj u Antiohiji i Carigradu da se javno i svečano moli
Vjerovanje i u misnoj liturgiji. S istoka je nicejsko-carigradsko Vjerovanje
prešlo u misu i u Španiji, gdje ga je propisao sabor u Toledu 589. Iz Španije
se taj običaj proširio i u Galiju, a onda i u Njemačku. Rimska misa sve do u
XI. vijek nije poznavala Credo. Njemački su se svećenici, koji su prisustvo-
vali krunjenju Henrika II. u Rimu, iznenadili, kad su opazili, da se u Rimu
kod misa ne govori Credo. Na njihovo im je pitanje odgovoreno, da je to
zato, jer rimska Crkva nije nikad pala u krivovjerje. Ipak je papa Benedikto
VIII. na molbu Henrika II. 1014. uveo Credo u misnu liturgiju.

U istočnim liturgijama, osim armenske, nema Vjerovanje isto mjesto kao
u rimskoj. Pod utjecajem odredbe cara Justina II. uveo je crkveni sabor u
Toledu Vjerovanje pred »Pater noster«; to je mjesto sačuvao Credo u moz-
arapskoj liturgiji sve do danas.

Kod papinske su mise Credo pjevali kod žrtvenika subđakoni, odnosno
basilicarii, to će reći svećenici one crkve, u kojoj se upravo služila svečana
papinska misa. Prema Graduale Vaticanum valja danas da Credo pjevaju svi
pjevači ili izmjenično dva kora. Kad je propisano u misi Vjerovanje, ne smije
se ono skraćivati, nego valja da i pjevači pjevaju čitav tekst (SRC 22. V. 1894.
DA 3827, II.).

Prema MOP svećenik reda sv. Dominika počinje »Credo« usred oltara:
»Credo in unum Deum«, ali se odmah vraća na stranu evanđelja i tamo na-
stavlja iz knjige: »Patrem omnipotentem....« sklopljenim rukama. Kod »et
incarnatus est« pođe opet u sredinu oltara i tamo poklekne, ali se onda opet
vrati na stranu evanđelja i tamo dovrši »Credo«.

Offertorium[2] je danas samo još antifona, dok se u Rimu u doba
Grgura Velikog sastojao i od psalma, koji se pjevao naizmjence
s antifonom, slično kao i introit.

Možda se kod sv. Ireneja[3] nalazi neka aluzija na običaj, da vjernici pri-
nose kruh i vino za svetu žrtvu. Sigurno svjedočanstvo nalazimo kod sv.
Ciprijana[4]. On prigovara bogatunu, koji dolazi k svetoj tajni bez prinosa, a
opet prima od svete žrtve, kojoj je pridonio siromah. U srednjem se vijeku

1 Walafrid Strabo: De rebus eccl. 12, PL 114, 947. — 2 Cabrol: Offer-

smatralo dužnošću da svaki vjernik mora sa svoje strane pridonijeti za svetu žrtvu, a onda i za uzdržavanje crkve, klera i siromaha. Za svetu se tajnu prinosilo kruh i vino, pa tamjan i vosak, a za uzdržavanje klera i druge prirodnine. Kod žrtvenika se smjelo prinositi samo ono, što je potrebito za bogoslužje. Kasnije se taj prinos pretvorio u novčani dar. A kad su crkve (i kler) stekle toliko imutka, da su mogle i same skrbiti za sve, što je potrebito za bogoslužje, prestali su polagano ovi prinosi, kojih se trag sačuvao u stipendiju za služenje svete mise i u milostinji, koja se na ovaj ili onaj način daje ili kupi u crkvi.

Sv. Augustin[5] spominje, da je prigodom prinošenja žrtvenih darova (i svete pričesti) dao pjevati psalme. U zapadnoj je crkvi ofertorijalno pjevanje uvedeno u IV. v. da se (po uzoru svečanog ulaza u baziliku) pobožnim pjevanjem ispuni ono vrijeme, koje je bilo potrebno za prinošenje žrtvenih darova. Prvotno je ofertorij bio antifonalnog značaja: dva su kora naizmjence pjevala jedan psalam. Kasnije se taj antifonalni pijev pretvorio u responsorijalni, od kojega nam je u današnjem Misalu uglavnom sačuvana samo još antifona, to će reći refren, koji se opetovao iza svakog psalamskog stiha. Kad je prestalo službeno prinošenje žrtvenih darova sa strane puka, prestao je i razlog, zašto je bilo uvedeno pjevanje ofertorija, pa se ovaj skratio tako, da je ostala samo još antifona. Responsorijalni značaj ostao je sačuvan još kod ofertorija u misi za pokojne, gdje se opetuje refren: »Quam olim Abrahae promisisti et semini eius«, te u današnjim misama počevši od 23. nedjelje po Duhovima, gdje se opetuje početak ps. 129.: »De profundis clamavi ad te, Domine«.

Za vrijeme ovog prinošenja kruha i vina pjevao se u Rimu za Grgura Velikog offertorium, a celebrant je molio današnju tihu molitvu: »Deinde offertorium et dicitur oratio super oblata«. Sve ono, što je između ofertorijalne antifone i tihe molitve, kasniji je umetak »galikanskog« porijekla. Kasnije su dakle dodane molitve: »Suscipe sancte Pater«, »Deus qui humanae substantiae«, »Offerimus tibi«, »In spiritu humilitatis«, »Veni sanctificator«, »Per intercessionem«, »Incensum istud«, »Dirigatur«, »Accendat«, »Lavabo«, »Suscipe sancta Trinitas«, »Orate fratres«, »Suscipiat«. Sve su ove molitve, osim »Deus qui humanae substantiae« galikanskog porijekla, a spomenuti se izuzetak nalazi u Leonianumu kao božićna molitva. Prema OR I 16, PL 78, 914. služila se u Rimu sv. misa bez ovih dodataka. Ove su molitve nastale u Galiji. Imale su da riječima prate sve ono, što je svećenik činio na oltaru.

Amienski sakramentar iz IX. v.[6] donosi iza evanđelja rubriku: »Cum vero panem et vinum posuerit super altare dicat: Hanc oblationem, quesumus, Domine, placatus accipe, et omnium offerentium et eorum pro quibus tibi offertur peccata indulge. Et in spiritu humilitatis et in animo contrito suscipiamur, Domine, a te, et sic fiat sacrificium nostrum ut a te suscipiatur hodie et placeat tibi, Domine Deus«. Osim toga donosi isti sakramentarij i molitvu »Suscipe Sancta Trinitas« u raznim varijantama kao molitvu super oblata. Variante ovise o nakani, na koju prinosi svećenik svetu žrtvu. Tako se sv. žrtva prinosi ovom molitvom: »pro omni populo christiano, pro fratribus et sororibus nostris et pro his qui nostri memoriam in suis continue habent orationibus«, ili: »pro rege nostro et sua venerabile prole statu regni Francorum, pro omni populo christiano et pro elemosinariis nostris...«, ili opet: »pro me pecatore miserrimo«, ili konačno: »pro animabus famulorum famularumque tuarum ut requiem aeternam dones eis inter tuos sanctos

toire AL XII/2 1946—1962. — 3 Adv. haer. IV, 12, PG 7, 1025. — 4 De opere et eleemosina 15. — 5 Retract. II 11. — 6 EL 1927, 441. — 7 Durandus, IV 30,

electos...«. Isti amienski sakramentarij donosi i rubriku: »Deinde vertat se ad populum dicens: Orate fratres ut vestrum pariter et nostrum sacrificium acceptabile fiat Deo. Et respondet populus: Sit Dominus in corde tuo et in labiis tuis et recipiat sacrificium tibi acceptum de ore tuo et de manibus tuis pro nostrorum omnium salute«. Iz Galije je negdje u X. v. preuzeo ove molitve i Rim i tako je nastao današnji ofertorij, koji je time mnogo izgubio od svoje prvotne jednostavnosti.

U drugom poretku i drugačije povezane nalazimo ih rasijane u liturgiji izvan Rima već od IX. do XI. v. Najprije su se počele moliti u privatnim misama, a onda su polagano našle svoje mjesto i u svečanoj misi. Molitve »In spiritu humilitatis« i »Suscipe Sancta Trinitas« potječu iz IX. v. One se s gotovo posve identičnim tekstom kao i danas nalaze u amienskom Sakramentariju iz IX. v. U molitveniku Karla Ćelavoga nalazimo i molitvu »Suscipe Sancte Pater«. Tu se ona nalazi pod naslovom: »Oratio quando offertis ad Missam pro propriis peccatis et pro animabus propinquorum vel amicorum«. Današnje je mjesto u misi zauzela ova molitva najkasnije u XI. v. I molitva »Veni sanctificator« potječe barem iz IX. v., jer se nalazi već u Stowe Misalu. Spominje je i OR VI 10 i Micrologus 11. U XI. je v. zajamčena molitva »Offerimus« i »Deus qui humanae substantiae« na ovom mjestu. Inače je već ranije ova posljednja molitva bila poznata kao molitva za Božićnu svetkovinu.

Današnji se poredak prikazbenih molitava počinje javljati u XI. ili XII. v. Bit će, da je već u XIII. v. taj poredak bio poznat već i u rimskoj kuriji. U XIV. je v. zajamčen po OR XIV 53 (PL 78, 1163—1165). U cijelu je Crkvu uveo ove molitve s današnjim poretkom Rimski Misal Pija V.

Uzdizanje je hostije sa patenom povjesno zajamčeno u XII. v., kao i njezino spuštanje na žrtvenik u obliku križa.

»Disponit autem et collocat hostiam cum signo crucis, quia sicut Christi oblatio in cruce facta fuit, sic oblatio sacerdotis, qui in illius memoriam fit, cum signo crucis fieri debet«[7]. Micrologus c. 10.[8] spominje običaj, da se patena stavlja ispod korporala i tumači ga tako, da je vjerojatno nastao zato, jer po rimskom obredu valja da patenu drži velom pokrivenu jedan akolit. Pod kraj XI. v. to je već zadaća subđakona. Patena se drži svečano pokrivena toga radi, jer na njoj ima da počiva Presveto.

Od XIII. v. amo ulijeva sam svećenik nešto vode u vino, što je prije činio arhipresbiter.

Vino naime, po tumačenju Durandovu IV, 30, 18. znači samoga Krista, a voda čitavo čovječanstvo. Budući dakle da je sam Krist Gospodin sebi prisajedinio čovječanstvo, stoga valja da njegov zamjenik, svećenik sam, blagoslovi vodu, kao simbol ljudske prirode i svih ljudi.

Kad svećenik pridodaje vinu vode veli prema MC: »De latere D. n. I. Chr. exivit sanguis et aqua in remissionem peccatorum in nomine P. et F. et Sp. S. Amen«.

A kad svećenik prikazuje kalež moli: »In spiritu humilitatis...« i čini onda kaležem znak križa govoreći: »In nomine P. et F. et Sp. S. Amen«.

Zajedničko je podizanje kaleža po svećeniku i đakonu u svečanoj misi znak, da je nekad briga za kalež bila povjerena đakonu.

Prema MOP vraća se svećenik reda sv. Dominika poslije Vjerovanja u sredinu žrtvenika, pa nakon običajnog »Dominus vobiscum« i nakon ofertorija, otkrije kalež, »manus al altare demittat« i kaže: »Quid retribuam Domino pro omnibus quae retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam et nomen Domini invocabo«. Tada uzme kalež i na njemu patenu s hostijom objema rukama i držeći ga nad korporalom u visini prsiju, moli: »Suscipe sancta Trinitas hanc oblationem, quam tibi offero in memoriam passionis D. n. I. Chr.: et

17. ed. Venetiis 1589 fol 93'. — [8]PL 151, 983. — [9] De sacro altaris mysterio II

praesta, ut in conspectu tuo tibi placens ascendat; et meam, et omnium fidelium salutem operetur aeternam«. Tada postavi hostiju pred kalež na tjelesnik, pokrije kalež i opere ruke na strani poslanice moleći »Lavabo«.

Incenzacija se žrtvenih darova spominje u Galiji u IX. v., a u Rimu tijekom XII. v.

Inocent III.[9] pozna incensaciju žrtvenika i žrtvenih darova kod prikazanja i to u istom obliku, kako je danas propisana u RM. Molitve kod incensacije susrećemo u X., XI. i XII. v., a OR XIV 53. ima ih tačno onako, kako se nalaze danas u RM.

U starom je zavjetu bilo određeno: »hoćeš li dar prvijenaca svojih plodina žrtvovati Gospodu, treba da staviš na njih ulja i tamjana. Jer to je žrtva hrane Gospodu. Od toga će svećenik sažgati jedan dio dara i sav tamjan«. Već u liturgiji sv. Jakoba kao i u sirskoj liturgiji susrećemo tamjan i molitvu, kojom se tamjan prikazuje Gospodu kao žrtva, a za to se od Gospoda moli milost spasenja i pomirenja. Ovu istu misao izriče blagoslov tamjana »Per intercessionem« i još jasnije kratka molitva »Incensum istud«. U ps. 140, 2—4, koji se moli za vrijeme incensacije, želi svećenik, da se njegova molitva uzdigne pred prijesto Božji poput dima ovog tamjana, koji sagorijeva na vatri i poput njegovih uzdignutih ruku. Ono, što slijedi kasnije, samo je nastavak psalma, koji je izabran da se moli na ovom mjestu radi netom spomenutog stiha, a onda se nastavlja daljnji tekst psalma, premda ovaj nema naročite veze s obredom incenzacije.

Već kod Duranda IV, 30, 22. nalazimo da se kalež postavlja iza hostije. Ali Durand primjećuje, da se u Rimu kalež stavlja na desno od hostije. I doista je prema OR I 15 položaj kaleža s desna strane hostije. To prema Durandu imade značiti, da je iz prsiju Spasiteljevih tekla krv i voda, a kalež kao da ima zadaću da u nj teče Spasiteljeva krv kod nekrvne žrtve.

Najstarije svjedočanstvo za molitvu »Orate fratres« nalazimo u često spominjanom amienskom sakramentariju iz IX. v.[10]

Tamo glasi ova molitva: »Orate fratres, ut vestrum pariter ac nostrum sacrificium acceptabile fiat Deo«. A odgovor glasi: »Sit Dominus in corde tuo et in labiis tuis et recipiat sacrificium sibi acceptum de ore tuo et de manibus tuis pro nostrum omnium salute«. Ta je molitva, čini se, prvotno bila molitva biskupa, odnosno svećenika nad žrtvenim darovima, koje je sam prinio, nakon što je izmolio druge molitve nad žrtvenim darovima, što su ih prinijeli vjernici. Zato se, po svoj prilici, ova molitva prvotno odnosila na kler, koji je okruživao celebranta, a ne na sve vjernike. U Rimu, gdje se prvotno molila nad žrtvenim darovima samo jedna molitva, današnja »tajna«, nije bilo prvotno ni molitve »orate fratres«. A kad se, kasnije, zaboravio prvotni značaj ove molitve, dodavalo se uz »fratres« nerijetko i »sorores«, a znalo se izostaviti i »sacrificium« i pozivati vjernike jednostavno na molitvu sasvim općenito. Odgovor »Suscipiat« javlja se u XI. v., i to u veoma različitom obliku. Kartuzijanci nekad nisu imali ovog odgovora, Dominikovci ga nemaju ni danas, a u nekim je crkvama bio veoma dugačak i na nj su se prislanjali čitavi psalmi.

Danas se ova molitva odnosi na sve prisutne vjernike i poziva ih da se mole Gospodu, da milostivo primi žrtvu, što je prinosi svećenik zajedno s njima i sa cijelom Crkvom.

Prema MC obraća se svećenik puku govoreći: »Orate fratres pro me peccatore ad D. D. nostrum«.

Prema MOP glasi ovaj poziv: »Orate fratres ut meum ac vestrum pariter in conspectu Domini sit acceptum sacrificium«.

Secreta ili tiha molitva nije drugo do prvotna jedina molitva nad žrtvenim darovima.

57. PL 217, 832. — [10] EL 1927, 442.

U VI. i VII. v. sastojao se ofertorij samo od antifone, psalma i molitve super oblata. Ova je molitva građena istim načinom kao i kolekta i popričesna i pisana je istim stilom i jezikom, pa nema sumnje, da je nastala u isto doba, kad i rimske kolekte, odnosno popričesne molitve. Smisao je ove molitve super oblata da svećenik prikazuje Gospodu kruh i vino, koje će posvetiti pretvorbom, i preporuči one, za koje će prikazati sv. žrtvu. Završetak ove molitve ujedno je prijelaz na predslovlje.

U mnogima je od ovih molitava još sačuvan njihov prvotni značaj. Tako se n. pr. u tihoj molitvi na VII. nedjelju po Duhovima moli, da Gospod primi žrtvu svojih pobožnih slugu: »ut quod singuli obtulerunt, cunctis proficiat ad salutem«. Često je u tim molitvama govor o »dona«, »munera«, »munera altaribus proposita«, »munera oblata«. Osim toga često imade ova molitva pred očima i euharistijski žrtveni karakter darova, nad kojima se moli. Tako n. pr. u srijedu iza uskrsa: »Sacrificia, Domine, paschalibus gaudiis immolamus, quibus Ecclesia tua mirabiliter et pascitur et nutritur«.

Kanon[11]. 1. Počevši od VI. v. upotrebljava se grčka riječ »Kanon« da se njom označi najsvečaniji dio euharistijske molitve u rimskom obredu, te znači: pravilo, kako se vrši konsekracija euharistije.

Prvi put susrećemo ovaj naziv kod sv. Grgura I., koji piše Ivanu u Sirakuzi: »orationem dominicam mox post Canonem dici statuistis«[12]. No već se u pismu pape Vigilija Profuturu, g. 538., nalazi neki trag ovom nazivu: »Quapropter ipsius canonicae precis textum direximus subter adiectum«[13]. Prije se taj dio mise u Rimu zvao: prex, precatio, agenda, actio.

Mnogo se raspravljalo o tome, gdje počinje kanon mise, da li naime predslovlje već spada u kanon ili ovaj počinje tek s molitvom »Te igitur«. U Gelasianumu čitamo prije »Sursum corda«, dakle prije predslovlja: »Incipit canon actionis«. LP smatra također, da je s predslovljem započela »actio«, jer veli, da je papa sv. Siksto odredio »ut infra actionem sacerdotis incipiens populus hymnum decantaret »sanctus, sanctus«. No prema današnjem RM Kanon počinje iza »Sanctus« i svršava pred »Pater noster«. Nema dakle sumnje, da u današnjem rimskom obredu kanon počinje s »Te igitur«. I to ne samo prema rubrikama i vanjskom rasporedu misala, nego i po samom nutarnjem sastavu. Jer danas je predslovlje glasna molitva, dok se kanon moli tiho. Predslovlje je mnogo više u vezi s crkvenom godinom, odnosno s otajstvom ili svečanošću, koja se svetkuje, nego s idejama kanona. Kanon doduše počinje s riječi »igitur«, pa se čini, kao da se time veže na ono, što je prethodilo, ali u stvari te veze s današnjim predslovljem nema. U drugu je ruku sigurno, da u doba prije nastanka današnjeg rimskog kanona anafora ili euharistijska molitva počinje s dialogom prije predslovlje.

U doba se sv. Grgura pape I. svršavao kanon prije »Pater«, jer ovaj papa piše: »orationem vero dominicam idcirco mox post precem dicimus...«[14]. Amen, kojim se završuje doksologija »Per ipsum et cum ipso«, ujedno je prirodni završetak pravila euharistijskog posvećenja.

2. Današnji se rimski kanon mnogim dodacima razlikuje od prvotnog. Prvotni je kanon bio neprekinuta euharistijska molitva, koja se završavala doksologijom i odgovorom vjernika »Amen«. Današnji je kanon vjerojatno nastao u IV. v., ali su se i kasnije dodavale pojedine molitve.

Kao sastavljači se prvotnog rimskog kanona spominju sv. Leo, papa, papa Gelasije, sv. Damas, papa, sv. Grgur, papa. U zbilji će prvotni kanon

[11] Isp. Cabrol: Canon Romain, AL II/2, 1847—1905. — [12] PL 77, 956.

biti stariji, a spomenuti su pape utjecali tek na pojedinosti u kasnijem razvitku prvotnog kanona. Sv. Grgur I. papa spominje, da je kanon sastavio neki »scholasticus«[15]. Jedva da je i on sam znao nešto više o tom učenjaku, koje su onda zvali »scholasticus«.

3. I sam poredak pojedinih molitava u kanonu nije i ne može biti onaj, koji je bio u početku. Euharistijska je molitva u početku, kako je i prirodno, bila jednostavna u svom slijedu misli. A danas na nekim mjestima nema više te jednostavnosti ni prirodnog veza.

Bjelodano je na pr. da se »Te igitur« ne veže sa »Sanctus« ni za samo predslovlje u današnjem obliku. Kao što današnje predslovlje zajedno sa »Sanctus« prekida na čas slijed misli euharistijske molitve, tako isto i spomen za žive zajedno s »Communicantes« i spomen za mrtve zajedno s »Nobis quoque peccatoribus«. U prvotnom kanonu ili anafori nije bilo ovih molitava.

Sve to daje povod protestantskim teolozima, da nastoje ne samo u teološkom, nego i u tehničkom pogledu smanjiti vrijednost i ugled euharistije: »Misa je sve prije nego umjetnina. Nebrojena su mjesta, gdje se opažaju pukotine i prekidi, poredak nipošto nije jasan i logičan«[16]. To je preoštar sud, jer previše generalizuje. No istina je, da današnji kanon nije nipošto u svemu jasan i logičan u svom poretku. Zato je i teško reći, kako je postao današnji rimski kanon.

4. Bunsen smatra, da je rimski kanon u doba Grgura I. zbirka raznovrsnih elemenata bez naročitog poretka, koja potječe iz IV. v. To je nastalo ponajpače uslijed promjene prvotnog načina prikazivanja i umetanja diptiha u kanon[17]. Zaboravilo se, da je čitanje diptiha funkcija, koju vrši đakon, te se i one molitve, koje je glasno molio đakon, uvrštavaju u tekst kanona, što ga moli svećenik.

Već sv. Augustin spominje u svojim Ispovijestima (IX, 13, hrv. prijevod str. 230.) običaj, da se u misi sjećamo vjernih mrtvih: »Nadahni, Gospode moj, nadahni sluge svoje...: da se svi, kojigod ovo čitali budu, sjete kod oltara Tvoga Monike, službenice Tvoje i Patricija, nekoć muža njezinoga...«. Sv. Augustin svjedoči, da je u njegovo vrijeme bio običaj spominjati sve vjerne mrtve: »Non sunt praetermittendae supplicationes pro spiritibus mortuorum, quas faciendas pro omnibus in christiana catholica societate defunctis, etiam tacitis nominibus quorumcumque sub generali commemoratione suscepit Ecclesia, ut quibus ad ista desunt parentes, aut filii, aut cognati, vel amici, ab una eis exhibeatur matre communi«[18].

Ne radi se samo o tomu, da se sv. žrtva prikazivala za žive ili mrtve, nego upravo o tome, da su se imena živih i mrtvih vjernika spominjala kod sv. žrtve. Sv. Ciprijan veli: »Episcopi antecesores nostri... censuerunt ne quis frater excedens, ad tutelam vel curam clericum nominaret: ac si quis hoc fecisset non offeretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione eius celebraretur. Neque enim apud altare Dei meretur nominari in sacerdotum prece, qui ab altari sacerdotes et ministros voluit avocare...«[19]. Ovo spominjanje živih i mrtvih vjernika kod sv. žrtve, ovo uvrštenje u diptihe, bilo je smatrano kao dokaz pravovjernosti, kao naročita čast i kao znak crkvene zajednice[20]. Što više, uvrštenje u diptihe ili u Kanon (otale riječ: kanonizacija), značilo je u neku ruku, u kasnijoj epohi, proglašenje svetim.

U današnjem se rimskom kanonu nalazi spomen živih prije pretvorbe, iza molitve »Te igitur«, a spomen mrtvih iza pretvorbe, iza molitve »Supplices te rogamus«. Oba se spomena nalaze unutar samog kanona. Nasuprot se

[13] PL 69, 18. — [14] PL 77, 958/7. — [15] Ib. — [16] Schian: Grundriss der praktischen Theologie 1928, 110. — [17] Bunsen: Analecta Antenicaena 1854, III, 51, 278. [18] De cura pro mortuis 4, PL 11, 598. — [19] PL 4, 411. — [20] Isp. cijeli niz imena,

u galikanskoj, mozarapskoj i ambrozijskoj liturgiji diptisi čitaju prije kanona, čak i prije predslovlja, kod samog prikazanja. Istu pojavu opažamo i kod istočnih liturgija: »Iza čitanja evandelja... đakon stavši na običoo mesto (ovde ambon) govori sugubu jekteniju, u kojoj moli za dobro arhiereja, vladara, klira, za one, koji prinose darove i čine dobro u sv. crkvi... Za vreme ove jektenije čita sveštenik tajno molitvu, u kojoj priziva Božja milosrđa na verne... Posle sugube jektenije govori dakon pred carskim dverima jekteniju za umrle, za vreme koje sveštenik čita molitvu... Ovu jekteniju za umrle ne nalazimo u starim grčkim kodeksima liturgija ni u današnjem grčkom evhologiju, samo u ruskim služabnicima. Zatim dolazi jektenija za oglašene...«[21].

Ova je razlika između rimskog običaja moleoja diptiha uoutar kanona i istočoog galikanskog, mozarapskog i ambrozijskog običaja, da se diptisi mole prije anafore, postojala već početkom V. vijeka, kad je papa Inocent I. pisao 417. biskupu u Eugubium: »De nominibus vero recitandis, antequam preces sacerdos faciat, atque eorum oblationes, quorum nomina recitanda sunt, sua oratione commendet: quam superfluum sit, et ipse pro tua prudentia recognoscis; ut cuius hostiam necdum Deo offeras, eius ante nomen insinues, quamvis illi incognitum sit nihil. Prius ergo oblationes sunt commendandae, ac tunc eorum nomina, quorum sunt oblationes, edicenda: ut inter sacra mysteria nominentur, non inter alia, quae ante praemittimus — ut ipsis mysteriis viam futuris precibus aperiamus«[22]. Premda se ovaj tekst na prvi mah čini vrlo laganim i razumljivim, on to ipak nije. Postoje različita tumačenja.

Dom Cagin[23] ukazuje na činjenicu, da diptisi ne sačinjavaju dio prvotne anafore, kako nam je sačuvana u veronskom fragmentu. U drugu ruku navodi Dom Cagin mnoge sakramentarije kao dokaz, da je postojala predaja, u kojoj se djelomično sačuvalo stanje rimskog kanooa, sasvim različito od današnjeg, koje je zajamčeno od VII. v. amo, stanje, u kojem je i rimska liturgija čitala diptihe p r i j e kanona i prije predslovlja. Dom Cagin misli, da je diptihe na njihovo današnje mjesto u kanonu stavio papa Grgur Veliki, koji je promijenio i mjesto Molitve Gospodnje i o kojemu veli Ivan đakon, da je u sakramentariju mnogo toga izostavio, a nešto i izmijenio.

Nije isključeno, da je razlog ovoj promjeni bila zloupotreba, koju tako snažno ističe sv. Jeronim: »Quod multos facere conspicimus clientes et pauperes et agricolas: ut taceam de militantium et iudicum violentia, qui opprimunt per potentiam, vel furta committunt, ut de multis parva pauperibus tribuant et in suis sceleribus glorientur. Publiceque diaconus in ecclesiis recitet offerentium nomina: tantum offert illa, tantum ille pollicitus est, placentque sibi ad plausum populi, torquente eos conscientia...«[24]. »Dicamus istud capitulum principibus ecclesiarum. »Quid est quod dilectus meus in in domo mea fecit scelera multa?« Vel certe divitibus qui, quum aliena diripiant et non auferant malitias cordis sui, putant se Dei clementiam mereri... at nunc publice recitantur offerentium nomina, et redemptio peccatorum mutatur in laudem; nec meminerunt viduae illius in Evangelio...«[25].

Možda je na zapadu uveden običaj, da se diptisi čitaju unutar kanona i t i h o, a ne, kako je to prije bilo uobičajeno, glasno, da se izbjegne ovakvim i sličnim zloupotrebama i prigovorima.

Drugo tumačenje ovog zanimljivog, ali tamnog Inocentova pisma daje kard. Schuster (LS II 58/9). On drži, da se praksa, koju pobija Inocent, sastojala u tomu, što se imena spominju p r i j e Kanona, odnosno prije ovih preporuka u Kanonu: »Ut accepta habeas et benedicas... Hanc igitur oblationem, quam tibi offerimus... pro his quoque...«. Prema kard. Schusteru čitaju se diptisi u doba Inocenta I. u Rimu »inter sacra mysteria«, t. j. unutar Kanona.

koja su radi krivovjerstva ili drugih delikata bila brisana iz diptiha: Cabrol, l. c. 1057/8. — [21] LM II 77/8. — [22] Ep. 25, PL 20, 553. — [23] Dom Cagin: Eucharistia, Paris 1912, 183, 289 ss. — [24] Super Ezechiel. VI, 17, PL 24, 175. — [25] Super

Dom Connolly[26] drži, da su se *nomina offerentium* čitala iza današoje tajne molitve, t. j. iza molitve *super oblata*, pa je onda kasnije ovo čitanje preneseno *inter sacra mysteria*, t. j. iza predslovlja. Ovo će biti najtačnije. *Commendatio oblationum*, o kojoj govori papa Inocent I., nije drugo nego molitva *Quam oblationem*, zajedno s molitvom *Te igitur* i *Memento (vivorum)*. U doba dakle Inocenta I. (401.—417.) sastojao se rimski kaoon od ovih molitava: *Te igitur, Memento, Quam oblationem* i *Qui pridie*[27].

5. Postoje, dakle, dvije skupine molitava u današnjem Rimskom Kanonu. Jednu skupinu sačinjavaju molitve institucije i konsekracije presvete žrtve. Ta je skupina sadržajno jedinstvena i stilski međusobno logički povezana. Uz ovu skupinu postoji i druga, koja nije pripadala prvotnom kanonu, nego je kasnije pridometnuta, a pojedine su molitve možda i promijenile prvotno mjesto.

Do IV. bi dakle vijeka čin mise bio u prikazanju kruba i vina, zahvalnom predslovlju, konsekraciji (»Qui pridie«) i u anamnezi. Sve do doba Grgura pape I. svršavao je Kanon s doksologijom: »Per ipsum et cum ipso est tibi Deo Patri omnipotenti in unitate Spiritus Sancti omnis honor et gloria«. Vjerni je puk odgovarao: »Amen« i time je bila završena ž r t v a. Đakon je tada — još u doba Grgura I. — glasno pozivao: »Si quis non communicat det locum«. Slijedila je pričest. Papa je Grgur I. umetnuo između doksologije »Per ipsum« i između pričesti, koja je bila integralni dio mise, molitvu Gospodnju. On sam kaže, da je to odredio »quia mos apostolorum fuit ut ad ipsam solummodo orationem oblationis hostiam consecrarent. Et valde mihi inconveniens visum est ut precem quam scholasticus composuerat super oblationem diceremus, et ipsam traditionem quam Redemptor noster composuit, super eius Corpus et Sanguinem non diceremus. Sed et Dominica oratio apud Graecos ab omni populo dicitur; apud nos vero e solo sacerdote«.

Uostalom tu treba primijetiti, da je i za Grgura I. doksologijom »Per ipsum« bio kanon dovršen, kako on sam veli: »orationem vero dominicam mox p o s t precem dicimus« i kako svjedoči i Pavao đakon u životopisu sv. Grgura (II, 20.) govoreći: »Kyrie eleison cantari praecepit et orationem dominicam mox p o s t c a n o n e m, super hostiam censuit recitari«.

Predslovlje je sa svojim uvodom bilo početak euharistije, te je sadržavalo zahvalu (euharistiju) po kojoj se i sama sv. žrtva prozvala euharistijom. Predslovlje je bilo uvod u kanon. Ovaj se naziv za anaforu može protumačiti samo tako, da su još u Rimu bili snažni grčki utjecaji, koji su, gledom na jezik, prevladali u prva tri vijeka. Sv. se žrtva zove i *actio*, a to je vjerojatno samo skraćeno: *gratiarum actio* ili *eucharistia*. *Canon actionis* znači dakle zapravo pravilo, kako se vrši *gratiarum actio*, t. j. euharistijska, zahvalna žrtva N. Z.

Prvotno je svećenik izgovarao glasno nesamo predslovlje, nego i cijeli kanon.

Ordo VII. v., što ga je objelodanio Gerbert, napominje, da papa pjeva kanon »simili voce et melodia« kao i predslovlje. Ipak se i u ovom Ordo zapaža neka razlika između predslovlja i samog kanona: predslovlje treba papa tako pjevati, da ga svi čuju, a kanon tako, da ga čuje kler, koji okružuje oltar. U IX. je v. bilo već sigurno uvedeno tiho molenje kanona.

OR II 10. kaže jednostavno: »Pontifex tacite intrat in canonem«. Budući da su riječi »Nobis quoque peccatoribus« (kao još i danas) znak da subđakoni

Ierem. II, 11, PL 24, 784. — [26] »Pape Innocent I de nominibus recitandis«,

imadu ustati, određuje isti Ordo da celebrans te riječi izgovara »aperta vnce clamans«. Već od IX. v. amo nastoje srednjevjeknvni liturgijski pisci nbrazložiti, zašto se kanon moli tiho i obično navode kao razlog da se tako svete riječi i tajne kanona čuvaju od profanacije. Možda je uz ovaj razlog utjecan i drugi, sasvim praktične prirode: dok je anafora bila relativno kratka, kan n. pr. kod Hipolita, lako je mogao biskup da je čitavu pjeva. Ali ntkakn je ona postala znatno dužom, a naročito, otkako se više nisu razlikovali oni dijelovi, koje pjeva puk i đakon od onoga, što moli sam svećenik, negn je sve molio svećenik, postalo je pjevanje čitavog kanona dosta napornim, pa se možda i stoga središnji dio kanona počen moliti tiho.

Riječ i naziv *praefatio*, predslovlje, susrećemo već kod sv. Ciprijana[27a], ali kod njega se taj naziv odnosi samo na uvodni usklik »Sursum corda«. Današnje je predslovlje tada još bila jedna cjelina s anaforom.

Ni Leonianum ni Gelasianum ne poznaju tog naziva, ali ga već Gregorianum upotrebljava. LP napominje za papu Gelasija: »fecit etiam et sacramentorum praefationes et nrationes cauto sermone«. No nije sasvim sigurnn, što u ovom tekstu značl riječ »praefatlo«. U galikanskoj misi označuje ta riječ dugački uvod u mnlitvu, a predslovlje se u našem smislu zove tamn »contestatio« ili »immolatio«. U Španiji se naše predslovlje zove »illatio«, što nije drugo nego prijevod grčke riječl »anafora«.

U Leonianumu imade gotovo svaka misa vlastitl »Vere dignum«. I u galikanskom, ambrozijskom i mozarapskom obredu imade svaka misa vlastitu prefaciju. To je još očito zaostatak prvotnog doba, kad je predslovlje bilo improvizovano. Sv. Justin[28] spominje, da biskup, nakon što je donesen kruh i čaša s vodom i vinom, prima ove žrtvene darove »et gloriam universorum Parenti per nomen Filii et Spiritus Sancti emittit et gratiarum actionem pro his ab illo acceptis donis prolixe exequitur«. Tu imamo sasvim jasno naše današnje predslovlje. Razlika je samo u tome, što je tada bilo prepušteno biskupovoj improvizaciji, a danas imademo određene obrasce. Već je spomenuto, da se u I. poslanici sv. Klementa Rimskog Korinćanima 49-51 nalazi lijep i dug odiomak, koji vrlo potsjeća na predslovlje: Možda je doista sv. Klement ostavio jednu svoju liturgijsku improvizaciju. Što je tako dugačka, I uvod je u Hipolitovu anaforu također današnja prefacija; možda je uopće to i bila glavna razlika između tadašnje rimske liturgije i Hipolitove liturgije. Jer u samom središnjem dijelu jedva da je Hipolit, osobito u svom tadašnjem položaju, mogan nešto nova donljeti, nešto, u čemu bi se bio razliknvao od dotadašnje liturgije. Ali predslovlje je biln prepuštenn biskupovoj improvizaciji i onn je bilo u neku ruku i professio fidei, pa je Hipnlitova anafora posve sukladna s rimskom iz III. v. u svemu ostalomu, nsim u predslovlju.

Gelasianum imade 54 predslovlja, Gregorianum samo 10, ali u dodatku preko 100. U Rimu su u doba Grgura Velikog postojala samo predslnvlja za Božić, Bogojavljenje, korizmu, muku Gospodnju, Uskrs, Uzašašće, Duhnve, presveto Trojstvo i za apostolske blagdane, dakle u svemu devet. Predslnvlje je za svetkovine Gospine vjerojatno uveo pod kraj XI. v. Urban II. Predslovlje za svetkovinu sv. Josipa i za pokojne uveo je Benediktn XV., a za blagdan Krista Kralja i za svetkovinu Srca Isusova Pijo XI. »Zajedničkn« svagdašnje predslovlje, koje se moli onda, kad nije propisann posebnn predslovlje, zapravo nije drugo nego općeniti okvir ili nacrt predslovlja, u knji se umeće i kome se prilagođuje svako posebno predslovlje.

Uvod u predslovlje (praefatio u smislu sv. Ciprijana) nalazimo u svim starim liturgijama i nema sumnje, da spada u najstarije dijelove današnje liturgije.

Journal of tbeological studies 1919, 215—228. — [27] Batiffol: Leçons sur la Messe, Paris 1927, 217—224. — [27a] De dom. or. 31.

Već knd sv. Hipolita glasi taj uvod: »Dominus cum omnibus vobis — Cum spiritu tuo; Sursum corda — babemus ad Dominum; Gratias agamus Domino — Dignum et iustum est«. Kod sv. Augustina[29] glasi treći poziv ovog uvnda: »Gratias agamus Domino Deo nostro«. Već sv. Ciprijan i sv. Ćiril Jeruzalemski tumače poziv »Sursum corda« tako, da je dostojno, te vjernici u času, kad se pred njima imaju zbiti najsvetije tajne, napuste svoje svagdašnje brige i misle samo na Gospoda.

Sanctus. Već sv. Klement Rimski[30] u svojoj I. poslanici Korinćanima 34, 5-7 navodi očitu reminiscenciju iz liturgije svoga doba kad veli: »Mislimo na čete njegovih anđela, koje su uvijek pripravne da izvrše njegovu volju. Jer Pismo veli (Dan. 7-10, Isai. 6, 3.): deset tisuća desettisuća stajahu pred njim i tisuću tisuća služahu njemu govoreći: Svet, svet, svet je Gospod Bog Sabaot. Čitavo je stvorenje puno njegove slave. Zapjevajmo mu kao iz jednoga grla i mi, koji smo se sastali u počitanju i jednodušnosti, da budemo dionicima njegovih velikih i divnih obećanja«.

»Sanctus« se pjeva i u bogoslužju sinagoge, u molitvama subotnjeg jutra (Keduša). Vjerojatno je iz sinagoge prešlo molenje »Sanctus« i u kršćanske bogoslužne sastanke još u apostolsko doba. Stara Keduša dobila je već u sinagogi različite dodatke iz svetog pisma. Tako i u kršćanskim sastancima. Kod Apostolskih Konstitucija glasi taj dodatak: »Budi slava Gospodu u vjekove. Amen«. U liturgiji sv. Jakova, u bizantskoj liturglji i u zapadnoj crkvi glasi taj dodatak: »Hosana u visini«. Blagoslovljen, koji dolazi u Ima Gospndnje. Hosana u visini«. Tim je usklicima Spasitelj dočekan za svog svačanog ulaska u Jeruzalem (Mt 21, 9.), pa nije nevjerojatno, da je ovaj dodatak već vrlo rano pridomenut u Jeruzalemu, otkale je prešao i u ostale liturgije. I to je, uostalom, bio sastavni dio starozavjetne liturgije i puk je Spasitelja dočekao uobičajenim liturgijskim ophodom.

Prema Apostolskim je Konstitucijama VIII 12, 27 čitav vjerni puk pjevao »Sanctus«. U Rimu je u VI. v. još uvijek bilo tako, jer tadašnji pisac LP spominje, da je papa Siksto I. († 125.?) odredio »ut intra actionem sacerdos incipiens populo bymnum decantare: Sanctus«, i ne daje naslućivati, da bi se međutim bilo što promijenilo na toj stvari. Prema OR I 16 pjevaju »Sanctus« subđakoni, a prema Ordo XI 20 basilicarii. Konačno je to preuzela Schola. Stoga su ranije melodije jednostavnije, a kasnije bogatije i teže. Poput drugih dijelova mise rado su umetali u srednjem vljeku i u Sanctus trope.

Dok se pjevao Sanctus radn je svećenik mollo Apnlogiju. Osobito je nmiljela bila Apologija »Aperi, Domine, os meum«, koja se danas moli kao priprava za svećenički časoslov.

U MR 186 glasi ova molitva (iza Sanctus): »Aperi os meum Dne ad benedicendum nomen tuum, mundaque cor meum ab omnibus variis et inequissimis cngitationibus ut exaudire merear precanti populo tuo«.

Te igitur je bila u IV. v. jedina molitva super oblata: »uti accepta habeas et benedicas haec dona, haec munera ... quae tibi offerimus pro ecclesia tua sancta catholica, quam pacificare, custodire, adunare et regere digneris toto orbe terrarum«. Neposredno se na tu prošnju nadovezuje druga prošnja, u današnjoj molitvi: Quam oblationem.

U molitvi »Te igitur« moli svećenik preblagoga Oca na nebu po Isusu Kristu, Sinu njegovu, Gospodu našemu, da milostivo primi i blagoslovi darnve i poklone puka svoga, koji će po tom blagoslovu postati svetom, nenskvrnjenom žrtvom. Ovu žrtvu prinosi svećenik prije svega za svetu ka-

[28] I Apol 65, PG IV. 428. — [29] Sermo 88, 5. — [30] Cath. mystagog 5, 4/5.

toličku Crkvu, da je se Gospod dostoji po svemu svijetu umiriti, zakriliti,
ujediniti i upravljati.

Budući da se izrijekom veli, da se ova sveta žrtva »prije svega« (im-
primis) prinosi za Crkvu, treba zaključiti, da imade i drugih nakana. za koje
se ova sveta žrtva prinosi. I doista: isporedimo li molitve velikog petka iza
muke Gospodnje (sv. evanđelja). s ovim odlomkom molitve »Te igitur«, naći
ćemo, da je tekst posve jednak: »Oremus, dilectissimi nobis, pro Ecclesia
sancta Dei, ut eam Deus et Dominus noster pacificare. coadunare et custo-
dire dignetur toto orbe terrarum ...«. Tada slijedi, na veliki petak, molitva
za Crkvu i onda redom poziv na molitvu i molitva za Papu. za biskupa. kler
i čitav vjerni puk, za rimskog cara, za katekumene, za putnike i bolesne.
za krivovjerce i raskolnike, za Židove. To daje naslućivati, da nam je u
ovom obrascu velikog petka sačuvana prvotna molitva vjernih rimskog
obreda, i to iza evanđelja. dakle prije kanona. Bit će, da su se prvotno ne-
samo na veliki petak, nego uopće kod svake mise molile ove molitve. A u
današnjem se »Te igitur« sačuvala commendatio oblationum, koja je pridošla
prvotnoj oratio super oblata.

Valja dakako da prije svega odijelimo ono. što u RM slijedi (»una cum
famulo tuo ...«) od čitave molitve »Te igitur«. Da to ne spada ovamo pro-
izlazi i iz same stilizacije ove rečenice, kako je nalazimo u RM. »Najprije«
se prinosi žrtva za svetu Crkvu zajedno s Papom, biskupom i sa svima
pravovjernim priznavaocima katoličke i apostolske vjere. To bi bila obična
tatologija ili proširenje, jer Crkva Božja nije drugo, nego »Papa, biskup
i svi pravovjerni priznavaoci katoličke i apostolske vjere«. Ne može se
dakle, već iz samih stilističkih razloga, povezati ovako: »prinosimo ti ovu
žrtvu za Crkvu, zajedno s Papom, biskupom i svim vjernicima«, jer su Papa,
biskup i svi vjernici identični s Crkvom. Isto je tako stilistički sasvim
nerazumljiv kasniji stavak u današnjoj molitvi »Communicantes et memo-
riam venerantes ...«. Ali odmah postaje sasvim razumljiv čitav »Communi-
cantes« i sve se razrješava u najljepšoj jednostavnosti, čim se poveže ovako,
kako je to u zbilji nekad i bilo: »Communicantes una cum famulo tuo Papa
nostro ... et Antistite nostro ... (et Rege, vel Imperatore nostro ...) et
omnibus orthodoxis atque catholicae et apostolicae fidei cultoribus, et me-
moriam vanerantes ...«. No nesamo to. Isporedimo li navedene molitve ve-
likog petka s ovom rekonstrukcijom molitve »Communicantes«, vidimo
odmah, da njezin početak nije drugo no neke vrste rekapitalucija molitava,
koje su prethodile. Tako je potpuno razumljiv i onaj »imprimis pro Eccie-
sia tua Sancta catholica« u molitvi »Te igitur«. Iz gore navedenog pisma
pape Inocenta I. eugubijskom biskupu slijedi, da je nesamo početkom V. v..
nego već i dulje vremena prije Inocenta I. u Rimu vladao običaj, da se
imena onih, za koje se prinosi sveta žrtva, spominju unutar kanona — ali
da je prije, dakle početkom IV. v. i u III. v. ova prošnja imala svoje mjesto
prije kanona, kako je to i danas još na veliki petak.

Memento (vivorum) je molitva nad diptisima, kojom se prepo-
ručuju Gospodu imena onih »qui offerunt vel pro quibus offertur
hoc sacrificium laudis«. Iz gore se spomenutog pisma pape Ino-
centa I. vidi, da se u Rimu u doba Inocenta I. najprije preporučio
prinos, a onda su se spominjala imena onih, koji su prikazali taj
prinos: »ut inter sacra mysteria (t. j. unutar kanona) nominentur,
non inter alia quae ante praemittimus«.

Današnji Memento vivorum možda i nije drugo. nego jedna od molitava
iz čitavog niza, koji se (prije kanona, kod prikazanja) redao na molitvu za
Crkvu. Konačno je ona istisnula sve druge i ostala još jedina od prvotnog
niza. Po stilu sudeći ona je novija od onih na veliki petak. Svećenik moli,

[31] Isp. Lev. 1, 4; 16, 20—21. — [32] Isp. Batiffol: Leçons sur la Messe 227/8.

da se Gospod spomene svojih slugu i službenica i sviju prisutnih, za koje prinosi ili koji prinose (žrtvenim darovima, stipendijem, sudjelovanjem u pjevanju) ovu žrtvu hvale za sebe i sve svoje, za otkup svojih duša, za nadu svoga spasenja i zdravlja i prikazuju svoje želje Bogu vječnomu, živomu i pravomu.

Memento prekida tok misli, koji je bitan euharistijskoj anafori: između zahvalnog je predslovlja i konsekratornog recitativa umetnuta čitava skupina molitava, koje su svrstane oko diptiha. Bit će, da je Memento bila glasna molitva đakona, isto kao i naredna molitva:

Molitva **Communicantes** već po svom završnom Amen odaje da je kasnije uvrštena u kanon. Ta je molitva sigurno u vezi s molenjem diptihâ. Konačnu redakciju, a možda i njezino današnje mjesto, dao joj je papa Simah.

Prvotno ju je vjerojatno molio dakon na glas i to kod prinosa, a prije kanona i prije predslovlja. Možda je upravo antifona i psalam ad offertorium potisnuo ovu molitvu nešto naprijed, tako, te je ona sa svojom skupinom razbila jedinstvo kanona.

Prvotno nije ova molitva počimala s Communicantes, nego je tekla ovako: »Una cum famulo tuo Papa nostro N. communicantes et memoriam venerantes ...«.

Molitva »Communicantes« najprije povezuje u živu zajednicu svećenika na žrtveniku, papu, biskupa i sve vjernike po čitavom svijetu. Tada povezuje Crkvu Kristovu, koja se još bori na zemlji, sa slavnom Crkvom na nebu:

Poštujući spomen najprije slavne Marije, vazda Djevice, koja ja rodila Boga i Gospoda našega Isusa Krista, te blaženih apostola i mučenika: Petra, Pavla, Andrije, Jakova, Ivana, Tome, Jakova, Filipa, Bartolomeja, Mateja, Šimuna i Tadeja, zatim (rimskih papa) Lina, Kleta, Klementa, koje je pobožna predaja smatrala mučenicima, Ksista (I. ili II.), te Kornelija, onda sv. Ciprijana, Lovre, Hrisogona, Ivana i Pavla, Kuzme i Damjana i sviju svetih. Po njihovim zaslugama i molitvama neka nam dopusti Gospod u svemu svoju pomoć i zaštitu. Zaključni »Amen« odaje novije porijeklo ove molitve, jer time kida prvotni neprekinuti tijek anafore. Bit će, da je ovu molitvu oblikovao i stavio je na ovo mjesto papa Simah početkom VI. v.[32]

Iza sv. apostola slijedi pet rimskih biskupa. To je vjerojatno bio popis rimskih biskupa, određen za diptihe. Siksto, koji se spominje na četvrtom mjestu, to je papa Siksto II., mučen 258. Njegov se đakon Lovro spominje odjelito od njega toga radi, jer su sv. Kornelije i Ciprijan bili biskupi, pa im se htjela odati počast metnuvši ih odmah iza rimskih biskupa. Kornelije i Ciprijan slave se u Rimu zajedno, jer su mučeni u isti dan, ako i ne iste godine. I ostali su mučenici, koji se spominju, naročito poštivani u Rimu, te imadu i naročita svoja svetišta. Kako se sv. Krisogon, koji je za cara Dioklecijana poslan iz Rima u Akvileju, i kod nas naročito štovao, bio bi vrlo zanimljiv studij svetišta sv. Krševana u našim krajevima.

U ranom je srednjem vijeku svaka biskupija počela ovom nizu apostolâ, papâ i mučenikâ dodavati i svoje naročite svece, tako, da je taj niz postao često i odviše velik. Micrologus 13. nastoji da spriječi nagomilavanje svetačkih imena na ovom mjestu i upozoruje: »Aliorum vero sanctorum nomina annumerare non debemus, nisi quos in Canone invenimus antiquitus descriptos«[33].

[33] PL 151, 985. — [34] PL 89, 18. — [35] Isp. Thurston: The elevation, Tablet 1907.

Papa Vigilije piše 538. biskupu Profuturu: »Ordinem precum in celebritate Missarum nullo nos tempore, nulla festivitate significamus babere diversum, sed semper eodem tenore oblata Deo munera consecrare. Quoties vero Paschalis, aut Ascensionis Domini, et Pentecostes et Epiphaniae Sanctorumque Dei fuerit agenda festivitas, singula capitula diebus apta subiungimus quibus commemorationem sanctae solemnitatis, aut eorum facimus, quorum natalitia celebramus; caetera vero ordine consueto prosequimur. Quapropter et ipsius canonicae precis textum direximus subter adiectum, quem, Deo propitio, ex apostolica traditione suscepimus. Et ut charitas tua cognoscat quibus in locis aliqua festivitatibus apta connectes paschalis diei preces similiter adiecimus«[34].

Ova »capitula diebus apta« nisu drugo, nego oni umeci, koji se i danas još na Uskrs, Uzašašće, Dubove, Bogojavljenje, Božić i veliki četvrtak umeću između riječi »Communicantes« i spomena Bl. Dj. M. Umetak je na Bogojavljenje još onaj prvotni, kad se (na istoku) na taj dan slavilo rođenje Kristovo: »diem sacratissimum celebrantes, quo Unigenitus tuus in tua tecum gloria coaeternus in veritate carnis nostrae visibiliter corporalis apparuit«. Dok se ovaj umetak zadržao u svojoj prvotnoj redakciji sve do danas, uza sve to, što Bogojavljenje nije više svetkovina rođenja Gospodinova, sasvim su se iz rimskog Kanona izgubili umeci »eorum, quorum natalitia celebramus«. Ipak je još u molitvi kod prikazanja »Suscipe sancta Trinitas« ostao trag ovom spomenu. Cijela je ta molitva građena slično današnjoj molitvi »Communicantes«. Spominje se najprije muka, uskrsnuće i uzašašće Gospodinovo, zatim Bl. Djevica, sv. Ivan Krstitelj, sv. apostoli Petar i Pavao, a onda se nastavlja: »et istorum et omnium sanctorum... quorum memoriam agimus in terris«.

Hanc igitur. U molitvi »Hanc igitur«, koja se na prijašnje nadovezuje s veznikom »igitur« moli svećenik držeći raširene ruke nad žrtvenim darovima da Gospod umilostivljen primi ovaj prinos svojih slugu (svećenstva i klera) i sve obitelji svoje (svih vjernika), te razredi naše dane u miru i izbavi nas od vječnoga osuđenja i pribroji nas stadu svojih izabranih.

Zaključni »Amen« odaje noviji postanak ili noviju redakciju ove molitve, koja, poput molitve »Communicantes«, u današnjoj redakciji u neku ruku lomi neprekinuti tijek prvotnog kanona.

Prema LP dodao je papa Grgur Veliki (590.—604.): »diesque nostros in tua pace dispone« do kraja. Ovaj je dodatak razumljiv radi nemirnih vremena, u kojima je umetnut u »Hanc igitur«. A da je taj dodatak umetnut upravo u ovu molitvu razlogom je, što se ovom molitvom u Leonianumu i Gelasianumu izriču raznolike posebne nakane, za koje se služi sveta žrtva. Prvotno je i ova molitva bila commendatio super oblata, ali se već za Grgura Velikog molila unutar kanona, jer LP veli: »Hic augmentavit predicationem canonis: diesque nostros in tua pace dispone et cetera«. Ova molitva prekida slijed misli u kanonu nesamo sadržajno, nego i formalno, jer završuje s Amen, dok je prvotni kanon (kao i svaka anafora) bio jedna neprekinuta molitva.

Leonianum imade Hanc-igitur-molitve za godišnjicu posvećenja biskupova, za posvetu djevice, za zaručničku misu, za mise za pokojne. U Gelasianumu nalazimo mnogo Hanc-igitur-molitava za razne prigode. Gregorianum imade Hanc-igitur-molitve na veliki četvrtak, na Uskrs i na Duhove, te za posvećenje biskupa, dakle upravo one, koje imadu i današnji misali. »Hanc igitur« je bila »commendatio oblationum« za naročite prigode.

Raširene ruke, što ih svećenik drži nad žrtvenim darovima govoreći molitvu »Hanc igitur«, znače da svećenik u neku ruku prenosi sve prestupke svoje i vjernoga puka na žrtvene darove, po kojima će, jer ima da postanu tijelo i krv preljubljenoga Sina Božjega, biti pomireni s Bogom. Taj je običaj nastao vrlo kasno, negdje u XIV. v.

Uveden je prema analogiji starog zavjeta[35]. U rimskom je obredu zajamčen početkom XVI. v., a u opću ga je Crkvu uveo Pijo V. svojim Rimskim Misalom.

»Quam oblationem, tu Deus, in omnibus, quaesumus, benedictam, adscriptam, ratam, rationabilem, acceptabilemque facere digneris: ut nobis Corpus et sanguis fiat dilectissimi Filii tui D. n. I. Chr.«. To je sasvim prirodni prijelaz iz prikazanja kruha i vina na samu pretvorbu: »qui pridie ...«. Molitva »Quam oblationem« čini s »Te igitur« zapravo jednu cjelinu. Ta je istovjetna s molitvom, o kojoj govori papa Inocent I. († 417.) u svom pismu eugubijskom biskupu Decenciju: »De nominibus vero recitandis, antequam preces sacerdos faciat, atque eorum oblationes, quorum nomina recitanda sunt, sua oratione commendet; quam superfluum sit, et ipse pro tua prudentia recognoscis; ut cuius hostiam necdum Deo offeras, eius ante nomen insinues; quamvis illi incognitum sit nihil. Prius ergo oblationes sunt commendandae, ac tunc eorum nomina, quorum sunt oblationes, edicenda; ut inter sacra mysteria nominentur, non inter alia, quae antea praemittimus: ut ipsis mysteriis viam futuris precibus aperiamus«.

Molitva »Quam oblationem« nadovezuje neposredno na prošnju u »Te igitur«, te moli Gospoda, da se udostoji učiniti ovu žrtvu savršeno ili potpuno (»in omnibus«) blagoslovenom, posvećenom (»adscriptam«), pravilnom i valjanom (»ratam«), duhovnom (»rationabilem«), te nam postane tijelo i krv preljubeznoga Sina Božjega, Gospoda našega, Isusa Krista, koji je u predvečerje svoje muke (»Qui pridie quam pateretur«) uzeo hljeb u svoje svete i časne ruke i podigavši oči na nebo k Bogu, Ocu svomu svemogućemu, Njemu zahvalio, blagoslovio, prelomio i dao učenicima svojim govoreći: Uzmite i blagujte od ovoga svi: jer ovo je tijelo moje. Tako isto, po večeri, uzevši i ovu preslavnu čašu u svoje svete i časne ruke opet zahvali Ocu svomu, blagoslovi i dade učenicima svojim govoreći: Uzmite i pijte iz nje svi, jer ovo je čaša krvi moje, novoga i vječnoga Zavjeta, tajna vjere, koja će se proliti za vas i za mnoge na otpuštanje grijeba.

Molitva se »Quam oblationem« može smatrati u neku ruku prekonsekrativnom epiklezom, kojom se moli da žrtveni darovi Posvetiteljevim blagoslovom postanu tijelo i krv Sina Božjega. Ova molitva sasvim prirodno prelazi u recitaciju posljednje večere i konsekraciju kruha i vina. Izvještaju sv. Pisma, kako nam ga za konsekraciju kruha pružaju sv. Matej i Marko, dodana je u rimskom kanonu riječ »enim«. Kod konsekracije se vina opetuje ovaj veznik, a same riječi pružaju smisao konsekrativne formule, kako je daje sv. Luka i sv. Pavao dodavajući još: »tajna vjere«. Taj je dodatak zabilježen već u Gregorianumu i Gelasianumu, kao i u Missale Bobbio (VII. v.).

Qui pridie sasvim jednostavno nadovezuje na pređašnju prošnju i nastavlja s biblijskim recitativom posljednje večere i pretvorbom.

Za papu Aleksandra I. (105.—115.) veli LP: »Hic passionem Domini miscuit in praedicatione secerdotum quande missae celebrantur«. Ovaj se podatak, u koliko je uopće pouzdan, odnosi možda na »qui pridie quam pateretur«, jer ostale anafore imadu »in qua nocte tradebatur«. Pa i anafora sv. Hipolita ima »cum traderetur«, ali nastavlja odmah: »voluntariae passioni«. Možda izraz »miscuit« hoće upravo da označi povezivanje riječi »traderetur«, koja je bila uobičajena, s mukom Gospodnjom. Tako bismo imali novi dokaz o istovjetnosti Hipolitove anafore s rimskom.

Pretvorba se vrši recitativom o zadnjoj večeri iz sv. Pisma u svim liturgijama od početka.

Kod sinoptika opažamo dvije redakcije. Jednu je zabilježio sv. Matej 26, 26-28. i sv. Marko 14, 22-24, a drugu sv. Luka 22, 19-20. Glavna je razlika u tome, što sv. Matej i Marko naprosto kažu: »Ovo je tijelo moje«, a sv. Luka dodaje: »koje se za vas daje«. Sv. Matej i Marko kažu: »Ovo je krv moja...«, a sv. Luka: »Ovaj je kalež novi zavjet u krvi mojoj...«. Sv. Pavao u I. Kor. 11, 23. preuzimlje redakciju sv. Luke. To se može zapravo smatrati citacijom anafore iz apostolskog doba. Rimski kanon uzimlje za konsekraciju kruha riječi po sv. Mateju i Marku, ali dodaje »enim«, a za konsekraciju vina po sv. Luci i sv. Pavlu, ali dodaje: »Mysterium fidei« (I. Tim. 3, 9.). Dom Cagin (Eucharistia, 228—244) prikazao je u sinoptičkoj tabeli stvarnu suglasnost rimske konsekracije s podacima iz sv. Pisma i s ostalim liturgijama. Kraće podaje isto i Leclercq AL XI/1, 729—750.

Podizanje. Današnje je podizanje ušlo u običaj pod kraj XII. vijeka, a incenzacija posvećene hostije i kaleža u svečanoj misi i nešto kasnije.

Obično se misli, da je podizanje bilo uvedeno kao reakcija na Berengarovo krivovjerje, koje je poricalo zbiljsku prisutnost Spasiteljevu pod posvećenim prilikama. Međutim je Berangar umro 1088., dakle barem 100 godina prije, nego se može utvrditi da je uvedeno podizanje na ovom mjestu mise.

Bit će da je podizanje uvedeno pod kraj XII. vijeka u Parizu i to u znak, da se istakne vjera, kako je Spasitelj prisutan pod prilikama kruha odmah nakon što su izgovorene riječi konsekracije kruha, a ne tek od onog časa, kad su izgovorene i riječi konsekracije vina, kako su to neki novotari mislili[35]. Iz Pariza se taj običaj proširio i u druge crkve. Pozna ga 1219. Honorije III., jer traži, da svećenik upozori puk, kako treba da pokloni glavu »cum in celebratione Missarum elevatur hostia salutaris«[36]. Prvotno se dakle podizala samo posvećena hostija, što je i razumljivo, jer je trebalo izraziti vjerovanje, da je hostija doista posvećena i prije posvećenja kaleža. U mnogim se crkvama sve do u XV. v. podizala samo posvećena hostija. Genufleksije su općenito propisane tek Misalom Pija V. No od vjernika se traži već u XIII. v. da za vrijeme podizanja kleče.

Incenzaciju za vrijeme podizanja susrećemo pojedinačno već u XIII. v., ali je još u XVII. v. bilo crkvi, koje su je tek onda preuzele.

Unde et memores je anamneza[37], koja se nalazi u svakoj anafori. Bila je sastavni dio rimske anafore od početka. Današnja stilizacija potječe iz IV. v., ali tekst je posve analogan Hipolitovu »Ergo memores«, samo je Hipolit jednostavniji. To je dakle anamneza III. i II. v., ali u redakciji IV. v.

Pojedine su liturgije na istoku i poneki sakramentariji na zapadu znali ovdje spominjati i druga otajstva iz života Isusova, naročito utjelovljenje, rođenje i drugi dolazak. No u zapadnim se sakramentarijima opaža na ovom mjestu, da su neki izrazi brisani, jer se nije smatralo opravdanim ili prikladnim, da se ovdje spominje drugo, osim muke, smrti, uskrsnuća i uzašašća. Sjećajući se dakle, po samoj Spasiteljevoj riječi, svega toga, prinosi svećenik preslavnom Veličanstvu Boga-Oca od njegovih darova i poklona žrtvu čistu, svetu i neoskvrnjenu, sveti hljeb vječnoga života i čašu vječnoga spasenja. Sv. Augustin veli, da Krist Gospodin nije ništa čista našao u ljudi, što bi mogao da žrtvuje za čovječanstvo; stoga je sama sebe žrtvovao kao žrtvu za svijet, pa kliče: o sretna žrtvo, o istinita žrtvo, o neoskvrnjena žrtvo![38] Kod toga čini svećenik nad posvećenim žrtvenim darovima pet puta znak križa da time simbolizuje istovjetnost ove nekrvne žrtve s krvnom žrtvom na križu.

Supra quae je u V. v. sigurno bio sastavni dio kanona, jer LP veli za papu Leona I.: »Hic constituit ut intra actionem sacrificii diceretur: sanctum sacrificium et caetera«.

Ova je molitva sadržajno i stilski srodna molitvi »Te igitur«. Bit će, da je obje sastavio i ovamo stavio onaj scholasticus, o kome govori Grgur Veliki.

Supplices te rogamus. Bitni sadržaj ove molitve, koja se smatra rimskom epiklezom, imade već »De sacramentis«, ako i znatno kraće stilizovanu i drugačije poredanu. Tamo čitamo: »Petimus et precamur ut hanc oblationem suscipias in sublimi altari tuo per manus angelorum tuorum...«. A kod sv. Hipolita čitamo na ovom mjestu epiklezu: »Et petimus ut mittas Spiritum Sanctum tuum in oblationem sanctae Ecclesiae: in unum congregans des omnibus, qui percipiunt, sanctis, in repletionem Spiritus Sancti ad confirmationem in veritate: ut te laudemus et glorificemus per puerum tuum Iesum Christum...«. Ova je dakle molitva u svojoj srži sastavni dio rimske anafore i u IV. i III. v.

Eisenhofer (II, 187.) misli, da se ovdje pod anđelom, koji imade da donese žrtvu svete Crkve na Božji žrtvenik, razumijeva ili kolektivnost svih anđela, kako to imamo kod »De sacramentis«: »per manus angelorum«, ili opet apokaliptički anđeo, koji stavlja molitve vjernih na zlatni žrtvenik. Obično se uzima, da je ovaj anđeo sam Spasitelj, koga sv. Pismo zove »anđelom zavjeta« (Mal. 3, 1.) i »anđelom velikoga savjeta« (Isai. 9, 6.), koji je po svoma poslanju posrednik između Boga i ljudi. Vjerojatnije je, da je taj Anđeo Duh Sveti[39]. Ne samo da iza anamneze dolazi epikleza redovno u istočnim liturgijama, nego, kako smo vidjeli i u anafori sv. Hipolita, koja je preteča današnjeg rimskog kanona, odnosno neka paralela prvotne njegove redakcije. I nije tačno, da je prošnja za pretvorbu osnovna značajka svake epikleze: to najbolje dokazuje upravo Hipolitova epikleza, koja je ujedno i najstarija do danas poznata epikleza.

Da rimski kanon IV. v. nije poznavao konsekratorne epikleze bjelodano proizlazi iz »De sacramentis« IV, 4: »Ubi venitur ut conficiatur venerabile sacramentum iam non suis sermonibus utitur sacerdos, sed utitur sermonibus Christi. Ergo sermo Christi hoc conficit sacramentum«. Ipak je možda postojala u rimskom kanonu epikleza, ako i podijeljena u dva dijela, jedan prije konsekracije, a drugi iza nje. Jer papa Gelasije († 496.) pita: »quomodo ad divini mysterii consecrationem coelestis Spiritus invocatus adveniet, si sacerdos, qui eum adesse deprecatur, criminosis plenus actionibus reprobetur«[40]. Možda je takva prošnja bila prolazno uvrštena u molitvu »Quam oblationem«. Možda je ta prošnja ostavila svoj trag u L 30. (PL 55, 79.), koji donosi i ovu tihu molitvu nad žrtvenim darovima: »Mitte, Domine, quaesumus, Spiritum Sanctum qui et haec munera praesentia nostra tuum nobis efficiat sacramentum et ad hoc percipiendum nostra corda purificet«. I u tom bi slučaju ova epikleza bila prije pretvorbe. U današnjem se rimskom kanonu može možda u molitvi »Veni Sanctificator« vidjeti prvi dio epikleze, a u molitvi »Supplices« drugi dio.

Završetak je molitve »Supplices«: »Po istom Kristu, Gospodu našem. Amen« kasnijeg datuma, umetnut onda, kad se već bio izgubio osjećaj stilske jedinstvenosti rimskog kanona. Kod sv. Hipolita završuje anafora prošnjom epikleze: »ut te laudemus et glorificemus per puerum tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria et honor, Patri et Filio cum Sancto Spiritu, in sancta Ecclesia tua et nunc et in saecula saeculorum Amen«. Tako je prvotno bilo bez sumnje i u rimskom kanonu. Međutim je kasnije ucijepljena u kanon molitva »Memento, etiam, Domine«, »Nobis quoque peccatoribus« i »Per quem haec omnia«, a onda tek dolazi prvotni završetak.

[35] Isp. Batiffol: Leçons sur la Messe, Paris 1927, 263.

Već sv. Ćiril Jeruzalemski[41] i sv. Ivan Zlatousti[42] podvlače, da se kod svetih tajna spominju duše vjernih mrtvih, da ih Gospod pomiluje. Sam uvod u ovu molitvu: »Memento etiam Domine« očito pokazuje, da se ona prislanja na neku predašnju prošnju ili molitvu. To je bio Memento za žive, koji se molio prije pretvorbe. Različiti sakramentarijl iz srednjeg vijeka imadu doduše neposredno prije spomena za pokojne zabilježenu i prošnju za samog svećenika, koja također počinje riječju »Memento«. Durandus IV, 45, 1. misli, da se »etiam« kod spomena mrtvih veže uz ovu molitvu za svećenika. To nije tačno. Jer ova je molitva za svećenika kasnije umetnuta i nije stilski povezana u harmoničnu cjelinu, budući da odmah iza spomena za pokojne dolazi molitva »Nobis quoque peccatoribus«, gdje moli svećenik za sebe.

Memento etiam nikako se ne veže na predašnju molitvu ni sadržajno ni stilski, ali se lijepo povezuje s »Memento vivorum«.

Ta je molitva označena u GR (PL 78, 28) kao molitva »super diptycha«, a GL (PL 74, 1197) uopće je nema, nego nakon molitve »Supplices« odmah slijedi »Nobis quoque peccatoribus«. O diptisima smo govorili str. 243 ss.

Nobis quoque peccatoribus odaje izvjesnu harmoniju, odnosno simetriju s molitvom »Communicantes«. Obe ove molitve spadaju u onu skupinu, koja je kasnije uvrštena u kanon, a prvotno su bile sve te molitve povezane s diptisima. Pa i danas još nemaju nutrašnje veze s pretvorbom, koja zapravo i sačinjava kanon. Uz to su sve te molitve i vanjskim načinom odijeljene od kanona, premda su u nj uvrštene: sve imadu svoj završetak, koji i vanjskim načinom kida nutrašnje jedinstvo kanona.

Kao što je spomen mrtvih pendent spomenu živih vjernika, tako je i molitva »Nobis quoque peccatoribus« pendent molitvi »Communicantes«. U ovoj se molitvi nastavlja niz apostola i mučenika, započet u molitvi »Communicantes« (zapravo: »Et memoriam venerantes«). Spominju se sv. Matija i Barnaba, jer nisu bili spomenuti uz ostale apostole. No još prije njih, iz hronoloških razloga, spominje se sv. Ivan Krstitelj i sv. Stjepan prvomučenici Aleksandar, Petar i Marcelin, Agnes i Cecilija, kartaške mučenik. Zatim slijedi sv. Ignacije Antiohijski, mučen u Rimu, te rimski nice Felicita i Perpetua i konačno Anastazija, Agata i Lucija. Ove je dvije posljednje mučenice u kanon uvrstio vjerojatno papa Grgur Veliki, a cijela nas molitva, poput »Communicantes«, vodi u doba pape Simaha, t. j. u početak VI. v.[43].

Per quem haec omnia nadovezuje danas na završetak molitve »Nobis quoque«, ali je prvotno (u III. v.) nadovezivao na drugu jednu molitvu.

Molitva se »per quem haec omnia« vjerojatno ne odnosi na posvećene prilike, premda i u tom slučaju može imati dobar i teološki dubok smisao. No povjesno govoreći čini se, da je nakon molitve »omni benedictione et gratia repleamur« biskup blagoslovio ulje za bolesnike i druge prirodnine, koje su donosili vjernici. Tako ima anafora sv. Hipolita na kraju ovu bilješku: »Si quis oleum offert, secundum panis, oblationem et vini et non ad sermonem dicat, sed simili virtute gratias referat dicens: Ut oleum hoc sanctificans... Similiter si quis caseum et olivas offeret, ita dicat: Sanctifica lac hoc... In omni vero benedictione dicatur: Tibi gloria, Patri et Filio cum Sancto Spiritu, in sancta Ecclesia et nunc et semper et in omnia saecula saeculorum. Amen«. Leonianum donosi na ovom mjestu na Duhove blagoslov (fontis), mellis et lactis. Na blagdan Uzašašća blagosivao se ovdje novi bob, a na blagdan sv. Siksta, 6. VIII. novo grožđe. I denas još na tom mjestu biskup na veliki četvrtak posvećuje bolesničko ulje. Potaknut ovim razlozima smatra Duchesne[44] da se »haec omnia« bez sumnje odnosi na ove blagoslovine, a ne na posvećene prilike. Batiffol[45] nasuprot ostaje pri tomu, da se pod »haec omnia« nesamo danas, nego i otpočetka razumijevaju posvećene prilike. Ako se prihvati Duchesnovo tumačenje, tada je zadnji redaktor rimskog kanona zaboravio na ovu praksu, pa je sve to prenio jednostavno na posvećene prilike. I doista se i za njih lijepo može reći, da ih Gospod stvara, blagosilje i podaje nama po G. n. I. Kr. No redaktoru je izbjeglo, da se malo teže u liturgijskom jeziku posvećene prilike mogu označiti naprosto s »haec omnia«, dok se ova fraza dobro može protumačiti, ako se odnosi na ulje, uljike, sir i slične prirodnine, koje su vjernici donosili da ih svećenik blagoslovi. Redaktoru je rimskog Kanona bilo čudno, da ova formula dolazi iza zaključne doksologije, pa ju je naprosto uvrstio u tekst euharistijskog kanona.

Kod riječi »omnis honor et gloria« treba svećenik prema rubrici rimskog Misala da podigne malo kalež s hostijom. To je zaostatak prvotnog podizanja, kojim se, iza svršenog Kanona, a prije lomljenja za sv. pričest, vjernicima pokazalo Presveto, da mu se poklone.

Per ipsum et cum ipso je završna doksologija, kojom završuje anafora (kanon) i kod Hipolita i u »De sacramentis«, a živo potsjeća na Rim. 10, 36: »ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia: ipsi gloria in saecula. Amen«.

Sveta pričest[1]

Praeceptis salutaribus. I zapadne i istočne liturgije uvode molitvu Gospodnju naročitim uvodom, kojim se napominju razlozi, zašto se mi bijedni ljudi usuđujemo obraćati Bogu:

Zato, jer smo spasonosnim zapovijedima Spasiteljevim potaknuti i njegovom božanskom naukom poučeni, pa se stoga usuđujemo govoriti: »Oče naš...«[2]. Današnji se uvod RM nalazi već u GL i GR i u Missale Bobbio.

Pater noster[3]. Odmah iza kanona slijedi Oče naš s kratkim, ali svečanim uvodom i s proširenjem zadnje prošnje na kraju.

Već sv. Ciprijan veli: »Hunc autem panem dari nobis quotidie ad cibum salutis accipimus, intercedente aliquo graviore delicto... a Christi corpore separemur«[4]. Očito je euharistijsko tumačenje četvrte prošnje, kako ga preuzimlje čitava kršćanska predaja. Stoga je molitva Gospodnja stavljena na čelo priprave za sv. pričest. Prema V. mistagogičnoj katehezi sv. Ćirila Jeruzalemskog 11.—18. moli se u sv. misi Oče naš kao liturgijska priprava za sv. pričest. Sv. Augustin svjedoči, da se molitva Gospodnja moli gotovo u čitavoj Crkvi kod svete žrtve[5]. Iz riječi sv. Augustina slijedi, da je u njegovo doba ipak bilo nekih crkvi, koje nisu molile molitve Gospodnje u svetoj žrtvi. I doista: ni Apostolske konstitucije, ni Serapionova anafora, ni sv. Hipolit ne spominju Oče naša u liturgiji. Bit će, prema tomu, da ni u Rimu nije bio u III. v. uobičajen Oče naš kod svete žrtve. Nasuprot imademo Oče naš u »De sacramentis«, možda dakle i u Rimu u IV. i V. v. Za Grgura Velikog veli Ivan đakon: »orationem dominicam mox post canonem super hostiam

[37] Cabrol: Anamnèse, AL I/2 1880—1896. — [38] Enarr. in ps. 149, 8. — [39] Isp. Hoppe: Die Epiklisis, 299. — [40] Thiel: Epist. Rom. Pontif. I 1488. — [41] Cath. mystagog V 9. — [42] Hom. 3 in Ep. ad Phil. — [43] Isp. kard. Schuster LS II 92;

[44] Origines 194/5. — [45] O. c. 232—234.

[1] Isp. Leclercq: Communion AL III/2 2427—2438. — [2] Isp. sv. Ciprijan: De or. dom. 2. — [3] Isp. Leclercq: Oraison dominicale AL XII/2 2244—2255. [4] De or. dom. 18. — [5] Ep. 149, 18. — [6] Vita S. Gregorii II 28. — [7] Ep. IX 12.

censuit recitari«[6]. U svome pismu biskupu Ivanu od Sirakuse veli papa Grgur: »Orationem vero Dominicam idcireo mox post precem (t. j. iza kanona, iza anafore) dicimus quia mos apostolorum fuit ut ad ipsam solumodo orationem oblationis bostiam consecrarent. Et valde mihi inconveniens visum est ut precem quam scholasticus composuerat super oblationem diceremus et ipsam traditionem quam Redemptor noster composuit super eius corpus et sanguinem non diceremus. Sed et Dominica oratio apud Graecos ab omni populo dicitur apud nos vero a solo sacerdote«[7]. Iz ovoga proizlazi, da se u doba Grgura Velikog doduše molio Oče naš, ali ne neposredno iza kanona, nego tek iza lomljenja posvećenog kruha. Tako je to bilo u Africi, po svjedočanstvu sv. Augustina[8]: »In celebratione sacramentorum ... benedicitur (quod est in Domini mensa) et sanctificatur et ad distribuendum comminuitur, quam totam petitionem fere omnis Ecclesia dominica oratione concludit«. I u staroj se galikanskoj liturgiji molio Oče naš tek iza lomljenja hljeba, a tako se moli i danas još u ambrozijskoj i mozarapskoj liturgiji. Tako se molio i u Rimu do Grgura Velikog. On je premjestio Oče naš naprijed, odmah iza kanona, pa u spomenutom pismu navodi i razloge, zašto je to učinio. On drži, da su apostoli služili svete tajne tako, da su najprije posvetili krub i vino, sjetili se muke, smrti i uskrsnuća Spasiteljeva i onda molili molitvu Gospodnju. Nije mu se dakle činilo zgodnim da nad žrtvenim darovima moli molitvu, koju je sastavio neki »scbolasticus«, mi bismo rekli učenjak, a da ne moli nad žrtvenim darovima molitvu, koju je sastavio sam Spasitelj. Pod molitvom misli ovdje dakako sam kanon, izuzevši riječi konsekracije. Njemu se činilo prikladnijim ono, što je vidio u Carigradu, da se Oče naš moli odmab iza anafore, »nad žrtvenim darovima«. Tačno je, da bi se po današnjem ceremonijalu molila molitva Gospodnja »nad žrtvenim darovima« i onda, kad bi so molila tek iza lomljenja hljeba. Ali rubrike su se medutim promijenile. Sv. Grgur papa imade pred očima misu, kakova je bila u njegovo doba. Papa je tada iza kanona počeo lomljenje hljeba i prepustio đakonima da ga dovrše, a on je sam pošao na svoj tron u apsidi. Ako je dakle htio moliti molitvu Gospodnju »nad žrtvenim darovima«, trebao ju je moliti odmab iza kanona, prije lomljenja (Isp. OR I 19, PL 78, 1015).

Libera nos. Neposredno na molitvu Gospodnju nadovezuje rimski Obred, kako je zabilježen već u Gregorianumu i Gelasianumu, proširenu zadnju prošnju: »oslobodi nas oda zla«.

Svećenik moli da nas Gospod izbavi svih prošlib, sadašnjih i budućih zala. Prošnja da Gospod po zagovoru bl. Djevice, blaženih apostola Petra i Pavla i Andrije i sviju svetib poda milostivo mir u naše dane, te po njegovom milosrđu budemo vazda slobodni od grijeba i riješeni svake smetnje, potječe iz nemirnog doba seobe naroda, kad su barbari ugrožavali Rim. Papa se stoga utječe zagovoru bl. Djevice, apostolskih prvaka i svetoga Andrije apostola da nam oni isbode mirnu savjest i mir od neprijatelja. Možda je sv. Andriju umetnuo Grgur Veliki, koji je naročito štovao ovog apostola. U srednjem su vijeku »post Andraeae« svećenici mogli napominjati i druge svece, kako to proizlazi iz rubrike OR IV. i Mikrologa 23. Na ovom se mjestu rado spominjao zaštitnik biskupije ili samostana.

»Libera nos« se nekad pjevao poput Oče naša, a i danas se još pjeva na Veliki Petak in tono orationis missae ferialis.

Pax Domini. Prelomivši posvećenu hostiju u 3 dijela čini svećenik malim njezinim dijelom tri puta znak križa nad kaležem govoreći: »Mir Gospodnji bio vazda s vama«. Na oko nema više dosadašnje uske veze izmedu svećenikovih čina i njegovih riječi. Pa ipak ta veza postoji, i ne trebamo je tražiti u kasnijim simboličkim tumačenjima.

Izmolivši embolizam iza molitve Gospodnje Papa prema OR I 18. »faciens crucem III vicibus manu sua super calicem mittit Sancta in eum«. Or III 16. dodaje, da pri tom moli »Fiat commixtio et consecratio« ...«. »Sancta« je čestica posvećenog hljeba od prijašnje mise, koja se bila svečano nosila kod papina ulaza u baziliku. Sada je papa stavlja u kalež da time simbolizuje jedinstvo svete žrtve Novoga Zavjeta. Prema OR I 22 (PL 78, 948) kad je biskup služio u Rimu misu mjesto pape, tada je — kad je trebalo reći »Pax Domini sit semper vobiscum« — subđakon oblationarius donio »particulam fermenti, quod ab Apostolico consecratum est, et datur archidiacono, et ille porrigit episcopo. At ille consignando tribus vicibus et dicendo: Pax Domini sit semper vobiscum mittit in calicem«. »Fermentum« je bio dijelak posvećenog hljeba, što ga je posvetio papa i slao biskupima i svećenicima u znak svoga jedinstva s njima. Oni su tada ovaj dijelak spustili u kalež u onom času, kad bi inače papa stavio u kalež dijelak »Sancta« od prednašnje svoje mise. Tako je bilo simbolički označeno jedinstvo čitave Crkve u svetoj žrtvi, a naročito jedinstvo s Papom. Već od sv. Ireneja znamo, da su pape slali euharistiju onim maloazijskim biskupima, koji su prebivali u Rimu, a bili su pristaše kvartodecimana, da im tako pokažu, kako su u jedinstvu s njima[9]. Papa Inocent I. piše Decenciju, eugubijskom biskupu, da papa po akolitima šalje »Fermentum« onim rimskim svećenicima, koji radi svojih vjernika ne mogu pribivati svečanoj papinskoj misi »ut se a nostra communione non iudicent separatos«[10].

Prema RM u misi se lomi posvećena hostija kod riječi: »qui tecum vivit et regnat«, kojima se završuje molitva »Libera nos«. Ali na Veliki Petak moli svećenik čitavu molitvu »Libera nos« do kraja i tek iza Amen lomi posvećenu bostiju i spušta mali srednji njezin dio u kalež nihil dicens.

Agnus Dei[11]. LP pripisuje papi Sergiju I.: »Hic statuit ut tempore confractionis dominici corporis Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis a clero et populo decantetur«. Vjerojatno se ovaj pijev toliko puta opetovao, koliko je bilo potrebno da prođe vrijeme lomljenja.

Trostruki zaziv pozna već u IX. v. često spominjani amienski sakramentarij, ali prije molitve »Hec sacrosancta commixtio«. Agnus Dei je zapravo zaziv iz »Gloria«, a uveo ga je u rimsku liturgiju Papa Sergije možda zato, jer se u grčkom obredu posvećeni hljeb, koji se lomi i dijeli na dijelove, zove Jaganjac. Budući je obred velikog petka i subote sačuvao još u mnogom stariji značaj, razumljivo je, da se u te dane ne pjeva Agnus Dei.

U XII. je vijeku trokratni Agnus Dei općenito uveden. Dotad se obično i na treći zaziv odgovaralo: »miserere nobis«, ali se već u XI. v. javlja treći odgovor: »podaj nam mir«. Inocent III.[12] spominje, da je ovaj odgovor uveden u nemirno i po Crkvu teško doba. U misama za pokojne već se u X. vijeku pjevalo mjesto »miserere nobis«: »dona eis requiem«, a u XI. v. se odgovaralo na treći zaziv: »dona eis requiem sempiternam«.

Neposredno prije »Pax Domini« dijelili su biskupi u Franceskoj i Njemačkoj svečani pontifikalni blagoslov, koji nalazimo i u istočnim liturgijama na ovom mjestu, kao i kod sv. Hipolita i u Apostolskim Konstitucijama.

Cjelov mira[13]. Sv. Justin i Apostolske Konstitucije spominju cjelov mira neposredno prije toga, što je biskupu donesen kruh i vino za svetu žrtvu. U istočnim liturgijama, kao i u galikanskoj i mozarapskoj, imade cjelov mira svoje mjesto prije euharistijske

[8] Ep. 149, 18. — [9] Euseb. HE 5, 27. — [10] PL 20, 558/7; Isp. Cabrol: Fermentum et Sancta AL V/1 1371—1374. — [11] Isp. Cabrol: Agnus Dei AL I/1 965—969. [12] De sacro alt. myst. VI 4. PL 217. 908. — [13] Isp. Cabrol: Baiser AL II/1 117—130. — [14] Sermo 227. — [15] PL 151, 989. — [16] Isp. Cabrol: Immixtio AL

molitve. Možda je tako bilo nekad i u Rimu. Ali već se u doba Inocenta I. († 417.) u Rimu dijelio iza kanona, prije pričesti.

Na ovom ga mjestu pozna i sv. Augustin: »Ubi est peracta sanctificatio, dicimus orationem dominicam. Post ipsam dicitur: Pax vobiscum, et osculantur se christiani in osculo sancto«[14]. Prvotno se Pax davao bez naročite formule, osim indikacije po Papi, odnosno po biskupu. Micrologus 18. pozna formulu: »Pax tecum — Et cum spiritu tuo«[15]. Od XI. v. do Misala Pija V. rado se ova formula proširivala neke vrste tropom.

Kad svećenik reda sv. Dominika daje »Pax« ima reći prema MOP: »Pax tibi et Ecclesiae sanctae Dei«.

Haec commixtio[16]. »Sancta«, odnosno »Fermentum« spuštalo se u kalež uz riječi, koje su sačuvane i danas: »ovo sjedinjenje i posvećenje tijela i krvi Gospoda našega Isusa Krista neka bude nama, koji ga primamo, u vječni život. Amen«.

»Sjedinjenje« označuje miješanje »Sancta« ili »Fermentum«, t. j. po papi posvećene čestice kruha, s upravo prinesenom žrtvom, a »posvećenje« se odnosi na netom izvršenu konsekraciju kruha i vina u tijelo i krv Gospodnju. Vanredno spretna stilizacija pridonijela je tomu, da se i »posvećenje« i »sjedinjenje« odnosi na tijelo i krv Gospodnju.

Amienski sakramentarij iz IX. v. donosi ovu molitvu uz rubriku: »Quando sancta mittit in calicem dicat. Hec sacrosancta commixtio corporis et sanguinis D. n. Ihesu Chr. fiat omnibus sumentibus salus mentis et corporis, et ad vitam capescendum aeternam praeparatio salutaris. Item alia. Fiat nobis commixtio et consecratio corporis et sanguinis D. n. Ihesu Chr. in vitam aeternam. Amen«[17]. Ova druga verzija kao da podsjeća na tezu: »sanctificatur vinum non consecratum per sanctificatum panem«. Ali ova se teza, u koliko je govor o konsekraciji, nije morala održati, te u misalima XIII.—XV. v. na veliki petak nalazimo rubriku: »non est consecratum vinum per immissionem partis hostie consecrate«. Vjerojatno je milanska formula: »Commixtio consecrati corporis et sanguinis D. n. I. Chr.« tako stilizovana upravo zato da otkloni konsekratornu moć komiksestije.

Od IX. se v. amo posvećena hostija lomi u tri dijela. Prvi je dio užio sam svećenik i on je označivao Crkvu na zemlji. Drugi se dio spuštao u kalež i on je bio simbol Crkve u nebu. Treći se dio pohranjivao za bolesnike i umiruće i označivao je Crkvu, koja trpi u čistilištu.

Prema MOP lomi svećenik reda sv. Dominika posvećenu hostijuponešto drugačije negoli se to vrši u rimskom obredu. Držeći prelomljenu posvećenu hostiju nad kaležem tako, te izgleda, kao da je čitava, moli »clara voce« »Agnus Dei«, a zatim tiho: »Haec sacrosancta commixtio Corporis et Sanguinis D. n. I. Chr. fiat mihi, et omnibus sumentibus, salus mentis et corporis: et ad vitam aeternam promerendam atque capessendam praeparatio salutaris. Per eundem Chr. D. n. Amen« i odmah tada spusti onaj dijelak hostije, koji drži desnom rukom, u kalež i nakon »Amen« poljubi rub kaleža.

Domine Iesu Christe, qui dixisti. Prije poljupca mira dolazi danas ova parafraza »indikacije mira«: »Pax Domini sit semper vobiscum«.

Svećenik upravlja svoju molbu na Spasitelja, sjećajući se, da je on rekao svojim učenicima: »Ostavljam vam svoj mir, dajem vam svoj mir«. Moli Spasitelja, da ne gleda na njegove grijehe, nego na vjeru Crkve svoje i neka joj se dostoji po volji svojoj svetoj darovati mir i jedinstvo. Tu ponovno odzvanja prošnja za Crkvu iz početka kanona, te se opetuju i iste riječi: »pacificare et coadunare digneris«. Ne moli se na Veliki Petak ni u crnim misama. U amienskom je sakramentaru iz IX. v. nema.

VII/1 311—323. — [17] EL 1927, 443. — [18] Ib. 444.

Domine Iesu Christe, fili Dei vivi. I ova je molitva poput prednašnje, i onih, koje za njom slijede, unesena u red mise kao lična priprava svećenikova za sv. pričest.

Svećenik se obraća Spasitelju, koji je svojom smrću oživio svijet, s prošnjom, da ga ovim presvetim tijelom i krvlju izbavi od svih bezakonja i od svakoga zla; neka mu poda milost, da uvijek pristaje uz njegove zapovijedi i neka ne dopusti, da se celebrans ikad rastavi od Krista, Sina Boga živoga. Kako se vidi, to je kao neki prijelaz na svetu pričest.

Molitva **»Perceptio«** spominje jednu prošnju, koju nalazimo u mnogim starim liturgijama, tako n. pr. u Apostolskim Konstitucijama VIII 13, 10.: da blagovanje tijela Kristova, koje se svećenik usuđuje u svojoj nedostojnosti primati, ne bude njemu na sud i propast, nego neka mu po Spasiteljevoj milosti brani i liječi i dušu i tijelo.

Amienski sakramentarij iz IX. v. donosi ovu molitvu u nešto izmijenjenom obliku: »Da mihi, Domine, peccatori, ut non ad meam condempnationem accipiam corpus et sanguinem tuum, sed ad redemptionem anime meae et confirmationem corporis mei, et da ut prosit mihi contra expugnationem hostium (tam) visibilium quam invisibilium«.

Ove su tri molitve prije pričesti preuzete u RM iz privatnih misa, kao neka lična priprava svećenikova za sv. pričest. Amienski sakramentarij iz IX. v. donosi dvije od njih uz rubriku: »Ante quam communicet dicat«.

Ni Gelasianum ni Gregorianum nemaju ovih molitava. Gelasianum svršava red mise s »Pax Domini«, a Gregorianum s »Agnus Dei«.

Prošnje se »Panem celestem«, »Domine non sum dignus« i »Quid retribuam« javljaju u sakramentarijima XI. v. U isto se doba javljaju i nježni pozdravi presvetom tijelu i krvi: »Ave in aeternum sanctissima caro...«, »Ave in aeternum, potus coelestis...«. U XII. v. donosi jedan normandijski misal prošnje »Anima Christi« kao molitvu prije pričesti. Vjerojatno je misal po običaju rimske kurije imao ove molitve ovako poredane u XIII v.

One uostalom dolaze u sakramentarijima i poslije sv. pričesti.

MR 70 ima fol 116' i 117 redom: »Fiat commixtio ... Agnus Dei ... Domine Ihesu Christe, qui dixisti ... Domine Ihesu Christe, fili dei uiui ... Perceptio ... Panem celestem ... Domine non sum dignus ... Corpus d. n. ... Quid retribuam ... Calicem salutaris ... Sanguis dni n. ... Quod ore sumpsimus ... Corpus tuum ... Placeat ...«. Fol. 117 naknadno su marginalno zapisani uzdasi: »Domine sanctissimum corpus ...«.

Zahvala

Corpus Domini — Sanguis Domini danas su odijeljeni uzdasi kod pričešćivanja svećenikova.

Amienski ib sakramentarij IX. v. donosi zajedno u molitvi antequam communicat: »Corpus et sanguis D. n. Ih. Chr. prosit mihi in remissionem omnium peccatorum et ad vitam aeternam in saecula saeculorum. Amen«.

Kod pričesti moli svećenik reda sv. Dominika prema MOP samo: »D. I. Chr. Fili Dei vivi ...«. Tada se kratkom mentalnom molitvom preporuči Gospodu i odmah se pričesti sagnute glave: desnom rukom drži kalež, a lijevom uzima presveto tijelo govoreći: »Corpus et Sanguis D. n. I. Chr. custodiant me in vitam aeternam. Amen«. Nakon kratkog razmatranja poklekne i pričesti se kaležem »nihil dicens«. Tada uzimlje abluciju od samog vina, i onda od vina i vode, te uz ovu posljednju moli: »Quod ore sumpsimus, Domine, pura mente capiamus: ut de corpore et sanguine D. n. I. Chr. fiat nobis remedium sempiternum. Amen«.

Ispirući kalež vinom moli svećenik Gospoda, da čistim srcem čuvamo ono, što smo ustima primili i ovaj vremeniti dar neka nam bude vječni spas. Tada ispere svećenik kalež vinom i vodom moleći Spasitelja da njegovo tijelo, koje je primio i krv, koju je pio, prione uz njegovo srce, te u njemu, koji je okrijepljen čistim i svetim tajnama, ne ostane nikakva grešna ljaga.

Molitva se »Corpus tuum« nalazi u Leonianumu, Gelasianumu i Gregorianumu, te u Missale Gothicum kao popričesna. Ona će biti rimskog porijekla. Molitva »Quod ore sumpsimus« dolazi iz Galije i prvi je put susrećemo u jednoj nedjeljnoj misi u Missale Gothicum u rubrici: »Post communionem«. Ima je i Leonianum 20, PL 78, 75 kao popričesnu. Uz purifikaciju se mole već u OR XIV 53. U XI. v. imadu »Consuetudines Cluniacenses« posve razviti obred ablucije ustiju i purifikacije prstiju poslije pričesti. OR I cod. Sangall. 614. iz IX. v. veli, da papa, nakon što su se svi pričestili, sjedeći opere ruke. Prema OR VI 13 valja da to isto učini biskup; pri tom mu lijeva vodu i pruža ručnik po jedan akolit. OR XIV. Imade već i abluciju i purifikaciju prstiju i ovo staro pranje ruku, koje je prešlo i u CE II, 8, 76. I danas još i u našim krajevima, osobito među starijim svećenstvom, postoji hvalevredni običaj, da svećenik, nakon što je odložio paramente, u sakristiji ponovno opere prste. Prema uputi SRC od 15. V. 1900, DA 4056, ad 2. ne pere biskup ruke poslije mise, jer ih je oprao već iza pričesti[1].

Amienski sakramentarij IX. v. donosi molitvu: »Quod ore sumpsimus« uz rubriku: »Post perceptam communionem dicat«. Iza toga slijedi druga molitva: »Praesta, quaesumus, omnipotens Deus, ut hoc sanctum misterii tui munus quiquid in me vitiorum est deleat et abstergat«[2].

Communio. Prema Apostolskim Konstitucijama VIII 13. valja za vrijeme pričešćivanja vjernika pjevati ps. 33. Pjevanje ovog psalma uz pričešćivanje vjernika spominje sv. Ćiril Jeruzalemski[3], sv. Ambrozije[4], sv. Augustin[5], Stowe Missale, galikanska i mozarapska liturgija.

Ambrozijska liturgija sačuvala ga je u svom transitorium (naša pričesna) u misi feriae secundae in albis, a rimski ga je misal sačuvao do danas na VIII. nedjelju po Duhovima.

Antifonarij Grgura Velikog donosi uz psalam i antifonu ad communionem. Valja primjetiti, da je pričesni psalam onaj, iz kojega je uzeta antifona; a ako antifona nije uzeta iz psalma, tada je pričesni psalam onaj isti, koji se pjeva u introitu.

Kad se svećenik pričestio kaležem počnu pjevači pjevati pričesnu antifonu. Prvotno se pjevao čitav jedan psalam onako slično, kako je to i danas na veliku subotu. Ovo je pjevanje trebalo da zadrži vjerni puk u pobožnosti za vrijeme dok se dijelila sveta pričest vjernicima.

Kako je pričešćivanje pod misom postajalo sve rjeđe, konačno se ovaj pričesni pijev skratio tako, da je ostala samo još današnja antifona. Primaju li vjernici pod sv. misom sv. pričest, tada se pričesna antifona i danas još pjeva u isto doba, kad se pjevala i nekad, samo je danas znatno kraća. Neki se zaostatak prvotnog načina pjevanja nalazi u RM u pričesnoj u misi za pokojne, gdje se opetuje responsorij: »Cum sanctis tuis in aeternum, quia pius es«. Micrologus 18. već veli, da se uz pričesnu pjeva i psalam, ako je to potrebno[6]. U XI. v. počinju sakramentariji da izostavljaju psalam, a u XII. ga već rijetko navode.

[1] Isp. Durandus: Rationale IV 55, 1, ed. Venetiis 1589 fol. 134'. — [2] EL 1927, 444. — [3] Cath. mystagog. V, 20. — [4] De myster. 9. — [5] Enar. in ps. 33, 12.

Postcommunio. Današnju molitvu poslije pričesti označuje Gelasianum kao molitvu »Post communionem, a Gregorianum »Ad complendum«.

Crkva zahvaljuje Gospodu za primljene darove time, što ga moli za milost obilnih plodova svete žrtve. Često je ova molitva usko povezana sa značajem svetkovine, koja se upravo slavi, a nerijetko je i tako općenita, da bi mogla mirne duše služiti kao kolekta.

U Apostolskim Konstitucijama VIII, 14, 1., poziva đakon iza pričesti vjernike da zahvale Gospodu, što ih se udostojao učiniti dionicima svojih svetih tajna i da ga mole, da im ove svete tajne ne budu na sud, nego na korist, duše i tijela, na oproštenje grijeba i za život budućega vijeka[7].

Placeat. Rimska je misa prema OR I 21. završena s »Ite missa est«. Blagoslov i molitve, koje danas slijede, kasniji su dodaci. Dobrim su dijelom potekli iz privatne pobožnosti, a općenito su uvedeni tek misalom Pija V.

U molitvi »Placeat« obraća se svećenik presvetom Trojstvu i moli da presvetom Trojstvu bude milo djelo njegove službe, te da žrtva, što ju je prinio očima Božjeg Veličanstva bude Gospodu prijatna, a na svećenika, koji ju je prinio i na sve one, za koje ju je prinesao, neka izlije Božji blagoslov. Ova molitva dolazi već u amienskom sakramentariju IX. v., ali »expleto officio«, dakle neposredno iza dovršene mise, kao lična molitva svećenikova. Prema OR XIV 53 govori svećenik ovu molitvu iza posljednjeg blagoslova. Misal ju je Pija V. uvrstio na njezino današnje mjesto.

Oratio super populum. U Apostolskim Konstitucijama VIII 15, 6. poziva đakon vjernike prije nego će ih otpustiti da spuste svoje glave pred Bogom i da se dadu blagosloviti. Tada govori biskup nad vjernicima odulji blagoslov[8]. I druge istočne liturgije imadu na ovom mjestu molitvu, kojom se nad vjernike zaziva blagoslov Božji. U današnjem se RM sačuvala ova molitva prvotnog rimskog obreda u ferijalnim misama u korizmi kao oratio super populum.

I ovu molitvu uvodi, kao i onu u Apostolskim Konstitucijama, poziv đakona: »Humiliate capita vestra Deo«. Walafried Strabo[9] primjećuje da se pod blagoslovom kod mise razumijeva ova molitva.

Ite missa est. Na završetku su katekumenske mise katekumeni, a pod kraj mise vjernih i vjernici bili svečano upozoreni, da su svete tajne dovršene i da se mogu razići. Negdje u VII. v. susrećemo formulu: »Ite, missa est«, to će reći, idite, ja vas otpuštam.

Prvi put nalazimo ovu formulu u OR I 21. Stowe Missale ima ovu formulu: »Missa acta est. In pace (procedamus)«. Ambrozijski obred otpušta vjernike formulom: »Procedamus in pace. In nomine Christi. Benedicamus Domino. Deo gratias«. Mozarapska misa ima formulu: »Solemnia completa sunt in nomine Domini nostri Iesu Christi. Votum nostrum sit acceptum cum pace. Deo gratias«. Mozarapsko otpuštanje vjernika kao da je već tropizovano.

I *Ite missa est* je znao biti proširen tropima. Tako je n. pr. u zagrebačkoj nadbiskupiji bio uobičajen ovaj *Ite missa est:* »Ite benedicti et electi in viam pacis, pro vobis Mariae filius hostia missa est. Deo, qui Alpha est et O, uni trino sempiterno cum suo dulci sono dicamus: gratias«. Napjev je bitno isti kao i kod odnosnog Kyrie eleison.

Prema MC završena je misa s popričesnom i pozivom »Ite missa est« (»Benedicamus Dno« ili »Requiescant in pace«). Iza mise svećenik se duboko

[6] PL 151, 989. — [7] Ed. Funk 518. — [8] Ib. 521. — [9] De exord. et increm. 22.

sagne *ante faciem altaris* i moli sklopljenim rukama »Placeat tibi, sancta Trinitas, unus Deus, obsequium servitutis meae...«. Na kraju poljubi oltar, uspravi se, prekriži, pokloni i ode od žrtvenika.

Benedicamus Domino. Iz onoga, što veli Durandus Rat. d. off. IV 57, 7.[10] valja zaključiti, da se mjesto »Ite missa est« u privatnim misama počelo govoriti »Benedicamus Domino«. A to je i razumljivo, jer u privatnim misama nije trebalo otpuštati puka.

Stoga se svećenik nije ni okretao prama puku, nego je ostao okrenut prama žrtveniku i rekao »Benedicamus Domino«. Budući da su se privatne mise služile u obične dane, kada nije bilo u misi »Gloria« i »Ite missa est« u misi. Možda je ta povezanost došla otuda, što je prvotno samo biskup smio moliti »Gloria«, pa je samo u biskupskoj misi bio puk svečano otpušten s »Ite missa est«, dok se u misama običnih svećenika govorilo »Benedicamus Domino«[11].

Requiescant in pace. U misama se za pokojne već u XII. v. općenito običavalo izostaviti »Ite missa est«, jer je poslije takve mise obično slijedila absolutio ad tumbam, pa nije bilo na mjestu da se puk otpusti. Mjesto toga govorio je svećenik »Requiescant in pace«. Prema odredbi SRC od 7. IX. 1816. DA 2572. ad 22. treba u pjevanoj misi da ovaj usklik moli i svećenik, premda ga đakon pjeva.

Blagoslov na kraju mise spominje prvi Micrologus 21., ali već on dodaje, da ga svećenik ne može izostaviti absque gravi scandalo[12], tako se već bio udomaćio u XI. v.

U XIV. ga v. spominje i OR XIV 53. Vjerojatno se blagoslov na kraju mise tako jako i brzo raširio uslijed netačnog razumijevanja i tumačenja 26. kanona orleanskog sabora, koji kaže: »Populus non ante discedat, quam Missae solemnitas compleatur et ubi episcopus fuerit, benedictionem accipiat sacerdotis«. Ovaj kanon govori o svečanom biskupskom blagoslovu iza Oče naša u galikanskoj liturgiji, ali se u ono doba protegnuo i na rimski obred; a da bude ovako shvaćeni tekst logičan, čitalo se: »ubi episcopus non fuerit...«.

Posljednje evanđelje, početak sv. evanđelja po Ivanu, počeli su neki svećenici da čitaju na kraju mise.

Ipak se nije ovo evanđelje smatralo sastavnim dijelom mise, jer se redovno molilo nakon što je svećenik odložio kazulu ili na putu natrag u sakristiju, kako je slično propisano i danas za pontifikalnu misu CE II 8, 80.: biskup moli samo početak ovog evanđelja kod žrtvenika, a nastavi ga i završi idući do svog prijestolja ili do kapele, gdje odlaže paramente. Zapravo je, povjesno govoreći, ovo evanđelje početak ili dio lične zahvale svećenikove nakon služenja svete mise.

Možda je česta primjena početka sv. evanđelja po Ivanu u blagoslovu vremena, protiv oluje, kako je bila uobičajena u XII. v., dala povoda, da se nakon mise čita ovo evanđelje, jer se ovaj blagoslov obično dijelio iza mise. Neki Jean de la Croix dao je 1412. služiti u Parizu vječnu misu s time, da se na kraju uvijek moli ovo evanđelje. Možda je ono izabrano kao svećenikova zahvala i toga radi, da se ponovo izrazi vjerovanje u Riječ Božju, koja je tijelom postala i koja je prebivala u nama. Te su se riječi u srednjem vijeku često molile u misi iza pričesti.

Odlazak od žrtvenika. Vraćajući se u sakristiju i odlažući paramente govori svećenik antifonu: »Trium puerorum cantemus hymnum« i kantik »Benedicite omnia opera Domini Domino«.

PL 114, 951. — [10] Ed. Venetiis 1589, fol. 136. — [11] Isp. Batiffol: Leçons sur la Messe Paris 1927, 303. — [12] PL 151, 991/2. — [13] Isp. H. Grisar: Das Missale

Taj se kantik molio u Monte Cassino već u XI. v. putem od žrtvenika u sakristiju. I Missale Flacii Illyrici iz XI. v. imade ovaj kantik kao zahvalu iza mise, a uza nj psalme 116. i 150., nekoliko versikula i tri molitve, među njima i današnje molitve »Deus qui tribus pueris« i »Actiones nostras«. Treća je molitva današnje zahvale, u kojoj se spominje sv. Lovro, vjerojatno uvrštena u zahvalu, što ju je vršio papa iza svoje privatne mise prije avignonskog sužanjstva. Papa je naime čitao u obične dane sv. misu u kapeli Sancta Sanctorum kod Laterana. Patron je ove kapele bio sv. Lovro, pa je vjerojatno papa završio svoju zahvalu time, što se preporučio zagovoru sv. Lovre[13].

Da je upravo kantik »Benedicite« uvršten u zahvalu poslije mise bit će razlogom krivo tumačenje 14. kanona 4. toledskog sabora g. 633. U staroj se galikanskoj liturgiji naime pjevao iza čitanja kantik Benedicite, kao što se n. pr. danas još moli i u rimskom obredu kantik »Benedictus es Domine patrum nostrorum« u kvatrama. Rečeni kanon opominje one, koji su se nećkali moliti taj kantik u misi, pa traži, da ga bezuslovno pjevaju u svim crkvama Španije i Galije. Kad je kasnije rimski obred istisnuo galikanski, ostala je ipak odredba ovog kanona, ali se počela primjenjivati rimskom obredu. Kako se nije moglo naći drugo podesno mjesto za taj kantik, uvrstili su ga jednostavno na kraj, iza blagoslova, koji je, kako smo vidjeli, uveden u sličnim okolnostima[14].

Prema MOP vraća se svećenik reda sv. Dominika nakon mise u sakristiju moleći kantik »Benedicite omnia opera«.

DANAŠNJI OBRED SV. MISE

Liturgijska priprava

Prije služenja svetih tajna želi RM da svećenik izmoli barem matutin i laudes[1].

Nutrašnji je razlog ovoj želji u tomu, što ovaj dio časoslova odgovara bogoslužju riječi, koje je ante lucem pretbodilo lomljenju hljeba u prvim vremenima kršćanstva. Zato je i danas još matutin noćna molitva, a laude su molitva u ranu zoru. U ovom je povjesnom gledanju i pravi smisao anticipacije ovih dijelova časoslova.

Privatna se sveta misa može služiti u svako doba od zore do podneva[2]. Konventualna se i svečana misa služi u sve dvostruke i poludvostruke blagdane, u nedjelje i unutar osmina, nakon što je u koru izmoljena Tertia. Iza izmoljene Sexte služi se ista misa u jednostavne blagdane i u obične ferije. Iza None u došašću, u korizmi i u kvatrama, unutar duhovske osmine i u vigilijama, koje su skopčane s postom.

Misa se za pokojne služi na dušni dan iza None. Isto se tako može služiti iza None i u dan pokopa, kao i treći, sedmi i trideseti dan, i u svečanu godišnjicu, kad je tom zgodom concursus populi. Inače se misa za pokojne služi iza Prime.

Ponoćka se služi iza ponoći, poslije »Te Deum«, kojim se završuje Matutin; druga u zoru, iza Lauda i Prime, a treća iza Tercije.

Votivne mise ne odgovaraju časoslovu, pa se služe iza None, ako se služe svečano pro re gravi ili za javno dobro Crkve pred mnoštvom naroda[3].

im Lichte römischer Stadtgeschichte, Freiburg 1925, 95. — [14] Isp. Micrologus 22, PL 151, 992; Siccardus: Mitrale 3, 8; PL 213, 144.

[1] RGM I, 1; De defectibus M X 1. — [2] RGM XV, 1. — [3] RGM XV 2—5.

RGM I 1 preporuča svećeniku da nakon matutina i lauda, a prije celebracije, moli: »orationi aliquantulum vacet«.

I crkveni zakonik stavlja svećeniku na srce u can. 811. da ne propusti pobožnim se molitvama pripraviti na euharistijsku žrtvu. Pripravne molitve, kako ih donosi RM, skopčane su s oprostima, ali nisu obvezatne za svakog svećenika, nego obvezuju samo biskupa, kad svečano pontificira u blagdane. Tada moli biskup ove pripravne molitve sjedeći na prijestolju, dok kor pjeva terciju.

Osnovna je misao ovih pripravnih molitava puna čistoća duše, kojom svećenik treba da pristupi služenju svetih tajna. A jer se on sam osjeća punim grijeha, dakako ne teških, to se obraća Gospodu, neka ne gleda na njegove grijehe, neka milošću Duha Svetoga rasvijetli njegovo srce i očisti savjest, te Gospod Isus Krist, koji će doći po svetoj pričesti u svećenikovo srce, nađe pripravno obitavalište. Uz to se moli ps. 83. (Elegi abiectus esse in domo Dei mei, magis quam habitare in tabernaculis peccatorum), ps. 84. (Remisisti iniquitatem plebis tuae, operuisti omnia peccata eorum), ps. 85. (Deduc me, Domine, in via tua, et ingrediar in veritate tua, laetetur cor meum ut timeat nomen tuum), ps. 115. (Calicem salutaris accipiam et nomen Domini invocabo... Dirupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis et nomen Domini invocabo), te ps. 129. (Apud Dominum misericordia et copiosa apud eum redemptio). Tada slijedi molitva, koju RM pripisuje sv. Ambroziju, podijeljenja na sve dane u tjednu, druga molitva sv. Ambrozija, molitva sv. Tome Akvinca, i kraće molitve Bl. Djevici, sv. Josipu, svim svetima i anđelima, svecu, kome se u čast služi sv. misa, i konačno molitva »Ego volo celebrare missam«, kojom svećenik izriče svoju nakanu da želi služiti svetu misu za one, koji su se preporučili njegovim molitvama i za cijelu svetu Rimsku Crkvu.

Nakon što je svećenik uredio znakove u Misalu, opere ruke govoreći molitvu: »Da, Domine, virtutem manibus meis ad abstergendam omnem maculam; ut sine pollutione mentis et corporis valeam tibi servire«.

Pranje se ruku spominje već u amienskom sakramentariju iz IX. v. Uvedeno je po analogiji onog pranja, koje se određuje Ex. 30, 18, 19. za starozavjetno svećeništvo prije ulaza u zavjetni šator i k žrtveniku. Kod tog se liturgijskog pranja, koje je zajamčeno u IX. v., molio ps. 25. (Lavabo) ili ps. 50, 4. Današnja se molitva javlja već u XI. v.

Tada svećenik pripravi kalež i odjene se u misno odijelo.

Na otvor kaleža stavi čisti purifikatorij, a na nj patenu s bostijom, koju može lagano očistiti od čestica na rubu; na patenu s bostijom postavi palu i veo, a na veo bursu u kojoj se nalazi složeni korporal. Svjetovni prelati oblače svete paramente na rocbette, a obični svećenici nad gornju haljinu, koja treba da doseže do donjega zgloba na nozi, i nad superpelicej, ako ga lako mogu obući. Najprije uzima amikt, poljubi ga u sredini, gdje se nalazi križić i stavlja ga nad glavu i onda oko vrata vežući vrpce na prsima vodeći ih ispod pazuha i oko leđa. Pri tom govori molitvu: »Impone, Domine, capiti meo galeam salutis, ad expugnandos diabolicos incursus«. Iza toga oblači albu, najprije glavu kroz gornji otvor, onda desnu ruku i za njom lijevu kroz rukave. Albu kod oblačenja udesi prema tijelu, podigne je sprijeda i sa strane. Oblačeći albu govori molitvu: »Dealba me, Domine, et munda cor meum, ut in sanguine Agni dealbatus gaudiis perfruar sempiternis«. Služitelj pruži straga cingulum (rese s desne strane), kojim svećenik sebi stegne albu oko pojasa govoreći molitvu: »Praecinge me, Domine, cingulo puritatis et exstingue in lumbis meis humoren libidinis ut maneat in me virtus continentiae et castitatis«. Služitelj valja da podigne albu oko pojasa, da lijepo pada i da pokriva haljine i da njezin rub teče ravno ad altitudinem digiti vel circiter nad zemljom. Tada svećenik uzimlje mani-

pul, poljubi križ u sredini i stavi manipul na desnu ruku govoreći molitvu: »Merear, Domine, portare manipulum fletus et doloris; ut cum exsultatione recipiam mercedem laboris«. Stolu uzima svećenik obim rukama, poljubi križ u sredini i postavi je oko vrata križajući je na prsima i vežući je cingulom oko pasa. Pri tom govori molitvu: »Redde mihi, Domine, stolam immortalitatis, quam perdidi in praevaricatione primi parentis et, quamvis indignus accedo ad tuum sacrum mysterium, merear tamen gaudium sempiternum«. Na kraju uzima svećenik planetu govoreći molitvu: »Domine, qui dixisti: jugum meum suave est et onus meum leve: fac, ut istud portare sic valeam, quod consequar tuam gratiam. Amen«[4].

Ako je celebrans biskup ili opat, ne križa stolu na prsima, nego pušta, da oba kraja ravno padaju i tako ih veže cingulom. A prije stole uzimlje pectorale. Biskup i opat ne uzimlju manipula prije stole, osim u misama za pokojne, nego tek kod žrtvenika, kad kažu: »Indulgentiam«. Kad biskup ili onaj svećenik, koji ima usum pontificalium, služi svečanu misu, uzima paramente onako, kako to određuje PR i CE.

Dolazak k žrtveniku je svečan kod svečane mise, a jednostavniji kod tihe. Svečani je dolazak biskupov propisan u CE II, 8, 2. Taj je ulaz sasvim analogan onomu, kako ga opisuje OR za ulazak Pape. Danas se ipak biskup obično oblači u misno ruho u crkvi, a ne u posebnoj kapeli, kako to predviđa CE, pa prema tomu nema ni svečanog ulaza biskupova do žrtvenika, kako ga propisuje CE.

Kad svećenik služi svečanu misu, tada ga k žrtveniku vode najprije dva akolita s gorućim svjećama, subđakon i đakon. Došavši do žrtvenika odmah mole ispovijed, kao dolje, prije nego uzađu k žrtveniku. Misal je već otvoren na žrtveniku, a kalež je pripravan na kredenciji.

Kako svećenik prilazi k žrtveniku kod tihe mise, propisuje RM[6]. Lijevom rukom uzimlje svećenik pripravljeni kalež i nosi ga uzdignuta pred prsima desnom rukom držeći bursu nad kaležom. Naklonivši se križu u sakristiji polazi pokrite glave k žrtveniku. Poslužnik, odjeven u superpelicej, nosi Misal. Svećenik ide »oculis demissis, incessu gravi, erecto corpore«. Prolazi li mimo glavnog žrtvenika (na kom nema Presvetog), poklonit će se, pokrita glave. Prolazi li mimo mjesta, gdje se nalazi Presveto, pokleknut će. Prolazi li mimo žrtvenika, na koma se služi sv. misa i upravo je pretvorba, kleknut će i okrite će se glave pokloniti Presvetomu i ne će prije ustati, nego celebrans stavi kalež na korporal. Kad dođe do žrtvenika, na kojem će služiti, stane pred najdonjom stepenicom, otkrije glavu, preda biret poslužniku i duboko se pokloni žrtveniku, odnosno križu, koji se nalazi na oltaru. A ako se na tom žrtveniku nalazi svetohranište s Presvetim, pokleknut će propisno. Tada uzlazi do sredine žrtvenika, stavlja kalež na stranu evenđelja, izvadi iz burse korporal i stavlja ga, otvorena, u sredinu žrtvenika, a na nj kalež, pokrit velom. Bursu stavlja na stranu evanđelja (s otvorom okrenutim prama sredini oltara). Tada polazi na stranu poslanice, otvori Misal, koji počiva na jastučiću ili legilu, i uredi znakove. Vrativši se opet u sredinu žrtvenika pokloni se križu i okrenut prama strani poslanice silazi do ispod najdonje stepenice pred žrtvenikom »ut ibi faciat Confessionem«.

Kod žrtvenika. Ispod najdonje stepenice pred žrtvenikom okrene se svećenik opet k žrtveniku i stojeći u sredini, sklopljenim rukama pred prsima, ispruženim i sklopljenim prstima, desni palac položen preko lijevoga u obliku križa, otkrite glave, duboko se pokloni žrtveniku (križu), odnosno poklekne, ako je Presveto u svetohraništu istog žrtvenika, te uspravan počinje misu križajući se desnom

[4] R serv. in cel. M I 1—5. — [5] Ib. II 1—4. — [6] CE I 10, 2; II 8, 33. — [7] R serv

rukom od čela k prsima i razgovijetnim glasom govoreći: »In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen«.

I čim je to rekao ne obazire se više na ono, što se događa na drugim žrtvenicima, pa bilo i podizanje, nego prosljeđuje svoju misu do kraja. Sklopivši opet ruke pred prsima jasnim glasom kaže antifonu: »Introibo ad altare Dei«. U tihoj misi odgovara mu poslužnik, klečeći iza njega s lijeve strane: »Ad Deum, qui laetificat iuventutem meam«. U svečanoj misi odgovaraju isto đakon i subđakon stojeći celebrantu jedan s lijeva, drugi s desna. Tako moli celebrant izmjenično s poslužnikom, odnosno s đakonom i subđakonom, čitav ps. 42. »Iudica« i završuje ga s »Gloria Patri«. Tada se opetuje antifona »Introibo«, kao gore. Ovaj se psalam nikad ne izostavlja, osim u misama za pokojne i u misama de tempore od gluhe nedjelje do (isključivo) velike subote. U ovim se misama samo jednom moli antifona »Introibo« i svećenik odmah nastavlja »Adiutorium nostrum«, kao dolje. Kod »Gloria Patri« na kraju psalma svećenik i ministranti sagnu glavu. Iza ponovljene antifone križa se opet svećenik govoreći: »Adiutorium nostrum in nomine Domini«, a poslužnik, odnosno ministri, odgovaraju: »Qui fecit coelum et terram«. Tada govori svećenik duboko sagnut pred žrtvenikom »Confiteor«. Ministri odgovaraju »Misereatur«. Svećenik se uspravi tek onda, kad ministri počinju moliti svoj »Confiteor«. Govoreći »mea culpa« udara se u prsa tri puta desnom rukom, a ljevicu stavlja ispod prsiju. Kad su ministri izmolili svoj »Confiteor« odgovara celebrant »Misereatur vestri« i križajući se desnom rukom kaže: »Indulgentiam«. Biskup uzima sada manipul (osim u misama za pokojne, u kojima ga je uzeo već prije stole). Dovršivši svećenik molitvu »Indulgentiam« sklopi opet ruke na prsima i stojeći sagnut moli jasnim glasom »Deus tu conversus« i ostale molitve.

Današnje se početne molitve sastoje od ps. 40. s antifonom, Ispovijedi, stihova i molitava kod uzlaza k oltaru i završuju s cjelovom žrtvenika.

Ps. 42. »Iudica« bit će da je uveden negdje u XI. v. Uzet je kao pristupni psalam svećenikov radi stiha: introibo ad altare Dei. Celebrant ga je prvotno molio polazeći iz sakristije k žrtveniku. Kartuzianci i Dominikovci nemaju ga u svom misalu. Odredba današnjeg rimskog misala, da se taj psalam ne izostavlja ni u jednoj misi osim misa za pokojne i od gluhe nedjelje do velike subote, još je svjedokom onog doba, kad taj psalam nije bio posve ustaljen. U misama se za pokojne nije uvela ova novotarija, da radi svog ozbiljnog značaja ostanu u prvotnoj jednostavnosti. A drugi je izuzetak uvjetovan time, što se u ulazu gluhe nedjelje moli ps. 42. in persona Christi, te se nije smatralo zgodnim, da se neposredno prije toga moli taj isti psalam.

Iza dvostrukog »Confiteor« i »Misereatur« slijedi »Indulgentiam«, a onda dva stiha iz ps. 84: »Deus tu conversus vivificabis nos, et plebs tua laetabitur in te. Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam, et salutare tuum da nobis«. To je psalmus praeparatorius. Iza toga moli svećenik uzlazeći k žrtveniku, tihim glasom molitvu »Aufer a nobis«. Došavši u sredinu žrtvenika ima još sklopljene ruke, sagne se, moli »Oramus te« i poljubi oltar dajući time poštovanje relikvijama, koje su pohranjene u žrtveniku. Obje su ove molitve u svojoj suštini »Apologije«, koje mole za oproštenje grijeha i čistoću duše.

Kad biskup svečano pontificira, pruža mu subđakon na poljubac evanđelistar, u času, kad je došao na vrb stepenica u sredinu žrtvenika. Biskup poljubi evanđelistar kod početka dnevnog evanđelja[9]. U srednjem su vijeku kod tog poljupca bili uobičajeni različiti pobožni uzdasi, upravljeni na sveto evanđelje ili na sv. križ, među ostalim, u kasnom srednjem vijeku, osobito:

»Adoramus te, Christe, et benedicimus tibi, quia per sanctam crucem tuam redemisti nos«. Osim toga dijelio se u nekim biskupskim crkvama na tom mjestu i poljubac mira; taj se zadržao samo još u svečanoj papinskoj misi, te ga daje papa kardinalima-đakonima nakon incenzacije.

Bogoslužje riječi

Incenzacija žrtvenika. U svečanoj misi celebrant prije no što čita Introit blagoslovi tamjan govoreći: »Ab illo benedicaris in cuius honore cremaberis. Amen«. I prihvativši od đakona kadionik incensira žrtvenik ništa ne govoreći.

Najprije se duboko pokloni križu i incenzira ga tri puta. Tada se opet pokloni križu i incenzira žrtvenik vodeći kadionik u tri maha, u jednakom razmaku, kako su smješteni svijećnjaci, od sredine, do strane poslanice. Spustivši ruku incenzira onda u dva poteza donji, pa gornji dio oltara sa strane poslanice i okrenuvši se žrtveniku incenzira menzu u tri poteza vraćajući se u sredinu. Tu se opet pokloni križu i incenzira stranu evanđelja isto onako, kako je incenzirao stranu poslanice. Onda se, došavši opet u sredinu, pokloni križu i trostrukim potezom incenzira prednju stranu idući prama strani poslanice, gdje preda kadionik đakonu. Nalaza li se na žrtveniku moći svetih, incenzira ih odmah iza križa, i to najprije one, koje se nalaze sa strane evanđelja, dvostrukim potezom, onda one, koje se nalaze sa strane poslanice, isto dvostrukim potezom, a onda nastavlja, kako je gore rečeno, sve, da se i diljem žrtvenika nalaze druge svete moći. Ako se na žrtveniku, na kojem se služi svečana misa, nalazi svetohranište s Presvetim, poklekne celebrant zajedno s ministrima čim je primio kadionik, prije nego će početi incenzaciju žrtvenika. To isto čini i uvijek kad prolazi sredinom žrtvenika[7].

Incenzacija je žrtvenika zajamčena od XI. v. amo. Bit će, da je uvedena u vezi s odredbom starog zavjeta[8], da veliki svećenik mora stupiti u svetište, iza zastora, s incenzom. U srednjem se vijeku incenzacija žrtvenika rado tumačila simbolički, a u vezi s Otkrivenjem sv. Ivana VIII, 3-5.: miomirisni je dim tamjana simbol molitve vjernih, što ih Krist, i po njemu njegov zastupnik, svećenik, uzdiže sa žrtvenika do Božjega prijestolja. Konačno imade tamjan i lustrativno značenje, koje mu pridaje već biskup pri posveti žrtvenika moleći da sve bolesti i zasjede zloga duha bježe od njegova miomirisa. U tom smislu biva žrtvenik tako reći drugi put posvećen i očišćen, izlučen od utjecajne moći zloga duha.

Introit. Nakon što je svećenik poljubio žrtvenik, odnosno, u svečanoj misi, nakon incenzacije žrtvenika, polazi k strani poslanice i stojeći tamo okrenut prama žrtveniku križa se od čela k prsima i počinje razgovijetnim glasom Introit sklopivši opet ruke. Kod »Gloria Patri« sagne glavu prama križu držeći sklopljene ruke. Tada, ne križajući se, nego držeći sklopljene ruke na prsima, ponovno moli antifonu introita.

Današnji se Introit sastoji od antifone, jednog psalamskog stiha i »Gloria Patri«. Na kraju se opetuje antifona.

Introit je obično vrlo značajan za cijeli misni obrazac, daje mu pravac i smjer. Pri tom se valja sjetiti, da je danas zabilježen samo jedan stih psalma, koji se pjeva, ali to nije drugo nego samo oznaka, koji psalam treba pjevati iza antifone. Vrlo često nema onaj stih psalma, koji se nalazi ozna-

---

in cel. M IV 4—7. — [8] Lv 16, 12/3. — [9] R serv. in cel M IV 2; XIII I. — [10] Ib.

čen u RM, nikakove veze s otajstvom odnosnog dana, osim možda u novijim misnim obrascima. U starim misnim obrascima valja uvijek pomno proći čitav psalam i onda ćemo otkriti lijepih aluzija, često doduše samo verbalnih, na otajstvo, koje se upravo slavi. Budući da je Introit u V. v. bio pravi početak misnog bogoslužja, zovu se i danas još pojedine nedjelje po prvim riječima antifone ad introitum.

Kod svih se misa, osim onih za pokojne, svećenik križa moleći Introit. A kod misa za pokojne čini mjesto toga nad knjigom znak križa kao da nekoga blagosilje[9].

Kyrie eleison. Kad je svećenik ponovio antifonu ad introitum polazi sklopljenih ruku pred prsima u sredinu žrtvenika i tamo, okrenut prama žrtveniku, moli razgovijetnim glasom tri puta naizmjence s poslužnikom Kyrie eleison, tri puta Christe eleison i opet tri puta Kyrie eleison. U slučaju, da poslužnik, ili oni, koji su prisutni, ne bi odgovarali, valja da svećenik sam kaže svih devet zaziva[10].

Gloria in excelsis Deo moli svećenik iza posljednjega Kyrie eleison u sve dane, kad se matutin završuje himnom »Te Deum«, osim na veliki četvrtak i veliku subotu, kad nema u časoslovu »Te Deum«, ali se ipak u misi moli velika doksologia[11].

Svećenik pri tom stoji u sredini žrtvenika, raširi ruke, uzdigne ih do ramena i razgovjetnim glasom moli anđeoski himan. Kod riječi »Deo« opet sklopi ruke i nakloni glavu križu. Uzdignuvši opet glavu stoji uspravan sa sklopljenim rukama pred prsima i dovrši cijeli himan. Kod riječi »Adoramus te«, »Gratias agimus tibi«, »Iesu Christe«, »Suscipe deprecationem nostram« i opet na kraju »Iesu Christe« pokloni glavu križu. A izgovarajući završetak »Cum Sancto Spiritu« čini desnom rukom znak križa od čela k prsima[12]. Kod svečane mise stoji đakon i subđakon, jedan iza drugoga, iza celebranta, dok ovaj intonira anđeoski himan. Onda se uspnu do žrtvenika i đakon stoji s desna, a subđakon s lijeva celebrantu pa submissa voce mole zajedno s njim ovu doksologiju do kraja[13].

Kolekta je molitva, što je moli celebrans nakon dovršenog »Gloria in excelsis« ili nakon »Kyrie eleison«, ako se u odnosnoj misi ne govori »Gloria«.

Celebrans poljubi žrtvenik u sredini držeći ruke na njemu sa strane. Onda se uspravi, sklopi ruke pred prsima, spuštenih očiju do zemlje, okrene se na desno, to će reći prama strani poslanice, k puku, raširi ruke i opet ih sklopi govoreći razgovjetnim glasom: »Dominus vobiscum«, ili, ako je biskup: »Pax vobis«. Puk, odnosno poslužnik, odgovara: »Et cum spiritu tuo«, a celebrans se okrene žrtveniku i pođe prema strani poslanice. Tamo opet raširi ruke i onda ih sklopi pred prsima, glavom se pokloni križu i kaže, odnosno zapjeva: »Oremus«. Na to raširi ruke pred prsima tako, da dlan jedne ruke gleda dlan druge. Prsti su skupljeni i njihovi vršci ne prelaze visinu i razmak ramena. Tako stojeći kaže svećenik molitvu ili kolektu. Završujući je, kod riječi »Per Dominum nostrum« sklopi ruke i pokloni se glavom križu kad spominje ime Isus. U svečanoj misi stoje đakon i subđakon iza celebranta dok ovaj pjeva molitvu.

Poslanica. Izmolivši molitve celebrans stavi ruke na knjigu ili na žrtvenik, tako, da se dlanovi dotiču knjige, ili, ako mu je tako zgodno, držeći knjigu u rukama, čita poslanicu razgovijetnim glasom. Na kraju odgovara poslužnik »Deo gratias«[14]. U svečanoj misi

IV. 2. — [11] R GM VIII 3. — [12] R serv. in cel. M IV 3. — [13] Ib. IV 7. — [14] Ib.

prihvati subđakon pod kraj molitava obim rukama knjigu poslanica i nosi je na prsima idući k žrtveniku prama strani poslanice. Tada pjeva poslanicu, koju i celebrans čita prigušenim glasom, a đakon mu stoji s desne strane.

Kad je subđakon otpjevao poslanicu poklekne opet u sredini žrtvenika i vraća se celebrantu, poklekne pred njim i poljubi mu ruku, a ovaj ga blagoslovi. To se međutim ne čini u misama za pokojnike[15]. U pjevanoj misi, kad celebrantu ne asistira đakon i subđakon, poslanicu može pjevati na običnom mjestu lektor, odjeven u superpelicej, ali tada lektor na kraju poslanice ne ljubi ruke celebrantu[16].

Današnje se čitanje, koje prethodi evanđelju, zove poslanicom, jer je u sve nedjelje, osim na Duhove, uzeto iz apostolskih poslanica.

U korizmi je i u došašću »poslanica« uzeta iz svetog pisma starog zavjeta. Kad je »poslanica« uzeta iz apostolskih pisama, tada počinje njezino čitanje riječima: »Lectio epistolae beati N. Apostoli . . .«. A ako ja uzeta iz starog zavjeta ili iz djela apostolskih ili Otkrivenja svetog Ivana, tada se navješta njezino čitanje jednostavno ovako: »Lectio . . .« i dodaje se ime odnosne svete knjige. Tada slijedi uvodna formula, koja kod povjesnih čitanja glasi: »In diebus illis«, a kod proročkih obično: »Haec dicit Dominus Deus« ili: »Haec dicit Dominus«. Proročka se čitanja redovno završuju formulom: »Ait Dominus omnipotens«. Kod poslanica svetog Pavla glasi uvodna formula redovno: »Fratres«, a kod pastirskih njegovih poslanica »Carissime«.

Responsum (Graduale). Kad je celebrans dočitao poslanicu, moli na istom mjestu i u istom položaju i stavu: Graduale, Aleluja, Tractus i sekvenciju, ako je određena[17].

Gradualni psalam nije slučajno stavljen između poslanice i evanđelja, nego i s evanđeljem.

Treba pri tom imati na umu, da je prvotno bio pjevan čitav psalam, pa da, osobito kod starijih misa, treba uzeti u obzir čitav psalam, a ne samo one stihove, koji su zabilježeni u RM.

Iza dovršenog »Graduale« dolaze na red dva »Aleluja«, onda jedan stih, a poslije stiha opet jedna »Aleluja«. U uskrsno doba, kad se ne govori Graduale, kaže se drugi »Aleluja« iza drugog stiha. A kad se govori sekvencija, tada se Aleluja ne moli nakon posljednjeg stiha, nego nakon sekvencije[18].

»Aleluja« se ne govori od nedjelje sedamdesetnice do velike subote, niti u misama de feria, u došašću, u kvatrama, u vigilijama, koje su skopčane s postom, izuzevši vigiliju Božića, ako dolazi u nedjelju, te vigiliju Uskrsa i Duhova, kao i duhovske kvatre. Isto se tako ne kaže Aleluja u blagdan nevine dječice, osim ako padne u nedjelju[19].

Namjesto Aleluja s odnosnim stihom moli se od sedamdesetnice do Uskrsa, zatim u misama za pokojne i u neke druge dane, koji imadu pokornički značaj, Tractus.

Sekvencija. Na uskrs (i kroz cijelu osminu) moli se iza Aleluja sekvencija »Victimae paschali«; na Duhove (i kroz cijelu osminu) sekvencija »Veni Sancte Spiritus«; na Tijelovo »Lauda Sion«; na blagdan 7 žalosti »Stabat mater« i konačno u crnim misama »Dies irae«.

Evanđelje. Izmolivši Graduale, Aleluja, traktus i sekvenciju, ako je propisana, ostavi svećenik knjigu na oltaru i polazi u sredinu

IV 1. — [15] Ib. VI 4. — [16] Ib. VI 8. — [17] Ib. VI 1. — [18] RGRM X 3. — [19] Ib.

žrtvenika. Tamo stojeći sa sklopljenim rukama na prsima, uzdignutim očima prama Bogu (križu usred žrtvenika) i odmah ih spustivši duboko se sagne i moli tiho: »Munda cor meum« i »Jube Domine benedicere. Dominus sit in corde meo«. Zatim pođe na stranu evanđelja, do Misala (što ga je međutim prenio poslužnik ili, u svečanoj misi, subđakon) i sklopljenim rukama na prsima kaže razgovjetnim glasom: »Dominus vobiscum«. Poslužnik odgovara: »Et cum spiritu tuo«. Onda desnim palcem učini znak križa najprije na knjizi, na mjestu, gdje počinje evanđelje, koje će čitati, a zatim i samomu sebi na čelu, na ustima i na prsima govoreći: »Sequentia (ili: »Initium«) sancti Evangelii secundum...«. Poslužnik odgovara: »Gloria tibi, Domine«. Iza toga sklopljenim rukama na prsima, stojeći uspravno, čita evanđelje do kraja. Poslužnik stoji međutim na strani poslanice i kad svećenik malo uzdigne knjigu poljubivši početak evanđelja, koje je čitao, govoreći: »Per evangelica dicta deleantur nostra delicta«, odgovara: »Laus tibi, Christe«.

Kod misa se za pokojne ne ljubi knjiga i ne izgovaraju se riječi »Per evangelica dicta«[20]. U svečanoj misi uzme subđakon Misal, iz kojega čita celebrans, i prenese ga na stranu evanđelja. Đakon klekne pred oltarom moleći »Munda cor meum«, uzme sa žrtvenika Evanđelistar, moli od celebranta blagoslov klečeći na najvišoj stepenici pred žrtvenikom, te poljubivši ruku celebrantu ustaje i polazi s desna subđakonu iza turiferaria i dvaju akolita, koji nose zapaljene svijeće, na mjesto pred žrtvenikom, gdje će pjevati evanđelje. Subđakon mu drži knjigu stojeći između obiju akolita. Đakon kaže, držeći sklopljene ruke: »Dominus vobiscum«. Kod riječi »Sequentia...« označuje knjigu na početku evanđelja znakom križa, a onda sebe samoga na čelu, ustima i prsima. Zatim okadi evanđelje u sredini, s desna i a lijeva i pjeva evanđelje držeći sklopljene ruke. Međutim je celebrans, nakon blagoslova, što ga je dao đakonu, pošao na stranu poslanice i tamo stoji sklopljenih ruku. Kad đakon kaže »Sequentia«, označuje se znakom križa, kao gore. A kad se spominje ime Isus, nakloni glavu prama žrtveniku. Čim je đakon svršio sveto evanđelje, donosi subđakon celebrantu Evanđelistar na poljubac. Celebrans kaže pri tom: »Per evangelica dicta...«, a onda ga đakon tri put incenzira[21].

Propovijed. Kad je dovršeno evanđelje, propovjednik, ako treba propovijedati, upravlja riječ Božju vjernicima[22].

Vjerovanje. Iza dovršenog evanđelja, odnosno propovijedi, moli svećenik u određene dane »Credo« stojeći u sredini žrtvenika i okrenut prama križu.

U svečanoj misi stoje đakon i subđakon jedan iza drugoga iza celebranta, kao kod »Gloria«, dok celebrans intonira »Credo«. Onda se uspnu do žrtvenika i stojeći s lijeva i s desna celebrantu zajedno s njim mole »Credo« do svršetka[23].

Sveta žrtva

Ofertorij. Izmolivši ispovijest vjere, kad je propisana, a inače poslije evanđelja, celebrans poljubi žrtvenik u sredini i sklopljenim rukama pred prsima okrene se od lijeve ruke prama desnoj, kako je to već gore rečeno, k puku, raširi i opet sklopi ruke i kaže: »Dominus vobiscum«. Poslužnik, odnosno pjevači odgovore: »Et cum spiritu tuo«, a celebrans se sklopljenim rukama opet istim putem

X 4. — [20] R serv. in cel. M. VI 2. — [21] Ib. VI 5. — [22] Ib. VI 6. — [23] Ib. VI. 5.

okrene k oltaru i u sredini žrtvenik opet raširi i ponovno sklopi ruke uz naklon glave prama križu i kaže: »Oremus«. Tada sklopljenim rukama moli ofertorij[1].

Redovno je ofertorialna antifona u uskoj vezi s liturgijskim značajem odnosnog misnog obrasca. Osim toga znade se u njoj naročito istaći i samo prinošenje, dakako i opet poglavito u vezi sa značajem odnosne svetkovine. Tako n. pr. u misi za pokojne: »Hostias et preces tibi, Domine, offerimus pro animabus illis...«. Isto tako na blagdan Bogojavljenja (»Reges Tharsis et insulae munera offerent«), pa na Tijelovo (»Sacerdotes Domini incensum et panes offerunt Deo«), kao i na dan crkvene posvete (»Domine Deus, in simplicitate cordis mei laetus obtuli universa«).

Prikazanje kruha i vina. Izmolivši ofertorijalnu antifonu prikazuje svećenik Gospodu kruh i vino.

Svećenik otkrije kalež i stavi ga prama strani poslanice. Desnom rukom odmakne palu, koja pokriva patenu s hostijom i držeći patenu obim rukama uzdignutu do prsiju, upravivši oči k Bogu (prama križu) i odmah ih spustivši do hostije na pateni moli: »Suscipe, sancte Pater«.

Tada držeći patenu obim rukama učini njome znak križa nad korporalom i položi hostiju u sredini prednjeg dijela korporala pred sobom, a patenu stavi nadesno ponešto ispod korporala[2].

Rimski je obred u početku poznavao samo jednu molitvu nad žrtvenim darovima: današnju tajnu, t. j. tiho izgovorenu molitvu. Današnje su molitve Rimskog Misala, koje prate prikazanje kruha i vina.

Zatim uzme kalež na strani poslanice, obriše ga purifikatorijem, i lijevom rukom držeći čvor kaleža uzme posudicu za vino iz ruku poslužnika i ulije vino u kalež. Onda, još uvijek tako držeći kalež, učini znak križa nad posudicom za vodu govoreći: »Deus, qui humanae substantiae dignitatem«. U misama se za pokojne govori ova molitva, ali se voda ne blagoslije. Zatim uzme desnom rukom otkriti kalež i stojeći u sredini žrtvenika uzdiže ga obim rukama, i to lijevom podnožje, a desnom čvor ispod čaše, oči upravljene prama Bogu (t. j. prama križu) moli: »Offerimus tibi, Domine, calicem salutaris«. Dovršivši ovu molitvu čini kaležem znak križa nad korporalom i postavi kalež u sredinu korporala iza hostije i pokrije kalež palom. Tada postavi sklopljene ruke na žrtvenik i ponešto sagnut moli tiho: »In spiritu humilitatis«.

Uspravivši se uzdigne oči, raširi ruke, odmah ih opet sklopi pred prsima i moli: »Veni, sanctificator«. Kod riječi: »benedic« stavi lijevu ruku na žrtvenik, a desnom čini znak križa nad hostijom i ujedno nad kaležem[3].

Sklopljenim rukama pred prsima pristupa svećenik strani poslanice i tamo stojeći pere ruke, t. j. vrške palaca i kažiprsta, na koje mu poslužnik lije vodu. Celebrans kod toga govori ps. 25.: »Lavabo inter innocentes manus meas«. Kod ovog psalma izostavlja »Gloria Patri« u misama za pokojne i u misama de tempore od glube nedjelje do isključivo velike subote[4].

Kad je oprao ruke, otare ih i sklopi pred prsima, pa se vrati u sredinu žrtvenika, te tamo stojeći uzdigne oči k Bogu (t. j. križu), odmah ih spusti, te se sklopljenim rukama ponešto sagne nad žrtvenik i moli: »Suscipe, sancta Trinitas, hanc oblationem«. Izmolivši ovu molitvu postavi ruke na oltar i poljubi žrtvenik u sredini. Onda sklopivši ruke pred prsima i spuštenih očiju do zemlje okrene se k puku od lijeve ruke prema desnoj, raširi i opet sklopi ruke govoreći: »Orate, fratres«. Riječi »Orate fratres« izgovara ponešto uzdignutim glasom, a ostalo prosljeđuje tiho. Okrenuvši se u krugu vrati se sklopljenih ruku, slijedeći desnu ruku, opet pred sredinu žrtvenika.

[1] R serv. in cel. M VII 1. — [2] Ib. VII 2, 3. — [3] Ib. VII 4, 5. — [4] Ib.

Međutim odgovara poslužnik ili oni, koji okolo stoje: »Suscipiat Dominus«. Svećenik potihim glasom završuje ovu molitvu: »Amen«. Ne odgovore li prisutni, tada sam celebrans moli »Suscipiat«, ali kaže »de manibus meis«. Tada moli celebrans raširenib ruku, stojeći u sredini žrtvenika, okrenut prama knjizi, koja stoji na strani evanđelja, tihim glasom tajnu molitvu ili molitve, bez uvoda »Oremus«. Govoreći završetak »Per Dominum« sklopi ruke; kod »Iesum Christum« nakloni glavu. Tako se završuje samo prva molitva i posljednja, ako ib ima više[5].

U svečanoj misi nakon što je celebrans izmolio »Oremus« iza Vjerovanja, odnosno iza evanđelja, pristupaju đakon i subđakon žrtveniku na strani poslanice. Subđakon uzima s kredencije, gdje se pristoji da bude smješten, kalež s patenom i bostijom, pokriven palom i velom. Subđakon uzima oko vrata veo, koji pada prama dolje, te lijevom rukom drži kalež, a desnu položi na palu, da ne bi štogod ispalo. Dakon primi kalež iz ruku subđakona, otkrije ga i dade celebrantu patenu s bostijom poljubivši mu ruku. Tada dakon prihvati iz ruku subđakona posudicu s vinom i ulije u kalež vina. Subđakon pokaže međutim celebrantu posudicu s vodom govoreći: »Benedicite, Pater reverende«. Celebrans učini nad ovom posudicom znak križa i moli molitvu »Deus qui bumanae«. Subdakon ulije nešto malo vode u kalež. Dakon tada pruža kalež celebrantu i dotičući se podnožja kaleža ili podupirući desnu ruku celebrantovu moli zajedno sa celebrantom: »Offerimus tibi, Domine«. Kad svećenik postavi kalež na žrtvenik, pokrije ga dakon palom. Subđakon stoji na strani poslanice, a đakon mu stavi u desnu ruku patenu i pokrije ju okrajkom vela, što visi s njegovih ramena. Subđakon ide tada iza celebranta u sredinu oltara, poklekne, i tamo stoji držeći uzdignutu pokrivenu patenu do pod kraj molitve Gospodnje. U misama za pokojne i na veliki petak ne drži subđakon patenu. Kad je celebrans izmolio u svečanoj misi »Veni sanctificator« pruži mu đakon lađicu a tamjanom govoreći »Benedicite, Pater reverende«. Celebrans blagoslije tamjan govoreći: »Per intercessionem beati Micbaelis archangeli«. Tada uzme turibulum iz ruku đakona, incensira oblata, ne čineći poklon križu, tri puta vodeći kadionicu nad kaležem i ujedno hostijom u obliku križa moli: »Incensum istud«. Tada incensira žrtvenik govoreći: »Dirigatur, Domine, oratio mea«[6]. Dok celebrans incensira križ pomakne đakon kalež na stranu poslanice i onda ga opet stavi na svoje mjesto. Vraćajući celebrans kadionicu đakonu govori: »Accendat in nobis Dominus«. Tada đakon incensira celebranta, pa kor, a na kraju subđakona, koji drži patenu. Đakona incensira turiferarij, koji poslije toga incensira i akolite i puk. Nakon incenzacije opere sebi celebrans ruke: akoliti mu služe s vodom i pladnjem i ručnikom[7].

U prikazbenim molitvama zove svećenik bostiju »neokaljanom žrtvom«, a kalež »kaležom spasenja« imajući na umu neokaljanog Jaganjca, koji je život svoj dao za spasenje svijeta i koji će začas biti prisutan na žrtveniku pod prilikom kruha i vina. Stoga se u ranom srednjem vijeku ovi žrtveni darovi zovu čak »calix Domini«, »Filii tui sanguis«, »Sanctum«.

Kod prikazanja kruba moli svećenik, da Gospod ne gleda na njegovu nedostojnost, nego na neokaljenog Jaganjca, koji se žrtvuje i neka dopusti, da ova neokaljana žrtva bude njemu samomu, svim prisutnima, ali i svima vjernima na spasenje u život vječni.

Blagosiljući vodu moli svećenik da postanemo dionicima Božanstva onoga, koji je postao dionikom naše prirode.

Prikazujući kalež moli svećenik da Gospod milostivo primi ovu žrtvu za spasenje naše i čitavoga svijeta.

Sagnut nad žrtvenikom opetuje svećenik molitvu triju mladića[8]. On zapaža svoju nedostojnost da prinese neokaljanu žrtvu Sina Božjega, pa moli

VII 8. — [5] Ib. VII 7. — [6] Ps. 140, 2—4. — [7] R serv. in cel. M VII 10. — [8] Dan.

Gospoda, da uzme u obzir njegovo skrušeno srce i njegovu poniznost, kojom se ufa da će prinijeti Gospodu žrtvu ugodnu.

Molitvom »Veni sanctificator« moli svećenik Duba Svetoga da svojim blagoslovom izvrši ono, što se ima da zbude po posvećenju kruha i vina. Kao što je druga Božanska osoba utjelovljena u krilu prečiste Djevice po Duhu Svetom, tako Dub Sveti svojom moću, dakako po riječima konsekracije, izvršuje i pretvorbu supstancije kruha u supstanciju tijela Kristova i pretvorbu supstancije vina u supstanciju krvi Kristove.

Nakon pranja ruku i incenzacije u svečanoj misi slijedi molitva »Suscipe sancta Trinitas«, kojom svećenik prinosi svetu žrtvu za spomen muke, uskrsnuća i uzašašća Spasiteljeva i na čast Gospe i ugodnika Božjih moleći Gospoda da njima bude na čast, a nama na spasenje.

U ovim se molitvama označuje tajna kao pomirbena žrtva (pro innumerabilibus peccatis), kao žrtva prošnje (ut mibi et illis proficiat ad salutem in vitam aeternam), te kao žrtva hvale (ob memoriam passionis, resurrectionis et ascensionis D. n. I. Chr.... ut illis proficiat ad honorem).

Predslovlje. Stojeći svećenik u sredini žrtvenika završuje posljednju tihu molitvu riječima »Per omnia saecula saeculorum«. Ove riječi izgovara razgovjetnim i prikladnim glasom i pri tom stavi svoje ruke na žrtvenik. Poslužnik ili pjevači odgovaraju: »Amen«. Tada svećenik istim glasom pozdravlja vjernike: »Dominus vobiscum«, a ovi odgovaraju: »Et cum spiritu tuo«. Svećenik ih onda poziva: »Sursum corda« uzdižući pri tom raširene ruke do prsiju, tako, da dlan jedne gleda dlan druge. Vjernici odgovaraju: »Habemus ad Dominum«, a svećenik ih poziva: »Gratias agamus Domino Deo nostro«, sklapajući kod prvih riječi ruke, uzdignuvši oči pa spustivši odmah glavu na poklon križu kod posljednjih riječi. Nakon odgovora: »Dignum et iustum est« uzdigne i raširi opet ruke i prosljeđuje moleći vlastito ili općenito predslovlje, kako to traži sveto vrijeme[9].

Kod svečane mise stoje đakon i subđakon iza celebranta[10].

Današnji RM ima predslovlja, i to: za blagdan rođenja Kristova, za Bogojavljenje, za korizmu, o muci Gospodnjoj i o sv. križu, za Uskrs, za Uzašašće, za Dubove, za blagdan presv. Trojstva, za svetkovinu srca Isusova, za blagdan Krista Kralja, za svetkovine bl. Dj. Marije, za blagdane sv. Josipa, za blagdane svetih apostola i evanđelista, za pokojničke mise i zajedničko ili obično predslovlje. Ovo posljednje zapravo i nije, povjesno govoreći, neko posebno predslovlje, nego samo neke vrste općeniti zajednički okvir ili nacrt predslovlja. Sva su predslovlje tako građena, da najprije dolazi uvod: »Vere dignum et iustum est, aequm et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus«. Samo predslovlja za Uskrs i za apostolske blagdane imadu ponešto različitu stilizaciju ovog uvoda. Tada slijedi naročita zabvala u vezi sa spomenom posebnog otajstva, koje se slavi, po Kristu Gospodu našem. Na kraju slijedi završetak, koji je opet stvarno sasvim jednak, uz neznatne stilističke razlike. U tom se završetku spominje, kako anđeli slave Gospoda i upravlja Bogu molba, da i mi smijemo sjediniti naše glasove s anđeoskim korovima bez prestanka govoreći: »Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabbaotb. Pleni sunt coeli et terra gloria tua. Hossana in excelsis. Benedictus qui venit in nomine Domini. Hossana in excelsis«. Govoreći osrednjim glasom »Sanctus« sklopi svećenik ruke i sagne se nad žrtvenik. Međutim zvoni poslužnik malim zvoncem. A izgovarajući

3, 39, 40. — [9] R serv. in cel. M VII 8. — [10] Ib. VII 11. — [11] Ib. VII 8.

riječi »Benedictus qui venit in nomine Domini« uspravi se svećenik i učini znak križa od čela prama prsima[11].

U svečanoj se misi uspnu đakon i subđakon čas prije nego će svećenik moliti »Sanctus« do žrtvenika i stojeći njemu jedan s desna a drugi s lijeva mole zajedno s njim »Sanctus«. Tada đakon polazi na lijevu stranu celebrantovu i tamo ostaje dok on govori Kanon, osim ako asistira drugi svećenik; Kad celebrans kaže: »Quam oblationem« pristupa đakon njemu s desne strane A subđakon stoji iza celebranta[12]. Kod »Sanctus« treba poslužnik da dade znak malim zvoncem[13].

Kod svečane mise treba da akoliti pod kraj predslovlja zapale barem dvije svijeće, koje se ugase iza podizanja kaleža, osim ako treba koga pričestiti: tada se ugase iza pričesti. Isto ostaju zapaljene do pričesti i u posne dane, kao i u misama za pokojne. Kad celebrans kaže: »Quam oblationem« pristupa đakon njemu s desne strane i tamo klekne na najvišoj stepenici, te podiže rubove planete, dok svećenik podiže Presveto. Tada ustane, otkrije i pokrije kalež, i poklekne zajedno sa celebrantom. Subđakon poklekne na svome mjestu. Turiferarij kleči na strani poslanice i tri puta incensira svetu hostiju, kad je svećenik uzdiže, a isto tako i kalež. Tamjan se stavlja u kadionicu bez blagoslova. Kad je svećenik opet stavio kalež na svoje mjesto na korporalu, đakon odilazi knjizi, osim da drugi tamo asistira. Ostali od asistencije ustanu i stoje na svojim mjestima. A kad svećenik kaže: »Per quem omnia« đakon poklekne i pristupi na desnu stranu celebranta, te, kad ustreba, otkrije kalež, zajedno s celebrantom poklekne, pa onda opet pokrije kalež i opet poklekne[14].

Te igitur. Dovršivši svećenik predslovlje stoji i nadalje u sredini žrtvenika, okrenut prama križu na žrtveniku, raširi i ponešto uzdigne ruke, upravi oči k Bogu (prama križu) i odmah ih pobožno spusti, a ruke opet sklopi i stavi na žrtvenik, nad kojim se duboko sagne i počne moliti Kanon, tihim glasom govoreći »Te igitur, clementissime Pater«.

Na kraju ove molitve kaže sv. Otac Papa: »una cum me indigno famulo tuo, quem gregi tuo praeesse voluisti et omnibus...«. Biskup kaže: »Una cum Papa nostro N. et me indigno servo tuo et omnibus orthodoxis...«. Kad je upražnjena papinska ili biskupska stolica, onda se ne spominje papa, odnosno biskup. Spominje se ime biskupa, koji je Ordinarius mjesta, u kojem se služi sveta misa. U Rimu obični svećenici spominju samo papu[15].

Kod molitve »**Memento**, Domine, famulorum famularumque tuarum N. et N.« sklopi ruke i ponešto spuštene glave kratko moli za one, koje želi uključiti u svoju molitvu; ne treba da izrijekom spominje njihovih imena, nego je dovoljno da ih se pameću sjeti ili da uključi one, kojih se posebice spomenuo prije celebracije. Onda nastavlja raširenih ruku: »et omnium circumstantium, quorum tibi fides cognita est, et nota devotio«.

Molitvu »**Communicantes**« moli raširenim rukama do: »muniamur auxilio«. Tada sklopi ruke i moli: »per eundem Christum, Dominum nostrum. Amen«.

O Božiću, Bogojavljenju, Uskrsu, Uzašašću i Dubovima umeće se infra actionem posebni spomen odnosnih otajstava.

Držeći rastvorene ruke nad žrtvenim darovima tako, da dlanovi gledaju prema njima moli: »**Hanc igitur** oblationem servitutis nostrae«.

[12] Ib. VII 11. — [13] Ib. VII 8. — [14] Ib. VIII 8. — [15] Ib. VIII 2. — [16] RGRM XX.

O Uskrsu i Dubovima umeće se prošnja »quam tibi offerimus pro his quoque, quos regenerare dignatus es ex aqua et Spiritu Sancto«. Kod završetka: »per Christum, Dominum nostrum« sklopi ruke i moli dalje:

»**Quam oblationem** tu, Deus, in omnibus«, te blagosilje tri put žrtvene darove u obliku križa.

Kod riječi: »ut nobis Corpus« čini križ nad hostijom, a kod riječi »et Sanguis fiat« nad kaležem. Tada sklopi ruke i pokloni se (»Iesu Christi«).

Ako je potrebno otare malo u korporal vrške palca i kažiprsta i nastavlja tiho: »**Qui pridie** quam pateretur«, uzme palcem i kažiprstom desne ruke hostiju i držeći je palcem i kažiprstom lijeve ruke stoji uspravan usred žrtvenika, pa nastavlja:

»accepit panem in sanctas ac venerabiles manus suas«; tada upravi oči k nebu i odmah ih spusti moleći: »et elevatis oculis in coelum ad te, Deum Patrem omnipotentem«. Tada sagne ponešto glavu i moli: »tibi gratias agens«. Držeći bostiju kažiprstom i palcem lijeve ruke čini desnom križ nad bostijom: »benedixit, fregit, deditque discipulis suis dicens: Accipite et manducate ex hoc omnes«. Sagnute glave kaže tiho, s poštovanjem i jasno riječi konsekracije kruha.

Iza toga poklekne odajući poštovanje posvećenoj hostiji, ustane, uzdigne posvećenu hostiju i pokaže je vjernome puku, položi na korporal i opet poklekne. I odsad ne rastavlja kažiprsta od palca, osim kada treba da prihvati posvećenu hostiju, sve do pranja prstiju nad kaležem. Tada otkrije kalež i kaže: »Simili modo postquam coenatum est (obim rukama prihvati kalež i malo ga podigne i odmah spusti) accipiens et hunc praeclarum calicem in sanctas ac venerabiles manus suas (poklonivši se glavom) item tibi gratias agens (lijevo držeći kalež a desnom čineći znak križa nad njim) benedixit, deditque discipulis suis dicens: Accipite bibite ex eo omnes«. Sagnuta glave kaže tihim glasom, pažljivo i bez prekida riječi konsekracije vina.

Izgovorivši riječi konsekracije nad kaležem stavi kalež na korporal, te poklekne klanjajući se presvetoj Krvi i govoreći tiho: »Haec quotiescumque feceritis«.

Tada opet ustane, pokaže kalež vjernome puku, s poštovanjem ga postavi na korporale na njegovo mjesto, desnom rukom pokrije ga palom i opet poklekne i odmah ustane.

Na strani poslanice valja da za vrijeme mise stoji svijeća, koja se zapali za podizanje[16], a ugasne tek nakon što se svećenik pričestio svetom krvlju, odnosno, nakon što je podijeljena sveta pričest onima, koji se pričešćuju za vrijeme mise[17].

Poslužnik treba da dade kod podizanja znak zvoncem i to tri put kod podizanja posvećene hostije i tri put kod podizanja kaleža, ili pak neprestano zvoneći kod svakog od ovih podizanja. Prema dekretu SRC od 26. X. 1922. DA 4377. treba zvoncem dati znak kod »Sanctus« i kod podizanja, i kod svečane mise, kao i kod tihe, da se time skrene pažnja vjernoga puka i dade izraza vjeri i poštivanje zbiljskom prisuću Spasiteljevu pod prilikama kruha i vina. Izuzimlje se od ovog pravila: ako je u crkvi izloženo Presveto[18] i pri tom je svejedno, da li se misa služi na žrtveniku, gdje je izloženo Presveto, ili na drugom kojem žrtveniku[19]. Isto se tako izuzimlje i slučaj, ako se služi sv. misa u stolnoj ili zbornoj crkvi, u vrijeme, kad se moli časoslov[20].

Za vrijeme pretvorbe vlada u našim crkvama posvemašnja svečana tišina, koju prekida samo znak zvonca. CE 1 28 9. dozvoljava, da za vrijeme pretvorbe i podizanja sviraju orgulje, ali samo »graviori et dulciori modo«. Za vrijeme svečane papinske mise u crkvi sv. Petra sviraju s galerije u kupoli srebrne trube anđeosku melodiju u pozdrav Spasitelju.

[17] R serv. in cel. M VIII 6. — [18] SRC 31. VIII. 1867 DA 3157 ad X. — [19] SRC 11. V. 1878 DA 3448 ad II. — [20] SRC 21. XI. 1893 DA 3614.

Molitvom se »Unde et memores« sjeća svećenik, sluga Božji, ali i čitav sveti puk blažene muke, uskrsnuća od mrtvih i slavnoga Uzašašća istoga Krista, Sina Božjega, Gospoda našega«.

Po ovom se sjećanju zove ova molitva, koja se govori već nad posvećenim darovima, a upravljena je Bogu Ocu, »anamneza«. Ona lijepo i jednostavno nadovezuje na samu pretvorbu, s kojom čini jednu cjelinu, kako se to vidi i iz početne stilizacije i iz stavka: »blažene muke istoga Krista, Tvojega Sina . . .«.

Kod riječi: »de tuis donis ac datis« sklopi svećenik ruke i čini tri puta znak križa zajedno nad posvećenom hostijom i nad kaležem izgovarajući: »hostiam puram, hostiam sanctam, hostiam immaculatam«. Tada čini znak križa nad posvećenom hostijom (»Panem sanctum vitae aeternae«) i nad kaležem (»et Calicem salutis perpetuae«).

Stojeći nastavlja raširenih ruku: »Supra quae propitio vultu respicere digneris«.

Molitvom »Supra quae« moli svećenik da se Gospod udostoji milostiva i vedra lica pogledati na žrtvene darove.

Svećenik moli, da ih se Gospod dostoji primiti, kao što se dostojao milostivo primiti poklone pravednoga svoga sluge Abela i žrtvu patrijarhe našega Abrahama, kao i žrtvu, što ju je prinio veliki svećenik Božji Melhisedek, jer žrtva je, što je prinosi Crkva, ponavlja svećenik, sveta i neoskvrnjena.

Molitva »Supplices« smjerno moli, da svemogući Gospod zapovjedi svome svetome anđelu, da njegove ruke donesu ovu žrtvu na njegov uzvišeni žrtvenik pred njegovo Božansko veličanstvo, te se svi, koji uzblaguju od pričešća ovoga žrtvenika presveto tijelo i krv Sina Božjega, napune svakoga nebeskog blagoslova i milosti.

Duboko sagnut moli sklopljenih ruku, postavljenih na žrtvenik: »Supplices te rogamus, omnipotens Deus«. Kod riječi: »ut ex hac altaris participatione«, poljubi oltar, onda sklopi ruke i čini znak križa jednom nad posvećenom hostijom i jednom nad kaležem (»Corpus et Sanguinem sumpserimus«). Tada čini znak križa od čela k prsima (»omni benedictione coelesti et gratia repleamur«), sklopi ruke (»per Christum, Dominum nostrum, Amen«).

Raširivši i odmah sklopivši ruke upre pogled u Presveto i moli: »Memento etiam, Domine, famulorum famularumque tuarum N. et N., qui nos praecesserunt . . . in sommo pacis«.

Kad se kratko spomenuo preminulih vjernika svećenik nastavlja raširenih opet ruku: »Ipsis, Domine, et omnibus in Christo quiescentibus, locum refrigerii, lucis et pacis ut indulgeas, deprecamur«. Tada sklopi ruke i nakloni glavu (»per eundem Christum, Dominum nostrum, Amen«).

U molitvi »Memento« moli svećenik, da se Gospod spomene slugu i službenica svojih, koji otidoše pred nama sa znamenjem vjere s ovoga svijeta i spavaju u snu mira. Onima, za koje se ova sveta žrtva posebice prinosi i kojih su imena nekad bila čitana iz diptiha, i svima, koji u Kristu počivaju, neka Gospod dade mjesto rashlade, svjetlosti i mira.

Odgovor »Amen« prekida jedinstvenost ove molitve s molitvom »Nobis quoque peccatoribus«, koja neposredno slijedi iza nje i koja s njom čini nesumnjivu cjelinu, kako to slijedi već iz onog »Nobis quoque«.

Uzdignuvši ponešto glas i udarivši se desnom rukom u prsa kaže: »Nobis quoque peccatoribus« i nastavlja tiho raširenih ruku: »famulis tuis« . . . Kod riječi: »per Christum, Dominum nostrum« sklopi ruke. Izgovarajući: »per quem haec omnia, Domine, semper bona creas, sanctificas, vivificas, benedicis et

praestas nobis« blagosilje u znaku križa tri puta posvećenu hostiju zajedno s kaležem. Tada otkrije desnom rukom kalež, poklekne, primi Presveto desnom rukom, a lijevom podržaje kalež oko čvora i čini tri puta znak križa s Presvetim od ruba do ruba kaleža govoreći: »Per ipsum, et cum ipso, et in ipso«. Tada čini dva puta znak križa između kaleža i svojih prsiju kod riječi: »est tibi, Deo Patri omnipotenti, in unitate Spiritus Sancti«. Uzdigne malo kalež i Presveto nad njim (»omnis honor et gloria«), postavi posvećenu hostiju na njezino mjesto, pokrije kalež, poklekne, ustane i kaže jasnim glasom: »per omnia saecula saeculorum«.

U molitvi »Nobis quoque peccatoribus« moli svećenik da se Gospod udostoji podati i nama grešnicima, slugama svojim, koji se uzdamo u mnoštvo njegovih pomilovanja, neki dio i zajednicu sa svojim svetim apostolima i mučenicima:

s Ivanom (vjerojatno Krstiteljem), prvomučenikom Stjepanom, Matijom, Barnabom, Ignacijem, Marcelinom, Petrom, Felicitom, Perpetuom, Agatom, Lucijom, Agnetom, Cecilijom, Anastasijom, i sa svima svetima. Tu se nastavlja niz svetih apostola i mučenika, započet prije pretvorbe u današnjoj molitvi »Communicantes«. Spominju se sv. Matija i Barnaba, jer nisu bili spomenuti uz ostale apostole u »Communicantes«. Prije njih se spominju, iz hronoloških razloga, sv. Ivan Krstitelj i sv. Stjepan prvomučenik. Sv. su Ignacije, Marcelin, Petar, Agnes, Cecilija mučeni u Rimu i svi su našli tamo svoje posljednja počivalište osim sv. Ignacija Antiohijskog. Sv. Anastazija je sahranjena u Rimu. Afričke mučenice Felicitas i Perpetua, kao i sicilijanske mučenice Agata i Lucija, zarana su bile naročito štovane u Rimu. Batiffol[21] drži, da je papa Simah po svoj prilici sastavio ovu molitvu. Kard. Schuster[22] je mišljenja, da je mučenice Agatu i Luciju uvrstio u ovu molitvu vjerojatno papa Grgur Veliki.

Nabrojivši svećenik ove apostole i mučenike moli Gospoda, da nas dovede u njihovu družbu ne procjenjujući naših zasluga, nego darivajući nam oproštenje po Kristu, Gospodu našem. Tu bismo, po uzoru ostalih, naknadno umetnutih molitava, očekivali odgovor i završetak: Amen. No toga ovdje nema, nego se nastavlja: . . . po Kristu, G. n., po kojemu, Gospode, sve ovo, vazda dobro, stvaraš, posvećuješ, oživljavaš, blagosilješ i podaješ nama: po njemu i s njime i u njemu jest tebi, Bogu Ocu svemogućemu u jedinstvu Duha Svetoga svaka čast i slava, po sve vijeke vijekova. Amen. To je najsvečaniji oblik male doksologije, koji uopće poznajemo, a oslanja se na Rim. 10, 36.

Ovom se doksologijom ujedno svečano završuje kanon, na sasvim sličan način, kako se završuje anafora sv. Hipolita, kao i sv. Serapiona.

Ostali su odgovori: »Amen«, s kojima smo se susreli tijekom kanona, kasnije umetnuti, no ovaj je »Amen« na kraju molitve »Nobis quoque peccatoribus« prvotan. On nas vodi sve do u vrijeme sv. Justina: »postquam preces et eucharistiam absolvit (is qui praeest) populus omnis acclamat: Amen«.[23] Time ja anafora, kanon ili čin mise završen. Sada još slijedi sveta pričest i završetak mise.

Sv. pričest

Priprava. Pričest se uvodi svečanim pjevanjem molitve Gospodnje.

Celebrans raširenih ruku završuje kanon govoreći razgovjetnim glasom posljednje riječi završne doksologije: »Per omnia saecula saeculorum«. Poslužnik odgovara: »Amen«, a svećenik sklopi ruke, glavom se pokloni Presve-

[21] Leçons sur la Messe, Paris 1927, 229. — [22] LS II 92. — [23] I. Apol PG IV (lat. tant.) 304.

tomu i kaže: »Oremus. Praeceptis salutaribus moniti et divina institutione formati audemus dicere«. Tada opet raširi ruke i očiju upravljenih na Presveto moli: »Pater noster. Et ne nos inducas in tentationem«. Poslužnik odgovara: »Sed libera nos a malo«, a celebrans dovršuje molitvu Gospodnju potihim glasom govoreći: »Amen«.

Tada otare patenu purifikatorijem, tako, da ne rastavi palca i kažiprsta desne ruke, prihvati patenu između desnog kažiprsta i srednjeg prsta držeći patenu okomito na žrtvenik na korporalu i moli: »Libera nos, quaesumus, Domine«.

Kod riječi: »da propitius pacem in diebus nostris« križa se patenom od čela k prsima i poljubi patenu, podloži je pod posvećenu bostiju, otkrije kalež, poklekne, ustane, uzme posvećenu hostiju između desnog palca i kažiprsta, uzdigne je do vrha kaleža i palcem je i kažiprstom obih ruku s poštovanjem lomi po sredini govoreći: »per eundem Dominum nostrum Iesum Christum, Filium tuum«. Odlomak posvećene bostije, koji imade u desnoj ruci, položi na patenu, a onda od odlomka, koji je ostao u lijevoj ruci odlomi mali komadić nastavljajući: »qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti, Deus, per omnia saecula saeculorum« i pri tom položi veći komad, koji mu je ostao u lijevoj ruci, na patenu, uz prijašnje. Poslužnik odgovara »Amen«, a celebrans lijevom rukom oko čvora drži kalež, a desnom, koja palcem i kažiprstom drži mali odlomak posvećene hostije, tri puta čini znak križa nad kaležem od ruba do ruba govoreći: »Pax Domini sit semper vobiscum«. Poslužnik odgovara »Amen«, a celebrans spušta mali odlomak posvećene bostije u kalež tiho govoreći: »Haec commixtio«. Tada otre palce i kažiprste nad kaležem, opet ib sklopi, pokrije kalež palom, poklekne, ustane i stojeći nagnute glave i sklopljenib ruku pred prsima kaže razgovjetnim glasom: »Agnus Dei, qui tollis peccata mundi« udarajući se desnom rukom u prsa, a lijevu stavljajući na korporal. Kod druge i treće prošnje »Agnus Dei« ne sklapa ruke, nego ostavi lijevu na korporalu, a desnom se udara u prsa opetujući drugi put: »miserere nobis« i treći put: »dona nobis pacem«.

U svečanoj misi đakon stoji iza celebranta do: »Et dimitte debita nostra«. Kod ove prošnje đakon poklekne i pođe na desno od celebranta. Subđakon pod kraj Oče naša poklekne na svom mjestu, vrati se k oltaru i stojeći na strani poslanice pruži đakonu patenu. Ovaj je otkrije, otare purifikatorijem i dade celebrantu poljubivši mu ruku, kada treba otkrije i pokrije kalež i poklekne sa celebrantom. Subđakon odloži veo, poklekne, i pođe iza celebranta. Kod riječi »Pax Domini« opet poklekne i pođe na lijevo od celebranta, da tamo zajedno s njim i đakonom moli: »Agnus Dei«. Tada opet poklekne i vrati se iza celebranta. Đakon na desno klečeći pokleknuvši čeka Pax: kad celebrans ljubi žrtvenik đakon ustane, poljubi žrtvenik izvan korporala, primi Pax, poklekne i dade Pax subđakonu. Ovaj poklekne i u pratnji akolita polazi prema koru, gdje daje Pax propisanim redom. Onda pred žrtvenikom daje Pax akolitu, koji ga je pratio i vrati se celebrantu, pa stojeći njemu s desne otkrije, kad je potrebno, kalež, primi vrčić s vinom i lijeva, kada za to dođe vrijeme. Kad je đakon dao subđakonu Pax vrati se knjizi i dok se celebrans pričešćuje stoji đakon i subđakon duboko sagnut prema žrtveniku.

U misama se za pokojne ne udara svećenik u prsa i ne govori »miserere nobis«, nego, mjesto toga, tri puta: »dona eis requiem«, a treći put još dodaje »sempiternam«. U ovim se misama ne daje Pax i ne moli se molitva »Domine... qui dixisti«.

Tada sklopi ruke i postavi ih na žrtvenik, oči upravi na Presveto, sagnut moli: »Domine Iesu Christe, qui dixisti apostolis tuis«. Daje li se Pax, celebrans poljubi žrtvenik nakon ove molitve i pacifikale, što mu ga sa strane poslanice pruža klečeći poslužnik i kaže pri tom: »Pax tecum«. Poslužnik odgovori »Et cum spiritu tuo«. Ne prima li nitko na ovaj način Pax, tada se

ne daje Pax, niti se ljubi žrtvenik, i odmah se prelazi na drugu i treću molitvu: »Domine Iesu Christe, Fili Dei vivi« i »Perceptio«.

Sv. pričest. Tada celebrans poklekne, ustane i kaže tiho: »Panem coelestem accipiam et nomen Domini invocabo!«, pa — ponešto sagnut — desnom rukom uzme s počitanjem oba odlomka posvećene hostije s patene između kažiprsta i palca lijeve ruke, a patenu između kažiprsta i srednjeg prsta, dok se desnom udara u prsa ponešto uzdignutim glasom tri put pobožno i ponizno govoreći: »Domine, non sum dignus, (tiho) ut intres sub tectum meum, sed tantum dic verbo et sanabitur anima mea«. Onda uzme desnim kažiprstom i palcem Presveto, učini njime znak križa nad patenom od čela k prsima, ali tako, da posvećena hostija ne prijeđe granica, koje su označene širinom patene i kaže: »Corpus Domini nostri Iesu Christi custodiat animam meam in vitam aeternam. Amen«. Pričesti se (sagnut) obim dijelovima posvećene hostije, sklopi ruke i neko vrijeme miruje u razmatranju Presvete Tajne.

Izmolivši ove molitve poklekne svećenik, sjeća se, da je posvećena hostija nebeski kruh i zaziva ime Gospodnje. Držeći u lijevoj ruci pliticu sa svetom hostijom udara se desnom u prsa govoreći tri puta s pogledom, upravljenim na svetu hostiju: »Gospode, nisam dostojan, da uniđeš pod krov moj, nego samo reci riječ i ozdravit će duša moja«. Pričešćujući se sv. hostijom moli svećenik Spasitelja da mu njegovo presveto tijelo čuva dušu za život vječni. Nakon male stanke, u kojoj je svećenik bio uduben u pobožno razmatranje Presvetoga, uzima kalež govoreći riječi ps. 115, 3, 4.: »Što ću da uzvratim Gospodu za sve, što mi je učinio? Uzet ću čašu spasenja i prizvat ću ime Gospodnje. Hvaleći prizvat ću Gospoda i izbavit će me od mojih neprijatelja«. Psalmista je tražio od Gospoda u prvom redu izavljenje od neprijatelja u vremenitom pogledu, dok Crkva ovdje moli izbavljenje u prvom redu od neprijatelja naše duše. Tada se svećenik pričesti svetom krvlju moleći Gospoda Isusa Krista da mu njegova krv čuva dušu za život vječni.

Rasklopivši opet ruke moli tiho: »Quid retribuam Domino, pro omnibus, quae retribuit mihi!« i pri tom otkrije kalež, poklekne, ustane, uzme patenu, pogleda na korporal i patenom sabere s njega čestice, ako ih ima, otare pomno palcem i kažiprstom desne ruke patenu nad kaležem, a isto tako i palce i kažiprste obih ruku, da ne bi koja čestica na njima zaostala, te sklopljenib palaca i kažiprsta prihvati desnom rukom kalež oko čvora ispod čaše, a lijevom patenu govoreći: »Calicem salutaris accipiam et nomen Domini invocabo. Laudans invocabo Dominum et ab inimicis meis salvus ero«. I križajući se kaležem govori: »Sanguis Domini nostri Iesu Christi custodiat animam meam in vitam aeternam. Amen«, pa stavi lijevom rukom patenu pod kalež i pričesti se čitavom krvlju Gospodnjom i odlomkom posvećene hostije, koja je u kaležu.

Pričestivši se kaležem pruži kalež poslužniku prema strani poslanice, nad žrtvenikom, moleći: »Quod ore sumpsimus«. Poslužnik ulijeva u kalež vino, a celebrans užije ovu purifikaciju i purificira palce i kažiprste nad kaležem i otare ih purifikatorijem govoreći: »Corpus tuum, Domine, quod sumpsi«. Celebrans uzme abluciju, otare usta i kalež purifikatorijem, složi purifikatorij nad kaležem i stavi na nj patenu, a na patenu palu, složi korporale i spremi ga u bursu, pokrije kalež velom i stavi na nj bursu smjestivši kalež usred žrtvenika, kako je bio na početku mise.

Završetak

Communio. Poslužnik je prenio Misal na stranu poslanice, a sam se onda kleknuo na strani evanđelja, kao u početku mise. Celebrans stojeći sklopljenih ruku čita antifonu, koja se zove pričesna.

Tekst je pričesne antifone redovno uzet iz psalama ili uopće iz sv. Pisma, često naročito iz evanđelja. Obično je u vezi sa središnjom misli čitavog misnog obrasca. Često imade izraziti euharistijski značaj, nerijetko izriče čuvstva vjere, ufanja i ljubavi.

Postcommunio. Svećenik poljubi oltar u sredini, okrene se prema puku i kaže: »Dominus vobiscum«. Poslužnik odgovara: »Et cum spiritu tuo«, a celebrans se vraća k Misalu i moli molitve iza pričesti, na isti način, kako je molio kolekte.

Ite missa est. Svećenik zatvori Misal, sklopi ruke pred prsima i vrati se u sredinu žrtvenika, poljubi žrtvenik i okrene se puku govoreći: »Dominus vobiscum«. Poslužnik odgovara »Et cum Spiritu tuo«. Svećenik ostane još, sklopljenih ruku, okrenut prema puku i kaže: »Ite missa est« i okrene se prema žrtveniku. Treba li reći »Benedicamus Domino« celebrans se odmah iza pozdrava okrene žrtveniku. U misama za pokojne kaže istim načinom »Requiescant in pace«

Sagnuvši se nad oltar i držeći sklopljene ruke na žrtveniku moli tada tihim glasom:

»Placeat tibi, sancta Trinitas, obsequium servitutis meae et praesta, ut sacrificium, quod oculis tuae Maiestatis indignus obtuli, tibi sit acceptabile, mihique et omnibus, pro quibus illud obtuli, sit te miserante propitiabile, per Christum, Dominum nostrum. Amen«.

Blagoslov. Raširivši ruke i poljubivši žrtvenik svećenik se uspravi, uzdigne oči i ruke prema nebu, sklopi opet ruke, glavom se pokloni križu i kaže razgovjetnim glasom: »Benedicat vos omnipotens Deus«; sklopivši ruke i spustivši oči k zemlji okrene se puku običajnim načinom i blagoslovi ga desnom rukom, držeći lijevu ispod prsiju, a desnom križajući (jednom) ispruženim i sastavljenim prstima i govoreći: »Pater et Filius et Spiritus Sanctus. Amen«.

Posljednje evanđelje. Na strani evanđelja kaže: »Dominus vobiscum«, a poslužnik odgovara: »Et cum spiritu tuo«. Desnim palcem čini najprije znak križa na žrtveniku, onda na čelu, ustima i prsima i kaže: »Initium sancti evangeli secundum Ioannem«. Poslužnik odgovara: »Gloria tibi, Domine«.

Treba li prema rubrikama čitati koje drugo evanđelje, tada počinje: »Sequentia sancti evangelii secundum . . .«. Evanđelje čita uspravan, sklopljenih ruku. Govoreći »Et Verbum caro factum est« poklekne prema strani evanđelja i ustavši prosljeđuje do kraja. Poslužnik stoji na strani poslanice i na kraju odgovori: »Deo gratias«.

U misama za pokojne ne daje se blagoslov puku.

Ako je svećenik služio misu okrenut prama puku, ne okreće se za blagoslov, nego ostane, kako stoji, blagoslovi puk i polazi k strani evanđelja.

U sve nedjelje, korizmene ferije, u kvatrama i vigilijama, kao i u one blagdane, koji imadu posve vlastito evanđelje (t. j. takvo, koje se izrijekom odnosi upravo na odnosnu svetkovinu), ako druga svetkovina višega reda istisne spomenute misne obrasce, čita se na kraju mise namjesto početka sv evanđelja po Ivanu evanđelje istisnutog misnog obrasca.

Molitve iza tihe sv. mise. Iza posljednjeg evanđelja moli svećenik zajedno s pukom 3 put Zdravo Marijo, zatim Zdravo Kraljice, Bože, utočište naše i kreposti, Sveti Mihaele arhanđele i na kraju opet tri put: Presveto Srce Isusovo, Smiluj nam se.

Ove su molitve bile namijenjene za oslobođenje Sv. Stolice od teškog pritiska, koji je nastao zauzećem Rima, a prestao je Lateranskim sporazumom između Sv. Stolice i kraljevine Italije. Budući da je namjena ovih molitava time bila ostvarena odredio je Pijo XI. u tajnom konzistoriju 30. VI. 1930. da se ove molitve ubuduće imadu namijeniti za Rusiju.

Odlazak od žrtvenika. Poslužnik ugasi svijeće na žrtveniku, a svećenik uzme lijevom rukom kalež, dok desnu stavi nad bursu, da ne bi što palo, siđe pred najdonju stepenicu pred žrtvenikom i tamo se u sredini okrene prema žrtveniku i duboko nakloni, odnosno poklekne, ako se na tom žrtveniku čuva Presveto. Uzme biret od poslužnika, pokrije glavu, vraća se u sakristiju, a pred njim poslužnik. Svećenik pri tom moli antifonu »Trium puerorum« i kantik »Benedicite«. U sakristiji skine paramente i moli zahvalu.

SV. PRIČEST

Razvitak obreda[1]. 1. Blagoslovivši kruh i vino na posljednjoj večeri dao je Spasitelj svoje tijelo i svoju krv apostolima govoreći: uzmite i jedite (pijte) svi, ovo je tijelo moje (krv moja).

Osim ove činjenice nije nam ništa potanje poznato o načinu ovog prvog primanja svete pričesti.

U prvoj poslanici Korinćanima 10, 16. veli sv. Pavao: »Kalež, koji blagosiljamo, nije li zajednica krvi Kristove? Kruh, koji lomimo, nije li zajednica tijela Kristova?«

Sv. Ivan Zlatousti[2] vidi u ovoj riječi »zajednica« neku veću i intimniju vezu između Krista i nas, savršeno jedinstvo duše s Kristom po pričesti.

Prvi su kršćani, slijedeći primjer Spasiteljev i apostola, primali svetu pričest odmah po konsekraciji nakon pričesti biskupove.

Prema riječima sv. Justina[3] primio je svaki od prisutnih svoj dio posvećenih elemenata, a otsutnima su njihov dio odnijeli đakoni. U prvim vremenima valja dakle razlikovati svetu pričest u crkvi, odnosno ondje, gdje se prikazala sveta žrtva, te svetu pričest otsutnih.

Otsutnima su nosili svetu pričest, prema svjedočanstvu sv. Justina, đakoni.

Čini se, da su đakoni prema Justinu nosili svetu pričest pod obim prilikama da budu dionicima svete žrtve i oni vjernici, koji nisu mogli biti prisutni kod žrtve, kao i bolesnici. U Rimu je akolit Tarsicije nosio Kristove tajne, ali ne znamo ništa pobliže, da li je nosio obje prilike, ili samo pod prilikom kruha.

2. U prvo su vrijeme kršćani primali svetu pričest redovito pod obim prilikama, kad su prisustvovali svetoj žrtvi[4].

U doba sv. Jeronima[5] nosili su kršćani sveti hljeb u košarici i sveto vino u staklenici kući, da se njima pričeste. Sveti Benedikto je umro primivši popudbinu tijela i krvi Gospodnje[6]. U XII. v. nije više pričest pod

[1] Isp. Leclercq: Communion AL III/2 2427—2440. — [2] Homil. 24. in I Cor X, PG 61, 199. — [3] I Apol. 65. — [4] Isp. I. Kor 11, 26; sv. Ign. Antioh. Philad.

obim prilikama općeniti običaj, kako je to prije bilo, a u XIII. v. sve više preotima mah pričest vjernika samo pod prilikama kruha. Sv. Toma[7] veli, da se u njegovo doba razborito u nekim crkvama ne daje vjernicima presveta krv, nego da se pod prilikama vina pričešćuje samo svećenik.

Kao što su u V. v. papa Leo I. i Gelasije I. zahtijevali svetu pričest pod obim prilikama, da se uzmognu raspoznati vjernici i odijeliti od Manihejaca, tako je kasnije Crkva uskraćivala kalež običnim vjernicima iz dogmatskih razloga. Do svete je pričesti pod jednom prilikom došlo iz sasvim praktičkih razloga, ali kad je bila jednom uvedena, pa su je neki počeli pobijati iz dogmatskih razloga, Crkva je kod nje ustrajala nesamo iz praktičkih razloga, nego i toga radi, da naglasi, da je Krist Gospodin i samo pod prilikom kruha sav i potpuno prisutan.

Praktični su razlozi, koji su doveli do običaja, da se sveta pričest prima samo pod prilikom kruha, ovi. Ponajprije tako je mnogo lakše i sigurnije dijeliti svetu pričest, jer su sa pričešćenjem pod prilikom vina skopčane neprilike, kojih nema kod svete pričesti pod prilikom kruha. A bolesnička se pričest i uopće pričest kod kuće još teže dijeli pod obim prilikama, osobito zato, jer se prilike vina mnogo lakše i brže pokvare nego prilike kruha. Sasvim bi nemoguće bilo čuvati svetu pričest i pod prilikom vina za bolesnike i umiruće, jer bi od tih prilika brzo nastao ocat.

Danas prima svetu pričest pod obim prilikama osim celebranta kardinal-đakon u svečanoj pontifikalnoj misi, što je služi Papa.

3. Već nicejski crkveni sabor can. 18. i apostolske konstitucije VIII 13, 14. naglasuju hierarhijski poredak onih, koji primaju svetu pričest.

Toga se načela drži i RO IV 2, 4.

Kler se dakle i vjernici pričešćuju redovito prema svom hierarhijskom položaju. Jedini je izuzetak, da đakon i subđakon, koji služe celebrantu kod svečane mise, a ministrant kod tihe mise, primaju svetu pričest prije svih drugih, toga radi, što služe celebrantu kod mise[8].

Samo se kler i krunjene glave od starine pričešćuju u presbiteriju, i to celebrant stojeći kod oltara, đakon i subđakon klečeći na supedaneu, ostali klerici na stubama oltara, a vjernici kod ograde. Samo celebrant prima svetu pričest stojeći, svi drugi klečeći, osim bolesnika. Na istoku se uzdržalo sve do danas pričešćivanje stojeći, kako je to bilo u početku i na zapadu. No jer RO IV 1, 3. propisuje primanje svete pričesti klečeći (osim za celebranta) nije dozvoljeno uvoditi stari običaj da se sveta pričest prima stojeći.

Na biskupov usklik »Sancta sanctis« odgovarao je puk: »Unus Sanctus, unus Dominus, Iesus Christus«. U to se pričestio biskup i pristupaju svetoj pričesti klerici, prema hierarhijskom redu, te vjernici. Oni primaju posvećenu česticu u desnu ruku, koju pridržavaju lijevom. Pri tom veli biskup, odnosno svećenik: »Corpus Christi«. Onaj, koji prima Presveto, odgovara: »Amen« i onda se sam pričešćuje. Zatim dolazi đakon s kaležom govoreći: »Sanguis Christi, calix vitae«, a onaj, koji se pričešćuje svetom krvi, odgovara opet: »Amen«. Dok se vjernici pričešćuju pjeva se ps. 33. »Benedicam Dominum in omni tempore« radi stiha: »Gustate et videte, quoniam suavis est Dominus«[9].

4. Funk: Patres apostolici 267. — [5] Ep 125. — [6] S. Greg. Magn. Dial. 4, 35. PL 77, 577. — [7] S Th III 80, 12. — [8] SRC 13. VII. 1658 DA 1074. — [9] Isp. Const.

Sv. Ćiril Jeruzalemski upućuje pričesnike da poslije poziva »Sveto svetima« polazeći k stolu Gospodnjemu ne pružaju ruke i ne šire prste, već da desnu ruku podupru lijevom, tako, da lijeva ruka bude kao neko prijestolje za desnu, koja će primati kralja kraljeva. Desna neka ne bude ispružena, nego zaobljena i tako neka primi Tijelo Gospodnje, a primalac neka na to kaže: »Amen«[10]. Prirodni je položaj lijeve ruke ispod desne bio takav, te su obje ruke sačinjavale križ. To se simbolički tumačilo tako, da prekrižene ruke primaju tijelo Raspetoga na križu[11]. Prve vijesti o pričešćivanju na današnji način, da naime svećenik stavlja Presveto izravno u usta pričesniku, nalazimo u IX. v.

Presvetu su krv primali prvi kršćani izravno iz kaleža, a kasnije je uvedeno, da je primaju cjevčicom. I danas se još kod svečane papinske mise tako pričešćuju svetom krvlju sam papa i kardinal-đakon, koji mu služi.

Prvotno je biskup ili svećenik dijelio svetu pričest kratkom formulom: »Tijelo Kristovo«, »Krv Kristova«. Pričesnik je odgovarao: »Amen« ispovijedajući tako svoju vjeru u zbiljsku prisutnost Kristovu pod prilikama kruha i vina. Dosta se rano javlja i optativna formula, kojom se izriče želja, da Tijelo i Krv Gospodnja čuva pričesnika i dovede ga u život vječni. U X. vijeku nalazimo već formulu: »Corpus et sanguis D. n. J. Ch. custodiat animam tuam in vitam aeternam. Amen«. Današnju formulu za pričest i za popudbinu propisuje RO i PR. Kod ređenja pričešćuje biskup svećenike i klerike riječima: »Corpus D. n. J. Ch. custodiat te in vitam aeternam«, a na to odgovara sam pričesnik, po starom običaju, koji se još jedino ovdje očuvao: »Amen«, dok inače ovaj »Amen« danas ne pridodaje sam pričesnik, nego svećenik, koji pričešćuje.

I na istoku se i na zapadu prje pričešćenja dijelio poljubac mira. Danas je od tog običaja ostao još samo propis CE II 29, 3, koji određuje, da đakon i subđakon, kad služe biskupu kod svečane mise, imadu biskupu prigodom općenite pričesti poljubiti ruku i lice. Biskup ih pri tom pozdravlja riječima: »Pax tecum«, a oni odgovaraju: »Et cum spiritu tuo«. Slično određuje CE 29, 5. kad na Uskrs iz ruku biskupa primaju svetu pričest canonici parati ili prelat, koji nije posvećeni biskup; dok vjernici i ostali klerici ljube biskupu samo ruku prije pričesti.

Današnji obred sv. pričesti izvan mise. Izvan mise može se dijeliti sv. pričest u crkvi ili neposredno prije ili poslije privatne mise, ili sasvim odijeljeno od služenja svete mise.

U prvom će slučaju svećenik (RO IV 2, 13) u kazuli podijeliti sv. pričest, onima, koji to žele, na način, kako se dijeli sv. pričest uopće izvan mise, ali će vazda izostaviti Aleluja i blagoslov na kraju, ako je odjeven u paramente crne boje.

Prema uputi RO IV 2, 1. postavlja se na zgodnu i pristojnu mjestu jedna ili više posudica s vinom i vodom za purifikaciju onih, koji se pričešćuju. Svećenik opere ruke, obuče na se kotu i metne stolu bijele ili one boje, kakva se upotrebljava u službi onoga dana, ali na dušni dan mjesto crne uzme ljubičastu, te sklopljenih ruku ili noseći bursu s tjelesnikom pođe k oltaru. Pred njim ide klerik ili drugi poslužnik. Na oltaru gore voštanice, a svećenik poklekne, izvadi ciborij, metne ga na tjelesnik i otkrije ga. Poslužnik klekne na strani poslanice i u ime naroda moli »Confiteor«.

Apost. VIII 12—17. ed. Funk 517—519; Cath. mystagog. V. S. Cyrilli Hierosol. 19, 20. — [10] Cath. myst. V 21/2. — [11] Isp. sv. Ivan Damascenski: De fide orthodoxa 4, 13.

Tada svećenik opet poklekne, sklopi ruke pred prsima, okrene se k naro-
du pazeći da leđa ne obrne Presvetomu i na strani evanđelja reče: »Mi-
sereatur« i »Indulgentiam«. Onda se opet okrene k oltaru, poklekne, lijevom
rukom prihvati ciborij, a desnom uzme jednu česticu, koju drži palcem
i kažiprstom nešto poviše iznad ciborija. Okrene se k narodu i reče glasno
»Ecce Agnus Dei«, te 3 puta: »Domine non sum dignus«. Potom pričešćuje.
Kad je pričestio sve one, koji su to željeli, okrene se svećenik k oltaru,
metne ciborij na tjelesnik, poklekne i onda reče: »O sacrum convivium«
dodajući na kraju u uskrsno vrijeme: »Aleluja«. »Panem de coelo«, s odgo-
vorom: »Omne delectamentum«, dodajući i opet na kraju u uskrsno doba:
»Aleluja«. Nakon uvodnih stihova »Domine exaudi orationem meam« i
»Dominus vobiscum« s odnosnim odgovorima moli svećenik u molitvi »Deus
qui in Sacramento mirabili« da uvijek tako častimo sveta otajstva tijela i
krvi Kristove, te u sebi vazda osjećamo plod njegova otkupljenja. U uskrsno
doba moli molitvu »Spiritum nobis Domine«, koja je istovjetna s popri-
česnom iz uskrsne mise. Prije nego pobrani Presveto pazit će svećenik
pomnjivo, da mu koja čestica ne bi zaostala na prstima. Prste, kojima se
doticao Presvetoga, oprat će u za to određenoj posudici na žrtveniku i otrt
će malim ubruscem. Vodu ablucije izlit će na vrijeme u sakrarij ili oganj,
ako nema sakrarija. Pohranivši Presveto u svetohranište poklekne, zaključa
vratašca svetohraništa, uzdigne oči k nebu, raširi, podigne i sklopi ruke,
glavom se nakloni križu i kaže: »Benedictio Dei omnipotentis«, okrene se
k narodu i blagosivajući ga nastavi »Patris et Filii et Spiritus Sancti descen-
dat super vos et maneat semper. Amen«.

Cijeli ovaj obred, uključivši i blagoslov na kraju, vrši i đakon, kad
dijeli svetu pričest. A biskup, kad je podijelio sv. pričest izvan mise, blago-
siva po običaju govoreći: »Sit nomen Domini benedictum« i križa tri puta,
dok obični svećenik križa samo jednom.

Obred bolesničke svete pričesti uređuje RO IV 4, 10, 29.

Ulazeći svećenik u mjesto, gdje leži bolesnik, zaželi mir onoj kući i
svima, koji prebivaju u njoj. Tada metne Presveto na unapred pripravljeni
sto, pokriven čistim stolnjakom, podmetnivši tjelesnik, poklekne, pokloni se
i skine veo. Svi kleče. Svećenik uzme blagoslovljene vode i poškropi bole-
snika i sobu govoreći antifonu »Poškropi me« i prvi redak ps. 50. »Smiluj
mi se« sa »Slava Ocu«, ponovi antifonu i nakon uvodnog zaziva moli Go-
spoda da pošlje svoga svetog anđela s nebesa, te čuva, krijepi, štiti, po-
hađa i brani sve, koji prebivaju u ovom prebivalištu. Onda pristupi boles-
niku, da vidi, je li se dobro pripravio da primi svetu Popudbinu i hoće li
se ispovijediti. Neka ga dakle sasluša i prema potrebi odriješi. Poslije sam
bolesnik ili drugi u njegovo ime prema običaju moli »Confiteor«, a svećenik
moli u jednini: »Misereatur« i »Indulgentiam«. Ako se u istoj sobi ili na
istom mjestu pričešćuje više bolesnika, tada ove molitve kaže kao obično
u množini. Tada poklekne, uzme iz posudice Presveto, podigne ga i pokaže
bolesniku govoreći: »Ecce Agnus Dei« i tri puta: »Domine non sum dig-
nus«, te pruži bolesniku uz riječi: »Accipe frater (soror) viaticum corporis
D. n. I. Ch. . . .«. Ne daje li pričesti u obliku Popudbine, govori po običaju:
»Corpus D. n. I. Ch.«. Ako pak prijeti smrt, te nema vremena, svećenik
kaže »Misereatur«, izostavi onda sve ili neke molitve i odmah dade Po-
pudbinu. Poslije svećenik opere prste ne govoreći ništa i otare ih rupčićem.
Voda se ablucije u svoje vrijeme izlije u sakrarij, a ako ga nema, u oganj.
Na kraju moli molitvu: »Domine Sancte« u kojoj upravlja Gospodu prošnju
da presveto tijelo i krv Gospodnja budu bolesniku na korist tijelu i duši
za vječni lijek.

Preostane li koja posvećena čestica, nosi se svečano u crkvu, ako se to
može lako učiniti, pa se opet reponira običajnim obredom. Ne prestane li
nijedna posvećena čestica, svećenik prije odlaska prekriži rukom bolesnika

govoreći: »Benedictio Dei omnipotentis«. Tada se svijeća ugasi, umbela, ako se nosi, biva spuštena, a svećenik se u običnoj odjeći vrati.

Opisani obred valja da vrši i đakon, kada dijeli svetu pričest bolesnicima.

SAKRAMENAT POKORE

Razvitak obreda[1]. 1. Apostolima je Spasitelj kazao: »Primite Duha Svetoga; kojima oprostite grijehe, oprostit će im se, a kojima zadržite, zadržani su«[2]. Na koji su način apostoli opraštali grijehe, ne vidimo iz svetog Pisma. Bit će, da su pri tom rukopolagali pokornike, jer je rukopoloženje od davnine znak podjeljivanja milosti Duha Svetoga, a prve vijesti iz poapostolskog doba o opraštanju grijeha povezuju to opraštanje s rukopoloženjem.

Već sv. Ciprijan[3] spominje rukopoloženje kao uvjet za rekoncilijaciju griješnika. Još sv. Karlo Boromejski odredjuje u svom 5. crkvenom saboru: »Quod in ecclesia antiqui instituti veterisque consuetudinis est, recte omnino servet, ut dum absolutionis formulam precesque adiunctas profert, super caput poenitentis manum dexteram elevet: id quod etiam cum mysterii significatione fit«. I danas još propisuje RO III 2, 2. da ispovjednik kod molitve »Misereatur« i »Indulgentiam« podigne desnu ruku prama pokorniku: to je još ostatak prvotnog rukopoloženja. Prema PR V. ima biskup da uz molitvu »Domine Deux omnipotens« vrši rukopoloženje nad otpadnikom ili krivovjercem, što ga svečano prima natrag u crkvenu zajednicu.

Uz sukromnu pokoru bila je u kršćanskoj starini veoma razvita javna pokora. Javni grešnik, n. pr. onaj, koji je bio otpao od vjere bojeći se progona, ili koji je bio pao u javni grijeh protiv VI. zapovijedi, morao je činiti javnu pokoru. Ta se sastojala u isključenju od svete pričesti, u molitvi i odricanju.

Prema Apostolskim konstitucijama VIII 9, 11[4] otpušta djakon prije žrtvenog bogoslužja javne pokornike: »Abite, qui estis in penitentia«. U mnogim su crkvama Istoka pokornici bili podijeljeni u tri ili četiri reda. Pod kraj IV. v. nestaje ovih pokorničkih redova i na Istoku, dok su na zapadu ovi redovi nepoznati sve do IX. v. Tek za vrijeme pape Nikole I. opažamo neko, ali kratkotrajno nastojanje, da se ti redovi uvedu. To nastojanje nije uspjelo, jer su prilike već bile sasvim druge od onih, kad su ti redovi bili prvotno uvedeni.

U prvo se kršćansko doba javna pokora smatrala sredstvom da se pokornik obrati i nauči na kršćanski život, od kojega je svojim grijehom otpao. Kasnije se izgubio ovaj medicinalni značaj javne pokore i ona je sve više poprimala juridički, vindikativni karakter: počela se shvaćati kaznom za prekršaj. U karolinško se doba smatralo javnim grešnicima samo kažnjene zločince, koji su uz ostalu kaznu bili podvrgnuti i javnoj crkvenoj pokori. Od XI. vijeka amo nestaje javne pokore.

Vrstu su javne pokore za različite grijehe određivali crkveni sabori, tako n. pr. u Ancyri 314. i u Niceji 325., zatim t. zv. epistolae canonicae, pojedini pape i kasnije Penitencijali.

---

[1] Isp. Kard. Schuster: Peccatori e penitenti dell'antica disciplina ecclesiastica, LS I 119. — [2] Iv 20, 20. — [3] Ep 17, 2. — [4] Ed. Funk 489. — [5] Isp. S.

Najprije se pojavljuju Penitencijali u Engleskoj i Irskoj u V. v. Teodor, nadbiskup od Canterburya, izdaje pod kraj VII. v. svoj znameniti Penitencijal. Sv. Kolumban prenio je običaj Penitencijala u Franačku. Domala su Penitencijali toliko ušli u običaj i toliko se umnožali, da se n. pr. pariška sinoda 829. smatrala ponukanom odrediti, da se svi stari Penitencijali imadu spaliti, a mjesto njih da se imade uvesti novi, službeni Penitencijal. Ipak je još u IX. v. Rabanus Maurus sastavio jedan Penitencijal. Odredbe su raznih Penitencijala prodirale u različite zbirke kanona, pa su ušle i u Gracianov dekret, premda su medutim Penitencijali izgubili svoju prvu važnost. Početkom XIII. v. nema više odredjenih normi, kojih bi se morao držati ispovjednik za pokoru svakog pojedinog grijeba, nego pokora sada ovisi o uvidavnosti samog ispovjednika, koji je prilagoduje pokornikovim prilikama.

2. Obred je javne pokore u VI. v. u Rimu opisan u Gelasianumu XV. i XVI, PL 74, 1064. Na čistu je srijedu papa molio nad pokornicima, obučenima u kostrijet, a onda je uslijedila »expulsio« i pokornici znali su biti zatvoreni u kojem samostanu do velikog četvrtka. Na veliki se četvrtak izvršila reconciliatio griješnika. Još se danas zadržao čitav obred ekspulzije i rekonciliacije u PR V., ponešto izmijenjen i izmiješan kasnijim, naročito galikanskim dodacima i umecima, koji kidaju jedinstvo prvotnog rimskog obreda.

Isto je tako i obred blagoslova pepela i pepeljenja na čistu srijedu zaostatak onog dijela ekspulzije, u kojem je biskup pokornicima sipao na glavu pepeo uz riječi: »Memento, quia pulvis es, et in pulverem reverteris«. Kad je prestala praksa javne pokore, zauzeli su mjesto javnih pokornika vjernici uopće, pa i kler i svećenici, te su vršili ovu ceremoniju, koja čini toliku impresiju, da je se bilo teško odreći. Tako je to ostalo do danas.

U Rimu je sve do 1870. svake godine Papa na veliki četvrtak običavao s loggie sv. Petra podijeliti svim vjernicima apostolski blagoslov s potpunim oprostom. To je bio još zadnji spomen na rekonciliaciju pokornika, koja se nekad vršila toga dana. Uopće su oprosti u svom razvitku najuže povezani s disciplinom javne pokore. Kad su pokornički kanoni postali toliko strogi, te su konačno odredivali toliki zbroj godina, što ih je trebalo sprovesti u pokori, da ne bi za izvršenje te pokore dostajao čitav život, počelo se pokoru te vrste nadomještavati drugim dobrim djelima: milostinjom, hodočašćima i polaskom u križarske vojne. Sv. Petru Damiani[5] bila je naložena veoma duga kanonska pokora toga radi, što se odrekao biskupske stolice u Ostii, ali on ju je izvršio u nekoliko mjeseci pjevajući psalme i bičujući se.

3. Obred se sukromne ispovijedi nalazi u srednjevjekovnim Penitencijalima i Ordines. Prema Ordo romanus vulgatus i prema Pseudo-Alkuinu molio je najprije ispovjednik uvodnu molitvu nad pokornikom, a onda se pokornik smio sjesti i ispovjednik je s njim zajedno prošao glavne grijehe uzimajući pri tom u obzir njegov stalež i prilike.

To je bila neke vrste priprava za samu ispovijed, ispit savjesti, sjedinjena s nastojanjem kako da se pokornik u buduće kloni grijeba. Nakon upita o vjerovanju i o tomu, da li pokornik oprašta onima, koji su mu što na žao učinili, slijedi potanka ispovijed. Ova počinje riječima: »Confiteor tibi, Domine, pater coeli et terrae, tibique bone et benignissime Iesu Christe, una cum Sancto Spiritu, coram sanctis angelis tuis, coram hoc altari et sacerdote tuo«. Svoju ispovijed završuje pokornik molbom, neka anđeli Božji, sveci i svećenik budu na zadnjem sudu svjedoci protiv đavola, da je sve te grijehe iskreno ispovjedio.

Nakon što je raširenih ruku molio za odriješenje baca se pokornik ničice pred ispovjednika, koji mu odreduje pokoru i moli nad njim psalme i molitve. Tada slijedi u Ordo romanus vulgatus i u Pseudo-Alkuinu odmah obred ekspulzije, jer se očito pretpostavljalo, da će se pokornik podvrći javnoj pokori. Ali u to je doba već postalo općenitim običajem dati odmah odrešenje, premda su obredne knjige tražile da se pokornik u načelu ima podvrći javnoj pokori i rekonciliaciji, ako ga ne ispričaje valjan razlog.

Ovakav obred nije radi mnoštva molitava bio osobito podesan kad je trebalo ispovjediti mnogo pokornika: Stoga se osjetila potreba skraćenog postupka. Nakon što je saslušao pokornikovu ispovijed rekao je ispovjednik prema ovom skraćenom postupku u XIII. v.: Ja ti nalažem ovu i ovu pokoru za grijehe, koje si ispovjedio. Tada je položio ruke na glavu pokornikovu i rekao: »Indulgentiam, absolutionem et remissionem omnium peccatorum tuorum tribuat tibi omnipotens Deus. Et ego te absolvo auctoritate D. n. I. Chr. et beatorum apostolorum Petri et Pauli et officii mihi commissi ab iis peccatis, quae confessus es, et aliis oblitis«. Tu je već sasvim samostalno upotrebljena indikativna formula odrešenja, dok se u IX. i X. v. javlja povezana s deprekativnom ili optativnom.

Iz sv. Tome[6] razabiremo da je u XIII. vijeku indikativna formula odrešenja bila općenito uvedena kao »convenientissima«. Tridentski je crkveni sabor indikativnu formulu »Ego te absolvo a peccatis tuis« proglasio likom sakramenta pokore[7].

Današnji obred. Prema RO III 1 11. valja da pokornik pristupi sakramentu pokore ponizna duha i vladanja, da klekne i da se prekriži.

Većina diecezanskih obrednika propisuje da svećenik, u početku, prije same ispovijedi, izmoli nad pokornikom, koji kleči, molitvu: »Dominus sit in corde tuo et in labiis tuis ut digne et competenter (ili: rite) confitearis peccata tua«. Ta je molitva sasvim analogna onoj, što je moli svećenik kod svete mise prije čitanja sv. evanđelja, a ima da na ovom mjestu pribavi pokorniku milost iskrene i plodonosne ispovijedi.

Prema srednjevjekovnim se Penitencijalima ispovjednik trebao da zanima za vjersko-duševno stanje pokornikovo i da s njime zajedno obavi neku vrstu ispitivanja savjesti, te da ga pita o vjeri. I danas još određuje RO da svećenik ima pitati pokornika, ako mu inače nije poznat, kekva je staleža, kada se ispovjedio i da li je izvršio pokoru od zadnje ispovijedi, je li se drugda pravo i potpuno ispovijedao, je li prije, kao što treba, svoju savjest pomnjivo ispitao. Ako ispovjednik, već prema kakvoći osoba, upozna, da pokornik ne zna prvih istina kršćanske vjere, pa ako ima kada, neka ga pouči kratko o člancima vjere i o drugom, što se mora zneti za spasenje[8].

Tada pokornik govori najprije općenu ispovijed latinskim ili domaćim jezikom, onako, kako se to moli n. pr. u svetoj misi, ili barem neka se služi ovim riječima: »Ispovijedam se Bogu svemogućemu i tebi, oče«, a zatim ispovijeda svoje grijehe[9].

[5] Petri Dam. Opusc. XX. Apolog. ob dimmissum Episcopatum I, PL 145, 444. — [6] S Th III 84, 3. — [7] Sess. 14, c. 3. D 896. — [8] RO III 1, 12. 14. — [9] RO III 1 15. — [10] RO III 1, 18/9. — [11] RO III 2, 4. 5.

Kad je svećenik saslušao ispovijed, valja da prosudi veličinu i množinu grijeha, što ih je počinio pokornik, prema njihovoj težini i prema pokorni- kovim prilikama, da ga krepkim riječima nastoji skloniti te se pokaje, skruši i počne bolje živjeti, da mu dade lijek za grijehe i naloži spasonosnu i pri- kladnu zadovoljštinu, koliko svećeniku nadahne Duh i razboritost. Pri tom valja da ima na pameti da zadovoljština nije samo pomagalo novome životu i lijek bolesti, već i kazna za prošle grijehe[10].

Kad je pokornik primio spasonosnu pokoru, što mu ju je zadao ispovjednik, moli svećenik nad pokornikom sklopljenim rukama: »Misereatur tui omnipotens Deus et dimmissis pecatis tuis perducat te ad vitam aeternam. Amen«. Zatim podigne desnicu prema pokor- niku (zaostatak prvotnog rukopoloženja) i kaže: »Indulgentiam, abso- lutionem et remissionem peccatorum tuorum tribuat tibi omnipotens et misericors Dominus. Amen«.

Obje su ove molitve deprekativne formule odriješenja od grijeba i nje- govih posljedica. Druga molitva (Indulgentiam) nije jednostavno opetovanje prve drugim riječima, nego je proširenje, u neku ruku konkretizovanje prve molitve. U prvoj molitvi moli svećenik da Gospod pomiluje pokornika, da mu oprosti grijehe i da ga privede u život vječni. A u drugoj želi, da Gospod poda pokorniku oproštenje, odrešenje i otpuštenje grijeha. Oproštenje (Indulgen- tiam) se ne odnosi formalno na grijeh, nego na kaznu za grijeh, pooajpače na javnu pokoru, kojoj su bili u prvo doba podvrgnuti griješnici, a od koje su se posve ili djelomice raznim načinima mogli osioboditi. Odrešenje (absolu- tionem) i opet se na odnosi izravno na grijehe, nego znači rekonciliaciju, koja se svečano izricala na veliki četvrtak. Tek se otpuštenje (remissiooem) nepo- sredno odnosi na pokornikove grijehe. Tako ove dvije kratke molitve pove- zuju današnji obred sakramenta pokore s prvim kršćanskim vremenima.

U molitvi, koja sadržaje samo odrešenje od grijeha, možemo ra- zlikovati tri dijela. Ponajprije ispovjednik želi da Gospodin naš Isus Krist odriješi pokornika od svake veze izopćenja, suspenzije i inter- dikta. Onda i sam ispovjednik odrešuje pokornika od ovih veza, koliko može, a pokornik treba. I konačno izgovara svećenik riječi: »Ego te absolvo a peccatis tuis in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen«, čineći pri tom nad pokornikom znak križa.

Ovim izriče svećenik sudačko odrešenje od grijeha, ali nagiasuje, da tó ne čini u ime svoje, nego u ime onoga, koji mu je dao to ovlaštenje, u ime Pre- svetog Trojstva. A da pokaže, kako sve oproštenje crpe svoju snagu iz krvne Kristove žrtve na križu, čini pri tom nad pokornikom znak križa.

Na kraju moli svećenik nad pokornikom sklopljenih ruku mo- litvu »Passio D. n. J. Chr.«.

I ta je molitva, kao i one uvodne, preuzeta iz onog doba, kad se vršila javna pokora, odnosno, kad se javna pokora mogla zamijeniti druglm dobrim djelima. Zato moli svećenik neka muka G. n. I. Kr., zasluge bl. Dj. M. i sviju svetib, štogod dobra pokornik učinio i zla podnio, bude na oproštenje njegovih grijeha, umnoženje milosti i nagrada za život vječni. Ni u ovoj molitvi nije prvotno i izravno riječ o grijebu (culpa), nego o kazni za grijeh (poena), koja može biti otpuštena pogledom na zasluge Gospodinove, Njegove Majke i sviju svetih, kao što i otkupljena drugim dobrim djelima i patnjama.

S pravedna će razloga moći svećenik izostaviti sve druge moli- tve kod ispovijedi i dosta će biti da rekne samo molitvu »Dominus Noster J. Chr.«, a u smrtnoj će pogibli, kad se bojati, da bi pokornik mogao prije umrijeti nego ispovjednik izgovori i ovu molitvu, moći reći samo ukratko formulu odrešenja: »Ego te absolvo ab omnibus censuris et peccatis tuis in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen«[11].

SAKRAMENAT SV. REDA

Crkvena hierarhija. Božanskim je uređenjem osnovana u Crkvi hierarhija, koja se sastoji od biskupa, svećenika i služitelja[1]. U sv Pismu N. Z. imademo doduše jasno spomenute samo biskupe, nasljednike apostola, i dakone. No već kod sv. Ignacija Antiohijskog i sv. Klementa Rimskog nalazimo izrazito naglašenu hierarhiju, koja se sastoji od biskupa, svećenika i dakona[2].

Uz episkopat, presbiterat i dakonat razvio se tijekom vremena i subdakonat, te niži redovi.

O biskupima veli sv. Ignacije Antiohijski[3]: »Separatim ab episcopo nemo quidquam faciat eorum quae ad ecclesiam spectant. Valida eucbaristia babeatur illa, quae sub episcopo peragitur, vel sub eo, cui ipse concesserit... Non licet sine episcopo neque baptizare neque agapen celebrare; sed quodcumque ille probaverit, hoc et Deo est beneplacitum, ut firmum et validum sit omne quod peragitur«.

O svećenicima veli sv. Polikarpo[4]: »Presbyteri sint ad commiserationem proni, misericordes erga cunctos, ... non severi nimium in iudicio, scientes nos omnes debitores esse peccati«.

O đakonima kaže sv. Ignacije Antiohijski[5], da su »ministri mysteriorum Iesu Christi«.

Papa Kornelija I. (251.—253.) ističe protiv Novacijana, da je u Rimu j e d a n biskup, a uza nj 46 presbitera, 7 đakona, 7 subđakona, 42 akolita, te više aksorcista, lektora i ostiarija[6].

Funkcije biskupa, presbitera i đakona raspoređuju Apostolske Konstitucije VIII, 28, 2-4. ovako[7]:

»Episcopus benedicit, non benedicitur; manus imponit, ordinat, offert; benedictionem ab episcopis accipit, a presbyteris vero nequaquam; episcopus deponit omnem clericum dignum qui deponatur, excepto episcopo; boc enim solus non potest. Presbyter benedicit, non benedicitur, benedictionem recipit ab episcopo et compresbytero, eamque pariter compresbytero dat; manus imponit, non ordinat; non deponit, excommunicat autem inferiores, si eam poenam mereantur. Diaconus non benedicit, non dat benedictionem, accipit vero ab episcopo et presbytero; non baptizat, non offert; ipse vero, cum episcopus aut presbyter obtulit, dat populo, non tamquam sacerdos, sed tamquam ministrans sacerdotibus«.

Odmah nakon što su Apostolske Konstitucije rasporedile funkcije biskupa, presbitera i dakona, napominju i subdakona, lektora, kantora, dakonise i razlikuju klerike od laika, pa VIII, 28, 8. sve njih nazivlju »ministri diaconorum«.

Čini se, da su na istoku uz subđakone bili samo lektori, odnosno kantori, dok su na zapadu osim toga postojali i akoliti, eksorciste i ostiariji.

Subđakoni su bili, čini se, uvedeni toga radi, jer u većim mjestima nije dostajao biblijski broj od 7 đakona, pa su onda dakonima dali u pomoć isto toliko pomoćnika, koje su nazvali jednostavno subđakonima. Po Apostolskim su Konstitucijama VIII 11, 11. čuvali đakoni stražu na vratima za muškarce, a na vratima za ženske čuvali su stražu subđakoni.

Akoliti su bili prvi pomoćnici đakona iza subđakona. Akolitat je na istoku nepoznat, a nastao je vjerojatno u Rimu, u doba, kad je još grčki jezik bio

---

[1] Conc. Trid. sess. 23, can 6. D 966. — [2] Ep. ad Trall. 2, 1; 3, 1. PG 5, 676. [3] Ep. ad Polycarp. 8, 1; PG 5, 713. — [4] Ep. ad Philip. 6, 1; PG 5, 1009. — [5] Trall.

ondje udomaćen. Najvažnija je služba akolita bila titulima u Rimu nositi »Fermentum«, t. j. česticu posvećene hostije, što ju je posvetio Papa kod svečane mise. U svom pismu Decenciju piše Papa Inocent 1. da akoliti nose svećenicima, kojima je povjerena skrb titula (crkvi) u Rimu, dio posvećene hostije, jer su u nedjelju svećenici zapriječeni da dođu k Papinoj misi, pa da se ne bi upravo u dan Gospodnji osjetili razdruženima od Pape. U Rimu su, osim toga, akoliti nosili svijeće, a i u Galiji im je bilo doznačeno da pale svijetlo u crkvi. Kod bogoslužja su nosili vino i vodu. Kod skrutinija su izricali nad katekumenima eksorcizam, a u velikoj su navali na veliku subotu mogli namjesto svećenika i đakona i krstiti.

Eksorciste se nisu mogli ustaliti na istoku, a i na zapadu nisu nikad došli do jačeg značenja. Razvili su se tek onda, kad se u prvoj Crkvi znatno umanjio broj onih kršćana, koji su bili obdareni posebnim charisma, te su u najprvo doba vršili eksorcizme. Eksorciste su vršili eksorcizme, koji sačinjavaju dio priprave katekumena na sveti krst. Tek je kasnije, čini se, u Galiji, kad je katekumenat izgubio svoju prvotnu važnost, ovo preneseno i na energumene, ali se ni to nije nikad moglo pravo ustaliti. O današnjem pravu izricati eksorcizme isp. can. 1151, n. 1, 2., te RO X 4, 1. Prema Ordo Romanus vulgatus zadaća je eksorcista već sasvim drugačija: oni se brinu za svetu vodu i održavaju red među vjernicima. To je bila posljedica uklouća katekumenata i s tim spojenog dokinuća skrutinija prije svečanog krštenja.

Lektorat se razvio iz običaja, da u kršćanskim bogoslužnim sastancima pretstojnik zamoli nekoga od prisutnih vjernika da čita sv. Pismo, koje je onda biskup tumačio. U V. v. počinje lektorat da opada u važnosti, jer su počeli u taj red uvrštavati dječake mjesto odraslih, uglednih i obrazovanih ljudi, kako je to bivalo dotad. Od VIII. v. amo već subđakon čita poslanicu kod mise, a od lektora se razvila u Rimu Schola cantorum.

Ostiarije spominje već papa Kornelije I. Bila im je povjerenja briga kod vratiju crkve. Već u IV. v. opada njihova važnost i njihovu službu u praksi sve više preuzimlju »mansionarii«, u neku ruku današnji sakristani laičkog staleža.

Već Klement Rimski[8], Tertulijan[9], Klement Aleksandrijski[10] izrazito luče kler od laika u Crkvi. Kler je dodijeljen svetoj službi, i dijeli se u spomenute redove. Osim ovih redova nastaje u V. v. i naročiti klerički stalež. Niži su naime redovi sve više gubili na važnosti, pa se sve više odustajalo i od prijašnje prakse, da oni, koji su bili određeni za više crkvene položaje, ostanu dulje vremena u ovim redovima. A jer se protivilo tradicionalnom shvaćanju da se laik uzdigne do viših redova, uvedena je tonsura, kojom je dotičnik bio primljen u klerički stalež.

Tako je Grgur Veliki[11] odredio, da neki svjetovnjak, koga su mu bili preporučili za biskupa, najprije primi tonsuru, onda subđakonat i konačno da poslije nekog vremena bude promaknut na pastirsku službu. Tonsura je bila najprije uobičajena među monasima, koji su je preuzeli iz općega shvaćanja, da je kratka, odnosno ošišana kosa znak žrtve i pobožnog života. »Tonsura S. Petri« se sastojala u tome, da se na kratko ošišala čitava kosa na glavi, samo se na tjemenu ostavio jedan vijenac nešto dulje kose. Od ove se tonsure razvila današnja rimska tonsura, koja je nastala tako, da se kosa ispod vijenca nije više šišala, a taj je vijenac, odnosno okrug ošišane kose unutar vijenca, postajao sve uži. Što je netko primio viši red, to je morala i tonsura biti u srednjem vijeku veća. I danas još propisuje CE I 1. da biskup mora nositi veću

2, 1; PG 5, 676. — [6] D 45. — [7] Ed. Funk 501. — [8] Ep. ad Cor. 40, 1—5; PG 1, 288. — [9] De praescr. baer. 41; PL 2, 56; De exhort. cast. 7; PL 2, 92. — [10] Quis di-

tonsuru (»amplam coronam«). Na istoku je bila uobičajena »Tonsura S. Pauli«, koja se sastojala u tomu, da se čitava glava kratko ošišala. Naročiti oblik tonsure nalazimo kod Brita: oni su kosu ošišali samo sprijeda, dok su je na zatiljku ostavili.

Tridentski crkveni sabor konstatuje, da crkveni oci i sabori smatraju episkopat, presbiterat, dakonat i subdakonat višim redovima, a niži su redovi: akolitat, lektorat, eksorcistat i ostiariat[12]. I novi crkveni zakonik u can. 949. među više ili svete redove ubraja presbiterat (zajedno s episkopatom), đakonat i subdakonat, a medu niže akolitat, eksorcistat, lektorat i ostarijat. Prva tonsura nije red, nego blagoslovina, kojom od svjetovnjaka postaje klerik, »divinis ministeriis mancipatus« (can 108, § 1.).

Crkvena se dakle hierarhija po Božanskom pravu sastoji gledom na sveti red od biskupa, presbitera i njihovih pomoćnika, a ostali su redovi pridošli po uredbi Crkve (can 108 § 3.).

Razvitak obreda[1]. 1. Prema Hipolitovoj se Traditio Apostolica posveta za *biskupa* vršila u nedjelju prije sv. žrtve:

»Episcopus ordinetur electus ab omni populo ... conveniet populus una cum praesbyterio et his qui praesentes fuerint episcopi, die dominica. Consentientibus omnibus imponant super eum manus et praesbyterium adstet quiescens. Omnes autem silentium habeant orantes in corde propter descensionem Spiritus. Ex quibus unus de praesentibus episcopis ab omnibus rogatus inponens manum ei qui ordinatur episcopus oret ita, dicens: »Deus Pater D. n. I. Chr. ... effunde desuper virtutem spiritus principalis ... ut servus tuus ... habens facultatem remittendi peccata ... et dandi ordines ...« (Duchesne, Origines 546; Funk, Didascalia II, 98/9.).

Serapionov euhologij donosi ovaj blagoslov (rukopoloženje) in constituitone episcopi:

»Qui Dominum Iesum misisti in lucrum orbis universi, qui per eum apostolos elegisti ... fac, Deus veritatis, et hunc episcopum ... sanctum successionis sanctorum apostolorum, et da ei gratiam et spiritum divinum ..., ut dignus sit qui pasrat gregem tuum ... per unigenitum tuum...« (Funk, Didascalia II, 191.).

Prema IX. je OR 4, PL 78, 1006. sam obred posvete bio vrlo jednostavan. Najprije je Papa pozvao prisutne da se mole za ređenika »ut Deus omnipotens infundat in eo gratiam Spiritus sui et dignus habeatur ad cathedram episcopalem regendam«. Tada je slijedila litanija, što ju je pjevala Schola cantorum. Iza litanija Papa je ređenika rukopoložio i molio jednu molitvu »in modum collectae«, a drugu »eo modulamine, quo solet contestata cantari«, t. j. na način prefacije. Poljupcem mira svršava čitav obred posvećenja.

Leonianum nam je u XXVIII. gl. (PL 55, 113) uz misne sačuvao i svečanu prefaciju »Deus honor(um) omnium«, koja se nalazi i u PR, a GL gl. 99 (PL 74, 1149) donosi k tomu i invitatorij »Oremus dilectissimi«. Molitva »in modum collectae«, o kojoj govori OR IX bit će molitva »Propitiare«, koja i danas još u PR prethodi prefaciju.

ves salvetur? 42, 2; PG 9, 648. — [11] Ep. 12. 4.

[1] Isp. Kard. Schuster: Le sacre ordinazioni, LS I 122—130; Leclercq: Épi-

Ovaj se rimski obred u doba Karlovića izmiješao s galikanskim dodacima. Galikanskog su porijekla sadašnji ispit kod konsekracije biskupa, mazanje glave i ruku.

Biskupskom je posvećenju prema opomeni svetog Pavla Timoteju, da ne bi odviše brzo nikoga rukopoložio[2], zarana prethodio izvjesni ispit.

U prvo doba nije bilo formalnog ispita, jer se izbor biskupa vršio »consentiente universa ecclesia«[3]. Sv. Ciprijan[4] svjedoči, da je apostolska tradicija, koju treba čuvati »ut ad ordinationes rite celebrandas ad eam plebem, cui praepositus ordinatur, episcopi eiusdem provinciae proximi quique conveniant et episcopus deligatur plebe praesente, quae singulorum vitam plenissime novit et uniuscuiusque actum de eius conversatione perspexit«.

Prema OR VIII, II (PL 78, 1001) pošao je od puka i klera izabrani u Rim, s molbom, da ga papa posveti. Samoj je posveti prethodio ispit. PR donosi na kraju »scrutinium serotinum«, t. j. ispit, koji se imao održati uoči konsekracije, dok je ispit »secundum Gallos« bio pridržan onom istom jutru prije same konsekracije. U XIV. je v. rimska Crkva praktički napustila »scrutinium serotinum« i obavljao se samo jutarnji skrutinij po galikanskom običaju.

Kako je prvotno izbor i posveta biskupova padao u isto vrijeme, razumljivo je, da je i posvetu obavljalo više biskupa zajedno.

Ali znalo se desiti i to, da je i izvan slučaja prijeke nužde samo jedan biskup posvetio novog biskupa. Za taj slučaj određuju Apostolske Konstitucije VIII, 27, 2. da se imade skinuti i onaj, koji je bio tako posvećen, kao i onaj, koji ga je tako redio. Kao pravilo propisuju Apostolske Konstitucije da biskupa rede tri ili barem dva biskupa, a ako radi progona ili drugog važnog razloga može novog biskupa da redi samo jedan biskup, tada ovaj treba da sa sobom donese saglasnost više drugih biskupa[5]. Od starine imaju biskupa posvetiti barem tri biskupa. Ova je odredba prešla i u novi crkveni zakonik (can. 954.). Ipak su se, kako opažamo već u Apostolskim Konstitucijama, oduvijek dozvoljavali i zakoniti izuzeci, pa ih dozvoljava i can. 954. novog crkvenog zakonika klauzulom: »nisi super hac re a Sede Apostolica dispensatum fuerit«.

Grgur je Veliki od istarskih biskupa tražio prisegu vjernosti, kad su se od raskola vratili jedinstvu Crkve[6].

Sadašnji oblik prisege vjerojatno potječe od one prisege, što ju je Grgur VII. 1079. propisao za akvilejskog patrijaru. Ova je prisega vjernosti Papi istisnula prvotnu prisegu vjernosti metropoliti. Kasnije je tekstu ove prisege dodano više toga; tako je n. pr. za Siksta V. tačnije utvrđena dužnost visitatio ad limina.

Već Apostolske Konstitucije VIII, 4, 6.[7] poznaju običaj da se novom biskupu stavlja nad glavu evanđelistar. Prema Apostolskim ga Konstitucijama nad ređenikovom glavom drži jedan djakon. Statuta ecclesiae antiqua određuju: »Episcopus cum ordinatur duo episcopi exponant et teneant Evangeliorum codicem super caput eius, et uno super eum fundente benedictionem reliqui omnes episcopi, qui adsunt, manibus suis caput eius tangant«[8].

Mazanje je glave i ruku svetim uljem preneseno u rimski obred iz Galije. OR vulgatus X. v. spominje mazanje glave za vrijeme posvetne molitve i pomazanje ruku na kraju te molitve. Pomazanje je glave uvedeno vjerojatno u vezi s pomazanjem glave velikog svećenika u starom zavjetu[9] a vrlo vjerojatno i u analogiji s pomazanjem glave kraljevâ.

Predaja evanđelistara spominje se u XI. v., ali tek na kraju mise. Predaja štapa i prstena uvedena je u rimsku liturgiju germanskim utjecajem, a po OR vulgatus, koji predstavlja upravo rimski obred, kako se razvio pod germanskim utjecajem.

Posvećenje se biskupa vršilo uvijek u vezi s misom. U Rimu se čitala misa odnosnog dana, dok su izvan Rima znali čitati i misu o Duhu Svetom ili i posebnu misu za tu prigodu. Najstarija vrela ne spominju ništa o koncelebraciji novog biskupa. On je prvotno primio svetu pričest od konsekratora (OR IX 4, PL 78, 1008) i kasnije sam služio svoju prvu biskupsku misu. Koncelebracija se kod konsekracije javlja u Rimu u XIII. vijeku. Kod ofertorija je novi biskup prinio konsekratoru dvije svijeće, dva kruha i jednu ili više posuda s vinom. Zagrebački MR 37 fol 150 ima i ovaj prinos i koncelebraciju.

Mitra se stavlja novom biskupu na glavu iza pomazanja glave već pod kraj XII. vijeka, bilo pod misom, kako je to danas propisano, bilo poslije mise, kako je to bilo uobičajeno prije. Predaju rukavica spominje Ordo Romanus vulgatus prije posvete, a Lyonski Pontifikal XIII. v. na onom mjestu, gdje se nalazi i danas u PR.

Intronizacija se spominje već u X. v. nakon predaje štapa i prstena, a svečani je ophod i blagoslov nastao analogijom prema blagoslovu, što ga je u Rimu dijelio Papa nakon svoje konsekracije prolazeći kroz redove vjernika. U XIII. se vijeku i kod posvete biskupa spominju aklamacije.

2. Najstariji sačuvani obred ređenja *presbitera* imamo kod sv. Hipolita.

»Cum autem presbyter ordinatur, imponat manum super caput ejus episcopus contingentibus etiam presbyteris et dicat secundum ea quae praedicta sunt, sicut praediximus super episcopum, orans et dicens: Deus et pater D. n. I. Chr. respice super servum tuum istum et inpartire spiritum gratiae et consilii presbyteris ut adiuvet et gubernet plebem ... laudantes te ... per puerum tuum Christum Iesum ...« (Duchesne, Origines, 550; Funk. Didascalia II 102/3. Const. eccl. aegypt. II.).

Serapionov euhologij ima ovu molitvu za benedictio in constitutione presbyterorum:

»Manum extendimus, Domine, Deus caelorum, pater unigeniti tui, super hunc hominem et oramus, ut spiritus veritatis ei adveniat ... ut possit administrare populum tuum et dispensare verba divina et reconcoliare populum tuum tibi ... per unigenitum tuum I. Chr. ...« (Funk, Didascalia II, 689.).

Lonianum XXVIII (PL 55, 115) donosi za ređenje svećenika invitatorij »Oremus dilectissimi«, molitvu »Exaudi« i prefaciju »Domine sancte ... honor(um) omnium«. GL XX (PL 74, 1070), nakon toga molitvu »Sit nobis fratres« i blagoslov »Sanctificationum omnium«. GR (PL 78, 222) dodaje i molitvu kod oblačenja kazule i posvećenja rukû.

OR Saint-Amand iz VIII. v. ovako opisuje ređenje svećenika: »Et sequitur benedictio et Apostolo et tracto. Ipsa expleta, stant aelecti in presbyterio, induti dalmaticas et campages in pedibus. Et vocat pontifex ... unumquemque per nomina ipsorum ad sedem ... Et descendat diaconus et ducit unumquemque ad sedem pontificis, et statuit eos ante aeum, sicuti vocati sunt ab ipso, vestiti omnes dalmaticas et campages, stantes inclinato capite. Et dat pontifex orationem sicut continet in Sacramentorum. Ipsa expleta descendunt ipsi qui presbiteri futeri sunt ante altare. ... Et archidiaconus induit orarios et planitas ad presbiteros, stans ante altare, et iterum ducit eos ante

scopat AL V/1 202—238; Leclercque: Diacre, AL IV/1 738—746; Leclercq: Acolyte, AL I/1 348—356; Leclercq: Exorcisme, exorciste, AL V/1 984—978; Leclercq: Lecteur, AL VIII/2 2241—2269. — [2] Tim 5, 22. — [3] Clem. Rom. Ep. ad Cor. 44, 3, PG 1, 296. — [4] Ep 67, 5, PL 3, 1027. — [5] Ed. Funk 531. — [6] PL 77, 1347.

pontificem, et accipiunt orationem presbiterii ab ipso. Ipsa expleta ducit eos archidiaconus osculando per ordinem episcopos, deinde presbiteros; et stant in caput, supra omnes presbiteros, per ordinem, sicut vocati sunt a pontifice, eodem die. Deinde offerunt pontifici ante omnes presbiteros et communicant similiter eodem die ante omnes...« (Duchesne, Origines 496/7).

I primitku je presbiterata prethodio ispit pred biskupom.

Najstariji sačuvani opis ovog ispita imademo u Rimskom Ordo (St. Amand) iz VIII. v. U ponedjeljak one sedmice, u kojoj su trebali biti ređeni, kandidati su pred biskupom svečano prisegli da nisu počinili ni jedan od 4 »crimina enormia«. U srijedu i petak pretstavili su se i puku u bazili S. Maria Maggiora i u bazilici svetih apostola. Scriniarius je tada s ambona pozvao sve prisutne u ime Kristovo da svatko, tko bi znao za kakav veliki prekršaj ovih ređenika, izađe i kaže, što zna. Kasnije ne upućuje viša ovaj poziv puku scriniarius, nego sam biskup. Tekst se ove alokucije »Quoniam, fratres carissimi« nalazi već u Ordo Romanus Vulgatus. Budući da je od Tridentskog sabora amo uvjerenje, što ga treba da stekne biskup o dostojnosti ređenika, postavljeno na posve nove osnove, zadržan ja doduše i dalje ovaj javni skrutinij, ali imade sada posve ceremonijalni značaj. Na ovaj se skrutinij nadovezuja nagovor biskupov »Consecrandi, filii carissimi«, koji je novijeg datuma. U subotu je bilo samo ređenje.

Tada je slijedio svečani Invitatorij »Oremus, dilectissimi«, i litanije sviju svetih, koje se danas pjevaju prije invitatorija. Iza litanija su dvije molitve, jedna u obliku kolekte i druga svečana, nalik predslovlju.

Prema OR IX 2, PL 78, 1005. bacaju se za vrijeme litanija papa i svi ordinandi ničice. Nakon litanija je sam Papa po starom rimskom običaju rukopoložio ređenike. Galikanska »Statuta ecclesiae antiqua« određuju: »Presbyter cum ordinatur episcopo benedicente et manus super caput eius tenente, etiam omnes presbyteri, qui praesentes sunt, manus suas iuxta manus episcopi super caput illius teneant«[10]. Današnji je dakle običaj i propis PR nastao pod galikanskim utjecajem. Rukopoloženje ne prati obično nikakva naročita formula, ali imade i pojedinačnih Pontifikala, koji propisuju posebnu formulu o Duhu Svetom pri rukopoloženju.

Planeta je ordinandima bila savita iz sasvim praktičnih razloga, jer je tadašnji oblik planeta priječio ređenika u slobodnom kretanju kod ređenja, pa je stoga planeta bila savita. Čim je ovo savijanje postalo nepotrebno, na kraju mise, planeta se opet sasvim odvila. Današnje je savijanje kazule mehanički preuzeto iz prijašnjih vremena, a da to savijanje prema današnjem obliku kazule nije nimalo potrebito.

Prije pomazanja ruku uvrštena je u rimski obred molitva »Deus sanctificationum omnium auctor« iz Missale Francorum. Tada slijedi pomazanje ruku, koje pozna već Teodulf Orleanski početkom IX. v. U nekim se Pontifikalima nalazi i odredba, da se novim svećenicima uz ruke pomazuje i glava. Za vrijeme se pomazanja u nekim crkvama pjevao himan »Veni Creator Spiritus«. U Mainzu se prema Pontifikalu XIII. v. najprije pjevao »Veni Sancte Spiritus«, onda, prema broju ređenika, i posljednica »Sancti Spiritus assit nobis gratia«, pa i »Veni Creator Spiritus«.

Predaju kaleža i patene i molitve, koje k tome pripadaju, spominje već Ordo Romanus vulgatus.

Već Ordo Romanus iz VIII. v. (St. Amand) spominje da novo zaređeni svećenik dariva biskupu i arhipresbiteru svijeće, ali tek drugi dan iza ređenja. U XIII. je v. u Rimu bio običaj da su novo zaređeni svećenici darivali kod

[7] Ed. Funk 473. — [8] D 150. — [9] Lv 8, 12. — [10] D 151. — [11] S. Th. III Q 82 a 2.

ofertorija mise, što je slijedila ređenje, biskupa s dvije svijeće i dva kruha, te dvije posude s vinom. U početku nisu novo zaređeni svećenici koncelebrirali s biskupom. Sv. Toma Akvinac[11] veli da novo zaređeni svećenici koncelebriraju s biskupom, koji ih je zaredio, po običaju nekih crkvi. Prema Ordo Romanus St. Amand iz VIII. v. u Rimu iza ređenja i završetka mise, koju je služio biskup, što je redio nova svećenike, svaki je novo zaređeni svećenik svečano otišao u titularnu crkvu, koja mu je bila dodijeljena. Tamo je na osobito svečani način služio svoju prvu sv. misu uz asistenciju jednog starijeg svećenika.

Već se u XI. v. spominje drugo rukopoloženje, iza pričesti. Tim se rukopoloženjem predaje novoređeniku vlast odriješiti grijehe.

Prvotno su novi svećenici već prije ređenja polagali prisegu vjernosti svome biskupu, slično kao i biskupi metropoliti. Običaj, da kod obećanja vjernosti novoređenik sklopi ruke i tako ih pruži biskupu, koji ih obuhvati svojim rukama, germanskog je porijekla. Time je svećenik predao sebe biskupu, a ovaj je prihvatom ruku i poljupcem prihvatio svećenika u svoju službu.

Na kraju slijedi već u XIII. v. upozorenje biskupovo novim svećenicima, kako je sveta njihova služba i blagoslov, koji je još stariji, jer ga nalazimo već u Ordo Romanus Vulgatus.

3. Hipolitova Traditio apostolica određuje za ređenje *đakona:*

»Diaconus vero cum ordinatur eligatur secundum ea quaa praedicta sunt, similiter inponens manus episcopus solus, sicuti et praecepimus. In diacono ordinando solus episcopus inponat manus propterea quia non in sacerdotio ordinatur sed in ministerio episcopi, ut faciat ea quae ab ipso iubentur... Super diaconum autem ita dicat: Deus, qui omnia creasti, et verbo praeordinasti, pater D. n. I. Chr., quem misisti ministrare nobis tuam voluntatem... da spiritum sanctum gratiae et sollicitudinis... in hunc servum tuum, quem elegisti ministrare ecclesiae tuae et offerre (dispertire) in sancto sanctorum id quod tibi offertur a tuo ordinato principa sacerdotum... et glorificare te, per Filium tuum I. Chr. D. n....« (Duchesne, Origines 550/1; Funk, Didascalia, II 103/4. Const. eccl. aegypt. III.).

Serapinov euhologij ima ovaj blagoslov, odnosno rukopoloženje in constitutione diaconorum:

»Pater unigeniti, qui filium misisti tuum et ordinasti res super terra... constitue et hunc diaconum ecclesiae tuae catholicae et da in eo spiritum cognitionis... ut possit inter populum sanctum pure at immaculate ministrare in hoc ministerio per unigenitum tuum...« (Funk- Didascalia II 189.).

I kod đakonata čini jezgru obreda ređenja Invitatorij, litanije sviju svetih, kolekta, svečana zahvala i rukopoloženje. Invitatorij se, kao i kolekta i zahvala, nalaze već u Leonianumu i Gelasianumu. Rukopoloženje je prvotno uslijedilo prije kolekte i zahvalne molitve. Biskup je kod toga stavio samo desnu ruku na glavu ređenikovu. Statuta ecclesiae antiqua vele: »Diaconus cum ordinatur, solus episcopus, qui eum benedicit, manus suas super caput eius ponat, quia non ad sacerdotium, sed ad ministerium consecratur«[12]. U XIII. je vijeku bio u Rimu već običaj, da se predslovlje prekine i da se kod riječi: »Emitte in eos, quaesumus Domine, Spiritum Sanctum« izvrši rukopoloženje. Kojiput su bila i dva rukopoloženja: jedno u početku i drugo za vrijeme preslovlja.

[12] D 152. — [13] Ep. 86, PL 199, 844. — [14] PL 59, 405. — [15] D 153. — [16] D 154.

Prvotno nije biskup kod rukopoloženja kod ređenja đakona ništa izgovarao. Tek se u XIII. i XIV. v. pojavljuju različite formule, među njima i one, koje se danas nalaze u PR.

Galikanskog je porijekla invitatorij »Commune votum communis oratio prosequatur« kao i molitva »Domine sancte, Pater fidei«.

Germanskog je porijekla predaja evanđelja i stole, koji su zabilježeni već u X. v. u Ordo Romanus Vulgatus zajedno s odnosnim molitvama.

Prema OR VIII 3 (PL 78, 1001.) primio je novozaređeni đakon kod ređenja dalmatiku. Iz Rima se proširio taj običaj i drugamo.

Pojedinačno se vršilo i kod ređenja đakona pomazanje ruku, kako svjedoče neki pontifikali još iz IX. i X. v. Nikola I. izjavio je biskupu Rudolfu od Bourges da je taj običaj tuđ rimskom obredu.

4. Za *subđakona* veli sv. Hipolit (Duhesne, Origines 552; Const. eccl. aegypt. Funk Didascalia II 105.): »Subdiacono manus non imponitur sed nominetur ut sequatur diaconos«. Serapionov euhologij nema molitve za red subđakonata.

Obred dijeljenja reda subđakonata na prijelazu V. u VI v. razabiremo iz opisa rimskog đakona Ivana u pismu Senariju.

On veli, da se u Rimu red subdjakonata sastoji u tomu, da »accepto calice, in quo consuevit pontifex dominici sanguinis immolare mysterium subdiaconus iam dicatur«.

Današnji je obred izgrađen posve na galikanskom obredu, kako ga nalazimo u »Statuta ecclesiae antiqua«, Missale Francorum« i Gelasianum.

Statuta ecclesiae antiqua kažu: »Subdiaconus cum ordinatur, quia manus impositionem non accipit, patenam de manu episcopi accipit vacuam, et vacuum calicem. De manu vero archidiaconi accipiat urceolum cum aqua et manile, et manutergium«[15]. Iz Missale Francorum preuzet je Invitatorij »Oremus Deum ac Dominum nostrum«, posvetna molitva »Domine sancte«, formula, kojom se predaja kalež, kao i opomene današnje »Admonitio«. GL 98 (PL 74, 1447) ima »praefatio ordinandi subdiaconi«: »Oremus Deum ...« i »benedictio«: »Domine sancte«.

Manipul je bio kod ređenja predan subđakonu već u X. v., a tunicela u XII. Tek se kasnije predaje amikt i Epistolarij.

5. O starom obredu *nižih redova* u rimskoj crkvi imademo samo rijetke podatke.

Prema OR VIII 1 (PL 78, 1001.) akolita je papa zaredio u misi, poslije pričesti. Budućeg su akolita odjenuli u njegovo rubo, naime u oratorij i planetu. Onda dobiva akolit vrećicu za Presveto. Papa izgovara nad akolitom molitvu: »Intercedente beata et gloriosa semperque sola virgine Maria et beato Petro apostolo salvet et custodiat et protegat te Dominus«. I tako postaje akolitom.

Današnji je obred nižih redova zajedno s gotovo svim molitvama preuzet iz galikanskih vrela.

Statuta ecclesiae antiqua vele: »Acolythus cum ordinatur, ab episcopo quidem doceatur, qualiter se in officio suo agere debeat: ab archidiacono accipiat cereoferaleum cum cereis, ut sciat se ad accendenda ecclesiae luminaria mancipandum. Accipiat et urceolum vacuum ad suggerendum vinum in eucharistia sanguinis Christi«[16]. — »Exorcista cum ordinatur, accipiat de manu episcopi libellum, in quo scripti sunt exorcismi, dicente sibi episcopo: Accipe

[17] D 155. — [18] D 156. — [19] D 157. — [20] D 158.

et commenda memoriae et habeto potestatem imponendi manum super energumenum sive baptizatum sive cathecumenum«[17]. — »Lector cum ordinatur, faciat de illo verbum episcopus ad plebem, indicans eius fidem ac vitam atque ingenium. Post haec spectante plebe tradat ei codicem, de quo lecturus est, dicens ad eum: Accipe et esto verbi Dei relator, habiturus, fideliter et utiliter si impleveris officium, partem cum his, qui verbum Dei ministraverunt«[18]. — »Ostiarius cum ordinatur, postquam ab archidiacono instructus fuerit, qualiter in domo Dei debeat conversari, ad suggestionem archidiaconi tradat ei episcopus claves ecclesiae de altario dicens: Sic age, quasi Deo redditurus rationem pro his rebus, quae istis clavibus recluduntur«[19]. Većina je molitava kod nižih redova preuzeta iz Missale Francorum i Gelasianuma.

6. Obred dijeljenja *tonsure* donosi prvi put Alkuinov dodatak Gregorianumu.

Prvotno je novi klerik najprije bio odjeven u albu, odnosno u superpelicej, a onda je tek uslijedila sama tonsura. Danas se najprije izvršuje tonsura, a onda slijedi odijevanje u superpelicej s molitvom: »Induat te Dominus«. Ovaj poredak s ovom molitvom kod odijevanja nalazimo u Pontifikalu Vilima Duranda.

7. Osim spomenutih redova poznaju Statuta ecclesiae antiqua (izuzevši tonsuru) psalmistu ili kantora, kome može i sam presbiter, bez znanja biskupova, povjeriti službu riječima: »Vide ut quod ore cantas, corde credas: et quod corde credis, operibus comprobes«[20].

Današnji obred ređenja prema PR. 1. Konsekracija se *biskupa* sastoji od uvodnog čitanja »mandatum apostolicum«, ispita novog biskupa, samog posvećenja poslije litanija svih svetih, zajedničke mise konsekratora i novo posvećenog biskupa, te završnog »Te Deum«, pontifikalnog blagoslova, polihronije i cjelova mira.

Za konsekraciju se biskupa ima prirediti uz oltar, na kome će služiti biskup-konsekrator, i manji oltar za novog biskupa.

Misno odijelo izabranog biskupa mora biti uvijek bijele boje. Kad je izabranik odjeven u liturgijsko rubo, predvode ga oba biskupa-asistenta konsekratoru i stariji od njih moli konsekratora da izabranika posveti za biskupa. Konsekrator pita, imadu li mandatum apostolicum, a stariji asistent odgovara da imadu. Ovaj je upit i odgovor na mjesto prvotnog »Scitis illum dignum esse«. To je logična posljedica imenovanja novog biskupa po Svetoj Stolici, a ne, kako je to prvotno bilo, po slobodnom izboru metropolita i ostalih susjednih biskupa. Tada se na glas čita mandatum apostolicum, a nakon toga izabranik klečeći prisiže opširnom formulom vjernost Rimskom Papi.

Iza toga slijedi ispit. Konsekrator sjedi, licem okrenut prema puku, leđima k oltaru, a sučelice njemu izabranik, kojemu s lijeva i desna sjede biskupi-asistenti. Ispit se sastoji od dva glavna dijela: od upita o ćudoređu i od upita o vjerovanju. Dugački prvi upit očito imade pred očima upute svetog Pavla o episkopatu u poslanicama Titu i Timoteju o uzornom biskupu. Izabranik odgovara: »Ita, ex toto corde volo in omnibus consentire et obedire«. Iza toga slijedi osam upita, koji počinju: »Vis«, naime s upitom: »Hoćeš li?«. Izabranik odgovara uvijek ustajući i skidajući biret: »Hoću«. Pitanja se odnose na vjernost sv. Pismu, crkvenoj tradiciju, Svetoj Stolici, te na lični kreposni život, kakav dolikuje biskupu. Sada stavlja konsekrator na izabranika osam upita koji počinju »Credis...?«, naime: »Vjeruješ li?«, i jedan, koji počinje »Anathemathizas...?«, naime: »Osuđuješ li?«. Pitanja se odnose osobito na Presveto Trojstvo i na utjelovljenje Gospodinovo, a izabranik ustajući i skidajući biret odgovara: »Credo«, odnosno: »Anathematizo«.

Izabranik poljubi sada konsekratoru ruku i stojeći s lijeve strane konsekratoru moli zajedno s njim pristupne molitve. Konsekrator nastavlja misu na

svom oltaru, a novi biskup, skinuvši pluviale i odjenuvši se u pontifikalno misno ruho, moli na svom oltaru misne molitve do Aleluja ili do posljednjeg stiha otegnute pjesme (Tractus). Kolekti se dana dodaje pod jednim završetkom kolekta za posvetu biskupa.

Sad je nastupio čas posvećenja.

Izabranik dolazi u pratnji biskupâ-asistenata pred konsekratora, koji ga upozoruje, da biskup treba da sudi, tumači, posvećuje, redi, prikazuje, krsti i potvrđuje. Nakon invitatorija »Oremus, fratres carissimi« slijede litanije sviju svetib. Na odnosnom mjestu prekida se obični tekst litanija, konsekrator ustaje i moli svečano blagosiljuči izabranika, koji i dalje ničice leži: »Ut hunc praesentem Electum benedicere digneris — te rogamus, audi nos: Ut hunc praesentem Electum benedicere et sanctificare digneris — te rogamus audi nos: Ut hunc praesentem Electum benedicere, sanctificare et consecrare digneris — te rogamus audi nos«. Poslije litanija stavlja konsekrator uz pomoć hiskupâ-asistenata novom biskupu na zatiljak i ramena otvorenu knjigu evanđelja. To ima da znači da novi biskup treba u čitavu svoju nutrinju preuzeti sveto evanđelje i evanđeoski dub.

Jedan od prisutnih drži evandelistar u ovom položaju, a konsekrator i oba biskupa-asistenta stavljaju novom biskupu obje ruke na glavu govoreći: »Accipe Spiritum Sanctum«.

Konsekrator moli tada kolektu »Propitiare Domine«, a onda pjeva svečanu posvetnu molitvu u obliku predslovlja: »Deus honor omnium«. Ova molitva završuje prošnjom: »comple in sacerdote tuo ministerii tui summam, et ornamenti totius glorificationis instructum, coelestis unguenti rore sanctifica«.

Tu prekida konsekrator predslovlje i pjeva se himan »Veni Creator Spiritus«, u kojem se Duh Sveti zove »duhovnim pomazanjem«. Nakon prve kitice pomazuje konsekrator izahranikovu glavu krizmom (unutar tonsure), najprije u obliku križa, a onda čitavu krunu uz riječi: »Ungatur et consecretur caput tuum celesti benedictione in ordine Pontificali (čineći tri put znak križa nad izahranikovom glavom), in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen«.

Tada nastavlja konsekrator prekinuto predslovlje i moli Gospoda, da se ovo pomazanje obilato proširi na glavu, t. j. na misli izabranikove i da utječe na njegove riječi i na sve njegove čine: »ut tui Spiritus virtus et interiora eius repleat et exteriora circumtegat«. Da dade i vidna znaka ovoj molbi, koju je Gospod uslišao, pomazuje nakon završetka predslovlja konsekrator ruke novog biskupa krizmom, uz pijev antifone: »Unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron« ... i psalma 132., govoreći: »Ungantur manus istae de oleo sanctificato et Chrismate sanctificationis, sicut unxit Samuel David regem et prophetam, ita ungantur et consecrentur in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti ...«.

Odsad ne govori više PR o izabraniku (»electus«), nego o posvećenomu (»consecratus«). Ovaj prima sada iz ruku konsekratora znakove svoje časti i vlasti: biskupski štap (baculum pastoralis officii), prsten (fidei signaculum), te evanđelistar (accipe evangelium et vade, praedica populo tibi commisso).

Tada nastavlja misu konsekrator na svom oltaru, a novoposvećeni biskup na svom. Kod prikazanja dariva novoposvećeni svome konsekratoru dvije svijeće, dva hljeba i dvije posude s vinom. Poslije prikazanja nastavlja novoposvećeni biskup svetu misu na strani poslanice istog žrtvenika, kod kojeg služi konsekrator. Konsekrator čita glasno sve molitve koje moli i novoposvećeni biskup i obojica čine zajedno sve inklinacije, genufleksije i blagoslove, koji su propisani. Oni počinju zajedno moliti misu riječima prinosa hljeba: »Suscipe, sancte Pater«. Obojica posvećuju ipak samo jednu zajedničku hostiju. Svetu pričest prima novoposvećeni stojeći i pod obim prilikama.

Primivši iz ruku konsekratora blagoslovljenu mitru (galeam munitionis et salutis) i rukavice (munditia novi hominis, qui de coelo descendit) sjedne

novi biskup na prijestolje, vođen konsekratorom i starijim asistentom-biskupom. Konsekrator mu dade u ruku biskupski štap i zapjeva »Te Deum«. Dok se pjeva ovaj slavospjev prolazi novo posvećeni biskup crkvom blagosiljući. Došavši do žrtvenika daje blagoslov svečanim načinom, nakon što je otpjevana antifona »Firmetur manus tua« i nakon što je konsekrator izmolio molitvu za novoposvećenoga: »ut ad vitam una cum grege sibi credito perveniat sempiternam«.

Na kraju izrazuje novoposvećeni biskup konsekratoru svoju zahvalnost time, što pjeva tri put, svaki put sve višim glasom »Ad multos annos«, približujući se pri tom konsekratoru i pokleknuvši tri put. Treći se put konsekrator malko prigne, u isto doba, kad novoposvećeni ustaje i zagrli ga dajući mu cjelov mira. I biskupi-asistenti izmijene s novoposvećenim biskupom cjelov mira, pa ga otprate do njegova oltara da skine misno rubo.

2. Ređenje se *svećenika* sastoji od uvodnog ispita i opomene, rukopoloženja nakon litanija sviju svetih, predavanja misnog odijela, kaleža s vinom i patene s hostijom, pomazanja rukû, isticanja vlasti služiti sv. misu, koncelebracije novog svećenika s biskupom, ispovijesti vjere, isticanja vlasti odriješiti od grijeha i obećanja da će poštovati svoga biskupa.

I ređenje svećenika počinje time, da arhiđakon pretstavi biskupu ređenike i zamoli biskupa da prisutne đakone zaredi za svećenike.

Biskup pita: »Scis illos dignos esse?«, a arhidakon odgovara, da znade, da su dostojni, koliko to može znati ljudska slabost. Biskup sa na to obraća kleru i puku da svaki otvoreno, ali čedno kaže, ako imade što protiv kojega od izabranih. Kad se nitko nije javio, obraća sa biskup samim ređenicima u svojoj Admonitio: »Consecrandi, filii carissimi, in Presbyteratus officium«, te im skreće pažnju na visoko dostojanstvo svećeništva Novog Zavjata i poziva ih: »Agnoscite quod agitis, imitamini quod tractatis ...«. Tada se pjevaju litanije sviju svetih, dok su ređenici prostrti ničice u crkvi. Na određenom mjestu biskup, koji podjeljuja sveti red, ustane i blagosilje ređenike, slično kao kod konsekracije biskupa.

Po završetku litanija biskup u mitri bez riječi rukopolaže svakog pojedinog ređenika. Isto čine i prisutni svećenici.

Svi oni, zajedno s biskupom, drže ispruženu desnu ruku nad ređenicima dok biskup govori Invitatorij »Oremus, fratres carissimi, Deum Patrem omnipotestatem offere sacrificium Deo Missasque celebrare tam pro vivis quam pro... stia dona multiplicet ...«. Nakon ovog invitatorija moli biskup kolektu »Exaudi« i svečano predslovlje. U kolekti moli biskup da Gospod izlije nad novim svećenicima blagoslov Duha Svetoga i krepost svećeničke milosti, a u Predslovlju se obraća Gospodu s molbom da Gospod poda izabranicima dostojanstvo svećeništva i obnovi u njima duh svetosti, te uzmognu biti mudri pomoćnici biskupovi u spasavanju duša.

Sjedeći, s mitrom na glavi, prekriži tada biskup svakom ređeniku stolu na prsima govoreći: »Accipe iugum Domini, iugum enim eius suave est est onus eius leve«. Na to pruži biskup ređeniku savitu kazulu uz riječi: »Accipe vestem sacerdotalem, per quam charitas intelligitur ...«. Tada biskup ustaje, skida mitru i dok ređenici kleče, moli Gospoda u molitvi »Deus sanctificationum Dominus« da izabranici svojim životom budu dostojni milosti svećeništva. Za vrijeme, dak se pjeva himan »Veni Creator Spiritus«, biskup pomazuje ređenicima ruke na dlanu katekumenskim uljem uz riječi: »Consecrare et sanctificare digneris, Domine, manus istas per istam unctionem et nostram benedictionem ... ut quaecumque benedixerint benedicantur ... in nomine D. n. I. Chr.«. Svaki ređenik odgovara: »Amen«. Time je zorno predočeno ovlaštenje svećenikovo da daje blagoslov. Sada pruža biskup novim svećenicima patenu s hostijom i kalež s vinom i vodom da ga taknu govoreći: »Accipe

potestatem offere sacrificium Deo Missasque celebrare tam pro vivis quam pro defunctis, in nomine Domini«. Prikazavši biskupu kod ofertorija po jednu svijeću kleknu novi svećenici i glasno mole s biskupom sve molitve u misi, koje slijede, počevši od »Suscipe sancte Pater ... hanc immaculatam hostiam«. Oni koncelebriraju s biskupom, koji ih je zaredio i primaju od njega svetu pričest, ali samo pod prilikom kruba. Biskup pruža sv. pričest uz riječi: »Corpus D. n. I. Chr. custodiat te in vitam aeternam«, a novozaređeni svećenik odgovara: »Amen«.

Iza pričesti, a prije pričesne antifone, moli biskup responsorij: »Iam non dicam vos servos, sed amicos meos, quia omnia cognovistis, quae operatus sum in medio vestri«. To su riječi Spasiteljeve, kako nam ih je sačuvalo evanđelje po sv. Luki 24, 47—49, na posljednjoj večeri. Tada novi svećenici polažu ispovijest vjere i nakon toga ih biskup sjedeći, dok oni kleče, rukopolaže govoreći svakomu: »Accipe Spiritum Sanctum, quorum remiseris peccata, remittuntur eis; et quorum retinueris, retenta sunt«. Razvivši svakomu planetu (koja je sve dosad bila savita), u znak, da sada svaki ređenik imade svu vlast svećeničkog reda, prima biskup od svakog ređenika zavjeru vjernosti, zapravo obećanje poštovanja i poslušnosti na starogermanski način. Konačno upozoruje biskup nove svećenike da dobro nauče služiti misu prije svoje celebracije, blagoslije ih naročitim blagoslovom i poziva ih, da poslije svoje prve misa reknu jednu misu o Duhu Svetom, jednu o Bl. Dj. Mariji i jednu za vjerna mrtve i da se Gospodu mole i za njega, koji ih je zaredio.

3. Red se *đakonata* sastoji od uvodnog ispita i opomene, rukopoloženja nakon litanija usred prefacije, predavanja đakonalnog ruha i evanđelistara, te završnih molitava.

Kod ređenja đakona poziva arhidakon nakon poslanice one, koji će primiti red đakonata i pretstavi ih biskupu s molbom da ih zaredi.

Na pitanje biskupovo da li su dostojni, odgovara arhiđakon, da znade, da su dostojni, koliko to može znati ljudska slabost. Biskup je tada obraća prisutnom kleru i puku alokucijom »Auxiliante Domino« i pozivlje svakoga, tko bi imao štogod protiv ređenika, neka slobodno istupi i kaže, što ima da kaže, »verumtamen memor sit conditionis suae«. Kad se nitko nije javio upravlja biskup nakon kratke stanke ređenicima opomenu »Provehendi, filii dilectissimi« upozorujući ih: »quia estis comministri et cooperatores corporis et sanguinis Domini, estote ab omni illecebra carnis alieni ...« i pozivlje ih da živim djelima prikažu evanđelje onima, kojima ga ustima naviještaju. Na to slijede litanije sviju svetih s posebnim blagoslovom nad ređenicima, a tada invitatorij »Oremus, fratres charissimi« s običajnom kolektom i svečanim predslovljem. Tek je kod ređenja đakona kolekta spojena s invitatorijem u jednu molitvu. Invitatorij zapravo završava prošnjom: »eisqua consecrationis indultae propitius dona conservet«. Današnji invitatorij prosljeđuje odmah: »et preces nostras clementer exaudiat«, a to je zapravo početak prvotne kolekte, kako to proizlazi iz paralelizma s ostalim kolektama u obredu ređenja na ovom mjestu.

Usred predslovlja prekida biskup tok same molitve i stavlja desnu ruku na glavu ređenika govoreći: »Accipe Spiritum Sanctum ad robur et ad resistendum diabolo et tentationibus eius, in nomine Domini«.

Onda nastavlja predslovlje »Emmitte in eos, quaesumus, Domine, Spiritum sanctum, quo in opus ministerii tui fideliter exequendi septiformis gratiae tuae munere roborentur«. Sjedeći s mitrom na glavi daje biskup sada novim đakonima vanjske znakove njihove čast: stolu (»Accipe stolam candidam ...«), dalmatiku (»Induat te Dominus indumento salutis et vestimento lactitiae«) i evanđelistar (»Accipe potestatem legendi Evangelium in Ecclesia Dei ...«). U narednim molitvama »Exaudi« i »Domine sancte« moli biskup,

okrenut prema đakonima, da budu spremni izvršiti svaku odredbu Gospodnju kao čisti službenici svetog žrtvenika.

Jedan od novozaređenih đakona vrši tada odmah svoju službu čitajući evanđelje u isto doba s biskupom.

4. *Subđakonat* se dijeli tako, da biskup najprije upravlja budućem subđakonu opomenu o važnosti njegova koraka. Tada slijede litanije s običajnim prošnjama za ređenike, biskupova uputa o novoj službi, predavanje kaleža, patene i posudicâ s vinom i vodom, invitatorij i svečana prošnja, te na kraju predaja subdakonalnog ruha i epistolarija.

Red se subđakonata podjeljuje u kvatrnu subotu iza petog čitanja, a inače iza kolekte.

Premda je ređenje subđakona u svojoj jezgri posve analogno nižim redovima, ipak se od onda, otkad se subđakonat broji među više redove, vrši taj obred uz dodatke, koji su značajni za više redove.

Najprije arhiđakon poziva ređenike da pristupe i oni priđu k biskupu ostajući u izvjesnoj udaljenosti. Biskup se tada obraća budućim subđakonima u nagovoru »Filii dilectissimi« i opominje ih, da ponovno promisle o koraku, koji kane učiniti. Još su slobodni, ali ako prime ovaj red, ne će više moći natrag i trebat će vječno služiti Bogu i njegovom će pomoću trebati čuvati vječnu čistoću u službi Crkve. Stoga: »dum tempus est, cogitate, et, si in sancto proposito perseverare placet, in nomine Domini buc accedita«.

To je najsvečaniji momenat ređenja subđakona: ređenici se bacaju ničice na tla i tako ostaju sve dok se ne izmole litanije sviju svetih, kojih redovite prošnje biskup prekida na običajnom mjestu s prošnjom da Gospod ove svoje izabranike blagoslovi i posveti.

Iza litanija kleće budući subđakoni oko biskupa i on ih opominje da subđakon treba pripraviti vodu za svetu tajnu, đakonu služiti, prati oltarnike i tjelesnike i donositi đakonu kalež i patenu za svete tajne. Neka dakle budu dostojni ove službe. »Et ideo, si usque nunc fuistis tardi ad ecclesiam, amodo debetis esse assidui. Si usque nunc somnolenti, amodo vigiles. Si usque nunc ebriosi, amodo sobrii. Si usque nunc inhonesti, amodo casti«.

Pružajući tada biskup svakom ređeniku prazni kalež s patenom veli: »Videte, cuius ministerium vobis traditur; ideo vos admoneo, ut ita vos exhibeatis, ut Deo placere possitis«. Osim toga daje im arhiđakon da taknu posudice s vinom i vodom, jednu posudu i ručnik.

Tada moli biskup invitatorij »Oremus Deum ac Dominum« i svečanu prošnju »Domine sancte, Pater omnipotens«, želeći da novi subđakoni budu brižni i dostojni službenici Božjeg žrtvenika.

Na kraju predaje biskup novim subđakonima amikt, manipul, tuniku i epistolarij, a kod pjevane mise pjeva jedan od novih subđakona poslanicu dana.

5. *Akolitat* se sastoji od biskupove opomene, predaje svijećnjaka sa svijećom i vrčića za vino i vodu, invitatorija i svečane prošnje.

Akoliti se rede u kvatrnu subotu iza četvrtog čitanja, a inače neposredno iza eksorcista.

Arhiđakon pozove ređenike i oni kleknu, a biskup ih u admoniciji »Suscepturi, filii charissimi« opominje dužnosti lektora da nosi svijeće, da užiže svijetlo u crkvi, da služi vino i vodu. Stoga treba da i oni sami, jer su tako bližu žrtvi Novog Zavjeta, budu po čistom životu i dobrim djelima Bogu ugodna žrtva.

Kad im je biskup predao svijećnjak sa svijećom i vrčiće za vodu i vino kod svete žrtve, moli u invitatoriju »Deum Patrem omnipotentem«, u kojem

opetuje istu misao želeći da Gospod blagoslovi nove akolite te uzmognu svojim životom svijetlili drugima. Drugim riječima opetuju i daljnje tri molitve istu prošnju. Bit će, da su prvotno služile kao molitve ad libitum.

6. *Eksorcistat* se sastoji od biskupove opomene, predaje knjige eksorcizama, te invitatorija i svečane prošnje.

Eksorciste bivaju u kvatrnu subotu zaređeni iza trećeg čitanja, a inače neposredno poslije lektora.

Na poziv se arhiđakona okupe oko biskupa i kleknu, a biskup ih u admoniciji »Ordinandi, filii cbarissimi« upozoruje, da je dužnost eksorciste tjerati đavla, držati red kod pričešćivanja vjernika i služiti kod svete žrtve vodu. Treba dakle da nastoje, kako ne bi đavao u njima samima imao udjela ni vlasti nad njima.

Potom im daje knjigu eksorcizama uz riječi: »Accipite et commendate memoriae et habete potestatem imponendi manus super energumenos, sive baptizatos, sive cathecumenos«.

U invitatoriju i posvetnoj molitvi, koja slijedi, moli biskup Gospoda da blagoslovi ređenike, te uzmognu biti »spirituales imperatores ad abiciendos daemones« i »probabiles medici Ecclesiae, gratia curationum virtuteque coelesti confirmati«.

7. *Lektorat* se dijeli tako, da biskup najprije upravlja novim lektorima opomenu o njihovoj službi, zatim im predaje knjigu čitanja, a na kraju slijedi invitatorij i svečana prošnja.

Lektorat se dijeli na kvatrnu subotu iza drugog čitanja, a inače neposredno iza ostiariata.

Kad su se na poziv arhiđakonov budući lektori okupili klečeći oko biskupa, podsjeća ih biskup u admoniciji »Electi, filii charissimi« da lektori imadu vlast i dužnost čitati, odnosno pjevati čitanje i blagosivati kruh i nove plodine. Stoga ih biskup poziva da tačno i razgovjetno čitaju vjernicima riječ Božju i da sami drže ono, što drugima čitaju.

Tada im biskup pruža lekcionarij s riječima: »Accipite et estote verbi Dei relatores ...«.

U invitatoriju »Oremus, fratres charissimi« poziva biskup prisutne da mole Gospoda za blagoslov novih lektora, te uzmognu razgovjetno u crkvi čitati, što im je određeno, i sami savjesno ispunjati, što čitaju. Isto moli biskup u kolekti »Domine sancte, Pater omnipotens«, koja slijedi i kojom se završuje obred ređenja lektora.

U prvoj se admoniciji spominje kao dužnost lektora čitanje i pjevanje štenja u bogoslužju, te blagoslov kruha i novih plodina. Ritus servandus in celebratione Missae, VI 2, određuje, da lektor, odjeven u superpelicej, može pjevati poslanicu, ako svećenik pjeva misu bez đakona i subđakona. Evanđelje pjeva u tom slučaju sam svećenik.

O blagosivanju kruha i plodina ne govori više nijedna od molitava, koje sačinjavaju obred ređenja lektora. Sve se molitve odnose samo na čitanje u crkvi. Ipak određuje can 1037 § 4. novog crkvenog zakonika, da đakoni i lektori mogu valjano i dopušteno podijeliti one blagoslove, koje im pravo izrijekom dopušta. To je, za lektora, blagoslov kruha i novih plodina.

8. *Ostiariat* se dijeli tako, da biskup najprije opominje nove ostiarije o svetosti njihove službe, zatim im predaje ključ od crkve i na kraju moli običajni invitatorij s kratkom svečanom prošnjom.

Ostiariji bivaju u kvatrnu subotu zaređeni iza prvog čitanja, inače, poput lektora, eksorcista i akolita, neposredno iza Kyrie eleison, odnosno iza »Gloria in excelsis«.

Slijedeći poziv arhiđakona okupe se budući ostiariji oko biskupa i kleknu, a biskup im u admoniciji »Suscepturi, filii charissimi« skreće pažnju na to, da ostiarij treba udarati u cimbal i u zvona, otvarati crkvu i sakristiju i otvarati knjigu onomu, koji propovijeda. Stoga neka nastoje da se brinu, te ništa, što je u crkvi, ne propadne i neka budu tačni u otvaranju crkvenih vratiju vjernicima.

Predajući im ključeve kaže biskup: »Sic agite quasi reddituri rationem pro iis rebus, quae his clavibus recluduntur«. Tada svaki od novih ostiarija simbolički izvršuje svoju službu time, što zatvori i otvori crkvena vrata i udara u zvono.

U invitatoriju, koji slijedi, poziva biskup prisutne da mole Gospoda, da blagoslovi nove ostiarije, te budu vjerni čuvari kuće Gospodnje. Ovu milost moli tada biskup za nove ostiarije u kolekti »Domine sancte, Pater omnipotens«.

9. *Prvu tonsuru* dijeli biskup novim klericima tako, da iza invitatorija reže kosu uz propisanu formulu, pjevanje i molitvu. Tada oblači biskup nove klerike u superpelicej. Na kraju slijedi opomena klericima o svetosti njihova staleža.

Oni, koji su odabrani da prime prvu tonzuru, kleknu pred biskupa, koji u invitatoriju »Oremus, fratres charissimi« poziva prisutne, da svi zajedno mole Gospoda, te budućim klericima poda milost ustrajnosti u kleričkom staležu stalno braneći njihova srca od svjetskih želja.

Tada obavlja biskup tonsuru, dok svaki pojedini klerik zajedno s biskupom izgovara riječi »Dominus pars haereditatis meae et calicis mei: tu es, qui restitues haereditatem meam mihi«. Međutim pjeva kor antifonu »Tu es, Domine, qui restitues haereditatem meam mihi« i ps. 15. U molitvi »Praesta quaesumus« izriče biskup tada prošnju da novi klerici ustraju Božjom milošću u ljubavi Božjoj.

Kad su se tako klerici odrekli svijeta, slijedi drugi dio obreda, u kojemu ih biskup odijeva u kleričko liturgijsko odijelo. Biskup sjedi s mitrom na glavi, a kor pjeva antifonu »Hi accipient benedictionem a Domino et misericordiam a Deo salutari suo« i ps. 23. Iza toga moli biskup kolektu »Adesto«, u kojoj ponovno moli da novi klerici, kojima Crkva daje njihovo liturgijsko odijelo, ustraju u dobru. Tada biskup, opet s mitrom na glavi i sjedeći oblači svakog novog klerika superpelicejem govoreći: »Induat te Dominus novum hominem qui secundum Deum creatus est in iustitia et sanctitate veritatis«. Pošto su svi odjeveni skida biskup mitru i stojeći prema njima, dok oni kleče, moli biskup u oduljoj kolekti da Gospod oslobodi nove klerike od svakog robovanja svijetu, kao što su zauvijek skinuli svjetsko odijelo.

Na kraju sjedne opet biskup i s mitrom na glavi obraća se novim klericima upozoravajući ih da su danas postali dionicama kleričkih privilegija u Crkvi i da treba da budu i ostanu dostojni odijela, što ga nose.

SAKRAMENAT ŽENIDBE

Razvitak ženidbenih obreda[1]. 1. U prvo se doba Crkva posve prilagodila sklapanju braka i među kršćanima po rimskom pravu. Tu je vrijedila norma: Consensus facit nuptias. Formalnoj su ženidbi među Rimljanima pretbodile zaruke.

[1] Isp. Leclercq: Mariage AL X/2 1843—1982; Knecbt: Handbuch des katholischen Eberechts 1928 601—620, 853—884; Leclercq: L'anneau des fiançailles et de mariage, AL I/2 2188—2191; Kard. Schuster: La benedizione nuziale, LS I

Zaručnik je kod zaruka (sponsalia) običavao zaručnici dati prsten kao zalog (arrha) u znak datog obećanja, a u kasnije carsko doba već se kod zaruka uredilo i pitanje miraza i ženidbenog ugovora. Već su dakle i same zaruke bile odjevene u izvjesnu svečanu formu (soliemnisatio). To isto opažamo i kod same ženidbe, gdje su osim građanskih svečanosti postojale i kod poganskih Rimijana i religijski obredi. Ujutro vjenčanoga dana pitali su vrači bogove o budućnosti mladoga para. Kad su se sabrali gosti izjavili su zaručnik i zaručnica svoj ženidbeni pristanak, a na to je vodilja zaručnice (pronuba) stavila njihove ruke jedne u druge. Zaručnica je na glavi poput svib drugih žena imala veo, samo je taj veo toga dana bio crvene, plamene boje, te se zvao flammeum (sc. velum). Zaručnik je kao i zaručnica bio ovjenčan cvijećem. Tada je slijedila žrtva bogovima, gozba i svečano dovođenje zaručnice u njezin novi dom.

Već se zarana pokazalo potrebnim da i Crkva imade udjela kod sklapanja kršćanskih brakova, jedno zato, jer je ženidbeni ugovor stvarno sakramenat Novog Zavjeta, a drugo zato, da brak, što ga sklapaju kršćani, bude odgovarao svetosti kršćanske vjere.

Stoga već sv. Ignacije Antiohijski piše sv. Polikarpu: »Decet ducentes et ductas cum sententia Episcopi unionem facere, ut sit secundum Dominum et non secundum concupiscentiam«[2]. Tertulijan[3] upozoruje, da se »occultae coniunctiones, id est non prius apud ecclesiam professae« ne bez razloga mogu smatrati grešnima. Pa ako se iz gore navedene izjave i ne može izvesti sa sigurnošću, da je u doba sv. Ignacija Antiohijskog postojao posebni crkveni obred vjenčanja, to jasno slijedi iz Tertulijanovih[4] riječi, jedan vijek kasnije: »Unde sufficiam ad enarrandam felicitatem eius matrimonii quod ecclesia conciliat, et confirmat oblatio et obsignatum angeli renuntiant, Pater ratum habet? Nam nec in terris filii sine consensu patris rite ac iure nubunt«.

Papa Inocent I. (402.—417.) već spominje blagoslov, što ga svećenik daje mladoženjama[5]. U L 31 (PL 55, 130) nalazimo već današnju kolektu, tajnu i popričesnu u misi pro sponso et sponsa. Odanle je uzeta i sasvim malo promijenjena molitva »Respice, quaesumus« u RO. I GL 52 imade posebni misni obrazac s naročitim Predslovljem i »Hanc igitur«, te dvije molitve poslije »Oče naš« i jednom prije popričesne (PL 74, 1213.).

Papa Nikola I. (858.—867.)[6] prikazuje rimski obred vjenčanja u »Responsa ad consulta Bulgarorum«. Nikola I. veli ovdje, da govori o običaju, što ga je rimska crkva primila u davnini i što ga i danas drži. Evo tog običaja:

»Post sponsalia, quae futurarum sunt nuptiarum promissa foedera, quaeque consensu eorum qui haec contrahunt et eorum in quorum potestate sunt celebrantur, et postquam arrhis sponsam sibi sponsus per digitum fidei a se annulo insignitum desponderit, dotemque utrique placitam sponsus ei cum scripto pactum hoc continente coram invitatis ab utraque parte tradiderit... ambo ad nuptialia foedera perducuntur. Et primum quidem in ecclesia Domini cum oblationibus quas offerre Deo debent per sacerdotis manum statuuntur, sicque demum benedictionem et velamen celeste suscipiunt... Verumtamen velamen istud non suscipit, qui ad secundas nuptias migrat. Post autem de ecclesia egressi coronas in capitibus gestant, quae semper in ecclesia ipsa sunt solitae reservari...«.

Nikola I. nadodaje, da ipak nija grijeh, kako to kažu Grci, prema izvještaju Bugara, ako se sve to ne izvrši kod sklapanja ženidbe, već da je dovoljno da oni, koji sklapaju ženidbu, dadu svoju privolu jedan drugomu.

184—190. — [2] PG 5, 723. — [3] De pudicitia IV. PL 2, 1038. — [4] Ad uxorem II,

Iz ovog se izvještaja Nikole I. vidi, kako je stari rimski način sklapanja ženidbe još u IX. vijeku u Rimu bio svjež i živ, tako, što se tiče pravnog shvaćanja, kao što i svečanosti, s kojima je bila povezana ženidbena privola. Sveta misa se služi kao dio ženidbene svečanosti, a zatim slijedi blagoslov, primanje vela, ali samo kod prve ženidbe, ne više kod druge, i konačno vjenčanje na izlasku iz crkve. Mnogi se od ovih običaja spominju davno prije Nikole I. pojedinačno, dok Nikola I. prikazuje čitav obred sklapanja ženidbe. Ali, kako to naročito ističe Nikola I., svi ovi obredi zajedno ne sačinjavaju samog čina, koji uzrokuje ženidbeni vez: sve je to samo sollemnisatio, obredi, koji daju svečani oblik sklapanju ženidbe, ali ne sačinjavaju bitnosti ženidbe. Ova je u međusobnoj privoli zaručnika.

2. I germansko je pravo razlikovalo zaruke od ženidbe. Prvotno je zaruke sklapao zaručnik ne sa zaručnicom, nego s ocem ili sa skrbnikom zaručnice. Kad je bio sklopljen ugovor o mirazu, koji je davao zaručnik, oslanjajući se na stari običaj kupovanja žene, tada je otac ili skrbnik predao zaručnicu zaručniku. Kasnije se taj običaj izgubio, pa je sama zaručnica sklapala zaruke sa zaručnikom. No još je uvijek tradicija bila odviše jaka, a da bi zaručnik i zaručnica bez posredovanja nekog trećeg mogli sklopiti zaruke i brak. Tako je zaručnica izabirala ovo treće lice, ali to nije morao biti niti je uvijek bio svećenik. Tek od XIII. v. amo počinju s crkvene strane zabrane da se ne smije sklapati ženidba osim pred svećenikom. Tridentski je sabor proglasio nevaljanim brak, koji se ne bi sklopio pred župnikom. To je za cijelu Crkvu ponovno odredio novi crkveni zakonik, bez obzira na okolnost, da li je negdje proglašen ovaj dekret Tridentinuma ili nije. Još je jedna razlika između današnjeg pravnog stanja i onoga, što ga je odredio Tridentinum. Prema odredbi je tridentskog crkvenog sabora župnik imao da samo primi ženidbenu privolu, a prema can 1095 § 1, n. 3. novog crkvenog zakonika valja da župnik ili Ordinarij, odnosno po njima pravilno ovlašteni svećenik, nesamo primi, nego i zatraži ženidbenu privolu.

3. Možemo dakle razlikovati tri razvojna stupnja u funkciji, što je svećenik kao zastupnik Crkve vrši kod sklapanja kršćanskog braka. Najprije je svećenik samo zastupnik Crkve, pred kojim stranke sklapaju brak. Onda svećenik stupa na mjesto skrbnika, koji daje zaručnicu zaručniku i tako je vjenča s njime. Konačno, od Tridentinuma amo, svećenik kao zastupnik Crkve prima, a danas, prema novom crkvenom zakoniku, i traži i prima privolu zaručnika i zaručnice. Tako su se izmiješale prvotne zaruke s prvotnim vjenčanjem, pa je to prešlo i na samu sollemnisatio, na vjenčane obrede. Od prvotnog je zaručnog prstena nastao vjenčani prsten. Od prvotnog svjedoka nastao je najprije predavač zaručnice zaručniku, u ime njezino, a onda, na kraju, službeni zastupnik Crkve, koji traži i prima međusobnu privolu zaručnika.

Sve se to odrazuje u razvitku ženidbenih obreda. Sakramenat ženidbe dijeli jedan zaručnik drugomu predavajući pravo na tijelo. Bit je sakramenta ženidbe u samom ugovoru, dakle u međusobnoj privoli zaručnika. To se odrazuje u pitanjima, što ih ovlašteni svećenik stavlja na zaručnike, te u njihovim odgovorima. No što se više ustaljivao običaj da ovlašteni svećenik, ne više kao mandatar zaručnice, nego kao službeni zastupnik Crkve, sudjeluje kod sklapanja ženidbe, to se više osjećala i potreba da on ne sudjeluje samo pasivno, nego i aktivno kod sklapanja braka između zaručnika, da izvrši izvjestan obred i izreče izvjesnu formulu. Autoritativnu ulogu ovlaštenog svećenika kod sklapanja braka izražava na svoj način formula, kako je nalazimo u XIII. v.: »Et ego coniungo vos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti«.

9, PL 1 1415/6. — [5] PL 20, 475. — [6] PL 119, 979, 980.

Ali do ove je formule došlo tek povjesnim utjecajima, o kojima je upravo bila riječ. Nikad nije u Crkvi iščezla svijest, da je bit sakramenta ženidbe u privoli i stoga nalazimo ovu formulu: »Matrimonium inter vos contractum Deus confirmet et ego illud in facie ecclesiae sollemnizo in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti«. Ova je formula nadahnuta pravnim shvaćanjem rimskog i kanonskog prava. Danas je u rimskom obredniku i jedna i druga formula, najprije ona, koja se osniva na pravnom sbvaćanju, da je bit ženidbe u privoli zaručnikâ, a onda ona, koja je nastala povjesnim razvitkom intervencije ovlaštenog svećenika kod sklapanja ženidbe. Prva je formula već u lyonskom obredniku iz XIV. v. sastavljena u obliku pitanja, što ga svećenik stavlja na zaručnika i zaručnicu. Tako je ova formula stilizovana i u današnjem rimskom obredniku, saglasno s današnjim kanonskim propisima, da ovlašteni svećenik imade tražiti i primiti privolu zaručnikâ.

Današnji obred sklapanja ženidbe donosi Rimski Obrednik u naslovu VII, glavi 2. Ovaj obred, kako ga donosi RO nije strogo propisan ni u onim biskupijama, gdje je inače uveden RO, jer rubrika pod točkom 6. VII, 2, glasi: »ako se gdje upotrebljavaju drugi pohvalni običaji i ceremonije kod vjenčanja, dolikuje da se zadrže«.

Nakon što je sve izvršeno, što prema kanonima treba izvršiti, te ako se ne protivi nikakva zapreka, obuče župnik kotu, metne bijelu štolu, uzme, ako je to moguće, barem jednog klerika, isto tako obučena u kotu, da mu nosi knjigu i posudu s blagoslovljenom vodom i škropilom, te barem pred dva svjedoka pita muškarca i žensku, koji kleče pred oltarom, privoljuju li na ženidbu.

Župnik pita oboje, svako napose, pučkim jezikom. Najprije pita zaručnika: I. Hoćeš li uzeti ovdje nazočnu I. za svoju zakonitu ženu po običaju svete majke Crkve? Zaručnik odgovara: Hoću. Odmah potom pita svećenik zaručnicu: I. Hoćeš li uzeti ovdje nazočnoga I. za svojega zakonitog muža po običaju svete majke Crkve? Zaručnica odgovara: Hoću.

Time je ženidba sklopljena i sve ostalo spada samo u obrednu svečanost, kojom Crkva okružuje ovaj sakramenat.

Kad svećenik vidi, da zaručnici uzajamno privoljuju, zamolit će ih, da jedno drugomu dadu desnu ruku i tada kaže: »Ja vas združujem u ženidbu u ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Amen«. Pri tom se može služiti i drugim riječima, već prema prihvaćenom obredu ovog ili onog mjesta.

Ovo je međusobno davanje ruku bilo uobičajeno kod ženidaba i u starom poganskom svijetu, kao i u Židova. Kod rimskih je ženidaba izvršila ovaj obred »pronuba«; vodilja zaručnice. U knjizi Tobije 7, 15 čitamo, da je Raguel uzeo desnu ruku svoje kćeri i stavio je u desnu ruku mladoga Tobije govoreći: »Bog Abrahamov i Bog Izakov i Bog Jakovljev neka bude s vama, on vas sjedinio i ispunio svoj blagoslov u vama«. Sv. Grgur Nazianski (Ep. 57.) pozna također ovaj običaj u kršćanskim ženidbama i veli govoreći o vjenčanju Olimpiade: »i ja sam u dubu i mojom voljom nazočan (kod tog vjenčanja) i slavim svetkovinu i sjedinjujem mlade ove ruke zajedno i s njima ruku Božju«.

U nekim krajevima vlada običaj da svećenik štolom obavije ruke zaručnika i zaručnice dok izgovara gornje riječi.

Tada svećenik poškropi muža i ženu blagoslovenom vodom i blagosiva prsten, što ga, nakon blagoslova, zaručnik natakne zaručnici na prstenjak lijeve ruke, dok svećenik govori: »u ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Amen«. U blagoslovu moli svećenik da ona, koja bude nosila ovaj prsten, očuva potpunu vjernost svojem zaručniku, da ustraje u miru i vršenju Božje volje i da vazda živi sa svojim zaručnikom u uzajamnoj ljubavi.

Rimski obrednik još uvijek govori o »zaručniku« i »zaručnici«, premda su oni pravno već muž i žena. Prstenovanje spada samo u svečane obrede, kojima Crkva zaodijeva sklapanje ženidbe. U prstenovanju je po rimskom obredu još danas ostala živa uspomena na subarrhatio, kojom je po prstenu zaručnik sebi vezao zaručnicu (po antiknom rimskom običaju). Zato se po rimskom obredu blagosilje samo jedan prsten, što ga zaručnik stavlja zaručnici na prstenjak lijeve ruke.

Nasuprot se u onim krajevima, gdje je na području ženidbenog prava bilo od jačeg utjecaja germansko sbvaćanje uveo običaj, da se blagosilju dva prstena i da prstenovanje vrši izmjenično i zaručnik i zaručnica. To je uvedeno već u doba, kad se zaručnica mogla samostalno opredijeliti i kad je više nije davao zaručniku ni otac ni skrbnik, nego se ona sama za to opredijelila. Prema tomu ima i blagoslov prstena donekle drugo značenje, jer se ne odnosi samo na dužnosti zaručnice, kako to vidimo u rimskom obredu, nego i na dužnosti zaručnika.

Nakon prstenovanja moli svećenik Gospoda da svojom pomoći čuva one, koje je združio za umnožavanje ljudskoga roda. Kad to svrši, treba li blagosloviti ženidbu, služi misu za zaručnika i zaručnicu prema RM.

Misa je za zaručnika i zaručnicu potpuno nadahnuta osjećajem svetosti kršćanskoga braka i prošnjom, da mladenci u svom zajedničkom životu postignu ovu svetost. Iza »Oče naš« okrene se svećenik prema zaručnicima, koji kleče, i moli nad njima, stojeći na strani poslanice, dvije molitve, od kojih je druga neobično dugačka. Prva je molitva istovjetna sa zaključnom molitvom u RO, a druga, dugačka, crta kreposti kršćanske supruge i moli od Gospoda, da ona dođe u nebesko kraljevstvo, a oboje da vide djecu svoje djece do u treće i četvrto koljeno i da dožive željenu starost. Svećenik tada proslijedi misu s »Libera nos«, a poslije popričesne okrene se opet zaručnicima nadovezujući u molitvi »Deus Abraham« na posljednje riječi predašnje molitve. Ovdja može svećenik da i sa svoje strane održi zaručnicima govor, da se međusobno ljube i da ostanu u strahu Božjemu. Tada ih poškropi blagoslovljenom vodom i onda daje, kao obično u misi, blagoslov.

SAKRAMENAT BOLESNIČKE POMASTI

Razvitak obreda[1]. 1. Obred je bolesničke pomasti kratko, ali dosta jasno označen u katoličkoj poslanici sv. Jakoba V, 14, gdje se izrijekom veli, da svećenici nad bolesnikom mole i da ga mažu uljem. Euhologij Serapiona, biskupa u Thmuis[2] i Apostolske Konstitucije VIII, 29[3] sadržavaju blagoslov ulja protiv bolesti, upravo kao što se i u Traditio apostolica sv. Hipolita blagosilje ulje na kraju anafore. Serapionov Euhologij donosi na drugom mjestu, izvan mise, i blagoslov bolesničkog ulja, koje po tom blagoslovu imade moć ozdravljenja i daje oproštenje grijeha.

[4]»Oratio in oleum aegrotorum ...« u Serapionovu eubologiju glasi: »Invocamus te, qui babes omnem potestatem ... et oramus, ut emittas vim sanationis e caelis unigeniti super boc oleum, ut eis, qui his tuis creaturis unguntur ... fiat in depulsionem omnis languoris et omnis infirmitatis ... in remedium vitae et salutis, in sanitatem et integritatem animae et corporis et spi-

[1] Isp. Leclercq: Extreme-Onction AL V/1 1029—1037; Leclercq: Onction AL XII/2 2116—2130; Kard. Schuster: La liturgia sulle soglie dell' eternità, SL I 191—201. — [2] Ed. Funk, Didascalia II 181. — [3] Ib. I 533. — [4] Ib II 191—193.

ritus, in valetudinem perfectam. Timeat, Domine, omnis operatio diabolica ... nomen sanctum tuum, quod invocamus nunc et nomen unigeniti et abeat ab internis et externis servorum tuorum horum, ut glorificetur nomen eius, qui pro nobis crucifixus est et resurrexit et languores nostros et infirmitates suscepit...«[4].

No ovi podaci imadu veću dogmatsku, nego liturgijsku važnost, jer nam malo ili ništa ne kažu o samom obredu bolesničkog pomazanja. Isto vrijedi i za poslanicu Inocenta I. biskupu Decentiju (416.), gdje papa dosta opširno govori o bolesničkom pomazanju i dokazuje, kako a fortiori smije biskup dijeliti ovaj sveti obred, kad ga smiju vršiti nesamo svećenici, nego i obični vjernici. Pogotovu, veli papa, kad biskup posvećuje sveto ulje.

Najstariji se dosad poznati obred bolesničkog pomazanja nalazi u Liber Ordinum mozarapske liturgije, što ga dom Férotin smatra starijim od invazije barbara (GL 40 PL 74, 1100) donosi samo blagoslov ulja za bolesnike, što ga blagosilje biskup na veliki četvrtak pod kraj kanona iza molitve »Nobis quoque«, na istom mjestu, kao i u Hipolitovoj anafori. Uz to se u GL 69, 70 (PL 74, 1223) nalaze molitve super infirmum in domo i in missa. GR. PL 78, 233 donosi molitvu i obred: ad infirmum ungendum. Počevši od VIII. v. redaju se svjedočanstva o obredu bolesničke pomasti, koja postaju sve češća i jasnija.

Premda se srednjevjekovni Ordines u pojedinostima dosta razilaze, ipak zapažamo, da se kod svih obred bolesničkog pomazanja sastoji od ovih glavnih dijelova: blagoslov sobe ili kuće, gdje se nalazi bolesnik, ispovijed bolesnikova i rekonciliacija, sakramentalno pomazanje, sveta popudbina i svečani blagoslov na kraju.

Blagoslov je bolesničke sobe bio u srednjem vijeku vrlo svečan.

Nakon pozdrava poškropio je svećenik sobu blagoslovljenom vodom, a često i okadio tamjanom, dok su ostali, često svećenici, molili psalam »Miserere«. Tada je slijedio niz molitava, među kojima se već u IX. v. nalazila i lijepa molitva današnjeg RO »Introeat«. I molitva »Domine Deus«, koja se danas moli iza pomazanja, molila se u srednjem vijeku odmah poslije blagoslova sobe, prije pomazanja.

Nerijetko su bolesnika opasali cilicijem, ili su ga posuli pepelom; sve obredi, koji potsjećaju na usku vezu, koja je postojala između tadanjeg načina ispovijedanja i dijeljenja bolesničke pomasti.

Već u IX. v. trebali su tada svi da ostave sobu, a svećenik se blago obratio bolesniku, da se uzda u Boga, da strpljivo podnosi bolove za pokoru svojih grijeha, da ispovijedi grijehe i pokaje se za njih, da oprosti onima, koji su ga uvrijedili, da čini pokoru i da ustraje u pravoj vjeri. Ove su opomene znale biti stavljene i u obliku upita ili dialoga, koji se kao autoru pripisuju sv. Anselmu Canterburyskom. I danas još RO V 2, 4. upućuje svećenika da bolesnika utješi blagim riječima i neka mu pokrijepi dušu i uzdigne nadu u vječni život. Tada je slijedila ispovijed, sedam pokorničkih psalama s naročitim antifonama i litanije sviju svetih, bilo u općenitom obliku, bilo opet s prošnjama, primijenjenim na bolesnika, n. pr.: »ut infirmum nostrum visitare et confortare digneris, ut ei vitam et sanitatem donare digneris, ut fructuosam atque salutiferam poenitentiam ei tribuere digneris«. Nakon litanija slijedi niz molitava za zdravlje i oproštenje grijeha, među njima molitve »Deus misericors«, »Deus clemens«, »Maiestatem tuam«, koje se nalaze već u Gelasianumu i u današnjem obredu rekonciliacije griješnika na veliki četvrtak. Prema RO 2, 4. ispovijeda svećenik bolesnika, ako se ovaj ushtjedne ispovjediti, odmah po ulazu u sobu, iza antifone »Asperges«, ali prije molitve »Introeat«. Zatim se po RO V 2, 6. moli latinskim ili pučkim jezikom općenita ispovijed. I prije

[5] Ed. Rahmani 1699. 49. — [6] RO V 2. 7: V 3. — [7] Isp. Warren: Tbe liturgy and Ritual of the Celtic Churcb. 166. — [8] Suppl. III. Q 29, art. 6. — [9] D 700.

nego počne mazati bolesnika opomene nazočne, da se za nj mole, i to, ako to može da bude, neka mole sedam pokorničkih psalama s litanijama svih svetib ili druge molitve, dok on služi sakramenat pomazanja[6]. Tu su očito litanije sviju svetib i pokornički psalmi promijenili svoje prvotno mjesto. Za ono relativno kratko vrijeme, što svećenik maže svetim uljem bolesnika, nije moguće izmoliti litanije sviju svetih i pokorničke psalame. To je još zaostatak prvotne prakse, kad je svećenik iza ispovijedi izvršio nad bolesnikom rekonciliaciju, dok su drugi molili pokorničke psalme i litanije sviju svetih.

Samo se pomazanje vršilo na vrlo raznolik način.

Svećenik je mazao svetim uljem oči, uši, usta, grlo, prsa, ramena, ruke, noge, mjesto, gdje se najjače osjećala bol i t. d. Pomazanje se vršilo u obliku križa. Još su više raznolike bile formule, kojima je svećenik pratio samo pomazanje. Te su formule znale biti sastavljene kao molitve, ili u optativnom, indikativnom, imperativnom obliku. Najstariji dosad poznati oblik ima indikativni značaj: »Ungo te oleo sanctificato in nomine Trinitatis ut salveris in saecula saeculorum«[7]. Formula RO spada među optativne oblike, a javlja se pojedinačno već u X. vijeku. Sv. Toma Akvinac[8] i papa Eugen IV. u dekretu pro Armenis[9] prihvaćaju deprekativnu formu. Ona postaje u XV. v. vrlo čestom, a u XVI. općenitom.

Na kraju slijedi svečani blagoslov bolesnika, već tamo od X. v. amo.

Često se daje blagoslov križem. Već u XI. v. upozoruju neki Ordines da svećenik pruži bolesniku križ. Današnji RO V 2, 4. upozoruje svećenika da pruži bolesniku križ da ga pobožno poljubi odmah iza prvog pozdrava, prije blagoslova sobe. Taj se križ ostavljao pred bolesnikom i kasnije, nakon što je svećenik otišao, pa i današnji RO V 2, 14. veli, da svećenik ostavi pred bolesnikom, nakon što je svršio čitav sveti obred bolesničkog pomazanja i završni blagoslov, blagoslovljenu vodu i križ, ako ga bolesnik nema, da na nj često pogleda i po svojoj ga pobožnosti cjeliva i grli.

Često se u srednjem vijeku iza bolesničkog pomazanja služila misa pro infirmo, a kojiput susrećemo i odredbu, da svećenik i klerici mole posebni oficij za bolesnika.

Današnji obred bolesničkog pomazanja. Obred bolesničkog pomazanja ukazuje na učinke ovog svetog sakramenta: na oproštenje grijeha, ublaženje boli i povratak zdravlja, ako je to po Božjoj volji. Najprije svećenik blagosilje sobu i bolesnika, zatim slijedi samo pomazanje i na kraju molitve i duhovna utjeha.

1. Ulazeći u sobu, gdje leži bolesnik, pozdravlja svećenik ukućane »Mir kući ovoj«, a oni odgovaraju: »I svima, koji prebivaju u njoj«.

Tada se svećenik odjene u kotu i uzme štolu ljubičaste boje, ako nije tako odjeven već došao k bolesniku. Ljubičasta štola znači pokoru, kojom odiše cijeli obred. Po starom običaju pruža tada svećenik bolesniku križ da ga pobožno poljubi i križajući njega, sobu i nazočne blagoslovljenom vodom govori antifonu »Poškropi me Gospodine«.

Time počinje blagoslov sobe, koji biva danas prekidan ispovjedu bolesnika i duhovnom utjehom, što je pruža svećenik bolesniku.

Ispovijed bi zapravo spadala iza ovog blagoslova, dakle iza treće molitve: »Exaudi«. Prva molitva (»Introeat«) blagoslova sobe nalazi se već u obrednicima IV. v. Tu moli svećenik da s njegovim ulaskom dođe u kuću, gdje bolesnik leži, vječna sreća, božanski napredak, vedro veselje, plodna ljubav, vječito zdravlje. Nemali u ovo mjesto pristupa đavli, anđeli mira bili ovdje i nestalo iz njega svake opake nesloge. U drugoj molitvi: »Oremus et depre-

cemur« moli svećenik da anđeo čuvar skloni stanovnike da Gospodu služe razmatrajući čudesa njegova zakona. Neka anđeo čuvar odvrati od stanovnika sve neprijateljske vlasti i neka ih izbavi od svakog straha i svake smetnje očuvavši ih zdrave. Ova se molba opetuje i u trećoj molitvi, »Exaudi«. Bit će, da su te molitve bile prvotno »ad libitum«, jer uglavnom opetuju iste prošnje. I rubrika današnjeg RO V 2, 6. da se ove molitve mogu, ne dopušta li vrijeme, izostaviti dijelom, ili sve, potsjeća na to, da je svećeniku bilo prvotno slobodno izabrati onu molitvu, koja mu se u danim prilikama činila najzgodnijom. Ova ista rubrika imade i odredbu, da se sada po običaju moli općenita ispovijed, a svećenik kaže u jednini »Smilovao ti se« i »Oproštenje ... tvojih podao ti ...«.

Nekad se naime bolesnik nije ispovijedio odmah po dolasku svećenikovu u sobu, kako je to danas propisano prema RO, nego tek nakon blagoslova sobe. Ova je rubrika još zaostatak onog doba, kad se na tom mjestu dala rekoncilijacija bolesniku.

Isto je tako zaostatak iz prijašnjih vremena i rubrika, da nazočni mole za bolesnika pokorničke psalme s litanijama sviju svetih ili druge molitve, dok svećenik služi sakramenat pomazanja (RO V, 2, 7.). Ono relativno kratko vrijeme, koje prođe, dok svećenik pomazuje bolesnika, ne dostaje da bi se mogle izmoliti ove molitve. One su prvotno bile povezane s ispovjedu bolesnika i njegovom rekoncilijacijom.

Tada pruži svećenik desnu ruku nad bolesnikovu glavu i rekne eksorcizam križajući tri puta i moleći da se u bolesniku uništi svaka đavolska slia.

2. Kod krštenja je svećenik raznolikim načinom označio sjetila krštenikova da služe Bogu. No bolesnik se možda nije uvijek služio svojim sjetilima za službu Bogu, nego ih je možda i zloupotrebio za grijeh. Toga radi maže kod bolesničke pomasti svećenik sjetila, i to oči, uši, nos, usta, ruke i noge svetim bolesničkim uljem govoreći pri tom: »Ovim svetim pomazanjem i svojim preblagim milosrđem oprostio ti Gospodin, štogod si sagriješio ... Amen«. Pomazanje se vrši u obliku križa u znak, da crpe svu snagu iz žrtve Gospodinove na drvetu križa.

3. Iza pomazanja svećenik moli u nizu usklika da Gospod bude bliz bolesnom sluzi svome i da ga brani od neprijatelja duše njegove, a onda slijede tri završne molitve.

U prvoj moli svećenik da Gospod izvrši po ovom svetom pomazanju ono, što je sveti apostol Jakov napomenuo govoreći o ovom sakramentu: duševno olakšanje, oproštenje grijeha i, ako je to Božja sveta volja, ozdravljenje tijela. Ostale dvije molitve mole od Gospoda ponajpače milost ozdravljenja. Upada u oči nemala sličnost s molitvama iz današnje mise pro infirmis.

Na kraju će svećenik nastojati da individualno pokrijepi bolesnika za smrt u Gospodinu i da ga ojača, te suzbije đavolske napasti. U tu će svrhu ostaviti pred njim blagoslovljenu vodu i križ, ako ga sam bolesnik nema, da na nj često pogleda i po svojoj ga pobožnosti cjeliva i grli.

BLAGOSLOVINE

Preporuka duše[1]

Kad župnik sazna, da boluje koji vjernik u njegovoj župi, valja da ga posjeti[2].

Svećenik kaže novokršteniku vodeći ga u crkvu: »Uniđi u hram Božji, da imaš dio s Kristom za život vječni«. A kad se opazi da je blizu vrijeme, te kršćanin iz zemaljskog života prijeđe u vječni, opomenut će svećenik, da ga odmah pozovu, čim nastane pogibao, te na vrijeme bude uz umirućega[3].

Nakon blagoslova i skraćenih litanija sviju svetih moli svećenik, kad se duša dijeli s tijelom, potresne molitve, a nakon preminuća obraća se Gospodu da bude milostiv sudac svome sluzi, koji je preminuo.

1. Svećenik je obučen u kotu i ljubičastu stolu. Ulazeći k bolesniku pozdravlja svećenik riječima »Mir kući ovoj«, a prisutni odgovaraju: »I svima, koji prebivaju u njoj«. Onda svećenik poškropi blagoslovljenom vodom bolesnika, postelju i nazočne i klečeći, uz užeženu svijeću, moli skraćene litanije sviju svetih, udešene posebno za ovu prigodu.

2. A kad se duša dijeli s tijelom moli svećenik potresnu molitvu: »Pođi kršćanska dušo, s ovoga svijeta« i nastavlja »Bože milosrdni«, »Preporučujem te svemogućemu Bogu«, »Primi Gospodine, slugu svoga«, »Izbavi, Gospodine, dušu sluge svoga« i druge molitve, navedene u RO. Ako se bolesnik dulje dijeli s dušom, moli nad njim evanđelje po sv. Ivanu[4], muku Gospodinovu[5], 117. i 118. psalam i druge molitve. Kad se približi čas izdahnuća, treba da se svi nazočni živo mole i to klečeći. Može li, neka sam umirući reče, a ne može li, neka koji nazočni ili svećenik jasnim glasom izgovori tri put presveto Ime Isusovo i pobožne uzdahe, kako ih za čas smrti navodi RO. Gdje je pobožni običaj, neka se tada nekoliko puta udari u zvono župske crkve i time javi vjernicima da bolesnik izdiše, da se i oni uzmognu za nj pomoliti.

3. Čim se duša razdijeli s tijelom svećenik odmah moli: »Pomozite, sveci Božji, ususret izidite anđeli Gospodnji, primite dušu njegovu, ponesite je pred lice Svevišnjega. Primio te Krist, koji te je pozvao i u krilo Abrahamovo anđeli te poveli. Primite dušu njegovu, ponesite je pred lice Svevišnjega«. I tada prvi put moli svećenik, zajedno s prisutnima, nad mrtvim tijelom: »Pokoj vječni daruj mu Gospodine ...« zajedno s molitvom: »Tebi Gospodine, preporučujemo dušu službenika tvoga I. da preminuvši svijetu tebi živi; ti izbriši dobrostivo po premilosrdnoj blagosti grijehe, što ih je učinio po ljudskoj slabosti«.

Sahrana mrtvoga tijela[6]

U prvo su se **kršćansko doba** tjelesa pokojnika sahranjivala odmah, čim je bilo sigurno, da su umrli.

Tako je bio sahranjen Spasitelj, a tako vidimo i u Djelima Apostolskim 5, 1-11. da su Ananiju i Safiru odmah pokopali, čim su umrli: »Čuvši Ananija ove riječi pade i izdahnu ... i ustadoše mladići, uzeše ga, iznesoše i sahraniše ... I padne Safira ... i izdahnu. A mladići ušavši nađoše je mrtvu, iznesoše je i zakopaše kod muža njezina«.

[1] Isp. Kard. Schuster: La liturgia sulle soglie dell' eternità, LS 1 191—201.
[2] RO V 4, 1. — [3] RO V 5, 1. — [4] Iv. 17, 1—26. — [5] Iv. 18. i 19. — [6] Isp. Ca-

Isto vidimo i kod sv. Augustina, kad u svojim Ispovijestima (IX. 12, str. 234—236) pripovijeda smrt i sahranu svoje majke:

»Ja sam joj zatvorio oči. Silna mi se tuga javi u srcu ... Držao sam, da mi se ne pristoji njezinu sahranu sprovesti suzama, plačem i uzdisajima. Tako običavaju ljudi oplakivati kakovu nesreću pokojnika i neko njihovo potpuno uništenje. Ali ona niti je nesretno umrla, niti je umrla za navijeke ... Čuvši, što se dogodilo, skupiše se mnoga braća i žene. Dok su oni, kojih je to dužnost bila, brigu vodili za sprovod, ja sam po strani, kako je već zgodno bilo, razgovarao s onima, koji su držali, da me ne smiju ostaviti samoga ... Kad je izneseno njezino tijelo, ja sam išao i povratio se bez suza. Ni kod onib molitava, koje smo Tebi slali, kad se prije ukopa za nju prinosila žrtva našega otkupa, dok joj je tijelo bilo položeno već pokraj groba, nijesam plakao. Čitav dan sam u potaji tugovao i sav zbunjen molio Te ...«.

Serapionov nam je Euhologij sačuvao molitvu »pro mortuo et sepeliendo«:

»Deus, qui vitae et mortem potestatem habes... oramus te pro dormitione et requie huius servi tui (vel huius servae tuae): animam et spiritum eius recrea in locis pascuae... corpus vero resuscita in die, quam definiisti secundum promissiones tuas haud dubias, ut baereditates ei convenientes retribuas in sanctis tuis pascuis. Delictorum eius ac peccatorum ne memineris; exitum eius fac paratum et benedictum esse; tristitiam superstitum spiritu consolationis sana et nobis omnibus finem bonum dona per unigenitum tuum I. Chr. per quem tibi gloria et imperium in sancto spiritu in s. s. A.« (Funk, Didascalia II 193.).

Apostolske Konstitucije VI 30, 2 (Funk, Didascalia I 381) pozivaju kršćane da se sastaju na grobljima čitajući svete knjige i pjevajući psalme za mučenike i sve svete od vijeka i za svoju braću, koja počivaju u Gospodu; neka, nadalje, u svojim crkvama, na grobljima prikazuju svetu euharistiju tijela Gospodnjega. A kod sahrane neka sprovode pokojne vjernike s psalmima, jer je dragocjena u očima Gospodnjim smrt svetih njegovih i duše su pravednika u rukama Božjim.

Prema uputama Rimskog Obrednika i novog crkvenog zakonika vrši se sahrana mrtvoga tijela na ovaj način:

1. Kad je bolesnik preminuo, daje se prema mjesnom običaju znak zvonom, da se oni, koji čuju, pomole Bogu za njegovu dušu. Onda se imade tijelo po običaju urediti i smjestiti na pristojnom mjestu uz goruće svijeće. Pokojniku se u ruke metne mali križ, ili, gdje nema križa, neka mu se ruke polože unakrst. Prisutni neka ga kadikad škrope blagoslovljenom vodom i neka se mole za pokojnika.

Kad umre svećenik ili klerik kojegagod reda treba ga, koliko je to moguće, obući u obično svagdanje odijelo i u talar, a odozgo u sveto svećeničko ili kleričko odijelo, kako ide prema njegovu redu: svaki od njih treba da ima tonsuru i biret. Svećeniku treba obući povrh talara amikt, albu, pojas, manipul, stolu i ljubičastu kazulu. Đakon se ima obući u amikt, albu, pojas, manipul, stolu, koja se prebaci preko lijevog ramena i priveže pod desnim pazuhom, te ljubičastu dalmatiku. Subđakon se oblači u amikt, albu, pojas, manipul i tunicelu ljubičaste boje. Ostali se klerici nižega reda opremaju povrh talara kotom.

Mrtvog tijela svjetovnjaka, bio on kojega mu drago roda ili časti, neka ne nose klerici.

---

brol: Absoute des mortes AL I/1 200; Leclercq: Funérailles AL V/2 2705—

Nijedno se mrtvo tijelo ne smije pokopati, osobito, ako je smrt nagla, dok ne prođe odmjeren rok, tako, da se nimalo ne može sumnjati da je smrt doista nastupila. Ne priječi li veliki razlog, prije nego se mrtvo tijelo zakopa, neka se iz mjesta, u kojem se nalazi, prenese u crkvu, da se ovrši sav red sprovoda, kako ga opisuju odobrene liturgijske knjige. Osobito neka se, ako je to moguće, služi misa za pokojnoga u nazočnosti njegova tijela, prije nego se sahrani. Pokojnikovo tijelo treba u crkvi postaviti tako, da noge budu okrenute prema velikom oltaru, ako se radi o svjetovnjaku. Svećenicima valja da bude glava okrenuta prama oltaru.

2. Tjelesa pokojnih vjernika treba pokapati u groblje, koje je zakonito blagosloveno.

Svaka župa treba da ima svoje groblje, osim da mjesni Ordinarij odredi zajedničko groblje za više župa. Gdje je moguće, valja da budu grobovi svećenika i klerika odijeljeni od svjetovnjačkib grobova i na prikladnijem mjestu. Gdje je to moguće neka budu i grobovi svećenika odijeljeni od grobova crkvenih službenika nižega reda. U crkvama se ne smiju više pokapati mrtva tjelesa, osim da se radi o pokojnim biskupima, koji imadu rezidenciju, o opatima ili prelatima nullius, koji se imadu sahraniti u vlastitoj crkvi, ili o rimskom Papi, o kraljevskim osobama, i o kardinalima sv. rimske Crkve. Nikad se ne smiju mrtva tjelesa pokapati ispod žrtvenika, a tjelesa, koja su možda pokopana u blizini žrtvenika, neka budu od njega udaljena barem jedan metar. U protivnom se slučaju ne smije na odnosnom žrtveniku služiti sv. misa, dok se na odmakne mrtvo tijelo. Nijedan se kršćanin, koji umre u zajednici vjernika, ne smije zakopati izvan crkve ili zakonito blagoslovljenog groblja. Desi li se ipak, da se u potrebi na neko vrijeme mora drugačija postupati, treba nastojati, koliko je to moguće, da se mrtvo tijelo što prije prenese na sveto mjesto. Međutim se nad njegovom glavom ima uvijek postaviti križ za znak, da je preminuo u Kristu. Nijedno mrtvo tijelo, koja je crkvenim načinom zauvijek, gdje mu drago, ukopano, ne smije se iskopati, osim da to dopusti Ordinarij.

3. Crkvenu sahranu treba uskratiti:

onima, koji su umrli bez krštenja. Katekumeni, koji bez ikakove svoje krivnje umru bez krsta, ubrajaju se među krštene.

Onima, koji su bili kršteni, uskraćuje se crkveni ukop, osim ako su prije smrti dali znakove pokajanja: ako su javno poznati otpadnici od kršćanske vjere, ako su privrženici krivovjerske ili raskolničke sljedbe ili ako pripadaju sljedbi slobodnih zidara i drugim takvim društvima; onima, koji su izopćeni i udareni interdiktom, nakon osude ili proglašenja; onima, koji sami sebe promišljeno ubiju; onima, koji umru u dvoboju ili od rane, dobivene u dvoboju; onima, koji zapovjede, da im se tijelo spali; konačno drugim javnim i očitim grješnicima. Gdje u tim slučajevima nastane sumnja, ima li vremena, valja pitati Ordinarija šta da se radi. Ostane li i nadalje sumnja, može se mrtvo tijelo crkveno sahraniti, ali tako, da se ukloni sablazan. Kad se nekomu uskrati crkvena sahrana, ima mu se uskratiti i svaka misa zadušnica, pa i godišnjica i druge pogrebne službe.

4. Crkvena se sahrana mrtvoga tijela sastoji od prenosa u crkvu, od obreda u crkvi i od prenosa iz crkve u grob.

Prenos se odraslih pokojnika u crkvu obavlja ovako:

U određeni se sat dade znak zvonom, onako, kako to obično biva u onom mjestu. Jedan klerik nosi naprijed križ, a drugi blagoslovenu vodu. Župnik, odjeven u kotu i crnu stolu, ide iza njih k pokojnikovoj kući. Razdijele se voštanice i zapale dupliri. Nato se složi povorka: naprijed idu svjetovnjačke bratovštine, ako ih ima, iza njih redovni i svjetovni kler po redu. Stupaju dva po dva za križem, koji se nosi naprijed, i pobožno pjevaju psalme, kao dolje. Zatim dolaze drugi, koji prate mrtvo tijelo i potiho mole pobožno Boga za

pokojnika. Prije nego se mrtvo tijelo iznese, poškropi ga župnik blagoslov-
ljenom vodom i nato odmab reče antifonu »Ako gledaš« s ps. 129. »Iz dubine«.
Onda župnik ponovi cijelu antifonu »Ako gledaš«. Tada iznesu mrtvo tijelo, a
župnik polazeći iz kuće odmab zapjeva antifonu »Kliktat će Gospodinu«.
Pjevači tada počnu ps. 50. »Smiluj mi se Bože«. Zatreba li radi duga puta,
moli se još i ps. 119. i drugi psalmi iz službe za pokojne, a na svršetku se
svakog psalma moli: »Pokoj vječni«. Na ulasku se u crkvu ponovi antifona
»Kliktat će Gospodinu kosti poniženee«.

Unišavši u crkvu počne pjevač responzorij »Pomozite sveci Božji«, a kler
naizmjence odgovara. Nosila se s mrtvim tijelom metnu nasred crkve, zapale
se svijeće oko mrtvog tijela i ako nema zapreke, odmab se moli služba za
mrtve. Nakon svršene službe za mrtve ili, ne može li se odmah reći služba
i sv. misa, jer će se rečl poslije ili sjutradan, odmah iza responzorija »Pomo-
zite« moli se tiho i klečeći Oče naš s nekoliko stihova i odgovora, te molitva
»Odriješi, molimo, Gospodine«, ili druga prikladna molitva, s kratkim završet-
kom. Dugi se završetak upotrebljava samo u službi i u misi. Iza Laudes služi
se, ako je prikladno, sv. misa za pokojnika kao na dan pogreba u Rimskom
Misalu. RO VI, 3, 18. naročito preporuča, da se ne izostavlja ova misa, osim
da priječi velika dnevna svečanost ili da drugačije hoće kakova potreba.

Iza mise skine svećenik kazulu i manipul i uzme plašt crne boje. Đakon i
subđakon ostanu odjeveni kako su bili, samo skinu manipul. Subđakon uzme
križ i pođe iza dvaju akolita, od kojih jedan nosi kadionicu i lađicu s tamja-
nom, a drugi posudu s blagoslovijenom vodom i škropilo. Subđakon pristupi
k nosilima i stane kod pokojnikove glave s križem, među dva svjećonoše, sa
svijećnjacima i užeženim svijećama. I sav ostali kler dođe po redu iza njega
prema svojoj časti noseći užežene svijeće i stane oko nosila. Posljednji ide
svećenik s đakonom s lijeva, pokloni se najprije oltaru i stane prema križu
kod pokojnikovib nogu. Otraga mu nalijevo stanu dva akolita, s kadionicom
i s blagoslovljenom vodom. Đakon drži knjigu, a svećenik počne smjesta moli-
tvu »Ne uniđi na sud« ne mijenjajući ni broja ni spola, ako i govori za više
njih ili za žensku osobu. Tada pjevač započne, a kler nastavi responzorij
»Izbavi me Gospodine«, a svećenik, kome poslužuje đakon, uzme međutim iz
lađice tamjana i metne u kadionicu blagosivajući ga po običaju. Kad se svrši
responzorij, pjevač s prvim zborom moli »Gospodine smiluj se«, drugi zbor
odgovara »Kriste smiluj se« i konačno reknu svi zajedno »Gospodine smiluj se«.
Svećenik će tada višim glasom: »Oče naš« a svi mole tibo. Obilazeći nosila
škropi međutim svećenik mrtvo tijelo svetom vodom tri puta s lijeva i tri
puta s desna, a onda okadi tamjanom mrtvo tijelo, kao što ga je i poškropio.
Poslije preda kadionicu i moli sklopljenih ruku: »I ne uvedi nas u napast« i
ostale propisane vapaje s molitvom »Bože, kojemu je vlastito vazda se smi-
lovati«. Kad se svrši molitva, tijelo se ponese grobu.

Dok se mrtvo tijelo nosi iz crkve grobu pjeva se ili moli antifona »U raj
poveli te«. Kad se dođe do groba, svećenik ga blagoslovi, ako nije blago-
slovljen, govoreći molitvu »Bože, po čijem milosrdu« i tada poškropi blago-
slovljenom vodom pokojnikovo tijelo i grob. Ako je grob već blagoslovljen
izostavlja se i blagoslov groba i škropljenje i kađenje tijela i groba. Tada
svećenik zapjeva antifonu »Ja sam« i nastavi pjevati kantik »Blagoslovljen
Gospodin Bog Izraelov«. Na kraju pjeva čitavu antifonu »Ja sam uskrsnuće . . .«.
poškropi pokojnikovo tijelo ne obilazeći ga i moli nad njim molitvu »Iskaži,
molimo, Gospodine«. Vraćajući se od groba u crkvu, ili iz crkve u sakristiju,
za križem, moli svećenik bez pjevanja antifonu »Ako gledaš« i ps. 129. »Iz
dubine«. Na kraju moli u množini: »Pokoj vječni daruj im Gospodine i svije-
tlost vječna svijetliia njima«, pa ponovi cijelu antifonu »Ako gledaš« i moli
propisane uzdahe završujući s molitvom »Bože, stvoritelju i otkupitelju vjer-
nika«.

Ovaj se obred vrši za umrle odrasle, klerike i svjetovnjake, i onda, kad đakon s dopuštenjem mjesnog Ordinarija ili župnika

vodi sprovod, a to treba dopustiti s važna razloga, koji se u potrebi zakonito predmnijeva.

5. Djeca[7] se po starom i pohvalnom običaju ne pokapaju u zajedničkim ili mješovitim grobovima, već, koliko je to moguće, u posebnim mjestancima u župskim grobljima. U njih se smiju pokapati samo krštena djeca, koja preminu prije nego dođu k razumu. Ako na djetinjem sprovodu zvone zvona, ne smiju zvoniti žalosnim, već prije svečanim glasom.

Sprovod djece nema uopće žalobnog značaja, nego je prije prodahnut tihom radošću nad vječnom slavom, u koju je unišla djetinja duša.

Kad umre kršteno djetešce ili dijete prije nego dođe k razumu, obuče se prema dobi i metne se na nj vijenac od cvijeća ili od mirisava bilja u znak tjelesne nevinosti i djevičanstva. Župnik je odjeven u kotu i bijelu stolu. Pred njim se nosi križ bez držala. Kad je poškropio mrtvo tijelo reče antifonu: »Bilo ime Gospodnje« i ps. 112. »Hvalite, djeco, Gospodina«, sa »Slava Ocu« na kraju psalma. Tada opetuje antifonu »Bilo ime Gospodnje blagosivano«. Dok se tijelo nosi k crkvi, moli se psalam 118. »Blago onima, koji su čista života« i, ako ima vremena, ps. 148. »Hvalite Gospodina s nebesa«.

Kada dođu k crkvi moli se antifona »Taj će biti« s ps. 23. »Gospodnja je zemlja«. Na kraju je psalma opet »Slava Ocu« i opetuje se cijela antifona. Nakon niza stihova i odgovora slijedi molitva »Svemogući i preblagi Bože«.

Kad se nosi mrtvo tijelo djeteta do groba moli se najprije antifona »Mladići« s ps. 148. »Hvalite Gospodina s nebesa«, Slava Ocu, opet antifona, koja se moli čitava: »Mladići i djevice, starci sa mladeži neka hvale ime Gospodnje«, Oče naš, stihovi i odgovori, te molitva »Svemogući vjakovječni Bože«. Zatim svećenik poškropi mrtvo tijelo blagoslovljenom vodom i okadi tamjanom. Isto tako i grob. Poslije se tijelo sahrani, a kad se svećenik vraća s pokopa u crkvu moli antifonu »Blagosivajte Gospodina« s kantikom triju mladića »Blagosivajte sva djela Gospodnja Gospodina«. Na kraju se opetuje čitava antifona, a onda završuje svećenik s molitvom: »Bože, koji divnim redom dijeliš službe anđeoske i ljudske, podaj milostivo, da naš život na zemlji brane oni, koji tebe vazda služe i dvore na nebu«.

Posveta crkve[8]

Razvitak obreda. Od Eusebija[9] znamo, da se posveta kršćanskog hrama vršila veoma svečano, i da je bila povezana sa sv. misom.

Već se u starom zavjetu slavila godišnjica posvete hrama na veoma svečani način kroz 7 dana. Vjerojatno je to dalo povoda da su i kršćani slavili nesamo posvetu crkve, nego i godišnjicu posvete.

U Jeruzalemu slavila se svake godine 8 dana veoma svečanim načinom godišnjica posvete crkve na Golgoti, »quam Martyrium vocant«, kako veli hodočasnica Aetheria, i godišnjica crkve »quae est ad Anastase, id est in eo loco, ubi Dominus resurrexit post passionem«. Možda je Rim izravno preuzeo ovaj jeruzalemski običaj. Već se u martirologiju sv. Jeronima nalazi godišnjica posvete bazilike sv. Petra, sv. Lovre, sv. Ivana na Lateranu i S. Maria Maior.

U početku se kršćansko bogoslužje održavalo u privatnim kućama, tako u Jeruzalemu, kao i u Rimu i drugdje. U Rimu imademo više primjera, da

2715; RO V 8, 4; VI gl. 1—5. — [7] RO VI gl 8. — [8] P. de Puniet: Dédicace des èglises, AL IV/1 374—405; Kard. Schuster: La dedicazione delle basilicbe nell'

se nad privatnim kućama, gdje je nekad po tradiciji bilo sastajalište prvih kršćana, posvećeno i prisutnošću sv. Petra, kasnije izgradila bazilika u bogoštovne svrbe, kako su to pokazala sustavna iskapanja na tim mjestima. Tako n. pr. bazilika sv. Pudenciane, bazilika sv. Cecilije, sv. Klementa, sv. Lucine, sv. Fabijana i Sebastijana. S vremenom to nisu bila više samo prigodna sastajališta, već su se kršćanski sastanci redovito održavali u tim prostorijama, koje su znale biti i prilično velike. Pod kraj II. v. čitamo u »Recognitiones clementinae«[10] da je neki Teofil prikazao sv. Petru svoj dom »ut domus suae ingentem basilicam ecclesiae nomine consecraret«. Ne postavljamo sad pitanje, da li ovaj navod odgovara činjenicama, ali valja ustanoviti, da svakako odgovara i shvaćanju i praksi II. v., a vjerojatno već i I. v. Po svemu se čini, da su ove prostorije, kad su bile jednom posvećene bogoslužju, bile izlučene od svakidašnjeg života i da su služile samo u bogoslužne svrhe. U III. se v. grade i posebne zgrade, sagrađene naročito u bogoslužne svrhe. Prirodno je, da su kršćani osjećali neku potrebu da i one prostorije, što su ih pojedine porodice ustupile kršćanskoj općini u bogoslužne svrhe, kao i one zgrade, koje su bile naročito u tu svrhu podignute, budu nekim načinom posvećene Bogu. Ta se posveta po svemu, što znademo, izvršila služenjem svete žrtve N. Z. na žrtveniku. Time je bila posvećena i čitava prostorija: »omnes basilicae cum missa semper debent consecrari«. Ovu odredbu pripisuju neki stariji pisci papi Evaristu na prijelazu u II. v., Gracijan je pripisuje papi Hyginu u prvoj polovici II. v.; ali ona je uzeta iz sabornih akata i pretstavlja shvaćanje i praksu IV. v. u Rimu. Ta je praksa vjerojatno i starija. U VI. v. papa Vigilije odgovara biskupu Profuturu na pitanje: »si in eo loco consecrationis solemnitas debeat iterari in quo sanctuaria non fuerint«[11]. Pod »sanctuaria« se razumijevaju moći svetaca. Na to pitanje daje papa ovaj odgovor: »nihil iudicamus officere si per eam minime aqua exorcizata iactetur, quia consecrationem cuiuslibet ecclesiae, in qua sanctuaria non ponuntur, celebritatem tantum scimus missarum«. Vigilije luči dakle one crkve, u kojima se nalaze pohranjene moći svetaca od onih, »in qua sanctuaria non ponuntur«. Kod prvih se očito prema kontekstu upotrebljava osim svete mise još i drugi neki obred za posvetu, skopčan možda sa škropljenjem lustralne vode. Taj se obred sastojao u depoziciji svetačkih moći. Kod drugih se, po starom običaju, smatra, da su posvećene samim služenjem sv. mise.

LP pripisuje papi Felixu da je on odredio »supra memorias martyrum missas celebrare«. Godišnjica se smrti, dies natalis, pojedinih mučenika slavila na njihovu grobu svetom žrtvom, koja se prikazivala na žrtveniku, podignutim nad samim grobom, ili i na samoj nadgrobnoj ploči. Nad grobovima su se istaknutih mučenika podizale memoriae, nadgrobne crkve, u kojima se na godišnjicu mučeničke smrti služila sveta misa. Kasnije su nad tim grobovima podignute sjajne bazilike. U tim crkvama bile su tako reći pohranjene moći svetaca. Prvo doba Rim u svom strahopočitanju pred mrtvim tijelom nije poznavao prenošenja svetih moći, osim u svrhu sahrane. Ali već sv. Ambrozije posvećuje milansku baziliku »in Romana (porta)« depozicijom relikvija svetih apostola. I kad je 386. htio posvetiti i svoju novu baziliku, u kojoj je sebi pripravio grob, tražio je puk da je posveti »sicut romanam basilicam«, t. j. poput one, koja je blizu rimskih vratiju, dakle prenosom svetih moći. Ambrozije[12] odgovara, da će to učiniti, ako dobije svete moći. Tada pronađe mrtva tijela sv. Gervasija i Protasija i prenese ih u baziliku Fauste, pa ih svečano pohrani ispod žrtvenika u svojoj novoj bazilici, zdesna mjestu, koje je bio odredio za svoj grob. U Rimu su još dugo ostali vjerni prvotnom shvaćanju nepovredivosti smrtnih ostanaka, dok nisu seoba naroda i barbarska pustošenja po katakombama prisilila pape da mrtva tjelesa mučenika prenesu iz katakomba u rimske bazilike. Dakako, da je i to bilo još uvijek u skladu s rimskom tradicijom, jer je i to bila samo sahrana, ali je ipak pogodovala običaju, koji se već bio uvriježio na istoku, a i na zapadu izvan Rima, da se u žrtvenike pohranjuju moći svetaca. Već je crkveni sabor u Kartagi 401. odredio da se imadu uništiti žrtvenici, u kojima nisu pohranjene moći mučenika. Taj je običaj, da se u žrtvenicima imadu pohraniti moći svetaca, kasnije prihvatio i Rim. Prvotno je naime u svakoj bazilici bio podignut samo jedan žrtvenik i na njemu je služio svetu žrtvu biskup koncelebrirajući sa čitavim klerom. Taj je žrtvenik bio podignut »in memoriis martyrum«, na grobu mučenika. Kad su se kasnije žrtvenici umnožali, jer je nestalo koncelebracije, pa je, osobito u samostanima i u biskupskim crkvama, svaki svećenik služio sam za sve svetu misu, ostalo se i dalje kod prvotne tradicije, da se sveta žrtva služi »in memoriis martyrum«. Kako nije bilo moguće da se svaki žrtvenik podigne nad grobom kojeg mučenika, počelo se sam žrtvenik smatrati u neku ruku grobom svetaca i pohranjivati svete moći ispod žrtvenika, ili i u njemu samomu.

Prema zagrebačkom benedikcionalu MR 69 fol 112 pohranjuje biskup kod posvete žrtvenika osim svetačkih moći i tamjana »tres portiones corporis domini«, t. j. tri posvećene čestice pod prilikom kruha: *Tunc accipiat pontifex feretrum cum presbiteris et ingrediendo dicat antiph.* Ingredimini benedicti Domini. *Et cum intrauerint extenso uelo in templum et altare pontifex recondat reliquias in altari et presbiteri qui cum eo sunt cantent antiph.* Exultabunt sci, ps. Cantate Dno canticum. *Et antequam recludantur reliquie dicat hanc orationem:* Deus qui omni loco dominationis tue clemens ac benignus dedicator assistis exaudi nos qs et concede ut inuiolabilis huius loci permaneat consecratio et beneficia tui muneris uniuersitas ecclesie qua supplicat mereatur. *Hoc expleta ponat chrisma in confessionem per angulos quatuor in crucem ita dicendo:* In nomine Patris et Filii et Sps Sci. Pax tecum. Et cum Sp. t. *Deinde ponat tres portiones corporis Dni intro in confessionem et tres de incenso et tunc inponontur reliquie in confessione et dum recluduntur cantent antph.* Sub altare Dni sedes ... ps. Exultabunt sancti. Deus qui altaria nomini tuo dicanda sanctificas presta qs ut quod nostra fragilitas non meretur intercessione beati ill. huc Sps tui plenitudo descendat qui et munera nostra sanctificet et indulgentiam nobis tue pietatis obtineat. P. D.

Iz pisma Pape Vigilija biskupu Profuturu možemo zaključiti, da se u ono doba posveta crkve vršila i uz obred škropljenja blagoslovljenom vodom: »aqua exorcizata«. Taj je obred to razumljiviji, jer su se i privatne kuće škropile blagoslovljenom vodom[13]. Židovi su naime i pogani vodu upotrebljavali u svrbe ritualnog čišćenja, pa je i za prve kršćane bila vrlo prihvatljiva misao da i svoje domove i one prostorije, koje su bile namijenjene bogoslužju, egzorcizovanom vodom otmu ispod vlasti zlih duhova.

K tomu je još pridošao običaj, preuzet valjda od rimskih agrimensores, da biskup na pod Crkve ubilježi ime Gospodnje i da tako Gospod uđe u posjed svoga hrama.

Tako se tijekom stoljeća do X. v. razvio obred posvete nove crkve, koji je preko Duranda i PR došao do naših vremena.

Blagoslov je temeljnog kamena kod gradnje nove crkve pridržan mjesnom biskupu, ali ovaj može dati i običnom svećeniku ovo ovlaštenje. Biskup obavlja blagoslov prema PR[14], a svećenik prema RO[15]. Obredi su uglavnom jednaki, tek je pontifikalni obred opsežniji i svečaniji.

antichità cristiana, LS I 131—194. — [9] HE X. 3. — [10] X 71, PG 1, 1453. — [11] PL 69, 18. — [12] Ep. ad Marcellianum, PL 16, 1066. — [13] Isp. ovdje str. 190.

[14] PR III: De benedictione et impositione primarii lapidis pro ecclesia aedificanda. — [15] RO VIII gl. 25. — [16] PR III: De ecclesiae dedicatione seu con-

Blagoslov se temeljnog kamena nove crkve sastoji od lustracije, blagoslova i polaganja temeljnog kamena i lustracijom temelja uopće.

1. Uoči dana, u koji će se blagosloviti glavni kamen, onaj, koji će ga blagosloviti, ili drugi svećenik, usadi drveni križ na mjestu, gdje ima biti žrtvenik. Kamen, koji se stavlja u temelj crkve, ima biti četverokutan i ugaoni. Svećenik, odjeven u amikt i albu opasan pojasom, metne stolu i plašt bijele boje, a biskup s jednostavnom mitrom uzme nekoliko klerika te blagoslovi so i vodu. Klerici pjevaju antifonu: »Postavi, Gospodine« i ps. 3. »Kako su mili stanovi tvoji«. Dotle biskup (svećenik) poškropi blagoslovljenom vodom mjesto, gdje je postavljen križ. Kad se svrši psalam moli biskup (svećenik) okrenut k mjestu, što ga je poškropio, molitvu »Gospodine Bože« moleći od Gospoda da u ovoj crkvi, koja će se izgraditi na ovome mjestu, izvrši naše želje i odagna sve pakosti zlih duhova.

2. Tada slijedi blagoslov temeljnog kamena molitvom »Gospodine Isuse Kriste« (biskup moli osim toga i molitvu »Domine sancte«), škropljenjem svetom vodom, molitvom »Blagoslovi, Gospodine« i urezivanjem znaka sv. križa u sam kamen. Iza toga se mole litanije sviju svetih bez molitava na svršetku. Kad se svrše litanije pripravi se cement i svećenik u nazočnosti zidara počne, a kler nastavi antifonu »Ujutro ustade Jakov« s psalmom 126. »Ako Gospodin ne zida kuće« sa »Slava Ocu«. Biskup prije toga moli »Actiones nostras«. Kad se svrši psalam postavi biskup (svećenik) taj glavni kamen u temelj ili ga se barem takne govoreći: »U vjeri Isusa Krista polažemo ovaj glavni kamen u ovaj temelj u ime Oca i Sina i Duha Svetoga...«. Uto zidar smjesti kamen s cementom, a biskup (svećenik) ga oškropi blagoslovljenom vodom govoreći antifonu »Poškropi me...« s psalmom 50. »Smiluj mi se«.

3. Kad se dovrši i taj psalam poškropi biskup (svećenik) blagoslovljenom vodom sve temelje, ako su otvoreni, a ako nisu, obilazi škropeći označene temelje crkve i započne, a kler nastavi antifonu »O kako je strašno ovo mjesto« s psalmom 86. Kad kler ponovi antifonu svećenik moli u molitvi »Svemogući i milosrdni Bože« da Gospod po ovom blagoslovu i po zaslugama svojih svetaca odagna odavle davole i dopusti, te uđu ovamo anđeli mira. Kad biskup blagosilje slijedi ant. »Pax aeterna«, dok biskup nastavlja škropljenje temelja, molitva »Omnipotentem Deum«, opet ant. »Bene fundata« s ps. 121., molitva »Deus qui ex omnium«, »Veni Creator«, »Descendat«, »Deus, qui in omni loco« i svečani pontifikalni blagoslov. Svećenik sve to ispušta i završuje molitvom »Bože, ti od zajednice«, u kojoj moli za milost, da se ova gradnja Božjom pomoću dovrši.

Posveta crkve[18] može se obaviti svaki dan, ali je dostojno, da se obavi u nedjelju ili u svetački blagdan. Obavlja je biskup, koji dan prije posti. Uoči posvete smjeste se moći svetaca na urešenim nosilima na dostojnom mjestu u blizini crkve. Pred moćima gore dvije voštanice. Tu se održaje vigilija, t. j. moli se matutin i laude de communi plurimorum martyrum, a da se ne spominje ime[17]. Oni, koji su na to obvezani, imadu moliti i dnevni oficij. Na sam dan posvete stupi najprije biskup u posjed nove crkve, zatim je posveti, svečano se prenesu moći svetih u crkvu, pohrane se u žrtveniku i konačno se služi sveta misa.

1. Najprije stupa biskup kao zastupnik Božji u posjed nove crkve. Mole pokornički psalmi na mjestu, gdje su privremeno pohranjene svete moći. Tada polazi biskup pred zatvorena vrata nove crkve i moli »Adesto Deus unus«, »Actiones nostras« i litanije sviju svetih, do isključivo »Ab omni malo«, pa obilazi tri put čitavu crkvu škropeći je blagoslovenom vodom i govo-

secratione. — [17] SRC 14. VI. 1845. DA 2886. — [18] Isp. RO VIII gl. 23. — [19] Can

reći »In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti«. Kadgod dođe do vratiju crkve, stane i moli određenu molitvu, pa udara pastirskim svojim štapom po vratima govoreći: »Attollite portas, principes, vestras...«; đakon mu, iza crkvenih vratiju, odgovara: »Quis est iste rex gloriae?«. Biskup odgovara: »Dominus fortis et potens...«. Treći se put vrata crkve otvore, biskup učini na pragu crkve svojim pastirskim štapom znak križa govoreći: »Ecce crucis signum, fugiant phantasmata cuncta« i ulazi u crkvu uz riječi »Pax huic domui« i uz pjevanje responsorija »Pax aeterna«. Kad je biskup došao do sredine crkve, zapjeva »Veni Creator«. Tada se mole litanije sviju svetih s naročitim zazivima: »ut locum istum visitare digneris«; »ut in eo angelorum custodiam deputare digneris«. Na kraju litanija molitva »Praeveniat« i »Magnificare«. Međutim je bio pod crkve s jednog kuta do drugog unakrst posut pepelom. Biskup upisuje pastirskim štapom grčki i latinski alfabet u taj pepeo. Bit će, da je ovaj obred preuzet od starog rimskog običaja, prema kojemu su agrimensores slićnim načinom označivali one čestice, koje su mjerili. Pruge pepela, koje se unakrštavaju, nisu drugo nego prvo slovo grčke riječi Χριστός, a Α i Ω također označuju prema Otkrivenju sv. Ivana Gospodina. Tako je biskup u ime Kristovo simbolički stupio u posjed crkve i udario Kristov pečat križa na pragu i na podu crkve. U radosnom raspoloženju, što Gospod stupa u posjed svojeg hrama, pjeva se međuto kantik »Benedictus«, a iza svakog se stiha opetuje antifona »O quam metuendus«.

2. Sama se posveta novoga hrama sastoji od dva glavna dijela: od lustracije žrtvenika i crkve i od njihove posvete u užem smislu riječi.

Najprije blagoslovi biskup vodu, kojoj je primiješano nešto soli, pepela i vina. Tada uz pjev antifone »Introibo« i ps. 42. »Judica« biskup umoči desni palac u netom blagoslovljenu vodu i čini znak križa usred ploče žrtvenika govoreći: »Sanctificetur hoc altare...«. To opetuje i na sva 4 ugla oltarne ploče, a onda moli »Singulare illud propitiatorium«. Tada isopovim grančicama škropi žrtvenik obilazeći ga sedam puta uz pjevanje ps. »Miserere«; onda škropi crkvene zidove iznutra, obilazeći crkvu tri puta, zatim crkveni pod idući od žrtvenika do glavnih vratiju i od jedne strane crkve do druge, te konačno stojeći usred crkve na sve četiri strane. Uz to se pjevaju naročiti psalmi i antifone. Kad je tako biskup očistio kuću Gospodnju od svih zasjeda zloga duha i otklonio od nje moć đavolovu, prelazi na zahvalnu svečanu posvetnu molitvu u kojoj moli: »cunctorum hic debilium incommoda, te, Domine, annuente, pellantur, omniumque vincula peccatorum absolvantur«.

Prije no što će se svete moći svečano prenijeti u crkvu sačini se žbuka s Gregorijanskom vodom, a ono, što ostane od te vode, izlije se na podnožju žrtvenika. Tada krene biskup u ophodu na mjesto, gdje su smještene svete moći, a prije, nego uđe onamo, moli: »Aufer a nobis«. Pjeva se ps. 94. s antifonama. Ophod sa sv. moćima kreće najprije oko crkve, a puk pjeva: »Kyrie eleison«. Onda drži biskup, sjedeći pred vratima crkve, govor puku o dostojanstvu hrama Božjega i o dužnosti da omogući uzdržavanje crkve u dostojnom stanju. Kor odgovara u ime puka u responzoriju: »Erit mihi Dominus in Deum... Decimas et hostias pacificas offeram tibi...«. Biskup moli molitvu »Domum tuam« i pomazuje krizmom crkvena vrata, kroz koja odmah ulazi ophod sa svetim moćima i zaustavlja se blizu žrtvenika. Pjevaju se psalmi 149. i 150., antifona »Exultabunt sancti« i moli se molitva »Deus qui in omni loco«, a onda biskup sa sv. krizmom pomazuje nutrašnjost grobišta na žrtveniku, stavlja unutra svete moći, zatvara grobište pločom i zazidava sepulchrum, pa pomazuje sv. krizmom grobište žrtvenika i izvana. Sada posvećuje biskup i sam žrtvenik okadivši ga najprije, mažući ga u sredini i na svakom uglu dvaput katekumenskim uljem i jedanput sv. krizmom i izlivši na kraju katekumensko ulje i krizmu na oltarnu ploču tako, da je čitavu može pomazati. Tada pomazuje biskup krizmom 12 križeva naslikanih na zidovima crkve,

okadi ib tamjanom, blagoslovi tamjan i zapali ga na pet mjesta žrtvenika, koja su bila posebno pomazana, te moli svečanu zabvalnu molitvu, da Gospod blagoslovi ovaj bram i da blagostivo primi žrtve, koje će se prinositi na žrtveniku. Posveta završuje antifonom »Confirma boc«, ps. 67. i molitvom »Maiestatem«.

Prije svete mise odjene se prvi put novo posvećeni žrtvenik prema liturgijskim propisima, dok kor pjeva antifone i ps. 62. Biskup onda započne antifonu »Omnis terra adoret te, Deus, et psallat tibi«, okadi žrtvenik u obliku križa i moli molitvu »Descendat« i »Omnipotens sempiterne Deus«.

3. Konačno se služi sv. misa.

Blagoslov crkve ili bogomolje[18] pridržan je biskupu, ali ga može obaviti i obični svećenik s biskupovim dopuštenjem. Odjeven je amiktom, albom, pojasom, stolom i plaštem bijele boje. Blagoslov se crkve ili bogomolje sastoji od tri glavna dijela: od lustracije crkve izvana, iznutra i od služenja sv. mise.

1. Svećenik, odjeven kao gore, pođe ujutro do glavnih vratâ crkve. Naprijed se nosi križ među dva klerika, koji imadu užežene voštanice. Tu stane otkrivene glave i moli »Djela naša«. Crkva mora biti prazna i gola, isto tako i oltari, te ni naroda ne smije biti u crkvi, dok se ne svrši blagoslov. Kler opkoli crkvu, a svećenik uzme škropilo od biljke hisopa, okrene se nadesno i škropi blagoslovljenom vodom crkvene zidove na gornjoj strani i u temeljima govoreći »Poškropi me«. Kler nastavlja antifonu i moli naizmjence ps. 50. »Smiluj mi se«. Kad se vrate na mjesto, otkuda je krenuo ophod, ponovi kler antifonu, a svećenik stane kao i prije okrenut k crkvi i moli »Gospodine Bože ... svrni milostivi i blagi pogled na ovo mjesto, izlij na nj svoju milost, očisti ga od svake skvrne i očišćeno sačuvaj«.

2. Tada uniđu svi u crkvu, dva po dva, te idu k velikom oltaru pjevajući litanije sviju svetib. Svećenik klekne pred žrtvenik, a iza zaziva: »Da se dostojiš svim vjernim mrtvima pokoj vječni darovati ...« ustane i reče razumljivim glasom: »Da se dostojiš ovu crkvu i ovaj oltar na čast svoju i na ime svetog svoga I. očistiti i blagovlti — Tebe molimo, usliši nas!«. Kod riječi »blagosloviti« desnom rukom blagosiva crkvu i oltar. Zatim klekne, kao i prije, dok se ne svrše litanije. Iza posljednjeg »Gospodine smiluj se« moli svećenik stojeći molitvu »Preteklo nas, Gospodine«. Tada se prilično odmakne od oltara, klekne i križajući se reče: »Bože, u pomoć mi priteci«, te odmah ustane, a kler odgovara. Nakon »Slava Ocu« slijedi molitva »Svemogući i milosrdni Bože«, kojom moli za uspješni blagoslov, te antifona »Blagoslovi, Gospodine« s ps. 119, 120. i 121. Na kraju se opetuje antifona »Blagoslovi, Gospodine, ovu kuću, sazidanu imenu tvojemu«. Svećenik oškropi crkvene zidove iznutra na gornjoj i donjoj strani, a počne škropiti sa strane evanđelja. Na kraju slijedi molitva »Bože, koji posvećuješ«, u kojoj se moli da Gospod izlije svoju milost na ovaj dom molitve, te svi, koji ovdje prizivaju ime Gospodnje, osjete pomoć njegova milosrđa.

3. Kad je sve to svršeno, služi se sveta misa o tajni ili svecu, kojemu je na čast blagoslovljena crkva. Ali ako je u taj dan služba, koja isključuje zavjetne svečane mise za zamašnu stvar, tada se reče misa onoga dana sa spomenom titulara, prema rubrikama Misala.

Posveta žrtvenika može se obaviti i onda, ako se ne posvećuje crkva, ali se crkva ne smije posvetiti, ako se ujedno ne posvećuje i oltar[19]. Kad se posvećuje altare fixum u već posvećenoj crkvi, tada propisuje PR naročiti obrazac[20] za ovu posvetu, koji je posve sličan

1165 § 5. — [20] PR III: De altaris consecratione quae fit sine ecclesiae dedicatione. — [21] PR III: De altaris portatilis consecratione. — [22] Isp. Leclercq:

obrascu, prema kojemu se posvećuje žrtvenik kod posvete crkve, ali je nešto jednostavniji. Posveta je pomičnog žrtvenika[21] (altare portatile) nešto jednostavnija od posvete altare fixum, te nije propisana ni vigilija uoči posvete.

Rekonciliacija crkve povezana je u PR IV. uz rekonciliaciju groblja ako crkva nije odijeljena od groblja. No RO VIII 28, 1 i can 1171 § 2. određuje: kad se oskvrni crkva, ne drži se oskvrnjenim groblje, makar bilo tik do nje, i obratno. Ako li se obeščasti groblje tik do oskvrnute crkve, pomiruje se ono zajedno s crkvom.

Crkva ne gubi prema can 1170 posvete ili blagoslova, osim ako je sva porušena, ili ako se srušio veći dio zidova, ili ako ju je Ordinarij u smislu can 1187 odredio da služi in usus profanos.

Prema can 1171 § 1. oskvrnjuje se crkva samo slijedećim činima, ako su sigurni, notorni i izvršeni u samoj crkvi: zločinom ubistva čovjeka, nepravednim i teškim krvoprolićem, bezbožnom ili prljavom upotrebom, kojoj je bila namijenjena, te sabranom nevjernika ili onoga, koji je izopćen, nakon deklaratorne ili kondemnatorne presude. U oskvrnjenoj se crkvi prema can 1173 § 1. prije pomirenja ne smije služiti Božanska služba, ne smiju se dijeliti sveti sakramenti i ne smiju se sabranjivati mrtvaci. U koliko bi se oskvrnjenje desilo za vrijeme službe Božje, treba u smislu can 1173 § 2. odmah prekinuti službu Božju; ako se služi sveta misa, pa se to desilo prije kanona ili poslije pričesti, treba i misu prekinuti, inače svećenik proslijedi misu do pričesti i onda je prekine.

Oskvrnjenu crkvu treba u smislu can 1174 § 1. što prija pomiriti prema obredima, kako su zabilježeni u odobrenim liturgijskim knjigama. Sumnja li se, da li je crkva oskvrnjena, može se pomiriti ad cautelam. Crkva, koja je oskvrnjena sahranom izopćenoga ili nevjernika ne smije se prema can 1175 pomiriti prije nego se odnosno mrtvo tijelo odanle makne, ukoliko se to može učiniti bez velike teškoće.

Blagoslovljenu crkvu može prema can 1176 § 1. pomiriti njezin upravitelj ili svaki svećenik uz barem predmnijevani pristanak rečenog upravitelja. Posvećenu crkvu može prema can 1176 § 2. pomiriti mjesni Ordinarij, odnosno viši redovnički poglavar u izuzetom redu, a jedan i drugi može ovlastiti i drugog svećenika da to učini. U slučaju ipak da se ne može doći do Ordinarija, a potreba je velika i hitna, može prema can 1176 § 3. i posvećenu crkvu pomiriti njezin upravitelj, ali valja da o tome naknadno obavijesti Ordinarija.

Prema can 1177 pomirenje se blagoslovljene crkve može izvršiti običnom blagoslovljenom vodom, a pomirenje se posvećene crkve ima izvršiti vodom, koja je blagoslovljena naročito u tu svrbu, prema liturgijskim propisima; ali tu vodu mogu blagosloviti nesamo biskupi, nego i oni svećenici, koji pomiruju crkvu.

Pomirenje oskvrnjene crkve, koja je bila posvećena, obavlja biskup prema obredu, kako ga propisuje PR IV: »De reconciliatione ecclesiae (et coemeterii). Ovim se obrascem služi i obični svećenik, kad s ovlaštenjem Ordinarija pomiruje posvećenu crkvu (RO VIII 8.).

Prema PR IV najprije biskup, odjeven u bijeli pluvial i jednostavnu mitru, s biskupskim štapom, pred glavnim vratima crkve blagoslovi vodu. Zatim škropi blagoslovljenom vodom izvana crkvene zidove i obeščašćena mjesta, dok se pjeva ps. 50. s ant. »Asperges«. Iza molitava »Omnipotens«, »Aufer« (i »Domine pie« ako se pomiruje i groblje) ulazi u crkvu, dok se pjevaju litanije sviju svetih. Nakon litanija moli biskup molitvu »Deus qui peccati veteris« i blagosilje vodu sa solju, pepelom i vinom, pa njome iznutra škropi crkvene zidove, pod i obeščašćena mjesta, obilazeći crkvu tri puta, dok se pjeva ps. 67. s ant. »Exurgat Deus«. Tada poziva prisutne da mole »Deum

indultorem criminum« i pjeva predslovlje »Cuius immensa bonitas«. Kod oltara zapjeva ant. »Introibo«; slijedi ps. 42. i molitva »Deus qui in omni loco«, pa ant. »Confirma« s ps. 67. i molitvom »Deus qui Ecclesiam«. Na kraju svečani pontifikalni blagoslov i misa de die s posebnim molitvama sub unica conslusione.

Pomirenje oskvrnjene crkve, koja je bila blagoslovljena, vrši se obredom kako ga propisuje RO VIII gl. 28. Taj je obred nešto jednostavniji od obreda, kojim se pomiruje posvećena crkva.

Žrtvenik se u crkvi sasvim otkrije i ako je moguće udesi se tako, da se crkva može slobodno obići izvana i iznutra. Svećenik je odjeven u plašt bijele boje i pođe s nekoliko klerika do glavnih crkvenih vrata. Tu stane i počne, a kler nastavi antifonu: »Poškropi me«. Izmoli se ps. 50. »Smiluj mi se« sa »Slava Ocu« i nakon psalma se kaže opet antifona. Međuto svećenik blagoslovljenom vodom škropi izvana unaokolo crkvu i groblje škropeći zajedno naizmjence crkvene zidove i zemlju groblja, navlastito oskvrnjena mjesta. Ako nije obeščašćeno groblje, ono se ne škropi. Kad dovrši, vrati se na mjesto, gdje je počeo škropiti i moli stojeći molitvu »Svemogući i milosrdni Bože« kao kod blagoslova crkve.

Tada svi uđu u crkvu i idu k velikom žrtveniku pjevajući litanije sviju svetih. Svećenik klekne pred žrtvenikom i iza zaziva o vjernim mrtvima moli: »Da se dostojiš ovu crkvu i ovaj oltar i groblje očistiti i pomiriti...«. Ako groblje nije oskvrnjeno, izostave se riječi »i groblje«. Onda svećenik opet klekne i dovrše se litanije. Tada svećenik, okrenut k velikom žrtveniku, moli molitvu »Preteklo nas, molimo Gospodine«, zazove Božju pomoć zazivom »Bože, u pomoć mi priteci« sa »Slava ocu« i počne, a kler nastavi antifonu »Nek ustane Bog«. Tada se moli ps. 67, ali tako, da se iza svakog stiha ponavlja antifona »Nek ustane Bog«. Na kraju se ne kaže »Slava Ocu«, nego se ponovi antifona. Dok se moli ps. 67. obilazi svećenik crkvu iznutra škropeći je blagoslovenom vodom, a naročito škropi oskvrnuta mjesta. Kad dovrši škropljenje stane u svetištu prema oltaru i kaže molitvu »Bože, koji u svakom mjestu«, u kojoj moli Gospoda, da nepovrijeđen ostane u napredak blagoslov ovoga mjesta i da vjernici, koji ponizno prose Gospoda, prime ovdje dobročinstva Božje darežljivosti.

Zatim se reče misa onoga dana.

Blagoslov novog groblja.

Blagoslov groblja prema obredu, kako ga sadržaje PR IV: »De coemeterii benedictione« obavlja biskup. Ovlasti li biskup običnog svećenika da blagoslovi novo groblje, tada se blagoslov vrši prema uputama RO VIII. gl. 29. .

1. Kad biskup prema PR blagosilje novo groblje, postavi se uoči dana blagoslova na novom groblju pet drvenih križeva bez raspetoga, čovječje visine. Srednji je križ veći od ostalih i podignut je usred groblja, a ostali, nešto manji križevi stoje glavnom križu sa strane sprijeda i straga, s desna i s lijeva u nekoj udaljenosti. Pred svakim je križem usaden u zemlju trozub drveni kočić.

Na sam dan blagoslova polazi biskup, odjeven u plašt bijele boje, s jednostavnom mitrom i štapom, na novo groblje, pred srednji križ. Tamo održi najprije prisutnima govor o svetosti i pravima kršćanskog groblja, onda moli uvodnu molitvu »Omnipotens Deus, qui custos es animarum« i litanije sviju svetih s tri posebna zaziva za ovu priliku.

Zatim blagosilje svetu vodu i njome škropi cijelo groblje moleći pokorničke psalme, pa stavi po jednu zapaljenu svijeću na vrh svakoga križa i na

svaki njegov ogranak i okadi tamjanom svaki križ, nakon što je svaki put pred križem molio jednu molitvu. Pred velikim križem pjeva predslovlje »Qui est dies aeternus«. Na kraju slijedi molitva »Domine sancte« i biskupski blagoslov.

Čitav se obred završuje služenjem svete mise u crkvi. Misa je de die s posebnim molitvama sub unica conclusione.

2. Kad svećenik blagosiva novo groblje, ima se prema uputama RO VIII 29, 1-7, uoči dana, u koji se blagosiva groblje, nasred groblja, koje će se blagosloviti, metnuti drveni križ čovječje visine. Pred tim se križem usadi u zemlju trozub drveni kočić, visok oko jednog lakta, prikladan, da se u nj zataknu tri svijeće.

Na sam dan blagoslova svećenik, koji je ovlašten od Ordinarija da blagoslovi novo groblje, metne u sakristiji amikt, obuče albu, stolu i plašt bijele boje, pa pođe a nekoliko klerika, odjevenih u kotu, koji nose posudicu s blagoslovljenom vodom, škropilo, kadionicu i lađicu za tamjan. Obrednik i tri voštanice, prema groblju, pred križ, postavljen nasred groblja. Tri se svijeće zataknu na drveni kočić i užegu. Tada svećenik stojeći otkrivene glave pred križem i svijećama moli u molitvi »Svemogući Bože« da Gospod očisti, blagoslovi i posveti ovo groblje, te ljudska tjelesa, koja izviše vijek života i ovdje počivaju, postignu na veliki sudnji dan radosti vjekovitoga života. Nato svi klečeći pred ovim križem mole obične litanije sviju svetih. Iza zaziva »Da se dostojiš vjernim mrtvima...« ustane svećenik i čineći rukom znak križa rekne jasnim glasom: »Da se dostojiš ovo groblje očistiti i blagosloviti«, a ostali odgovaraju »Tebe molimo, usliši nas!«. Potom svećenik klekne kao i prije i litanije se dovrše.

Onda svi ustanu, a svećenik poškropi križ blagoslovljenom vodom govoreći antifonu: »Poškropi me«. Pratioci mole ps. 50. »Smiluj mi se« sa »Slava Ocu«. Iza psalma opetuje se antifona. Dok se moli psalam svećenik obilazi i prelazi čitavo groblje počevši s desne strane i škropi svuda blagoslovljenom vodom. Kad svrši škropljenje vrati se pred križ i okrenut prema njemu reče molitvu »Bože, ti si stvorio sav svijet«, u kojoj moli Gospoda, da kao što je podao vjernim mrtvima oproštenje njihovih grijeha, tako i njihovim tjelesima, koja počivaju u ovom groblju, i ovdje čekaju trublju anđeoskog vođe, podijeli obilnu i vječnu utjehu. Na kraju pričvrsti navrh križa jednu zapaljenu svijeću, a druge dvije, isto tako zapaljene, na dva njegova ogranka. Konačno okadi križ tamjanom i poškropi groblje blagoslovljenom vodom.

Pomirenje groblja.

Sve ono, što je gore rečeno o oskvrnjenju crkve, vrijedi i o oskvrnjenju groblja u smislu can 1207. Ako je groblje tik do oskvrnjene crkve, pomiruje se zajedno s crkvom, kako je gore rečeno. Kad se oskvrni crkva, ne drži se oskvrnjenim groblje, pa bilo ono i tik do nje, i obratno. Ako je oskvrnjeno samo groblje, pomiruje se prema PR IV: »De reconciliatione coemeterii«, odnosno prema RO VIII 30.

Jutro onoga dana, kad se ima izvršiti pomirenje, ravnatelj groblja ili drugi koji svećenik, uz barem predmnijevano privoljenje ravnateljevo, pođe odjeven u plašt bijele boje s nekoliko klerika nasred groblja. Tu klekne na prostirač zajedno sa služiteljima, a pjevači mole litanije sviju svetih. Iza zaziva o vjernim mrtvima ustane svećenik i čineći desnom rukom znak križa nad grobljem reče glasno: »Da se dostojiš ovo groblje pomiriti i posvetiti«. Onda svećenik opet klekne i dovrše se litanije.

Cloche, clocbette AL III/2 1954—1977. — [29] Rationale, ed. Venetiis 1589, I 4,

Tada svi ustanu, a svećenik uzme škropilo s blagoslovljenom vodom i počne, a kler nastavi antifonu: »Poškropi me«, koju slijedi ps. 50. »Smiluj mi se«, bez »Slava Ocu«. Na svršetku se psalma ponovi antifona. Dok se moli psalam obilazi svećenik cijelo groblje i škropi ga blagoslovljenom vodom svuda, a osobito na oskvrnjenom mjestu. Kad to svrši, vrati se na mjesto, gdje su rečene litaoije i tu stojeći reče molitvu »Dobrostivi Gospodine«, u kojoj moli Gospoda da dovrši ovo pomirenje i dobrostivo očisti ovo groblje ne osudujući, nego proslavljujući one, kojih tjelesa ovdje počivaju u očekivanju svoga uskrsnuća.

Posveta zvonâ.

Razvitak obreda[22]. Zvona su uvedena u kršćanske crkve početkom VI. v. Oko 515. već su u manastirima postojala zvona, koja su zvala samostance na bogoslužje. U doba progona pozivali su se kršćani tiho i lično na bogoslužne sastanke. Kasnije su se, osobito iza milanskog edikta, znali služiti i trubljom.

Najstariji sačuvani obred blagoslova zvonâ nalazimo u Španiji u Liber ordinum, što ga je izdao Ferotin, a potječe iz prijelaza VI. na VII. v. Ovaj se blagoslov sastoji od egzorcizma »Adiuro te nequissime spiritus« i od blagoslova »Omnipotens Domine Deus«. Pontifikal Egberta od Yorka iz polovice VIII. v. donosi uz molitvu »ad signum ecclesiae benedicendum« i rubriku: »lavas eam de aqua benedicta«. Gellonski sakramentarij iz druge polovice VIII. v. propisuje kod blagoslova zvona: »dum cantes, laves eum de aqua benedicta cum oleo et sale«.

Tako je već rani srednji vijek blagoslov zvonâ vršio egzorcizmom, blagoslovom, pranjem vodom i mazanjem svetim uljem. Po sličnosti ovih ceremonija s obredom svetog krsta prozvala se onda posveta zvonâ »krštenjem«. U drugoj je polovici VIII. v. bilo to »krštenje zvonâ već uobičajeno, ali ga još uvijek suzbija Karlo Veliki svojom odredbom 23. III. 789. »ut cloccas non baptizent«.

Liturgijsku zadaću zvonâ izrazuju nerijetko srednjevjekovni i kasniji natpisi, kao n. pr.: »Vivos voco, mortuos plango, festa decoro, fulgura frango«. Već Durandus (I, 4, 2.) ističe, da se zvona blagoslivlju toga radi, te njihov glas poziva vjernike na molitvu i bogoslužje, čuva duše i tijela vjernika, kao i plodine i usjeve od zasjeda zloga neprijatelja, osobito od tuče, groma i svakog nevremena[23].

Današnji obred posvete crkvenih zvona propisan je u PR IV: »De benedictione signi vel campanae«. Gotovo jednaki se obred nalazi već u Ordo Romanus vulgatus.

Obred počinje recitacijom ps. 50, 53, 56, 66, 69, 85 i 129. Tada slijedi pranje zvona blagoslovljenom vodom. Dok klerici izvana i iznutra nastavljaju pranje zvona, što ga je započeo biskup, moli biskup s ostalim klerom ps. 145.—150., od kojih svaki počinje s »Lauda« ili »Laudate« i time označuje zadaću novih zvona da pozivaju vjernike da hvale Gospoda. Kad je pranje dovršeno, pristupa biskup pomazanju zvona svetim uljem. Najprije čini katekumenskim uljem znak križa na vanjskoj strani zvona, a onda čini s bolesničkim uljem 7 puta znak križa na vanjskoj strani zvona i s krizmom 4 puta iznutra. Kod pomazanja katekumenskim uljem moli biskup molitvu »Deus qui per beatum Moysen«, a kod pomazanja bolesničkim uljem i krizmom molitvu »Omnipotens sempiterne Deus«. Tu moli Crkva da znak zvona odagna zasjede neprijatelja i njegove ognjene strjelice, te svi oni, koji se nađu zajedno u crkvi na poziv zvona, slobodni svake neprijateljske zasjede, prianjaju uz pravu nauku. Za vrijeme drugog pomazanja (bolesničkim uljem i krizmom)

počne biskup pjevati, a kler prihvati ps. 28. »Afferte Domino filii Dei«, u kojem se sedam puta spominje »vox Domini«; ovaj glas Božji simbolizuje glas novo posvećenog zvona. Iza pomazanja stavi biskup tamjan i mirbu na živi ugljen i metne posudu sa žeravicom ispod zvona, tako, da miomiris ispuni čitavu nutrinju zvona. Pjevači pjevaju međutim izvadak iz ps. 76. uz antifonu »Deus, in sancto via tua«, a biskup moli u molitvi »Omnipotens dominator Christe«, da glas zvona ojača u Gospodu vjernike, što ih poziva na službu Božju i da duše vjernika i njihova tijela prati neprestana zaštita. Na kraju čita đakon evanđelje po Luci 10, 38-42, kako je Isus pohodio Martu i Mariju: uz dnevne poslove treba dušu uzdići k Bogu, pa da to vjernici ne propuste u dnevnim brigama, čuju glas zvona, koje ih zove k molitvi i službi Božjoj.

Egzorcizmi[24]

Tko zaklinje opsjednute od zla duha valja da imade vlast zaklinjanja, koja se podjeljuje redom eksorcistata. Osim toga valja da je od Ordinarija posebno i iznijekom ovlašten na izricanje eksorcizama. Ovo će ovlaštenje Ordinarij, u smislu can. 1151 dati samo svećeniku, koji je pobožan, razborit i neporočna života. Prije svega treba marnim i razboritim ispitivanjem utvrditi, da se radi doista o opsjednutomu od zla duha. RO XI 3-9. upozoruje na znakove, kojima se opsjednuti raspoznaje od onih, koji boluju od druge kakve bolesti, te na prijevare zloga duha, kojima se služi, da prevari egzorcistu. Prema can 1152 smiju ovlašteni egzorciste izricati egzorcizme nesamo nad vjernicima, nego i nad katekumenima, kao i nad nekatolicima i izopćenima.

U obredu krštenja dolaze od prvih kršćanskih vremena egzorcizmi, a isto tako i u obredu posvete i blagoslova mjestâ i stvari. Ove egzorcizme smiju izricati oni isti, koji su zakoniti služitelji ovih obreda, kako to propisuje can 1153.

Općenito zaklinjanje protiv sotone i anđela odmetnika u RO XI. gl. 3. mogu govoriti biskupi i svećenici, koji imadu za to vlast od svojih Ordinarija.

Molitva sv. Mihovilu arkanđelu poslije tihe mise sadržaje egzorcizam, što ga moli svaki svećenik.

Prema upozorenju RO XI 1, 11. treba opsjednutoga, ako je to moguće, dovesti u crkvu ili na drugo sveto i časno mjesto i tu ga zaklinjati. No ako je bolestan ili ima drugi kakav valjan razlog, moći će se zaklinjati i u privatnoj kući.

Egzorcista se prema uputi RO XI 1, 14. ne smije upuštati u čavrljanje ni u nepotrebna i radoznala pitanja, nego valja da *zapovijeda nečistome duhu* neka šuti i odgovara samo na postavljeoa pitanja. Zaklinjanja treba da vrši i čita zapovijedajući i s vlašću, s velikom vjerom, ponizno i gorljivo. Kad zaklinje, neka se radije služi riječima sv. Pisma, nego svojima ili tuđima. Svećenik se dakle, ovlašten od Ordinarija, pravo ispovijedi, ili se barem u srcu pokaje za grijehe. Ako je zgodno, reče svetu misu i pobožnim molitvama zaprosi božansku pomoć. Odjeven je u kotu i ljubičastu stolu, a opsjednuti treba da je pred njim svezan, ako bi bila pogibao. Tada opsjednutoga, sebe i sve nazočoe zaštiti znakom križa i poškropi blagoslovljenom vodom, te klečeći moli, a drugi odgovaraju litanije sviju svetih bez prošnja. Tada reče antifonu »Ne opominji se, Gospodine«, Oče naš, ps. 53. »Bože, imenom svojim spasi me«, neke prikladne psalamske stihove i molitve »Bože, kojemu je vlastito« i »Gospodine sveti, Oče svemogući«. Tu moli Gospoda da prisili zloga duha, te otstupi od sluge Božjega i ne usudi se dalje držati ga u sužanjstvu.

2, fol. 13. — [24] Isp. Leclercq: Exorcisme, exorcistes, AL V/1 964—978.

Nakon ovog uvoda zapovijeda egzorcista zlomu duhu da kaže svoje ime i da u svemu sluša egzorcistu, koji mu zapovijeda po Isusu Kristu. Tada nad opsjednutim čita početak evanđelja po Ivanu i odlomke iz ostalih evanđelja križajući sebe i opsjednutoga na čelu, ustima i prsima, i moli u molitvi »Svemogući Gospodine« za postojanu vjeru i vlast da oružan Božjom svemogućom moću pouzdano i bez straha navali na zloga duha u ime Kristovo. Zaštitivši još jednom sebe i opsjednutoga znakom križa stavi opsjednutomu na vrat okrajak stole, a svoju desnu ruku na njegovu glavu i kaže pouzdano i s velikom vjerom: »Evo križa Gospodnjega, bježite stranke protivnikove!« i ponovno moli Gospoda za pomoć protiv ovoga i svakoga nečistoga duha. Tada slijede tri zaklinjanja.

Iza prvih dvaju po jedna molitva, a iza trećega može se moliti, dok se opsjednuti ne oslobodi, Oče naš, Zdravo Marija, Vjerovanje, kantik »Veliča« i »Blagoslovljen«, Vjerovanje sv. Atanazija »Tkogod hoće da se spasi«, ps. 67. »Nek ustane Bog i nek se razaspu neprijatelji njegovi«, ps. 90. »Koji stanuje«, ps. 69. »Bože, u pomoć mi priteci«, ps. 55. »Bože, u ime tvoje spasi me«, ps. 117. »Hvalite Gospodina«, ps. 34. »Sudi, Gospodine, onima, koji mi škode«, ps. 30. »U tebe se, Gospodine, uzdam«, ps. 21. »Bože, Bože moj, pogledaj na me, zašto me ostavljaš?«, ps. 3. »Gospodine, kako je mnogo onih, koji me muče!«, ps. 10. »U Gospodina se uzdam«, ps. 12. »Dokle ćeš me, Gospodine, sasvim zaboraviti?«, uvijek sa »Slava Ocu« na kraju.

Poslije oslobođenja moli svećenik Gospoda u molitvi »Molimo te, svemogući Bože« da duh bezakonja ne uzimadne više vlasti nad ovim slugom Božjim, već neka uđe u nj dobrota i mir Gospodina Isusa Krista.

MOLITVENI ČASOVI

Povjesni razvitak[1]. Iz noćnog su se sastanka prvih kršćana »ante lucem«[2], koji se i danas u zapadnoj Crkvi sačuvao kao vigilija uoči Uskrsa, Duhova, kvaternih nedjelja i nekih većih blagdana, razvili *nokturni* današnjeg časoslova. Osim toga govori već Tertulijan[3] o zajedničkim, ali privatnim molitvenim satovima, o trećoj, šestoj i devetoj uri, te o dužnim molitvama prije početka dana i noći. Tertulijan pozna i noćnu zajedničku viligiju uoči Uskrsa[4]. Molitve se o trećoj, šestoj i devetoj uri oslanjanju na žrtve i običaje u Jerusolimskom hramu i na molitve, koje se u tim satovima običavali vršiti i sami apostoli[5]. Molitva prije dana i prije noći današnje su *Laudes* i *Vespere*. Jutarnja i večernja molitva današnjeg časoslova (*Prima* i *Completorium*) potječu iz samostanske prakse. Redovnici su pjevali primu i kompletorij u spavaonici. Tako se tijekom vije-

[1] Isp. S. Baümer: Geschichte des Breviers, Freiburg 1895; P. Batiffol: Histoire du bréviaire romain, Paris 1911; Leclercq: Breviaire AL II/1 1262—1316; Leclercq: Office divin AL XII/2 1982—2017; Carou O. M.: L'Office divin chez les Frêres Mineures au XIIIe siècle, Paris 1928; Kard. Schuster: La preghiera ecclesiastica nella Chiesa primitiva, SL I 28—36. — [2] Plinije mladi caru Trajanu 96, 7. — [3] De oratione, c. 23—25, PL 1, 1111—1113. — [4] Ad uxnrem 2, 6, PL 1, 1296. — [5] Dj. Ap. 2, 15; 10, 9; 3. 1. — [6] Isp. sv. Ciprijan: De dom. or.

kova razvilo sedam d n e v n i h molitvenih doba: *Laudes, Prima, Tertia, Sexta, Nona, Vesperae, Completorium* i j e d n a ura n o ć n e molitve, što tačno odgovara riječi psalmiste: »Hvalim te sedam puta na dan« i »u ponoći ustajem da te slavim«[7]. Najstariji potpuni prikaz već razvitog časoslova imademo u Reguli sv. Benedikta[8]. Posebnu je pažnju skrenuo sveti Benedikto na to, da se svaki tjedan izmoli svih 150 psalama[9]. Na strukturu je časoslova svetog Benedikta nesumnjivo djelovao rimski običaj, kao što je opet, u drugu ruku, i časoslov svetog Benedikta vršio svoj utjecaj na kasniji razvitak rimskog časoslova.

Dok Didahe VIII, 3. za obične dane osim nedjelje propisuje samo moljenje triju Oče naša, znamo od Klementa Aleksandrijskog[10] da su kršćani običavali moliti tri put na dan, o trećoj, šestoj i devetoj uri; bila je to privatna molitva za razliku od obvezatne jutarnje i večernje molitve, kako to vidimo kod Tertulijana. Uskrsna je vigilija bila obvezatna, a uz to su vjerojatno postojale i vigilije mučenika. Ostale su molitvene ure bile prepuštene dobroj volji vjernika. Molitvene su se ure i vigilije sastojale od molenja psalama, čitanja sv. Pisma, pjevanja himana i kratkih molitava.

Od polovice IV. v. do početka VII. v. utjecala su na daljnji razvitak časoslova dva čimbenika: monasi, koji su se u to doba razvili i utjecali naročito na molitveni život, te uvođenje Gospodnjih i svetačkih blagdana u crkvenu godinu.

Po reguli sv. Pakhomija iz prve polovice IV. v. imadu se monasi sabrati na molitvu noću (rano pred zoru), o podne i u veče. Pjevaju se psalmi, čita se sv. Pismo i mole se molitve. Apostolske Konstitucije VIII, 34. propisuju molitvu ujutro, o trećoj, šestoj i devetoj uri, u veče i o pijetlovu pijevu. Prema reguli sv. Vasilija održavaju se zajedničke molitve o ponoći, ujutro, o III., VI. i IX. uri i podvečer.

Hodočasnica Etheria ovako opisuje potkraj IV. v. (oko 393.) svečano molenje časoslova u Jeruzalemu:

»... singulis diebus, ante pullorum cantum aperiuntur omnia hostia Anastasis, et descendent omnes monazontes et parthenae, ut hic dicunt; et non solum hii, sed et laici preter, viri aut mulieres, qui tamen volunt maturius vigilare.

Et ex ea hora usque in lucem dicuntur ymni (t. j. kantici sv. Pisma) et psalmi responduntur, similiter et antiphonae; et cata singulos ymnos fit oratio. Nam presbyteri bini vel terni, similiter et diacones singulis diebus vices habent simul cum monazontes, qui cata singulos ymnos vel antiphonas orationes dicunt.

Iam autem ubi coeperit lucescere, tunc incipiunt matutinos ymnos dicere. Ecce et supervenit episcopus cum clero, et statim ingreditur intro spelunca, et de intro cancelios primo dicet orationem pro omnibus; commemorat etiam ipse nomina, quorum vult; sic benedicet cathecumenos. Item dicet orationem et benedicet fideles. Et post hoc. exeunte episcopo ne intro cancelios, omnes ad manum ei accedunt; et ille eos uno et uno benedicet exiens iam, ac sic missa, iam luce.

Item hora sexta denuo descendent omnes similiter ad Anastasim, et dicuntur psalmi et antiphonae, donec commonetur episcopus; similiter descendet, et non sedet, sed statim intrat cancellos intra Anastasim, id est intra speluncam, ubi et mature; et inde similiter primum facit orationem; sic benedicet fidele, et sic exiens de cancellos, similiter ei ad manum acceditur.

35, 36. — [7] Ps. 118, 164, 62. — [8] RSB c. 6 ss. — [9] Ib. c. 18. — [10] Stromata VII. 7, PG 9 455—8.

Ita ergo et hora nona fit, sicuti et ad sexta.

Hora autem decima (quod appellant hic licinicon, nam nos dicimus lucernare), similiter se omnis multitudo colliget ad Anastasim, incendentur omnes candelae et cerei, et fit lumen infinitum... Dicuntur etiam psalmi lucernares, sed et antipbonae diutius. Ecce et commonetur episcopus, et descendet, et sedet susum, nec non etiam et presbyteri sedent locis suis: dicuntur ymni vel antipbonae. Et at ubi perdicti fuerint iuxta consuetudinem lebat se episcopus, et stat ante cancellum, id est ante speluncam, et unus ex diaconibus facit commemorationem singulorum...

Prema PL odredio je Celestin I. da se u Rimu prije čitanja sv. Pisma (prije sv. mise) moli 150 psalama. Po svoj je prilici ovo osnovica kasnijeg časoslova, kako ga je uredio sv. Benedikto.

Na zapadu je sv. Benedikto preuzeo rimski način moljenja časoslova, ali ga je udesio prema potrebama svoga reda i uredio da se svih 150 psalama izmoli svakog tjedna, a sv. Pismo da se zajedno s pripadnim homilijama prođe u cijelosti svake godine.

Pod kraj VI. v. rimsku je tradiciju V. v., prožetu već dubom sv. Benedikta, preuredio Grgur Veliki. Te su reforme bile sukladne s ostalim njegovim liturgijskim reformatornim radom.

Beuronac Suitbert Baümer smatra rimski oficij rezultatom reformatorskog djelovanja Grgura Velikog, dok Batiffol drži, da je to tvorevina VII. i VIII. v., dakle 100—150 godina mlađa od Grgura Velikog.

Vigilija ili današnji matutin[1] je noćna molitva Crkve. Prvotno se možda vršila ova molitva o ponoći prema riječima psalma 118, 62: »o ponoći ustajem, da te slavim«[2]. Regula sv. Benedikta VIII. određuje osmi noćni sat za vigiliju, »tako, da iza ponoći braća još malo počivaju, a onda se svježi ustanu«. U VIII. i IX. v. već su se vigilije rijetko održavale o ponoći; u samom Rimu moli se noćni oficij samo još u veliki četvrtak, petak i subotu i u druge neke svečane dane, kako je to zajamčeno još u XII. v. Obično se prenio noćni oficij na jutro, pa je od toga i dobio ime Matutinum. Vigilija se velikog četvrtka, petka i subote prenijela na večer velike srijede, četvrtka i petka, kako to još i danas imade CE II, 22, 3.

1. Priprava za vigiliju je molitva »Aperi«, koju nalazimo u XI. v. u misi prije »Te igitur«. Zatim slijedi molitva Gospodnja, pozdrav anđeoski i Vjerujem. Oče naš i Vjerovanje moli se kao uvod od prve polovice IX. v., a pozdrav anđeoski uveden je tijekom XIV. i XV. v. Tada slijedi ps. 50, 17: »Domine, labia mea aperies« i vapaj: »Deus in adiutorium meum intende«. »Domine, labia mea aperies« nalazimo kao uvod u noćni oficij već u reguli sv. Benedikta IX. Sv. Benedikto je vjerojatno uveo običaj da se na ovom mjestu moli ps. 94. Taj se psalam moli responsorialno uz opetovanje Invitatorija. U srednjem je vijeku bilo znatno više Invitatorija nego ib danas pozna Breviarium Romanum. Vigilija velikog četvrtka, petka i subote nema invitatorija, jer se i danas moli onako, kako se nekad molila u Rimu prije uvedenja invitatorijalnog psalma. Nakon psalma 94. pjeva se biman, zvan i ambrosianum, te tako odaje i svoje porijeklo. U bimnima je za obične nedjelje i ferije jasno izražen i danas još noćni značaj današnjeg matutina, a u druge dane, u koliko imadu posebne himne, dolazi do izražaja crkvena godina, tako u Proprium de tempore, kao i u Proprium i Commune Sanctorum.

2. Psalmi sačinjavaju velik dio noćnog časoslova kao i časoslova uopće. U Rimu se pjevalo po nedjeljama 18 psalama, u ferije 12, a u svetačke blagdane 9. Psalmi su podijeljeni u skupine, a ove su međusobno odijeljene čitanjima. Tako nastaju t. zv. nokturni. Pijo X. uveo je konačno da se u sve dane, osim Uskrsa i Duhova, moli 9 psalama. Dvostruki i poludvostruki blagdan imade 3 nokturna, a jednostavni jedan sami nokturn, jer se čitaju samo 3 lekcije, i to nakon svih 9 psalama.

3. Čitanja uvodi posebni stih, što ga pozna već i RSB IX, molitva Gospodnja, koja je unešena na ovo mjesto iz Galije, te blagoslov, koji je na istoku bio uobičajen već u IV. v., a spominje ga i RSB IX. Štilac moli za blagoslov riječima: »Iube domne benedicere«, što znači: molim te, gospodine, da me blagosloviš. Domnus je u srednjevjekovnoj latinštini zemaljski gospodin, papa, biskup ili opat, dok se riječ Dominus upotrebljava isključivo za Boga. Kako Papa nema gospodara nad sobom osim samoga Boga, molio je, kad je čitao 9. lekciju matutina: »Iube Domine benedicere«, a nitko mu ne daje blagoslova, veli OR XI, 9., osim samog Duha Svetoga; prisutni kažu samo: Amen. Prema CE II, 5, 9, moli i biskup, okrenut prema žrtveniku: »Iube Domine benedicere«, a prisutni samo odgovaraju: Amen. Blagoslov se moli prije svakog čitanja, a svaki nokturn imade kao uvod u blagoslov apsoluciju. Još u IX. v. bili su to zapravo zazivi svetaca za pomoć i zagovor. Od XII. v. amo imadu već apsolucije današnji tekst.

Svaka se lekcija završuje molitvom: »Tu autem Domine miserere nobis« i responsorijem. Namjesto redovitih responsorija moli se nakon posljednje lekcije »Te Deum«, a onda čita prema RSB 11. opat evanđelje. U VIII. v. prekinuo je Rim s ovom praksom i uveden je običaj, da se evanđelje ne čita iza »Te Deum«, nego prije. Još u XII. su v. prve 2 lekcije III. nokturna bile de epistola, a treća je bila de homilia. Ali brzo se uobičajilo, da su čitanja iz novog zavjeta nestala iz III. nokturna i dala mjesto evanđelju s homilijom. Prvotno se čitalo cijelo odnosno evanđelje, ali se već u X. i XI. v. opažaju skraćivanja, dok se konačno nije došlo do onog oblika, kakav je danas, da se naime evanđelje samo označi početnim riječima et reliqua.

Dužinu je čitanja određivao prvotno upravnik kora. Već se u XI. v. opaža skraćivanje i određivanje čitanja, a rimski je kurijalni brevijarij konačno izvršio određenje i skraćenje čitanja. Od IX. v. amo poredak je čitanja tijekom crkvene godine uglavnom isti kao i danas. Prvotno se čitalo cijelo sv. Pismo, dok to danas nije moguće poradi znatno skraćenih lekcija. Ipak treba i danas još simbolički čitati čitavo sv. Pismo, te se stoga ima čitati barem početak svake knjige sv. Pisma, ako nije moguće da se čitaju svi odlomci, koji se nalaze u breviariju. U Božićnom je i Uskrsnom ciklusu crkvene godine izbor čitanja nadahnut samom crkvenom godinom, dok se to ne može reći u velikom razdoblju iza Duhova, jer ovo razdoblje ne pokazuje nikakve jedinstvene središnje misli.

4. Responsorija su završetak svake lekcije u noćnom oficiju. To su danas samo još mali dijelovi psalma ili druge koje knjige sv. pisma (rijetko čisto slobodna koncepcija), koji se dijele na R i V. R je pravi responsorij, koji se opetovao u koru, a V je stih, koji se pjevao solo. Responsoria u časoslovu imadu isti značaj kao i u misi; donose pobožna razmatranja o onom, što se upravo čitalo. T. zv. Historia, t. j. responsorium iz starozavjetnih knjiga, ne davaju doduše pojedinačnih pobuda o onom, što se čitalo u pojedinoj lekciji, nego o čitavoj knjizi sv. Pisma, koja se u ono doba čita. U VIII. ili IX. v. počelo se na kraju svakog responsorija u časoslovu pjevati »Gloria Patri«, ali se pod kraj srednjega vijeka taj običaj zadržao samo još kod posljednjeg responsorija u svakog nokturnu, kako je to još i danas.

5. Završetak vigilija čini u sve nedjelje (osim nedjelja u došašću, predkorizmeno i korizmeno doba), te na svetačke blagdane i u ferije uskrsnog doba, himan Te Deum, koji stupa na mjesto responsorija nakon posljednje lekcije. Iza posljednjeg responsorija, odnosno iza Te Deum mole se u koru odmah Laudes. Kod privatne se recitacije mogu Laudes odijeliti od matutina i tada se moli najprije Dominus vobiscum s dnevnom molitvom, nakon koje slijedi

[1] Isp. Leclercq: Matines, AL X/2 2677—2679. — [2] Dj. Ap. 16, 25. — [3] Isp.

usklik: »Benedicamus Domino — Deo gratias« i »Fidelium animae requiescant in pace — Amen«. S tibom molitvom Gospodnjom završena je tada vigilija, ako se moli odijeljeno od Laudes.

Himan je Te Deum već u VI. v. sastavni dio časoslova. Od IX. v. amo pripisuju ga sv. Ambroziju i Augustinu, premda tragove ovog himna nalazimo već u III. v. Prvi se put nalazi čitav tekst ovog svečanog himna u Antifonariju od Bangora iz VII. v. I RSB XI. propisuje Te Deum u noćnom oficiju. U IX. se v. Te Deum molio u Rimu samo in natalitiis pontificum, a u XII. u sve nedjelje, osim u nedjelje od sedamdesetnice do Uskrsa.

Usklik »Fidelium animae« na kraju vigilije i ostalih molitvenih časova propisao je Rimski časoslov Pija V., vjerojatno kao nadomjestak za službu za pokojne, koja se prije toga morala često moliti, a uvedenjem je časoslova Pija V. prestala biti obvezatnom.

Laudes[3] **(matutinae)** bile su u prvotnoj Crkvi zapravo jutarnja molitva. Već je sv. Klemente Rimski pod kraj I. v. u svojoj poslanici Korinćanima[4] istaknuo, da treba žrtve i službe (liturgiju) vršiti u određene dane i sate. I Plinije mlađi piše caru Trajanu da se kršćani sastaju u određeni dan ante lucem. Bit će, da je ovaj sastanak, o kojem govori Plinije, zametak današnjeg matutina zajedno s Laudes. U početku III. v. bile su u Africi, a vjerojatno u Rimu i možda i u Egiptu službeno utvrđene molitvene ure ujutro i uveče: laudes i vesperae, kako to možemo zaključiti iz Tertulijanova spisa De oratione[5]. Prema svjedočanstvu sv. Hilarija[6] oko 365. g. čitava je zapadna Crkva slavila Gospoda ujutro (Laudes) i uveče (Vesperae). Apostolske Konstitucije II, 9. to isto svjedoče i za istočnu Crkvu upozorujući biskupa da bdije nad tim, te čitav puk svakim danom ujutro i uveče pođe u crkvu da tamo pjeva psalme i moleći slavi Boga.

1. Sv. Jeronim[7] spominje »psalmorum et orationis ordinem« o 3, 6, 9. uri, uveče, o ponoći i ujutro. Među psalme, koji su se redovito pjevali ujutro, spada ps. 62, 48, 149, 150, pa kantik »Benedicite«. Prema ps. 148—150. prozvana je kasnije ova jutarnja molitva prvotne Crkve Laudes, kad se naime prvotna noćna molitva, vigilija, prozvala matutinom.

2. Iza psalama određuje već RSB XII, da se »ex corde«, »memoriter« izrekne kratko čitanje. U obične je ferije ovo čitanje (capitulum) uzeto iz poslanice sv. Pavla Rimljanima 13, 12/3: »Nox praecessit, dies autem appropinquavit«, a u obične nedjelje iz Otkrivenja 7, 12: »Benedictio et claritas«. U ostale dane capitulum odgovara značaju svetkovine.

3. Nakon kapitula slijedi himan, koji je u Proprium de Tempore redovito jutarnji slavospjev Gospodu, te u Došašću, korizmi i Duhovima sjedinjuje značaj jutarnjeg slavospjeva s crkvenom godinom.

Tada slijedi stih i odgovor; u obične nedjelje »Dominus regnavit«, a u obične ferije »Repleti sumus mane misericordia«. Ferijalni je stih nadahnut općim uživljajem jutarnje molitve, a nedjeljni odaje radost nad velebnim djelom Božjega stvaranja i uskrsnuća Kristova, kojim je okrunjeno djelo stvorenja svijeta.

4. Vrbunac Laudes sačinjava pjevanje kantika »Benedictus«, uz koje se tamjanom kadi žrtvenik. Ovaj kantik dobro pristaje u Laudes kao jutarnju molitvu prve Crkve, jer se u njemu naviješta dolazak Spasitelja (»oriens ex alto«) da rasvijetli one, koji sjede u tami i u sjeni smrtnoj.

---

[3] Leclercq: Laudes, AL VIII/2 1887—1898. — [4] 40, 2; Funk, Patres apostolici 154. — [5] XXIII—XXV, PL 1, 1191—1193. — [6] In Ps. 64, PG 9, 420. — [7] Ep. 130. Ad

5. Završetak kod Laudes čine preces feriales, molitva, suffragia i zaključak.

Preces feriales bit će zaostatak onih molitava, koje su u IV. v. bile uobičajene nakon jutarnje molitve, a imale su oblik litanija. Đakon je predmolio, a prisutni je puk odgovarao Kyrie eleison. Još regula sv. Benedikta XII. spominje litanije (t. j. Kyrie eleison) na kraju Laudes. Od VII. v. amo ta se litanija pretvorila u molitvu, izraženu pretežno psalamskim stihovima. Onda slijedi danas molitva za papu, biskupa, kralja, vjerni puk (redovničku ili crkvenu) zajednicu, koja moli, kao i za njezine dobročinitelje, za vjerne mrtve i otsutnu braću (očito utjecaj redovničkog časoslova), za one, koji su u nevolji i u ropstvu, dakle nekako pro omni gradu Ecclesiae. Ove se molitve mole od starine klečeći, pa se zato mole samo u ferije, a ne u nedjelje (ni ostale blagdane); stoga se i zovu preces feriales.

Iza preces feriales slijedi molitva, koja je danas istovjetna s molitvom iz sv. mise. Ta se molitva moli i onda, kad se ne mole preces feriales. Uz molitvu se ređaju često i komemoracije, kako ih uređuju rubrike. Tada se, izvan uskrsnog vremena, u sve dane osim dvostrukih blagdana i osim dana unutar osmine, moli Suffragium de omnibus Sanctis. U uskrsno se vrijeme moli commemoratio de Cruce. Suffragia su vjerojatno monaštičkog porijekla.

Laudes se završuju istim načinom, kako je gore rečeno za Vigiliju. Ako se iza Laudes ne moli neposredno dalje, tada se i u koru i kod privatne recitacije moli najprije tiho Oče naš, a tada se nastavi: »Dominus det nobis suam pacem — et vitam aeternam. Amen« i na kraju se moli antifona bl. Dj. M. pro diversitate temporis.

Male hore, t. j. *prima, tertia, sexta i nona*, posvećuju čitav dan od prvog sata po rimskom računu (danas 6 sati ujutro) do dvanaestog sata (danas 6 sati uveče). *Prima* odgovara molitvi rano ujutro, u 6 sati izjutra, *tertia* molitvi o trećem rimskom satu (po našem računu u 9 sati ujutro), *sexta* o podne, a *nona* u tri sata poslije podne. Ovi se molitveni časovi zovu »malima« zato, jer su prema ostalima svojim opsegom mali i jer se obavljaju s manje svečanosti. Uz mali izuzetak kod Prime sve su manje hore jednako građene. Nakon uvoda (Oče naš, Zdravo Marijo, kod Prime i Vjerujem) i zaziva »Deus in adjutorium meum intende — Domine, ad adiuvandum me festina« slijedi odnosni himan, zatim tri psalma pod jednom antifonom, kapitul iz sv. Pisma s Responsorijem, u izvjesne dane preces feriales, pa misna molitva i zaključak, kao kod matutina, kad se moli bez lauda.

1. Prima imade ponešto drugačiji sastav. Nakon psalama s odnosnom antifonom slijedi capitulum iz sv. pisma, pa Responsorium breve, te u dane, kad se u Laudes mole preces, slijede u primi preces feriales, sastavljene od psalamskih stihova, Confiteor, Misereatur, Indulgentiam, onda molitva, da u taj dan ne padnemo ni u koji grijeh; tada se u koru čita Martirologij, a zatim se moli molitva Gospi i svim svetima da nas zagovaraju kod Gospoda. Tada se tri puta moli »Deus in adiutorium meum intende« s odgovorom, Gloria Patri, Kyrie eleison, Pater noster, neke vrste responsorij »Respice« s Gloria Patri, molitva »Dirigere et sanctificare«, kratka lekcija iz sv. Pisma s odgovorom »Deo gratias«, stih »Adjutorium meum in nomine Domini« s odgovorom i konačno blagoslov »Dominus nos benedicat«.

Jutarnja je molitva prvotne Crkve bila sadržana u Laudes. Rani je srednji vijek stvorio jutarnju molitvu u Primi i tako ona nije poput ostalih malih hora određena za posvećenje samo jednog vremenskog razmaka u danu, nego ima da posveti čitav dan od izlaska sunca do zapada, kako to ističe već prvi stih himna: »Iam lucis orto sidere«. U nedjelje i veće blagdane moli se u primi Ps. 117 odnosno 53, te (kao u ostalim horama) ps. 118, dok se u druge dane mole tri druga psalma, odnosno tri isječka iz psalama. Kad se u Laudes moli prema rubrikama kao prvi psalam 50 (II. shema), tada se u Primi iza određenih triju psalama moli prvi psalam I. sheme iz Lauda. U nedjelje iza Bogojavljenja i Duhova, kad se ne spominje dvostruki blagdan, moli se iza psalama t. zv. Atanazijevo Vjerovanje »Quicumque«. To se Vjerovanje već od VII. v. amo pripisuje sv. Atanaziju, a već se pod kraj VIII. v. molilo u nedjelju kod Prime.

2. Ostale manje hore imadu da posvete liturgijski dan, i to tako, da tertia posvećuje razmak vremena od 9 do 12 sati po našem računu, sexta od 12 do 3 poslije podne i nona od 3 do 6 sati na veče. Oko 9 sati izjutra bili su apostoli sabrani u Jeruzalemu, kad je na njih sašao Duh Sveti[8]. Stoga se himan u terciji (»Nunc Sancte nobis Spiritus«) spominje ovog događaja, a na Duhove se (kroz cijelu osminu) mjesto ovog himna moli himan o Duhu Svetom »Veni Creator«. O šestoj je uri molio sv. Petar u Joppi[9]. Himan u sexti spominje samo podne, koje Gospod obasjava ognjenom toplinom. O devetoj je uri sv. Petar i Ivan išao u hram na molitvu[10]. Himan »Rerum Deus« predosjeća blizi zalaz sunca i moli Gospoda da vrhunaravski život naše duše nikad ne prođe.

Prije se u svim manjim horama molio cijeli dugački psalam 118. Danas se, nakon reforme Pija X., ovaj psalam moli samo još u nedjelje i blagdane višega reda, a inače se mole drugi psalmi. U dane, kad se kod Laudes mole preces, mole se one i kod treće, šeste i devete ure (u koru klečeći). Ove preces imadu danas pokornički značaj, a u srednjem su vijeku bile nešto dulje.

Vespere su večernja molitva prvotne Crkve, koja se molila kad je nastupao mrak[11].

1. RSB XLI. određuje da se vespere mole po danu, tako, da se vrše pri danjem svijetlu. Svjetovni je kler ipak još dugo smatrao vespere početkom noćnog bogoslužja, kojim je započimao novi liturgijski dan. Promijenjene su prilike donijele sa sobom, da je pomalo i svjetovni kler počeo moliti vespere po danu. Sexta i nona prenijete su na prije podne, a vespere približno na ono doba, kad se prije molila nona. Time je postala potrebnom još jedna novost. Vespere su bile početak novog liturgijskog dana, pa se nije činilo prikladnim, da se po bijelom danu započinje novi liturgijski dan, a da se nikako ne spominje onaj dan, kad se te vespere zapravo mole. Tako su uvedene dvojake vespere, prve i druge. Prve su vespere početak liturgijskog dana i imadu liturgijski važniju funkciju, a druge su završetak dana i kod većih se blagdana obavljaju svečanije nego

Demetriadem, 15, PL 22, 1119; Ep. 22. Ad Eustochium, 35, PL 22, 420/1; Ep. 108. Ad Eustochium in ep. Paulae, 19, PL 22, 896. — [8] Dj. Ap. 2, 15. — [9] Dj. Ap. 10, 9. — [10] Dj. Ap. 3, 1. — [11] Isp. Peregrinatio Etberiae; Duchesne, Origines 513.

prve vespere. Danas imadu prve i druge vespere sve nedjelje i svi dvostruki i poludvostruki blagdani.

Redovno se u isti dan mole samo jedne vespere, jedino se na blagdan sviju svetih iza »Benedicamus Domino« drugih vespera sviju svetih počnu prve vespere dušnoga dana i to bez prethodnog Oče naš i Zdravo Marijo, već neposredno s antifonom »Placebo Domino«.

2. U Rimu imadu vespere već u IX. v. 5 psalama. Nedjeljne vespere se sastoje od ps. 109—113. Ovi se psalmi nalaze i u mnogim svetačkim vesperama, tek na mjesto ps. 113. dolazi obično ps. 116. Svi ovi psalmi pjevaju slavu Gospodu i daju mu zahvalu za dobročinstva, koja nam je iskazao. U neke blagdane, kao na Božić i u svetkovine bl. Djevice ili svetačke dane dolaze namjesto ovih pojedini drugi psalmi, koji su poradi pojedinih stihova ili čitavog ugođaja poseban prikladni za odnosnu svetkovinu. U ferije se mole drugi psalmi, počevši od ps. 114. (ponedjeljak) tako, da se konačno u subotu mole psalmi 143 i 144.

Uostalom su vespere građene potpuno jednako kao i Laudes. Iza psalama dolazi capitulum, himan i versiculus. Namjesto kantika »Benedictus« pjeva se kantik »Magnificat«. Onda slijede, kao i u Laudes, preces feriales, molitva iz mise, komemoracije i suffragia, te obični zaključak. Kao što je vrhunac Lauda kantik »Benedictus«, tako je vrhunac vespera kantik »Magnificat«, koji se pjeva uz incenzaciju žrtvenika.

Completorium[12] je liturgijska molitva pred noćni počinak. Njome se završuje dnevni rad i započinje noć u Gospodu.

Najstarije svjedočanstvo o kompletoriju nalazimo kod sv. Vasilija u njegovim »Regulae fusius tractatae«, 37, 14 (358—362). Tu ističe sv. Vasilije potrebu da se pred noć molimo, te uzmognemo noću biti slobodni od noćnih sablasti. Stoga treba u tom času moliti ps. 90. Bit će, da nije sv. Vasilije prvi ustanovio kompletorij, premda je prvi svjedok za njegovo postojanje. Vjerojatno je kompletorij kao večernja molitva, kojom se završuje dan i počinje noć, nastao privatnom inicijativom u monastičkom svijetu na istoku i to toga radi, jer su vespere prestale biti molitvom pred noć.

O sastavu ove večernje molitve saznajemo od sv. Vasilija samo njezin značaj i to, da se u njoj moli ps. 90. Taj je značaj ostao kompletoriju sve do danas, kako najbolje svjedoči himan »Te lucis«: »Procul recedant somnia et noctium phantasmata«. Prvi je sv. Benedikt, koji donosi potanje podatke o sastavu kompletorija. Prema RSB XVII. XVIII. sastoji se kompletorij od triju psalama, t. j. od ps. 4, 90, 133. Ovi se psalmi po sv. Benediktu govore tono recto, bez antifone; zatim slijedi himan, jedna lekcija, stih, Kyrie eleison i benedictio missae.

2. Kompletorij je monastičkog porijekla i odanle je prešao u svećeničke krugove, koji su zajedno stanovali i vršili službu u koru. U kompletoriju možemo razlikovati dva dijela. Prvi zapravo i nije večernja molitva, nego večernja collatio, večernji sastanak redovnika iza dnevnog posla, gdje se prema reguli sv. Benedikta 42. čitalo iz »Collationes Patrum« ili druge koje pobožne knjige. Današnja kratka lekcija »Fratres, sobrii estote« samo je još zaostatak ovog duljeg čitanja. Ova kratka lekcija uostalom i nije drugo nego nadomjestak dulje lekcije, određen za privatnu recitaciju kompletorija: »lectio brevis extra conventum«. To se čitanje obavljalo u kapitulu, a tada se krenulo u crkvu, gdje se molio Confiteor, psalmi i himan. Prema rimskom običaju molio se iza ps. 4. još i ps. 30, 1—4, i tako je to ostalo u Rimskom

[12] Fehrenbach: Complies, AL III/2 2466—2470.

Breviariju sve do reforme Pija X. Danas se mole samo psalmi, kako ih navodi sv. Benedikto, t. j. ps. 4, 90 i 133, i to samo u nedjelju i veće blagdane; u druge se dane mole uvijek po tri druga psalma. Danas se mole sva tri psalma pod jednom antifonom. Iza psalama slijedi himan »Te lucis ante terminum«, koji se spominje na prijelazu iz VIII. u IX. v. Prije se znao mijenjati himan u kompletoriju prema crkvenoj godini. Danas se moli kapitul »Tu autem in nobis es«, dok se u srednjem vijeku znalo često moliti različite kapitule, prema različitim svetkovinama. Prema starom se rimskom običaju moli tada kratki Responsorij »In manus tuas«, te kantik »Nunc dimittis«, što ga već Apostolske Konstitucije VII, 48. spominju kao večernju molitvu. Sv. Benedikto ne pozna još ovog responsorija i kantika u kompletoriju i vjerojatno je stoga ovaj običaj nastao u Rimu tek iza sv. Benedikta, jer bi inače sv. Benedikto i ovdje bio vjerojatno primijenio svoje načelo: »sicut psallit Ecclesia Romana«.

3. Završetak su kompletorija preces, koje se mole uvijek, ako nije dvostruki blagdan, ili ako nije barem spomenut u vesperama, te ako nije unutar osmine. U današnjem Rimskom časoslovu imadu ove preces značaj zahvalnosti i prošnje Gospodu: »Dignare, Domine, nocte ista sine peccato nos custodire«. U zaključnoj molitvi, koja je nekad bila često pod utjecajem crkvene godine, ali danas je uvijek ista, molimo opet Gospoda da nas noću štiti po svojim anđelima.

Zaključak je kompletorija donekle različit od ostalih hora. Nakon pozdrava »Dominus vobiscum« i »Benedicamus Domino« ne slijedi uzdah »Fidelium animae«, nego blagoslov: »Benedicat et custodiat nos omnipotens Deus« i na kraju stih: »Divinum auxilium maneat semper nobiscum. Amen«. Tada se još tiho moli Oče naš, Zdravo Marijo, Vjerovanje i jedna od propisanih antifona Bl. Dj. M. prema crkvenoj godini.

Zaključne antifone Bl. Dj. Marije. Antifonu »Salve regina« gotovo doslovce nalazimo već na kraju XI. v. Bit će, da ju je ispjevao Hermann Hromi u Reichenau († 1054.). Vjerojatno je Hermann Hromi ispjevao i antifonu »Alma redemptoris mater«, koja kao da se oslanja na himan »Ave maris stella« iz IX. v. Ova se antifona nalazi u pariškom rukopisu iz XII. v. kao antifona za sextu na blagdan Uznesenja Bl. Dj. Marije. Antifona se »Ave regina coelorum« nalazi u istom rukopisu kao antifona za nonu. »Regina coeli« nalazi se u Antifonariju sv. Petra u Rimu iz kraja XII. v., što ga je izdao Thommasi, kao antifona na uskrsnu osminu. Sve su dakle ove zaključne antifone iz XI., odnosno XII. v. i bile su prvotno sastavni dio časoslova, ali na drugom mjestu nego danas i imale su značaj običnih antifona.

Od XIII. v. amo moli se iza kompletorija »Salve regina«. Ovaj se običaj brzo proširio, osobito zaslugom novog reda male braće, jer je franjevački general Haymo u svom časoslovu secundum consuetudinem Curiae Romanae na kraju kompletorija dodao sve četiri današnje antifone bl. Dj. Marije. Polovicom XIV. v. odobrili su ovaj običaj i pape. U XVI. v. počele su se ove antifone moliti i iza svake hore, dok su se dotad molile samo iza kompletorija. Danas se mole ove antifone u koru i u privatnoj recitaciji na kraju kompletorija i na kraju Laudes, odnosno na kraju posljednje hore, ako se na Laudes nadovezuje molenje drugih hora. Osim toga se u koru mole ove antifone i na kraju svake hore, ako se tada odilazi iz kora i prekida recitacija.

Ove su zaključne antifone bl. Djevice građene onim načinom, kako se i danas još vrši komemoracija raznih svetkovina ili suffragium sanctorum. Najprije dolazi sama »antifona«, zatim versus i Responsorium i konačno molitva. Zaključne antifone bl. Djevice i nisu drugo nego zaključna komemoracija bl. Djevice i prošnja za njezinu zaštitu.

Od vespera subote prije I. nedjelje u Došašću pa do uključivo II. vespera Svijećnice moli se antifona »Alma Redemptoris mater«, ali tako, da se u Došašću moli stih »Angelus Domini« i molitvom »Gratiam tuam«, a od I. Božićnih vespera pa do Svijećnice stih »Post partum« s molitvom »Deus qui salutis«.

Poslije Svijećnice, t. j. od kompletorija dne 2. veljače, pa do uključivo kompletorija velike srijede moli se zaključna antifona »Ave regina coelorum« sa stihom »Dignare« i molitvom »Concede«.

Od kompletorija velike subote pa do uključivo none na subotu u Dubovskoj osmini moli se zaključna antifona »Regina coeli« sa stihom »Gaude« i molitvom »Deus, qui per resurrectionem«.

Konačno se od I. vespera blagdana presv. Trojstva pa do uključivo none na subotu prije I. nedjelje u Došašću moli zaključna antifona »Salve regina« sa stihom »Ora pro nobis« i molitvom »Omnipotens sempiterne Deus«.

D O D A T A K

ZAGREBAČKI OBRED KRŠTENJA XII.—XVI. V.

Ordo baptismi MR 165 uvršten je iza čitanja proroštvâ na veliku subotu.

Dok se čitaju proroštva poučavaju svećenici djecu, koju valja krstiti.

Najprije dolazi »ordo baptisterii«: »Primo omnium abrenuntiatio fatienda est secundum Niceti episcopi testimonium in libro quinto ad competentes. Non enim ante confessionem venitur nisi prius diabolo fuerit renuntiatum. Tunc fiant scrutinia ut experiatur sepius quam firmum post abrenuntiationem sathane facta verba data fidei radicitus corde deficerit. Itaque presbyter posito nomine infantis dicat: Abrenuntias satbane...«. Slijedi interrogatio credulitatis »Credis in Deum patrem omnipotentem...«, trostruka eksuflacija uz riječi: »Exi aathana redde hònorem Deo uiuo et redda bonorem Ieau Chriato Filio eius et Spiritui Paraclito«. Čineći znak križa na čelu djeteta veli svećenik: »Signum scte crucis D. n. I. Cbr. in frontem tuam pono«, a na prsima: »Signum Saluatoris D. n. I. Chr. in pectus tuum pono«. Kasnijom je rukom ovdje pridodano: »Accipe signum crucis require in supra in XV⁰ folio«, a na dnu istog lista (85) nalazi se cijeli nagovor: »Accipe signum sce crucis... ingressusque ecclesiam ... Filium eius«. Slijedi molitva »Omnipotens sempiterne Deus Pater D. n. I. Cbr.... in diem ut idoncus efficiatur accedere ad gratiam baptismi tui percepta medicina in nomine D. n. I. Chr. qui venturus est iudicare«, »Deus qui humani generis«, »Preces nostras« (kao u MZ 1511, samo drugim slijedom).

Na to se nadovezuje blagoslov soli »Exorcizo te creatura salis« (kao u RM osim što u sredini glasi: »precepit. Proinde rogamus te Dne Deus noster ut hec creatura salis in nomine scte Trinitatis efficiatur salutare sacramentum. Quam tu Dne sanctificando sanctifices henedicendo benedicas fiatque omnibus...«) i drugi blagoslov soli »Benedic omnipotens Deus« (kao u MZ 1511). Sol se daje djetetu u usta uz riječi: »Accipe salem sapientie: propitiatio sit tibi Dns in uitam eternam. Pax tibi. Et cum sp. t.«. Slijedi molitva »Deus patrum nostrorum«. Nad dječakom se govori molitva »Deus Abrabam« i zapovijed »Ergo maledicte diabole«, kao u MZ 1511. Super feminas se moli »Deus celi« i »Ergo maledicte diabole«. Nad dječakom se moli dalje: »Audi maledicte sathanas« i opetuje se: »Ergo maledicte diabole« i »Deus imortale presidium« s nastavkom »Ergo maledicte diabole«. Slijedi molitva »Deus Abrabam« super feminas, »Exorcizo te immunde spiritus... Ergo maledicte diabole« posebno za muške i posebno za ženske, molitva »Aeternam ac iustissimam pietatem ... ut dignus efficiatur accedere ad gratiam baptismi tui. Teneat firmam spem, consilium rectum, doctrinam sctam ut aptus sit ad percipiendam gratiam baptismi tui«. (Tu je kasnije pridodano: »Effeta quod est adaperire). Na to đakon čita evanđelje Mt 19. (Kasnijom je rukom nadodano evanđelju: »et cum imposuisset eis manus abiit inde... Nec te latet satbanas. Postea introducat in ecclesiam«).

Sad svećenik uvodi katekumena u crkvu, a svećenik mu kaže: »Ingredere in templum Dei sine impedimento satbane ut babeas partem cum Dno n. I.

Cbr. in uitam eternam. Pax tibi. Sit Dnus omnipotens tibi defensor ab omnibus inimicis tuis. Amen«. Svećenik stavi ruku na glavu djeteta, »silenter cantat« »Credo« i »Pater noster«, a onda glasno moli: »Nec te latet sathanas«. Dotičući slinom desno ubo veli svećenik: »Effeta quod est adaperire«, dotičući nosnice po sredini: »In odorem suauitatis« i onda lijevo uho: »Tu autem effugare diabole. Adppropinquauit enim iudicium Dei«. Slijedi opet abrenunciacija: »Abrenuntias satbane — abrenuntio« i pitanja o vjeri, upravljena na kumove, kao u RO, samo je na kraju dodano: »et vitam eternam post mortem«. Tada svećenik pomaže krštenika na prsima sv. uljem i čineći znak križa veli: »Effuge inmunde spiritus. Da honorem Deo uiuo et uero«. Mažući ramena veli: »Exi inmunde spiritus. Da locum Spiritui Sancto«. Onda veli: »Et ego te linio oleo salutis in Cbr. I. D. n.«.

Nakon ovih obreda nad katekumenom donosi MR 165 fol 89 nastavak obreda »sanctissimi diei sabbati«, naime posvetu krsnog studenca. Iza ove posvete slijede fol 92' upiti o abrenunciaciji i vjerovanju. Samo se krštenje (najprije dječaka, onda djevojčica) vrši tako: »et intingat semel ita dicendo. Et ego baptiso te in nomine Patris et Filii et Sps Sci: et in modum hoc crucis facere debet«. Tada svećenik učini krizmom znak križa »in uertice infantis et eum nominans« kaže: »Ds omnipotens Pater Dni nri Ibu Xpi qui te regenerauit ex aqua et Spu Sco quique dedit tibi remissionem omnium peccatorum ipse te liniat cbrismate salutis in Xpo Ibu Dno nro. (kasniji dodatak: in ultam eternam. Amen). Pax tibi. Et cum sp. tuo. Post hec ponens cappam super caput eius eum nominans sic dicat: »Accipe uestem candidam sanctam et immaculatam quam perferas ante tribunal Xpi (kasniji dodatak: ut habeas uitam eternam. Amen). Pax tibi. Et cum sp. t. Deinde det ei lampadem in dextera dicens: Accipe lampadem (kasniji dodatak: sctam quam inreprebensibilem perferas ante conspectum Dei ... Pax tecum. Et cum sp. t.«.

»Ordo baptismi« MZ 1511 fol 243'—245' preuzet je iz MR 133 na veliku subotu.

Najprije dolazi abrenunciacija, a onda tek upit »Quid petis ab Ecclesia Dei?« i ono što slijedi. Uputa je o vječnom životu znatno dulja nego u RO, a nadopunjena je reclma iz t. zv. Atanazijeva simbola. Eksuflacija se vrši »in modum crucis« uz riječi: »accipe Spiritum Sanctum per istam insuflationem et Dei benedictionem. Pax tecum«. Na čelu i na prsima se čini znak križa uz riječi: »Signum Saluatoris D. n. I. Cb. in fronte (pectore) tuo pono«. Tada slijedi nagovor »Accipe« kao u RO II 4, 10.: »... ingressusque ecclesiam Dei euasisse te laqueos mortis letus agnosce: borresce idola: respue simulachra cole Deum Patrem omnipotentem: et Iesum Cbristum ...«. Slijedi neznatno izmijenjena molitva »Omnipotens sempiterne«, pa »Deus qui humani generis«, koja se u RO nalazi kod obreda krštenja odraslih.

U narednoj je molitvi dodano: »Ut idoneus efficiatur accedere ad gratiam baptismi tui percepta perfecta medicina, per eum qui venturus est iudicare uiuos et mortuos et seculum per ignem«. Ovakav se završetak redovito opetuje u svim molitvama. Blagoslov se soli vrši molitvom »Benedic omnipotens Deus banc creaturam salis in tua benedictione celesti in nomine D. n. I. Chr. et in uirtute Sp. S. ad effungandum inimicum: quem tu Domine sanctificando sanctifices: et benedicendo benedicas ...«. Egzorcizma soli nema na ovom mjestu.

Iza molitve »Deus patrum nostrorum« slijedi molitva »super famulum«: »Deus Abrabam ...«, istovjetna s molitvom u obredu za krštenje odraslih u RO II 4, 17, pa zapovijed: »Ergo maledicte diabole recognosce ... ut exeas et recedas ab boc famulo Dei ...«. Za djevojčicu su određene posebne molitve »super famulam«: »Deus celi ..« i »Deus Abraham«. Nad dječakom slijedi molitva »Audi maledicte Satbanas« (RO kod krštenja odraslih II 4, 19.) i egzorcizam nad đavlom u dvije varijante za dječaka i djevojčicu, s opetovanjem zapovijedi »Ergo maledicte diabole«. Sad pomiješa svećenik nešto praba sa slinom

i dotakne desno uho i nosnice djeteta govoreći: »Effeta, quod est adaperire: in odorem suavitatis«. Na to dotakne lijevo uho govoreći: »Tu autem effugare diabole: appropinquabit enim iudicium Dei«. U MZ 1511 se čita evanđelje Mt 19: »Oblati sunt Dno Iesu parvuli« (a u MR 133 po Luci: »Tunc oblati aunt ...«) i tada ponovna zapovijed nečistom dubu da otstupi od odabranika: »Nec te lateat Sathana ...« (RO II 4, 33.).

Na to uvodi svećenik odabranika u crkvu govoreći: »Ingredere in sanctam ecclesiam Dei: ut accipias benedictionem celestem a Dno J. Cbr.«. Kum stavi dijete na tlo crkve (isp. RO II 4, 30.), a svećenik ga poškropi blagoslovljenom vodom i moli nad njim »Oče naš« i »Vjerujem«. Isto mole i kumovi, a onda uzmu dijete u naručaj. Svećenik upravlja pitanje: »Quis vocaris«, a kumovi odgovaraju spominjući ime djeteta. Slijede pitanja i odgovori: »Credis in Deum ...« kao u RO, a svećenik zatim maže odabranika uljem »inter pectus et scapulas« gotovo istim riječima kao i danas u RO II 2, 15, samo završuje »in vitam eternam«. Tada svećenik pita odabranika, boće li se krstiti i nakon odgovora krsti ga »sub trina immersione« govoreći: » ... et ego baptizo te in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti ut babeas vitam aeternam. Amen«. Odmah iza toga podiže kum krštenoga. Pomazanje krizmom vrši se uz molitvu »Deus Pater omnipotens«, kao u RO II 2, 23. Iza toga »vestiatur infans vestimentis suis« dok svećenik govori: »Accipe vestem sanctam et immaculatam quam perferas ...«. Na kraju se daje djetetu svijeća uz istu molitvu kao i u RO II 2, 25. Slijedi »Pax tecum«, ali se dijete, prije nego bude otpušteno, stavi pred žrtvenik i svećenik čita nad djetetom početak evanđelja po Ivanu, blagosiovi dijete i tada »levetur et asportetur in nomine Dni«.

ZAGREBAČKI OBRED SV. POTVRDE XII. V.

Najstariji je zagrebački obred dijeljenja sv. potvrde zabilježen u »Missale antiquissimum« MR 165 fol 93, te u benedikcionalu MR 89 fol 81'—82' i ponovno (skraćen) fol 114.

Prema MR 165, 93 dijeli biskup sv. potvrdu tako, da moli nad potvrđenicima: »Sps Scs superueniat in uos et uirtus altissimi sine peccato custodiat uos ... Omnipotens sempiterne Deus qui regenerare dignatus es ...«. Na upit biskupov »Quis uocaris« odgovara kum, a biskup dijeli sv. potvrdu govoreći: »Confirmo te signo crucis et chrismate salutis in nomine Patris et Filii et Sps sci. Amen. Pax tibi. Et c. sp. t.«. Tada slijede stihovi: »Ecce sic benedicetur homo qui timet Dnum. Benedicat uobis Dns ex Syon ut uideatis bona Hierusalem omnibus diebus uite uestre. Custodiat uos Dns in timore suo scissimo. Qui uiuit et regnat in scla sclorum Amen« i molitva »Deus qui apostolis tuis«. Po svršenoj molitvi kaže đakon: »Humiliate uos ad benedictionem«. (Deo gratias«). Potvrđenici sagnu glave a biskup govori blagoslov: »Effunde qs Dne super hos famulos tuos N. celestem benedictionem tuam quibus per nos exiguos septiformem Spm Scm tuum tradere uoluisti atque eis gratiam eiusdem Sps sci et dona largire. Amen. Ut qui sunt ex aqua et Spu sco renati fiant eius protectione muniti. Amen. Redundet in eis gratia diffusa per Sp. S. que operiat omnem multitudinem peccatorum. Amen. Quod ipse prestare dignetur qui cum Patre et Spu Sco uiuit et regnat. Amen. Benedictio Dei Patris et Filii et Sps Sci descendat super uos. Amen. Ite in pace«.

Oratio aimul et benediotio Pontificia ad confirmandoa pueros u zagrebačkom benedikcionalu MR 89 foi 81'—82' donosi isti obred sv. potvrde kao i MR 165, samo je kasnijom rukom kod lika potvrde dodano: »ut replearis eodem Spiritu Sancto et babeas uitam eternam«.

Nasuprot je obred »De confirmatione puerorum« u istom benedikclonalu, dodan kasnije i pisan goticom fol 114 znatno skraćen, a ponešto i izmijenjen:

Oratio. Omnipotens sempiterne Deus qui regenerare dignatus es... Et interrogantibus diaconibus nomina singulorum pontifex intincto police in cbrismate faciat crucem in fronte singulorum ita dicens: Confirmo te in nomine Patris et Filii et Sps sci. R. Amen. Pax tecum. Et cum sp. t. Interim confirmatis omnibus dicat: Ecce sic benedicetur bomo qui timet Dnum. Benedicat uobis Dnus ex Syon ut uideatis bona Hierusalem omnibus diebus uite uestre. Custodiat uos Dnus in timore suo scissimo qui uiuit et regnat Ds. R. Amen. Pax uobiscum. Et c. sp. t. Oratio: Deus qui apostolis tuis scum dedisti Spiritum et per eos eorumque successores... Benedictio Dei Patris et F. Benedictiones episcopales su izostavljene.

RED I ČIN MISE PREMA MISALU MR 166 IZ XI. V.

Najstariji red i čin mise, do kojega sam dosad mogao doći u našim krajevima, sačuvan je u beneventanskom misalu MR 166 iz XI. v., koji se čuva u zagrebačkoj metropolitanskoj knjižnici.

S dva je razloga ovaj red i čin mise zanimljiv i važan.

Prvo stoga, jer pretstavlja onu fazu u razvitku misnih obreda, u kojoj još uvijek svećenik nije govorio onoga, što je spadalo na puk, odnosno pjevače, te na đakona i subđakona. Svećenikova je služba zapravo počela s prikazanjem kruha i vina, s »commendatio oblationum«. Sve ostalo, što tome prethodi, pjevali su pjevači ili ministri. I dok se pjevao n. pr. *Gloria* svećenik (da se tako izrazimo) nije znao šta da čini, pa su stoga bile umetnute različite molitve, koje je imao svećenik da moli dok pjevači ne otpjevaju *Gloria*. To se zadržalo još i u XIV. v., kako svjedoči rubrika u MR 133 fol 20' prije molitve »Summe sacerdos«, koja se danas nalazi u pripravi za celebraciju: »Quando missa fit cum sollempnitate tunc maxime infra cantus diversus per clerum sacerdos bene facit si cum deuotione perlegat infra scripta incipiens sic: Summe sacerdos et uere pontifex...«.

Možda je sam Alkuin uredio neke vrste molitvenik za celebranta, u kojemu je bila propisana lična priprava i zahvala celebrantova, a i sam je red mise bio protkan različitim molitvama, što ih je imao da govori celebrant (i ministri) tijekom mise. To je bila galikanska infiltracija rimskog reda i čina mise. MR 166 donosi upravo ovako udešeni red mise.

Pomišljajući na predloške, kojima se služio skriptor kod pisanja MR 166 našao sam izvjesne analogije s Ottobon. Cod. 576. u Vatikanskoj biblioteci, koji je pisan u okolici Montecassina u XII. v.[1], te (da prijeđem drugo, što svatko može da vidi iz kritičkog aparata) bjelodanu srodnost s t. zv. Missa Illyrica, što ju je naš zemljak Flacius Illyricus († 1537.) objelodanio i koja je bila toliko uzbudila duhove[2]. *Ordo Missae* MR 166 potpuno je analogan redu mise, što ju je objelodanio Flacius Illyricus. Ipak to nije naprosto prepis, nego je MR 166 pisan po predlošku, koji je bio srodan t. zv. »Missa Illyrica« (odnosno s mnogim drugim misalima iz XI. i XII. v., što ih

[1] Isp. Ebner: Quellen und Forschungen zur Geschichte und Kustgeschichte des Missale Romanum im Mittelalter, Freiburg 1896, 348. — [2] O »Missa Illyrica«

navodi Ebner l. c. i PL 138, 1335—1346, kao i »Missa latina«, kako je zove sam Illyricus: PL 138, 1306).

Kako je velika ta srodnost, vidi se jasno iz kritičkog aparata u bilješkama koje su nažalost radi ograničenog prostora morale biti samo sumarne.

Ovaj kritički aparat nije ni izdaleka potpun. Želio sam samo pokazati, kako je MR 166 liturgijski važan dokumenat i dati neki poticaj i pravac daljnjem istraživanju.

Uza svu srodnost postoje i dvije velike razlike između »Missa Illyrica« i reda i čina mise po MR 166.

Prva je razlika u tome, što »Missa Illyrica« donosi po nekoliko obrazaca, između kojih može celebrant birati, dok MR 166 donosi uvijek samo po jednu molitvu. Druga je razlika još važnija, jer »Missa Illyrica« nema ni promjenljivih ni nepromjenljivih dijelova reda i čina mise, pa je to i dalo povoda onom uzbuđenju, što ga je ona proizvela, uostalom stvarno bez razloga, jer čitav tekst »Missa Illyrica« pretpostavlja red i čin mise, uključivši i kanon i konsekraciju. Beneventanski MR 166 ima čitav red i čin mise, pa u jednu ruku povezuje u jednu cjelinu red i čin mise s ovom zbirkom molitava, a u drugu, upravo zato i daje pravo osvjetljenje čitavoj »Missa Illyrica«, kako to čine i srodni mu gore spomenuti kodeksi iz XI. i XII. v.

Poređujući red i čin mise u MR 166 s redom i činom mise MR 124 i MR 133 nailazimo također na izvjesne sličnosti, koje bi mogle upućivati na izvjesnu ovisnost MR 124, odnosno MR 133 (možda i preko MR 124) od MR 166. Ipak te sličnosti nisu tolike, da bi se takva izravna ovisnost mogla sa sigurnošću zaključiti, već bi se mogle možda i tako protumačiti, da su došle u MR 166 i MR 124 (odnosno MR 133) od zajedničkih, ne posve jednakih, nego sličnih predložaka. Sigurni bi se sud mogao o svemu tomu izreći tek nakon detaljnog studija.

MR 166 donosi red i čin mise str. 171—232.:

In nomine dni incipit oratio quando pontifex sacris induitur uestimentis imprimis ad manus lauandum: Largire sensibus nostris[1]... Ps. Quam amabilia; Benedixisti; Inclina Dne[2].

Cum precibus: Or. Aures tue pietatis mitissime deus inclina precibus meis et gratia sci sps illumina cor meum ut tuis ministeriis digne ministrare atque eterna caritate diligere merear[3].

Ad amictum: Obumbra dne caput meum umbraculo sce fidei et expelle a me nubila ignorantie. Amen[4].

Ad albam: Indue me dne uestimento salutis et circumda me lorica fortitudinis. A.[5]

Ad zonam: Dne accinge in me custodiam mentis mee ne ipsa mens infletur spiritu elationis. A.

Ad stolam: Stola iustitie circumda dne ceruicem meam et ab omni corruptione peccati purifica mentem meam. A.[6]

isp. Cabrol: »La messe de Flacius Illyricus«, Revue bénédictine 1905, 151 ss; J. Braun: »Alter und Herkunft der sog. Missa Illyrica«, Stimmen aus Maria Laach 1905, 143 ss; Cabrol: Apologies, AL I/2 2596/7.

[1] MR 124, fol. 66; MR 133 (isp. str. 353.) »Missa Illyrica« PL 138, 1322. [2] Isp. MR 133 bilj. 4, 5, 6, str. 350. — [3] MR 133, str. 352. — [4] Isp. MR 124 fol 66'. MR 133 str. 353. — [5] MR 124 fol 65 ima »ad lineam tunicam« dvije molitve;

Ad casulam: Indue me dne ornamento humilitatis caritatis ac pacis ut undique munitus uirtutibus possim resistere uitiis et hostibus mentis et corporis. A.[7]

Ad fanonem: Da mihi dne sensum rectum et uocem puram ut impiere possim laudem tuam. A.[8]

MR 188: 73

Oratio sacerdotis ante altare: Ante conspectum diuine maiestatis tue
reus assisto qui inuocare nomen scum tuum presumo. Miserere mihi dne bo-
mini peccatori, ignosce mihi indigno sacerdoti per cuius bec manus oblatio
tibi uidetur offerri. Parce peccatorum iabe pre caeteris capitalium polluto et
non intres in iudicium cum me seruo tuo quia non iustificabitur in conspectu
tuo omnis bomo uiuens, scilicet uitiis ac uoluptatibus sim aggrauatus recordare
dne quod caro sim; in tuo conspectu etiam celi non sunt mundi quantomagis
ego homo terrenus immundus sicut pannus menstruate. Indignus sum dne ut
sim uiuens sed tu qui non uis mortem peccatoris da mihi ueniam in carne
constituto ut per penitentie iabores uita eterna perfrui merear per te Ihu Xpe
qui cum P.[8a].

Dne Ihu Xpe propitius esto mihi peccatori quia tu es immortalis et sine
peccato solus, tu es sanctus qui sanctificas, tu iustus qui iustificas, dne Deus
noster. Indulge mihi queso indigno famuio tuo quia peccator sum et indignus
et presumo ante sacrum altare tuum inuocare te quia peccaui coram te et
coram angelis tuis, sed tribue michi ueniam delictorum meorum et confirma
me in sca ecclesia tua et fide orthodoxorum et doce me facere uoiuntatem tuam[8b]
quia tu es benedictus deus qui cum patre et spu sco uiuis et regnas in s. s. A.

Str. 176: 11 neumiziranih »Gloria in excelsis« i 9 neumiziranih himana, koji su samo naznačeni.

Interim quando Gloria in excelsis deo canitur dicatur hec oratio[9]: Deus
qui non mortem sed penitentiam desideras peccatorum me miserum peccato-
rem a tua queso[10] ne repellas pietate neque aspicias ad scelera mea uel ad
immunditiaa[11] turpesque cogitationes quibus flebiliter a tua disiungor uolun-
tate sed ad[12] misericordias tuas plurimas[12] et fidem deuotionemque eorum qui
per me peccatorem tuam expetunt misericordiam[13] et quia me medium inter
te et populum tuum fieri uoluisti fac me talem obsecro[12] ut digne tuam possim[14]
exorare misericordiam tam[12] pro me quam[15] pro eodem popuio tuo et adiunge
propitius[12] uoces nostras uocibus scorum angelorum tuorum ut sicut illi te
laudant incessabiliter in eterna beatitudine ita quoque nos[16] eorum interuentu
te mereamur laudare incuipabiliter in bac peregrinatione[16a].

Cum Gr(aduale) canitur: Ante oculos dne tuos reus conscientie testis assisto rogare non audeo quod impetrare non mereor. Tu enim scis dne omnia que aguntur in nobis, erubescimus confiteri quod per nos non timemus amitti,

---

prva je kao u MR 89 »ad albam«, samo dodaje: »fortitudinis tue«, a druga
je »Omnipotens sempiterne«, kao u MR 133 (str. 353). — [6] Ista se molitva ope-
tuje u MR 124 fol 67: »ad stolam dum imponit ceruici« (prva) i MR 133: »pro
apponenda stola« (str. 353.). — [7] MR 124 fol 67': »ad casulam dum induit se«
(»corporis mei«); MR 133 (str. 353.). — [8] MR 124 fol 68: »laudem tuam ad pro-
merendam magnam misericordiam et sempiternam gratiam, quod ipse pre-
stare digneris, qui cum patre...«. — [8a] Cod. 806. s. XI. Lucca, bibl. capito-
lare, Ebner: Quellen... 302; »Missa Illyrica« PL 138, 1323. — [8b] »Missa Illy-
rica« PL 138, 1313. — [9] MR 133 i MZ 1511 dodaju: »fragilemque«. — [10] MR
133 i MZ 1511: »a tua non repelle«. — [11] MR 133 i MZ 1511: »et inmundas«.
[12] MR 133 i MZ 1511 izostavljaju. — [13] MR 133 izostavlja »tuam«, a MZ 1511
ima: »misericordiam tuam«. — [14] MR 133 i MZ 1511: »ut digne possim tuam«.
[15] MR 133 i MZ 1511: »et«. — [16] MR 133: »nos quoque«; MZ 1511: »ego quoque...
merear«. — [16a] Isp. variantu u »Missale Illyricum« PL 138, 1314: »baec sequens

uerbis tibi tantummodo obsequimur, corde mentimur et quod uelle nos dicimus nostris actibus nolle approbamus. Parce dne confitentibus, ignosce peccantibus, miserere to rogantibus, et quia in sacramentis tuis meus sensus infirmus est et apud te peccatores non babent uerba sine crimine. Presta dne ut si ex nobis indignis et peccatoribus duri cordis uerba non suscipis per temetipsum nobis ueniam largiaris[17], qui uiuis.

Cum mittitur incensum antequam legatur euangelium: Odor celestis inspirationis tue accendat dne et impleat corda nostra ad audienda et implenda euangelii precepta, qui uiuis et regnas[18].

Deinde *petenti diacono benedicatur ab episcopo cum signo crucis:* Benedictio dei patris et filii et sps sci descendat super te et aperiat Xps dns os tuum ad digne idoneeque scum pronuntiandum euangelium suum. A.[18]

Alia benedictio: Dnus sit in corde tuo et in labiis tuis ut competenter nunties euangelium pacis. A.[18a].

Cum accedit diaconus ad altare dicitur hec oratio: Munda cor meum et corpus ac iabia mea omnipotens et misericors deus qui labia Esaie... digne et tibi placite ualeam nuntiare. A.

Diaconus osculando euangelium dicat: Pax Xpi quam nobis per euangelium suum dnus tradidit confirmet et conseruet corda et corpora nostra in uitam eternam. A.[18]. *Alia:* Per istos sermones sci euangelii sui dni nostri Ibu Xpi induigeat nobis dns peccata nostra. A.[18b]

Perlecto euangelio dicat episcopus diacono: Pax tibi[18b].

Deinde dicat: Credo in unum deum[18b].

Cum extenditur linteum dicat: In tuo conspectu dne hec munera nostra grata sint tibi ut et nos tibi piacere ualeamus P. Xpm dnm n.

Pro his qui offerunt oblationes suas episcopo: Suscipe sca Trinitas bane obiationem quam tibi offert famulus tuus N. et presta ut in conspectu tibi placens ascendat[19].

Quando oblatio offertur per manum sacerdotis: Suscipe sca Trinitas hanc oblationem quam tibi offero pro me peccatore et pro famulis et famulabus tuis N et N et pro populo Xano, uiuis atque defunctis ut mibi et illis proficiat ad salutem in uitam eternam[20].

Oratio super hostiam: Suscipe sca Trinitas hanc oblationem quam tibi offero in memoriam incarnationis, natiuitatis, passionis, resurrectionis et in celum ascensionis Dni nri Ihu Xpi et in honorem omnium scorum tuorum qui tibi piacuerunt ab origine mundi et eorum quorum hodie festiuitas celebratur et quorum hic nomina et reliquie babentur ut illis proficiat ad honorem nobis autem ad salutem, ut illi omnes pro nobis intercedere dignentur in celis, quorum memoriam facimus in terris[21].

---

oratio dicatur ab episcopo dones hymnus angelicus finiatur: Deus qui iuste, qui non mortem...«. — [17] »Item apologia«, u dodatku GR PL 78, 227; »Missale Illyricum« PL 138, 1315: »Finita angelica laude... orationem dicat sacerdos... et ... tempore Gradualis et Alleiuia et Sequentiae, episcopus dicat bas orationes: »Ante oculos tuos...«. Slijedi 17 sličnib molitava. — [18] Cod. 299 Bibl. Riccard. Firenze, Ebner: Quellen... 297/2; »Missale Illyricum« PL 138, 1321: »Cum incensum ante evangelium in tburibulum mittitur dicat sacerdos: Odore celestis...«. — [18a] Obje molitve (kao jedna) u »Missale Illyricum« PL 138, 1321. — [18b] »Missale Illyricum« PL 138, 1321. — [19] Excerpt. ex cod. Fontavellan. PL 151, 934: »sacerdos humiliter inclinet se ante altare et dicat: Suscipe...«. — [20] Ib.: »sequitur: Suscipe... ad medelam, et ad vitam eternam«. Isp. 14 različitih »Suscipe sancta Trinitas« (»commendatio oblationis«!) u »Missale Illyricum« PL 138, 1325—1327. — [21] Amienski sakramentarij IX. v. EL 1827, 441: »Quando ponitur oblata super altare: Suscipe... ascensionisque... bonore... origine mundi...«. »Missale Illyricum«: »Cum oblationes

Ad miscendum uinum cum aqua: Deus qui bumane substantie dignitatem et mirabiliter condidisti et mirabilius reformasti ... Dne Ihu Xpe qui in cruce passionis tue de latere tuo sanguinem et aquam unde tibi ecclesiam consecrares manasti, suscipe boc sacrificium altari tuo superimpositum et concede clementissime ut pro redemptione nostra et etiam totius mundi in conspectum diuine maiestatis tue cum odore suauitatis ascendat, qui uiuis[22].

Tunc eleuoto manus episcopus benedicit panem et uinum dicendo: In nomine Dni nri Ihu Xpi fiat sacrificium istud immaculatum et a te Deo uiuo et uero adunatum et benedictum[23].

Postea incensum occipiens ponot in thuribulum ita dicendo: Per intercessionem sci Gabrielis arcbangeli stantis ... et omnium electorum suorum incensum istud dnus dignetur benedicere et in odorem suauitatis accipere.

Tunc imponit incensum super socrificium et in circuitu altaris dicendo: Incensum istud... Dirigatur..., Eleuatio[23]..., Stetit angelus..., Ascendat fumus aromatum...

Tunc dicitur hec oratio, quondo incensum ponitur super altare: Dignare Dne Deus sucipere hanc oblationem in bonorem nominis tui et in bonorem omnium scorum et pro ecclesia tua sca catholica et pro me peccatore et pro peccatis et uulneribus minuendis et pro eorum commemoratione de quorum collata uiuimus uel elemosynas erogandas suscepimus et qui se in nostris orationibus commendauerunt uel elemosinas condonauerunt tam pro incolumitate persistentium uiuorum quam et pro infirmis seu defunctis cunctis proficiat ad salutem[24].

Tunc inclinet se socerdos et dicat: Suscipe confessionem meam unica spes solutis mee Dne Deus meus; gula, ebrietate, fornicatione, libidine, tristia, acedia, somnolentia, ira, cupiditate, inuidia, malitia, odio, detractione, periurio, falsitate, mendacio, uana gloria, leuitate ac superbia perditus sum et omni cogitatione, locutione, actione atque omnibus malis sensibua extinctus aum; sed tu qui iustificas impios et uiuificas mortuos iustifica me et resuscita me, Dne Deua meus[25].

Quando unicuique incensum porrigit dicot: Accendat in nobis dnus ignem sui amoris et flammam eterne caritatis. Amen.

Deinde dicit episcopus ad populum: Orate pro me fratres.

Tunc respondit omnis hec. Orent pro te omnes sci dei. *Alios:* Sit dns in ore tuo et in corde tuo suscipiatque sacrificium acceptum de ore tuo et de manibus tuis pro nostra omniumque salute.

Item prephatio[26].

Quando inchoat socerdos secreta dicatur hec oratio: Sanctus Deus, Sanctus Fortis, Sanctus Immortalis, miserere nobis. Agios otbeos, Agios yschyros, Agios atbanatos, Eleyson ymas. Aperi os meum Dne ad benedicendum nomen tuum, mundaque cor meum ab omnibus variis et nequissimis cogitationibus ut exaudire merear precanti populo tuo.

Infra actionem[27].

Te igitur (209 ... fidei cultoribus (210)[28]—211: qui nobis beneficium prestauerunt et super omnes hristianos misericordiam tuam impende quibus nostras se commendauerunt orationes. Memento dne famulorum famularumque tuarum quorum uel quarum nomina apud nos scripta retinentur. Et omnium circumstantium ...

offeruntur ... et bec est prima quotidiana et generalis«. — [22] Cod. 299. Bibl. Riccard, Firenze, Ebner l. c. 298. — [23] Ib.; »Missale Illyricum« PL 138, 1327/8. ima (uz ostale) sve ove 3 molitve. — [24] Cod 299, Ebner l. c. 298 samo kraće. [25] Isp. variantu u »Missa Illyrica« PL 138, 1326. — [26] Slijede predslovlja [27] Slijede »Communicantes« za Božić, Bogojavljenje, veliki četvrtak (»Hanc igitur« i »Qui pridie«), veliku subotu (»Hanc igitur«) i Uzašašće. Dalje je

Communicantes et memoriam uenerantes (Iobannis? Petri)... Laurentii, Uincencii, Chrisogoni... Damiani[29] nec non quorum bodie sollemnitatis in conspectu glorie tue celebratur triumpbus[30]. Et omnium scorum tuorum... quorum merita precibusque concedas...

Hanc igitur... Quam oblationem... dei et dni nri Ihu Xpi. Qui pridie... Simili modo... Hec quotiescumque... Unde et memores Dne nos tui serui... Offerimus preclare maiestati tue... Supra que... Supplices... Memento etiam... tuarum quorum elemosynas recepimus et quorum nomina scripta babemus et quorum corpora in cunctis cymiteriis hristianorum requiescunt et eorum nomina qui nos precesserunt cum signo fidei...[31]. Nobis quoque peccatoribus... Anastasia[32] cum omnibus scis intra quorum nos... Per quem bec omnia... Per † ipsum et cum † ipso et in † ipso cum quo est tibi Deo Patri omnipotenti in unitate Sps sci omnis bonor et gloria per omnia... Preceptis salutaribus... Pater noster... Libera nos qs Dne... Maria et beato Micbaele archangelo tuo et scis apostolis tuis Petro et Paulo atque Andrea Et beatis confessoribus tuis Martino, Germano, Gregorio et Benedicto[33] cum omnibus scis, da propitius pacem in diebus... per omnia s. s. Amen. Pax Dni sit semper uobiscum. Et. c. sp. t. Agnus Dei qui tollis peccata. Per omnia s. s. Amen. Oremus. Preceptis salutaribus... Pater noster (2 put s notama); drugi put, *in cotidono* 223: Per omnia s. s. A. Pax dni sit semper uobiscum. Et c. sp. t. Per omnia s. s. A. Oremus. Praeceptis... Per omnia s. s. A. Pax dni sit semper uobiscum. Et. c. sp. t.

Quondo miscetur songuis et oquo (224): Hec sacrosancta commixtio corporis et sanguinis dni nri Ihu X fiat omnibus nobis sumentibus salua mentis et corporis ad eternam uitam capessendam preparatio salutaris. P. Fiat bec commixtio et consecratio corporis et sanguinis Dni nri Ihu X omnibus nobis sumentibus saius mentis et corporis et ad capessendam uitam eternam preparatio salutaria. A(men)[34].

Dne Ihu Xpe qui dixisti... ne queso respitias ad peccata mea sed ad fidem ... adunare[35] digneris qui uiuis.

Habete uinculum caritatia et pacis ut apti sitis sacrosanctis mysteriis[36].

Dne sce pater omnipotens eterne deus da micbi corpus et sanguinem dni nri Ihu X filii tui ita sumere ut merear per boc remissionem peccatorum accipere et tuo sco Spu repleri quia tu es deus solus uiuens et regnans cum eodem filio tuo in unitate eiusdem sps sci per o. s. s. Amen[37].

Dne Ihu Xpe fili dei unigenite propitius esto mihi peccatori et ne respitias ad iniquitates et scelera mea sed potius misericordie tue memor respice super me peccatorem et tribue mihi indulgentiam de omnibus peccatis meis ut accepto corpore et sanguine tuo non ad iudicium sed ad remedium anime mee proficiat in uitam eternam, qui cum[38]. *Alia:* Perceptio corporis et sanguinis tui dne Ihu Xpe quam ego indignus sumere presumo non mihi proueniat in iudicium et condempnationem sed pro tua pietate prosit mihi ad tutamentum mentis et corporis te largiente, qui uiuis[39].

istrgnut 1 list izmedu 208 i 209. — [28] Dalje donja poiovica 210. zaprljana taninom. — [29] H....? Dva retka zaprljana taninom. — [30] Dalje zaprljano taninom. — [31] Isp. variantu u »Missa Illyrica« PL 138, 1331/2. — [32] Dalje veći dio posljednjeg retka 218. i prvog 219. brisan struganjem. Tu su bila navedena imena raznih svetaca izvornog teksta. — [33] Ova su imena srećom izbjegla pažnji onoga, koji je nekad strugao prvotni tekst, kad je ovaj bio donesen u naše krajeve. U litanijama na veliku subotu MR 126, 18 spominje se sv. Martin, i Grgur i Benedikto. Trebalo bi ispitati, o kojem se to Germanu radi. [34] Isp. (orig.) variantu u »Missa Illyrica« PL 138, 1332, amienski sakramentarij IX. v. EL 1927, 443/4, te MR 133 18' (str. 360). — [35] Isp. ib. — [36] Isp. ib. — [37] Isp. ib. 1333: »alia ad utrumque«; Cod. Fontavellan. XI. s. PL 151, 936: »antequam accipiat corpus et sanguinem...«. — [38] Isp. »ad accipiendum corpus et san-

Quando corpus dni in *manibus accipit dicat III uicibus.* Panem celestem[40] ... *Antequam sumas dicat:* Dne non sum dignus ut intres sub tectum meum. *Dicitur III uicibus*[41].

Quando unicuique datur: Corpus Dni nri Ihu X prosit mihi in remissionem omnium peccatorum et ad uitam eternam. Amen[42]. *Quando accipit calicem:* Quid retribuam ... Laudans ... *Quando sanguinem sumens dicat:* Sanguis dni nri Ibu X prosit mihi in remissionem omnium peccatorum et ad uitam eternam. Amen.

Post perceptionem eucharistie: Dne Ihu Xpe fili dei uiui qui ex uoluntate patris cooperante Spu Sco ... a cunctis iniquitatibus et uniuersis malis meis et fac me semper tuis obedire mandatis et a te nunquam imperpetuum separari, qui cum[43]. Corpus tuum quod sumpsi et calix quem potaui adbereat uiscerlbus meis et presta ...[44]. Quod ore sumpsimus ...[45].

Deinde dicat orationem ad complendum qua dicta reuertentur in secretarium ordinate ut intraverint. Can. ps. Benedicite omnia opera dni, Laudate dnum in scis eius (150) (canticum) trium puerorum cum precibus.

Confiteantur tibi dne. R. Et sci tui exuitent.
Exultabunt sci in gloria. R. Letabuntur.
Non nobis dne non nobis. R. Sed nomini tuo.
Sacerdotes tui dne induant iustitiam. R. Et sci tui.
Dne deus uirtutum conuerte nos. R. Et ostende.
Benedicat nos deus, deus noster, benedicat nos deus.
Dne exaudi orationem meam. R. Et clamor.
Dnus uobiscum. R. Et cum sp. tuo[46].

Placeat tibi sca trinitas obsequium seruitutis mee et presta ut sacrificium quod oculis tue maiestatis indignus et peccator obtuli fiat tibi placens et acceptablie mibi quoque et omnibus pro quibus illud obtuli sit te miserante propitiablie. Deus qui tribus pueris ... Actiones ...

Deinde absolutio: Meritis et intercessionibus omnium scorum suorum misereatur et propitius fiat nobis omnipotens dns. Amen.

---

guinem D. n. I. Cbr.« bibl. Vatic. Ottobon. cod. 578. s. XII. iz okolice Monte-
kasina, Ebner: Quellen ... 348. — [39] Isp. »Missa Illyrica« PL 138, 1333. — [40] Isp.
ib.: »Quando corpus Dominicum sacerdos in manus accipit dicat: Panem ...«;
Bibl. Vatic. Ottobon. cod. 578. s. XII. iz okolice Montekasina, Ebner l. c. 348.
[41] Cod. Ottobon. 576. bibl. Vatic. Ebner l. c. 348. — [42] Amienski sakramentarij
IX. v. EL 1927 444: »Item alia«. — [43] »Missa Illyrica«: »post perceptam communionem« PL 138, 1333. — [44] Ib. »alia«. — [45] Ib. 1334: »post perceptam
communionem«; Amienski sakramentarlj IX. v. EL 1928 444: »post perceptam
communionem dicat«. — [46] »Missa Illyrica«: »expletis omnibus ...« PL 138,
1335. Razlika je uglavnom ta, što MR 166 donosi molitvu »Placeat« nakon
psalama i ovih stihova, a »Missa Illyrica« (kao i amienski sakramentarij
IX. v. EL 1927, 444.) ima molitvu »Placeat« poslije »Ite, missa est«, ali kod
žrtvenika: »veniat sacerdos ante altare et osculando dicat«. Iza stihova ima
»Missale Illyricum« 3 molitve: »Deus quem omnia«, »Deus qui tribus pueris«
i »Actiones nostras«. — [47] Isp. »Missa Illyrica« PL 138, 1335.

RED I ČIN MISE PO ZAGREBAČKOM OBREDU XIII.—XVI. v.

Kako je bio sastavljen red i čin mise zagrebačkog obreda pri osnutku zagrebačke biskupije podkraj XI. v. ne možemo sa stalnošću reći. Na drugom mjestu donosim red mise po beneventanskom misalu MR 166, koji se nalazi u zagrebačkoj metropolitani, ali nije sigurno, da se u zagrebačkoj stolnoj crkvi služila sv. misa prema obredu, kako je sadržan u MR 166.

Sakramentarij MR 126 ima fol 78'/9 na naknadno istruganom dnu kasnijom rukom zabliježene molitve za prlpravu, kod odijevanja paramenata i na kraju »Placeat«: »Intret oratio mea ... Kyrie eleison ... Pater noster ... Repleatur os meum ... Cor mundum ... Domine adiuua nos ... Peccauimus domine cum patrlbus nostris ... Ne intres ... A porta inferi ... Domine exaudi ... Fac me queso ... Aures tue pietatis ... Non de merltorum meorum ... Domine fac in me peccatore opus tue pietatis ... Kyrie eleison ... Largire sensibus ... Da domine uirtutem ... Obumbra domine ... Omnipotens ... albaque ueste indutus ... Placeat«. Za samo služenje mise služio se tada biskup drugom knjigom, u kojoj je bio zabilježen red i čin mise. Ta nam se knjlga, po svemu sudeći, nije sačuvala.

I u MR 89 zabilježene su na posljednjem listu goticom molitve kod odijevanja, ali ni tu nemamo reda i čina mise.

Najranijl red i čin mise, kojl nam se u Zagrebu sačuvao, zabilježen je u MR 124 (XII/XIII. v.). U krltičkim bilješkama poređujem red l čin miso MR 133 s MR 124.

Vrlo je vjerojatno, da je biskup Kažotić donio sa sobom misal MR 70 metropolitanske biblioteke. Serija zagrebačkih misala, pisana po mišljenju prof. dra Barade u jednom francuskom skriptoriju, g. 1323. (Uskrs 27. III.): MR 13, MR 168 i MR 133 pretstavlja onu reformu dotadašnjeg zagrebačkog obreda, za koju je postojala tradicija, da ju je proveo biskup Kažotić. Ta se reforma u obredu sv. mise sastojala u tomu, što je biskup Kažotić tako reći amalgamirao dotadašnji zagrebački obred, ponajpače zagrebački kalendar, s obrednim elementima, što ih sadržavaju MR 70 i MR 124.

Osim toga bilo je i drugih vrela, na osnovu kojih je Kažotić proveo ovu reformu, ali ta nam se, po svemu sudeći, nisu sačuvala.

MR 133 donosi najprije fol 1—5' kalendar. Zatim fol 6: »Incipiunt preambuia pro missali competencia« i različite rubrike sve do fol 7', gdje u drugom stupcu počlnje priprava svećenikova za celebraciju riječima: »*Quamuis quilibet Xi fidelis* ...«. Fol 7' do 8' zabilježene su pripravne molitve, a fol 9 počinju molitve kod oblačenja liturgijskih paramenata. U drugom stupcu fol 9 slijedi dolazak k žrtveniku: »*Dum appropinquat ad altare dicat* ...«, i redom red mise do predslovlja. Fol 10 zabilježena su predslovlja s »Communicantes« l »Hanc igitur« sve do fol 13'. Veći je dio fol 13' međutim ispunjen misnim molitvama »De *quinque wulneribus*«, »De *sco Yoseph*« (egipatski), mlsnim molitvama iz uskrsnog doba, zatim na kraju »Credo« i dolje marginalno kurzlvom: »Gloria in excelsis Deo« (s tropima o bl. Dj. M.).

Između današnjeg fol 13 i 14 kao da nedostaje jedan list, a onda slijedi fol 14 većim slovima i po čitavoj širini (ne više u dva stupca, kao dosad i kako je inače pisan čitav MR 133) red mise počevši od prikazanja: »*Ad calicem et panem dicatur:* Sanctifica domine ...« sve do »Orate fratres«. Tada fol 14' nastavlja modro pisanom rubrikom: »*Dicto sanctus sacerdos cum deuotione se inclinet ante altare et incipiat sic:* Te igitur ...«. Slijedi čin mise do kraja (fol 20) i zahvala svećenikova. Fol 20' pisana je molitva »Summe

sacerdos«, koju MR 133 preporuča celebrantu da je moli kod svečane mise dok se pjevaju »cantus diuersi«.

Fol 21' neumizirani »Exultet« do fol 23'. »Exultet« svršava na dnu fol 24': »Precamur ergo te domine vt nos famulos tuos omnemque clerum et deuotissimum populum una cum (na po istrugano: beatissimo) papa nostro N. et gloriosissimo rege nostro N. et regina (nastavlja se tek fol 26' u sredini:) nostra et nobilissimo duce nostro N. nec non et antistite nostro N. quiete temporum concessa in hys paschalibus gaudijs conseruare digneris. P.«.

Međutim je na dnu fol 24 kod »papa nostro N.« kasnije učinjena kao neka zvijezdica i pripisan je preko 24' i 25 najdonji redak: »necnon et Antistite nostro (bilo je zabilježeno ime, ali je kasnije istrugano, pa je gore, opet drugom rukom, dodano: »nobis ignoto et tibi cognito venturo«) quiete temporum concessa in hys paschalibus gaudijs conseruare digneris. P.«. Kod ovog se umetka opetuje rečena zvijezdica, a to znači, da se ovaj umetak imao umetnuti iza spomena pape, a prije spomena kralja i kraljice. Ovaj umetak odaje, da je bio dodan za vrijeme sedisvakancije, koja kao da je pala upravo na samu veliku subotu. Nije moja stvar istraživati, koja je to bila sedisvakancija.

Početak fol 25 opet odaje da je tu nešto poremećeno, jer počinje usred molitve: »celeste sacrificium digne celebrare cum timore et tremore et cordis puritate...«. To je jedna od pripravnih molitava za sv. misu. Tada slijedi neumizirani početak sv. evanđelja po Mateju (isp. str. 145.) sve do fol. 26, gdje je na dnu zabilježena molitva o sv. Doroteji, pa fol 26' Aleluja sa stihom, tajna i popričesna o sv. Doroteji. U sredini fol 26' nastavak i završetak »Exultet« s fol 24', o kojemu je bilo gore govora. Na donjoj polovici fol 26' kasnije zabilježene molitve »De visitatione Virginis benedicte«. Fol 27 počinje liturgijska godina: »In prima dominica aduentus...«.

Nije moguće u okviru ovog priručnika podvrći oba ova kodeksa detaljnoj analizi, niti opširno prikazivati razvitak zagrebačkog obreda. Dovoljno će biti, ako skrenemo pažnju na dva vrlo značajna momenta.

Bl. je Augustin Kažotić bio član reda sv. Dominika. A ovaj je red od svog početka imao obred ponešto različit od rimskog. Jedna je od njegovih »galikanskih« značajki spremanje žrtvenih darova prije početka sv. mise kod žrtvenika. To dakako i nije u stvari galikanska značajka, jer je tako bilo nekad i u Rimu, kao i u svim liturgijama. Ali kasnije, kad su se razvili liturgijski tipovi, ova je značajka razlikovala »galikansku« liturgiju od rimske, a time i liturgiju reda sv. Dominika od rimskog obreda.

Prema MR 133, MR 13 i MR 168 miješa se vino i voda prije prikazanja.

MR 13 fol 13 donosi ovaj red za miješanje vina i vode: »Ostende... Deus qui humane... Ex latere... Fiat commixtio... Pax Xi... Per evangelium suum... Dnus sit in corde... Sanctifica quesumus domine hanc oblationem... Suscipe sancte pater... (banc immaculatam hostiam)... Offerimus tibi domine calicem salutaris... Oblatus est quia ipse... In spiritu humilitatis... Veni sanctificator... Suscipe sancta trinitas... Orate pro me indigno fratres et sorores« (MZ 1511!)... »Credo« (fol 13'), prefacije, »Te igitur« (fol 17' bojadisano raspeće, kao što je uopće MR 13 veći od MR 133 po formatu i nekako bolje opremljen). Fol 18 određuje rubrika podizanje posvećene hostije, ali nema rubrike o transsubstanciaciji kruha. Fol 19 rubrika o transsubstanciaciji vina i podizanju kaleža.

[1] De sacro alt. myst. IV. 22; PL 217, 872. — [2] Isp. Batiffol: Leçons sur la Messe, Paris 1927, 262.

MR 168 ima ovaj poredak: »Aufer a nobis... Oramus te... Ostende... Deus qui humane substantie... Ex latere... Fiat commixtio... Pax Xi... Deus sit in corde meo... (drugom rukom: Per istos sermones scti ewangelii...)«. Slijedi prva nedjelja u došašću, a red je mise zabilježen iza velike subote i počinje: »Sanctifica... Suscipe sancte pater... Offerimus tibi domine calicem salutaris... Oblatus est quia ipse... In spiritu humilitatis... Veni sanctificator... (sad je jedan list gotovo čitav nemarno istrgan). Slijedi kanon i u njemu rubrika o podizanju posvećene hostije i kaleža, ali se ističe samo konsekracija vina. Iza kanona je na brzo zabilježen »Gloria« s tropima Bl. Dj. M. i »Credo«.

MR 124 (XII/XIII. v.) ima fol 17' ovaj poredak: »Aufer a nobis... Postea inclinans: Omnipotens sempiterne deus qui me peccatorem... Quando sacerdos mittit aquam in calicem dicat: Deus qui humane substantie... Ostende nobis domine... Ex latere domini exiuit... Dominus uobiscum... Ad mixtionem aque: Fiat commixtio...«.

Nadalje je vrlo značajna rubrika kod konsekracije u MR 133, pa u ostalim zagrebačkim misalima sve do MZ 1511: »Verbis sequentibus panis transsubstantiatur in corpus Christi verum« prije konsekracije kruha, i: »Verbis sequentibus vinum transsubstantiatur in sanguinem Christi verum« prije konsekracije vina. Kad sam prvi put vidio u MZ 1511 ovu rubriku, držao sam, da je umetnuta nakon Tridentinuma, jer su u senjskom primjerku, koji sam imao u ruci, ovi listovi naknadno rukom pisani. Međutim tako se nalazi u svim primjercima MZ 1511, kako su originalno tiskani 1511, te u MR 133, koji se može smatrati predloškom za MZ 1511 i ostale zagrebačke misale između MR 133 i MZ 1511. Što je dakle redaktor MR 133 htio istaći ovom formulom? Samu zbiljsku prisutnost nikako, jer to tada nitko nije poricao. Ali u ono se vrijeme vodila rasprava o času, kad nastupa transsubstanciacija: da li se kruh pretvara u substanciju tijela Gospodinova odmah nakon što su izgovorene riječi pretvorbe kruha, ili se pretvorba zbiva per modum unius tek nakon što su izgovorene riječi pretvorbe vina.

Inocent III. († 1216.) spominje ovu raspravu među bogoslovima svoga doba: »... cum inter theologos de tempore consecrationis sit diversa sententia, quibusdam dicentibus, quod cum totum est dictum, totum est factum, aliis autem dicentibus, quod panis ante mutatur in corpus, et postea vinum mutatur in sanguinem...«. Inocent III. ne rješava načelno ovog pitanja. Pariški biskup Odo de Sully († 1208.) odredio je svojim svećenicima, da nakon što su izgovorili riječi: »Hoc est corpus meum« podignu posvećene prilike kruha »ut possit ab omnibus videri«. Iz Pariza se proširila ova praksa podizanja posvećenih prilika kruha (kasnije i kaleža) i po ostaloj Crkvi[2].

Sv. Toma Akvinac namijenio je čitav art. 6. Q. 88. III. dijela Summa Theologica pitanju: »utrum forma consecrationis panis consequatur suum effectum, antequam perficiatur forma consecrationis vini«, a i u drugim se svojim djelima bavi istim pitanjem. On postavlja tezu, koja je kasnije bila općenito prihvaćena: »verba consecrationis panis effectum suum consequuntur, non prolatis verbis consecrationis vini«. Uz ostale dokaze navodi i činjenicu, da Crkva »statim post prolationem verborum corpus Christi adorat«. Tu se sv. Toma pozivlje na netom spomenuto podizanje posvećenih prilika kruha, koje je bilo uvedeno u Parizu.

Blaženi je Kažotić kao student u Parizu slušao sv. Tomu i vidio podizanje posvećenih prilika kruha, pa je kasnije, kao biskup zagrebački, u dotadašnji zagrebački obred, kome je on dao konačnu redakciju, unio i doktrinu svoga učitelja Tome Akvinca i praksu pariške crkve podizanja tijela Gospodnjeg.

Da ne gomilam kritičkog aparata uzeo sam kod prikaza sv. mise po zagrebačkom obredu u redakciji biskupa Kažotića u obzir samo MR 70, MR 124, MR 133 i MZ 1511. Ipak treba ovdje spomenuti, da misal MR 70 (raniji od Kažotićeve reforme) nema ni klauzule o transsubstanciaciji, ni podizanja. MR 133 (i po njemu MZ 1511) ima i klauzulu o transsubstanciaciji kruha i od transsubstanciaciji vina, te podizanje i posvećenih prilika kruha i kaleža. MR 13 i MR 108 ističe samo transsubstanciaciju vina. To je očito samo slučajna greška kod prepisivanja. Uostalom su, kako se čini, MR 133, MR 13 i MR 168 pisani u seriji.

MR 133 identičan je s misalom iz inventara A (između 1356 i 1387.): »Item aliud missale cum calendario, praeambulis, prefacione, canone et exultet cum nota ab ante, et incipit cum rubrica »in prima dominica«, et in fine prime pagine secundi folii finit »existis in desertum« et in fine missalis finit »maneat semper tecum. Amen«, habens in fine sequentia sine nota, cum pulchra littera« (Tkalčić, Starine 13, 131.).

Tako je Kažotićeva redakcija liturgijskih knjiga zagrebačke stolne crkve živi odraz teoloških previranja XIII. v. u glavnom središtu bogoslovskih nauka tadašnjeg doba, u Parizu, a pod ličnim utjecajem samog sv. Tome, preko biskupa Kažotića.

Bila bi veoma zahvalna zadaća potanko isporediti MR 133, MR 67 i MR 124 s izvornim uzorima, odnosno njihovim predlošcima, liturgijskih knjiga reda sv. Dominika. Osim toga valja proučiti i porediti MR 126, MR 165 i druge neke kodekse s MR 70, MR 133, MR 13, MR 168, MR 124, MR 67 i t. d. Na taj će se način na osnovu prvih vrela moći ustanoviti i opseg i sadržaj i izvori liturgijske reforme, što ju je u zagrebačkom obredu proveo biskup Kažotić.

MR 133 (zajedno s MR 13 i MR 168, koji su valjda pisani u istoj seriji) prvi je potpuni *missale plenum* zagrebačke stolne crkve, a ujedno se može smatrati i predloškom za kasnije misale sve do MZ 1511. MR 70 bit će doduše 40—50 godina stariji od MR 133, ali MR 70 nije pisan za Zagreb, nego je amo donesen pod kraj XIII. v. i vjerojatno je služio kao (djelomični) predložak kod redakcije MR 133. U »praeambula pro missali« fol 6 upozoruje redaktor MR 133 na okolnost, da se u ovom misalu odmah vidi »quod (quae?) collecta, epistola, graduale, alleluia, tractus, ewangelium, offertorium et communio«. Dotad su se po svoj prilici u Zagrebu molitve nalazile u sakramentariju, čitanja u lekcionariju i t. d. MR 70 je značio jedan *novum* za Zagreb, jer je to bio *missale plenum* u današnjem smislu riječi, ali nije bio određen za Zagreb, nego je bio ovamo donesen na prijelazu iz XIII. u XIV. v. i onda je utjecao na definitivnu redakciju zagrebačkog *missale plenum*, što ga pretstavljaju MR 133, MR 13, MR 168 (i svi međučlanovi) i MZ 1511.

Prema MR 133 teče dakle red i čin mise ovako:

»... *Hys igitur premissis sacerdos celebraturus missam recitatis officiis matutini* de *tempore* de *beata uirgine et* pro *defunctis ac hore prime infrascriptis preparatoriis se muniat*[1] *cum* devotione dobita[2] *incipiens sic*[3]: Adiutorium nostrum in n. D. Qui. Quam dilecta[4]... Benedixisti domine[5]... Inclina domine[6]... Credidi[7]... Laudate dominum[8]... Intret in conspectu tuo oratio mea. R. Inclina aurem tuam ad precem meam domine.

[1] MZ 1511 dodaje: precibus. — [2] MZ 1511 dodaje: »*quando uidelicet adest oportunitas loci et temporis et similium*«. — [3] MZ 1511 dodaje: »a versiculo«. [4] Ps. 83. — [5] Ps. 84. — [6] Ps. 65. — [7] Ps. 115. — [8] Ps. 116. MR 124 fol 62 donosi

Continuetur[9] *letania*
Kyrie eleison
Kyrie eleison
Xpe eleison
Xpe audi nos
Pater de celis deus, miserere nobis
Filij dei mundi redemptor[10], deus, miserere nobis
Spiritus sancte deus, illuminator mundi[11], miserere nobis
Sancta trinitas, unus deus, miserere nobis
Sancte sanctorum deus, miserere nobis
Sancta dei genitrix uirgo Maria, ora pro nobis
Omnes sancti superni ciues, orate.
Omnes sancti patriarcbe, orate
Omnes sancti prophetae, orate
Omnes sancti apostoli, orate
Omnes sancti ewangeliste, orate
Omnes sancti discipuli domini, orate
Omnes sancti innocentes, orate
Omnes sancti martyres, orate
Omnes sancti sacerdotes, orate
Omnes sancti levite, orate
Omnes sancti anachorite, orate
Omnes sancti monachi, orate
Omnes sancti confessores, orate
Omnes sancte uirgines, orate
Omnes sancte uidue, orate
Omnes sancti coniugati, orate
Omnes sancti penitentes, orate
Omnes sancte iustorum anime, orate
Omnes sancti electi dei, orate
Filij dei, te rogamus audi nos.
Redemptor mundi, te rogamus
Mediator dei et hominum, te rogamus
Agnus dei, qui tollis peccata mundi, parce nobis domine
Agnus dei, qui tollis peccata mundi, exaudi nos domine
Agnus dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis.
Xpe audi nos
Kyrie eleison
Xpe eleison
Kyrie eleison
Pater noster... et ne nos inducas

Et ueniat super nos misericordia tua domine[12]. Salutare[13] (tuum secundum eloquium tuum).

Peccauimus cum patribus nostris. Iniuste egimus (iniquitatem fecimus).

Ne reminiscaris domine delicta nostra uel parentum nostrorum. Neque uindictam sumas (de peccatis nostris).

Domine ne memineris iniquitatum nostrarum antiquarum. Cito anticipent nos misericordie tue quia pauperes facti sumus nimis.

Adiuua nos deus salutaris noster. Et propter gloriam nominis tui domine libera nos et propitius esto peccatis nostris.

Repleatur os meum laude. Ut cantem (domine gloriam tuam).

Domine auerte faciem tuam a peccatis meis. Et omnes (iniquitates meas dele).

sasvim analognu pripravu »dum domnus pontifex preparat se ad Missam«. Osim navedenib psalama moli se i ps. »De profundis«. — [9] MZ 1511 izostavlja ovu riječ. — [10] MZ 1511: »redemptorque mundi«. — [11] MZ 1511: »illuminator mundi, deus«. — [12] MZ 1511 uvodi s oznakom: »Preces«. — [13] U MZ 1511 čitav

Cor mundum crea in me deus. Et spiritum rectum (innoua in uisceribus meis).

Ne proiicias me a facie tua. Et spiritum sanctum tuum ne auferas a (me).

Redde mihi letitiam salutaris tui. Et spiritu principali (confirma me).

Ostende nobis domine misericordiam tuam. Et salutare tuum (da nobis).

Fiat misericordia tua domine super nos. Quemadmodum sperauimus (in te).

Sacerdotes tui induantur iustitia. Et sancti tui (exultent).

Esto nobis domine turris fortitudinis. A facie (inimici).

Exurge Xpe adiuua nos. Et libera nos (propter nomen tuum).

Domine exaudi orationem meam. (Et clamor meus ad te ueniat).

Dominus uobiscum. (Et cum spiritu tuo).

Oratio. Fac me queso omnipotens Deus: ita iustitia indui ut in sanctorum tuorum merear exultatione letari quatenus[14] emundatus ab omnibus sordibus peccatorum consortium adipiscar tibi placentium sacerdotum meque misericordia tua a uitiis omnibus exuat quem reatus proprie conscientie grauat. Per.

Oratio. Aures tue pietatis (RM) ... meis ... cor meum ... merear[15].

Oratio. Deus qui non mortem ...[16].

Oratio. Non de meritorum meorum qualitate confisus presumo accedere ante sanctum conspectum tuum domine deus: sed pro tua pietate ineffabili: qui dignatus es peccatores ad tuam misericordiam uocare et ad te uenientibus dignatus es piissimam indulgentiam et sempiternam gratiam conferre: tu enim domine a tua pietate nullum repellis: sed ad te uenientibus tue pietatis et misericordie dignanter sinum aperis[17]: et ad sacramentum piissime reconciliationis tue clementer admittis et gratie tue participes efficis: qui uocas ea que non sunt tamquam ea que sunt: qui facis de indignis dignos: de peccatoribus iustos: de inmundis mundos: qui iusticifas impios et uiuificas mortuos: et in infirmitate uirtutem tribuis. Tu ergo domine: fac in me peccatore: opus tue magne misericordie et pietatis inmense: tue gratie sempiterne non pro meis meritis sed pro tuis miserationibus multis et magnis. Mitte tuum sanctum spiritum[18] paraclitum de celis illuminatorem et sanctificatorem tue sancte ecclesie quo tu deus illuminasti et confirmasti corda tuorum sanctorum apostolorum et ceterorum tuorum fidelium ut ipse tuus spiritus sanctus dignanter adueniens cor meum inflammet et expurget et mundum tue gratie habitaculum efficiat: et omnes sensus meos purificet et clarificet et ministerium seruitutis mee faciat in conspectu tuo acceptabile et mihi salutare tua misericordia tribuente tua uirtute operante et tua gratia confirmante: quia tu es creator omnium et dominus, tibi est omnis honor et gloria per Ihm Xpm filium tuum et deum nostrum, qui tecum (uiuit et regnat) in unitate eiusdem spiritus sancti deus (per eterna secula benedictus). Amen[19].

---

tekst (ovdje u zagradama), a u MR 133 samo prva riječ. — [14] MZ 1511: »quesumus«; to je došlo tako, jer MR 133 pogrešno piše: »qs qts«, pa onda precrtava »qs«. Redaktor MZ 1511 pregledao je, da je »qs« precrtano, pa je valjda mislio, da je »qts« pogrešno metnuto. U primjerku MZ 1511, što ga imam pri ruci (iz Remeta), precrtano je rukom: »quesumus« i napisano: »quatenus«. — [15] MR 124 donosi potpuno iste litanije, zatim molitvu »Fac me queso«, »Aures tue pietatis«, »Oramus te sancta trinitas« «MZ 1511: »Oro te sancta trinitas«), te molitvu »Clementissime deus«. Molitvu »Non de meritorum meorum« ima MR 124 fol 62 odmah na početku priprave. — [16] Kao u beneventanskom misalu MR 166, str. 175, s neznatnim variantama. — [17] MZ 1511: »aperies«, ali je rukom ispravljeno u: »aperis«. — [18] MZ 1511: »spiritum sanctum paraclitum«. [19] Prema MZ 1511 može svećenik, ako hoće, moliti i »Summe sacerdos«, »Omnipotens et misericors Deus«, ili »Oro te sancta Trinitas:. Prve su dvije molitve i u RM, samo prva u MZ 1511 teče bez prekida, dok je u RM razdijeljena na sve dane u sedmici. MZ 1511 propisuje nadalje da svećenik iza pripravnih molitava »antequam induatur vestibus sacris deponat mitram propriam aut

Dum sacerdos abluit manus dicat: Lauabo inter innocentes manus nostras et circumdabo altare tuum domine. Ut audiam uocem laudis tue et enarrem universa mirabilia tua[20]. Amplius laua me domine ab iniustitia mea et a peccato meo munda me.

Largire sensibus meis omnipotens Deus: ut sicut hic exterius abluuntur inquinamenta manuum mearum: sic a te mundentur interius polutiones mentium: et crescat in me augmentum sanctarum virtutum. Per. (MR 124 fol 66).

Pro extersione manuum dicat: Da Domine virtutem manibus meis... maculam immundam...[21] (MR 124 fol 66).

Pro deponenda ueste quam portabat oratio: Exue me domine ueterem hominem...[22]

Pro apponendo humerali: Obumbra domine caput meum umbraculo sancte fidei et expelle a me nebulam et cecitatem totius ignorantie. Per.[23]

Pro indumento albe siue camisie dicit: Omnipotens sempiterne deus te suppliciter exoramus ut fraude omnium fuscatorum exutus albaque ueste indutus te sequi merear ad regna ubi uera sunt gaudia in secula seculorum. Amen[24].

Pro cingulo applicando dicat: Precinge domine lumbos meos clementissime et circumcinde vitia cordis et corporis mei. Per.[25]

Pro apponendo manipulo dicat: Manipulum innocentie pone domine super manum meam et appone iustitiam pro iniquitate mea.

Pro apponenda stola: Stola iustitie circumda domine ceruicem meam et ab omni corruptione peccati purifica mentem meam.

Quando cingit se dicat: Fac me queso omnipotens deus semper mundo eiusque concupiscentiis crucifigi et ambulando sicut tu ambulasti merear tibi placere. Per.[26]

Pro indumento casule dicat: Indue me domine ornamento humilitatis (et) caritatis et castitatis et concede michi protectionem contra hostem inimicorum[27] ut ualeam puro corde laudare nomen tuum gloriosum qui es benedictus deus in secula seculorum. Amen.

Dum appropinquat ad altare[28] *incipiat:* Et introibo ad altare dei. *Responsio:* Ad deum qui letificat iuventutem meam. Confitemini domino quoniam bonus. *Responsio:* Quoniam in seculum misericordia eius.

Confiteor deo omnipotenti et beate marie uirgini et beatis apostolis petro et paulo et omnibus sanctis et uobis fratres quia ego peccator peccavi nimis contra legem dei mei cogitatione delectatione consensu opere et omissione: mea culpa. Ideo precor beatam uirginem mariam, beatos apostolos petrum et paulum et omnes sanctos et electos dei et uos fratres ut oretis pro me peccatore ad dominum. *Responsio:* Misereatur uestri omnipotens deus et dimittat uobis omnia peccata uestra liberet uos ab omni malo, saluet et confirmet uos in omni opere bono et perducat uos in uitam eternam. Amen.

Deinde *prosequitur:* Confiteor ut supra uerbis competenter mutatis.

---

pallium suum vel aliam vestem superfluam dicendo ut sequitur: Exue me Domine veterem hominem cum actibus suis et indue me novum hominem; qui secundum Deum creatus est in iustitia et sanctitate veritatis per Christum, Dominum nostrum. Amen«. — [20] MZ 1511 izostavlja ovaj stih. — [21] MZ 1511 slijedi: Domine exaudi orationem meam. Et clamor meus ad te veniat. Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. — [22] MZ 1511 izostavlja ovu molitvu, ali je ima MR 124 fol 65'. — [23] Preuzeto iz MR 124 fol 66'. MZ 1511 ima uz amikt uglavnom istu molitvu, kako je moli biskup kod pontifikalne mise: »(Im)pone Domine«. [24] Preuzeto iz MR 124 fol. 66'. MZ 1511: »Indue me Domine vestimento salutis et tunica iustitie indumentoque leticie indue me semper. Per Ch. D. n. Amen«. [25] Preuzeto iz MR 124 fol 67. MZ 1511: »Precinge me Domine cingulo fidei et constringe me dilectione Dei et proximi. Per Ch. D. n. Amen« (varianta današnje molitve prije pontifikalne mise). — [26] MZ 1511 izostavlja. — [27] MZ 1511: »et inimicum... valeam tibi... et laudare...«. — [28] MZ 1511: »Tandem procedat

Sacerdos. Indulgentiam et absolutionem omnium peccatorum nostrorum et spatium vere penitentie per gratiam Spiritus sancti paracliti tribuat nobis omnipotens pater pius et misericors deus. *Responsio:* Amen.

Deinde sacerdos dicat: Deus tu conuersus uiuificabis nos. Et plebs tua letabitur in te. Ostende nobis domine misericordiam tuam. Et salutare tuum da nobis[29]. Post partum uirgo inulolata *et cetera. Uel simile consideratione habita de quo debet missam celebrare. Deinde uersiculum:* Domine exaudi orationem meam. Et clamor[30].

Hys dictis accedat se erigendo ad altare dicens: Oremus. Aufer a nobis domine iniquitates nostras ut ad sancta sanctorum puris mentibus mereamur introire. Per Xpm.

Deinde osculando altare dicat: Oramus te domine ut per merita istorum[31] sanctorum quorum reliquie hic sunt: eorum et omnium sanctorum tuorum intercessionibus michi indulgere digneris omnia peccata mea[32]. Qui uivis et regnas.

Quando *etiam expedit benedicat sacerdos incensum ita dicens:* In nomine patris et filii et spiritus sancti bene†dicatur incensum istud et acceptabile tibi fiat deo in odorem suauitatis. P.

Deinde incenset altare suo modo dicens: Accendat in nobis dominus ignem sui amoris et flammam eterne caritatis. P.

Quando mittenda sunt uinum et aqua in calicem[33]. *Incipiat sic. V.* Ostende nobis domine misericordiam tuam. Et salutare tuum da nobis. *Oremus.* Ex latera domini nostri Ihu Xpi sanguis et aqua exisse perhibetur ideo utrumque miscetur, ut dominus utrumque dignetur bene†dicere et in odorem suaultatis accipere. P. *Oremus.* Deus qui humane substantie dignatus es dignitatem et mirabiliter condidisti et mirabilius reformasti, *da* nobis, quesumus, ut per huius aque et uini misterium eius diuinitatis esse consortes, qui humanitatis nostra fieri dignatus est particeps, Ihs X, filius tuus.

ad altare: et dum appropinquat eidem dicat hunc psalmum: Iudica me deus... Gloria Petri«. Iza toga u došašću klečeći pred žrtvenikom moli svećenik antifonu »Gabriel angelus locutus...«, versikul »Spiritus Sanctus superveniet in te...« i molitvu »Deus qui de beate«. Tako moli naročite molitve u božićno i uskrsno doba. U ostalo vrijeme moli »Salve regina«, »Post partum virgo« i molitvu »Famulorum tuorum« ili »Adiuvet nos quaesumus *Domine*«. Tada prosljeđuje: »Adiutorium nostrum in nomine *Domini*. Qui fecit celum et terram. Vias tuas Domine demonstra mihi. Et semitas tuas edoce me. Et introibo ad altare *Dei. Ad* Deum qui letificat iuventutem meam. Confitemini *Domino* quoniam bonus. Quoniam in saeculum misericordia eius«. Onda nastavlja svećenik: »Confiteor Deo omnipotenti et beate Marie virgini et beatis apostolis Petro et Paulo et omnibus sanctis et vobis fratribus, quia ego peccator peccavi nimis contra legem *Dei* mei : cogitatione : locutione : delectatione : consensu : visu : risu : verbo : tactu : opere : et omissione: mea culpa. Ideo precor beatam virginem Mariam : beatos apostolos Petrum et Paulum et omnes sanctos et vos fratres : orare Deum pro me peccatore«. Poslužnik dodaje »Misereatur« i onda i sam moli »Confiteor«, a svećenik tada govori apsoluciju: »Misereatur vestri omnipotens Deus et dimittat vobis omnia peccata vestra : liberet vos ab omni malo : saluet et confirmet vos in omni opere bono er perducat vna mecum in vitam eternam. Amen«. Svećenik nastavlja: »Indulgentiam et absolutionem kao u MR 133. — [29] Pontificale MR 124 fol 71: »*Paratus autem presbiter intrat ad altare dicens.* Introibo ad altare dei. *Ad* deum qui letificat. *Ps.* Judica me deus per totum. *Deinde repetatur.* Introibo ad altare dei. Ad deum qui letificat. Adiutorium nostrum. Qui fecit celum. *Deinde faciat confessionem ex hinc dicit.* Deus tu conuersus uiui. Et plebs tua. Ostende nobis *Domine.* Et salutare tuum. *Domine* exaudi orationem. *Dominus* uobiscum. *Sequitur oratio.* Aufer a nobis domine iniquitates nostras... *Postea inclinatus dicat hanc orationem.* Omnipotens sempiterne *Deus* qui me peccatorem

Dum miscetur uinum et aqua dicat: Fiat bec commixtio uini et aque pariter in nomine pa†tris et fi†lii et spiritus sanc†ti. Amen.

Deinde incipiat introitum et prosequatur cum ceteris[34]. *Et cum uentum fuerit ad dicendum euangelium*[35] *petit dyaconus benedictionem dicendo sic:* Iube domne benedicere. *Cui sacerdos:* Dominus sit in corde tuo et in labiis tuis ut nuntiem competenter euangelium pacis. *Finito autem euangelio dicat:* Per istos sermones sancti euangelii filii sui domini nostri Ihu Xpi indulgeat nobis dominus omnia peccata nostra et concedat nobis implere sua precepta. *Et dum deosculatur euangelium dicat:* Pax Xpi quam nobis per euangelium suum tradidit conseruet et confirmet corda et corpora nostra in uitam eternam. Amen.

Post hec[36] *uertit se sacerdos ad populum dicens:* Dominus uobiscum. *Et responso:* Et cum spiritu tuo *dicit: Oremus. Et immediate dicit offertorium. Deinde fatiat crucem super panem et calicem cum uino dicens:* Sanctifica domine banc oblationem ut nobis unigeniti filii tui domini nostri Ihu Xpi corpus et sanguis fiat. *Hic eleuans et tenens aliquantulum calicem cum pane similiter dicat*[37]: Suscipe sancta trinitas banc oblationem quam tibi offerimus ob memoriam passionis resurrectionis et ascensionis dni nri Ihu Xpi et in honore beate marie semper uirginis et beati iobannis baptiste et sanctorum apostolorum petri et pauli et omnium sanctorum ut illis profitiat ad bonorem nobis autem ad salutem et illi pro nobis intercedere dignentur in celis quorum memoriam agimus in terris. P. D.

Hic deponat de patena panem super corporale dicens: Acceptabilis sit Deo omnipotenti oblatio ista micbique et omnibus queso pro quibus hanc offerro sit te adiuuante propitiabilis.

Deinde cooperiat calicem cum corporali dicens: Suscipe clementissime deus hoc sacrificium altari tuo superpositum et concede ut pro redemptione nostra et totius mundi in conspectu tuo cum odore suauitatis ascendat.

Hic ponit crucem super panem et uinum tradendo quando expedit patenam dyacono dicens: Ueni sanctificator eterne deus et bene†dic boc sacrifi-

et indignissimum sanctis altaribus astare fecisti et sancti nominis tui laudare potentiam concede queso per tuam magnam misericordiam michi ueniam peccatorum meorum ut mundo corde et corpore merear laudare nomen sanctum tuum. *Per* Xm«. MZ 1511 pridodaje: »Sacerdotes tui induantur iustitia. Et sancti tui exultent. Hec dies quam fecit Dominus. Exultemus et letemur in ea. Post partum virgo. Vel simile consideratione babita de quo debet missam celebrare«. — [30] MZ 1511 dodaje: *Dominus* uobiscum. — [31] MZ 1511 izostavlja. [32] MZ 1511: nostra. — [33] Pontificale MR 124 fol 70: »*Quando sacerdos mittit aquam in calicem dicat:* »Deus qui humane substantie... per buius uini et aque misterium, eius diuinitatis... Ostende nobis *domine.* Et salutare. Ex latere *domini* exiuit sanguis et aqua. Sic et nos pariter commiscentes passiones eiusdem obtineamus salutem. P. *Dominus* uobiscum. Et cum spiritu tuo. *Conmixtio uini et aque.* Fiat conmixtio et consecratio uini et aque pariter in nomine patris et filii et sps sci«. Prema MZ 1511 prije no što će početi introit može svećenik »si ei placuerit« uliti vino i vodu u kalež. To isto može učiniti neposredno prije evanđelja, a u zimsko doba neposredno iza prikazanja. Pri tom uvijek kaže kako slijedi: »Ostende nobis *Domine* misericordiam tuam. Et salutare tuum da nobis. *Domine* exaudi orationem meam. Et clamor meus ad te veniat. *Dominus* vobiscum. Et cum spiritu tuo. Oremus. *Deus* qui bumanae substantie (RM) quesumus... *Continuet.* Oremus. Ex latere *D.* n. I. Chr. sanguis et aqua exisse perhibetur: ideo utrunque commiscetur ut Dominus utrunque dignetur benedicere et in odorem suavitatis accipere. Per eundem *Chr. D.* n. Amen. *Continuet.* Oremus. Fiat bec commixtio vini et aque pariter. In nomine Patris et Filli et Spiritus Sancti. Amen. *Deinde incipiat introitum*«. [34] MR 133 ne spominje ovdje izrijekom, nego pretpostavlja ono, što slijedi do evanđelja. Fol. 100 spominje Kyrie eleison, Gloria, molitvu, poslanicu i gra-

cium tibi preparatum et descende inuisibiliter in hanc hostiam sicut inuisibiliter in primas hostias descendisti.

Deinde *quondo expedit ponens incensum in turibulum dicit:* Per intercessionem beati archangeli micbaelis stantis in dextris altaris incensi et omnium electorum suorum incensum istud dominus dignetur benedicere et in odorem suauitatis accipere.

Cum autem incensot panem cum uino in colice et altare dicat: Incensum istud a te benedictum ascendat ad te domine et descendat super nos misericordia tua. Dirigatur ad te domine orátio mea sicut incensum in conspectu tuo elevatio mañuum mearum sacrifitium uespertinum. Pone domine custodiam ori meo et bostium circumstantie labiis meis. Ut non declines cor meum in uerba malitie ad excusandas excusationes in peccatis.

Cum reddit turibulum dyacono dicat: Accendat in nobis dominus ignem sui amoris et flammam eterne caritatis.

Deinde diuertat ad cornu oltoris et obluet digitos: Lauabo inter innocentes. *Post reuertens ad medium altoris et se inclinons manibus iunctis dicot:* In spiritu humilitatis at animo contrito suscipiamur domine a te et sic fiat sacrificium nostrum ut a te suscipiatur hodie ut placeat tibi domine deus.

Deinde se erigens conuertat ad populum dicens: Orate fratres[38] ad dominum deum patrem omnipotentem ut meum ac uestrum sacrificium sit acceptabile deo omnipotenti. *Circumstontes uero respondeant:* Suscipiat dominus sacrificium da manibus tuis ad laudem et gloriam nominis sui ad utilitatem quoque nostram totiusque ecclesie sancte sue. Amen.

His peractis et dicto secreto[39] *et suo:* Per dominum[40]...

Ad calicem et ponem dicotur: Sanct†fica domine hanc oblationem ut nobis unigeniti filij tui domini nostri Ihu Xpi corpus et sanguis fiat.

Quondo socerdos offert hostiam dicot honc orotionem: Suscipe sancte pater omnipotens eterne deus hanc immaculatam hostiam quam ego indignus famulus tuus offero tibi dno deo meo uiuo et uero pro innumerabilibus peccatis et offensionibus et negligentiis meis et pro omnibus circumstantibus sed et pro omnibus fidelibus christianis uius atque defunctis ut michi et illis proficiat ad salutem in uitam eternam.

Quondo ponit calicem super altore dicat: Offerimus tibi domine calicem salutaris tuam deprecantes clementiam ut in conspectu diulne maiestatis tue pro nostra et pro totius mundi salute cum odore suauitatis ascendat et munera tibi oblata sanctifica nosque a peccatorum nostrorum maculis emunda. P Xpm dnm nrm.

Oblatus est quia ipse uoluit et peccata nostra ipse portauit.

Deinde cooperiotur colix cum hac oratione: In spiritu bumilitatis... *Sequitur orotio super calicem signo crucis:* Ueni sanctificator... tuo sancto nomini (kasnije dodano: de manibus meis tibi) preparatum.

Tunc inclinet se ante altore dicens: Suscipe sancta trinitas... *Hic osculetur oltore et uertot se ad populum dicens:* Orate fratres... acceptabile fiat apud deum omnipotentem.

Dicto Sonctus[41] *sacerdos cum deuotione se inclinet onte oltore et incipiat:* Te igitur... et petimus *(hic se erigat)* uti accepta habeas et benedicas *hic ter ponat signum crucis simul super panem et uinum in calice* dicendo bec do†na, hec mu†nera, hec sancta sacri†ficia illibata. Imprimis... et antistite nostro N. et rege nostro N. et omnibus ortbodoxis... cultoribus. *Hic recito(n)tur nomina uiuorum.* Memento domine famulorum famularumque tuarum. *Hic commemorot uiuos et mortuos propinquos omicos et inimicos pro libite uoluntotis,* et omnium circumstantium...

Infro cononem: Communicantes[42].

Hic inclinet se parumper dicens sic: Hanc igitur[43]... Amen. Quam oblationem tu deus in omnibus quesumus *hic se erigens ponat ter signum crucis simul super panem et uinum in colice dicens* bene†dictam, ascrip†tam, ra†tam, rationabilem, acceptabilem facere digneris, ut nobis *hic seporotim ponot signum crucis semel super ponem et semel super uinum in calice dicens* cor†pus et san†guis fiat dulcissimi filij tui domini nostri Ihu Xpi.

---

duale (na kraju kodeksa ima i sekvencije). MR 70 nema reda mise prije kanona, ali fol 343 donosi 3 neumizirana Kyrie eleison i 4 neumizirana Gloria (angelicum carmen). Fol 344' nalazi se neumizirani Kyrie elelson »de beata uirgine« i neumizirani Gloria isto de beata. U taj su Glorla uvršteni tropi, koji su prešli u MR 133 fol I3' (marginalno dolje) »... Domine Fili unigenite, Iesu Christe. Spiritus et alme orphanorum paraclyte. Domine Deus, agnus Dei, Filius Patris, primogenitus Marie virginis Matris... suscipe deprecationem nostram. Ad Marie gloriam... Quoniam tu solus sanctus Mariam sanctificans. Tu solus Dominus Mariam gubernans. Tu solus altissimus Mariam coronans, Iesu Christe cum Sancto Spiritu in gloria Dei Patris. Amen«. I obični se »Gloria« MZ 1511 u jednom stavku–razlikuje od današnjeg: »Domine Deus, rex celestis, Deus Pater omnipotens. Domine Fili vnigenite Iesu Christe altissime Domine Deus, agnus Dei, Filius Patris. Qui tollis...«. Uostalom veli i MZ I5I1 jednostavno da svećenik proslijedi od »Gloria« do evanđelja »ut moris est«, a ništa ne kaže potanko o tim običajnim ceremonijama i molitavama. — [35] Kad treba reći evanđelje moli đakon blagoslov od svećenika: »Iube Dne benedicere«. Svećenik odgovara: »Dominus sit in corde tuo et in labiis tuis: ut digne et competenter annuncies euangelium suum. Amen«. A kad nema đakona veli svećenik sam: »Dominus sit in corde meo...«. Nakon evanđelja kaže svećenik: »Per istos sermones sancti euangelii Filii sui Dni nostri Iesu Christi: indulgeat nobis Dnus omnia peccata nostra et concedat nobis implere sua praecepta. Amen«... I poljubi evanđelje govoreći: »Pax Christi : quam Dnus nobis per euangelium suum tradidit : conseruet et confirmet corda et corpora nostra in vitam eternam. Amen«. — [36] MR 133 ne spominje ovdje Credo, ali fol 6 donosi rubriku »quando sit dicendum Credo«, a tekst se Vjerovanja nalazi fol 13'. [37] Prema MZ 1511 kaže svećenik ofertorij neposredno iza evanđelja, odnosno iza Credo, kada treba reći Vjerovanja. Tada učini znak križa nad kruhom i nad vinom u kaležu govoreći: »Sanctifica, quaesumus, Domine, hanc oblationem: ut nobis unigeniti, Filii tui D. n. I. Chr. corpus et sanguis fiat«. Tada uzme patenu s kruhom i držeći je obim rukama moli: »Suscipe sancte Pater...«. Prikazujući kalež s vinom moli: »Offerimus tibi, Domine, calicem salutaris... cum odore suavitatis ascendat: et munera tibi oblata sanctifica nosque a peccatorum nostrorum maculis emunda«. Spustivši kalež na žrtvenik veli: »Oblatus est quia ipse voluit et peccata nostra ipse portauit«. Tada se sagne k žrtveniku i vrlo ponizno moli: »In spiritu humilitatis... ut a te suscipiatur et placeat tibi domine deus«. Čineći znak križa nad kruhom i vinom u kaležu moli: »Veni Sanctificator... tuo sancto nomini preparatum: in nomine D. n. I. Chr. sit signatum et ordinatum et a te Deo viuo et vero adunatum et benedictum«... Sagnuvši se ponovno nad žrtvenik moli svećenik: »»Suscipe Sancta Trinitas...«. [38] Pontificale MR I24 fol 71': »*Quondo ponit calicem in oltore dicot.* Offerimus tibi domine calicem salutaris tuam deprecantes clementiam ut in conspectu diuine maiestatis tue pro nostra et pro totius mundi salute cum odore suauitatis ascendat. P. In spiritu bumilitatis et in animo contrito suscipiamur domine a te et sic fiat sacrificium nostrum in conspectu tuo hodie ut placeat tibi domine deus. *Oratio.* In nomine domini nostri Ihu Xpi fit signatum ordinatum et sanctificatum boc sacrifitium P. *Sequitur oratio super hostiom et calicem cum signo crucis.* Ueni sanctificator omnipotens eterne Deus et benedic hoc sacrificium tuo sancto nomini preparatum. *Cum ponit incensum in thuribulum dicot.* Per intercessionem beati Michaelis archangeli... Cum incensat cali(cem). Incensum istud a te benedictum... Dirigatur... in peccatis. *Tunc inclinet se onte altare et dicat.* Suscipe sancta trinitas hanc oblationem quam tibi offerimus ob memoriam natiuitatis, passionis,

Hic modicum tergat digitos principales quatuor ad corporale et accipiat panem cum ipsis eleuetque aliquantulum se inclinans et dicat[43a]: Qui pridie... tibi gratias agens *hic retineat panem cum manu leui et cum dextra ponat crucem super panem dicens* bene†dixit fregit dedit discipulis suis dicens: Accipite et manducate ex boc omnes *Uerbis sequentibus*[44] *panis transsubstantiatur in corpus christi uerum.* Hoc est enim corpus meum. *Hic eleuet supra corpus domini* quo *demum reposito accipiat calicem cum uino ad manus dicens:* Simili modo... gratias agens *hic retineat calicem cum uino manu leui cum dextra autem*[45] *super ipsum ponat signum crucis* dicens: bene†dixit dedit discipulis... *Uerbis sequentibus*[44] *uinum transsubstantiatur in sanguinem Christi uerum:* Hic est enim calix sanguinis mei... *Hic eleuet supra calicem cum sanguine Christi* quo *demum reposito dicat:* Hec quotiescumque feceritis in mei memoriam facietis.

Hic extendat aliquantulum manus separatim dicens: Unde et memores... plebs tua sancta Xi filij tui... de tuis donis ac datis *Hic ponat ter signum crucis simul super corpus Xi et sanguinem in calice*[46]. *Item semel ponat super corpus et semel super sanguinem in calice*[46] *dicens:* Hostiam puram... Supra que... immaculatam hostiam.

Hic inclinet se sacerdos ante altare ponendo manus in modum crucis dicens[47]: Supplices... in conspectum[48] diuine maiestatis tue.

Hic se erigat et *osculetur altare* dicens: ut quotquot... filij tui *Hic primo ponat signum crucis super corpus Xi deinde supra sanguinem in calicem dicens:* cor†pus et san†guinem sumpserimus *hic signet seipsum* dicens: omni bene†dictione...

Memento etiam... famulorum tuarum. *Hic faciat memoriam specialem in quantum plus potest pro defunctis propinquis amicis* et *inimicis dicens*:[49]: qui nos precesserunt... Amen.

Hic percutiat pectus suum eleuando uocem dicens[50]: Nobis quoque peccatoribus...

---

resurrectionis, ascensionis Ihu Xpi dni nri et in honore beate Marie... quorum memoriam facimus in terris. P. Dnm. *Erigens et uertat se ad populum dicens.* Orate fratres ut meum ac uestrum sacrificium acceptabile fiat apud deum omnipotentem. Circumstantes respondeant. Suscipiat dominus... Amen«. Prema MZ 1511 svećenik se iza molitve »Suscipe sancta Trinitas« okrene k puku i kaže: »Orate pro me indigno fratres et sorores ad Dominum Deum Patrem omnipotentem: ut meum ac vestrum sacrificium acceptabile sit omnipotenti Deo«. A oni, koji okolo stoje, ako ih ima takvib, koji razumiju, odgnvaraju: »Suscipiat Dnus«. — [39] Tibu molitvu zove i MZ 1511 »secretum«. [40] Slijede fol 10—13 prefacije, Communicantes i Hanc igitur, fol 13' misne molitve (kolekta, secreta i postcommunio): de quinque uulneribus, De scto Yosepb (propbeta) i Credo. Na dnu je fol 13' kurzivom dodan: Glnria in excelsis Deo, s umetnutim tropima za bl. Dj. M. MR 133 ima 11 predslovlja, kao i MZ 1511; predslovlje de beata glasi: »exultantibus animis laudare...«, a preuzeto je iz MR 124 fol 73. Fol 14 slijedi većim slovima red prikazanja, počevši od molitve »Sanctifica domine banc oblationem« i dalje do kraja mise, hez oznake kanon, ako ta oznaka možda nije bila na foliju, koji je, čini se, bio između današnjeg fol 13 i 14, a kasnije je izrezan. Nešto je poremećeno. [41] Pontificale MR 124 fol 76: »*Hic inclinet se ante altare cum omni humilitate et dicat:* Te igitur... et rege nostro...«. U MZ 1511 počinje svećenik iza »Sanctus« kanon pobožno se sagnuvši i ponešto rašírenib ruku. U kanonu dodaje iza hiskupa: »et rege nostro N.«. Kod spomena za žive dodaje: »Hic commemoret: viuos : propinquos : amicos et inimicos : pro libito suo : et deinde prosequatur«. — [42] MZ 1511 neposredno pred »Communicantes« ima rubriku: »Continuet«, a pojedine dodatke u »Communicantes« imade označene iza odnnsnih predslovlja, uz bilješku: »Infra Canonem dicatur«. — [43] Prema M7 1511

Per quem hec omnia domine semper bona creas *hic ter faciat signum crucis simul super corpus Xi et sanguinem in calice dicens:* Sancti†ficas uiui†ficas, bene†dicis et prestas nobis. *Hic discoperiat calicem et accipiat corpus Xi cum manu dextra, signet in modum crucis ter sanguinem Xi in calice*[51] *dicens:* per ip†sum et cum ip†so et in ip†so *hic cum corpore Xi bis ponat signum crucis intra calicem quodam modo super sanguinem Xi dicens:* est tibi den patri nmnipotenti in † unitate spi†ritus sancti omnis bonor et gloria. *Hic dextera manu corpus Xi tenens calicem cum sanguine Xi parum erigat cum utraque manu et (dicat supra) hic reponat ad sua loca corpus et sanguinem Xi cum calice et dicat supra:* Per omnia secula seculorum...

Oremus. Preceptis salutaribus... Pater noster... *Respondeat clerus:* Amen.

Et sacerdos dicat[52]: Libera nos... et omnibus sanctis *Hic accipiat patenam et signet se cum ipsa*[53] *et deosculetur eam* dicens[54]: Da propitius pacem... securi.

Deinde submittat patenam et ponat corpus Xi supra et discoperto[55] *calice corpus Xi frangat per medium reuerenter et illam medietatem quam in manu tenet dextra reponat supra patenam et aliam medietatem in manu sinistra tenentem*[56] *iterum diuidat et que pars maior remanet in sinistra*[57] *adiungat eam in patena primo reposite* dicens[58]: Per eundem... sancti deus. *Hic illam partem que remanserat in dextra manu teneat super sanguinem erigendo parumper calicem et dicat supra incipiens sic*[59]. Per omnia secula seculorum. Amen.

Hic ponat ter signum crucis super sanguinem Xi[60] *cum parte retenta corporis domini*[61] *dicens sic supra*[60]: Pax † domi†ni sit † semper uobiscum. Et cum spiritu tuo.

---

kod molitve se »Hanc igitur« sagne nad žrtvenik. Ova molitva nema u MZ 1511. Amen. — [43a] Pontificale MR 124 fol 77: *Hic accipiens hostiam reuerenter eleuet eam iunctis manibus ita dicendo:* Qui pridie... hoc est enim corpus meum. *Hic reponat hostiam et leuat calicem dicendo.* Simili modo postea quam cenatum est accipiens... ac uenerabiles manus suas *hic deponat calicem in altare et tenens eum sinistra manu dextra benedicat et benedictione facta iterum eleuet et teneat* item gratias agens benedixit dedit discipulis suis dicens... Hec quotiescumque feceritis in mei *hic reponat calicem* memoriam facietis. — [44] MZ 1511: »subsequentibus«. — [45] MZ 1511: »et cum dextera«. [46] MZ 1511 izostavlja »in calice«. MR 124 fol 77': »hic tres cruces faciat super panem et calicem, quartam super panem et quintam super calicem«. — [47] MZ 1511: »et dicat«. MR 124 fol 78: »Hic inclinet cancellando manus«. — [48] MZ 1511: »cnnspectu«. Ali MR 70: »conspectum«. MR 124 fol 78: »bic erigat se et osculetur altare dicendo: ut quotquot... sacrosanctum filii tui *hic ponat crucem super hostiam deinde super calicem dicendo*: omni benedictione...«. — [49] MZ 1511 izostavlja »dicens« i stavlja »et deinde prosequatur sic«. MR 70 fol 116 daje naslov: »pro mortuis«, a MR 124 fol 78: »commemoratio pro defunctis«. — [50] MZ 1511: »et aliquantulum altius dicat«. MR 124 fol 78: »Hic percutiat pectus suum aliquantulum dicens: Nobis quoque... Agna, Cecilia...«. — [51] MZ 1511: »faciatque tres cruces super sanguinem Christi in calice«. Prvi križ seže do preko ruba kaleža, drugi je manji, te seže od ruba do ruba, a treći je još manji, te ne dosiže samoga ruba. Slijede daljnja dva križa: »Item faciat duas cruces cum corpore Christi: primam crucem maiorem extendens manum a primo lahio calicis versus seipsum dicens: »Est tibi Deo Patri omnipotenti«. Secundam crucem faciat iterum maiorem videlicet a dicto lahio calicis incipien(do) infra: supra pedem calicis dicens: »In unitate Spiritus Sancti...«. Pontificale MR 124 fol 78': *Hic similiter signet tam super hostiam quam super calicem:* Per quem omnia dne ... nobis. *Hic discooperiat calicem et accepta hostia cum ea signet super calicem* dicendo: per ipsum et cum ipso et in ipso est *hic cum hostia bis iterum se et calicem signet* dicendo: tibi deo patri omni-

Hic mittat partem corporis Xi quam tenebat in sanguinem dicens: Hec sacrosancta commixtio[62] corporis et sanguinis d. n. I. X. fiat michi et omnibus sumentibus salus mentis et corporis ad uitam eternam promerendam et capescendam preparatio salutaris. Per eundem X. d. n. Amen.

Post hec dicat ter: Agnus dei.

Deinde dicat banc orationem. Domine Ibu X. qui dixisti... pacificare, custodire, regere et adunare[63] digneris, qui uiuis...

Hic osculetur[64] altare dans pacem ministro dicens: Pax tecum. *Responsio:* Et cum spiritu tuo.

Item dicat sacerdos: Habete uinculum pacis et caritatis ut apti sitis sacrosanctis misteriis. Amen.

Inclinans autem se sacerdos antequam communicet dicat hanc orationem[65]: Domine I. X. filij dei uiui... Amen.

Item dicat hanc orationem: Perceptio...[66]

Hic erigat se et accipiens patenam cum corpore Xi cum reuertentia et humilitate[67] dicat: Panem celestem accipiam et nomen domini inuocabo.

Iterum dicat tribus uicibus[68]: Domine non sum dignus...

Tunc signet se cum ipso corpore domini et illud sumat et si quod remanserit in patena cum digito reponat in calicem dicens: Corpus d. n. Ibu. Xi conseruet animam meam in uitam (eternam. Amen).

Deinde accipiens[70] calicem cum sanguine Xpi dicat sic: Quid retribuam... *Hys dictis sumat sanguinem Xi dicens:* Sanguis dni n. I. X. custodiat animam meam in ultam eternam. Amen.

Postquam autem communicauerit dicat hanc orationem[71]: Quod ore sumpsimus domine pura mente... *Et iterum dicat hanc orationem[72]:* Corpus tuum dne...

---

potenti in unitate Spiritus sancti omnis honor et gloria *hic cum dextra manu tenens hostiam super calicem eleuet et dicat:* per omnia secula seculorum. *Hic reponat calicem et cooperiat dicens:* Oremus. Preceptis salutaribus moniti... — [52] MZ 1511: »Et prosequatur«. — [53] MZ 1511: »ea«. — [54] MZ 1511: »et dicat«. — [55] MZ 1511: »super eam discopertoque calice«. — [56] MZ 1511: »existentem«. — [57] MZ 1511: »et partem que remanet in sinistra«. — [58] MZ 1511: »parti prius reposite dicendo sic«. Pontificale MR 124 fol 79: Libera nos... Maria et beatis apostolis... Andrea cum omnibus sanctis *hic accipiat patenam et signet se cum ipsa et submittet eandem hostie ponat hostiam in patena:* Da propitius pacem... securi. *Hic discooperiat calicem et cum reuerentia frangat hostiam per medium super patenam et mediam que est in dextra manu ponat in patena et de illa que est in sinistra manu accipiat particulam et que remanet in sinistra adiungatur particule que est in patena.* Per eundem Dnum nrum Ihm Xpm filium tuum *hic frangat hostiam:* qui tecum uiuit et regnat in unitate spiritus sancti deus *hic ipsa particula tertia signet sacrum sanguinem: Per omnia secula seculorum.* — [59] MZ 1511 izostavlja. — [60] MZ 1511: »Christi«. — [61] MZ 1511: »Fiat commixtio... omnibus nobis accipientibus salus anime et corporls in vitam eternam. Amen«. Pontificale MR 124 fol 79': »Pax dni sit semper uobiscum. Et cum spiritu tuo. *Hic mittat particulam in sanguinem dicens:* Fiat commixtio et consecratio corporis et sanguinis dni nri Ihu Xpi omnibus accipientibus nobis in uitam eternam. Amen«. MOP ima i danas potpuno jednaku molitvu »Hec commixtio« kao MR 133, ali poslije »Agnus Dei«. — [62] MZ 1511: »Deinde inclinans se ante corpus domini...«. — [63] MZ 1511: »adunare et regere«. Pontificale MR 124 fol 79': »Antequam osculetur altare dicat: »Dne Ihu Xpe... pacificare, custodire et coadunare digneris...«. — [64] MZ 1511: »deosculetur... et dicat«. Pontificale MR 124 fol 79': »*Hic det pacem ministro osculando corpus dni et altare:* Pax tecum. Et cum spiritu tuo. Habete uinculum pacis et caritatis ut apti sitis sacrosanctis misteriis. Amen«. MZ 1511 donosi oblik »Agnus Dei« za pokojničke mise: »et tunc »Pax tecum« non datur neque oratio prescripta. Sed

Hys peractis et dicta communione ac ablutis digitis[73] osculetur altare et conuersus ad populum dicat: Dominus uobiscum. *Responsio:* Et cum spiritu tuo.

Et conuertens se ad altare dicat orationem competentem et sic finiat missam suam cum: Ite missa est *uel:* Benedicamus domino.

Et benedictione populi[74] inclinans se ad altare dicat hanc orationem: Placeat...[75]

Deinde remoueat se ab altare[76] et pro indumentis sacerdotalibus exuendis incipiat dicens psalmos: Benedicite o. op. ps. Laudate dominum in sanctis eius. *Ps.* Nnunc dimittis. Ant. Trium puerorum cantemus bymnum quem cantabant in camino ignis benedicentes dominum. Kyrie eleison. X. el. Kyrie eleison. Pater noster. Et ne nos. Parce domine parce populo tuo. Confiteantur tibi omnia opera tua. Sacerdotes tui induantur iustitia. Non nobis, domine, non nobis. Dne exaudi orationem meam. Dominus uobiscum. *Oratio.* Deus qui tribus... Da quesumus omnipotens deus uitiorum nostrorum. *Or.* Actiones nostras.

---

solum due subsequentes«. — [65] MZ 1511: »Deinde se inclinans sacerdos dicat orationem«. Pontificale MR 124 fol 79': »*Antequam sumat corpus dni dicat hanc orationem:* Dne Ihu Xpe filii dei uiui... libera me queso per hoc sacrosanctum... iniquitatibus et ab uniuersis malis meis... obedire mandatis et a te nunquam in perpetuum separari permittas. Amen«. — [66] U Pontifikalu MR 124 istrugano je 5 redaka, a onda slijedi: »Antequam communicet dicat hanc orationem: »Perceptio... quam indignus sumere... ueniat in iudicium...«. MR 70 fol 117 ima sve ove tri molitve, a iza prve je kasnije pripisano: »Habete ulnculum pacis et caritatis ut apti«. Marginalno je pripisana dugačka lična molitva svećenikova kao izraz ljubavi i poštovanja Presvetomu. — [67] MZ 1511: »humiliter et cum renerentia«. — [68] MZ 1511: »Deinde percutiens pectus suum dicat ter«. Pontificale MR 124, fol 80: »*Hic remota palla super calicem accipiat patenam et cum dextra manu accipiat corpus dni et teneat super patenam cum reuerentia dicens:* Panem celestem... inuocabo. *Hic dicat tribus uicibus hanc orationem:* Dne non sum dignus... sanabitur puer meus«. — [69] MZ 1511: »Hic signet se cum corpore domini: et sumat illud reuerenter... custodiat...«. [70] MZ 1511: »accipiat ... et dicat sic«. Pontificale MR 124 fol 80': *Hic signet se cum ipso corpore dni et reuerenter sumat. Si quid remanserit in patena cum digito ponat in calicem et sic percepto corpore dicat:* Corpus dni nri Ihu Xpi custodiat animam meam in uitam eternam. Amen. *Hic accipiat calicem et dicat cum reuerentia:* Quid retribuam... *Hic sumat sanguinem Xpi et* dicat: Sanguis dni nri... — [71] MZ 1511 izostavlja: »banc orationem«. Isto i MR 124 fol 80', a ovaj ispušta i riječ »autem«. — [72] MZ 1511 izostavlja »dicat banc orationem«. MR 124 fol 80' ima: »Alia oratio: Corpus tuum...«. MR 70 fol 117 donosi obje molitve bez rubrikâ. — [73] MZ 1511: »... communione conuertat se ad populum et dicat«. — [74] MZ 1511: »... Et benedicto populo...«. — [75] MR 70 fol 117' donosi molitvu »Placeat« na kraju mise bez rubrike, a MR 124 ovdje vjerojatno nedostaje nekoliko folija, jer fol 81 slijedi »benedictiones episcopales« počevši od Božića, a nema zabvale iza sv. mise. — [76] MZ 1511: »Deinde recedat ab altari dicens... Laudate dominum de celis... Actiones nostras... His omnibus peractis poterit sacerdos pro sua maiori deuotione complenda dicere orationes sequentes: »Gratias tibi ago«, »Sit, Iesu dulcissime, sacrosanctum corpus tuum et sanguis dulcedo anime mee: salus et sanctitas in omni tribulatione : lumen et virtus in omni verbo et opere : solacium et tutela finalis in morte«. Na kraju slijedi molitva Gospi »Serenissima et inclyta mater«, kojom svećenik moli Gospu da mu njezlnim zagovorom bude oprošteno »quidquid in ineffabili sacrificio ignoranter aut negligenter commisi«. Iza misa za pokojne moli se mjesto kantika »Trium puerorum« ps. De profundis i molitvom »Fidelium«.

ZAGREBAČKI OBRED SAKRAMENTA POKORE XII.—XVI. V.

MR 165, fol 113 donosi obred ispovijedi bolesnika. MR 98, fol 4'—14' daje ispovjedniku različite upute; fol 38—70 sadržaje pastoralno-juridički traktat o sv. ispovijedi, a 70'—84 način ispovijedanja. MZ 1511 ima na kraju različite formule odriješenja.

Iza pepeljenja na čistu srijedu pozivaju se u MR 165, 35' pokornici »qui eiciendi sunt de ecclesia«. Oni se bace ničice na pod. Kler pjeva 7 pokorničkih psalma bez »Gloria Patri«, a biskup moli tada nad pokornicima molitve »Exaudi Dne qs preces nostras et confitentium tibi parce peccatis« i »Adesto Dne supplicationibus nostris«. Pokornici ustaju »et eiiciat eos dominus episcopus de ecclesia«. Kler pjeva resp. »In sudore vultus tui. Maledicta terra in opere tuo«. »Cum autem eiecti fuerint stat dominus episcopus in porta ecclasie et ostendat eis quanta distantia sit inter bonos qui cum deo et sctis eius in ecclesia manent et reos qui pro sua nequitia cum diabolo in eternum supplicium proiiciendi sunt nisi per penitentiam se correxerunt. Et ita eos exortari diligentius studeat et discrete ne incidant in desperationem«. Tada se čitav kler vrati u kor i moli resp. »Tribularer«, V. »Et Petrum lacrimantem«, kapitul »Si iniquitates« i molitvu »Dne Deus noster qui offensione nostra . . . concede ut excubias penitentie celebrent . . .«. Slijedi procesija s resp. »Paradisi porte aperiet«, V. »Ecce nunc tempus« i molitvom »Dne ne in ira tua«. Na povratku se moli »Emendemus in melius« i tada slijedi misa »Misereris omnium Dne«.

Na veliki četvrtak donosi MR 165, 43/4 »Ordo ad dandam penitentiam« kad dođe svećeniku grješnik »capitali fedatus scelere«. Svećenik se baci ničice i započne moliti 7 pokorničkih psalama, zatim moli »Exaudi Dne« i »Da qs Dna . . . ut famulus tuus penitentie excubias celebret . . .«, pepeli ga kao na čistu srijedu, te nad njim moli »Adsit qs Dne famulo tuo illa inspiratio gratie salutaris«. Tada svećenik izbacuje pokornika iz crkve: »Ecce eiecris bodie a sinu scta ecclesie matris tue propter peccatum tuum. Sic Adam primus homo eiectus est a paradiso propter trangressionem suam«. Slijedi resp. »In sudore vultus tui« i molitva »Preces Dne clementie tue et misericordie maiestatem« da pokornik buda »altaribus et sacrariis restitutus«. Na kraju odredi svećenik pokorniku »abstinentiam siue observantiam« uvažujući njegovo duševno stanje i tjelesno zdravlje ili slabost.

MR 165, 44 donosi na veliki četvrtak u trećem času obred pomirenja pokornika. Dok se biskup oblači u svečano ruho pjevaju se ps. 83, 84, 85, 115, 131, 132, 133. i nakon psalama »Christus factus est pro nobis obediens«. Uz biskupa stoji 7 đakona, odjevenih u dalmatike: arhiđakon je bosonog, jer se nalazi među pokornicima, i odjeven samo u albu. Osim đakona asistira biskupu i 7 subđakona i 2 akolita u albama, te 12 svećenika, koji su odjeveni kao za misu. Ministri stoje, biskup sjedi kod crkvenih vrata, a pokornici s arhiđakonom stoje u predvorju crkve. Biskup poziva pokornike: »Venite, venite filii, audite me, timorem dni docebo vos«. Arhiđakon poziva pokornike »Flectamus genus«, pokornici kleknu, a na đakonov poziv »Levate« opet ustanu. To se opetuje i onda arhiđakon upravlja biskupu molbu »Adest, o venerabilis pontifex, tempus acceptum« da pokornike pomiri s crkvom. Biskup ustane i moli ps. 50, 53, 55 (6), 66, 69, Oče naš, nekoliko stihova i molitve »Adesto dne supplicationibus nostris« i »Deus qui humani generis benignissimus es conditor et misericordissimus formator«. Pokornici ustanu, a arhiđakon moli biskupa: »Reintegra in eis apostolice pontifex quidquid diabolo scindente corruptum est . . .« Biskup opominja pokornike »ut quod penitendo diluerunt iterando non renouent«. Biskup recituje ponovno antif. »Venite, venite«, i različita psalamska stihove. »Interim penitentes manuatim ab archidiacono reddantur episcopo et episcopus reddat diacono qui ex parte eius est et ordinatim congregentur sicque restituentur gremio ecclesie«. Tada slijedi biskupova propovijed »contra ieiunos (penitentes): »Audistis fratres carissimi . . .«, antifona »Cor mundum crea in me Deus« s ps. 90. Onda se biskup zajedno s pokornicima baci nice, a kler »in oratorio« moli litanije. Iza litanija moli biskup 14 molitava za pomirenje. Tada pokornici ustanu sa zemlje i biskup svakoga poljubi.

MR 98 fol 10. »Si uero non potest eum inducere ad penitentiam pro suo arbitrio sibi imponendam imponat ei talem satisfactionem seu penitentiam cum uoluntate ipsius peccatoris quam portare possit . . . et facta sibi generali confessione: Confiteor Deo . . . dicat sibi presbiter ego iniungo tibi talem penitentiam pro peccatis que confessus es. Et ponens manum super capud eius dicat: Indulgentiam absolutionem et remissionem omnium peccatorum tuorum tribuat tibi omnipotens et misericors deus uel dominus. Et ego te absoluo auctoritate mihi tradita domini nri Ihu Xi ac beatorum apostolorum petri et pauli et officii michi commissi ab hys peccatis que confessus es et oblitis. Item dicat ei si reducat aliqua allia peccata ad memoriam que non confessus fuerit reddeat ad eum et confiteatur«.

MR 165 fol. 113 donosi pitanja, što ih stavlja ispovjednik bolesnom pokorniku. Slijedi priznanje i pokajanje pokornikovo: »Multa sunt peccata mea... et iam te sacerdos Dei exposco ut intercedas pro me et pro peccatis meis ad Dnum creatorem suum quatinus de his et de omnibus sceleribus meis uenism et indugentism consequi merear«. Svećenik označi tada pokorniku »modos penitentie«, a redaktor MR 165 upućuje svećeniku toplu, ali energičnu i iskrenu opomenu da bude strog prema sebi, ali blag prema drugima. Ova je uputa »Alligant autem onera grauia . . .« uzeta iz spisa sv. otaca i rimskog penitencijala, a iz nje govori i veliko životno iskustvo i mogla bi da nađe mjesto i u najmodernijoj pastoralci. Zatim moli svećenik s pokornikom psalme i odrješuje ga. Samom odriješenju prethode dvije dugo molitve: »Omnipotens sempiterne Deus« i »Dne Ihu qui dignatus es«. Odrešenje (indulgentia pecaminis) glasi: »Misereatur tui omnipotens Deus et dimittat tibi omnia peccata tua liberet te ab omni malo et conseruet te in omni opere bono et perducat te Xrs filius Dei uiui in uitam eternam. Indulgentiam et remissionem omnium peccatorum tuorum tribuat tibi omnipotens et misericors Dns. Dnus sit tibi adiutor et protector et peccatorum tuorum indultor et Deus misericordie et pietatis det remissionem tuorum peccaminum et concedat locum penitentie tibi dignanter msla acts deflere gaudiaque uite eterne feliciter obtinere. P. Cbr.«. Slijedi daljnjih 8 sličnih molitava, od kojih 5 sadržaja prošnju da Gospod oprosti grijebe raskajanom griješniku, s posljednja je sastavljena u optationom obliku: »Per intercessionem sce Dei genitricis Marie ac beati Michaelis archangeli misereatur tui omnipotens Deus et dimittat tibi omnia peccata tua et liberet te a diaboli potestate et perducat te ad celesta suum regnum ad uitam eternam. Amen«.

Obična je formula odriješenja u sakramentu pokore prema MZ 1511: »Misereatur« i »Indulgentiam«, a zatim: »D. n. I. Chr. absoluat te. Et ego auctoritate sua qua fungor inquantum possum et debeo. Absoluo te ab omni vinculo excommunicationis minoris si teneris: et restituo te sanctis sacramentis ecclesie si indiges. Iterum absoluo te ab omnibus peccstis tuis confessis et oblitis mortalibus et venialibus et circumstantiis eorum quomodocumque et qualitercumque offenderis Deum creatorem tuum. Et omnia bona que fecisti et facies: et aduersa que sustinuisti et sustinebis: sint tibi in penitentiam et remissionem peccatorum tuorum: et in augmentum gratie diuine. In nomine Patris: et Filii. et Sp. S.«.

Posebnom rubrikom upozoruje MZ 1511 da rukopoloženje na glavu pokornika nije »de necessitate sed de congruitate«.

Absolutio plenaria a pena et a culpa glasi prema MZ 1511: »Auctoritate Dei omnipotentis: et beatorum apostolorum: Petri et Pauli: et sancte Romane

ecclesie tibi concessa: mihique in bac parte commissa. Ego te absoluo ab omni sententia excommunicationis maioris vel minoris. Si quam incurristi: et restituo te vnitati fidelium et sanctis sacramentis ecclesie: Item eadem auctoritate mihi commissa: absoluo te ab omnibus peccatis tuis contritis: confessis: et oblitis: et a transgressione regule et statutorum. Item auctoritate Dei et beatorum apostolorum Petri et Pauli et sancte Romane ecclesie: et etiam domini nostri pape. A. summi pontificis: mihi in bac parte commissa inquatum claues sancte ecclesie se extendunt: si ista vice morieris. Absoluo te ab omnibus penis tuis in purgatorio debitis propter culpas et offensas: quas contra Deum: et animam tuam: et proximum tuum commissisti: et quantum mihi permittitur restituo te illi inocentie in qua eras quando baptizatus fuisti. Si vero ista vice non morieris: reseruo tibi plenariam indulgentiam concessam a domino papa pro vltimo articulo mortis tue: vt in ea commissione prefate indulgentie domini nostri pape continetur. In nomine patris et filii et spiritus sancti. Amen«.

Osim toga imade MZ 1511 još 1 formulu apsolucije »auctoritate generalis ministri vel prouincialis« (za redovnike), za one, »qui babent indulgentiam eligendi sibi semel tantum confessorem qui eos absoluat ab omni casu: etiam pertinentem ad papam«, za ispovijed svećenika i t. d.

MR 98 fol 37' propisuje da onaj, koji je hotice i javno izrekao kletvu protiv Boga, Bl. Djevice ili kojeg sveca, ima činiti ovu pokoru: »ut VII diebus dominicis pre foribus ecclesie manifesto, dum aguntur missarum solepnia, plasphemus existens ultro illorum dominicorum pallium et calciamenta non habeat, ligatus corigia circha collum. VIIque precedentibus feriis in pane et aqua ieiunet ecclesiam nullatenus ingressurus. Quodlibet predictorum dierum tribus si poterit allioquin duobus refitiat pauperes, siue uno et si nec ad hoc suppetant facultates, id in penam alliam commutetur cui etiam si renuerit recipere ac perragere penitentiam supradictam ecclesie interdicatur ingressus et in obitu ecclesiastica careat sepultura. Preterea temporali coactione si necesse fuerit uel episcopi dyocesani habita contra ea plasphemus soluat. Si diues fuerit XL solidos allioquin XXX siue XX et si ad id non suffitiat V solidis usualis monete pena multetur nullam in hoc misericordiam habiturus et quod inter alia comunitatum statuta ponantur«.

OBREĐ REĐENJA U ZAGREBU U XII. V.

Obred ređenja (za sve redove osim episkopata) donosi zagrebački MR 69, fol 83—97', MR 37, fol 1—27; konsekraciju biskupa donosi MR 37, fol 132—137 i MR fol 163, 16—22. MR 163, fol 23 donosi: Ordo romanus ad romanum pontificem ordinandum, a fol 130: In quo imprimatur carater in quolibet ordine. Kasnije su marginalne bilješke o utiskivanju karaktera kod pojedinib redova u MR 69 vjerojatno preuzete upravo iz MR 163, fol 130/1.

Ordo qualiter in Romana ecclesia ecclesiastici eligendi sunt et consecrandi (prema zagrebačkom MR 89, fol 83—97').

Mensis primi quarti septimi et decimi sabbatorum die in ecclesia ubi missa celebrari debet bora misse conueniat chorus ante altare sce crucis et qui sunt ordinandi stent in fine ecclesie expectantes metropolitanum ecclesiasticis uestibus induti ita tamen ut ad ordinem cantorum electi et ordinandi stent anterius, post cantores ostiarii / post ostiarios lectores / post exorciatas accoliti / post occolitos subdiaconi / post subdiaconos diaconi / post diaconos

presbyteri. His omnibus decenter dispositis pontifex indutus sacerdotalibus uestibus una cum ministris accedat ad altare et facta confessione incipit cantor officium Intret oratio mea. Ps. Domine Deus salutis. Gloria. Et dicatur Kirie eleyson Ter. Xpe eleyson Ter. Kirie eleyson. Kirie eleyson. Kirie eleyson. Tunc episcopus et omnes consecrandi prosternant se in oratione et incipiatur letania:

Xpe audi nos.
Saluator mundi adiuva nos.
Sca Maria ora pro nobis
Sce Michael
Sce Gabriel
Sce Raphael
Omnes sci angeli et arcbangeli orate pro nobis
Omnes sci beatorum spirituum ordines orate
Sce Ioannes Baptista
Omnes sci patriarcbe et propbete orate pro nobis
Sce Petre
Sce Paule
Sce Andrea
Sce Iobannes
Sce Iacobe
Sce Philippe
Sce Iacobe
(Naknadno dodani: Sce Bartholomee, Thoma, Simon, Thadee, Matbia, Barnaba, Simon, Luca, Marce.)
Omnes sancti apostoli et euangeliste, orate pro nobis
Sce Stepbane ora pro nobis
Sce Adalberte
Sce Georgi
Sce Clemens[1]
Sce Laurenti[1]
Sce Gorgoni
Sce Vincenti
Sce Mauricij cum socijs tuis
Sce Dyonisij cum socijs tuis[2]
Omnes sci Martyres orate pro nobis
Sce Silvester
Sce Hilari
Sce Martyne
Sce Nycolae
Sce Gregori
Sce Ambrosi
Sce Augustine
Dominice[3]
Thoma[3]
Omnes sci confessores orate pro nobis
Sca Maria Magdalena[3] ora pro nobis
Sca Felicitas ora pro nobis
Sca Perpetua
Sca Agatha
Sca Lucia
Sca Cecilia

---

[1] Drugom rukom, koja je ispravljala litanije. Sv. Klemente vjerojatno dodan.

[2] Očito je naknadno unešen sv. Dionizije.

[3] Kasniji dodatak. — Radi ograničenog prostora nisu ovdje uneseni svi kasniji dodaci u obredu ređenja.

Sca Katherina[3]
Sca Scolastica
Sca Margareta[3]
Sca Petronella
Omnes sce uirgines orate pro nobis.
Omnes sci orate pro nobis.
Propicius esto parce nobis D.
A peccatis nostris l. n. D.
Ab ira tua l. n. D.
Ab omni malo l. n. D.
Per aduentum et natiuitatem tuam libera nos D.
Per crucem et passionem tuam libera nos D.
Per mortem et sepulturam tuam libera nos Dne.
Per resurrectionem et ascensionem tuam l. n. D.
Per aduentum Sps sci Paracliti l. n. D.
In die iudicii l. n. D.
Peccatores te rogamus a. n.
Ut pacem nobis dones t. r. a. n.
Ut sanitatem nobis dones t. r. a. n.
Ut indulgentiam peccatorum nostrorum nobis dones t. r. a. n.
Ut ecclesiam tuam regere et defendere digneris t. r. a. n.
Ut pontificem nostrum in tuo sco servitio confortare digneris t. r. a. n.
Ut hanc ecclesiam benedicere digneris[3]
Ut hanc ecclesiam sanctificare digneris[3]
Ut hanc ecclesiam benedicere, sanctificare et consecrare digneris[3]
Ut fratres nostros ad sacrum ordinem electos in uera religione conseruare digneris t. r. a. n.
Ut nos exaudire digneris t. r. a. n.
Fili Dei te rogamus audi nos.
Agnus Dei qui tollis peccata mundi parce nobis.
Agnus Dei qui tollis peccata mundi miserere nobis.
Agnus Dei qui tollis peccata mundi dona nobis pacem.
Xpe audi nos. Kyrie el. Xpe el. Kyrie el.

Finita letania postquam omnes surrexerint unusquisque redeat ad locum suum et pontifex sedeat in sede sua. Archidiaconus uero sine casula usque ad medium chori procedens et nomina eorum qui ordinandi sunt pre manibus habens humiliter in episcopum respiciat et his uerbis eum alloquatur: Postulat hec sca ecclesia reuerende pater hos uiros ordinibus aptos consecrari sibi a uestra paternitate. Responsio episcopi. Vide ut natura scientia et moribus tales per te introducantur immo per nos tales in domo Dni ordinentur persone per quas diabolus procul pellatur et clerus Dno multiplicetur. Archidiaconus: Quantum ad humanum spectat examen natura scientia et moribus digni habentur et probi cooperatores effici in his Deo uolente possunt.

Tunc iubente episcopo archidiaconus accedat propius et uocet nominatim ordinandos hoc modo. De domo sci Adalberti eligimus ill. ad ostiarium ad eundem titulum. De ecclesia sce Mariae ill. ad lectorem ad eundem titulum. De ecclesia sci Petri ill. ad exorcistam ad eundem titulum. De cenobio sci Ypoliti ill. ad acolitum ad eundem titulum. De monasterio sci Benedicti ill. ad subdiaconum ad eundem titulum. De monasterio sce Margarete ill. ad eundem titulum. De domo sci Adalberti ill. ad prespiterum ad eundem titulum.

Tunc electi accedant ad sedem pontificis per nomina uocati ab archidiacono et pontifex annuntiet tam clero quam populo dicens. Auxiliante Dno et saluatore nostro Ihu Xpo presentes fratres nostri in sacrum ordinem electi sunt a nobis et clericis huic sce sedi famulantibus alii ad officium presbiteri alii ad officium diaconi vel subdiaconi quidam vero ad ceteros ecclesiasticos gradus. Proinde admonemus et postulamus tam uos clericos

quam ceterum populum ut pro nobis et pro illis puro corde et sincera mente apud diuinam clementiam intercedere dignemini quatinus nos dignos faciat pro illis exaudiri et eos unumquemque in suum ordinem eligere et consecrare per manus nostras dignetur. Si quis autem habet aliquid contra hos uiros et pro Deo et propter Deum cum fiducia exeat et dicat. Verumtamen memor sit communionis sue (kasniji ispravak goticom: conditionis). Sa strane kasnije dodatak (XIV. v.): Hic debet fieri absolutio communis.

Tunc innuente episcopo redeant siguli ad loca ubi ante steterunt et uocentur ab archidiacono nominatim electi cantores hoc modo. Ad ordinem cantorum ordinandi accedite. Illi cum accesserunt det eis episcopus officium cantandi.

Ordo *cantorum*. Psalmiste id est cantores possunt absque presentia episcopi sola iussione presbiteri officium suscipere cantandi dicente illis presbitero uel potius episcopo et dante eis antiphonarium in manus sic dicens. Videte ut quod ore cantatis corde credatis et quod corde creditis operibus compleatis. Tunc recedant cantores et episcopus surgat ad primam orationem dicendam. In primis dicat Oremus et diaconus Flectamus genua et post paululum Leuate. Sequatur oratio: Populum tuum qs Dne propicius respice.

Tunc prima prophetia legatur et finita prophetia antequam graduale incipiatur dicat archidiaconus: Ad ordinem ostiariorum electi et ordinandi accedite.

Ordo ostiariorum. Ostiarii cum ordinantur postquam ab archidiacono instructi fuerint qualiter in domo Dei debeant conuersari ad suggestionem diaconi tradat eis episcopus claues ecclesie de altari dicens: Sic agite quasi reddituri Deo rationem pro his rebus que ecclesie uobis commisse clauibus includuntur. Et tradat eis archidiaconus ostium ecclesie. Prefatio ostiariorum. Dm Patrem omnipotentem, fratres karissimi, suppliciter deprecemur ut hos famulos suos N. benedicere dignetur quos in officium ostiariorum eligere dignatus est ut sit eis fidelissima cura diebus ac noctibus ad distinctionem horarum certarum ad inuocandum nomen Dni adiuuante eodem Dno nro. Benedictio eorundem. Oremus. Et. diaconus: Flectamus genua. Leuate. Dne sce Pater omnipotens eterne Deus benedicere dignare hos famulos tuos in officium ostiariorum ut inter ianitores ecclesie pareant tuo obsequio et inter electos tuos partem tue mereantur habere mercedis. Per D. Tunc recedant ostiarii.

Kasnije je (86') goticom dodano: Hostiarium oportet precutere cimbalum aperire ecclesiam et sacrarium et librum aperire ei qui predicat. Drugom rukom i blijedim crnilom opet dodano: Providete ne...

Quo finito dicat episcopus Oremus. Et diaconus Flectamus genua. Leuate. Et dicatur oratio secunda: Ds qui nos in tantis periculis. Et legatur secunda prophetia. Qua finita uocentur ab archidiacono lectores electi ita: Ad ordinem lectorum ordinandi accedite.

Ordo lectorum. Lectores cum ordinantur faciat de illis uerbum episcopus ad plebem indicans eorum fidem ac uitam atque ingenium. Postea tradat eis lectionarium in quo lecturi sunt dicens eis: Accipite et estote uerbi Dei relatores habituri si fideliter et utiliter impleueritis oficium uestrum partem cum his qui uerbum Dei ministrauerunt. Prefatio lectorum. Oremus dilectissimi nobis Deum Patrem omnipotentem ut super hos famulos suos N. quos in ordine lectorum dignatur assumere benedictionem suam clementer effundat quatinus distincte legant que in ecclesia legenda sunt et eadem operibus impleant. Benedictio eorundem. Oremus. Et diaconus. Flectamus genua. Leuate. Dne sce Pater omnipotens eterne Deus benedicere dignare hos famulos tuos in officium lectorum ut assiduitate lectionum sint apti pronuntiare uerba uite et mentis ac uocis distinctione populo intelligibilia monstrare. P. D. Tunc recedant lectores ordinati et chorus cantet secundum graduale. Quo finito surgens episcopus dicat Oremus. Et diaconus Flectamus genua. Leuate. Et dicatur oratio

tertia Protector noster aspice nos Deus. Et legatur tertia propbetia. Qua finita uocet archidaconus exorcistas ordinandos ita. In ordinem exorcistarum electi et ordinandi accedite.

Kod ređenja je lektora kasnije pribilježeno 87: hic caracter imprimitur lectori, i dodana je (goticom) admonitio: »Lectorem oportet legere ea que predicat et lectiones cantare et benedicere panem et omnes fructus nouos«. Fol 87' pribilježeno je prije prefacije goticom: »Eligunt vos fratres vestri ut sitis lectores in domo Dei vestri et agnoscatis officium vestrum et impleatis illud. Potens est enim Deus ut augeat uobis gratiam Qui cum«.

Ordo *exorcistarum*. Exorciste cum ordinantur accipiant de manu episcopi libellum id est officiale in quo scripti sunt exorcismi dicente illis episcopo. Accipite et commendate memorie et habetote potestatem imponendi manus super energuminos siue baptizatos siue caticuminos. Prefatio exorcistarum. Dominum Patrem omnipotentem fratres karissimi suppliciter deprecaemur ut hos famulos suos benedicere dignetur in officium exorcistarum ut sint spiritales medici ad abiiciendos demones de corporibus obsessis cum omni nequitia eorum multiformi adiuuante Dno nostro. Benedictio eorundem. Oremus. Et diaconus: Flectamus genua. Leauate. Dne sce Pater omnipotens eterne Deus benedicere dignare bos famulos in officium exorcistarum ut per impositionem manuum et oris officium eos eligere digneris ut potestatem et imperium habeant spirituum immundorum ad coercendum et probabiles sint medici ecclesie gratia curationum et uirtute (celesti) confirmati. P. D. Tunc recedant exorciste ordinati et chorus cantet tertium graduale. Quo finito surgens episcopus dicat Oremus et diaconus Flectamus genua, Leuate et dicatur quarta oratio. Preces populi tui et legatur prophetia quarta. Qua finita uocet archidiaconus accolitos ordinandos ita. Ad ordinem accolitorum electi et ordinandi accedite.

Fol 88 dodano je kasnije bilješka: »hic caracter imprimitur exorciste«, te admonitio: »Exorcistam oportet abiicere demones et (dicere) populo ut qui non communicat det locum et aquam in ministerio fundere. Accipite potestatem imponendi manus super energumenos«.

Ordo accolitorum. Accoliti cum ordinantur primum ab episcopo doceantur qualiter in officio suo agere debeant et accipiant ab eo ceroferarium cum cereo dicente sibi: Accipite ceroferearium cum cereo ut sciatis uos ad accendenda luminaria ecclesie mancipari. Deinde accipiant urceolum uacuum ab episcopo dicente illis Accipite urceolum ad suggerendum uinum et aquam in eucharistiam sanguinis Christi. Prefatio accolitorum (kao u PR, samo nema završetka: adiuuante D. n.). Slijedi sve kao u PR, samo ne istim redom. Najprije dolazi molitva »Dne sce Pater omnipotens qui ad Moysen« bez završetka (PR 2.), zatim molitva »Dne sce Pater omnipotens qui per Ihm« (PR 1.) i na kraju, kao i u PR »Omnipotens sempiterne Deus fons lucis«.

Kasnijom je rukom 88' dodana admonitio: »Accolitum oportet ceroferarium ferre et luminaria accendere et uinum et aquam ad heucaristiam ministrare«. Fol. 89 kasnije je dodana bilješka: »Studete officium vestrum implere. Hic caracter imprimitur acolito«.

Tunc recedant accoliti ordinati et chorus cantet quartum graduale. Quo finito surgens episcopus dicat Oremus et diaconus Flectamus genua. Leuate. Et dicatur oratio quiinta Actiones nostras et legatur quinta lectin danielis propbete idest Angelus Dni desc. Qua finita tres pueri cantent alta uoce ymnum trium puerorum boc modo. Benedictus es Dne D. patrum nostrorum. Et respondeat chorus: Et laudabilis et gloriosus. Et benedictum nomen. Et laudabile. Benedictus es in templo. Et laudabilis. His tribus uersibus finitis sileat chorus et uocentur ab archidiacono subdiaconi ordinandi ita: Ad ordinem subdiaconorum electi et ordinandi accedite.

Ordo *subdiaconorum*. Subdiaconi cum ordinantur quia manus impositionem non accipiunt patenam de manu episcopi accipiant uacuam et calicem

uacuum dicente illis episcopo: Uidete cuius ministerium uobis traditur: et ideo si usque nunc fuistis tardi ad ecclesiam ... sobrii (kao u PR). Si usque nunc fuistis aliquo uitio polluti amodo puri debetis esse et casti. Ideo uos admoneo ut uos ita exhibeatis ut Deo placere possitis«. Kod toga je fol 90 kasnijom rukom (goticom) pribilježena admonitio: Subdiaconum oportet preparare aquam ad ministerium altaris et ministrare dyacono. Fol. 90' pribilježena je goticom adminitio: Hic caracter imprimitur subdiacono. Oblationes que veniunt ad altare panes propositionis appellatur ... in baptisterium debet mergi. Ideo ammoneo ut uos exhibeatis ita ut Deo placere possitis.

Postea uero accipiant de manu archidiaconi urceolum cum aqua et manili ac manutergio. Prefatio subdiaconorum. Oremus Deum ac Dom nostrum fratres carissimi ut super hos famulos suos ... ut in conspectu suo ... auxiliante Dno nostro (kao u PR). Benedictio eorundem. Oremus et diaconus Flectamus genua, Leuate. Dne sce Pater omnipotens eterne Deus benedicere dignare ... instituas ministros ut sanctis altaribus ... (kao u PR). Kasnijom je rukom ovdje pribilježeno (goticom) fol. 91: »post boc tradatur eis manipulum«. Sa strane je pribilježeno opet drugom rukom: »Hic dentur eis manipuli ab episcopo ista dicendo: Iniectione istius manipuli subnixe te deprecor dne ut bi famuli tui sic operentur in temporali conuersatione quatinus eorum priorum primum ...«. Sa strane se nadovezuje: »Accipe manipulum imple ministerium tuum potens est enim Deus ut accipiat in gratia et in caritate. P.«. Dolje kasnijom rukom (goticom): »Tunc tradat eis tunicam dicens: Indue Dne famulos tuos tunica iustitie et innocentie ut ad uite eterne fructum congaudeant peruenire. P. D.«.

Tunc recedant subdiaconi ordinati et predicti tres pueri dicant quartum uersum de prefato ymno ita: Benedictus es super thronum sanctum regni tui. Resp. chorus: Et laudabilis. Sicque finiatur totus ymnus. Dum autem sextus uersus illius ymni a pueris cantatur Clerus incipiet chorum intrare et ita ordinate ut quando pueri cantant clerus procedat tacendo stando uero respondeat Et laudabilia et quando cantatur Gloria Patri ultimus omnium metropolitanus chorum ingrediens introeat ad aca scorum. Finito ymno dnua pontifex uersus ad populum dicat pax uobiscum. Et dicat sine Flectamus genua sextam orationem Deus qui tribus pueris. Et legatur epistola a nuper consecrato subdiacono. Qua finita uocentur ab archidiacono ordinandi diaconi ita: Ad ordinem diaconorum electi et ordinandi accedite.

Ordo diaconorum. Diaconi cum ordinantur solus episcopus qui eos benedicat manum super capita illorum ponat quia non ad sacerdotium sed ad ministerium consecrantur.

Ovdje je naknadno, drugom rukom (goticom) dodana admonitio: »Diaconum oportet ministrare ad altare et baptizare et predicare ...«.

Slijedi u prvotnom tekstu: Prefatio diaconorum. Oremus dilectissimi Deum Patrem omnipotentem ut super hos famulos suos N. quos ad officium diaconatus dignatur assumere ... effundat eisque donum consecrationis indulgeat per quod eos ad eterna premia perducat. Benedictio eorundem. Oremus. Et diaconus: Flectamus genua. Leuate. Exaudi Dne preces nostras (kao u PR iza predavanja evanđelja). Vere dignum ... quos tuis sacrariis seruituros ... commissa purgare et ea que sunt agenda concedere (kao u PR). Na ovom se mjestu nalazi dodetak kasnijom rukom (93.): »Accipite Spiritum Sanctum ad robur et ad resistendum diabolo et tentationibus eius hic caracter imprimitur diacono et manus imponit unicuique«. Tada se nastavlja prvotni tekst: Emitte in eos (kao u PR). Quando episcopus diacono stolam imponat dicat: Accipe stolam tuam imple ministerium tuum, potens est enim Deus ut augeat tibi gratiam qui uiuit et regnat cum P. in unit. Tunc dat eis euangelium dicens: Accipite potestatem legendi euangelium in ecclesia Dei tam pro uiuis quam defunctis in n. Dei. Kod toga je fol 93 pribilježeno kasnije: hic caracter imprimitur secundum aliquos. Tada slijedi Allocutio: Commune uotum, kao u PR prije »Oremus fratres charissimi«. Blagoslov na kraju je istovjetan sa završnom

molitvom PR »Domine sancte Pater fidei«. Kasnija je ruka ovdje zabilježila 93': Tunc ponit Dalmatica. Da dne famulis tuis ut per sce crucis uirtutem que designatur per istius babitus speciem et per mysticam commemorationem dnice passionis tibi Deo Patri omnipotenti acceptabiles bostie semper fieri mereantur. Per eundem D. Fol 94 dodan je blagoslov: Benedictio Dei Patris omnipotentis et Filii et Spiritus Sancti descendat super uos ut sitis benedicti in ordine dyaconatus ad seruiendum omnipotenti Deo cui est bonor et gloria p. o. s. s. Amen. Drugom je rukom dodano 94': »Dum ponit dalmaticam: Indue Dne famulos tuos uestimento salutis et indumento iustitie ut ad vite eterne fructum congaudeant peruenire«.

Prvotni se tekst nastavija rubrikom: Cum uero consecrati fuerint induantur dalmatica et dent osculum episcopo et sacerdotibus et stent ad dexteram episcopi. Chorus autem cantet tractum Laudate Dominum. Quo finito unus ex nuper consecratis diaconibus non dalmatica indutus sed casula coopertus legat euangelium et offerenda non dicatur sed uocentur ab archidiacono presbyteri ordinandi ita: Ad ordinem presbyterorum electi et ordinandi accedite. Kasnijom je rukom goticom pribilježen 94 blagoslov: »Benedictio Dei Patris omnipotentis et Filii et Sps. S. descendat super vos ut sitis benedicti in ordine dyaconatus ad serviendum omnipotenti Deo cui honor et gloria p. o. s. s. Amen«.

Prema kasnijem se dodatku imadu ovdje reći litanije.

Ordo *Presbiterorum*. Parato electo qui presbiter ordinandus est diaconi more cum orario presentent eum atque ducant duo diaconi usque ad presbiteros et duo presbiteri ducant eum ad sedem pontificis sicque omnes electi manuatim a duobus presbiteris ad sedem pontificis deducantur et stantes ante episcopum humiliter dicant presbiteri: Postulat mater ecclesia catholica ut hos presentes diaconos ad onus presbiterli ordinetis. Pontifex autem interroget presbiteros dicens: Sunt digni? Respondent presbiteri: Digni. Iterum episcopus: Sunt iusti? Resp. presbiteri: Iusti. Postquam episcopus ter ita interrogauerit et presbiteri ter responderint. Tunc dicat episcopus: Faciat illos Deus semper in seruitio suo dignos et iustos permanere. R. Amen. Deinde interroget episcopus electos dicens: Vultis presbiterii gradum in nomine Dni accipere? Respondent: Volumus. Interrog. Vultis in eodem gradu quantum prevaletis et intelligitis secundum canonum sanctiones iugiter manere? Resp. Volumus. Vultis episcopo Vestro ad cuius parrochias ordinandi estis obedientes et consentientes esse secundum iustitiam et ministerium uestrum? Resp. Volumus. Et hoc Deo et scis eius in presenti ita promittimus prout scimus et implere ualemus. (Dodano sa strane: Ita nos deus adiuvet et sci eius.) Tunc episcopus ponat manus super capita electorum et similiter omnes presbiteri qui assunt manus suas iuxta manus episcopi super capita eorum teneant et episcopus dicat orationem super eos. Prefatio presbiterorum. Oremus dilectissimi fratres Deum Patrem omnipotentem ut super hos famulos suos N. quos ad presbiterii munus elegit (kao u PR). Consecratio presbiterorum. Oremus. Et diaconus: Flectamus genua. Leuate. Exaudi nos qs Dne (kao u PR) ... largitatem consequantur P. D. ... Vere dignum ... bonorum auctor ... (kao u PR) .... consequantur. P. D. Tunc reflectat stolam super bumerum uniuscuiusque dicens ad eum: Accipe iugum Dni; iugum enim eius suaue est et onus eius leue. Stola innocentie induat te Dnus. Dansque ei casulam dicat: Accipe uestem sacerdotalem ... (kao u PR) ... perfectum qui in Trinitate perfecta uiuit et regnat Deus per omnia secula seculorum. Slijedi allocutio ad populum: Sit nobis fratres communis oratio ut hi qui in adiutorium et utilitatem nostre salutis eliguntur prespiteratus benedictionem diuini muneris indulgentia consequantur et ut sci Spiritus gratia sacerdotalia dona priuilegio uirtutum ne impares loco deprebendantur obtineant. Item consecratio eorum. Deus sanctificationum omnium auctor (kao u PR) ... iugiter meditantes ... fide perfecta ... Spiritu Sancto pleni persoluant. P. eundem.

Kasnija je ruka ovdje 97 goticom dodala: V. Accipite Sp. Sm. etc. Y. Veni Creator Sp. etc. R. Veni Spiritus alme. Prvotni tekst nastavlja: Expletis

autem benedictionibus accipiens episcopus oleum sctum faciat crucem in manus singulorum dicens banc orationem: Consecrare et sanctificare dignare Dne (kao u PR) consecrauerint consecraentur et quecumque benedixerint benedicantur et sanctificentur... Hoc facto accipiens patenam cum oblatis et calicem cum uino det singulis dicens ad eos lenta uoce: Accipite potestatem (kao u PR). Sequitur ultima benedictio. Benedictio Dei Patris et Filii et Sp. S., descendat super uos ut sitis benedicti in ordinem sacerdotalem offerentes placabiles hostias pro peccatis atque offensionibus populi omnipotenti Deo cui est honor et gloria in s. s. Amen.

Ovdje je kasnija ruka 97' dodala: Accipiat episcopus manus illorum coniunctas inter manus suas et interroget unumquemque dicens: Promittis mihi et successoribus meis oboedientiam et reuerentiam in dno. R. Promitto.

Prvotni tekst nastavlja: Tunc osculetur singulos dicens: Pax Dni sit semper uobiscum. Et cum sp. t. Tunc accedat ad altare et uersus ad populum dicat Dnus uobiscum. Et Oremus. Postea cantetur offerenda et omnes qui ibi ordinati sunt oblationes deferant ad manus episcopi. Presbiteri quoque qui ordinati sunt una cum episcopo altari assistant et quando episcopus eucharistiam benedixerit et ipsi benedicant et antequam benedictiones episcopales fiant non recedant. Sicque finiatur missa ordine suo.

ZAGREBAČKI OBRED VJENČANJA XIV.—XVI. V.

MR 133 donosi iza votivnih misa: »Ordo benedictionis nubentium, maxime quando fit cum sollemnitate«, zajedno s misom pro sponso et sponsa. Obred sakramenta ženidbe i misa pro sponso et sponsa u MZ 1511 preuzeti su iz MR 133. Misu ad sponsam benedicendam donosi i MR 126 fol 100'—101', a MR 89 fol 80 ima benedictiones episcopales super sponsum et sponsam.

Svečani obred vjenčanja prema zagrebačkom MR 133 i MZ 1511 (fol 245'—248').

Zaručnik stoji pred žrtvenikom desno, a zaručnica lijevo. Na žrtvenik postave svoje prstenje. Svećenik blagoslje prstenje molitvom »Benedic Domine« i »Creator et conseruator«, te stavi prsten zaručnice na desni pretposljednji prst zaručnikov »ad quem vena cordis se extendit«. Zaručnikov prsten stavi najprije na palac zaručnice govoreći »In nomine Patris«, zatim skine prsten s palca i stavi ga na kažiprst govoreći »et Filii«, i konačno skine prsten s kažiprsta i stavi ga na pretposljednji prst govoreći »et Sp. S. Amen«, pa nastavi: »Benedicti sitis a Dno: qui mundum ex nihilo fecit« (odnosno »super librum Sacramentorum, uel simile« prema rubrici MR 133). U MR 133 stavlja zaručnik prsten zaručnici, ali zaručničin prsten ne stavlja ona sama na prstenjak zaručniku nego ga (u njezino ime) stavlja svećenik.

Sada slijedi molitva »Deus Abraham ...«, ps. 127, Oče naš, Zdravo Marija (samo u MZ 1511), zatim molitva: »Respice, quesumus Dne, de celo sancto tuo: super hanc conuentionem: et sicut misisti angelum tuum ... ita digneris Dne mittere benedictionem super adolescentes istos ...«. »Adesto Dne«. »Benedic Dne Iesu« i na kraju blagoslov: »Benedicat vos Deus Pater: custodiat vos Iesus Christus: illuminet vos Spiritus Sanctus ...«.

Neposredno iza vjenčanja slijedi misa »De trinitate«, ili misa »Dominus Israel sit vobiscum et ipse coniungat vos«, slično kao i u RM. Poslanica nije Ef. 5, 22-23, nego I. Kor. 6, 15-20. Stih za Aleluja nije »Mittat vobis«, nego »Lauda anima mea Dnum: laudabo Dnum in vita mea: psallam Deo meo quamdiu ero«. Slijedi sekvencija »Veni spiritus consolator alme« iz osmine Duhova, pa evanđelje Mt 19, 1-6. Prije »Pax Dni« mladenci »prosternant se ante altare sub velo«, ako je tako prikladno, inače bez vela, a svećenik okrenut prema njima ponešto tihim glasom moli »Propitiare« i zatim povišenim gla-

som uvodi običnim uvodom predslovlje: »aeterne Deus, qui potestate virtutis tuae ex nihilo cuncta creasti«, posve kao druga molitva u RM. Ovn predslovlje moli pjevajući, a završuje ga »quadammodo legendo«: »Per D. n. I. Chr.« i dodaje hlagoslov: »Benedicat vos Deus Pater: et Filius: et Spiritus Sanctus: qui trinus est in numero: et unus est in nomine. Per infinita secula seculorum. Amen«. Slijedi »Pax« zaručniku, koji poljubi zaručnicu, a puku se daje »Pax« po drugom svećeniku ili kleriku. Iza neznatno izmijenjene popričesne slijedi Benedictio talami.

Benedictiones episcopales super sponsum et sponsam u MR 89 fol 80 glase: Deus omnipotens qui oh reparationem perdite creature gemina distinxit hominem ratione faciat uos capescere copulam benignitatis digne. Amen.

Quique per unigenitum gemina et consona testamenta ueteris et noue legis spiritaliter uoluit intelligi spiritualem gratiam in huius nexionis uinculo faciat adipsci. Amen.

Quo hic ditemini propagine filiorum et conplendo seruantes dilectionis donum in futuro possideatis regna polorum. Amen.

Quod ipse.

ZAGREBAČKI OBRED BOLESNIČKE POMASTI XII.—XVI. V.

Obred bolesničke pomasti prema zagrebačkom MR 165 fol 118'.

Dok se vrši pomazanje pjeva se 7 pokorničkih psalama s litanijama i molitvom Gospodnjom. Svećenik moli »Omnipotens sempiterne Deus qui per beatum apostolum tuum Iacobum dixisti ... supplices exoramus ut hic famulus per ministerium nostre unctionis et donum tue sancte pietatis peccatorum suorum ueniam consequi et ad uitam eternam peruenire mereatur. Per D.«. Slijedi molitva »Oremus fratres harissimi D. n. Ihm. Xpm pro fratre nostro N. quem durum ac presens malum languoris aggrauat ut eum Dni pietas celestibus dignetur curare medicinis quatenus ipse qui dedit animam det et salutem P. D.«. Treća molitva »Adesto qs Dne humilitatis nostre nbsequiis« moli da po svetom pomazanju uz sudjelovanje milosti Duha Svetoga od ovog bolesnika otstupi »omnis languor et debilitas«. Sveto se pomazanje vrši u ohliku križa na pet tjelesnih osjetila, i to: »insuper ciliis oculorum et in aurihus deintus et in narium summitate et in labiis exterius. Et si(gnum) crucis fatiendo in collo, in gutture, et inter scapulas et in pectore et in manihus; si episcopus aut presbyter est exterius, si uero laicus interius, in pedibus ad talos et in loco uhi maximus dolor erit ut macule que per sensus corporis quinque fragilitate carnis aliquo modo inbeserunt a spiritali medicina Dni misericordia pellantur et santiuntur. Nam infirmis (mali razmak i očito izbrisano non) penitentihus istud unguentum fundi non potest quia genus est sacramenti. Nam quibus reliqua sacramenta negantur quomodo genus unum putatur posse concedi ...«. MR 165, 119 ponavlja molitve »Omnipotens sempiterne Deus qui dixisti« i »Oremus D. n. Ihm. Xpm. pro fratre nostro«, pa dodaje molitvu »Adesto qs Dne humilitatis nostre ohsequiis« u kojoj se moli da bolesnik »relicto inbecilitatis grabato ... laudes nomini tun conpetentes in eternum persoluat«. Obraćajući se bolesniku veli svećenik: »Ungo te nlen diuinitus scificato celesti munere nobis atributo in nomine sce et indiuidue Trinitatis ...«. Uz pomazanje glave govori »si sit demoniacus«: »Ungo caput tuum oleo sancto in nomine Patris et filii et Sps Sci in remissionem omnium peccatorum tuorum ut tibi sit olei unctio sanctifican(s) ad purificationem mentis et corporis ut lateat in te spiritus immundus ...«. Kod običnog bolesnika veli pomazujući glavu: »Ungo caput tuum de oleo sanctificato in nomine Patris et Filli et Sp. Sci ut more militis preparatus ad luctamen possis aerias superare cateruas«. Kod očiju: »In nomine P. ungo oculos tuos de olen sanctificato ut quidquid inlicito uisu deliquisti per huius olei unctionem expietur«. Kod ušiju: »In nomine P. Ungo has aures sacri olei liquore ut quidquid peccati delectatione nociui auditus admissum est hec medicina spiritalis euacuet«. Kod usana: »In nomine P. Ungo lahia ista consecrati olei medicamento ut quidquid otiosa aut etiam criminosa peccasti locutione diuina clementia miserante purgetur hac unctione«. Kod vrata: »In nomine P. Ungo collum tuum de oleo sco atque sacrato in nomine Patris et Filii et Sp. Sci (nekoliko riječi prekriženo u originalu radi lapsus pennae) ut salueris in perpetuum tribuatque tibi bec sacra unctio sanitatem anime et corporis in remissionem peccatorum«. Kod grla: »Ungo gutur tuum in nomine Patris et Filii et Sps Sci ut sit tihi bec unctio olei sanctificati ad purificationem et ad omnium absolutionem culparum et defensionem contra iacula inmundorum spirituum custodiatque in hoc seculo et perducat te in uitam eternam Amen«. Kod ramena: »Ungo has scapulas de oleo sacrato ut in omni parte spiritali precacinne munitus iacula diaholi impetus quod uiriliter contempnere ac procul cum superno iuvamine repellere possis«. Kod prsiju: »Ungo pectus tuum de nleo sco in nomine Patris et Filii et Sps sci obsecrans misericordiam ipsius Dni ac unius Dei nostri ut fugatis omnibus doloribus vel incommoditatibus corporis tui recuperetur in te uirtus et salus quatenus per huius operationem misterii et per banc sacri olei unctionem et nostram deprecationem uirtute sce Trinitatis medicatus pristinam et magis rohoratam recipere merearis sanitatem P. Dn«. Nadalje: »Ungo hanc inguinem de oleo benedicto ut quidquid per ardorem lihidinis peccasti per uirtutem sce Trinitatis hec sacri olei unctio depellat«. Kod hubrega: »Ungo renes istos oleo sacrato ut quidquid per temptationem seu lasciuiam carnis ...«. Dalje nije više lako čitati, ali se još dohro vidi kod ruku: »Ungo bas manus ... ut quidquid illicito aut noxio opere ...« i kod nogu: »... superfluo aut nociuo ingressu ...« Na kraju dugačka molitva: »Per istam sanctam unctionem et miniaterium nostrum et diuinam benedictionem mundentur et sanctificentur ab omni sorde et contagione peccati manus et hi pedes ... totum corpus ac anima tua ut idoneus efficiaris ad inuocandum Dnum et benedicendum atque sanctificandum (dalje teško čitljivo)«.

Kod dijeljenja holesničke pomasti treba prema MZ 1511 upitati bolesnika je li potvrđen ili nije. Ako nije potvrđen valjalo ga je pomazati sv. bolesničkim uljem palcem na čelu. Ako je potvrđen, tada ga je valjalo pomazati najprije na očima izostavivši pomazanje na čelu ili glavi. Formula glasi: »Ungo te frater (soror) oleo sancto in nomine Patris et Filii et Sp. S. obsecrans misericordiam ipsius unius Dei ac Dni n. ut non lateat immundus spiritus ... ut fugatis omnibus doloribus vel incommoditatihus corporis tui recuperetur in te virtus et salus quatenus per huius operationem mysterii per bulus olei sacrati unctionem atque meam deprecationem virtute sancte Trinitatis medicatus sive refectus pristinam et melioratam percipere merearis sanitatem. Per. Chr. Ad oculos: Ungo oculos tuos de oleo sanctificato in nomine Patris et Filii et Sp. S. ut quidquid illicito visu deliquisti per buius olei unctionem expietur. In nomine D. n. I. Chr. accipe sanitatem. Ad aures: Ungn has aures tuas sacrati olei liquore ut quidquid peccati declaratione nnciui auditus admissum est medicina spiritualis evacuet. In nomine ... Ad lahia: Ungo labia ista sacrati olei medicamento ut quidqui ociosa vel criminosa peccati locutione commisissent divina miserante clementia expurgetur. In nomine ... Ad nares: Ungo has nares de oleo sacrato ut quidquid noxe contractum est odoratu superfluo ista emundet medicatio. In nomine ... Ad manus: Ungo bas manus de oleo sancto ut quidquid illicito opere peregerunt per banc unctionem evacuentur. In nomine ... Ad pedes: Ungo bos pedes de nleo benedicto ut quidquid superfluo vel nocivo incessu commiserunt ista abluantur per unctionem. In nomine ...«. U molitvi »Domine Deus saluator nnster« obraća se svećenik tada Gospodu s prošnjom da ovo sveto pomazanje bude bolesniku »morhi et languoris presentis expulsio atque peccatorum omnium remissio«. Slijedi slično upozorenje samom bolessiku »Inunxi te«,

ps. 66. s nekoliko daljnjih stihova i na kraju molitva »Deus cui proprium est misereri semper et parcere: suscipe deprecationem nostram ut nos et hunc famulum tuum quem delictorum cathena constringit miseratio tue pietatis absolvat. Benedictio Dei Patris omnipotentis et Filii et Sp. S. descendat et maneat super hunc famulum Dei. Amen«.

ERRATA CORRIGE

Str. 51. posljednji redak stavka 3. ima glasiti: »... stolnu crkvu[84a]«.

Str. 167. redak 10. stavka 1. ima glasiti: »... zatvore *(sigilletur)* piksidu...«.

Str. 227. iza 2. retka 1. stavka ispao je redak: »molitva je »Supra quae« pridošla vjerojatno u drugoj polovici IV. v.«.

Str. 246. iza 12. retka 4. stavka ispao je slog: »ne valja se čuditi, jer sv. Justin u I. Apol. 65. veli da biskup zahvalu (naše predslovlje): *prolixe prosequitur*«.

Str. 255. stavak 3. redak 3. ima glasiti: »na Rim. 11, 36.«

Str. 273. redak 1. 7. stavka ima glasiti: »Današnji RM ima predslovlja: za blagdan...«

POREDBA OBREDA SV. MISE DO IV. VIJEKA

PRILOG LITURGICI Dra KNIEWALDA

POREDBA OBREDA SV. MISE NA ISTOKU I NA ZAPADU DO IV. VIJEKA

Iz priložene se tabele jasno vidi jedinstvo obreda sv. žrtve do polovice IV. vijeka. U tabeli donosim najstarije sačuvane tekstove, poređene jedne s drugima:

I. Evanđeoski prikaz posljednje večere po Mateju i Luki.

II. Navode iz djela Apostolskih i poslanica sv. Pavla, koji se odnose na novozavjetnu žrtvu u apostolsko doba.

III. Podatke iz I. Apologije sv. Justina (oko 150.), gl. 65—67, PG (latine tantum) 4, 304—306.

IV. Latinski prijevod iz Hipolitove Ἀποστολικὴ παράδοσις (oko 220.), kako je prema Hauleru donosi Duchesne: Origine du culte chrétien, Paris 1925, 546—550.

V. Obred sv. žrtve prema Constitutiones Ecclesiae Aegyptiacae, ed. Funk: Didascalia et Constitutiones Apostolorum II, Paderbornae 1905, 97—102.

VI. Rekonstrukciju rimskog reda i čina mise iz prve polovice IV. vijeka, provedenu na osnovu onoga, što je razloženo na str. 225.

Rekonstrukcija je rimskog reda i čina mise IV. v. provedena strogo historijski. Poredba ovako rekonstruiranog rimskog kanona IV. v. s podacima o kanonu u »De sacramentis« vrlo je poučna. Autor naime ovog spisa ističe: »In omnibus cupio sequi Ecclesiam Romanam« (LIII 5, PL 16, 452). Pa kad se u jednoj pojedinosti kod obreda krštenja (pranje nogû) razlikuje od Rima, tada posebice navodi razloge i kao da se ispričaje, što i u toj pojedinosti ne slijedi rimski obred. Iz toga slijedi, da je u Rimu oko 400. red i čin mise bio uglavnom jednak onomu u »De sacramentis«. Poredba rekonstrukcije rimskog reda i čina mise iz IV. v. s onim, što znademo iz »De sacramentis«, dokazuje tačnost ovog zaključka.

Rekli smo, da je red i čin mise u Rimu i u »De sacramentis«, dakle u sjevernoj Italiji, bio uglavnom jednak. Razlike su ponajviše verbalne, a do njih je došlo zato, jer je i rimski kanon IV. v., kao i odlomak kanona u »De sacramentis« samostalni prijevod iz grčkog. Takav je prijevod i t. zv. veronski fragmenat, koji nam je još sačuvao prvotni tekst rimskog kanona iz III. vijeka.

VII. Obred sv. mise oko g. 400. u Milanu ili Ravenni, prema spisu »De sacramentis«, PL 16, 464—468.

VIII. Red i čin sv. žrtve iz Serapionova Euhologija, prema tekstu kod Funk, o. c. 159—179.

IX. Obred sv. žrtve prema V. mistagogičnoj katebezi sv. Ćirila Jeruzalemskog (oko 350.), PG 33, 1104.

X. Red i čin sv. žrtve iz VIII. knjige Apostolskih Konstitucija, prema Funk, o. c. I 473—521.

XI. Konačno galikanski red sv. žrtve, prema: Lietzmann: Ordo Missae Romanus et Gallicanus, Bonn 1923, 21—29; Duchesne: La messe gallicane, o. c. 200—240; Leclercq: La messe gallicane, AL XI/1 648—674.

Kod praznina u rubrici »De sacramentis« i sv. Ćirila Jeruzalemskog valja uzeti u obzir, da oba ova spisa samo citiraju liturgijske tekstove, a ne donose ih ex professo u cijelosti. Stoga te praznine ne znače, da odnosnih dijelova nije bilo, nego ih samo ti spisi ne navode.

Iz galikanske je mise, analogno prema rimskoj, izostavljeno sve ono, što je uvedeno tek u V. v.

Slično vrijedi i za rekonstrukciju rimskog kanona. Ono, što je vjerojatno pridošlo u rimski kanon u drugoj polovici IV. vijeka, označeno je [ ].

Liturgijski se tipovi od IV. v. amo razlikuju uglavnom po tomu, na kojem se mjestu sv. mise mole velike litanije (molitva vjernih). Iz poredbe liturgijskih tekstova do IV. v. proizlazi, da su se sve do početka IV. v. i u Rimu i u Siriji (Apostolske Konstitucije) i u Egiptu (Const. eccl. Aegypt.) litanije molile prije anafore. Tek se polovicom IV. v. (u vezi s diptisima) počela uvoditi različita praksa. Studij ove tabele pokazuje dakle, da kroz prva tri vijeka u obredu svete žrtve vlada gotovo potpuno jedinstvo, izuzevši euharistijsko predslovlje, koje je od početka bilo prepušteno slobodnoj improvizaciji pojedinog biskupa. Polovicom IV. vijeka počinje se ovo jedinstvo sve više kidati i stvaraju se liturgijski tipovi, o kojima danas običajemo govoriti.

Batiffol[1] doduše pretpostavlja komparativnoj metodi Dom Cagina[2] jasne izravne tekstove i neosporive činjenice. On se ne želi izjasniti o genealogiji zapadnih liturgijskih tipova, nego proučava rimski kanon sam u sebi. U tom je proučavanju došao do važnih konstatacija. Ako onaj, koji se služi komparativnom metodom, zabacuje ili zanemaruje ovaj izravni studij, tada ovakva komparativna metoda doista nije ispravna, naročito, ako bi k tomu još bila i aprioristička, te bi polazila s unapred postavljenim pretpostavkama, koje ne bi bile dokazane. Ali ako se komparativna metoda upotrebljava zajedno s izravnim studijem tekstova i činjenica i ako nije jednostrana ni aprioristička, tada ona može dati vrlo zanimljivih i važnih osvjetljenja različitim pitanjima u liturgici, koja još nisu definitivno riješena. Jer, konačno, rimski red i čin mise nije postojao sasvim sam za se. Uza nj su postojale i istočne anafore i red mise po ostalom zapadu, pa je slobodno i veoma informativno porediti sve to, te ustanoviti pojedine sličnosti i razlike i iz toga izvesti opravdane zaključke. Pa i sam Batiffol tako postupa, kad n. pr. str. 220/3. poređuje rimski kanon s vizigotskim molitvama.

Premda je dakle naša poredbena tabela samo informativne prirode, jer radi ograničenog prostora mora odustati od svakog kritičkog aparata, ipak će njezin studij potvrditi ono, što smo gore, osobito str. 245. rekli o dvjema skupinama molitava u današnjem rimskom kanonu. I da se izbjegne svakom nesporazumu, valja istaći, da se ovdje nikako ne radi o tome, da rimski kanon mise možda sadržava kakovu zabludu ili pogrešku u dogmatskom smislu. Nasuprot novotarima XVI. v. udario je Tridentski crkveni sabor anatemom onoga, tko bi tvrdio: »canonem Missae errores continere ideoque abrogandum esse«[3]. Cap. 4. sess. XII. tumače tridentski oci ovu odredbu: »Ecclesia catholica, ut digne reverenterque offerretur ac perciperetur (hoc omnium sanctissimum sacrificium), sacrum canonem multis ante saeculis instituit, ita ab omni errore purum, ut nihil in eo continetur, quod non maxime sanctitatem ac pietatem quandam redoleat mentesque offerentium in Deum erigat. Is enim constat cum ex ipsis Domini verbis, tum ex Apostolorum traditionibus ac sanctorum quoque Pontificum piis institutionibus«[4]. Kako se vidi, i sam *Tridentinum* ističe razvitak rimskog kanona, pa samo ustanovljuje, da je čitav njegov tekst bez ikakve dogmatske pogreške. Naša tabela pokazuje, da je otpočetka središnja tačka i vrhunac čitave anafore bila transubstanciacija, a to je u prvom redu imao na umu da istakne i tridentski crkveni sabor. Pretpostavljajući dakle sve ovo, govorimo sasvim historijski o razvitku rimskog kanona i o njegovu poređenju s ostalim anaforama. Cilj je ovih razmatranja sasvim teorijski i nipošto ne zahvaća u kakvo mu drago mijenjanje današnjeg kanona, a najmanje daje pravo možda samovlasno išta mijenjati u službenom tekstu RM.

Bilo je u ovom priručniku više puta istaknuto, da u rimskom kanonu mise postoje dvije skupine molitava. Jedna je iskonska i povezana uz samu pretvorbu, dok je druga kasnijeg porijekla, a prvotno se molila prije kanona i prije predslovlja, te je sačinjavala preporuku žrtvenih darova i bila je povezana s diptisima. Ova se druga skupina sastoji od molitava: *Te igitur, Memento, Communicantes, Hanc igitur, Quam oblationem, Memento etiam, Nobis quoque peccatoribus.* Poredimo li t. zv. galikanske molitve, koje su povezane sa čitanjem diptiha, s ovom skupinom molitava iz današnjeg rimskog kanona, kako je to učinio Dom Cagin, tada vidimo veliku sličnost između ovih skupina.

Tako n. pr. galikanska *Collectio post nomina* pokazuje izvjesnu sličnost s *Te igitur:*

»Sanctifica tua, omnipotens Deus, ea quae a te ordinata sunt. Placabilitate dignetur libens suscipere quod offerimus, et clemens indulgeat quod laetamus (petimus). Sanctorum tuorum nos gloriosa merita, ne in poenam veniamus, excusent: defunctorum fidelium animae, quae beatitudine gaudent, nobis opitulentur: quae consolatione indigent, ecclesiae precibus absolvantur: eorumque oblatio, quorum ante altare tuum nomina recitantur, ita sit in tuis oculis placita, ut illis sit in beneficiis copiosa. p. D.«.

Današnji *Memento vivorum* veoma je srodan ovoj formuli, koja se u mozarapskoj liturgiji moli uz diptihe:

»Offerunt Deo Domino oblationem sacerdotes nostri, papa Romensis et reliqui, pro se et pro omni clero ac plebibus ecclesiae sibimet consignatis vel pro universa fraternitate. Item offerunt universi presbyteri, diaconi, clerici ac populi circumastantes, in honorem sanctorum, pro se et pro suis. R. Offerunt pro se et pro universa fraternitate«[5].

Molitva *Communicantes* srodna je molitvi iz mozarapske mise, koja neposredno slijedi nakon predašnje:

»Facientes commemorationem beatissimorum apostolorum et martyrum, (gloriosae) sanctae Mariae virginis, Zachariae, Ioannis, (Infantum). Petri Pauli, Iohannis, Iacobi, Andreae, Philippi, Thomae, Bartholomaei, Matthaei, Iacobi, Simonis et Iudae, Matthiae, Marci et Lucae. R. Et omnium martyrum«[6]

[1] Leçons sur la Messe, Paris 1927, 233/4. — [2] Eucharistia, Paris 1912; Paléographie musicale V. — [3] D 953. — [4] D 942. — [5] Isp. Duchesne: Origines,

Dom Cagin nabraja mnoge primjere, gdje se molitva *Hanc igitur* nalazi prije predslovlja, kao *commendatio oblationum*. Takva je *commendatio oblationum* i današnja molitva *Quam oblationem*.

Današnjem je *Memento mortuorum* srodna *Collectio post nomina* iz *Missale gallicanum*, što je navodi Dom Cagin:

»Placare Domine, quaesumus humilitatis nostrae precibus et hostiis ... et eorum nomina, qui nos praecesserunt cum signo fidei et dormiunt in somno pacis, ipsis et omnibus in Christo quiescentibus locum refrigerii, lucis et pacis, ut indulgeas deprecamur, p. D.«.

S pravom ističe Dom Cagin, da je slijed molitava: *(Qui pridie), Unde et memores, Supra quae, Supplices te rogamus, Per quem haec omnia* jedan zatvoreni logički krug, koji odgovara galikanskom *Post pridie;* taj je slijed misli postao nejasan uslijed infiltracije one druge skupine molitava, koje su povezane oko diptiha. Prenesemo li opet sve ove molitve, koje su povezane s diptisima, prije predslovlja, tada dobivamo doista nesamo sasvim jasni logički slijed, nego i potpunu sličnost s t. zv. galikanskom misom. Ovo prvotno stanje ne će biti »rimsko« u tom smislu, da je tu specifično *rimsku* anaforu primio cijeli zapad, te se ona sačuvala u t. zv. galikanskom obredu, dok je u samom Rimu pod kraj IV. v. bila izmijenjena umetanjem molitava, koje su se prije molile prije predslovlja. Stvarno će biti ova anafora doista rimska, kako to svjedoči upravo sv. Hipolit, ali ne isključivo rimska, nego u izvjesnom smislu *traditio apostolica*, koju je baštinio cijeli kršćanski istok i zapad i sačuvao je sve do početka ili polovice IV. v.

Tko pomnò promotri sastav predslovlja, vidjet će, kako današnji *Sanctus* kida tok misli. Prvotno nije bilo tako, jer je *Sanctus* bio sastavni dio predslovlja, a ne njegov svečani završetak, kako se to lijepo vidi n. pr. još u Serapionovu Euhologiju.

I tako svaka pojedinost u ovom poredivanju traži doduše posebni studij, ali pokazuje dvije činjenice: prvo, da je osnovno ishodište obreda svete žrtve posljednja večera i drugo, da je kroz prva tri vijeka u molitvama, koje su okruživale svetu žrtvu, vladala na cijelom kršćanskom istoku i zapadu velika sličnost, gotovo jedinstvenost. Ovu zajedničku liturgiju pretstavlja Hipolitova *Traditio Apostolica*, kao baština iz apostolskog doba, koja se dakako kroz gotovo dva vijeka bila dalje razvila, ali je zadržala dah apostolskih vremena[7].

---

221. — [6] Ib. — [7] Isp. k cijelom poglavlju: Cabrol: Diptyques, AL IV/1 1045—1094.

Razvitak obreda sv. žrtve	I Posljednja večera	II Apostolsko doba	III Sv. Justin (oko 150.)	IV Sv. Hipolit (oko 220.)	V Const. Eccl. Aegypt.	VI Rimska misa IV. v.	VII »De sacramentis«	VIII Serapionov Euhologij	IX Sv. Ćiril Jeruzal.	X Const. Apost. VIII.	XI Ordo Gallicanus
Dan Gospodnji	(Prima... die Azymorum ... fecerunt discipuli sicut constituit illis Iesus et paraverunt Pascha. Mt. 26, 17—30.).	Una autem sabbati, cum convenissemus ad frangendum panem . . .* (AA 16, 2.).	Ac solis, ut dicitur, die omnium sive urbes sive agros incolentium in eumdem locum fit conventus . . .					Oratio prima dominicae.			
Krštenje ili redenje			Nos autem postquam eum, qui fidem suam et assensum doctrinae nostrae testatus est, sic abluimus, ad eos, qui dicuntur fratres, deducimus, ubi illi congregati sunt.	Ordinatio episcopi vel baptismus	Ordinatio episcopi vel baptismus					Ordinatio episcopi Et mane (neoconsecratus episcopus) in loco ac throno ad ipsum pertinente a ceteris episcopis collocetur cunctis eum osculantibus osculo in Domino.	
Čitanje Sv. Pisma		Et cum lecta fuerit apud vos epistola haec, facite ut et in Laodicensium Ecclesia legatur . . . (Col 4, 16; Cf I Th 5, 27.).	et commentaria apostolorum, aut scripta prophetarum leguntur, quoad licet per tempus.			Lectio S. Pauli apostoli. (Responsum) Lectio S. Evangelii		Deprecamur te patrem unigeniti, dominum universi . . . Deprecor te, mitte spiritum sanctum in mentem nostram et largire nobis discere scripturas divinas a spiritu sancto easque interpretari pure et digne, ut fructum capiant populi praesentes omnes . . .		Ac post lectionem Legis et Prophetarum ac Epistolarum nostrarum et Actorum atque Evangeliorum	Lectio prophetica Lectio apostolica Responsorium Lectio evangelica
Propovijed		*. . . Paulus protraxit sermonem usque in mediam noctem . . . (AA 16, 2.).	Deinde, ubi lector desiit, is qui praeest admonitionem verbis et adhortationem ad res tam praeclaras imitandas suscipit.			Homilia		Oratio postquam resurrexerunt ab homilia.		ordinatus ecclesiam salutet dicens: Gratia D. n. I. Chr. et caritas Dei ac patris et communicatio Sp. S. cum omnibus vobis. Ac universi respondeant: Et cum spiritu tuo. Et post salutationem populum alloquatur verbis exhortationis.	Homilia
Otpust katekumenâ i pokornikâ								Oratio pro cathecumenis. Benedictio cathecumenorum: Manum extendimus, Domine, et oramus, ut manus divina et viva extendatur in benedictionem super hunc populum: tibi enim, increate pater, per unigenitum inclinaverunt capita . . .		Cumque doctrinae sermonem finierit . . . universis consurgentibus diaconus in excelsum locum ascendens proclamet: Ne quis audientium, ne quis ex cathecumenis, ne quis ex audientibus, ne quis ex infidelibus, ne quis ex haeterodoxis . . . Abite, qui estis in paenitentia.	

Razvitak obreda sv. žrtve	I Posljednja večera	II Apostolsko doba	III Sv. Justin (oko 150.)	IV Sv. Hipolit (oko 220.)	V Const. Eccl. Aegypt.	VI Rimska misa IV. v.	VII »De sacramentis«	VIII Serapionov Eubologij	IX Sv. Ćiril Jeruzal.	X Const. Apost. VIII.	XI Ordo Gallicanus
Molitva vjernih		Obsecro ... fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus: pro regibus, et omnibus qui in sublimitate sunt, ut quietam et tranquillam vitam agamus in omni pietate et castitate. Hoc enim bonum est, et acceptum coram Salvatore nostro Deo, qui omnes homines vult salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire (I Tim 2, 1-2; Cf: AA 1, 14; 12, 5; Phili 1, 19; 4, 6.).	Postea omnes simul consurgimus, et preces emittimus; communes (preces) et pro nobismetipsis, et pro eo qui illuminatus est, et pro aliis ubique omnibus intento animo facturi, ut veritatis cognitionem adepti, bac etiam gratia dignemur, ut agentes et praeceptorum custodes inveniamur, quo salutem aeternam assequamur.	(Neobaptizati) simul cum omni populo orent...	Et cunctus populus simul oret, et omnes baptismum accipientes orent;	Oremus (dilectissimi nobis) pro Ecclesia sancta Dei ... pro episcopis, presbyteris, diaconibus, subdiaconibus, acolytis, exorcistis, lectoribus, ostiariis, confessoribus, virginibus, viduis et pro omni populo sancto Dei ... pro catbecumenis ... peregrinantibus, navigantibus ... baereticis, schismaticis ... et pro perfidis Iudaeis ...		Oratio pro populo: Confitemur tibi, Deus, ... Deprecamur te pro eis, qui crediderunt ... Oramus pro universo boc populo ... Deprecamur pro omnibus magistratibus ... pro afflictis et captivis et pauperibus ... pro aegrotis ... pro fertilitate ... pro ecclesia catbolica ... pro episcopo ... pro compresbyteris ... sanctifica et diaconos ... deprecamur pro subdiaconis et lectoribus et interpretibus ... pro iis qui solitariam vitam agunt et pro eis quae virginitatem colunt ... miserere etiam omnium matrimonio coniunctorum ... Oratio genuflexionis: Pater unigeniti, bone et misericors, benigne et amans hominum ... Tibi enim increato patri per unigenitum flectimus genu, da nobis mentem sanctam ... per unigenitum tuum Iesum Christum, per quem tibi gloria imperium ...		Qui fideles sumus, flectamus genu; precemur Deum per Christum eius: pro pace et tranquilitate mundi ... pro sancta catholica et apostolica Ecclesia ... pro universo episcopatu ... et pro episcopo nostro ... pro presbyteris nostris ... pro universo Christi diaconio ... pro lectoribus, cantoribus, virginibus, viduis, pupillis ... pro recens baptizatis ... pro mala valetudine afflictis ... Pro nobis invicem omnibus ut Dominus gratia sua conservet nos ... et salvos nos ducat in regnum suum caeleste ... Surgamus. Precetur ... pontifex et dicat: Domine omnipotens ... sanctifica eos in veritate tua ...	Dicitur a diacono: Dicamus omnes ex toto corde et ex tota mente: Domine exaudi et miserere ... Pro altissima pace et tranquilitate temporum ... Pro sancta ecclesia catbolica ... Pro pastore N. et omnibus episcopis et presbyteris et diaconis et omni clero ... Pro boc loco et omnibus inbabitantibus in eo ... Pro piissimis imperatoribus ... Pro omnibus qui in sublimitate constituti sunt... Pro virginibus, viduis et orphanis ... Pro peregrinantibus et iter agentibus ac navigantibus ... Pro poenitentibus et cathechumenis ... Pro his qui in sancta ecclesia fructus misericordiae largiuntur... Sanctorum apostolorum ac martyrum memores simus ... Collectio post precem. Diaconus: Cathecumeni exeant.
Poljubac mira		Salutate invicem in osculo sancto (II Cor 13, 12; Cf I Th 5, 26.).	Invicem osculo salutamur, ubi desiimus precari	et cum oraverint, de ore pacem offerant.	pacem dicant ore suo.	(Osculum pacis)		(Osculum pacis)	Deinde clamat diaconus: Vos invicem suscipite, osculemurque mutuo.	Postea diaconus dicat: Attendamus. Et salutet episcopus ecclesiam et dicat: Pax Dei cum omnibus vobis. Et populus respondeat: Et cum spiritu tuo Diaconus vero dicat omnibus: Salutate vos invicem in osculo sancto.	

Razvitak obreda sv. žrtve	I Posljednja večera	II Apostolsko doba	III Sv. Justin (oko 150.)	IV Sv. Hipolit (oko 220.)	V Const. Eccl. Aegypt.	VI Rimska misa IV. v.	VII »De sacramentis«	VIII Serapionov Euhologij	IX Sv. Ćiril Joruzal.	X Const. Apost. VIII.	XI Ordo Gallicanus
Donošenje žrtvenih darova			atque (ut iam diximus) ubi desiimus precari, panis affertur et vinum et aqua (ei qui praeest):	Et tum iam offeratur oblatio a diaconibus episcopo	Diaconi oblationem episcopo adportent...	(Diaconus dat celebranti panem et calicem.)				Quibus peractis diaconi dona ad altare admoveant episcopo ac presbyteri a dextris illius et a sinistris stent...	In processione oblationis affertur panis et vinum.
Nad žrtvenim darovima				quique imponens manus in eam cum omni presbyterio	Cumque manum suam super oblatione posuerit et presbyteri,	Oratio super oblata**				Orans... apud se pontifex...	Collectio ante nomina. Diptycha recitantur. Collectio post nomina: Pax datur. Collectio ad pacem.
Zahvala	... gratias egit (Iesus)... (Lc 22, 19.).		et qui praeest, preces et gratiarum actiones totis viribus emittit	dicat gratias agens:	dicat gratias agens:				Postea clamat sacerdos:	stansque ad altare tropaeum crucis in fronte manu faciat ac dicat:	
				Dominus vobiscum	Dominus cum omnibus vobis.	Dominus vobiscum		Dominus cum omnibus vobis.		Gratia omnipotentis Dei et caritas Domini nostri Iesu Christi et communicatio sancti spiritus sit cum omnibus vobis.	
				Et omnes dicant: Et cum spiritu tuo.	Et universus populus dicat: Cum spiritu tuo.	Et cum spiritu tuo.		Et cum spiritu tuo.		Atqua omnes una voce respondeant: Et cum spiritu tuo.	
				Sursum corda	Et dicat: Sursum corda vestra,	Sursum corda		Sursum corda.	Sursum corda...	Tum pontifex: Sursum mentem,	Sacerdos: Sursum corda.
				Habemus ad Dominum	et populus dicat: Habemus ad Dominum.	Habemus ad Dominum.		Habemus ad Dominum.	Deinde responditis; Habemus ad Dominum...	et omnes: Habemus ad Dominum.	Habemus ad Dominum.
				Gratias agamus Domino	Et rursus dicat: Gratias agamus Domino,	Gratias agamus Domino (Deo nostro)		Gratias agamus Domino	Post baec sacerdos ait: Gratias agamus Domino...	Et pontifex: Gratias agamus Domino;	Gratias agamus Domino Deo nostro.
				Dignum et iustum est.	et universus populus dicat: Dignum et iustum (est).	Dignum et iustum est.		Dignum et iustum est.	vos subiicitis: Dignum et iustum est.	et cuncti: Dignum et iustum est.	Dignum et iustum est.
				Et sic iam prosequatur: Gratias tibi referimus, Deus, per dilectum puerum tuum, Iesum Christum...	Deinde dicunt orationem eucharisticam episcopum praeeuntem sequentes: Gratias agimus tibi, Domine, per dilectum filium tuum Iesum Christum...	Vere dignum et iustum est... nos tibi... gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus: per Christum Dominum nostrum...		Dignum et iustum est, te increatum patrem unigeniti Iesu Christi laudare, hymnis celebrare, glorificare ... tibi assistunt mille millia et dena millia denum millium angelorum, archangelorum, tbronorum, dominationum, principatu-	Facimus deinde mentionem coeli et terrae et maris, solis et lunae, astrorum et totius creaturae ... angelorum, archangelorum... seraphim quae in Spiritu sancto vidit Isaias thronum Dei circumstantia ... et dicentia:	Et pontifex dicat: Vere dignum et iustum est, ante omnia laudare te verum Deum... Pro omnibus tibi gloria, Domine omnipotens. Te adorant innumerabiles copiae angelorum, archangelorum, thronorum, dominationum.	Dignum et iustum est, nos tibi semper gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus... per quem maiestatem tuam laudant angeli...

Razvitak obreda sv. žrtve	I Posljednja večera	II Apostolsko doba	III Sv. Justin (oko 150.)	IV Sv. Hipolit (oko 220.)	V Const. Eccl. Aegypt.	VI Rimska misa IV. v.	VII »De sacramentis«	VIII Serapionov Euhologij	IX Sv. Ćiril Jeruzal.	X Const. Apost. VIII.	XI Ordo Gallicanus
Zahvala						Per quem maiestatem tuam laudant angeli atque archangeli, Cherubim quoque ac Seraphim: qui non cessant clamare quotidie, una voce dicentes:		um, potestatum; tibi assistunt duo bonoratissimi Seraphim senis alis praediti, binis alis velantes faciem, binis pedes, binis volantes et sanctificantes; cum quibus suscipe etiam nostram sanctificationem dicentium:		principatuum, potestatum, virtutum, exercituum, aeternorum, Cberubim ac Seraphim senis alis praediti, binis quidem velantes pedes suos, binis vero capita, et duabus aliis volantes ac dicentes una cum mille millibus arcbangelorum indesinenter ac sine vocis intermissione clamantibus: et omnis populus simul dicat:	sine cessatione dicentes:
Trisagion						Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabbaoth. (Pleni sunt coeli et terra gloria tua. Hosanna in excelsis) . . .		Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Sabbaotb; plenum est caelum et terra gloria tua.	Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Sabbaotb. Propterea enim traditam nobis ab seraphinis banc tbeologiam (Dei celebrationem) recitemus, ut communi laudum modulatione cum superioribus mundo exercitibus coniungamur.	Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sabbaotb; pleni sunt coeli et terra gloria eius; benedictus in saecula, emen.	Sanctus, sanctus, sanctus (Dominus Deus Sabaoth. Pleni sunt coeli et terra gloria tue. Hosanna in excelsis. Benedictus qui venit in nomine Domini. Hosanna in excelsis).
Završetak zahvale Commendatio oblationum (Diptisi)						(Vere sanctus . . . quoque umigenitus tuus Filius, D. n. Iesus Christus) [Te igitur . . . Memento . . . Hanc igitur . . . Quam oblationem tu, Deus, in omnibus, quaesumus, benedictam, adscriptam, ratam, rationabilem acceptabilemque facere digneris, ut nobis Corpus et Sanguis fiat dilectissimi Filii tui, Domini nostri Iesu Christi.]	Fac nobis banc oblationem adscriptam, ratam, rationabilem, acceptabilem, quod figura est corporis et sanguinis D. n. I. Ch.	Plenum est caelum, plena est et terra gloria tua magnifica. Domine virtutum: imple etiam hoc sacrificium virtute tua et communicatione tua. Tibi enim obtulimus boc sacrificium vivum, oblationem incruentam. Tibi obtulimus hunc panem, similitudinem corporis unigeniti. Hic panis sancti corporis est similitudo, quoniam	Deinde, postquam nosmetipsos per bas spirituales laudes sanctificavimus, Deum benignum exoramus, ut emittat sanctum Spiritum super (dona) proposita; ut faciat panem quidem corpus Cbristi, vinum vero sanguinem Cbristi.	Et pontifex postea dicat: Sanctus enim vere es ac sanctissimus, altissimus et superexaltatus in saecula. Sanctus quoque unigenitus tuus filius, Dominus noster et Deus, Iesus Christus . . . Memores igitur eorum, quae propter nos pertulit, gratias agimus tibi, Deus omnipotens, non quantum debemus, at quantum possumus, et constitutionem eius implemus.	Vere sanctus, vere benedictus Dominus noster Iesus Christus

Razvitak obreda sv. žrtve	I Posljednja večera	II Apostolsko doba	III Sv. Justin (oko 150.)	IV Sv. Hipolit (oko 220.)	V Const. Eccl. Aegypt.	VI Rimska misa IV. v.	VII »De sacramentis«	VIII Serapionov Euhologij	IX Sv. Ćiril Jeruzal.	X Const. Apost. VIII.	XI Ordo Gallicanus
	Vespere autem facto ... coenantibus eis	... Dominus Iesus, in qua nocte tradebatur	... illam alimoniam, in qua per precem ipsius verba continentem gratiae actae sunt incarnati illius Iesu et carnem et sanguinem esse edocti sumus. Nam apostoli in commentariis suis ... ita sibi mandasse Iesum tradiderunt:	qui, cumque traderetur voluntarie passioni ut mortem solvat, et vincula diaboli dirumpat, et infernum calcet, et iustos illuminet, et terminum figat et resurrectionem manifestet:	... Qui traditus est voluntate sua ad passionem ...	Qui pridie quam pateretur	Qui pridie quam pateretur	Dominus Iesus Christus, in qua nocte tradebatur,	»Ille enim modo clamabat: Quod in ea nocte qua tradebatur ...	In qua enim nocte tradebatur.	qui pridie quam pro nostra omniumque salute pateretur
	accepit Iesus panem, et benedixit, ac fregit, deditque discipulis suis, et ait: accipite et comedite:	accepit panem et gratias agens fregit et dixit: accipite et manducate:	eum scilicet accepto pane, cum gratias egisset, dixisse; Hoc facite in meam commemorationem;	Accipiens panem gratias agens dixit: Accipite, manducate,	Accipiens ergo panem gratias egit et dixit: Accipite, comedite,	accepit panem in sanctas ac venerabiles manus suas, et elevatis oculis in caelum ad te, Deum Patrem suum omnipotentem, tibi gratias agens, benedixit, fregit deditque discipulis suis, dicens: Accipite et manducate ex hoc omnes:	in sanctis manibus suis accepit panem, respexit in coelum ad te, Sancte Pater omnipotens, aeterne Deus, gratias agens, benedixit, fregit, fractumque apostolis suis et discipulis suis tradidit dicens: accipite et edite ex hoc omnes:	accepit panem ac fregit deditque discipulis suis dicens: Accipite, et manducate,	Cum igitur ipse pronuntiaverit et dixerit de pane:	sumpsit panem sanctis ac immaculatis manibus suis et elevatis oculis ad te, Deum ac patrem, fregit ac dedit discipulis dicens: Hoc est mysterium novi testamenti, accipite ex eo, manducate,	accipiens panem elevavit oculos ad te, Deum Patrem suum omnipotentem, tibi gratias agens benedixit, fregit deditque discipulis suis dicens ad eos:
Pretvorba	Hoc est corpus meum. Hoc facite in meam commemorationem (Lc. 22, 19.).	Hoc est corpus meum, quod pro vobis traditur; hoc facite in meam commemorationem.	Hoc est corpus meum;	Hoc est corpus meum, quod pro vobis confrigentur.	Hoc est corpus meum, quod pro vobis frangitur.	Hoc est enim Corpus meum.	Hoc est enim corpus meum quod pro multis confringetur.	Hoc est enim corpus meum, quod pro vobis frangitur in remissionem peccatorum. Propterea et nos similitudinem mortis celebrantes panem obtulimus, et deprecamur: per hoc sacrificium reconciliare nobis omnibus et propitiare, Deus veritatis; et sicut hic panis dispersus erat supra montes et collectus factus est in unum, ita et ecclesiam tuam sanctam collige ex omni gente et in omni terra et omni urbe et vico et domo et redde unam vivam catbolicam ecclesiam. Obtulimus etiam calicem, similitudinem sanguinis,	Hoc eat corpus meum, quis audebit deinceps embigere?	Hoc eat corpus meum, quod pro multis frangitur in remissionem peccatorum.	Hoc est enim corpus meum.
	Et accipiens calicem gratias egit: et dedit illis dicens: bibite ex boc omnes:	Similiter et calicem, postquam coenavit, dicens:	et poculo similiter accepto actisque gratiis dixisse:	Similiter et calicem dicens:	Et similiter calicem quoque (et) dixit:	Simili modo, postquam coenatum est, accipiens et bunc praeclarum calicem in sanctas ac venerabiles manus suas, item tibi	Similiter etiam calicem postquam coenatum est, pridie quam	quoniam Dominus Iesus Christus accepit calicem, postquam cenavit, et dixit discipulis suis: Accipite, bibite,		Similiter calicem miscuit ex vino et aqua, sanctificavit ac	Simili modo, postea quam coenatum est, accipiens calicem elevavit oculos ad caelos,

Razvitak obreda sv. žrtve	I Posljednja večera	II Apostolsko doba	III Sv. Justin (oko 150.)	IV Sv. Hipolit (oko 220.)	V Const. Eccl. Aegypt.	VI Rimska misa IV. v.	VII »De sacramentis«	VIII Serapionov Euhologij	IX Sv. Ćiril Jeruzal.	X Const. Apost. VIII.	XI Ordo Gallicanus
Pretvorba	Hic est enim sanguis meus novi testamenti, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum.	Hic calix novum testamentum est in meo sanguine: Hoc facite quotiescumque bibetis, in meam commemorationem. Quotiescumque enim manducabitis panem hunc et calicem bibetis: mortem Domini anuntiabitis, donec veniat (I. Cor 11, 23/6).	Hic est sanguis meus...	Hic est sanguis meus qui pro vobis effunditur. Quando hoc facitis, meam commemorationem facitis.	Hic est sanguis meus, qui pro vobis effunditur; cum facitis hoc, in commemorationem mei id facietis.	gratias agens, benedixit, deditque discipulis suis, dicens: Accipite et bibite ex eo omnes: Hic est enim calix Sanguinis mei, novi et aeterni testamenti, mysterium fidei, qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Haec quotiescunque feceritis, in mei memoriam facietis.	pateretur, accepit, respexit in coelum ad te, sancte Pater omnipotens, aeterne Deus, gratias agens benedixit, apostolis suis et discipulis suis tradidit, dicens: Accipite et bibite ex hoc omnes: Hic est enim sanguis meus. Quotiescumque hoc feceritis, toties commemorationem mei facietis, donec iterum adveniam.	Hoc est novum testamentum, quod est sanguis meus, qui pro vobis effundetur in remissionem peccatorum.	Et cum ipse asseveraverit et dixerit: Hic est sanguis meus, quis umquam dubitaverit, aiens non esse eius sanguinem?« (Cath. myst. 4, 1. PG 33,1097.).	dedit iis dicens: bibite ex eo omnes, hic est sanguis meus, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum; hoc facite in meam commemorationem; quotiescumque enim manducabitis panem hunc et bibetis hunc calicem, mortem meam annuntiabitis, donec veniam.	ad te, Deum Patrem suum omnipotentem, item tibi gratias agens, benedixit, tradidit discipulis suis dicens ad eos: Accipite et bibite ex eo omnes; Hic est enim calix sanguinis mei, novi et aeterni testamenti, mysterium fidei, qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Mandans quoque et dicens ad eos: Haec quotiescumque feceritis, in meam commemorationem facietis,
Anamneza				Memores igitur mortis et resurrectionis eius:	Recordantes igitur mortis eius et resurrectionis	Unde et memores, Domine, nos servi tui, sed et plebs tua sancta, eiusdem Christi Filii tui, Domini nostri, tam beatae passionis, nec non et ab inferis resurrectionis, sed et in caelos gloriosae ascensionis,	Ergo memores gloriosissimae eius passionis, et ab inferis resurrectionis, et in coelum ascensionis,			Itaque memores passionis eius et mortis et a mortuis resurrectionis atque in coelos reditus nec non futuri eius secundi adventus...	mortem meam praedicabitis, resurrectionem meam adnuntiabitis, adventum meum sperabitis, donec iterum de caelis veniam ad vos.
Prikaz				offerimus tibi hunc panem et calicem	offerimus tibi hunc panem et calicem	offerimus praeclarae maiestati tuae de tuis donis ac datis hostiam puram, hostiam sanctam, hostiam immaculatam, panem sanctum vitae aeternae et calicem salutis perpetuae.	offerimus tibi hanc immaculatam hostiam, rationabilem hostiam, incruentan hostiam, hunc panem sanctum, et calicem vitae aeternae:	Propterea obtulimus etiam nos calicem similitudinem sanguinis adhibentes.		offerimus tibi, regi, ac Deo, secundum constitutionem eius, panem hunc et calicem	

Razvitak obreda sv. žrtve	I Posljednja večera	II Apostolsko doba	III Sv. Justin (oko 150.)	IV Sv. Hipolit (oko 220.)	V Const. Eccl. Aegypt.	VI Rimska misa IV. v.	VII »De sacramentis«	VIII Serapionov Euhologij	IX Sv. Ćiril Jeruzál.	X Const. Apost. VIII.	XI Ordo Gallicanus
Zabvala				gratias agentes tibi, quia nos dignos babuisti adstare coram te et tibi ministrare.	gratias agentes tibi, quod nos reddidisti dignos, ut stemus coram te et sacerdotio tibi fungamur.					gratias tibi per eum agentes, quia nos dignos habuisti, qui staremus coram te ac sacerdotio fungeremur tibl;	
Prošnja						[Supra quae propitio ac sereno vultu respicere digneris, et accepta babere, sicuti accepta babere dignatus es munera pueri tui iusti Abel, et sacrificium patriarchae nostri Abrahae, et quod tibi obtulit summus sacerdos tuus Melchisedech.]	et petimus et precamur, ut banc oblationem suscipias in sublimi altari tuo per manus angelorum tuorum, sicut suscipere dignatus es munera pueri tui iusti Abel, et sacrificium patriarcbae nostri Abrahae, et quod tibi obtulit summus sacerdos Malchisedecb.			et poscimus te, ut super haec dona in conspectu tuo proposita, placate respicias, tu, qui nullius indiges, Deus, et bene placeas in eis ad honorem Christi tui atque	
Epikleza				Et petimus ut mittas Spiritum Sanctum tuum in oblationem sanctaa Ecclesiae:	Suppliciter oramua te, ut mittaa spiritum tuum aanctum super oblationes buius ecclesiae,	Supplicea te rogamus, omnipotens Deus, iube haec perferri per manus sancti Angeli tui in sublime Altare tuum, in conspectu divinae Maiestatis tuae:		Adveniat, Deus veritatia, sanctum tuum Verbum super bunc panem, ut panis fiat corpus verbi, et super hunc calicem, ut calix fiat sanguis veritatis.		aupra boc aacrificium mittas sanctum tuum spiritum, testem pasaionum Domini Iesu, ut exhibeat panem hunc corpus Christi tui et calicem hunc sanguinem Christi tui,	Recolentes igitur et servantès praacepta Unigeniti deprecamur, Pater omnipotens, ut hia creaturis altario tuo superpositis spiritum sanctificationis infundas,
Prošnja				in unum congregans des omnibus, qui percipiunt, sanctis, in repletionem Spiritus Sancti ad confirmationem in veritate:	pariter largiaris omnibus, qui sumunt de eis, (ut prosit eis ad) sanctitatem, ut repleantur spiritu sancto, et ad confirmationem fidei in veritate,	ut quotquot ex bac altaris participatione sacrosanctum Filii tui corpus et sanguinem sumpserimus, omni benedictione coelesti et gratia repleamur		Et fac, ut omnes communicantes remedium vitae accipiant ad curandum omnem morbum et ad confortandum omnem profectum ac virtutem, non in condemnationem, Deus veritatis, neque in contumeliam et opprobrium.		quo participes illius ad pietatem confirmentur, remissionem peccatorum consequantur, diabolo eiusque errore liberentur, spiritu sancto repleantur, digni Christo tuo fiant, vitam sempiternam impetrent, te illis reconciliato, Domine omnipotens.	ut per transfusionem caelestis atque invisibilis sacramenti panis hic mutatus in carnem et calix translatus in sanguinem sit totis gratia, sit sumentibus medicina, per D. n. I. Cbr. unigenitum tuum,

Razvitak obreda sv. žrtve	I Posljednja večera	II Apostolsko doba	III Sv. Justin (oko 150.)	IV Sv. Hipolit (oko 220.)	V Const. Eccl. Aegypt.	VI Rimska misa IV. v.	VII »De sacramentis«	VIII Serapionov Euhologij	IX Sv. Ćiril Jeruzal.	X Const. Apost. VIII.	XI Ordo Gallicanus
Diptisi								Te enim increatum invocavimus per unigenitum in sancto spiritu: misericordiam consequatur hic populus, profectu dignus fiat, mittantur angeli adesse populo in destructionem mali et in confirmationem ecclesiae. Deprecamur etiam pro omnibus defunctis, quorum est et commemoratio. Post enuntiationem nominum: Sanctifica has animas, tu enim omnes cognoscis; sanctifica omnes in Domino defunctas et connumera omnibus tuis sanctis virtutibus et da eis locum et mansionem in regno tuo.	Postquam vero perfectum est spirituale sacrificium, incruentus cultus, super illam propitiationis hostiam obsecramus Deum pro communi ecclesiarum pace ... et universim pro omnibus, qui opis indigent, precamur nos omnes et hanc victimam offerimus. Postea recordamur eorum quoque qui obdormierunt: primum patriarcharum, prophetarum, apostolorum, martyrum, ut Deus eorum precibus et legationibus orationem nostram suscipiat. Deinde et pro defunctis sanctis patribus et episcopis, et omnibus generatim, qui inter nos vita functi sunt (oramus); maximum hoc credentes adiumentum illis animabus fore, pro quibus oratio defertur, dum sancta et perquam tremenda coram iacet victima.	Adhuc oramus te, Domine, pro sancta ecclesia tua, quae a finibus ad fines extenditur ... item pro universo episcopatu ... pro me, nullius pretii homine, qui tibi offero, et pro omni presbyterio, pro diaconis ac universo clero ... pro rege et iis, qui in sublimitate sunt, et pro cuncto exercitu ... Adhuc offerimus tibi pro omnibus sanctis, qui a saeculo placuerunt tibi, patriarchis, prophetis, iustis, apostolis, martyribus, confessoribus, episcopis, presbyteris, diaconis, subdiaconis, lectoribus, viduis, laicis et omnibus, quorum tu nosti nomina ... pro populo hoc ... pro urbe hac ... pro aegrotis ... catechumenis ... ut omnes nos conserves in pietate et congreges in regno Christi tui ...	
Doksologija		Quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia: ipsi gloria in saecula. Amen. (Rom. 11,36.).	Postquam preces et gratiarum actionem absolvit populus omnis acclamat: amen.	ut te laudemus et glorificemus per puerum tuum I. Chr., per quem tibi gloria et honor, Patri et Filio cum Sancto Spiritu, in sancta Ecclesia tua et nunc et in saecula saeculorum. Amen.	ut te celebrent et laudent in filio tuo Iesu Christo, in quo tibi (sit) laus et potentia in sancta ecclesia et nunc et semper et in saecula saeculorum, amen.	per Dominum n. I. Chr. Per ipsum et cum ipso et in ipso est tibi Deo Patri omnipotenti, in unitate Spiritus Sancti omnis honor et gloria per omnia saecula saeculorum. Amen.	per unigenitum Filium tuum regem ac salvatorem, Dominum Deum nostrum, per quem (tibi), et cum quo (tibi) est laus honor, gloria, magnificentia, potestas cum Spiritu Sancto a saeculis, et nunc, et semper, et in omnia saecula saeculorum. Amen.	Suscipe etiam gratiarum actionem populi et benedic eos, qui obtulerunt oblationes et gratiarum actiones, et largire sanitatem et integritatem et laetitiam et omnem profectum animae et corporis cuncto huic populo per unigenitum tuum Iesum Christum in sancto spiritu, sicut erat et est et erit in generationes generationum et in omnia saecula saeculorum. Amen.		quoniam tibi omnis gloria, veneratio, gratiarum actio, honor, adoratio, patri et filio et spiritui sancto, et nunc et semper et in infinita ac sempiterna saecula saeculorum. Atque omnis populus respondeat: Amen.	per quem omnia creas, creata benedicis, benedicta sanctificas, et sanctificata largiris, Deus, qui in trinitate perfecta vivis et regnas in saecula saeculorum. Amen.

Razvitak obreda sv. žrtve	I Posljednja večera	II Apostolsko doba	III Sv. Justin (oko 150.)	IV Sv. Hipolit (oko 220.)	V Const. Eccl. Aegypt.	VI Rimska misa IV. v.	VII »De sacramentis«	VIII Serapionov Eubologij	IX Sv. Ćiril Jeruzal.	X Const. Apost. VIII.	XI Ordo Gallicanus
				Benedictio olei, casei, olivarum...	Oblatio olei tempore eucharistiae...			Oratio pro oleis et aquis oblatis. Manus impositio post benedictionem aque et olei.		Et episcopus dicat: Pax sit cum omnibus vobis, ac cunctus populus respondeat: Et cum spiritu tuo. Ac diaconus iterum praedicet: Adhuc atque adhuc oremus Deum per Christum eius; pro munere, quod Domino Deo nostro oblatum est, oremus, ut Deus, qui bonus est, mediante Christo suo, illud recipiat in coeleste auum altare ad odorem suavitatis...	
Pričešćenja				Et episcopus dicit: Iterum supplicamus Deo omnipotenti Patri Domini et salvatoris n. I. Chr. ut concedat nobis cum benedictione accipere boc sanctum mysterium, ut neminem condemnet ex nobis, sed omnes dignos reddat qui sumunt participationem aancti mysterii corpua et sanguinem Christi, domini omnipotentis, Dei nostri.	Episcopus (ait): Iterum supplicamus Deo omnipotenti, patri Domini et salvatoris nostri Iesu Christi, ut concedat nobis in benedictione accipere hoc sanctum sacramentum corporis et sanguinis Christi, omnipotentis Domini Dei nostri.	Pater noster [Osculum pacis]	Pater noster	Post orationem fractio et in fractione oratio: Dignare nos et huius communionis, Deus veritatis ... et sapientes nos redde, Deus misericordiarum, perceptione corporis et sanguinis, quoniam per unigenitum tibi gloria et imparium in sancto spiritu et nunc et in omnia saecula saeculorum, amen.	Tum vero ... illam recitamus orationem, quam Salvator propriis suis discipulis tradidit... Tum vero expleta oratione, dicis: Amen.		Confractio. (Canitur confractorium.) Pater noster
				Diaconus dicet: Orate (Episcopus dicet): Aeterne omnipotens, tribue nobis accipere tuum sanctum mysterium ad confortandum nos, neque aliquem ex nobis condemnes, sed benedic omnibus per Christum, per quem tibi cum eo et Spiritu sancto gloria in saecula saeculorum. Amen.	Diaconus dicit: Orate; Deus omnipotens; dum accipimus hoc sanctum sacramentum, robur nobis tribue neque quemquam ex nobis reum age, sed omnibus benedic in Christo, in quo tibi cum illo et cum spiritu sancto (sit) laus et potentia (nunc) et semper et in saecula saeculorum, amen. Diaconus dicit: Vos, qui statis, demittite capita vestra. Domine aeterne, gnarus occultorum, declinaverunt tibi capita sua populus tuus ... Inclina illis aurem tuam et exaudi preces eorum ... Custos eorum esto tam corporis quam animae...					Et episcopus dicat: Deus ... respice super nos et sanctificans corpus nostrum et animam nostram concede, ut effecti puri ab omni inquinamento carnis et spiritus proposita bona consequamur; neminemque nostrum indignum iudices, verum sis noster adiutor ... per Christum tuum, cum quo tibi gloria, honor, laus, glorificatio, gratiarum actio, et sancto spiritui in saecula. Et postquam omnes dixerunt: Amen,	Benedictio populi. Deus... respicere dignare hos populos tuos, qui per nostri oris officium benedictionum tuarum dona desiderant: Amen. Reple eos tuae scientia voluntatis, ut in omnibus mandatorum imperio piae venerationis famulentur oficio: Amen. Averte ab iis inhonesta et turpia libidinum probra ... Ut in omni patientia et longanimitate crescentes, a te vocati ad patrem aeterni luminis transeant in regnum haereditariae claritatis: Amen. Quod ipse praestare digneris, qui cum Patre et S. S. vivis et regnas in s. s: A.

Razvitak obreda sv. žrtve	I Posljednja večera	II Apostolsko doba	III Sv. Justin (oko 150.)	IV Sv. Hipolit (oko 220.)	V Const. Eccl. Aegypt.	VI Rimska misa IV. v.	VII »De sacramentis«	VIII Serapionov Euhologij	IX Sv. Ćiril Jeruzal.	X Const. Apost. VIII.	XI Ordo Gallicanus
Pričešćenje	Communio.	... et frangentes circa domos panem sumebant cibum cum exultatione et simplicitate cordis collaudantes Deum... (AA 2, 46/7.). Probet autem seipsum homo et sic de pane illo edat et de calice bibat. Qui enim manducat et bibit indigne, iudicium sibi manducat et bibit, non diiudicans corpus Domini (I Cor 11, 28/9).	Communio.	Diaconus dicet: Sicut statis, demittite capita vestra. (Episcopus dicet): Aeterne Deus, cognitor secretorum ... custos eorum esto tam corporis quam animae... Diaconus dicet: Intenti simus. Episcopus: Sancta sanctis. Populus dicet: Unus sanctus Pater, unus sanctus Filius, unus sanctus Spiritus. Episcopus dicet: Dominus vobiscum omnibus. Populus dicet: Et cum spiritu tuo. Attolent laudem et populus intrabit ad salutem animarum eorum et in remissionem peccatorum. Episcopus... singulas partes porrigens dicat: Panis caelestis in Christo Iesu. Qui autem accipit respondeat: Amen.	Diaconus ait: Respiciamus etc. Et episcopus: Sancta sanctis. Populus respondet: Unus pater sanctus, unus filius sanctus, unus est spiritus sanctus. Episcopus dicit: Dominus cum omnibus vobis. Populus respondet: Et cum spiritu tuo. Deinde attolunt hymnum laudis, et intrat populus, remedium animae suae, quo peccatum remittitur, accipiens. Episcopus..., unicuique ... fragmentum det dicens: Hic est panis caeli, corpus Christi Iesu. Accipiens respondeat: Amen.	Communio sacerdotis Ps. 33. Communio fidelium. »Ut hymni ad altare dicerentur de psalmorum libro ... cum distribueretur populo quod fuisset oblatum« (S. Aug. Retract. 2, 11.).	Communio sacerdotis Ps 22 (?). Communio fidelium. »Quoties audisti vicesimum secundum psalmum... Dominus pascit me...« (V 15, PL 16, 468.). Dicit tibi sacerdos: Corpus Christi. Et tu dicis: Amen	Communio.	His peractis dicit sacerdos: Sancta sanctis... Deinde vos subiicitis: Unus sanctus, unus Dominus, Jesus Christus. Audivisti deinde vocem psallentis, divina quadam melodia vos ad sanctorum mysteriorum communionem invitantis, ac dicentis: Gustate et videte, quod bonus est Dominus (Ps. 33, 9.)... Qui enim gustant, non panem et vinum degustare iubentur, sed antitypum (signum et sacramentum) corporis et sanguinis Christi. Adiens igitur, ne expansis manuum volis, neque disiunctis digitis accede; sed sinistram velut thronum subiiciens dexterae, utpote regem suscepturae; et concava manu suscipe corpus Christi, respondens: Amen. Postquam autem caute oculos tuos sancti corporis contactu sanctificaveris, illud percipe, advigilans, ne quid ex eo tibi depereat. Tum vero post communionem corporis Christi accede et ad	Diaconus dicat: Attendamus. Ac episcopus ita ad populum proloquatur: Sancta sanctis. Populusque respondeat: Unus sanctus, unus Dominus, Iesus Christus, in gloriam Dei Patris benedictus es in saecula. Amen. Gloria in altissimis Deo et in terra pax, in hominibus bona voluntas. Hosanna filio David; benedictus, qui venit in nomine Dni, deus Dnus et apparuit in nobis. Hosanna in altissimis. Post hoc sumat et communicet episcopus, deinde presbyteri, diaconi, subdiaconi, lectores, cantores et ascetae, ... Et episcopus quidem tribuat oblata dicens: Corpus Christi; et qui recipit respondeat: Amen;	Communio.

Razvitak obreda sv. žrtve	I Posljednja večera	II Apostolsko doba	III Sv. Justin (oko 150.)	IV Sv. Hipolit (oko 220.)	V Const. Eccl. Aegypt.	VI Rimska misa IV. v.	VII »De sacramentis«	VIII Serapionov Euhologij	IX Sv. Ćiril Jeruzal.	X Const. Apost. VIII.	XI Ordo Gallicanus
Pričešćenje			Postquam vero is qui praeest gratiarum actionem absolvit et populus acclamavit, ii qui apud nos dicuntur diaconi panem, vinum et aquam in quibus gratiae actae sunt unicuique praesentium participanda distribuunt et ad absentes perferunt.	Presbyteri vero si non fuerint sufficientes, teneant calices et et diacones…	Si non plures presbyteri adsunt, diaconi calicem sumant… Dicat qui calicem dat: Hic est sanguis Iesu Christi Domini nostri. Et accipiens rursus respondeat: Amen.				sanguinis poculum: non extendens manus, sed pronus et adorationis ac venerationis in modum, dicens: Amen, sanctificeris, ex sanguine Christi quoque sumens. Et cum adhuc labiis tuis adhaeret ex eo mador, manibus attingens, et oculos et frontem et reliquos sensus sanctifica.	diaconus vero teneat calicem ac tradendo dicat: Sanguis Christi, calix vitae, et qui bibit respondeat: Amen. Psalmus autem 33 dicatur dum reliqui omnes communicant.	Cantatur antiphona ad communionem.
Zahvala	Et hymno dicto, exierunt in Montem oliveti.			Oratio postquam communicaverunt: Deus omnipotens, pater Domini et salvatoris n. I. Chr., gratias agimus tibi, quia largitus es nobis perceptionem tui sancti mysterii, ne sit nobis in reatum et condemnationem, sed in renovationem corporis et spiritus, per Chr. Populus dicet: Amen.	Oratio postquam tradidit: Deus omnipotens, pater Domini et salvatoris nostri Iesu Christi, gratias agimus tibi, quod concessisti nobis accipere de tuo sancto mysterio: ne sit nobis in reatum neque in damnationem, sed ad renovationem animae, corporis, et spiritus, per unicum filium tuum… Populus dicit: Amen.	Oratio ad complendum »Quibus peractis et participato tanto sacramento, gratiarum actio cuncta concludit« (S. Aug. Ep. 149, 16.).		Post communionem populi oratio: Gratias agimus tibi, Domine, … quod dedisti nobis communionem corporis et sanguinis. Benedic bos, benedic hunc populum, fac nos partem habere cum corpore et sanguine per unigenitum tuum … saecula saeculorum, amen.	Postremo, expectans orationem, gratias age Deo, qui te tantis mysteriis impertire dignatus est.	Et diaconus, quando qui psallit fecerit finem, pronuntiet: Percepto pretioso corpore et pretioso sanguine Christi agamus gratias ei, qui dignos effecit nos, ut participes essemus sanctorum eius mysteriorum, rogemusque id nobis non in iudicium ac damnationem fieri, sed in salutem… Surgamus: in gratia Christi nos ipsos soli ingenito Deo et Christo eius commendemus. Atque episcopus gratiarum actionem proferat: Domine Deus omnipotens, pater Christi tui… gratias agimus tibi, quod nos dignos censuisti, qui participaremus sancta tua mysteria…	Collectio post communionem. Refecti spiritali cibo et caelesti poculo reparati omnipotentem Deum, fratres carissimi, deprecemur, ut qui nos corporis sui participatione et sanguinis effusione redemit, in requiem sempiternam iubeat conlocare, p. D. Collectio sequitur. Misericordiam tuam, Domine, supplices exoramus, ut hoc tuum sacramentum non sit nobis reatus ad poenam, sed fiat intercessio salutaris ad veniam, quod ipse praestare digneris, qui cum Patre…

Razvitak obreda sv. žrtve	I Posljednja večera	II Apostolsko doba	III Sv. Justin (oko 150.)	IV Sv. Hipolit (oko 220.)	V Const. Eccl. Aegypt.	VI Rimska misa IV. v.	VII »De saoramentis«	VIII Serapionov Eubologij	IX Sv. Ćiril Jeruzal.	X Const. Apost. VIII.	XI Ordo Gallicanus
Blagoslov				Presbyter dicet: Dominus vobiscum omnibus. Impositio manus postquam receperunt: Aeterne Deus, omnipotens pater Domini et salvatoris n. I. Chr., benedic famulos et famulas tuas, protege, adiuva et prospera eos per virtutem angeli tui. Custodi et confirma in eis timorem tuum per maiestatem tuam; praesta ut cogitent, credant et velint quae tua sunt; tribue eis pacem sine peccato et dolore, per Populus dicet: Amen.	Presbyter dicit: Dominus sit cum omnibus vobis. Impositio manuum postquam receperunt: Domine aeterne, omnipotens, pater Domini et salvatoris nostri Iesu Cbristi, benedic servis tuis et ancillis tuis... ut quae tua sunt credant, et ut quae tua sunt velint... per unicum filium tuum... Populus respondet: Amen.	Oratio super populum		Post fractionem clericis distributam benedictio populi: Extendo manum super bunc populum et oro, ut extendatur manus veritatis et detur benedictio buic populo propter . . . mysteria praesentia . . , in omnia saecula saeculorum, amen.		Et diacomus dicat: Deo per Cbristum eius inclinate et accipite benedictionem. Tum episcopus precetur dicens: Deus omnipotens... benedic iis, qul tibi inclinarunt cervices suas atque da eis cordis eorum petitiones, quae utiles sunt et neminem eorum abici facias a regno tuo, sed sanctifica illos, custodi, protege, adiuva, libera ab adversario, ab omni inimico: domus eorum serva; introitus eorum et exitus tuere; quoniam tibi gloria, laus, maiestas, cultus, adoratio, et filio tuo Iesu Christo tuo, Domino nostro ac regi, et sancto spiritui nunc ct semper et in saeculs saeculorum, amen.	
Otpust vjernikā				Episcopus dicet: Dominus vobiscum omnibus. Populus dicet: Et cum spiritu tuo. Diaconus dicet: Ite in pace. Et post hoc finita est Eucbaristia.	Episcopus dicit: Dominus cum omnibus vobis. Populus: Et cum spiritu tuo. Diaconus dicit: Abite in pace. Et post haec absoluta est eucharistia.	Episcopus: Dominus vobiscum Populus. Et cum spiritu tuo. Diaconus: Ite missa est.				Et diaconus dicat: Ite in pace.	Missa acta est. In pace.

(izdanoj za vrijeme vlade pok. Stojana Protića po nalogu tadanjega ministra unutr. djela Svet. Pribičevića). Međutim je prema zakonu od 3 listopada 1929 sadašnji službeni naslov našega sveučilišta: »Univerzitet Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu«.

Dr. Fr. Herman.

Dr. Dragutin Kniewald: LITURGIKA. Zagreb 1937. Str. 374 i prilog. U platno vezano kod autora, Zagreb, Trenkova 7/III. Din. 105.—, poštom Din. 110.—. Knjižarska cijena Din. 130.

Do nedavna t. j. do izdanja CJC, a gdjegdje i kasnije, po svim se bogoslovnim učilištima predavala liturgika zajedno sa pastoralnim bogoslovljem. No kako se od onog doba liturgika uspored s arheologijom razvila u posebnu znanost, i Crkva je urgirala (can. 1365. § 2.), da se ista kao posebna znanost predaje u bogoslovnim učilištima, to su prihvatili i naši bogoslovni fakulteti, gdje se od g. 1935. liturgika predaje kao posebna disciplina. U tom je pravcu več prije radio profesor Dr. Dragutin Kniewald, kad je g. 1930. izdao Pastirsko Bogoslovlje, u kom je obradio samo ličnost i djelovanje duh. pastira, dok je međutim pripravljao znanstvenu obradbu liturgike.

Izašla je ova njegova željno očekivana nova knjiga, koja svojim objamom zaostaje možda za liturgikama drugih većih naroda, ali svojim ih je obilnim sadržajem dostigla i možda prelašila, jer dok one često puta na široko razlažu neke liturgičke materije, pisac naš to isto kaže kraće ali ipak jasno, učeno, svakom inteligentu razumljivo.

Predavanja su to bogoslovima, ali materijal je tu obrađen ogroman i različit, te će zadovoljiti svakoga, ne samo svećenika nego i inteligenta laika, koji se išto interesira za crkvene stvari. Kako se i kod nas razmahao liturgijski pokret, komu je — što treba istaknuti — g. profesor pionir, prvi početnik kod nas, to će njegova Liturgika biti putokaz, kojim treba poći, ako želimo, da taj pokret prodre u naš narod, koji je kako nam starina kazuje i ostaci ostanaka u Hrv. Primorju, Dalmaciji i otocima našim potvrđuju, bio liturgički odgojen, liturgija mu je bila prešla u život, živio je sa Crkvom. Taj su mu život od njegovog pokrštenja podržavali mnogobrojni benediktinski samostani pa brojno svećenstvo ne samo u katedralnim, nego i u drugim većim mjestima. Opadanjem samostana i broja svećenstva popustio je život sa Crkvom i izrodio se u privatnu pobožnost, kojom se izgubio smisao za Kristovu zajednicu a onda nastupilo posvemašnje napuštanje crkvenih obveza.

Svoju je Liturgiku g. profesor zgodno podijelio u tri glavna odsjeka. U prvom odsjeku govori o liturgijskim oblicima uopće. Nakon izlaganja, što je liturgija, tumači je kao znanost o bogoštovlju, navada povjesni njezin razvitak, zakonodavstvo u Crkvi, govori o liturgijskim jezicima s osobitim obzirom na staroslavenski, o liturgijskim knjigama od prvog početka pa do danas, o crkvenom pjesništvu i pjevanju. Zatim o bogoštovnim zgradama i crkvenom namještaju, u koliko spada u liturgiku, dok obećaje, da će u posebnoj knjizi prikazati ove stvari s umjetničkoga gledišta. U ovaj je dio uvrstio i razne liturgijske simbole, koji se u crkvi upotrebljavaju. U drugom odsjeku obrađuje liturgijsku godinu, crkveni kalendar, blagdane uopće, kršćansku sedmicu i dva ciklusa crkvene go-

dine: božićni i uskrsni te neke blagdane. U trećem napokon odsjeku govori o sv. tajnama, blagoslovinama i brevijaru, sa krasnim uvodnim člankom: »Kristove sv. tajne i poganski misteriji«. U tom dijelu obraduje sv. misu ne zasebno kao drugi liturgisti nego zajedno sa sv. Euharistijom uopće; i pravom, jer se ona ne smije dijeliti u misu i pričest, ta i pričest izvan mise podijeljivana, nije no dio sv. mise, skraćena Missa Praesanctif., ako se dobro uoči sam obred, a u starini se ista obično dijelila samo u sv. misi.

Sve je ove odsjeke i pojedine dijelove g. profesor obradio znanstveno, teoretski i genetički. Svuda se oslanja na izvore, pred sobom ima učene istraživaoce, sve ih ispituje i stvara svoje zaključke. Svuda gdje to može, navađa i domaće liturgijske izvore napose metropolitanske Zagrebačke, što mu treba upisati u zaslugu, da ih prvi sa liturgičkog stanovišta promatra i na koncu ih knjige posebno obradio. Opširno se bavi kanonom rimskog misala, duboko ga istražuje i dolazi do smjelih, ali znanstvenih zaključaka o pojedinim molitvama u kanonu i njihovom rasporedenju. No ni sam g. pisac neće držati, da je to zadnja i zaključna riječ u tom predmetu, o kom se u znanstvenom svijetu već dugo vremena pertraktira i iznesene su razne teorije. Skoro sve te teorije imaju neku dozu vjerojatnosti, ali sve pružaju poteškoća, jer su dokumenti, na kojima grade svoje nazore, vrlo škrti, a daju mjesta i drukčijem tumačenju. Sigurno je, da je u prva tri vijeka kršć. liturgija, u glavnom svuda bila jednaka, kako je to razvidno iz Liturgici dodane »Poredbe obreda sv. Mise do IV. v.« i posebnog priloga; stalno je, da je tamo od Gelazijeva Sakramenta skoro nepromijenjen do nas došao naš današnji kanon; vrlo je teško pronaći, kako se u IV. i V. v. iz starog općenitog kanona razvio u današnji naš kanon. I tu su razna mišljenja, medu koja dolazi i našeg gosp. profesora.

Sva ova učenjačka raspravljanja o kanonu, ne idu za tim, da se možda mijenja današnji kanon, koji je posvećen i starinom i sadržajem dogmatski pravilnim, već su to samo »problemi arheologije, o kojima nije zabranjeno raspravljati«.

Svrsi shodno je, što se gosp. profesor u Liturgici obazire na nekim mjestima na istočnu liturgiju i na protestante. Na ove, jer ne priznaju Euharistije ni drugih sv. tajna osim krsta, ne možemo se obazirati, jer oni ni nemaju liturgije u pravom smislu riječi, a za nas nemaju mnogo važnosti ni zato, jer ih kod nas malo ima. No više se moglo uzeti obzira na istočnu crkvu, s kojom pomješani živimo, pa i dogme a napose sv. tajne su nam zajedničke. U poglavlju o sv. misi (i drugim sakramentima) prispodabljanje bi dobro došlo, a toga u stranim liturgikama nećemo naći ili samo nuzgredno. Ideja Cirilo-Metodska kod nas ne uspjeva ponajviše zato, jer se ne poznamo, tuđi smo jedni drugima, napose ne molimo a još manje radimo!

I na epiklezu je malo obzira uzeto. Doduše to bi pitanje možda više spadalo u dogmatiku, ali i ovdje je mjesta. Upozoriti se moglo i na učenu studiju pok. fra Iv. Markovića i na nekoje učene novije rasprave. Da tek epikleza pretvorbu stvara, nije bila nauka istočne crkve do Focija pa ni do Cerularija, jer bi u prigovorima zapadnoj crkvi svakako u prvom redu bili naveli i nju kao dogmatsku zabludu, a toga nisu činili. Tek su kasnije istočnjački bogoslovi narinuli istočnoj crkvi tu nauku i s njom

spriječavali sjedinjenje. Ni u starini, iako je tu bila epikleza nema pretvorne moći, već je što i u našem kanonu »Supplices...«

Vrijednost ove Liturgike neće umanjiti ove moje opaske kao ni slijedeće primjedbe.

U lijepom raspravljanju o liturgijskom pokretu str. 5. pod t. 3. mogao je pisac u kratko navesti, kako da se provodi, jer navedene pa i njegove rasprave svećenstvo sve nema i ne može imati na raspolaganje. — Na str. 86. stavak 5. i 6. »Oltarne slike...« spada pred stavak »Križni put«. — Pitanje kalendara (str. 122 s.) zanima i svećenike i laike, pa se moglo o tom štogod više napisati, napose o reformi kalendara, o čemu se sad radi u Društvu Naroda. Jer ni postojeći Gregorijanski kalendar nije kršćanski, već samo ispravljeni Julijanski, Crkva kat. ne stavlja zapreke reformi, ako budu zato po srijedi važni i općeniti razlozi. Kao pioniri reforme istupili su baš kat. učenjaci, uvaženi svećenici.

Na str. 123. tiskarska je pogrješka: Po reformiranom Greg. kalendaru iza 4. X. slijedio je 15. X. a ne 25... Sv. Tereza umrla 4. X. a pokopana je slijedeći dan 15. X. 1582. — Str. 173. prema Brevijaru bolje je reći: sa devetim časom i misom subote svršava uskrsna osmina, a sa prvim vesperama počinje »uže uskrsno doba«. Isto vrijedi i za oktavu duhovsku. — Str. 135. Prva nedjelja u mjesecu. Ima još jedno pučko računanje — nedjelja iza mladog mjeseca ili mlada nedjelja i nekada je bila u posebnoj časti u našem narodu i u narodnoj pjesmi. — Str. 175. t. 12. Nedjelje »manje« imaju prednost pred svim blagdanima osim I. i II. cl. te osim blagdana Gdnjih sa 9 čitanja, kako je to pravilno navedeno na str. 135, 2. st. — Kod sakramenta krsta i potvrde (str. 190. ss.) nije spomenut postanak kumova i njihova funkcija. — Str. 202. Bogoslužni sastanci: Dolaskom Duha Svetoga brzo se umnožao itd. dok u Cenekulu prije toga teško, da su obavljali sv. tajne, iz sv. Pisma ne može se to zaključiti, već su se molitvom pripravljali na dolazak Duha sv.

K str. 204. s. — Kada su prestale uopće agape? Valjda već u I. v. i u isto to vrijeme počele su se sv. tajne mise obavljati u jutro mjesto na večer, osim u vigilijama.

Str. 240. Kalež se prikazuje sa riječima: »Offerimus tebi...«

Str. 248. Držim, da u našoj molitvi »Te igitur...« nema tautologije u riječima: »Inprimis quae tibi offerimus pro Eccla... una cum famulo tuo...« Bila bi tautologije, kad bi ona glasila »et pro fam....« kako ta ista molitva glasi u staroj liturgiji sirskoj sv. Jakova. »Una cum famulo tuo...« znači po lom skromnom mnijenju: zajedno sa..., u zajednici sa... t. j. doprinosimo ovu žrtvu za Crkvu mi, koji smo u zajednici sa Papom, biskupom i sa svima orthodoxis — pravovernima, kako tu riječ prevađa glagolski misal i istočne liturgije slavenske starije od 14. v. (i sv. Sava), otkad se u istočnim liturgijama prevađa sa pravoslavni (Bogoslovna Smotra 1937.). Da se izbjegne tautologija a istakne baš zajednica sa papom, redaktor naše molitve uzeo je riječi »una cum...« mjesto »et pro...« kako je to u spomenutoj liturgiji sv. Jakova. I tu se onda nastavlja diptih za žive (»Memento Dne...«) i »Communicantes...« koju je riječ baš zgodno u svom Misalu gosp. pisac preveo sa »U i s t o j zajednici...«

Molitve na koncu tihe mise (str. 281.) mogu se ispustiti: kod javnih tihih misa t. j. iza tihe konventualne ili župne mise; kod pogrebne te tihe mise za vjenčanike t. j. sa blagoslovom vjenčanika; prvi petak u mjesecu na čast presv. Srca Is., ako se obavlja pobožnost odmah iza mise; kod sv. potvrde, ređenja; kod prve javne sv. pričesti; ne ispuštaju se, ako će se možda dijeliti iza mise sv. pričest, (ali se moraju izmoliti prije dijeljenja), ili ako će se podijeliti blagoslov trećorecima.

Kako ova Liturgika nije obrađena rubricistički, osim što je najnužnije, to se i u navedenim rubrikama kod mise (str. 263 ss.) držao Iih Reg. serv. in cel. Missae, pa nije iscrpio svih akcija; zato se treba obratiti na priručnike, koji o tom ex professo rade kao na pr. Đanićev. Tako na pr. na koncu tog traktata: Odlazak od oltara — neće liturg čekati, dok poslužnik ugasi svijeće i onda otići od oltara, već će ove poslužnik ugasiti, iza što se sa svećenikom vrati u sakristiju i pomogne mu se svući, a onda će poći urediti oltar. — Svećenik svlači paramente ne kakogod, već obratnil redom nego što ih je na se uzeo.

Gosp. pisac nije se obazreo na postanak i razvitak tihe mise.

Iako je među crkv. posuđem spomenuo pričesnu patenu, nije kod obreda sv. pričesti naveo postupak s njim: poslužnik ju preda prvom pričesniku a ovaj ju dalje predaje ili možda još bolje, da ju poslužnik pred svakim pričesnikom drži, a na koncu ju preuzme svećenik, strese na oltaru možebitne čestice u ciborij i onda ju purificira.

Kod sprovoda (str. 314.) iza »Pomozite...« moli se tiho i stojeći Oče naš, a klečeći samo ako se obavlja Oficij za mrtve. — Tamjan se meće u kadionicu uz blagoslov, kad se opetuje »Izbavi me Gde...«

Kod posvete crkve (str. 318.) na vigiliju t. j. dan prije posvete poste biskup posvetitelj i svi koji su zatražili posvetu na pr. fundator; kaptol (pa i kanonici koji su glasovali proti posveti); redovnici dotične crkve; svi župljani prema propisima crkvenim, ako se posvećuje župna crkva. Post je strogo obvezatan — jejunent (can. 1166. § 2.).

Str. 321. canon je 1172. § 2.

Opaske ispod crte često su puta došle krivnjom korektora na drugu pa i treću stranu, a ne kamo spadaju.

Sve ove neznatne opaske ne mogu umanjiti vrijednosti ove prave hrv. liturgičke enciklopedije, kojoj samo manjka stvarno kazalo, po kom bi se čitalac mogao lakše u knjizi snaći.

Ako zavirimo u svećeničke, župničke knjižnice, najmanje ćemo naći liturgičkih knjiga, pogotovo klasičkih liturgika. Zato ako hoćemo, da dublje zađemo u bogatstvo liturgije, nužno bi bilo, da Liturgiku Dra. Kniewalda nabave svi svećenici, da ju proučavaju i provađaju u život. Jer je knjiga dosta skupa — ali je razmjerno jeftinija od drugih — za financijalne prilike našeg svećenstva, bilo bi probitačno, da preč. Ordinarijati dozvole nabavu i iz crkvene blagajne, u koliko je to moguće, da tako i siromašniji svećenici dođu do ove izvrsne hrvatske Liturgike.

Dr. Josip Frančišković.

1. **J. Hessen: Die Geistesströmungen der Gegenwart.** 8°, 185 S. Freiburg i. Br. (Herder) 1937. Stoji 2,80 M.